LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF ILLINOIS
AT URBANA-CHAMPAIGN

ELIAS CZAYKOWSKY
COLLECTION OF
UKRAINIAN CULTURE

891.7908
P71kh
1926

The person charging this material is responsible for its return to the library from which it was withdrawn on or before the **Latest Date** stamped below.

Theft, mutilation, and underlining of books are reasons for disciplinary action and may result in dismissal from the University.

To renew call Telephone Center, 333-8400

UNIVERSITY OF ILLINOIS LIBRARY AT URBANA-CHAMPAIGN

JUL 13 1982

JUN 23 1982

OCT 19 1991

UIC REC'D NOV 25 '91

DEC 01 1991

L161—O-1096

[89179 (082)]

М. ПЛЕВАКО

ХРЕСТОМАТІЯ
НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ВІД ПОЧАТКУ 80-х РОКІВ XIX ст. ДО ОСТАННІХ ЧАСІВ

ПІДРУЧНА КНИГА

ЧЕТВЕРТЕ ВИДАННЯ

КООПЕРАТИВНЕ „РУХ“ ВИДАВНИЦТВО
ХАРКІВ — 1926

Укрголовліт ч. 5318. Харків Урядова Друкарня ім. т. Фрунзе. Зам. ч. 132. Прим. 7000.

891.7908
P71kh
1926

ЗМІСТ.

Стор.

1. **Франко, Іван.** *Поезія*—Гімн. Думи пролетаря. На суді. Милосердним Semper idem. Всюди нівечиться правда. Товаришам. Не довго жив я. Ви плакали. Скорбні пісні. (Не винен я. До моря сліз. Нехай і так). Беркут. У долині село лежить. В шинку. Земле моя всеплодющая мати. Веснянка. Наймит. Каменярі. Чим пісня жива. Товаришам з тюрми. Народе мій (пролог до „Мойсея"). Так ти одна моя правдивая любов. Нераз у сні являється мені. Розвійтеся з вітром листочки зів'ялі. Полудне, широкеє поле безлюдне. Чого являєшся мені у сні. Як-би я знав чари. Як почуєш вночі. Сипле, сипле, сипле сніг. Пісне, моя ти підстрелена пташко. Причта про нерозум. І знов рефлексії. Я не скінчу тебе, моя убога пісне. Життя коротке, та безмежна штука. Конкістадори.

Блаженний муж, що йде на суд неправих. Де не лилися ви в нашій бувальщині. Із книги Кааф. (У сні зайшов я. Поете, тям. Опівніч, глухо).

Проза: Вівчар. «Boa Constrictor» уривки). Мій злочин . . 1—56

2. **Манжура, Іван.** *Поезія:* До музи. Сон. Дума бурлаки. Бурлака. Нечесна. Леліï. Де-кому. Перший сніг. Старосвітська молитва. Вранці . 57—65

3. **Грінченко, Борис.** *Поезія:* Смутні картини. До праці. Хлібороб. Прийде. На полі. На добра-ніч. Хай ліпше вб'є громом. У темряві. Не тоді нам у полі до бою ставать. Не лякайсь, що й досі хмари. Я зрікся мрій. Подивись. Приходить час. Зернятка. (I, III, V, VII, XVI, XX, XXIV, XXVIII). Квітчані сльози. Весняні сонети. (I, IX, XII). Мій досвід. Дон Кіхот. Лісовий цар. Великий день. Служба в церкві (з Гюго.) Чи йду майданами гучними (з Пушкина).

Проза: Без хліба. Ксеня . . . . . 66—100

4. **Ковалів, Степан.** *Проза:* Ройтів шиб . . . . . 101—107

5. **Маркович, Дмитро.** *Проза:* На вовчому хуторі. Кінець! . . . . . 108—118

6. **Бордуляк, Тим.** *Проза:* Жебрачка. Бузьки. Для хорого Федя . . . 19—129

7. **Грабовський, Павло,** *Поезія:* Не вам мій спів. Уперед. Годі нудитись. Мандрівець. Сон. Доля. Пісня кайдаників. Веснянка. До матері. Швачка. Золото. Смілі майстрі (з Манюеля). Робітницька пісня (з П. Дюпона). З. Фрейліграт'а. Зустріч (з Петефі). З Роберта Соуті. Роси (з М. Конопницької) . . . . . 130—136

8. **Самійленко, Волод.** *Поезія:* Патріота Іван. Ідеальний публіцист. Божий приклад. На роковини смерти Шевченка. Найдорожча перлина. Ранок (з Нікітіна). Пекло, пісня 5-та (з Данта) . . . . . 137—142

9. **Українка, Леся.** *Поезія:* Досвітні огні. Слово, чому ти не твердая криця. Contra spem spero. Перемога. Бахчисарай. Напис в руїні Одно слово (поема). В катакомбах (драм. поема). Касандра (драм. поема, уривок). Лісова пісня (драма феерія, уривок) . . . . . 143—178

10. **Кримський, Агат.** *Поезія.* Поезіе, супутнице моя. То не мила злегка торгає. Дівувала зима. Спомин про минуле. В тиху осінь. В потоках місячного світла. Горді пальми. Самотою на чужині. Я в горах над морем. Остання зустріч. В лісі. (Вночі. Вранці). В горах Ліванських. (Зимою. Влітку). В неволі, (Стінний календар). Озріець. Шкляне щастя (з Абуль-Алі). З Омара Хейяма. З Хавизових пісень . . . . . 179—186

11. **Коцюбинський, Мих.** *Проза:* Сміх. Intermezzo. Fata morgana (уривки). Хо (уривок). . . . . 187—222

Стор.

12. **Чернявський, Мик.** *Поезія*: На крилах. До пісні. Пан та ратай. Шахтар. В осени. Журавлі. Тихо над водою. Урожай. *Проза*: Хліб наш насушний . . . . . 223—228

13. **Вороний, Мик.** *Поезія*: Лілеї. Vae victis. Соната (тріо). Спомини. Тіні. Червоне коло, блискуче, красне. До моря. В малярській студії. Інтернаціонал (переклад). Іван Франко. Легенда. Найдорожчий скарб. . . . . 229—235

14. **Хоткевич, Гн.** *Проза*: Злочин природи. Трембіта. Камінна душа (уривки). . . . . 236—246

15. **Кобилянська, Ольга.** *Проза*: Сліпець. Через море. Битва. Юда. 247—271

16. **Яцків, Мих.** *Проза*: Собака. Поворот. Дитина. Бусьок. Дитяча тайна. 272—277

17. **Стефаник, Вас.** *Проза*: Моє слово. Дорога. Виводили з села. Лист. Діти. Лесева фамілія. Новина. . . . . 278—289

18. **Винниченко, Волод.** *Проза*: Дим. Хто ворог. Федько-Халамидник. Ярмарок в Сонгороді (уривок з опов. „Краса і Сила“) . . . . . 290—327

19. **Черкасенко, Спир.** *Поезія*: Суша. Ніч. Спускає ніч серпанок. Люлі, дитинонько. У шахті. Шахтарі. Монолог. У шахті. Хто се збройний проти нас. Дзвін. Революція.

Проза: Чорний блиск. *Драма*: Повинен (драм. етюд) . . . 328—344

20. **Левицький, Модест.** *Проза*: Забув. Щастя Пейсаха Лейдермана . 345—353

21. **Васильченко, Ст.** *Проза*: Мужицька арихметика. На хуторі. Про жидка Марчика, бідного кравчика. Чорні маки. Роман . . . . 354—377

22. **Тесленко, Архип.** *Проза*: Немає матусі. Хуторяночка. Школяр . . 378—398

23. **Олесь, Олександер.** *Поезія*: Яка краса відродження країни. І де ми сили беремо. Хто ви, хто ви. Три мента. Ми не кинемо зброї своєї. Над трупами. Промінь. Із панських прихвостнів. Воля, воля. 1 мая. Косять коси. А вже красне сонечко. Айстри. Лебідь. Десять літ. Над колискою. Стогне Черемош. Що-року (поема, уривки). . . 399—409

24. **Чупринка, Гр.** *Поезія*: Івасеві мрії. Тюремний спомин. Зима. Не падай, не падай. Останній звук моєї ліри. Жертви буднів. Гей, на весла. Льодолом. Після ночи. Ти не чув. Під снігом. Сніжки. Степ. Свято весни. Рідне поле. Пізні квіти . . . . . 410—415

25. **Філянський, Мик.** *Поезія*: І рідний гай. Не сон, не сон. Рано спустились на квіти останні. І знов, і знов весна. Бузовий кущ. . 416—419

26. **Лепкий, Богдан.** *оезія*: Село. Голос зневіри. Голос надії. А я вам скажу. Весна. Паде зів'яле листячко. Листки падуть. Поезія, друже, всюди є. . . . . 420—422

27. **Карманський, Петро.** *Поезія*: Ходіть до мене. Жаби. Шевченкове свято. Ой, люлі, люлі, химерний смутку. Чогось так сумно. В годину сумерку . . . . . 423—425

28. **Тичина, Павло.** *Поезія*: Плуг. На майдані. Прийшли до мене в гості. Псалом залізу. На могилі Шевченка. Листи до поета (I—III). Арфами, арфами. Квітчастий луг. Осінь. Вітер з України. Дума про трьох вітрів. В космичному оркестрі (поема, уривки). Сковорода . . . . . 426—436

29. **Савченко, Яків.** *Поезія*: Не дано. Сонце під голови. Кажуть, зимою прийшли. На Париж . . . . . 437—438

30. **Загул, Дмитро.** *Поезія*: Ой, полиньте мої думи. Вечірньою годиною. Що було вчора. Згасає день. Я чую пісню. Гімн—прокламація. Міньон (з Гете) . . . . . 439—441

31. **Кобилянський, Волод.** *Поезія*: Я був сьогодня. Осіннє золото. Так смутно прекрасні. Верховинський бір. Шлезькі ткачі (з Гейне) . 442—444

32. **Терещенко, Микола.** *Поезія*: Голод. Кочегар. Безробітний. Гудок. Вітер (з Верхарна) . . . . . 445—448

33 **Рильський, Максим.** *Поезія*: Розцвілися садки. Поле чорніє. Мені снилось—я мельник. Вже червоніють помідори. Тиша. На узліссі (поема, уривки). Ясні простори. . . . . 449—453

34. **Слісаренко, Олекса.** *Поезія*: Посуха. Ранній сніг. Літо. Поема зневаги. . . . . 454—456

35. **Семенко, Мих.** *Поезія*: Тов. Сонце (уривки). Перше травня. Степ (уривки) . . . . . 457—460

Стор.

36. **Михайличенко, Гнат.** *Проза*: Місто. Дівча . . . . . 461—464
37. **Косинка, Гр.** *Проза*: На золотих богів. В хаті штурми . . . . . 465—468
38. **Еллан, Василь.** *Поезія*: Удари молота і серця. Червоні зорі. Канонада. Над трупом мурами забитих. Електра. . . . . 469—472
39. **Чумак, Василь.** *Поезія*: Березневий каламут. Обніжок. Із ранкових настроїв. Айстри. Ряд хаток. Заклик. Гартована поезія. Червоний заспів. Революція. . . . . 473—476
40. **Поліщук, Валеріян.** *Поезія*: Робітниче свято. Літнє. Адигейський співець (поема, уривок). Ленін (поема, уривки) . . . . . 477—488
41. **Хвильовий, Микола.** *Поезія*: О, рудні, ваше свято. Молотки. Швець працює. За обрієм зима. В електричний вік (поема, уривок). *Проза*. Кіт у чоботях. . . . . 489—501
42. **Сосюра, Волод.** *Поезія*: О, не даремно. В осінньім шелесті. Ми на роботу йдем. Роздули ми горно. Рипнула дверима осінь. Червона зима (поема). 1871 рік (поема) . . . . . 502—509
43. **Кулик, І. Ю.** *Поезія*: Робітниця Шура. На сполох (Лихоліття. Над Волгою. Відчуйте, незаможні. Одужання (поема, уривки) . . . . 510—510
44. **Панів, Андрій.** *Поезія*: Наймит. Десь плакала осінь. Прощання *Проза*:Село . . . . . 514—528
45. **Сенченко, Іван.** *Поезія*: В селі. Електричний плуг. І щасливих думка високо злітає. *Проза*: На селі . . . . . 521—528

Іван Франко.

1856—1916.

Народився Франко 3-го серпня року 1856-го біля села Нагуевичів Дрогобицького повіту, в простій селянській сім'ї. Батько його Яків (Яць) був коваль, зовсім неосвічений, але розумний чоловік, що здобув собі роботою та розумом своїм велику пошану в громаді. Сина свого він віддав дошколи, бо і в його помітив глибокий розум та хист до науки. Іван Франко вчився спершу в сільській школі в сусідньому селі Ясениці-Сільній, далі в трохи вищій, так званій „нормальній" німецькій школі в Дрогобичі (до р. 1868-го), а після того в гімназії, також у Дрогобичі. Як у школі, так і в гімназії Франко спершу сидить десь у кутку, на „ослячій" лаві, бо не завше вмитий та зачесаний, але, оговтавшись, цей мужицький син лишає позад себе всіх своїх товаришів, вчиться найкраще, і вже тоді замало йому гімназіяльної науки, він хапається за книжки і вчиться сам, поширює свої знання. Отак уже в гімназії прочитав він силу всяких книжок, познайомився з українськими письменниками—Шевченком, Кулішем, М. Вовчком, Руданським, Мирним та иншими, а також з письменниками класичними та европейськими—Гомером, Шекспіром, Шілером, Міцкевичем. З „Кобзарем" Шевченковим Франко познайомився ще бувши десь у другім чи третім класі. З шостого класу ще Франко почав складати й свою власну бібліотеку, і в тій бібліотеці (до кінця гімназіяльного курсу в ній було аж 500 томів) були й українські книги, і старі часописи, і твори Шекспіра, Шілера, Клопштока, Ауербаха, Дікенса, Гейне, Гюґо й инших. Франків батько помер ще тоді, як хлопець був у „нормальній" школі, і до гімназії віддав його вже вітчим, Гр. Гаврилик, за якого пішла заміж його мати і про якого говорив Франко з великою пошаною. По кількох роках померла й мати Франкова, вітчим оженився вдруге, і таким чином Франко та його троє менших братів дістали вітчима й мачуху замість рідних батька й матері. Не зважаючи на те, Франко не порвав звязків з рідною хатою і всі вакації проводив дома, допомагаючи вітчимові й братам в роботі господарській. Тільки в останні гімназіяльні вакації Франко не поїхав додому, а скористувався з їх для мандрівки по Галичині.

Року 1875-го, скінчивши гімназію, Франко вступив до Львівського університету на філософичний відділ. Тут він почав брати участь у москвофільському „Академичному кружку", приваблений журналом „Друг", що його видавав кружок, з редакцією якого Франко листувався ще з гімназії і в якому містив свої перші твори. Франкова емансипація—розрив з москвофільством, його справжнє духовне відродження і пильна літературно-громадська діяльність—почалася липе від часу знайомства його з творами М. Драгоманова та з початком його листування з цим видатним українським ученим і політичним емігрантом. Вплив Драгоманова на Франка та на його товаришів був величезний і рішучий. Сам Франко так говорить про це в передмові до другого тому листів Драгоманова до його: „Тепер, обіймаючи всю її (кореспонденції) цілість, я розумію ясно, як мало ми, його ученики, розуміли його за його життя, як мало ми здібні були піднестися на ту висоту знання і поглядів,

на якій він стояв і з якої не спускався ніколи. Він був для нас правдиви учителем і вповні безкорисно не жалував праці, писань і упімнень і навіт докорів, щоб наводити нас, лінивих, малоосвічених, виросліх у рабськи традиціях нашого глухого кута, на кращі, ясніші шляхи європейської циві лізації".

Кореспонденція Франка з Драгомановим роспочалася р. 1877-го й тя лася до самої смерти останнього. Викликали її три листи Драгоманова редакції „Друга" в 1875 і 1876 рр., що ними він зробив рішучу зміну думках членів „Академичного кружка" про народ і працю для його. Драг манов закидав галицькій молоді, що вона з погляду культури і науки лиш лася геть по-за тодішнім европейським рухом, що вона „лінива в думанн що недостає їй етичних засад", і закликав її служити своєму народові і пр цювати для його. По сля того, як народній напрям узяв у товаристві гор видав Франко з товаришами альманах „Дністрянку", в якім дав перше оп відання з народнього життя „Лесишина челядь", і далі р. 1877 друкував о разки п. з. „Борислав". М. Драгоманов був і тут першим і майже одинок чоловіком, що додав йому духа і охоти до писання таких реалістичних, народнього життя, оповіданнів. І йдучи слідом за Драгомановим, бачив після вказівок його, що селянство й робітництво в Галичині, як нігде, тем й убоге, що інтелігенція українська зрадила свій народ і пристала до чужи ців—поляків чи й до своїх перевертнів—москвофілів, Франко вказував, чім лихо і як його позбутися. Для того, казав Франко, треба гуртуватися політичні партії, вмішуватись в політичне життя краю, боротися за св права проти уряду, проти поляків, що увесь край забрали в свої руки. Кл кав також Франко на боротьбу проти темноти народньої та неуцтва інтел генції, дбав про те, щоб оживити літературу, вирвати її з-під опіки москв філів, зробити її народньою по духу і по мові, повернути її на службу н родові... Отак ступив Франко на шлях робітника народнього. Тяжкий бу той шлях, устелений терном—колючками, зазнав на йому Франко й холоду голоду, неволі й зневаги, переслідувань від чужих і байдужости від своїх,— та ніщо не зіпхнуло Франка з того шляху до останніх днів його життя.

Року 1877-го Франка і цілу редакцію „Друга" арештовано. Франка участь у ніби тайному соціялістичному товаристві засуджено на дев'ятимісяч в'язницю.

„Безтолковий процес, котрий упав на мене, як серед вулиці цегла голову", каже Франко в своїй „Автобіографії" (Збірка опов. „В поті чола р. 1890, сторін. IX), і котрий скінчився моїм засудженням, хоч у мене було за душею й тіни того гріха, який мені закидували (ані тайних товарист ані соціялізму; я був соціялістом по симпатії, як мужик, але далекий бу від розуміння, що таке соціялізм науковий)—був для мене страшною і тя кою пробою. Дев'ять місяців, пробутих в тюрмі, були для мене тортурою. М не трактовано, як звичайного злодія, посаджено між самих злодіїв та вол цюг, котрих бувало в одній камері зо мною по 14—18. Та не сама тюрм була для мене найтяжчою пробою: засуд кримінального суду, а особливо т що я опісля застав на світі сто-раз тяжчий і несправедливіший засуд у суспільности, кинений на нас, страшенно болів мене. Мене викинено з „Пр світи", заборонено приходити на „бесіду", а люде (з старших), котрі хо тіли мати зо мною яке-небудь діло, видались зо мною тільки в секреті, ш мене ще дужче принижувало" (Автобіогр., X). Так почалася ширша грома ська праця Франкова, тоді двадцятилітнього юнака, так гартувався вже той час його дух. При співчутті тільки дуже малої горстки молоді, Франко Павликом провадять далі у-ж справу—видають місячник „Громадськи Друг", а як прокуратория конфіскує його число за числом за ширення соці ялізму, змінюють вони назву свого видання на „Дзвін", а далі на „Молот" (1878)

Після того Франко видавав „Дрібну бібліотеку“, співробітничав в „Слов'янському Альманахові“, в польскому журналі «Tydzień Polski», писав поезії й оповідання й особливо багато перекладав з Гейне („Deutschland“), Ґете („Фауст“), Байрона („Каїн“), Шеллі („Queen Mab“).

Року 1880-го Франка арештовано вдруге на Коломийщині, куди він поїхав на якийсь час, продержано три місяпі в тюрмі, а після того, як людину з иншого повіту, велено було відставити під ескортою поліції на місце уродження. „Сей транспорт по поліцейським арестам в Коломиї, Станіславові, Стрию і Дрогобичи“, згадував пізніше Франко, „належить до найтяжчих моментів в моїм життю. Вже до Дрогобича я приїхав з сильною гарячкою. Ту впаковано мене в яму, описану в моїй новелі „На дні“, а відти ще того самого дня послано пішки з поліціянтом до Нагуевич“ (Автобіогр. XI—XII). Після того ще мандрував Франко пішки, жив на три центи (дві копійки) три дні, умирав з голоду, з справжнього голоду, в отелі в Коломиї і знов мусив зробити (знов з жандармом, „по етапу“) мандрівку, після якої йому на обох ногах повідпадали нігті на пальцях...

Повернувшись до Львова, Франко знову бере участь в ріжних виданнях. Новеля його «На дні» справила сильне враження, особливо в робітничих гуртках. Її переклад друкувався в польському робітничому часопису «Praca», якої співробітником був Франко ще від 1878-го року. В тих роках зносини Франка з львівськими робітниками були досить жваві. Ще р. 1878-го він написав невеличкий катехизм економичного соціялізму, виданий львівськими робітниками; в р.р. 1879 і 1880 викладав суспільну економію в робітничих гуртках самоосвіти, написав елементарний підручник суспільної економії (частину його надрукувала р. 1883 «Просвіта» окремою книжечкою п. н. «Про гроші і скарби») та брав участь у складанні виданої р. 1881-го у Женеві брошури «Program socjalistów polskich i ruskich wschodniej Galicji». З початком 1881 р. почав Франко видавати місячник «Світ», де помістив багато оригінальних і перекладних віршів, оповіданнів і наукових розвідок. Пробуваючи в тих часах на селі, в Нагуєвичах, писав кореспонденції до київської «Зари», до женевського «Вольного Слова», написав повість «Захар Беркут» на конкурс, оповіщений львівською «Зорею». В р.р. 1883—1886 Франко працював в «Ділі» і в «Зорі», якийсь час в останній, як редактор. Та Франкові не було ще довір'я в українців старшого покоління (народовців), тому він стояв під цензурою відповідального редактора, а потім таки мусив піти з редакції за поміщення таких «не моральних» річей, як вірш Руданського й рецензія Грінченка (Вільхівського). Так позбувся Франко праці в українських виданнях. А тим часом треба було десь заробляти (саме тоді, р. 1886-го, Франко одружився), і от він р. 1887-го «іде в найми» до чужинців, вступає до редакції «Kurjer-a Lwowsk-ого», де найбільше друкує статті публіцистичні, почасти-ж і белетристику. Відтоді його оригінальні твори й переклади друкують польські часописи «Kraj», «Prawda», «Przegląd Tygodniowy», «Dziennik Lòdzki», Przegląd Spoleczny», «Kurjer Warszawski», «Ateneum», «Głos», «Ruch» та инші. Крім того, наукові (по історії літератури) статті містить Франко від р. 1888 в «Київській Старині», політичні статті в «Батьківщині». Тоді-ж багато Франко перекладав з російської мови («Мертві душі» Гоголя, з Щедрина, Достоєвського), також з англійської (з Бретгарта, М. Твена). В 1889 р. Франка арештовують утретє (і знову, як і вперше та вдруге, *ні за що*) і держать в тюрмі $2^1/_2$ місяці,—тут пише Франко своє чудове оповідання «До світла» та низку «тюремних сонетів». На початку 1890-х років Франко—вже признаний, видатний письменник у Галичині, за ним уже 20 років праці, він—автор улюблених читачами збірки поезій «З вершин і низин» збірки оповіданнів «В поті чола», повісти «Захар Беркут», поеми «Панські жарти» й багатьох инших творів; вже його

визнають усі, і він тішиться тим, що праця його не була марна і що «лід проламаний». Де-далі виростала популярність Франка і як громадсько-політичного діяча серед селянських мас. Вже р. 1890 Франко з Павликом засновує радикальну партію, першу партію з соціялістичним програмом і видає часопис «Народ», де провадить сміливо й уперто боротьбу з заскорузлістю старого українства, ширить західно-европейські думки і повстає проти польсько-української угоди. Франко й його партія несуть в маси свідомість їхніх економичних, соціяльних і національних інтересів, розбуджують небувалий рух в народі, кидають гасла загального голосування, волі друку, податкових і аграрних реформ.

Та не все було добре і в цій добі Франкового життя. На початку 90-х років Франко, по-за своєю каторжною роботою «в наймах», знову береться до наукових студій. Він удруге вписується до університету львівського, докінчує студії в віденському у-ті і після написання двох великих наукових праць «Іван Вишенський і його твори» (Льв., 1895) та «Варлаам і Йосаф, старохристіянський духовний роман і його літературна історія» («Зап. Наук. Тов. ім. Шевченка у Льв. 1895—1897 р.), що за неї одержав він ступінь доктора філософії, габілітувався Франко по смерти проф. Ом. Огоновського в історії української літератури на львівськім університеті. Габілітація його (р. 1895 на тему «Наймичка» Т. Шевченка) пройшла з відзначенням, професорська колегія обирає його за доцента на катедру історії української літератури. Та коли дійшло до затвердження обраного галицьким намісником, цей останній (граф Бадені) не підписав призначення Франкові, бо-ж він... аж тричі сидів у тюрмі! Та були й серед «своїх» такі, що похваляли вчинок намісника, бо й їм не хотілося бачити на університетській катедрі чоловіка, що «w podartym surducie chodzi». Так урвалася Франкові змога зробитися професором, віддатися самій науковій роботі, і він мусив ще кілька років служити в наймах, заробляючи на шматок хліба (на українській роботі й того не міг мати!). Зазнавав розчарувань Франко і на виборах до парламенту— двічи вибірали його виборці і двічи-ж не допускав його до того парламенту уряд (поляки).

В тих часах Франко, духа не вгашаючи, провадив далі свою роботу— видавав літературно-науковий місячник «Життє і Слово», писав оповідання, повісті (видатніші «Основи суспільности» та «Для домашнього огнища»), писав драми й комедії (більше відомі «Учитель» і «Украдене щастя») та дав високі зразки любовної лірики (збірник «Зів'яле листя»). Року 1897-го зазнав Франко найстрашніших мук і від української і від польської суспільности. Епізод перший. В книжці «Obrazki galicyjskie przez Iwana Frankę», власне в передмові до неї «Nieco o sobie samym»—Франко кинув: «Nie kocham Rusinów» і «nawet Rusi naszej nie kocham» і що коли й працював і працюю на неї, то тільки з «poczucia psiego obowiązku». В передмові повно було отаких гірких дум, вистраданих уваг і викликів, що їх нераз чуло громадянство українське од Франка (прим. в поезії «Каменярі», де він говорить про добровільних рабів-робітників по дорозі до щастя всіх), та тепер вибухнули земляки страшним обуренням проти поета і кинули йому обвинувачення в «зраді рідного народу» й «запроданстві ляхам». Свої признання в нелюбови до Руси так пояснив Франко в тій-же передмові до «Галицьких образків»: «Бувши сином українського мужика, вигодований на чорному хлібі мужицькому й на праці порепаних рук мужицьких, повинен я власною працею цілого життя свого відробити ті шаги, що їх мужицька рука витратила, щоб я міг вибратись на високості, де світло ясніє, де волі чутно дух і де вселюдські ідеали зоріють. Український патріотизм мій—то не сантимент, не пиха національна, але важке ярмо, що поклала доля мені на плечі. Під його вагою можу хилитися, можу кляти долю за те, що ярмо те на мої плечі

поклала, але скинути його й иншої батьківщини шукати я не можу, бо зробився-б падлюкою перед власним сумлінням моїм». А тим «патентованим» патріотам, чемним «сідоглавим» мужам, що на словах лише роспиналися за «рідний народ» і взивали зрадником Франка, цього справді невсипущого робітника й заступника народнього, поет відповів енергійними, повними глибокого переконання й любови да краю віршами «Сідоглавому»:

Ти, брате, любиш Русь,—
Я-ж не люблю сарака!
Ти, брате, патріот,
А я ссбі—собака.
Ти, брате, любиш Русь,
Як хліб і кусень сала,—
Я-ж гавкаю раз-в-раз
Щоби вона не спала... і т. д.,
а в кінці:
Ти любиш Русь—за те
Тобі і честь і шана;
У мене-ж тая Русь—
Крівава в серці рана.
Ти, брате, любиш Русь,
Як дім, воли, корови,—
Я-ж не люблю її
З надмірної любови!

Другий епізод. Це вже від польського громадянства зазнав Франко зневаги і прокльонів і знов через статтю. У віденському часопису «Die Zeit» надрукував Франко статтю про Міцкевича «Ein Dichter des Verrathes», в якій висловив доказами підперту гадку, шо у Міцкевича зрада є головним мотивом великого числа поезій і то не як щось ганебне, а геройське і навіть ідеальне, з погляду вищого патріотизму поневоленої Польщі. За такі думки лаяно Франка страшно, взивано «падлюкою», «скаженим собакою», не подавано йому руки, на вулицях повивішувано плакати з написами «Precz z Frankiem» і т. д. Крім того, перед письменником позачинялись двері польських редакцій, де він був постійним співробітником, усунено його і з редакції «Kurjer-a Lwowsk-ого» і таким чином скінчилась його десятилітня праця «в наймах». Франко почав знов тяжко бідувати, бо випадкових заробітків у виданнях російських, чеських та німецьких було замало, і знову загрожувала йому голодна смерть, як замолоду. Та саме в тім часі засновано замість «Зорі» новий український журнал, «Літературно-Науковий Вістник», і на редактора до його запрошено Франка. Поширилася взагалі українська літературна продукція, і Франко мав уже хоч і невеликий та тяжкий, але певний заробіток з свого українського пера. Року 1898-го випала й щаслива хвилина змученому працею поетові—ювилей двадцятьп'ятлітньої літературно-наукової й громадської діяльности його. Дістав тоді Франко сотні привітань, чув признання свого таланту й незвичайної енергії від своїх і чужих, на честь йому видали товариші і прихильники науковий збірник «Привіт Іванові Франкові»; давній друг М. Павлик склав «Спис творів Ів. Франка» і, що найголовніше, з усього краю йшли складки на ювилейний дар письменникові, що мав забезпечити йому дальше існування й працю. А праці ні на хвилину не кидав Франко і збагачував і літературу і науку українську все новими, блискучими і видатними творами. Працював він у «Л.-Н. Вістникові», як співробітник і редактор—до переходу журналу до Київа (1907 р.), і, як тільки співробітник, після того; в «Записках Н. Т. ім Ш-ка», у «Видавничій Спілці», друкуючи і своє старе та нове, і чуже і виявляючи подиву гідну працьовитість і величезні знання.

Та сил у Франка не було більше, як може бути у людини, молодість-же його та й зрілі літа були до страшного тяжкі, а праця надмірна... Знесилився й велетень духа, підупав на здоров'я, а далі й занедужав тяжко—спершу одібрало йому руки, а далі й ясність думок. Правда, і після того не кинув він роботи і працював багато, скоро думки йому прояснялись, не хотів

піддаватись хворобі, вірив, що переможе її. Та вже не переміг... Року 1913-го відсвятковано сороклітній ювилей Франків, сорок років його праці для народу. Це було велике, справді національне українське свято. Вся Україна на знак пошани схилила голову перед великим робітником, учителем і заступником народнім. Впорядковувано урочисті академії, видано було збірник науковий і знов складено кількадесять тисяч корон на ювилейний дар, що так добре прийшовся безнадійно недужому письменникові в часи війни. «Останні роки Франкового життя були великою болісною трагедією», згадували очевидці. «Перетомлений, зламаний ходив по-між нами і волочив по землі свої зламані окрівавлені орлині крила»... В 1914 р. почалася страшна європейська війна. Час московської окупації Галичини пережив Франко у Львові. Не відрікся своєї землі, нікуди не схотів їхати і тяжко хворий усе-ж-таки працював—друкував збірник своїх публіцистичних статтів з часів десятилітньої панщини у поляків (1887—1897) в перекладі на українську мову п. н. «В наймах у сусідів» та де-що ще. Під грім гармат на землі українській і помер Іван Франко (у Львові, на своїй віллі при вул. Понінського ч. 4) 28-го травня (15 травня ст. ст.) року 1916-го.

Псевдоніми Франкові: Джеджалик; Руслан; Мирон; Іван Ф.; І. Ф.; М*** Микита; М-он; Молодченко; Taras і инші.

Бібліографія. І. Твори Франкові.

Оповідання, збірки оповіданнів: *Галицькі образки.* Льв. 1885. (Малий Мирон. Грицева шкілька наука. Оловець. Schön Schreiben).—*В поті чола.* Образки з життя робочого люду. Льв. 1890; Два томи. Київ, 1903 видання т-ва «Вік». (Передмова Драгоманова. Франко—автобіографія. Оповідання. Лесишина челядь. Два приятелі. Муляр. Малий Мирон. Грицева шкільна наука. Оловець. Schön schreiben. На дні. Сам собі винен. Слимак. Добрий заробок. Хлопська комісія. Історія моєї січкарні. Цигане. Ліси і пасовиська. Довбанюк. Домашній промисел. До світла. Між добрими людьми).—*Полуйка й инші бориславські оповідання*, Льв. 1899. (Полуйка. Ріпник. Вівчар).—*Сім казок*, Льв. 1900. (Рубач. Казка про добробит. Звірячий бюджет. Історія кожуха. Свинська конституція. Острий-преострий староста. Історія одної конфіскати).—*Панталаха* й инші оповідання. Льв. 1902. (Панталаха. Хлопська комісія. В тюремнім шпиталі).—*Добрий заробок* і инші оповідання, Льв. 1902. (Передмова. Добрий заробок. Муляр. Сам собі винен. Слимак. Історія моєї січкарні. Домашній промисел. Довбанюк. У кузні). *Малий Мирон* і инші оповідання, Льв. 1903. (Малий Мирон. Грицева шкільна наука. Оловець. Schön-schreiben. Отець гуморист. Гірчичне зерно. Борис Граб).—*З бурливих літ*, оповідання, Льв. 1903. (Передмова. Різуни. Гриць і панич).—*Бориславські оповідання*, Київ, 1905. (Ріпник. Навернений грішник. Яць Залепуга. Полуйка. Вівчар).—*На лоні природи* й инші оповідання. Льв. 1905. (На лоні природи. Микитичів дуб. Яндруси. Дріяда. Щука. Odi profanum vulgus. Мавка, літня казочка. Під оборогом. Мій злочин. У столярні. Із моїх споминів. Поєдинок, зимова казка. Поки рушить поїзд. Сойчине крило. Із записок відлюдка).—*Місія. Чума. Казки й сатири.* Льв. 1906. (Місія. Чума. Казки й сатири. Куди діваються старі роки. Як пан собі біди шукав. Як русин товкся по тім світі. Наша публіка. Свиня. Як згода дім будувала. Доктор Бессервіссер. Із Галицької «Книги битія». Бодяки. Хома з серцем і Хома без серця).—*Маніпулянтка* й инші оповідання. Льв. 1906. (Маніпулянтка. Лесишина челядь. Між добрими людьми. Чи вдуріла. сцена).—*В поті чола* вибір з оповідань. Передне слово написав А. Крушельницький. Коломия, 1910. (Прозові писання Франка. Малий Мирон. Schön-schreiben. Грицева шкільна наука Лесишина челядь. Добрий заробок. До світла. Під оборогом).—*Батьківщина* й инші оповідання, Льв., 1911. (Батьківщина. Вугляр. Вільгельм Тель. Геній. Гершко Гольдмахер. Гава і Вовкун. Пироги з черницями. За—для празника).—«*Вівчар*», бориславські оповідання, К. (1920) (Вівчар. Ріпник).—«*Слава богу, для начала и это хорошо*» (эпизод из жизни прикарпатского города). «К. Стар.» 1888, X.—*Чума*, рассказ «К. Стар.», 1889, V—VI.—*Миллионер*, картинка из галицкой жизни. «К. Стар.» 1890, V.—*Полуйка*, оповідання, «К. Стар.», 1899 V.—*Лесишина челядь. Малий Мирон. Грицева шкільна наука*, оповід, К. 1901.—*До світла. Грицева шкільна наука. Вівчар. Чума*,—оповід. «Вік» (1798—1898), т. II. Українська проза з 1798 до 80-х років, К. 1902.—*Муляр*, оповідання. «Літер. збірник на спо-

мин О. Кониського», К. 1903.—*Батьківщина*, оповідання, «К. Стар.» 1904, XI.—*Лесишина челядь*, оповід. «Хвиля за хвилею», Альманах. Чернигів 1910.—*Ліси та пасовиська*, оповід. К. 1907; Од. 1919.—*Цигани. Добрий заробок*, оповідання, К. 1914.

Повісті: *Петрії і Добощуки*, повість «Друг», Льв. 1875, ч.ч. 19—24; 1876, ч.ч. 1—7, 9—11, 13—15, 17—20; Чернівці, 1913.— *Boa Constrictor*, пов. «Гром. Друг», «Дзвін», «Молот». Льв. 1878. Окремо: Льв. 1884, 1907; Київ 1920.—*Борислав сміється*, I—IV. Льв. 1881. «Світ», ч.ч. 1—12; 1882, 1—9.—*Захар Беркут*, образ громадського життя Карпатської Руси в XIII в. Льв. 1883 (з «Зорі», 1883. ч.ч. 7—15) Льв. 1902.—*Основи суспільности*, повість із сучасного життя, ч. I. «Житє і Слово», 1894, т. I, II; 1895, т. III—IV. *Для домашнього огнища*, повість, Льв. 1897. *Перехресні стежки*, повість, Льв. 1900 (з «Л. Н. В.», 1900); Н.-Йорк, 1913, два томи, кн. 1—12; *Великий шум*, повість, Київ, 1907, (з «Літ. Наук. Вістн.», 1907, кн. V—VI; VIII—XII), Черкаси, 1918.

Драматичні твори: *Кам'яна душа*. драма в 1 дії. Льв. 1895.—*Сон князя Святослава*, драма-казка в 5 діях. Льв. 1895.—*Учитель*, комедія в 3-х діях. Льв. 1896—*Украдене щастя*, драма з сільського життя в 5 діях. Льв. 1901.—*Майстер Чирняк*, комедія в 1 відслоні. Льв. 1902.—*Будка ч. 27*, драма в 1 дії. Льв. 1902.

Поезії, збірки поезій: «*З вершин і низин*», Льв. 1887, 1893; Ляйпціг, 1922. (Цікли: De profundis: Гімн, Веснянки, Осінні думи, Скорбні пісні, Нічні думи, Думи пролетарія, Excelsior); профілі і маски (Поезія, Поет, Україна, Картка любови, Знакомим і незнакомим, Зів'яле листє, Оси). Сонети (Вільні сонети, Тюремні сонети); Галицькі образки; Жидівські мельодії; Панські жарти (поема); легенди.—«*Мій Ізмарагд*». Льв. 1898 (цікли: Поклони. Паранетікон. Притчі. Легенди. По селам. До Бразилії).—«*Із днів журби*». Лів. 1900, 1922 (цікли: Із днів журби. Спомини. В плен-ері. Іван Вишенський (поема). На св'ятоюрській горі (поема).—«*Semper tiro*». Льв. 1906; Черкаси, 917; Льв. 1922 (цікли: Semper tiro. Лісова ідилія (поема). Нові співомовки. На старі теми. Із книги Кааф. Страшний суд (сатирична поема).—*Вибір поезій*. Передне слово писав А. Крушельницький. Коломия, 1910. Про життя Ів. Франка. Письменська творчість Ів. Франка. Поезії з збірок: «З вершин і низин», «Зів'яле листє», «Мій Ізмарагд», «Із днів журби», «Semper tiro».—*Вибрані твори українських письменників.*, ч. 2—3. Льв. 1912. (Передне слово А. Крушельницького. Байка про вужа в домі. На святоюрській горі. Причта про гадюку в домі. Причта про захланність).—*Давнє й нове*. Друге, побільшене видання збірки: «Мій Ізмарагд». Льв. 1911.—*Зів'яле листє*, лірична драма. 1896; Київ, 1911; Льв. 1922.—*Із літ моєї молодости*, збірка поезій з п'ятиліття 1874—1878. Льв. 1914.—*Вічний революціонер*, вірші. Київ, 1920.

Поеми: *Панські жарти*, поема з останніх часів панщини. Льв. 1893, 1911; Київ, 1917; Льв., 1922.—*Поеми*. Льв., 1899; Черкаси, 1917 (Істар, Сатні і Табубу. Бідний Генрих. Поема про білу сорочку. Похорон).—*Мойсей*, поема Льв., 1905, 1912; Льв., 1922.—*Котляревський*, сонет. *Іван Вишенський*, поема. «На вічну пам'ять Котляревському». К. 1904.—*Іван Вишенський*, поема (з передмовою: «Іван Вишенський, його час і письменська діяльність»). Льв., 1911.—*Іван Вишенський. На святоюрській горі*, поеми. Київ, 1918.—*Похорон*, поема. Черкаси, 1918.

Твори для дітей: *Лис Микита*. Льв., 1891. Друге перероблене і розширене вид. Льв., 1896, з статтею: «Хто такий „Лис Микита" і відки родом»; Льв. 1902, 1909; К. 1914; Х. 1919; Винниця, 1920; Х., 1921.—*Пригоди Дон-Кіхота*. Льв., 1892, 1913.—*Абу-Каземові капці*, арабська казка. Льв., 1895; Черкаси. 1899; Льв., 1902; К., 1918.—*Коли ще звірі говорили*, казки для

дітей. Льв., 1899, 1903. (Передмова. Орел і лев. Старе добро забувається. Лисичка і журавель. Лисичка і рак. Лис і дрозд. Заяць і їжак. Королик і медвідь. Вовк війтом Заяць і медвідь. Ворона і гадюка. Три міхи хитрощів. Вовк, лисиця і осел. Лисичка-черничка. Мурко і бурко. Лисичка-кума. Війна між псом і вовком. Фарбований лис. Ворони і сови. Байка про байку). Нове вид. цих казок окремими книжками: К., 1923. — *Коваль Бассім*, арабська казка. Льв., 1901; Катеринослав, 1918. — *Без праці*, казка. Київ, 1904. — *Мій злочин* опов. «Дубове листє», альманах. К., 1903. — *Малий Мирон. Грицева шкільна наука. Schön schreiben* — опов. К., 1914. — *Грицева шкільна наука*, опов. П. 1918 («Віночок», II. 2). — *До світла*, опов. К., 1914; Од., 1919.

Переклади: *Письма Івана Франка*, І. Балади і роскази. Льв., 1876. — *Байрон.* Каїн, містерія «Дрібна Бібл—ка», IV. Льв., 1879. — *Думи і пісні* найзнатніших європейських поетів. Дріб. Бібл. V. Льв., 1879. — *Гоголь.* Мертві душі, або вандрівка Чичикова. Льв., 1882. — *Гете.* Фауст, трагедія ч. І. Льв, 1882. — *Помяловський М.* Бурса і бурсаки, І. Зимовий вечір в бурсі. Правда, ч.ч. 13—15, 1887. — *Вибір поезій Генріха Гейне* (Німеччина. Байки для дітей). Льв., 1892. — *Гавлічек-Боровський*, К. Вибір поезій. Льв., 1901. — *Вавилонські гімни і молитви.* Льв., 1911. — *Найстарші пам'ятки німецької поезії IX—XI в.в.* Тексти, переклади, пояснення. Льв., 1913. — *Пушкин О. С.* Драматичні твори. Льв., 1917.

Крім того, Франко перекладав із инших європейських і слов'янських поетів та письменників (він є один з найвизначніших і найпродуктивніших перекладачів наших і перевищує в цьому навіть Ніщинського, Грінченка, Грабовського й Щурата). Перекладав Франко таких письменників і поетів, як: Піндар, Менандер, Сапфо, Апулей, Софокл, Горацій, Овідій; Данте, Шекспір, Сервантес, Мільтон; Теннісон, Гуд, Мур, Поппер, Шеллі, Байрон, Грін; Год, Міксат, Мультатулі, Берне; Ібсен, Б'ернсон, Лягерлеф; Брет-Гарт, Твен; Гюґо, Золя, Доде, Верлен, Рішпен, Оссіт, Франс, Роденбах, Д'Анунціо, Лессінг, Кляйст, Маєр, Ленау, Стріндберг; Міцкевич, Гомуліцький, Немоєвський; Зейер, Чех, Врхліцький, Неруда; Пушкин, Лермонтов, Герцен, Некрасов, Салтиков, А. Толстой, Достоєвський, Помяловський та инші.

(Переклади ці, як і оригінальні твори Франкові, друковано майже по всіх журналах, збірниках і альманахах Галичини й Наддніпрянщини за рр. 1876—1916).

II. Про Ів. Франка й його твори.

Статті загального характеру: *Драгоманов, М.* Переднє слово (до збірки опов. Франка «В поті чола»): Про літературну діяльність і значіння Івана Франка. Іван Франко, «В поті чола», Льв., 1890. Стор. I—IV.—*Франко, Ів.* Відривок з листу до М. Драгоманова (Автобіографія). Збірка «В поті чола», Льв. 1890. Сторін. IV—XVI.—*Огоновський, Ом.* Історія літератури руської, ч. III, вид. 2, Льв. 1893. Стор. 915—1072.—*Маковей, О.* Д-р Іван Франко. «Зоря», 1896.—*Щурат, В.* Д-р Іван Франко. «Зоря», 1896.—*Деген,* Іван Франко. «Новое Слово», 1897, кн. III.—*Маковей, О.* Ювилей 25-літньої літературної діяльности Івана Франка. «Л. Н. В.». 1898, XI.—*Кримський, А.* Іван Франко. Льв. 1900.—*Славинський, М.* Іван Франко. (В передмові до російського перекладу збірки «В поті чола), Петерб., 1901.—*Кримський, А.* Франко, Іван Яковлевич. «Энциклопед. Словарь Брокг. Ефрона», полутом 71, 1902.—*Ефремов, С.* Певец борьбы и контрастов. «Киев. Стар.», 1902, кн. XI—XII.—(*Грінченко, Б.*) Іван Франко «Большая Энциклопедия» Т-ва «Просвещение», т. 19, Птб. 1905.—*Сумцов, Н. Ф.*, акад. И. Я. Франко. «Южн. Край», 1906, ч. 8874.—*Гру-*

шевський, О. Іван Франко.—«Л. Н. В.» 1907, кн. VII. (В огляді «Сучасне українське письменство в його типових представниках). *Коваленко, О.* Іван Франко (Біогр. і літер. діяльність). «Українська Муза», К. 1908. Стор. 409—414.—*Грушевський, Ол.* Іван Франко. В кн. «З сучасної української літератури», Київ, 1909. Вид. друге, К. 1918.—*Єшан, М.* Поетична творчість Ів. Франка. «Укр. Хата», 1910, VII—VIII.—*Крушельницький, А.* Літературні характеристики українських письменників. І. Іван Франко. (Поезії). Коломия. (Без р.).—*Крушельницький, А.* Про життє Івана Франка. Кн. Ів. Франка—Вибір поезій. Коломия. 1910.—*Крушельницький, А.* Письменська творчість Ів. Франка, Кн. Ів. Франко—Вибір поезій. Коломия. 1910.—*Крушельницький, А.* Прозові писання Ів. Франка, в кн. Ів. Франка—В поті чола (вибір з оповідань). Коломия, 1910. Стор. I—XV.—*Єфремов, С.* Історія українського письменства. Київ, 1911; 1917.—*Єфремов, С.* Іван Франко. «Рада», 1912, ч.ч. 160, 164, 166, 168—171.—*Франко, Ів.* Причинки до автобіографії. «Неділя», 1912, ч. 8.—*Франко, Ів.* Історія моєї габілітації. «Діло», 1912, ч. 251—252.—*Пролетар*, Іван Франко. Робітничий календар на рік 1913, Льв.—*Возняк, М.* Іван Франко. З нагоди ювилею 40-літ. праці. Календар Льв. «Просвіти» на рік 1913.—*Єфремов, С.* Співець боротьби і контрастів. Спроба літерат. біографії й характеристики Ів. Франка. Київ, 1913. (Рец. *Д—ко, Д.* «Л. Н. В.» 1913, XII).—*С. В.* Життє і твори Івана Франка. Льв., 1913.—*Єфремов, С.* За невсипущу працю. (Про Ів. Франка). За рік 1912, К. 1913. (Попереду друк. в. «Раді», 1912, ч. 71).—*Грушевський, М.* Сороклітній подвиг. «Л. Н. В.» 1913, IX.—*Єшан, М.* Іван Франко. «Л. Н. В.», 1913, IX.—*Заклинський, Р.* Франко, як публіцист, «Л. Н. В.», 1913, IX.—*Колесса, О.* Наукова діяльність Франка. «Л. Н. В.», 1913, IX.—*Данько, М.* Писатель своего народа. «Укр. Ж.», 1913, V.—*Ефремов, С.* Писатель-гуманист. «Укр. Ж.», 1913, V.—*Петлюра, С.* Франко—поэт национальной чести. «Укр. Ж.». 1913, V—VI.—*Єшан, М.* Іван Франко і галицька Україна. «Укр. Хата», 1913, VII—VIII.—*Возняк, М.* Пам'яти Ів. Франка. Опис життя, діяльності і похорону. Відень, 1916.—*Ефремов, С.* Іван Франко, про життя його та діла. Петрогр. 1916. Київ, 1919.—*Заклинський, Рост.* Світогляд Ів. Франка. Льв., 1916.—*Стефанович, Ю.* Іван Франко. (Льв.). «Наша Школа», 1916, IV—V.—*Жигмайло, Л.* Национальные мотивы в творчестве Бялика и Франка. «Укр. Ж.», 1916, IV—V.—*Грушевский, М.* Светлой памяти Франка. «Укр. Ж.», 1916, VI.—*Ефремов, С.* Пролог к будущему (памяти Франка). «Укр. Ж.», 1916, VI.—*М—кий, М.* Франко в галицком селе. «Укр. Ж.». 1916, VI.—*Алекс—ович.* Похороны Франка. «Укр. Ж.», 1916, VII—VIII.—*Свенцицкий.* Иван Франко. «Укр. Жизнь» 1916, X—XI.—*Коцюбинський.* Іван Франко. Київ, 1917. (Рец.: *С. Єфремов*—«Книгарь», 1917, ч. 2).—*Лозинський, М.* Іван Франко (життя, діяльність і значіння). Відень, 1917.—Хто такий був Іван Франко, дві статті *(С. В.* та *М. Яцкова).* Винниця (1917). (Рец. *С. Єфремов*—«Книгарь» 1917, ч. 2).—*Щурат, Вас. д-р.* Іван Франко в моїх споминах. «Шляхи». (Льв.), 1917, V—VIII.—*Єфремов, С.* Коротка історія українського письменства, К. 1918.—*Марковський, М.* Іван Франко. Спроба його літературної характеристики. «Шлях», 1918, ч.ч. VI—VII; IX; окремо, К. 1918.—*Петлюра, С.* І. Франко. В кн. «Незабутні», літер.-критичні мініятюри. К. 1918.—*Клепатський, П.* Іван Франко педагогом. (Про дитячі та автобіографичні оповідання Франкові), «Вільна Укр. Школа», VI—VII(1918-1919, I—II).—*Могилянський, Мих.* Іван Франко. Черн., 1919.—*Плевако М.* Іван Франко (Біографія й літер. діяльність І. Франка), В кн. Ів. Франко—Boa Constrictor. Держ. Вид-во. Київ, 1920.—*Юн, В.* Іван Франко. «Галицький Комуніст», 1921.—*Дорошкевич, Ол.* Українська література, підручн. книга. К. 1923.

Про окремі твори Франкові: *Хванько*, А. (*Кримський*, А.) (Про збірку оповіданнів «В поті чола»). «Зоря», 1891, ч. ч. 3—4.—*Русова*, *С.* (Про збірку «В поті чола»). «Журн. для всех», 1904, кн. VI.—*Жигмайло*, *Л.* (Про «Бориславські оповідання»). «К. Стар.» 1905, кн. VII—VIII.—*Крушельницький*, А. Іван Франко—На лоні природи (автобіогр. оповідання). «Л. Н. В.», 1906, V, в ст. «Новини нашої літератури.—*Крушельницький*, А. Іван Франко—«На лоні природи» (Збірн. оповідань). Літ.-критичні нариси, Станіслав. 1908,—Г. (*Горленко В.*) (Про Захара Беркута). «Киевск. Стар». 1885, II, 369—370.—*Дорошкевич*, *Ол.* Ів. Франко—Boa constrictor, повість. З передмов. М. Плевако. К. 1920, «Голос Друку», X. 1921.—*Грушевський* М. (Про пов. «Для домашнього огнища»). «Л. Н. В.», 1898, кн. 1.—*Євшан*, М. Іван Франко—Петрії й Довбущуки, пов. в 2-х ч. Чернівці, 1913, «Л. Н. В», 1913, IX.—*Бурчак*, *Л.* Франко—Іван.—Великий шум, повість «Книгарь», К. 1918, ч. 15.—*Старицька-Черняхівська*, *Л.* Іван Франко—Украдене щастя, драма з сільськ. життя в 5 діях. К. 1909. «Л. Н. В.» 1910, II.—*Марковський*, *М.* Ол. С. Пушкин—Драматичні твори в перекладі й з передмовою Ів. Франка. Льв. 1917, «Книгарь», ч. 10 (1918),—*Щурат*, *В.* (про «Зів'яле листе»). «Зоря», 1917, ч. 5, 6, 7.—*Старицька-Черняхівська*, *Л.* Іван Франко—Зів'яле листе, лірична драма. К. 1911, «Л. Н. В.», 1911, IV.—*Грушевський*, М. (Про збірку «Мій Ізмарагд») «Л. Н. В», 1898, кн. VI.—*Мочульський*, М. (Про збірку «Semper tiro»). «Л. Н. В.» 1906, кн. XII.—*П. Гай.* Франко Іван. «Semper tiro». Вид. 2-е Черкаси, 1917 р. «Книгарь», ч. 6. Київ 1918 р.—*Веселовський*, *Я.* (Про «Мойсея») «Буковина», 1905, ч. ч. 144, 116, 119, 120.—*Крушельницький*, *А.* На вершинах поетичної творчости (з приводу поеми «Мойсей» і збірки «Semper tiro» Ів. Франка).—Літер.-критичні нариси, Станісл., 1908.—*Євшан*, *М.* Пісня про Мойсея. (Студія над твором Ів. Франка). «Будучність», Льв. 1909, ч. 1.—*Ярема*, *Я.* Мойсей Ів. Франка, Тарноп. 1912.—*Сріблянський*, *М.* Іван Франко. Мойсей, поема. Льв. 1913, «Укр. Хата», 1913. I.—*Зеров*, *Мик.* Іван Франко—Мойсей (перекл. на рос. мову П. Дятлова). Вена, 1917. »Книгарь», ч. 14 (1918).—*Старицька-Черняхівська*, *Л.* Ів. Франко—«Панські жарти», поема. К. 1917. «Книгарь», 1917. ч. 2.—*Лукашевич*, *М*, Ів. Франко—Іван Вишенський. На Святоюрській горі, поема, К. 1918. «Книгарь», ч. 11 (1918). *Кримський*, *А.* (Про «Лиса-Микиту») «Зоря», 1897, ч. 23—*Вороний*, *М.* Лис-Микита. З німецького переробив Ів. Франко. К. 1914. «Л. Н. В.», 1914, VI.—*М—ський*, *М.* Про «Лиса Микиту» Ів. Франка. «Промінь» 1916, II—IV.—*Кримський*, *А.* (Про Абу-Касимові капці) «Зоря» 1896, ч. 19—20.—*Діхтяръ*, *О.* Ів. Франко—Абу-Казимові капці, арабська казка. К. 1918. «Книгарь», ч. 18 (1919).—

Бібліографія Франкова. *Павлик М.* Спис творів Ів. Франка за перше 25-ліття його літер. діяльности, 1874—1898. Льв. 1898.—(Про Франка; бібліографія Франкова). «Вік», т. I. К. 1902.—*Комаров*, *М.* (Про Франка; бібліографія Франкова). Укр. драматургія, зб. бібліогр. знадобів до іст. драми і театру українського. Оч. 1906.—(Про Франка; бібліографія Франкова), «Укр. Муза», поет. антологія, К. 1908.—(Про Франка; бібліографія Франкова), Хрестоматія нової укр. літерат. проф. П. Грунського. К. 1919.—*Дорошенко*, *В.* Спис творів Ів. Франка з додатком статтів про нього і рецензій на його писання. Випуск I, ч. 1—2044. Матеріяли до української бібліографії, т. IV. Вид. Н. Т. ім. Ш—ка, Льв. 1918.

З книги „З вершин і низин"

ГІМН.

Вічний революцйонер—
Дух, що тіло рве до бою,
Рве за поступ, щастя й волю,—
Він живе, він ще не вмер.
Ні попівськії тортури,
Ні арештів царських мури,
Ані війська муштровані,
Ні гармати лаштовані,
Ні шпіонів ремесло
В гріб його ще не звело.

Він не вмер, він ще живе!
Хоч від тисяч літ родився,
Та аж вчора росповився
І о власній силі йде—
І простується, міцніє,
І спішить туди, де дніє...
Словом сильним, мов трубою,
Мілійони зве з собою,—
Мілійони радо йдуть,
Бо ж се голос д у х а чуть.

Голос духа чути скрізь:
По курних хатах мужицьких,
По варстатах ремісницьких,
По місцях недолі й сліз.
І де тільки він роздасться,
Гинуть сльози й сум нещастя,
Сила родиться й завзяття—
Не ридать, а здобувати,
Хоч синам, як не собі,
Кращу долю в боротьбі.

Вічний революцйонер—
Дух, наука, думка, воля
Не уступить пітьмі поля,
Не дасть спутатись тепер.
Розвалилась зла руїна,
Покотилася лавіна,—
І де в світі тая сила,
Щоб в бігу її спинила,
Щоб вгасила, мов огонь,
Розвидняющийся день....

Думи пролетаря

НА СУДІ.

Судіть мене, судді мої,
Без милости фальшивої!
Не надійтесь, що верну я
З дороги «нечестивої»
Не надійтесь, що голову
Перед вами смирно схилю я,
Що в добрість вашу вірити
Буду одну хоч хвилю я.

Судіть мене без боязни,—
Та-ж сильні ви, то знаєте!
Судіть без встиду, та-ж ви встид
На прив'язі тримаєте;
Судіть, як каже право вам,
Судіть остріше, тяжче ще,—
Та-ж ви і право—то одно
В одній машині ксліще.

Одно лишень, прошу я вас,
Скажіть виразно й сміло ви:
Яка вина моя і тих,
Що враз зо мною йдуть і йшли?
Скажіть виразно: люде ті,
Се—зрадники! Вони хотять
Перетворить, перевернуть,
Звалити наш суспільний лад!

Та й ще скажіть, за що хотять
Перетворити лад цілий?
За те, що паном в нім багач,
А гнесь слугою люд німий;
За те, що чесна праця в нім
Придавлена, принижена,
Хоч весь той ваш суспільний лад
Підтримує й живить вона.

За те, що дармоїдство тут
З робочих рук ссе кров і піт;
За те, що тут з катедр, амбон
Ллєсь темнота, не ясний світ;
За те, що ллєсь мільйонів кров
По прихоті панів, царів;
За те, що люде людям тут—
Кати, боги, раби гірш псів.

А ще скажіте, як сей лад
Перевернути хочем ми?
Не зброєю, не силою
Огню, заліза і війни,
А правдою і працек
Й наукою. А як війна
Кровава понадобиться,
Не наша в тім буде вина.

Та ще скажіть, що ви й самі
Не відмовляєте нам то,
Що правду ми говоримо,
Що прямо, чесно ми йдемо
За правдою. Все те скажіть,
Судді мої, по щирости,
Тоді в ім'я сего ладу
Судіть мене без милости!

МИЛОСЕРДНИМ.

Нехай і так, що, мов червяк,
Затоптаний в багно життя,
Оскорблений, унижений,
З гнівом в душі вмираю я;
Нехай і так, що, в старця мов,
Похилий мій, нужденний вид,
Та все-ж ваш дар непрошений
Глибоко грудь мені ранить.

І хто-ж вам право дав таке,
Щоб милувались ви сейчас
Над кождим, у кого лице
Не так щасливе, як у вас,
В кого уста безкровнії,
Погас в очах веселий жар,
І одіж драна голосно
Говорить: бач, се пролетар.

Нехай і так, що добрі ви,
І чесні ви, і щирі ви,
Що з милосердя даєте
Старцеві милостині ви;
Та милостині вашої
Я не благав, я не просив,—
За що-ж ви дар той тичете,
Щоб руку мні наскрізь палив.

Хто знає, може, драний той,
Блідий, нужденний пролетар
Не хоче милости, вважа
Пощочиною всякий дар?
Хто знає, може, слова лиш
Прихильного від нас він жде,
А, може, найвдячніший вам
За ваше мовчання буде?

А вже дар той, за котрий
Вас ваша совість похвалить,
Його важким униженням,
Мов пясть, до долу повалить?
А, може, за той дар, що в вас
Із милостивих рук плине,
Він милість вашу дешеву
І руки ваші проклене?..

SEMPER IDEM[1]).

Против рожна перти,
Против хвиль плисти,
Сміло аж до смерти
Хрест важкий нести!

Правда проти сили!
Боєм проти зла!
Між народ похилий
Вольности слова!

[1]) Завжди те саме.

З світочем науки
Проти брехні й тьми.
Гей, робочі руки,
Світлії уми!

Ще те не вродилось
Остреє залізо,
Щоб ним правду й волю
Самодур зарізав!

Ще той не вродився
Жар, щоб в нім згоріло
Вічне діло духа,
Не лиш утле тіло!

ВСЮДИ НІВЕЧИТЬСЯ ПРАВДА.

Всюди нівечиться правда,
Всюди панує брехня,
В ваших лиш серцях, о браття,
Най не постане вона!

Там ви для правди святої
Сильний збудуйте опліт,
Там ви огонь невгасимий
Чесно і думки паліть!

Твердша від стали твердої,
Сто раз тривкіша, ніж мур,
Щирих, м'яких серць твердиня
Супроти громів і бур.

Там з поколінь в покоління
Правда простоїть ціла,
Поки не зломиться лютий
Вал лицемірства і зла.

І мов те древо зимою,
Зверху безлисте, мертве,
В бурі, морози пускає
Вічно коріння нове;

І мов нора та підземна
Тріска ключем з-під скали,—
Трісне з-під зла й пересудів
Правда жива на землі.

ТОВАРИШАМ.

І вас зі своїх зборів проженуть
Старих порядків лицарі гордії,
Ім'я і діла ваші проклянуть
І крикнуть: „Зрада, пагубнії мрії".
І вашу добру славу оплюють
Брехнею, й вас полічать між злодії,
Отрутою замучених напоять,
Надії ясні жовчею затроять.

На суд потягнуть вас, начинять вами
Всі тюрми, все покличуть проти вас—
Людей і бога. Ділом і словами
Не проминуть ранити раз-у-раз
М'якеє серце ваше, мов тернами.
Подумаєш: оттак жить! І нераз
Самому страшно, защемить у груди...
Чи ж так живуть з людьми-братами люде?

Не так повинні! Щоб не так жили,
Щоб брата і в найменшому пізнали,
За те якраз до бою ви пішли,
На поклик правди проти брехні стали...
Борітеся! Терпіть! По всій землі
Рівнайте стежку правді! Де застали
Лиш гложжя, терня, там по вас нехай
Зазеленіє жито, наче гай!

НЕ ДОВГО ЖИВ Я...

Не довго жив я в світі ще,
Та встиг чимало вже зазнати.
Не що й дало мені життя,
Та все-ж дало досить багато.

Дало мені пізнать добро,
Дало побачить світ наук
Бажання правди у душі
І дві тверді, робучі руки.

Дало і приязнь і любов
Взаємну, хоч і не щасливу.
Сказало: „сій, хоч не твойов
Руков пожате буде жниво!“

І ворогів дало, котрі
Клянуть і тиснуть мя, бо сильні;
Дало й прихильників, котрі
Найбільш самі собі прихильні.

Та над усе ціню я ту
Малую мірку мук і болю,
Котрі прийняв я в сім життю
За правду, за добро, за волю.

ВИ ПЛАКАЛИ.

Ви плакали фальшивими сльозами
Над моєю недолею, жаліли
Мене, махали жалісно руками,
Та помогти мені не вміли й не хотіли.

„Жаль бідного! З дороги марне збився
І згиб! Ми те згори вже добре знали!
Дурний був, за пусту роботу, бач, вчепився,
І ось куди його фантазії загнали!“

А другі, ще милосердніші, бистро
Здвигаючи плечима, промовляли:
„Ось до чого веде погане товариство,
Сліпая віра в мрії-ідеали!“

Пожалували всі мене, а далі
Пішли—хто на обід, хто в карти грати,
А хто судить запертих в криміналі,
А я лишивсь під тином умирати.

Скорбні пісні.

НЕ ВИНЕН Я...

Не винен я тому, що сумно співаю,
Брати мої!
Що слово до слова нескладно складаю—
Простіть мені!

Не радість їх родить, не втіха їх плодить,
Не гра пуста,
А в хвилях недолі, задуми тяжкої
Самі уста

Їх шепчуть; безсонний робітник заклятий
Склада їх—сум:
Моя бо й народня неволя, то мати
Тих скорбних дум.

ДО МОРЯ СЛІЗ...

До моря сліз, під тиском пересудів
Пролитих, і моя вплила краплина;
До храму людських змагань, праць і трудів
Чень і моя доложиться цеглина.

А як мільйонів куплений сльозами
День світла, щастя й волі засвітає,
То чень в новім, великім людськім храмі
Хтось добрим словом і мене згадає.

НЕХАЙ І ТАК...

Нехай і так, що згину я
Забутий десь під тином,
Що всі мої думки, діла
Сліду не лишать, мов та мла
На небі синім!

Нехай і так!
На чесне, праве діло!
За него радо в горю вмру
І аж до гробу додержу
Свій прапор ціло.

БЕРКУТ.

З укритого гнізда в скалистій десь щілині
З тяжким він розмахом рванувсь під хмари сині—
З таємних мов джерел гнівлива думка рветься,
Облетить світ і аж о неба звід упреться.

. . . . . .

В блакиті він завис недвижний, роспростертий,
Мов над життям грізний, невпинний образ смерти.
Здаєсь, що до небес він гвоздями прибитий,
Та чуєш, що він гнеть вниз, вержесь—кров пролити.
Ти чуєш се, і жах тебе проходить зимний:
Та-ж над тобою тож завис беркут нестримний!
Він не хибне тебе, хоч як високо висить!
Чи много то ще хвиль тобі гуляти лишить? . . .
Ось рушив він. Пливе без маху крил в блакиті,
Мов човник. Долі тче днів наших пасма скриті.
Спокійно колесить, знижаєсь, знов зриваєсь,
За хмару криється, в лазурі роспливаєсь.
Лиш острий крик його вістить, що він голодний!
Так в час тиші нераз прорветься плач народний.
І защемить в душах вельможних біль таємний,
Мов землетрясення віщун, той грім підземний.

Я не люблю тебе, ненавиджу, беркуте!
За те, що в груди ти ховаєш серце люте,
За те, що кров ти п'єш, на низьких і слабих
З погордою глядиш, хоч сам живеш із них;
За те, що так тебе боїться слабша твар;
Ненавижу тебе за теє, що ти цар!
І ось блищить мій кріс, ціль добра, вистріл певен,
І вбійчее ядро під хмари понесе він.

І замість нести смерть з гори на земне ложе,
Ти сам спіткаєш смерть під хмарами, небоже.
І не як божий суд, але як труп бездушний,
Ти впадеш, судові тих моїх куль послушний.
І не остатній ти! Нас є стрільців сто сот:
І все, що звесь беркут, полоще кров'ю рот,
Вивисшуєсь над мир, трівогу й пострах сіє,
Те кулі не уйде, як слушний час наспіє.
А труп бездушний ми без жалю, без промови
Ногою копнемо й підемо дальш на лови.

У ДОЛИНІ СЕЛО ЛЕЖИТЬ.

У долині село лежить,
По-над селом туман дріжить,
А на горбі край села
Стоїть кузня немала.

А в тій кузні коваль клепле,
А в коваля серце тепле,
А він клепле та й співа,
Всіх до кузні іззива.

„Ходіть люде з хат, і з поля:
Тут куеться краща доля,
Ходіть люде по-рану,
Вибивайтесь з туману".

Та тумани хитаються,
По-над селом згущаються,
Розляглися по полях,
Щоб затьмити людям шлях,

Щоб закрити їм стежини
Ті, що вгору йдуть з долини
В тую кузню, де кують
Ясну зброю замісць пут.

В ШИНКУ.

Сидів в шинку і пив горілку,
Бо коло серця щось пекло.
Згадав про діти, хвору жінку,
Згадав про щастя, що втекло...
Згадав, як був господар він,
Як шанували всі сусіди,
Всяк оддавав йому поклін
І слово добре завсігди.
А далі... далі не хотів
І згадувать! Настало лихо!
Чому мовчати він не вмів,
Коли казали бути тихо?
Коли громаду кривдив пан,
Чому він мусив позиватись?

Хоч не його зорали лан,
З панами права добиватись?...
І не добивсь з панами права,
Ще й сам од них біди дізнавсь:
Громадська пропала справа,
Він сам до крихти зруйнувавсь:
Худоба, хата, поле й сад,
Пішли за кошти судовії...
В широкий світ, неначе в ад,
Його з сім'єю без надії,
Без хліба пхнули. Жінка мре
Із голоду на передниву,
У наймах діти...—Тато де?—
Сидить в шинку і п'є горілку.

Семле, моя всеплодющая мати,
Сили, що в твоїй живе глибині,
Краплю, щоб в бою сильніше стояти,
Дай і мені!

Дай теплоти, що розширює груди,
Чистить чуття і відновлює кров,
Що до людей безграничную будить
Чисту лбов!

Дай і огню, щоб ним слово налити,
Душі стрясать громовую дай власть,
Правді служити, неправду палити
Вічну дай страсть!

Силу рукам дай, щоб пута ламати,
Ясність думкам—в серце кривди влучать,
Дай працювать, працювать, працювати,
В праці сконать!

ВЕСНЯНКА.

Весно, що за чудо ти
Твориш в моїй груди!
Чи твій поклик з мертвоти
Й серце к жизні будить?
Вчора тлів, мов Лазар, я
В горя домовині—
Що-ж се за нова зоря
Мені блисла нині?
Дивний голос мя кудись
Кличе — тут то, ген то:
„Встань, прокинься, пробудись!
Vivere memento!“ [1])

Вітре теплий, брате мій,
Чи твоя се мова?
Чи на гірці світляній
Так шумить діброва?
Травко, чи се може ти
Втішно так шептала,
Що з-під криги мертвоти
Знов на світло встала?
Чи се може шемріт твій,
Річко, срібна ленто,
Змив мій смуток і застій?
Vivere memento!

Всюди чую любий глас,
Клик життя могучий...
Весно, вітре, люблю вас,
Гори, ріки, тучі!
Люде, люде, я ваш брат,
Я для вас рад жити,
Серця свого кров'ю рад
Ваше горе змити,
А що кров не зможе змить,
Спалимо огнем то!
Лиш боротись значить жить...
Vivere memento!

---

[1]) Пам'ятай про життя пам'ятай, що треба жити.

НАЙМИТ.

В устах тужливий спів, в руках чепіги плуга,—
Так бачу я його;
Нестаток і тяжка робота і натуга
Зорали зморшками чоло.
Душею він дитя, хоч голову схилив,
Немов дідусь слабий,
Бо від колиски він в недолі пережив
І в труді вік цілий.
Де плуг його пройде, залізо де розриє
Землі плідної пласт,
Там незабаром лан хвилясте жито вкриє,
Свій плід землиця дасть.
Чому-ж він зрібною сорочкою окритий,
Чому сірак, чуга [1])
На нім, мов на старці, з пошарпаної свити?
Бо наймит він, слуга.
Слугою родиться, хоч вольним окричали
Багатирі його;
В нужді безвихідній, погорді і печалі
Сам хилиться в ярмо.
Щоб жити, він життя і волю власну й силу
За хліба кусник продає,
Хоч не кормить той хліб, і стать його похилу
Не випрямить і сил не додає.
Сумує німо він, з тужливим співом оре
Те поле, оре не собі,
А спів той, наче брат, що гонить з серця горе,
Змагатись не дає журбі.
А спів той, то роса, що в спеці підкріпляє
Напівзів'ялий цвіт;
А спів той—грім страшний, що ще лиш глухо грає,
Ще здалека гримить.
Та поки буря ще нагряне громовая,
Він хилиться, проводить в тузі дні,
І земельку святу, як матінку, кохає,
Як матінку сини.
Байдуже те йому, що потом труду свого
Панам панування дає.
Коб лиш земля, котру його рука справляла,
Зародила оп'ять,
Коби з трудів його на других хоч спливала
Небесна благодать.

Той наймит—наш народ, що поту ллє потоки
Над нивою чужою.
Все серцем молодий, думками все високий,
Хоч топтаний судьбою.
Своєї доленьки він довгі жде століття,
Та ще надармо жде;
Руїни перебув, татарські лихоліття,
І панщини ярмо тверде.
Та в серці, хоч і як недолею прибитім,
Надія кращая жиє;
Так часто з під скали тяжезної гранітом
Нора холодна б'є.
Лиш в казці золотій, мов привид сну чудовий,
Він бачить доленьку свою,
І тягне свій тягар, понурий і суровий,
Волочить день по дню.
В століттях нагніту його лиш ратувала
Любов до рідних нив;
Нераз дітей його тьма тьменна погибала,
Та все він пережив.
З любов'ю тою він, мов велетень той давній,
Непоборимий син землі,
Що, хоч повалений, оп'ять міцний і славний
Вставав у боротьбі.
Байдуже, для кого, співаючи, він оре
Плідний, широкий лан:
Байдуже, що він сам терпить нужду і горе,
А веселиться пан.

[1]) Верхня одежа у галицьких верховинців.

Ори, ори й співай, ти велетню, закутий
В недолі й тьми ярмо!
Пропаде пітьма й гнет, обпадуть з тебе пута,
І ярма всі ми порвемо.
Не даром ти в біді, пригноблений врагами,
Про силу духа все співав,
Не даром ти казок чарівними устами
Його побіду величав.
Він побідить, порве шкарлущі пересуду,
І вольний, власний лан
Ти знов оратимеш — властивець свого труду
І в власнім краю сам свій пан[1]).

КАМЕНЯРІ.

Я бачив дивний сон. Немов передо мною
Безмірна, а пуста і дика площина.
А я, прикований ланцем залізним, стою
Під височенною гранітною скалою,
А далі тисячі таких самих, як я.

У кождого чоло життя і жаль порили,
І в оці кождого горить любови жар,
А руки в кождого ланці, мов гадь, обвили,
А плечі кождого до долу ся схилили,
Бо давить всіх один страшний якийсь тягар.

У кождого в руках тяжкий залізний молот,
І голос сильний нам з гори, мов грім, гримить:
Лупайте сю скалу! Нехай ні жар, ні холод
Не спинить вас! Зносіть і труд, і спрагу й голод,
Бо вам призначено скалу сесю розбить.

І всі ми, як один, підняли вгору руки,
І тисяч молотів о камінь загуло.
І в тисячні боки росприскалися штуки
Та відривки скали; ми з силою роспуки
Раз-по-раз гримали о кам'яне чоло.

Мов водопаду рев, мов битви гук кривавий,
Так наші молоти гриміли раз-у-раз,
І пядь за пядею ми місця здобували.
Хоч не одного там калічили ті скали,
Ми далі йшли, ніщо не спиняло нас.

І кождий з нас то знав, що слави нам не буде
Ні пам'яти в людей за сей кривавий труд,
Що аж тоді підуть по сій дорозі люде,
Як ми проб'єм її та прорівнаєм всюди,
Як наші кості тут під нею зогниють.

[1]) Щоб добре й правильно зрозуміти другу частину вірша „Наймит", треба пригадати, що селянство й робітництво українське в Галичині, як за часів Франка, так і тепер (ще більш тепер), тяжко поневолене польськими панами-поміщиками та фабрикантами-капіталістами. Власне про це гірке наймитство й про боротьбу за вільну працю на своїй землі й говорить поет.

Та й слави-ж людської зовсім ми не бажали,
Бо не герої ми і не багатирі.
Ні, ми невольники, хоч добровільно взяли
На себе пута. Ми рабами волі стали,
На шляху поступу ми лиш каменярі,

І всі ми вірили, що своїми руками
Розіб'ємо скалу, роздробимо граніт,
Що кров'ю власною і власними кістками
Твердий змуруємо гостинець, і за нами
Прийде нове життя, добро нове у світ.

І знали ми, що там далеко десь у світі,
Котрий ми кинули для праці, поту й мук
За нами сльози ллють мами, жінки і діти,
Що други й недруги гнівні і сердиті
І нас, і нашу мисль, і діло те кленуть.

Ми знали се, і в нас нераз душа боліла,
І серце рвалося, і груди жаль давив.
Та сльози, ані жаль, ні біль пекучий тіла,
Ані прокляття нас не відтягли від діла,
І молота ніхто із рук не опустив.

І так ми далі йдем, в одну громаду скуті
Всесильнов думкою, а молоти в руках.
Нехай прокляті ми і світом позабуті,
Ми ломимо скалу, рівнаєм правді путі,
А щастя всіх прийде по наших аж кістках.

ЧИМ ПІСНЯ ЖИВА?

Кожда пісня моя—
Віку мого день,
Протерпів її я,
Не зложив лишень.

Кожда стрічка її—
Мізку мого часть,
Думи—нерви мої,
Звуки—серця страсть.

Що вам душу стрясе,
То мій власний жаль,
Що горить в ній, то се
Моїх сліз хрусталь.

Бо нап'ятий мій дух,
Наче струна прім:
Кождий вдар, кождий рух
Будить тони в нім.

І дарма, що пливе
В них добро і зло,—
В пісні те лиш живе,
Що життя дало.

З книги „Із літ моєї молодости“.

ТОВАРИШАМ ІЗ ТЮРМИ.

Обриваються звільна всі пута,
Що в‘язали нас з давнім житем:
З давніх брудів і думка роскута,
Ожиємо, брати, ожиєм!

Ожиємо новим ми, повнішим
І любов:ю огрітим житем:
Через хвилі мутні та бурливі
До щасливих країв попливем.

Через хвилі нещасть і неволі,
Мимо бурь, пересудів, обмов,
Попливем до країни святої,
Де братерство і згода й любов.

Ми ступаєм до бою нового
Не за царство тиранів, царів,
Не за церков, попів ані бога,
Ні за панство неситих панів.

Наша ціль—людське щастя і воля,
Розум владний без віри основ,
І братерство велике, всесвітнє,
Вільна праця і вільна любов!

Треба твердо нам в бою стояти,
Не лякаться, що впав перший ряд,
Хоч но трупах наперед ступати,
Ні на крок не вертатися взад.

Се-ж остатня війна! Се до бою
Чоловіцтво зі звірством стає,
Се поборює воля неволю,
«Царство боже» на землю зійде.

Не моліться вже більше до бога:
«Най явиться нам царство твоє»,
Бо молитва слаба там підмога,
Де лиш розум і труд у пригоді стає.

Не від бога те царство нам спаде,
Не святі його з неба знесуть,
Але власний наш розум посяде,
Сильна воля і спільний наш труд.

З поеми „Мойсей“.

НАРОДЕ МІЙ...

Пролог до поеми „Мойсей“.

Народе мій замучений, розбитий,
Мов паралітик той на роздорожжу,
Людським призирством ніби струпом вкритий.

Твоїм будущим душу я трівожу.
Від сорому, який нащадків пізніх
Палитиме, заснути я не можу.

Невже тобі на таблицях залізних
Записано в сусідів бути гноєм,
Тяглом у поїздах їх бистроїздних?

Невже повік уділом буде твоїм
Укрита злість, облудлива покірність
Усякому, хто зрадою й розбоєм
Тебе скував і заприсяг на вірність?
Невже тобі лиш не судилось діло,
Щоб виявило сил твоїх безмірність?

Невже задармо стільки серць горіло
До тебе найсвятішою любов'ю,
Тобі офіруючи душу й тіло?

Задармо край твій весь облитий кров'ю
Твоїх борців? йому вже не пищаться
У красоті, свободі і здоров'ю?

Задармо в слові твойому іскряться
І сила й м'якість, дотеп і потуга
І все, чим в гору може дух підняться?

Задармо в пісні твоїй ллється туга,
І сміх дзвінкий, і жалощі кохання,
Надій і втіхи світляная смуга?

О, ні! не самі сльози і зітхання
Тобі судились: вірю в силу духа
І в день воскресний твойого повстання!

О, як-би хвилю вдать, що слова слуха,
І слово вдать, що в хвилю ту блаженну
Вздоровлює, огнем живущим буха!

О, як-би пісню вдать палку, натхненну,
Що мілійони порива з собок,
Окрилює, веде на путь спасенну!..

Як-би! та нам, знесиленим журбою,
Роздертим сумнівами, битим стидом,—
Не нам тебе провадити до бою.

Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Трусенеш Кавказ, впережешся Бескидом,
Покотиш Чорним морем гомін волі
І глянеш, як хазяін домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі...

Прийми-ж сей спів, хоч тугою повитий,
Та повний віри; хоч гіркий, та вільний;
Твоїй будучині задаток слізьми злитий
Твойому генію мій скромний дар весільний.

З книги „Зів'яле листя".

Так, ти одна моя правдивая любов,
Та, що не суджено в життю їй вдовольниться;
Ти найтайніший той порив, що бурить кров,
Підносить грудь, та ба—ніколи не сповниться.

Ти—той найкращий спів, що в час вітхнення сниться,
Та ще ніколи слів для себе не знайшов;
Ти—славний подвиг той, що я-б на него йшов,
Коб віра сильная й могучая десниця.

Як згублену любов, несповнене бажання,
Невиспіваний спів, геройське поривання,
Як все найвищее, чим душу я кормлю,

Як той огонь, що враз і гріє й пожирає,
Як смерть, що забива й від мук ослобоняє,
Оттак, красавице, і я тебе люблю.

* * *

Не раз у сні являється мені,
О люба, образ твій, такий чудовий,
Яким яснів в молодощів весні,
В найкращі хвилі свіжої любови.

Він надо мною хилиться, страшні
Полошить мари... З трепетом, без мови,
Я в тії очі знов гляджу сумні,
Що жар колись ятрили в моїй крові.

І на моє бурливе серце руку
Кладе той привид, зимну, як змія,
І в серці втишує всі думи й муку.

На привид тихо, не змигнувши, я
Гляджу. Він хилиться, без слів, без згуку
Моргає: «Цить! Засни! Я—смерть твоя!».

* * *

Розвійтеся з вітром, листочки зів'ялі,
Розвійтесь, як тихе зітхання!
Незгоєні рани, невтишені жалі,
Замерлее в серці кохання.

В зів'ялих листочках хто може вгадати
Красу всю зеленого гаю?
Хто взнає, який я чуття скарб багатий
В ті вбогії вірші вкладаю?

Ті скарби найкращі душі молодої
Ростративши марно, без тями,
Жебрак одинокий назустріч недолі
Піду я сумними стежками.

* * *

Полудне.
Широкее поле безлюдне.
Довкола для ока й для вуха
Ні духа!

Ні сліду людей не видать...
Лиш трави, мов море хвилясте,
Зелене, барвисте, квітчасте,
І сверщики в травах тріщать.

Без впину
За річкою геть у долину
І геть аж до синіх тих гір
Мій зір

Летить і в тиші потопає,
У пахощах дух спочиває,—
У душу тепла доливає
Простір.

В тім—цить!
Яке-ж то тихеньке ридання
В повітрі, мов тужне зітхання,
Тремтить?

Чи се моє власнеє горе?
Чи серце стрепалося хоре?
Ах, ні! Се здалека десь тільки
Доноситься голос сопілки.

І ось
На голос той серце моє потяглось,
В тім раю без краю воно заридало
Без слів.

Тебе, моя зоре, воно спогадало
І стиха до строю сопілки
Поплив із народнім до спілки
Мій спів.

* * *

Чого являєшся мені
У сні?
Чого звертаєш ти до мене
Чудові очі ті ясні,
Сумні,
Немов криниці дно студене?
Чому уста твої німі?
Який докір, яке страждання,
Яке несповнене бажання
На них, мов зарево червоне,
Займається і знов утоне
У тьмі?

Чого являєшся мені
У сні?
В житті ти мною згордувала,
Моє ти серце надірвала,
Із него вирвала одні
Оті ридання голосні—
Пісні.
В житті мене ти й знать не знаєш,
Ідеш по вулиці—минаєш,
Вклонюся—навіть не зирнеш
І головою не кивнеш,
Хоч знаєш, знаєш, добре знаєш,
Як я люблю тебе без тями.
Як мучусь довгими ночами,
І як літа вже за літами
Свій біль, свій жаль, свої пісні
У серці здавлюю на дні.

О, ні!
Являйся, зіронько, мені
Хоч в сні!
В житті мені весь вік тужити—
Не жити.
Так най те серце, що в турботі,
Неначе перла у болоті,
Марніє, в'яне, засиха,—
Хоч в сні най вид твій оживає,
Хоч в жалощах живіше грає,
По-людськи, вільно віддиха.
І того дива золотого
Зазнає, щастя молодого,
Бажаного, страшного того
Гріха!

* * *

Як-би я знав чари, що спиняють хмари,
Що два серця можуть ізвести до пари,
Що ламають пута, де душа закута,
Що в поживу ними зміниться отрута!
То тебе-би, мила, обдала їх сила,
Всі-би в твоїм серці іскри погасила,
Всі думки й бажання за одним ударом,
Лиш одна любов-би вибухла пожаром.
Обняла-б достоту всю твою істоту,
Мисли-б всі пожерла, всю твою турботу,—
Тільки мій там образ і ясніє й гріє...
Фантастичні думи! Фантастичні мрії!

Як-би був я лицар і мав панцир добрий,
І над всіх був сильний, і над всіх хоробрий,—
Я-бии з переогм вороги під ноги,

Що мені до тебе не дають дороги!
Я-б добувсь до тебе через мури й стіни,
Я побив-би смоки, розметав руїни,
Я-б здобув всі скарби, що їх криє море,
І до ніг-би твоїх положив, о зоре!
Де-б тебе не скрито, я-б зламав верії...
Фантастичні думи! Фантастичні мрії!

Як-би я не дурень, що лиш в думах кисне,
Що співа і плаче, як біль серце тисне,
Що будуче бачить людське і народне,
А в сучаснім блудить, як дитя голодне,—
Що із неба ловить зорі золотії,
Але до дівчини приступить не вміє,—
Ідеали бачить геть десь за горами,
А живеє щастя з рук пустив без тями
І тепер, за пізно, плаче і дуріє—
Фантастичні думи! Фантастичні мрії!

* * *

Як почуєш вночі край свойого вікна,
Що щось плаче і хлипає важко,
Не трівожся зовсім, не збавляй собі сна,
Не дивися в той бік, моя пташко!

Се не є сирота, що без мами блука,
Не голодний жебрак, моя зірко,
Се—роспука моя, невтишима туга
Се любов моя плаче так гірко.

* * *

Сипле, сипле, сипле сніг.
З неба сірої безодні
Міріядами летять
Ті метелики холодні.

Одностайні, мов жура,
Зимні, мов лихая доля,
Присипають все життя,
Всю красу лугів і поля.

Білий килим забуття,
Одубіння, отупіння
Все покрив, стискає все
До найглибшого коріння.

Сипле, сипле, сипле сніг,
Килим важче налягає...
Молодий вогонь в душі
Меркне, слабне, погасає.

* * *

Пісне, моя ти підстрелена пташко,
Мусиш замовкнуть і ти.
Годі ридати і плакати тяжко,
Час нам зо сцени зійти.

Годі вглублятись у рану затрутую,
Годі благать о любов;
З кождою строфою, з кождою нутою
Капає з серденька кров.

З кождою строфою, з кождою нутою
Слабшає відгомін твій...
Пісне, напоєна горем-отрутою,
Час тобі вже на спокій.

З книги „Мій ізмарагд“.

ПРИТЧА ПРО НЕРОЗУМ.

Стрілець сильце заставив.
Спіймалась пташка вмить;
Він взяв її, щоб зараз
Головку їй скрутить.

Залебеділа пташка:
„Ой, стрільче, стій, пожди!
Я пташечка маленька,
Що з мене тут їди?

„Пусти мене на волю,
Я дам тобі за те
Три добрії науки
На все твоє життє“.

Стрілець мій здивувався.
„Чи бач, ся дробина
Мене навчати хоче!
Ну, що там зна вона?“

І мовить: „добре, пташко!
Коли з твоїх наук
Я хоч що то змудрію,
Тебе пущу я з рук“.

І мовить птах: „не жалуй
За тим, чи зле, чи гоже,
Що сталось раз і більше
Відстатися не може“.

Стрілець подумав: „правда!
За тим жаліть не гоже,
Що сталось раз і більше
Відстатися не може“.

І мовить птах: „не рвися,
Завдавши серцю скрути,
Що зробиш — розробити,
Минуле знов вернути“.

Стрілець подумав: „правда!
Шкода бажань і скрути:
Що зробиш — не розробиш,
Що сталось — не вернути“.

І мовить птах: „ніколи
Не вір ні в які дива,
Не вір ні в яку вістку,
Що просто неможлива!

Стрілець подумав: „правда!
Чимало плещуть дива,
А розміркуєш — скажеш:
„Се—сплітка неможлива!“

„Гаразд—сказав він—пташко,
Не злі твої науки.
Лети-ж собі й стрільцеві
Не попадайся в руки!“

І пурхнула пташина,
На близькій гильці сіла,
І до стрільця звернувшись,
Таке йому повіла:

„Ей, тай дурний ти, стрільче,
Що дав мені здуриться!
А мною ти, небоже,
Міг добре поживиться!

„Бо знай, в моїй утробі—
Як-би ти знав отсе! —
Є перла, так велика,
Як струсове яйце!“

Стрілець аж зойкнув з жалю—
„А, що ж я наробив,
Що так без застанови
Великий скарб згубив!“

І він підбіг під гильку
І скочив, що є сил,
Щоби спіймати пташку,—
Та ба, не має крил!

А потім мовив: „пташко,
Пташиночко моя!
Вернись до мене! Буду
Тобі за батька я.

„У клітку золотую
Всаджу тебе я сам,
І все, чого захочеш,
Тобі я радо дам!“

Пташина відповіла:
„Дурний ти є, як був!
Всі три мої науки
Відразу ти забув.

Зробив ти добре діло:
Мені летіть велів!—
І зараз по хвилині
Сам того пожалів.

„А потім забажав ти
Мене дістать ще раз
І просьбою вернути
Назад минулий час.

„А чом? Бо несуразним
Повірив ти словам,
Що в мні є перла більша
Удвоє, ніж я сам".

З книги „Із днів журби".

Ізнов рефлекси! Та цур-же їм!
Се—панський спорт. Хай нервні білоручки
Та пустопляси риються в своїм

Нутрі і всяку думку гірш онучки
Розскубують і всякий рух чуття
Жвуть, мірять, важать! Не для нас сі штучки!

Ми, бра, плебеї, учтою життя
Не мали ще коли пересититься,
Гашиш та опій, сім'я забуття,

Противне нам. Нам хочесь жити, биться
З противником, нам люба праця, рух,
Ми хочем справді плакать, веселиться.

Любить, ненавидіть. У нас ще дух
Не росколовсь надвоє під корою,
Традиції не в'яже нас ланцюг.

Ми можемо втомиться боротьбою,
Зломиться, впасти, та не наша річ
Розмикаться в борні з самим собою.

Ось глянь лишень! Чудова, ясна ніч!
На небі зорі ярко так палають—
Се безконечність нам морга до віч!

Тиша кругом. В селі там пси десь лають,
Деркач у травах дре, довкола хат
В повітрі чорні лилики гуляють,

Хрущі гудуть, до світлих шиб летять...
А там, мов вежі, башти фантастичні,
Недвижно темні дерева стоять.

Ти сам один в природі тій величній,
Мов принц в заклятім місті у казках...
И в душу ллесь спокій, якісь призичні.

Врочистії чуття... І ти, мов птах,
Стаєшся легкий, мов ось-ось летіти!
Безмірну силу чуєш у руках

І весь ростеш у безмір... Люде! Дітп!
До мене! Я люблю вас, всіх люблю!
І все зроблю, що будете хотіти!

Чи крови треба — кров за вас проллю!
Чи діл — я сильний, віковічні скали
Росторощу, на землю повалю...

Дмухнув вітрець — і мрії ті пропали.
Та в серці прилив ще чуття тремтить —
І вже думки до хат тих поскакали,

Де чорна праця й чорне горе спить.
Вузька, здається, непривітна нива,
А кілько можна й треба тут робить!

Суспільна праця довга, утяжлива,
За те-ж плідна, та головно — вона
Одна лиш може заповнить без дива

Життя людини, бо вона одна
Всіх сил, всіх дум, чуття, стремлінь людини
Жадає, їх вичерпує до дна.

Вона одна бере нам все що-днини
І все дає, бо в'яже нас тісніш
З людьми, як діти спільної родини.

Що по-за сею працею, то гріш
Змарнований, то манівці блуднії,
Що запровадять швидче, чи пізніш,

Чи в самолюбства омути бруднії,
Чи в нігілізм, чи то в містичну мглу,
Що дійсними вважа лиш власні мрії,
А мрією — природу й жизнь цілу.

* * *

Я не скінчу тебе, моя убога пісне,
В котру бажав я серце перелить
І виспівать чуття важке та млісне,

Все, що втіша, і все, що веселить,
Всі радощі шаленого кохання,
Все пекло мук, що й досі грудь в'ялить.

Мої ви сльози і мої зітхання,
І пестощі короткі, й довгий жаль,
Надії і зневіри колихання,

Не перелити вас мені в кришталь
Поезії, немов вино перлисте,
Ні в римів блискітливую емаль!

Мов дерево серед степу безлисте
В осінній бурі б'ється і скрипить,
І скрип той чує поле болотисте, —

Оттак душа моя тепер терпить
Слаба, безкрила, холодом прибита,
Мов ластівка у річці зиму спить.

SEMPER TIRO.

З книги «Semper tiro».

Життя коротке, та безмежна штука
І незглибиме творче ремесло;
Що зразу, бачиться тобі, було
Лиш оп'яніння, забавка, ошука,
Те в необнятий розмір уросло,
Всю душу, мрії всі твої віссало,
Всі сили забира і ще говорить: мало!

І перед плодом власної уяви
Стоїш, мов перед божеством яким,
І сушиш кров свою йому для слави,
І своїх нервів сок, свій мозок перед ним
Кладеш замісць кадила й страви,
І чуеш сам себе рабом його й підданим,
Та в серці шепче щось: Ні, буду твоїм паном!

Не вір сим пошептам! Зрадлива та богиня,
Та Муза! Вабить, надить і манить,
Щоб виссать „я“ твоє, зробить з тебе начиння
Своїх забагань, дух твій спорожнить.
Не вір мелодії, що з струн її звенить:
„Ти будеш майстром, будеш паном тонів
І серць володарем і владником мільйонів.“

О, не дури себе, ти молодая ліро!
Коли в душі пісень тісниться рій,
Служи богині непохитно, щиро,
Та панувать над нею і не мрій.
Хай спів твій буде запахуще миро
В пиру життя, та сам ти скромно стій
І знай одно — poëta semper tiro [1]).

---

[1]) Поет—завжди учень, власне: рекрут (tiro), що має вчитися

КОНКІСТАДОРИ [1]).

По бурхливім океані
Серед пінявих валів
Наша флота суне, б'ється
До незвісних берегів.
Плещуть весла, гнуться щогли,
Ось і пристань затишна!
Завертай! І бік при боці
І стерно біля стерна!
Кидай якорі! На берег
По помостах виходи!
Ні чичирк! Ще ледве дніє...
Пусто скрізь... Ставай в ряди!
Сонний город ще дрімає..
Схопимо його у сні...
Перший крик—наш окрик бою,
І побідній пісні;
Та заким рушать, пускайте
Скрізь огонь по кораблях,
Щоб всі знали, що нема нам
Вороття на старий шлях.
Бухнув дим! Хлюпоче море...
Щось мов стогне у судні...
Паруси залопотіли,
Наче крила огняні.
Гнуться реї, сиплють іскри,
Мов роспалені річки...
Снасть скрипить...Високі щогли
Запалали, мов свічки,
Що за нами, хай на віки
Вкриє попіл життєвий!
Або смерть, або побіда!—
Се наш оклик боєвий!
До відважних світ належить.
К чорту боязнь навісну!
Кров і труд ось тут здвигне нам
Нову, кращу вітчину!

На старі теми.

Блаженний муж, що йде на суд неправих
І там за правду голос свій підносить,
Що безтурботно в сонмищах лукавих
Заціплії сумління їх термосить.

Блаженний муж, що в хвилях занепаду,
Коли заглухне й найчуткіша совість,
Хоч диким криком збуджує громаду
І правду й щирість відкрива, як новість.

Блаженний муж, що серед гвалту й гуку
Стоїть, як дуб посеред бур і грому,
На згоду з підлістю не простягає руку,
Волить зламатися, ніж поклониться злому.

Блаженний муж, кого за теє лають,
Кленуть і гонять і поб'ють камінням;
Вони-ж самі його тріумф підготовляють,
Самі своїм осудяться сумлінням.

Блаженні всі, котрі не знали годі,
Коли о правду й справедливість ходить:
Хоч пам'ять їх загине у народі,
Та кров їх кров людства ублагородить.

---

[1]) Конк(в)істадори—завойовники; іспанські авантюристи, що після відкриття Колумбом Америки завоювали там цілий ряд держав (Мексика, Перу й инш.).

Де не лилися ви в нашій бувальщині,
Де, в які дні, в які ночі —
Чи в Половеччині, чи то в князівській удальщині,
Чи то в козаччині, ляччині, ханщині, панщині,
Руській сльози жіночі!

Скілько сердець розривалось, ридаючи,
Скілько зв'ялили страждання!
А як-же мало таких, що міцніли, складаючи
Слово до слова, в безсмертних піснях виливаючи
Тисячелітні ридання!

Слухаю, сестри, тих ваших пісень сумовитих,
Слухаю й скорбно міркую:
Скільки сердець тих розбитих, могил тих розритих
Жалощів скільки неситих, сліз вийшло пролитих
На одну пісню такую?

Із книги Кааф.

I.

У сні зайшов я в дивную долину.
Було так ясно, тихо, легко в ній,
Що бачилось мені: не йду, а лину.

Сміялася в пишноті весняній
Природа, пахощами вся облита,
І скрізь співав пташок незримих рій.

Сріблом на збочах хвилював лан жита,
Верхом шумів-гудів відвічний ліс,
Внизу була величня тайна скрита.

Внизу був луг, і з нього вітер ніс
Такі роскішні пахощі, що груди
Аж щиршали і дух у тілі ріс.

А йшли ті пахощі з квіток, що всюди
Росли — барвисті, дивних форм, яких
Мабуть ніколи не плекали люде

Хиляючись до тих квіток палких,
Я чув, що й спів солодкий з них виходить,
Мов пасма тонів ніжних і м'яких.

Між тих квіток дівчат багато ходить,
Всі в білому, в вінках і скиндячках,
І одна одну все за руку водить.

У всіх маленькі кошики в руках,
І кожду квітку пильно оглядають,
Пестять і підливають на грядках.

Не рвуть квіток співучих, та зривають
Із кождої ростинки по листку
І бережно у кошики складають.

І бачучи забаву їх таку,
Я мовив: „Нащо ті листки, дівчата?
На лік, на страву їх рвете яку?“

І мовила одна: „Рвемо для свята.
І не на лік, бо для здорових се;
І не на страву — сита наша хата.

„А хто до уст листок сей занесе,
І розгризе і сок його скоштує,
У того серце роскішно стрясе;

„У того смілість душу напростує,
У того радість очі прояснить,
Турботи всі розвіє й пошматує.

„Твій сум, твою зневіру хоч на мить
Прогонить він; ти станеш, мов дитина,
Всю суть свою ти мусиш відмінить.

„Всім любий ти, хоч круглий сиротина,
І любиш всіх, щасливий в тій любві.
Кааф у нас зоветься та ростина“.

Пішли. Та йдуть і мовлять інші дві:
„А ти не рад листків тих скоштувати
І занести їх там, своїй верстві?

„Чи все в вас має лютість панувати,
Зневага до людства, погорда й їдь?“

І кинувсь я листки ті дивні рвати.
Ось вам пучок їх. Нате та гризіть!

II.

Поете, тям: на шляху життєвому
Тобі перлини-щастя не знайти,
Ні захисту від бурі, злив і грому.

Поете, тям: зазнати маєш ти
Всіх мук буття, всіх болів і унижень,
Заким дійдеш до світлої мети.

Поете, тям: лиш в сфері мрій, привиджень,
Ілюзій і оман твій рай цвіте,
А геній твій, то міць суггестій [1]), зближень.

[1]) Suggero (лат.)—підкладаю; додаю; приношу; з'єдную.

Пророцький дар у тебе лиш на те,
Щоб иншим край обіцяний вказав,
А сам не входив у житло святе.

І серце чулеє на те лиш взяв ти,
Щоб кождому в день скорби пільгу ніс!
І в горю слово теплеє сказав ти.

Та з власним горем крийся в темний ліс!
Ніхто до тебе не простягне руку
І не отре твоїх кровавих сліз.

Та не міркуй, що родивсь ти на муку,
Бо й роскошів найвищих маєш часть,
У творчій силі запоруку.

Усе, чого тобі сей світ не дасть,
Знайдеш в душі своїй ясніше, краще:
Найвищу правду і найбільшу власть.

Ото й минай все темне, непутяще,
Весь злудний блиск, тріумфи хвилеві,
Все підле, самолюбне і пропаще.

І бережи на своїй голові
Вінок незв'ялий чистоти і ласки
І простоти, мов квіти полеві.

У маскарад життя іди без маски,
На торжище цинізмів і наруг
Виходь з лихтарнею з старої казки:

В ній щезне тіло, появиться дух,
Прозора стане явищ темна маса,
І будь ти людям не суддя, а друг.
І зеркало й обнова. Guarda e passa.

* *
*

Опівніч. Глухо. Зимно. Вітер виє.
Я змерз. І випало з холодних пальців
Перо. І мозок стомлений відмовив
Вже послуху. В душі глубока павза.

Ні думка, ні чуття, ні біль — ніщо
В ній не ворушиться. Завмерло все,
Немов гнилий ставок в гущавині,
Якого темну воду не ворушить
Вітровий подих.
Але цить! Се що?
Чи втопленики з болотного дна
Встають і з хвиль вонючих простягають
Опухлії, зеленуваті руки?
І голос чути, зойк, ридання, стогін
Не дійсний голос, але щось далеке,
Слабе, марне, тінь голосу, зітхання
Чутне лиш серцю, та яке-ж болюче,
Яке болюче!...

„Тату! Тату! Тату!
Се ми, твої невродженії діти!
Се ми, твої невиспівані співи,
Перед часом утоплені в багнюці!
О, глянь на нас! О, простягни нам руку!
Поклич до світла нас! Поклич до сонця!
Там весело — нехай ми тут не чахнем!
Нам гарно так — хай тут не гниєм!"

—„Не вийдете на світло, небожата!
Не вивести вже вас мені до сонця!
Я сам отсе лежу у темній ямі,
Я сам гнию тут, до землі прибитий,
А з диким реготом по моїй груди
Тупоче, б'є моя лихая доля!"

І ще раз чути: „Тату! Тату! Тату!
Нам зимно тут! Огрій нас! Лиш дихни
Теплом, що з серця йде, повій весною,
А ми пурхнем, оживемо, заграєм!
Весняним чаром, співом соловейків
Наповнимо твою сумну хатину,
Арабських пахощів на своїх крилах
Нанесемо, коверцем пишнобарвним
Розстелимось під твоїми ногами.
Лише тепла нам! Серця! Серця! Серця!"

—„Де-ж я тепла візьму вам, небожата?
Уста мої заціпило морозом,
А серце в мене вижерла гадюка".

ВІВЧАР.

(З серії „Бориславських [1]) оповіданнів").

Сто метрів під землею, в глибині десятиметрової штольні, в духоті і нафтовім сопусі працює робітник. Раз за разом гатить він дзюбаком в іловату опоку [2]) й відриває від неї кусні лепу. Але опока тверда, скупа й тільки по невеличкому шматочку дає собі видирати частки свойого тіла. Вона глухо гуде й стогне під ударами дзюбака, мов плаче, мов грозить; вона пріє вонючим потом, але не подається, уперто держить заховані свої таємні скарби. Робітник, здоровий парубок, що недавно прибув з гір до Борислава на роботу, починає злитися.

— Г-ге!— приговорює він, гепаючи що-сили в ямку, в котру гепав уже три рази, не можучи відлупити грудку лепу.—Та доки ти будеш стояти? Пускай!

І він що-сили зважив дзюбаком у ямці, щоб відлупити груду. Груда врешті подалася, й він узяв її обіруч і кинув у кибель [3]).

[1]) Борислав—село Дрогобицького повіту в Галичині, відоме своїми нафтовими копальнями.

[2]) М'який камінь, льос.

[3]) Бляшане відро.

— От там до неба! Йди на світ! Покуштуй сонця! — приговорює він. — Го-го, небоже! Я не жартую. Зі мною не нагваряйся, бо я вмію дати раду й не такому, як ти! Ти не знаєш, що значить сімсот овець? То не те, що одна з другою грудка, а я й їм умів дати раду!

І він бере за вухо кибель, повен лепу, несе його до шахт и, привішує до линви й дзвонить, щоб тягли, а сам з порожнім киблем, вертає назад до штольні й береться далі дзюбати землю. Його думки бігають за вівцями по полонині, і він, щоб розбити самоту й темноту, любується тими думками, гуторить про них і з дзюбаком, і з порожнім киблем, і з сокирою,—бо тільки й усього його товариства тут у глибокій безодні.

— Ти гадаєш, небоже, що то мала робота сімсот овець! Адже то живе, адже то кожне свій розум має. Невеликий розумець,—звичайно, німина,—а все-таки такий, як бог йому дав. Ади, в ліс зайде, чи в полонину, то вже держиться купи. Не розбігається одно туди, друге сюди, так як рогата худоба. А все купкою... Г-ге!

— А медвідь-злодій тільки й чекає на те. О, він також має розум! Ще й який! Не даром вуйко, пан Кулаковський! Сидить за колодою й чекає, аж цілий гурт овець увійде між виверти, а тоді тільки скік, і має їх усі, як у стайні. І всі видушить до одної. А вони, більнятка, вже навіть не бегечуть, тільки зіб'ються в купку й чекають тихо своєї смерти... Г-ге!

— Палиця в руці, цівка через плече, пищавка за поясом—так я, небоже, що-рана вирушав за вівцями. Три пси—цу-цу! Наперед турми [1]) один, а два по боках, а я ззаду. Йду та й постою. Овечки, як рій пчіл, розсипалися по зеленому. Чорна купка, біла купка... чорна купка, біла купка. Тут ущипне травку, там ущипне та й далі, та й далі. Не пасеться так, як худобина, тільке щипле, як дитина, ніби бавиться, ніби поспішає десь кудись. А передом барани, коменданти. Турми не треба завертати, тільки їх. А бир-бир! А дря-у!

Вівчарські окрики лунають по темній штольні, перемішуючися з глухим гепанням дзюбака.

— А гарно там у нас у горах, у полонині! Ой, гарно! Делікатно! Не те, що тут у вас, бодай ви...

Він хотів заклясти, але вдарив себе долонею по роті. Його душа тепер була у атмосфері поезії, серед живої природи, чутливої та видючої, й він боявся образити її, бо був у її власті.

— Гарно там у нас! Ой, господе! Досить чоловік наймитував, гірко бідив, на чужих робив, а проте не жаль згадати. Вийдеш у полонину—зелено довкола, тільки головатні [2]) тулять до землі свої білі головки, мов цікаві очі визирають з-поміж трави та моху. Холодно. Вітер тягне. Дихаєш широко повними грудьми. Все довкола пахне, все так і дихає на тебе здоров'ям і силою. Внизу ліс оперізує полонину чорною стіною, а над тобою піднімається круглий шпиль гори. Тихо довкола, тільки вівці шелестять у папорті, десь колись пес гавкне, зелена жовна застукає в лісі або закричить вивірка. А я йду собі помалу, стану, сопілку з-за ремня, як не заграю, як не задрібочу, як не заведу думки—аж серце в грудях підскакує або сльози на очі навертаються!... Г-ге! Пек тобі! Пускай! Г-ге!

---

[1]) Отара.

[2]) Гірський будяк, дуже низенький, так що його цвіт, завбільшки як кулак, стирчить при самій землі.

Дзвінок згори. Прибув порожній кибель. Робітник бере свій повний кибель, виносить до шахти й виправляє вгору, а сам вертає з порожнім. Вертає в войовничім настрою, бо вже починає голодніти. Люто б'є дзюбаком, лупає глину великими куснями, в мріях бореться з медведем.

—Го-го! Вуйку-небоже! То так не йде! Одна вівця, то ніби нічого, але тепер ти зарізав одну, завтра заріжеш дві, а по завтрому передушиш мені півтурми. Ні, небоже. Такої згоди у нас нема! Ти гадаеш, що я цівку [1]) тільки на нострах ношу? Го-го! Вже я віджалую ночи, вже я засяду на тебе в тім виверті! Все мені одно—смерть або життя, а з тобою мушу зробити справу!

Він цюкнув пару разів і зупинився, відпочиває, спершись на держално дзюбака.

—Злодій вуйко! Три ночі вимучив мене! Мабуть занюхав письмо носом—не приходив. Але не мене здурити. Вже я як зав'язався, то не попущу. На четверту таки прийшов. Темно, хоч око вийми. Вітер стогне в верхів'ях смерек [2]). Потік шумить внизу, а я, скулившися серед коріння величезного виверту, цівку при оці, сиджу, чекаю, надслухую. Вже чую, що йде; знаю, що мусить надійти по-при мене й сиджу, дух у собі запираю. Хрусь-хрусь—уже близько. Витріщаю очі—суне мій вуйко, мов копиця сіна в темноті. Морду підняв до гори, титрить, суне звільна, обережно. У мене очі мало з голови не вискочать, так придивляюся, щоб вицілити йому просто під ліву лопатку. Нараз він став, голову на бік—фукнув. Занюхав порох. Обертається на місці, щоб дати драла—і в тій хвилі бух—бух! З обох люф [3]) по льотці так і впакував. Навіть не зіпнув вуйко, мов від грому гепнувся на землю. Але то лише хвиля була така. За хвилю він зірвався з землі, рикнув, звівся на задні ноги та й просто до мене. Видно, не дістав у саме серце. Я вже сиджу, не рушаюся. Втікати—нікуди, набивати—не час. «Ну,—думаю собі,—коли я кепсько трафив, тільки здряпнув його, то буде по мні. А втім—божа воля. Раз мати родила»... Та поки що буде—маю ще сокиру за ремнем. Сплюнув у жменю, вхопив сокиру, перехристився, поправив ноги, що були сперті на двох корінях, плечима сперся об сплетене корінняччя виверту, що, мов стіна, стирчало до гори, закусив зуби, похилив голову вниз, щоб бачити добре, та й жду вуйка. Він уже ось-ось. Хапається лапами за коріння, нюхає й ричить—так ричить, мов розгніваний п'яниця, що не може сказати слова розумного, тільки чує, що лютий, і ричить і пхається наперед. Ось він занюхав мою ногу та й досягає її лапою. Так немов-би опік мене кропивою, не гірше. І в тій хвилі вістря моєї сокири по сам обух утесалося в вуйкову голову, росчерепило дотла. Він ще раз застогнав—так тяжко, так жалібно, мов грішна душа на муках, і повалився до долу, щез у непрозорій пітьмі, в ямі під вивертом. Я й сокири не встиг вийняти, таки з ним покотилася вниз. А тоді як не скочу з виверту, та хащами, та на плай [4]), та лісом, та на поляну, та по-над яр ялівцями—одним духом опинився на полонині коло кошари. Стукаю. «То ти, Паньку?»—питає бац [5]) із середини.—Та я, відчиніть.—Устав

[1]) Рушниця.
[2]) Смерека—дерево, ніби сосна; росте по горах карпатських.
[3]) Люфа—дуло.
[4]) Гірська стежка.
[5]) Старшина вівчарів.

він, засвітив лихтарню, відчинив. «Ну, що?»—Та нічого!—кажу.—«Був, вуйко?»—Та був.—«І пішов?».—Ні, не пішов.—«А де-ж?»—Лежить.—«Що ти...—бац не договорив,—ой, любойки, а тобі що в нозі?—скрикнув.—У нозі? Я й сам не знав, що мені в нозі, й тільки тепер поглянувши, я побачив, що весь ходак і вся онуча і вся волока—кров'яна і кров сліди заливає. Раз, однісінький раз мацнув мене вуйко пазуром по нозі й відразу продер ходак і онучу й ногу аж до самої кости... Коли розвинули ногу, то я зомлів—крови багато витекло. Але бац, спасибі йому, вмів примовити, спинив кров, приложив якоїсь масти, й за тиждень я був вже здоров. А вуйка на другий день знайшли неживого, з моєю сокирою в головищу...

Знов дзвінок, знов робітник двигає повний кибель лепу до шахти і приносить новий і знов, копаючи, розмовляє сам із собою, наповнює глухе підземелля не тільки стуком свойого дзюбака, але також гомоном своїх слів, поезією своїх лісів і полонин. В міру того, як він голодніє та слабне від утоми й задухи, його думки робляться сумніші. Він згадує про важке життя вівчаря в зимі, про вівсяний ошипок [1]; бульбу й пісний чір [2]), що бувають у зимі всею його стравою, про нудну молотьбу й ще нуднішу бездіяльність у великім пості, про важкі переднивки, хороби та сварки з-за кусника хліба або недопеченої бульбиці... Він згадує про те, як то тепер переводиться вівчарство через те, що полонини позакуповували жиди, а їм більше виплачується випасати воли, ніж вівці. А при волах вже не та служба, що при вівцях. О, тут тяжка, погана служба! Тут вже не покушаєш ані жентиці [3]), ані будза [4]), ані бриндзі, ані бануша [5]). Жий, як пес, і вартуй, як пес... І він швидко покинув сю службу, послухав одного, що нараяв йому йти до Борислава, заробити грошей, пристати на ґрунт (з грішми тепер усюди приймуть) і господарювати. І він пригадав собі навіть співанку, якої навчив його той товариш:

Ой, піду я в Бориславку
Грошей заробляти;
Повернуся з Бориславки,
Буду ґаздувати.

Він попробував вивести сю співанку своїм здоровим, вівчарським голосом, але ні, якось не йшло. Що як що, а співанка у штольні сто метрів під землею не йшла.

І він з якимось пересердям дзюбає далі землю. Він починає ненавидіти її, оту темну, важку, немилосердно тверду землю, що так уперто не дається його дзюбакові.

—Та й тверда-ж бо ти, святенька!—говорить він. І бог тебе знає, чи святенька ти, чи ні?

Він зупиняється, випростовується й починає міркувути над сим питанням, немов воно не знати яке важне.

—Та й справді, чи свята вона тут? Там, зверху, то вже певна річ. І воду святять, і кроплять, і боже слово на ній читають.—Але тут? Адже-ж відколи світ настав, сюди певно ані краплина свяченої води не доходить, ані голос божого слова. Не даром тут такий сопух. Певне, що се не від святого, а від проклятого. Адже-ж із сього

[1]) Корж із некислої вівсяної муки.
[2]) Рідка лемішка з вівсяної муки.
[3]) Овеча сироватка.
[4]) Овечий свіжий сир.
[5]) Кукурузяний куліш на овечім маслі.

воску не вільно робити свічок до церкви—видно, що то нечисть, погань! Відпусти, господе, гріха! Чоловік і в таке місце пхається, забирає нечисте добро. І се має вийти йому на добре? Ой, ні, любойки, ні! Не на добро воно виходить! А той товариш, що справив мене сюди, хіба не згиб у такій самій штольні? Засипало його, задушило, навіть тіла не видобули. Вдавився ним нечистий! Ой, господе!...

І він христиться й починає ще завзятіше дзюбати. По бурчанню в животі він чує, що швидко мусить бути полудне, й жде потрібного дзвінка—хвилі, коли йому звелять вилізати наверх. А тим часом його уява працює невгамовно, розвертає перед ним усе нові образи, а найрадніше—чудові, тихі, ясні образи полонини, лісів, овечої турми і всіх нехитрих пригод вівчарського життя. Кинений долею в глибоку підземну штольню, він чує сам по собі, що ті давні дні минули без повороту, що його шлях звернув у инший бік, що він із давнього патріярхального життя перейшов у нове, незвісне його дідам і прадідам, зразу страшне й дивоглядне, та не в одному ліпше, вільніше, ширше від старого. Але се старе живе в його споминах; із його лишилось ще стільки, щоб поетичним чаром заповнити й оживити пітьму й самоту нового життя. Так не раз сонце зайде за хмару, і з усеї пишноти літнього дня, з усього багацтва світла й кольорів лишиться лиш стільки, шоб золотим сяйвом обілляти крайчики важких хмар, що нависли над заходом...

BOA CONSTRICTOR [1]).

Повість.

(Уривки).

Герман Ґольдкремер устав нині дуже злий. Він усе такий, кілька разів йому лучається ночувати в Бориславі. А лучається се що-тижня раз, у п'ятницю, коли приїздить сюди з Дрогобича оглянути роботу і виплатити ріпникам [2]). Герман Гольдкремер, хоть маєток його доходить до мілійона, ніколи не звірює чужим очам надзору, ані чужим рукам виплати. У нього в Дрогобичі своя кам'яниця, порядна, нова, ясна,—сказати не жаль. А тут приходиться йому ночувати в дерев'янім домику, серед магазинів, завалених бочками кип'ячки та величезними грудами воску. Правда, той домик, поставлений його коштом, усе-таки найпорядніший і найкраще положений на весь Борислав,—але знов дарма річ рівняти його до дрогобицьких будинків. Хоть стіни білі і вікна ясні, та вид навкруги сумний, понурий, поганий: купи хворосту, купи глини, брудні магазини та ще брудніші помешкання людські. Ні зелени свіжої, ні виду всміхненого не побачиш. Повітря задушливе, загусле від нафтового сопуху; у Германа від нього за кождий раз голова крутиться, немов від дуриці. Та ще й люде, що снуються навкруги його помешкання по-між брудні шопи, поміж глинисті гори, що, мов мурашки, невпинно нишпорять коло закопів,—тьфу, чи то люде? Чи такі на світі люде? Зачорнені скрізь нафтою та глиною, мов ворони; на них пошарпані шмати—не то шкіра, не то якесь невидане полотно;—від них на сто кроків віє нестерпний дух нечисти, сопуху, шинків, зопсуття! І голоси у них—ні, се не людські голоси, а якийсь крик глухий, охриплий, немов дренькіт розбитого баняка. А який позір у тих людей—дикий, зловіщий! Де-які з них, що помимо ранньої пори під-

---

[1]) Змій—удав.

[2]) Ріпники—робітники на нафтових копальнях в Бориславі; ропа, або кип'ячка—нафта.

хмелені йшли до ям (тверезому годі видержати в глибині!), заглянули в вікно і побачили Германа. Від їх поглядів йому якось стало моторошно.

— Такі люде,—подумав собі,—як-би виділи мене в багні, то не то, що не витягли-б, а ще-би глибше пхнули.

І ось в якім товаристві приходиться йому, аристократові, проводити цілого півтора дня. Він сплюнув крізь отворене вікно і відвернувся. Його очі живо оббігли кімнату—чистеньку, веселу світличку. Гладка воскована підлога, мальовані стіни, круглий столик з оріхового дерева, комода і „писемне“ бюрко,—ось що перед усім насувалося оку. Все блищало, ясніло до сходячого сонця, що саме кидало перше проміння крізь вікна до кімнати і золотисто-кривавими переливами грало на гладких, блискучих предметах. Але очі Германа відвернулися від них,—він не міг знести сильного світла. На боковій стіні, супроти дверей, у півтіні висів великий образ у золочених рамах,—на нім спочили Германові очі. Була се досить гарна і вірно змальована картина тропичної, індійської околиці. В далечині, повиті синявою мрякою, мріють величезні тросники—цілі ліси бамбусові Бенгалю. Здається, чуєш, як у тій гущавині з легким шумом вітру мішається плачливе скомлення тигра-кровопійці. Ближче до переднього плану малюнка тросників не стає, тільки поодинокими купинами бовдуриться вгору буйна, рясна, ясно-зелена папорть, а над усім зносяться живописними групами стрімкі широколисті пальми, царі ростин. На самім переді, трохи збоку—якраз така група, роскішна, стрійна. Під нею кілька газель; вони прийшли, певно, за пашею. Але необачні звірята не доглянули, що серед величезного зеленого листя сидів страшенний змій-удав (Boa Constrictor),—сидів на чатах, ждучи на добичу. Вони сміло, безпечно підійшли до пальм. Нараз вуж блискавкою метнувся в долину—хвилька мертвого переполоху—один блей ухопленої газелі, один і останній,—і все стадко в дикім переляку ще стоїть, мов закам'яніле, тільки одна, найбільша—видко мати тамтих—повалена звоями вужа. Маляр підхопив саме ту хвилю, коли газелі ще не отямились, а вуж, високо піднявши голову, з усею силою стискає своїми величезними скрутіллями добичу, аби подрухотати їй кості. Він обкрутив її шию, її хребет, а з-посеред закрутів його сорокатого блискучого гіла видко голову бідної жертви. Великі очі, вигнані наверх передсмертною мукою, блищать, немов у сльозах. Жили на шиї напружені; голова, немов доочне бачиш, кидається ще в послідніх судорогах. Зате очі змії блискають таким злорадним, демоничим огнем, такою певністю своєї сили, що мимоволі мороз пробігає по тілі, коли добре у них вдивитися. Дивна річ! Герман Гольдкремер мав якусь глуху, невияснену вподобу в тім образі, а особливо любив цілими годинами вдивлюватися в страшні, діявольським огнем розіскрені очі гадюки. Сей малюнок відразу так йому подобався, що, побачивши його десь у Відні на виставі, зараз купив його. Правда, в Дрогобичі жінка не хотіла мати у себе в домі тої „обридливої гадини“. Оттим-то Герман повісив його у себе, тут, у Бориславі. Не раз, коли сюди до нього заходили инші промисловці або урядники і з жахом поглядали на сей малюнок, Герман усміхався і говорив, прицьмокуючи:

— Правда, гарний малюнок! Оригінал! П'ять ринських коштує, ще й без рами. За саму раму п'ятдесят дав!

А потім додавав, поважніючи:

— Що-ж, а Kampf ums Dasein! Коза хоче жити, й вуж хоче жити. А хто тому винен, що вуж не може жити травою, лише козою? А ти, козо, будь мудра, не лізь вужеві в зуби! А бир-бир!

Але на самоті Герман якось не міг жартувати ані з вужа, ані з кози. Він чув якийсь темний, забобонний страх перед тими гадючими очима,—йому здавалося, що сей вуж колись ожиє і принесе йому щось незвичайне: велике щастя або велике горе.

Поволі розвіялася густа, холодна паморока, що до світа була залягла над Бориславом. Герман Гольдкремер випив каву, засів до бюрка і добув величезну рахункову книжку, щоби позводити рахунки за весь тиждень. Але сонце лило до світлиці таку повінь світла; поранний холод і глухий віддалений гамір робочого люду—все те лоскотало його змисли та заразом обезсилювало, усипляло їх. Організм, розстроєний вчорашньою їздою і домашніми клопотами, почув якусь хвилеву відразу до тої в полотно оправленої книжки і до цифер, що в ній п'ялися величезними стовпами, і до пера з вирізуваною кістяною ручкою,—йому стало так якось солодко, ні одна думка не ворушилася, тільки віддих правильно підіймав груди. Він спер голову на долоню, і хоть не був зовсім із людей замислених, склонних багато розважати (таких людей загалом між жидами дуже мало),—то пречінь тепер, перший раз після довгих-довгих літ, не стямився і пустив волю всім вражінням свого життя—віджити в пам'яти, перейти живо, наглядно поперед свої духові очі...

Перед його очима промайнули тяжкою хмарою перші літа його молодости. Страшна бідність та недоля, що стрітила його при першім виступі на світ, і досі проймає його холодом, дрожжю. Хоть і як не раз йому прикре буває теперішнє життя,—однак-же він ніколи не бажав і не буде бажати, щоб вернулися йому молоді літа. Ні! ті молоді літа висіли якимсь важким прокляттям над його головою: прокляттям нужди, що заглушувала в першім зароді гарні і добрі здібності його душі. Нераз чув він те прокляття в хвилях своїх найбільших спекуляційних удач,—нераз мара давньої нужди затроювала йому найбільшу радість, досипала гірчиці-полину в солодкі напої багацтва і роскоші.

Але дальші спомини з давніших літ успокоїли його. Тепер уже не тиха, безнадійна бідність виднілася в тих картинах, що пересувалися перед його очима. Ні, тут уже почалася боротьба за багацтво, боротьба страшна, завзята, щоденна. Тут Герман міг слідити від самого початку, від малесеньких зародів, як росли, розвивались і множилися його тисячі, доки не дійшли до мілійона, як поборювали і пожирали без ліку противників, як опутували і висисали без ліку народу, як ширили довкола без ліку нужди, бідности, знищення, і йому самому по-при всіх достатках і роскошах таки не принесли того, що називається щастям, вдоволенням. Давніше упоювали його перші вдачі, в його грудях часом щось металося і скакало з радости, але тепер не стало й того. Його капітал ріс і множився, мов заклятий. Сьогодні перший раз він оглянув добре, відки набирав соків,—і злякався, злякався самого себе, злякався свого багацтва. Не тому, щоб так надто зрушила його доля тих тисячів, у котрих його капітал відняв щоденний хліб, так, як велике дерево, ростучи, відіймає животні соки в дрібної трави кругом себе. Ні, доля тих бідолахів не дуже займала Германа. Не того йому стало страшно, що тисячі не мають через нього чим занестися. Він був забобонний, і йому в тій хвилі причувалися тілько тисячі проклять, що падали на його голову. Його багацтво якось страшно в тій хвилі затяжіло на нім. Йому, не знати відки прийшла думка, що багацтво—то стоголова потвора, що пожирає иншпх, але—хто знає,—може, нарешті, пожерти й його. Він мимоволі глипнув на

образ, залитий тепер ярким соняшним світлом. Газелі десь немов пощезали, зблідли серед яркого світла,—тілько звої вужа блищали, мов золоті живі перстені, готові ось-ось обхопити свою добичу,—а очі, ті зачаровані, огнисті очі, так і впивалися в Германа, так і проколювали його. Йому стало моторошно. Він зажмурив очі, щоб обігнатися світла і страшного привиду.

Було літо. Наближався спасівський ярмарок в Лютовисках [1]). Вольф, не знати чому, йшов на той ярмарок з великими надіями. Герман також був рад, бачучи, що Вольф у такім рожевім настрою. Вони їхали до Лютовиск заздалегідь, від села до села, оказіями, иноді йшли пішки навправці, особливо в горах, де звичайно тяжко дістати фіру. Пробиралися з Самбора на Турку, відси знайшли фіру до Лімни, а відси через верх пішли на Біберку до Лютовиск. Уже від самої Турки всі дороги, всі гірські стежки роїлися то пішоходами, що чи то йшли на ярмарок голіруч, бажаючи щось купити, чи то гнали на продаж худобу, то верхівними, головно жидами [2]), факторами, баришівниками, сільськими орендарями та згінниками, що торгували худобою, орендували випаси та полонини. Ішли з далеких гір, аж від Сколього та Сморжа, і з долів, аж із-за Самбора, від Рудок, від Перемишля та Лежайська, в сього останнього головно за вівцями або вовною. Дуже багато йшло угорських русинів, яких можна було пізнати по широченних, мов жіночі спідниці, штанях і не менше широченних шкіряних чересах. Цілими купами йшли цигане з голосним реготом та шварготом, окружаючи невеличкі однокінки, де на купах брудного фурфантя сиділи купки чорних, як сажа, та майже голих дітей, а жінки одні поганяли конину, а инші до гори попихали скрипучу колісницю.

Був перед'ярмарочний день. Пообідавши в лімнянській корчмі, Вольф і Герман пустилися пішки через верх, щоб на вечір станути в Лютовисках. Сонце звернуло вже добре з полудня, коли вони, перейшовши невисоку гору, станули на другім її боці, в Біберці, над берегом Сяну. І тут вид був не менше оживлений та ріжнобарвний. З усіх рір, з усіх плаїв, усіма стежками йшли, їхали, неначе річками плили ярмаркові. На всіх бродах Сяну люде, воли, вівці: одні бредуть через ріку, звільна ступаючи з каменя на камінь, по коліна в воді, що б'ється і бризкає довкола голих ніг, мов ростоплене скло; инші поять свій товар, миють волів від дорожньої пиляки. Ще инші попасають де-будь край дороги, держачи свою худобину на воловодах, або сидять самі на муравї, курять люльки, закусюють, гуторять.

— Здається, гарний буде ярмарок,—раз-по-разу повторяв Вольф, минаючи оті групи.

— Давно вже не було такого згону.

— Коби лише на купців був урожай,—мовив замислено Герман.

— Надіються кількох багатих панів аж із Поділля, що хотять купувати воли на брагу,—мовив Вольф, а потім додав:

— Се не для нас пожива. Їм треба волів худих і дешевих, а тут переважно згонять випасені в полонинах. Такі воли на брагу недобрі. От як-би прибули віденські купці, такі, що зараз купують на заріз, то на таких нашому братові найліпший заробок. Такий купець платить від ваги, а по чому сторгував баришівник у бойка, се йому байдуже.

---

1) Цей уривок—спогади Гольдкремера про свою першу вигідну спекуляцію з своїм спільником Вольфом й страшні переживання під той час.

2) Слово „жид" загальнo уживане в Західній Україні єдине, що його прикладають до осіб еврейської національности. Ніякого глумливого значіння воно там не має.

А на кільку суму баришівник дожене йому худоби, від такої суми платить йому процент. Можна нераз і при тім ошукатися: торгуєш на око, худобина показна, а прийде до ваги, а вона легка, і ти мусиш доплатити, бо купець більше не дасть, а скидатися торгу не хочеш, щоб не розсердити його. Особливо ті угорські воли з великими рогами, ті кайли часто бувають такі ошуканці. Се—пуста худоба, і до роботи слаба і на вигодівок не добра, а на око показна. Але наші гірські барни та полові, то найліпші. На них звичайно баришівник має подвійну користь.

Отак міркуючи та розмовляючи, Вольф і Герман, не кваплячися, на вечір зайшли до Лютовиск. У Вольфа тут був знайомий орендар, Сруль-Лейб; тут оба баришівники заночували, тут зібрали зараз-таки що-найпотрібніші відомості про завтрашній ярмарок. Справді, ярмарок заповідався незвичайно великий. Уже над вечір у Лютовисках панувала велика тіснота, а вночі довкола містечка майже від самої Чорної скрізь по-при дороги запалали огнища: там ночували під голим небом тисячі ярмаркових зі своєю худобою, бо в містечку не було для них ані стаєн, ані заїздів.

Покріпившися та відпочивши троха з дороги і вислухавши орендаревих новин про ярмарок та про важніших купців, що поприїздили до Лютовиск, Вольф не втерпів: велівши Германові сидіти в хаті і не признаватися ні перед ким, що він баришівник, сам він побіг у місто. Вернув досить пізно. Герман сидів у ванькирику [1]) при лойовій свічці і дрімав. Вольф з незвичайно оживленим лицем ухопив його за плече, потермосив ним і запитав:

— Гершку, вечеряв ти що?

— Вечеряв.

— Добре. Лягаємо спати. Завтра жде нас велика робота.

— Яка робота?

— Що питаєш, дурень? Великий ярмарок—то баришівникові велика робота. Спи, бо завтра збуджу вчасно.

Вольф не хотів говорити Германові нічого більше, боячися, що сей не засне під вражінням його новини. А новина була не мала. На ярмарок приїхала компанія віденських купців, як казали, з великими грішми, і Вольф явився до них перший, предкладаючи їм свої услуги. Один купець знав його з давніших літ і зарекомендував иншим. Купці мали намір купити хоч би й 500 що-найкращих і найтовстіших волів,—се було 1847 року, і заряд армії запотребував незвичайної маси м'ясних консервів, бо надіялися війни. Вольфові обіцяли по 5 процентів баришівного від ціни кождої штуки. Коли добре завинутися та убігти инших баришівників, можна було заробити гарні гроші.

Другого дня Лютовиска представляли незвичайний вид. Мов повінь, що напливає з усіх боків, так від самого ранку заливали, затісняли, затоплювали череди, ряди, полки волів, корів, овець усі шляхи, вулиці, площі навіть подвір'я домів у містечку. Коли в церкві почалася відправа, вже ціле містечко було повне худоби, так що пройти вулицею або площею було майже неможливо; на дорогу, яка звичайно вимагала десять мінут часу, тепер треба було цілої години часу і незвичайної праці та обережности, щоб протиснутися по-між густо збитими волами, уникнути їх ратиць та рогів. Зате по

[1]) Ванкир (валькир, алькир)—кімнатка, відділена перегородкою від великої кімнати—світлиці.

хребтах та карках волів можна-б було вигідно і швидко прошпацірувати вдовж і поперек Лютовиск від кінця до кінця. Рик худоби, гойкання погоничів, блеяння овець, гармидер торгів клекотіли в повітрі і гули здалека, мов кип'яток у величезнім казані.

А на площі, що заступала місце ринку, було серце тої великої потвори, осередок того клекоту й життя. Там стояла дощана буда, в якій урядував комісар. Відси, мов проміння з огнища, йшли в ріжні боки жандарми, помахуючи когутячим пір'ям на капелюхах та поблискуючи багнетами. Вони мали робити порядок на торговицях, лагодити спори, арештовувати злочинців, яких серед такого збіговища все буває немало, і що-пару годин здавати рапорти комісарові. Під дашком тої самої буди, в безпосереднім сусідстві комісара, позаймали на дощаних лавках місце багаті купці, час-від-часу приймаючи рапорти від своїх факторів. Тут-же під ослоною міської поліції стояла також велика худоб'яча вага, привезена сюди одиноко для вигоди чужих купців; звичайно на тірських ярмарках обходяться без неї; і бойко і баришівник купують худобу без ваги, на око, оцінюють її вартість по тридцять трьох містичних знаках, так як колись єгипетські жерці пізнавали святого Апіса.

Вольф і Герман від самого ранку кидалися, як мухи в окропі, вибирали що-найкращі штуки, торгували, давали завдатки, тай усе лиш до ваги, до ваги. Ані одної штуки з тих, що вони доставили до ваги, не забракували їм купці—навпаки, були дуже задоволені і платили. Баришівникам щастилося; майже на кождій штуці заробляли коли не по десятці, то по п'ятці, а на де-яких то й по двадцять або й по пятдесят ринських. Ішло їм, як з води; оп'янені своїм щастям, вони де-далі вже мало й торгувалися, підбивали ціну, певні й так свойого зиску. Цілий ярмарок заворушився. Вольф бігав, мов у гарячці, не тямлячи, що діється довкола нього. Герман і собі-ж бігав, але своїм звичаєм обережно, озираючися. Він здивувався, що не здибає на ярмарку ані одного знайомого баришівника, нікого з їх компанії. Нарешті, здибавши Вольфа, звернув на се його увагу.

— Реб Вольф, що се таке, що нема нікого з нашої компанії?

— Нема нікого?—жахнувся Вольф, та по хвилі зареготався.

— Тим ліпше для нас. Не буде з ким ділитися зиском.

З тим і розійшлися в ярмарковій сутолоці. Та Германові було якось моторошно. Кілька разів, коли, сторгувавши якусь гарну штуку, давав завдаток, він бачив, як якісь незнайомі жиди позирали на нього скоса, шептали щось проміж собою та все назирці йшли за ним. Але ярмаркова гарячка швидко брала верх. День був ясний, парний, довкола маса народу, то й страх не чіпався чоловіка, тим більше, що й жандарми то сюди, то туди снували серед юрби.

Надійшов вечір. Вольф і Герман доставили до ваги не менше як 200 штук що-найкращих волів, ціною мало що не на 30,000 ринських. Купці тут-же при вазі відчислили Вольфові баришівне за всю суму, цілих півтори тисячі ринських; але він мав у своїм гаманці з котячої шкіри ще звиш три тисячі, зароблені на торговій ціні. Фортуна таки раз усміхнулася йому! Він заховав гроші і озирнувся довкола. Біля нього стояв Герман, також радісно всміхаючися.

— Ну, що, Гершку,—мовив радісно Вольф,—правда, що добрий ярмарок у Лютовисках? Коби ще завтра хоч половинку того заробити, що сьогодні!

Та Герман нараз зблід і сіпнув його за рукав. Він побачив, що довкола них чим раз ближче товпляться ті самі незнайомі жиди, що так часто пасли його очима весь день.

— Реб Вольф —шепнув він якось незначно своїому патронові,— ви знаєте отсих жидів, що придивляються нам з-боку?

Вольф стрепенувся, зирнув незначно довкола і стиснув Германа за рам'я.

— Хлопче!—шепнув він,—буде лихо з нами. Треба нам пильнуватися. Се—баришівники з-над російської границі. Вони пізнали мене. Я їм перебив торг, то тепер вони не дарують мені.

— Ходім до дому!—шепнув переляканий Герман.

— Який тут у нас дім? Нам тут не можна ночувати. Вночі вони майстрі. Мусимо втікати.

— Вночі? Куди?—ще з більшим переляком прошептав Герман.

— Не бійся,—мовив Вольф.—Стараймося лише тепер висмикнутися з міста так, аби нас не побачили. І не гостинцем нам іти, не стежкою, а як найшвидче в ліс. Бачиш он той ліс на горі?

І він показав Германові очима, так що здалека й незначно було.

— Там на краю велика обпалена смерека стоїть, а під нею криничка. Поспішай туди одним боком, а я другим. Там жди на мене, як-би ти прийшов борше, а як я прийду борше, то я зажду тебе. Звак—три рази легенько свиснути, мов нічний птах, пам'ятай.

І вони розсталися в сутолоці. Герман протискався з трудом поміж худобу, удавав, що оглядає ще воли, колесив сюди й туди, аби змилити увагу тих, що могли слідити за ним, але швидко переконався, що за ним не слідить ніхто. Вибравшися з найбільшої сутолоки, він збочив з улиці, шмигнув крізь одні отворені сіни до огорода, відси в коноплі, а вибравшися на поле, подався навпростець під гору, де недалеко чорнівся край ліса, вказаний йому Вольфом. Герман не вийшов, а майже вибіг на горб, хоч сей був досить прикрий, і, зупинившися під кріслатою грушею, що стояла на межі, та притулившися до її грубого пня, так щоб його здалека не було видно, оглянувся довкола. Сонце вже клонилося до заходу, з дерева і гір лягали довгі тіні і закривали долини. Перед Германом унизу, в широкій кітловині, лежали Лютовиска. Половину містечка закрила вже тінь від далекої покритої лісом гори Чорної; та й другої половини було мало що видно, крім найближчих домів, бо над містечком висів густий сивий туман куряви, з тої куряви йшов глухий клекіт та рев, мов від великого водопаду. Мов тріски розбитого корабля, які розбушована вода викидає тут і там на берег, видно було на стежках і шляхах довкола містечка то одиноких кінників, возових та піших, то цілі валки та купи, які звільна тяглися до містечка, то з містечка. Переважно гертали з містечка ярмаркові, зробивши своє діло, де-хто гнав закуплену худобу, на возах діти свистали в закуплені в місті свиставки, калатали глиняними брязкалами, а парубки, звісивши ноги через низенькі полудрабки возів, вигравали на сопілках. Та голосніше від тих брязкал, свиставок та сопілок вигравали самі вози, ті маленькі бойківські звичайно волами тягнені возики, яких властителі звикли хвалитися тим, що в їх возі нема ані одної частинки, ані одного цвяшка залізного. Оті старосвітські щиродеревляні машини, сунучися помалу до гори на непомазаних колесах, видавали протяжні, меланхолійні тони, подібні до кигикання чайки, які мешканці Підгір'я звичайно перетолковують на слова: мааа-зиии! мааа-зиии.

Мимовільне, важке зітхання злетіло з Германових грудей, коли отсей страшний та остаточно щасливо перебутий епізод раптово з незвичайною пластикою просунувся через його душу, мов процесія давно забутих тіней. Він зітхнув і разом з тим схопився з місця. Немов якась пружина в його душі, досі натискана важкою рукою, нараз звільнена, скочила на своє давнє місце, так само еластично, бадьоро він схопився з крісла і зирнув на годинник.

— Дев'ята година, а я сиджу тай марами бавлюся, мов закоханий!—скрикнув він і задзвонив.

— Покликати мені пана бухгалтера і шихтарів! Обрахунок! Книги принести! – звелів він коротко слузі, що появився на голос дзвінка. А потім пройшовся кілька разів по покою. Раптом спинена процесія образів з його життєвої драми пускала ще по собі пасма рефлексій, мов метеор падучи кидає снопи іскор на небі.

— Ось що мені довелось переживати! – думав він собі не без гордощів.—Ось по-над які безодні вела моя дорога! Ті, що тепер кланяються мені і подивляють мою енергію та вмілість у веденню ґешефтів, не знають моїх початків, початків галицького капіталіста. А може й галицького капіталізму взагалі. Адже той капіталізм справді починав від жебрацької торби та дрібної крадіжки. Та й тепер іще...

Герман згірдно махнув рукою, згадуючи про ті тисячні перешкоди, які йому, та й не йому одному, приходиться поборювати при ступневім розвою от хоч-би того одного нафтового промислу. Капіталіст, промисловець, жид чи не жид, ще й досі не перестав у Галичині бути диким звіром, на якого полювати вільно всякому, а особливо урядникові; вдерти з нього, докучити йому, перебити йому інтерес, завалити його податками та драчками,—се одинокий рід промислової політики, яку вміють вести галицькі власти. Хто рветься до якого інтересу, починає якесь підприємство, той для них рівний ворогові, розбійникові, що каламутить їх спокій і завдає їм зайвої праці. Се—суспільність якихось лежбоків. Се—польська, шляхетська школа індоленції[1]) та погорди до праці.

Герман аж спльовував, вовтузячися з такими думками. Та ось поприходили його підвладні, позношено рахункові книги, пішли рапорти, тиха перед хвилею кімната заповнилася голосним та оживленим шваркотом. А з надвору вторували йому окрики ямарів, дзвінки в кошарах, скрип возів, що тяглися болотною дорогою з тяжким набором, та глухий клекіт великого промислового гнізда, з його кількатисячною робучою людністю. Під сей клекіт живо й якось весело йшов Германові тижневий обрахунок.

Діла йшли добре. В п'ятнадцятьох ямах черпано «кип'ячку»—яка яма давала дві, а яка й по п'ять бочок денно. Шихтарі жалувалися, що в кількох ямах замісць нафти добувається земний віск [2]), із яким тоді ще не знали, що робити. Сей непотрібний продукт причинює немало марної праці, бо треба-ж вибирати його з ям і відкидати набік; якусь часть беруть робітники з поблизьких сел до дому з собою і уживають до каганців, замісць лою, але й вони не хочуть брати його багато навіть задарма, бо коптить, світячися, та й від того копоту болить голова. Герман уже давніше звернув увагу на сей новий продукт і вислав проби його ріжним віденським хемікам, але відповіди від них іще не мав. Та все-таки, чуючи, що селяне вже знайшли спо-

[1]) Франц—лінивство, байдужість.
[2]) Озокерит,—вуглевід, мінерал, що вживається для виробления парафіна.

сіб його ужиткування, він зараз доміркувався, що з тим воском може вийти щось подібне, як із нафтою. що й йому можна буде надати форму товару, поплатного на широкім ринку, велів своїм підвладним не викидати його більше, а складати на всякий випадок у магазинах.

— Але-ж у нас нема місця в магазинах!—мовив касір.

— То побудувати нові,—мовив коротко Герман, і на тім діло й стало. Він ризикував, але се таке ризико, що в ньому що-найменше вісім шанс проти двох промовляють за будущою користю. А от клопіт, що продукція кип'ячки не зростає. Герман належав до спілки, що в околиці Борислава і біля Дрогобича побудувала де-кілька дестилярень. Попит на чисту нафту збільшувався раз-у-раз; вона здобувала собі не лише хати найбідніших, ремісницькі варстати та робітні, але в міру того, як її дестильовано краще, як вона горіла ясніше і не диміла та не коптіла, вона знаходила доступ до салонів. По містах почали нею освічувати вулиці, а віденська фірма Дітмара почала на велику скалю розвивати продукцію нафтових лямп ріжних конструкцій. Тепер треба було лише як найбільше налягти на продукцію кип'ячки, і Герман ще минулого місяця наказав роспочати кількаиадцять нових закопів на свіжих теренах. Робота при таких закопах їшла невпинно і пожирала що-тижня тисячі, але здобутків із них не було ще ніяких. Отсе найбільше турбувало Германа.

Він вірив у своє щастя. Він давно вже переступив ту межу, де чоловік тремтить над кождою дрібницею, де при кождім підприємстві ставить на карту своє бути або не бути. Його шанси були вже забезпечені. Він роскинув свої сіті так широко, що щастя коли не тут, то там мусило попастися в них. Воно вже не може зрадити його, хібаби сталося бог знає що надзвичайного. Але воно може гаятись; а йому ходило о поспіх. Йому треба було, щоб діла йшли не лише раз-у-раз ширше, але також раз-у-раз швидше, як та снігова лавіна, що котиться з гори.

Він зараз-же сторгував у бориславських селян у ріжних пунктах кілька часток землі і зараз-же уложив собі план копання. За його прикладом пішли инші жиди, і не минуло року, як усі бориславські толоки та пустарі—бо такі найлекше можна було купити—покрилися закопами, що робилися зовсім примітивно, руками, з боків замісць цямрини обгороджувалися прутяними кошами і по кількох сажнях прокопу давали звичайно жилу, з якої йшла кип'ячка.

Ся продукція була легка і неризиковна, та й не дуже поплатна. Кип'ячка була т. зв. зашкірна, чорна, аж густа. Жиди не вміли добре вичищувати її; виходила нафта жовта, каламутна, прудка на підпали, небезпечна в своїх вибухах. Та швидко дестиляція зробилася кращою, і нафта пішла на торзі, витискаючи американську. Рівночасно з тим вичерпалася зашкірна кип'ячка; тисячі ямок, покопані скрізь довкола Борислава, давали чимраз скупіше того неапетитного, та корисного плину. Треба було копати глибше.

Перше десятиліття тої експлоатації роблено по-жидівськи, поспішно, з занедбанням усяких приписів гігієни й обережности, коштувало смерти тисячів робітників. Під напором підземних нафтових жерел ями часто валилися, засипаючи робітників; многі гибли в часи наглих вибухів жерела в кип'ячці; поліції і власти безпечности не було ані сліду. Жиди стали всевладними панами в Бориславі, задержували втайні тисячні свої занедбання та злочини. Герш вів перед у тім скаженім танці і весь увійшов у спекуляційну гарячку. Йому щастило в усьому. Коли де-які його конкуренти вкладали тисячі в

ґешефт і, прокопавши їх безуспішно та наробивши ще довгів, утікали з Борислава «без капців», як жартували з них ріпники, то Гершові, який тепер у зносинах із заграничними фірмами самоправно прозвав себе Германом, не тілько на власних частках щастило докопуватися кип'ячки на десятім, дванадцятім чи п'ятнадцятім сажні; він закуповував також ями, роспочаті його збанкротованими конкурентами, і, звичайно, прокопавши ще кілька сажнів глибше, таки докопувався кип'ячки. За його почином і головно на його акціях повстала велика дестилярня біля Дрогобича, перша в тім роді в Австрії, і здобула для бориславської нафти широкий торговий відбут на всю Европу. Герман Гольдкремер стався одною з авторитетних і впливових фірм у нафтовім ділі; капітали, які він пускав у оборот, робилися чим раз більші; якимось інстинктом, виробленим іще в либацьких часах, він відчував кожду добру кон'юнктуру в торзі, кожде корисне місце на терені. Йому завидували, ріжні конкуренти старалися наводити на нього всякі клопоти, денунціювали його до суду за найменші надужиття в його роботах, та все те він умів поборювати, скрізь умів зробити лад і опанувати ситуацію.

І тепер, згадуючи се десятиліття гарячкової боротьби, Герман аж швидче задихав, аж стрепенувся в своїм кріслі. Гарний був час, пора ненастанного зусилля. Треба було день і ніч пильнувати, стояти на сторожі, оборонятися від несумлінних конкурентів, що сотки разів підкидали огонь у його магазини, ушкоджували його апарати, підмовляли його робітників, навіть засідались на нього самого, бо в Бориславі в ту пору панувало право п'ястука і не щадило ані робітників, ані головачів. Та все те вмів Герман оминати щасливо, запобігаючи шкодам, підставляючи ногу своїм противникам, викручуючися від властей. Він не сипав грішми, як инші жиди, коли їх прикрутить якесь лихо в відносинах до власти, не лякався чого-будь і скрізь умів показати себе чоловіком солідним і певним свого там, де инші тратили голову.

Він майже не жив у ту пору родинним життям. Не бував дома цілими місяцями, то іздячи до Відня, Броцлава та Берліна, то працюючи на місці в Бориславі.

Сонце починало хилитися з полудня. Його гаряче проміння сипалося іскристим дощем на бориславське підгір'я, розсипаючися по сугробах сірої глини, видобутої з глибочезних ям, роспалюючи тонкі дротяні линви, навинені на корбах, заломлюючися і мигтячи всіма фарбами веселки на калюжах густої кип'ячки. Тягло душним, нафтовим сопухом. Меланхолійно поскрипували корби, якими спускано робітників у глибінь або добувано знизу леп у киблях. По-між ямами вештались тут і там дозорці; біля корб стояли робітники і раз-у-раз то згиналися вниз, то підіймалися вгору, крутячи корбами; вся праця заховалася в глибінь землі, там у тісні, темні ями, де блимали лише маленькі лямпочки, а заморока глухо белькотіла в підземних жилах.

Тут і там по-між ямами здіймалися кошари, або великі шопи, що були складами робучих знарядів та добутого матеріялу. Тут звичайно і самі робітники спочивали, дожидаючи своєї черги йти в яму. Робили день і ніч, на «шихти», кожда шихта по шість годин. Виробивши шихту, одні робітники виходили наверх, а инші йшли на їх місце на дно. При корбі один робив звичайно три шихти, тобто 18 годин без упину; молоді хлопці, яких найчастіше уживано до

сеї праці, в перших днях блювали від завороту в голові при тій роботі і часто падали знесилені, поки дозорець койняком не доводив їх до притомности.

— Не лежи, пся твоя мати!—крича в дозорець,—хочеш у ямі хлопа задушити? Дуй, свиня, за штири шістки!

І хлопець хапався знов за корбу, якою млинковано повітря згори до ями щоб виперти відтам удушливі нафтові сопухи.

Дзінь—дзінь—дзінь! Дзвінок з ями. І два парубки хапаються за иншу корбу, що стоїть на двох стовпах над ямою, і починають тягти вгору відро. Одно йде вгору, друге рівночасно в долину, і поки тут одно випорожнять, друге внизу наповняють. І так далі, також без упину вісімнадцять годин.

Герман з сином ішов по-між ямами, по-між довгими рядами отих корбарів, що раз-у-раз, мов автомати, хиталися, мірно кланяючись у пояс і знов простуючися. Їх видно було скрізь, куди оком глянь. Звиш десять тисяч ям на широкій леваді, прозваній Новим Світом було в руху, і вся та левада виглядала, як велика нива, покрита отакими росхитаними людьми. Якийсь сонний, понурий дух лежав над левадою. Лиш де-де в кошарах цюкали теслі, лагодячи нові цямрини для ям; у слюсарні біля Домсової фабрики пищать і свищуть циркулярки, острячи знаряди до лупання каменя, який де-куди попадається в ямах; дим чорними стовпами стоїть над дахами дестилярень на Волянці, і там, коло тих дестилярень, чути гамір і крики робітників, фірманів та факторів. Герман з залюбованням роздивлявся покрайобразі, що для ока не проявляв нічого принадного, крім хіба темнозеленого Діла, який закривав західну і південну часть обрію. Для нього сей крайобраз був найлюбіший з усіх, бо з нутра сеї землі плило його багацтво. Зашкірна нафта вже давно вичерпалася, треба було йти глибше; тут появилися багаті поклади воску, з якого Герман надіявся великих зисків, маючи вже звістку про спосіб його чищення. Треба було будувати для сього нову дестилярню, ну, та це не біда. Аби тільки докопатися багатших жерел кип'ячки та покладів воску, аби тільки пустити діло в більший рух! Оттой сонний супокій, що лежав над Бориславом сього літнього пополудня, дуже не сподобався йому; він рад-би був, щоб тут стояв гамір, клекотіло життя, в ешталися купи народу. Адже се—жерело світла на ввесь край, жерело промислового руху. Невже все в Галичині мусить іти так сонно, мляво, так якось по-патріярхальному, немов-би тим людям усе на світі було байдуже?

— Тате, чуєш?—промовив Дувідко.

— Дзвінок із ями. Ну, що-ж у тім дивного?

— Алярмовий *) дзвінок.

Дзвінок над найближчою ямою зазойкав нагло якимось роспучливим голосом і нараз затих. До ями підбіг дозорець.

— Що там таке? запитав тих, що крутили корбою.

— Не знати. Відро не йде.

— Обвалилася яма.

І дозорець живо накинув на себе пояс безпеки, засилив його за линву і ступив у відро.

— Спускайте! мовив до тих, що стояли при корбі. За хвилю щез у пітьмі, лише світло лямпочки, яку мав при поясі, мов червоний черв'ячок, мигало иноді з глибокої пітьми і знов щезало в ній.

*) Дужий, трівожний.

Уже десятий, уже двадцятий, тридцятий, сороковий сажень. На п'ятдесятім сігнал—тягти назад.

— Що там таке?—запитав Гермам дозорця, коли сей появився на світло.

— Завалився,—сказав він коротко.—Нафта виперла стіну і залила все до самого споду. Двадцять сажень криниці.

— Ну, слава тобі, боже!—мовив Герман.—А б'є ще жерело?

— Сильно б'є. Бачите—я до половини мокрий, поки підтягли. Ще хвильку, було-б і мене залило.

— А копач?

— Ну, що про нього й балакати!—І він махнув рукою.

Герман також махнув рукою і пішов далі. Що значить копач, коли нове жерело нафти відкрилося. Що значить одно життя людське, а хоч-би й сотки, й тисячі їх, де ходить о отворення нових жил земного багацтва, з яких попливе користь на многі покоління. Зрештою, копач погиб через власну необережність—чом не сігналізував швидче? А в тім, хто там буде питати за копачем! Пусте діло. Не він перший, не він і останній.

І Герман ішов далі. Нині, очевидно, щастилося йому, бо з кількох ям підходили до нього вісті, що показалися незвичайно богаті жерела нафти. Він рад був тому, та проте в кождій кошарі докладно переглядав рахунки, копальняні знаряди, млинки, линви—любив порядок і точність. І робітників роспитував, чи не кривдять їх дозорці.

— Та що нас мають кривдити—сказав один зачернений, як дідько, що, тільки що вилізши з ями, лежав на землі і важко дихав.—Най бога просять, аби ми їх не кривдили, бо з нами нема що зачіпатися.

В кошарах, при огнищах, що роспалювалися на ніч та тліли й весь день, де робітники курили люльки та варили собі страву або пекли бульбу, йшли між ними веселі та свобідні розмови. Одні оповідали про свою домашню мізерію, про сварки в родині, про процеси та про військові екзекуції по селах. Інші згадували залюбки про давніх опришків, що мстилися на злих панах, оповідали дива про Довбуша, що скрізь позакопував скарби, про велетнів, що став на одній версі і відси подавав топір другому, що стояв на другім версі. А всі вони хвалили Борислав.

— То наш тато, наш опікун!—говорив один копач.—Що мені тепер пан і його оконом! Я їх знати не хочу і на роботу до них не піду. Я тут маю ринський, а при камені й півтора ринського на день, а у пана за день косовиці по штири шістки. І навіть горілки не дасть. Най собі шукає дурних.

— А в йиму не лєчно лізти?—питає якийсь патлатий гуцулик, що недавно прибув у „Бориславку" та не міг іще відважитися лізти в яму.

— От дурний!—відповідає копач.—Чого-ж має бути лячно? Робота, як робота.

— Але може обвалитися або кип'єчка залле, йик вібухне,—мовить гуцул.

— Овва, та що з того! Смерть, як має постигнути чоловіка, то постигне, хоч ти й за піч сховайся. Адже нас тут працює зо п'ятдесят тисяч, а як десь коли одному чи двом притрафиться нещастя—овва! Чого тут лякатися!

— А ти вважай,—кидає своє слово инший, пихаючи люльку,— що ти тут свобідний, як птах. Батько тебе не лає, мачуха не пилить, ніхто тобі в ложку не заглядає. Що заробиш, то твоє, робиш собі з тим, що хочеш.

— У мене жінка й діти,—відмовляє гуцул,—мені аби заробити на податок, тай до-дому.

— То лізь у яму, бо так на верха при корбі не швидко заробиш.

— Відав, шьо мусю,—мовив гуцул,—хоч боюси, ой, мамко моя, йик боюси тої йими!

Всі присутні сміються, а гуцул, пихаючи люльку, все повторяє:—Боюси, та й шьо ми зробиш! Все ми си здає, шо йик у ню влізу, то вже бірше світа не побачу.

Герман, проходячи по-при ями, не раз залюбки підслухував такі розмови і всміхався. Се-ж було свідоцтво тих простих людей про добродійство нового елементу в їх життю—промислового руху. Він дає їм можність вийти зі старої тісноти та безрадности патріярхального життя, пізнати більше світа, розвинути свою волю. Що з того, що сотки, тисячі їх погибнуть або зведуться ні на що! Без того ніяка переміна в суспільному життю не відбувається, та й без того чи менше-б їх пропало в домашній глуші? Герман був чоловік практичний, далекий від усякого сантименталізму. Як генерал в часі битви бачить тільки свою мету і старається осягнути її, хоч-би кілько його людей упало, так само й він при своїх промислових спекуляціях. Дбати про якусь особливу забезпеку робітників, про те, щоб стіни ям були солідніше оцямровані і не валилися, він не вважав себе в обов'язку. Най про се дбає поліція! Як вона накаже, то й зроблю, а так нащо мені зайвого кошту? А робітники все знайдуться.

Ось зміна шихти. Зазойкали дзвінки по кошарах, і з ям почали витягати копачів. Вони були звичайно цілі мокрі від поту і, вирнувши на світ, довго видихувалися після задухи, яка, не вважаючи на помпування повітря згори, стояла особливо в глибших ямах. Біля ям іде гамір, де-хто жартує собі з тих, що вилізли, а ті, що тепер на черзі, приготовляються іти наниз.

— Glück auf, товариші!—гукають їм ті, що лишаються на версі, і звільна ями знов проковтують тисячі людей.

— Glück auf!—повторяє й собі-ж Герман.—Так і треба! Нехай ідуть, нехай копають і викопують се жерело світла. І їм самим з часом ясніше стане в їх безпросвітній пітьмі. А в тім, стане чи не стане, для мене головна річ—розвій моїх діл.

— Тате,—озивається Дувідко,—а пощо тобі так убиватися при сих ділах?

— Як то пощо?—дивується Герман.—Хіба тут може бути питання?

— Я не бачу ніякої ціли. Мені обридливо дивиться на се.

— Що ти розумієш! мовить Герман.—Ти ніяким ділом ще не займався, то й не знаєш, як воно захапує чоловіка. Хоч-би він і не бачив ніякої иншої ціли перед собою, а для самого діла, для оказання своєї сили й зручности він працює далі. Аби щастя вхопити в свої руки. Та я надіюся, що й ти, раз засмакувавши, набереш охоти до діла.

— Ні, ніколи не наберу!—мовив Дувідко,—Нудно се все. Та й по що? Пощо мені бути багатим?

UNIVERSITY OF ILLINOIS LIBRARY AT URBANA-CHAMPAIGN

— Щоб панувати над людьми. Щоб бачити, як вони хиляться перед тобою, готові віддати тобі на услуги свою силу, свій розум, свою науку, щоб тільки запопасти твоєї ласки. Ти ще не розумієш, сину, яка се роскіш—почуття своєї сили, в тій певности, що як я захочу, так воно й станеться, хоч-би там люде надривалися й гибли для мене.

— Гоїв не жаль,—мовив Дувідко, мов із задуми.—Вони брудні й вонючі.

— То-би ще байка, що брудні. Гірше те, що дурні. То єсть для них гірше. Ади, як вони лізуть у ями і гадки не мають, і задовольняються мізерним заробітком, який тут же зараз і пропивають. А могли-б були давно робити се для себе і дороблятися капіталів. Адже се їх ґрунт був. Вони бачили, як із нього скрізь виступає кип'ячка, і кляли його та й кляли свою долю, що їх посадила на такім ґрунті. А придивитися до тої мази, довести її до вартости— борони боже! Сотки літ вона була для них лише завадою. А тепер, бач, вона ожила і їх поперед усього змела з землі. Вони попродали свої рунти за пів-дармо, пропили гроші, а тепер, як непишні, йдуть у нас шукати заробітку. Земля, їх земля мститься на них, проковтує їх день за днем. І мені не жаль їх. Дурному так і треба.

МІЙ ЗЛОЧИН.

Оповідання.

Ні, не видержу! Не можу довше видержати! Мушу прилюдно признатися до гріха, хоч знаю наперед, що на душі не буде мені лекше від того. Адже-ж відплата тут неможлива, бо яка-ж відплата може винагородити невинно пролиту кров, надолужити замородване життя!

Аж страшно мені робиться, коли ціла отанещасна подія ясно, з усіма подробицями, вирине в моїй пам'яти. Від того часу минуло багато літ, певно більше як тридцять. Я був тоді невеличкий сільський хлопчина і бігав, граючись, по лісах і полях мого рідного села.

Власне надійшла весна, один із перших гарних, теплих днів. Перший раз по довгій зимовій неволі в тісних хатах ми сільські хлопці, могли побігати собі свобідно. Ми вибігли на сіножать, що ще була гола і сіра від скиненої недавно зимової перини. Тілько десь-недесь проклювалася з землі свіжа зелень; сквапливі, острі листки тростини, ще позвивані в острі шила, листки хріну та лопухів над потоком. Тілько в недалекім лісі сподом усе забіліло від дикого часнику, що власне починав уже відцвітати, від білих і синіх підліщків.

Над ами здвигалося темно-синє склепіння неба, всміхалося сонце, а на далеких вершках Карпат блискотіли ще здорові снігові шапки, мов іскристі діямантові корони. Та їх краса не зворушувала нас надто дуже, бо ми почували кождої хвилі холодний зимовий подув, що йшов від них униз до сходу сонця. І річка почувала се; вранці вона була ясна і чиста і плюскотіла тихенько, мов у літі, а тепер клекотіла гнівно в своїх тісних берегах і протискалася вниз своїми жовтаво-брудними, розбурханими водами: се були якраз оті блискучі діямянти, ростоплені весняним сонцем.

Та все те не в силі було попсувати нашу весняну радість. Ми ходили, скакали і підскакували, і бігали довкола, і відвідували всіх наших знайомих: старого, могучого дуба на краю ліса, що то по його кріпких конарах ми літом лазили навзаводи з вивірками; високу похилену березу з жалібно навислими тоненькими гильками, що ми їх звичайно надуживали за гойданку, на велику гризоту пана лісничого; тихі криниці в лісовій гущавині, де ми, позасідавши за грубими яворами та в'язами, нераз придивлялися вечорами лисам, борсукам та диким кабанам, що сюди приходили пити; і вкінці глибокі, чисті млинівки, де ми що-неділі з гаками чатували на щупаків, а коли припекло сонце, з криком і реготом освіжувалися в чистій, холодній воді.

Тепер, що правда, довкола було досить голо і сумно, та й у воді, що в літі густо-часто оживлювалася плюскотом щупаків і громадами червонооких плотиць, які звичайно плавали цілими купами під проводом одної найбільшої, тепер було тихо. Та ми проте що-крок заглядали цікаво в воду, під кождий прут, під кождий зів'ялий лопух, у кождий корч, чи не задусився де який наш знайомий щупак під ледом, або чи пані видра не була ласкава зробити нашим рибам візиту.

— Псс! Псс!—засичали нараз два чи три хлопці, що йшли передо мною, схилилися до землі і поповзли тихо наперед, намагаючися обступити довкола один корч.

— А там що таке? Що там таке?—запитав я поневолі також шептом.

— Птах! Птах! не бачиш його?

— Де він? Де?

— Ось тут у корчі. Лози. Ми ще такого не видали. Не літає, мабуть, лиш бігає.

Поки ще хлопці обступили корч, я пішов просто до середини корча, обережно розгорнув густі гіллячки і побачив, справді, невеличкого пташка, що сховався в торішній траві. Не знаю, чи він був ослаблений, чи переляканий, досить, що, побачивши мене над собою, не полетів і не побіг, і я в тій хвилі мав його в руці. Всі хлопці позбігалися, аби побачити мого бранця.

— Ах, який гарний!

— Такого пташка я ще не бачив ніколи.

— Гляньте лише на його очі!

— А його пір'ячко.

Се був маленький болотяний пташок, які в нашій підгірській околиці показуються дуже рідко. Пір'я на нім було попеласто-сіре з легеньким перловим полиском, дзьобик тоненький, темнозеленкуватий, і такі-ж самі довгі, тонесенькі ноги. Він сидів тихо, затулений у моїй долоні, не тріпався, не дряпав, і не дзьобав, як се звичайно чинять инші дикі птахи, коли їх зловити в руку.

— Що ти будеш робити з ним?—запитали мене де-які хлопці, озираючи зависними очима гарну добичу в моїй руці.

— Понесу його додому.

— Будеш його пекти?

— Або я знаю. Буду його годувати.

— А знаєш, що він їсть?

— Побачу. Коли не схоче їсти хліба, то, може, буде їсти мух, а коли не мух, то хробаків, а коли не хробаків, то слимаків, або сім'я' або пшоно. Вже щось винайду для нього

Я, справді, поніс малого, гарного пташка додому і посадив його не до клітки, а до середини подвійного вікна, де мав більше куди

бігати і літати, більше світла і повітря. Пташок не літав і не перхав, а тілько бігав здовж шиб, тут і там постукуючи своїм тоненьким дзьобиком о скло, та раз-у-раз, як мені бачилось, тужно поглядаючи на широкий, вільний світ. Часом зупинявся, схиляв головку або перехилював її на бік так, що одно око, бачилось, блукало по гилках близької яблоні, а потім знов потакував головкою так сумно та зрезиґновано, немов-би хотів сказати:

— Ах, там на дворі так гарно і тепло, та моя весна пропала! Я—в неволі!

Мене щось немов шпигнуло в серце, коли я кілька хвиль придивлявся тому пташкові. Мені самому зробилося сумно.

— Пусти його! пощо будеш держати його тут!—прошептало щось у мому нутрі.

— Але-ж він такий гарненький! І я-ж зловив його!—відповів я вперто собі самому.—Може, він привикне. Коли-б я тілько знав, чим його годувати.

З годуванням мав я справді чимало клопоту. Я поклав пташкові кілька кришечок хліба, кільканадцять зерняток проса й кільканадцять хатніх мух, кождий рід поживи окремо в чистенькій мушлі, поставив йому черепок води і пішов геть, аби лишити його в спокою. Коли вечером я повернув додому і зазирнув до свого пташка, то побачив, що він ані не доторкнувся поживи, тілько сидів у кутику, високо в гору простягнув тоненьку шийку і, не змигаючи оком, глядів крізь вікно на двір, де серед пурпурової пожежі заходило сонце за снігову шапку Хребта-гори, і від часу до часу потакував головкою так сумовито і безнадійно, що я не міг довше дивитися на нього.

— Може се нічна пташина,—подумав я,—і аж у ночі буде їсти.

Ся думка заспокоїла мене трохи, і я спав твердо і не думав про пташка. Скоро рано, ще до схід сонця, я побіг знов до світлиці і зазирнув до вікна. Пташок усе ще сидів на тім самім місці, де я вчора бачив його, усе ще простягав шийку високо до гори і все ще, не змигаючи оком, глядів крізь вікно на широкий, вільний світ оттам за скляними шибами і від часу до часу потакував головкою. До поживи ані доторкнувся.

— Пусти його! Пусти його!—закричало щось у мому нутрі. Пощо тобі мучити його? Адже він згине з голоду.

— Ні,—відозвався инший, упертий голос в мені,—я мушу видибати, чим він годується! Принесу йому слимаків, хробаків і жаборини.

Не знаю, відки мені стрілила до голови така думка, що він може їсти жаборину. Досить, я побіг на пасовисько, назбирав усяких дрібних слимачків, накопав хробаків і виловив з води добру жменю жа'бячої ікри і приніс усе те моєму бранцеві. Він навіть не звертав уваги, коли я всі ті достатки клав перед нього, не показував ані страху, ані найменшої цікавости, ані крихітки апетиту на ті ласощі. Здавалося, що тілько сонце, і тепло, і весна там, на широкім вольнім світі, займила всю його увагу.

Того дня мав я якусь роботу, то-ж пішов геть і вернув аж вечером. Я поспішився заглянути до пташка. Він бігав легенько, потакуючи, здовж шиб і навіть не доторкнувся поживи.

— Диво дивне!—подумав я і хотів зараз випустити його на волю. Та мені прийшло на думку, що тепер він певно ослаблений і нездатний до літання, а коли зараз вечером випущу його десь тут на подвір'ю, то се буде для нашого котика дуже легка і пожадана добича.

Ліпше буде, коли ще сьогодня він переночує у мене. А завтра ранісінько я занесу його у те місце, де його зловив, і пущу на волю.

Другого дня, схопившися ранісінько з соломи, я побіг до свого бранця. Він усе ще не брався до ніякої поживи і сидів ослаблений і утомлений у куточку, очима все зазираючи крізь вікно на волю. Він спокійно дав себе взяти і поглянув на мене тими самими невимовно сумними оченятами, якими дивився крізь шиби на сонце та на яблоневі гильки. Раз навіть він потакнув головкою, немов-би хотів сказати:

— Так, так, знаю вже куди мене несуть. Я вже давно знав, що воно дійде до того.

Я виніс його на подвір'я. Він сидів спокійно у моїй долоні і не пручався. Я чув його м'яке пір'ячко і його тепле тіло.

— А смачне мусить бути його м'ясо! — стрілила мені нараз думка через голову. — А що, як-би його зарізати і дати спекти?

— Пусти його! пусти його! — шепче щось у моїм нутрі. — Адже-ж бачиш, він такий маленький. Навіть заходу не варто, щоб його пекти.

— Але-ж бо шкода його пускати! Я-ж зловив його! — бунтувалася дитяча впертість.

— Пусти його! пусти його! — лебеділо щось тихо-тихо в найглибшій глибині моєї душі.

А пташок сидів тихо і зрезиґновано в моїй жмені. Я отворив долоню—він не полетів Щось огидливе, злорадне тріумфувало в моїм нутрі.

— Бачиш! він сам не хоче! Ти-ж дав йому змогу втікати, чому-ж не втікав?

— Але-ж бо він слабий і зголоднілий, — лебеділо щось тихо-тихо в моїй душі.

— Ет, що там! — скликнула дитяча впертість, і в найближчій хвилині я відкрутив головку малому, гарному пташкові. Він затріпав раз чи два рази своїми тоненькими ніжками, з шийки виплило дві чи три крапельки крови, і малого, гарного пташка не стало. В моїй долоні лежав холодний бездушний труп.

І нараз зломилася, розвіялася вся моя впертість, моя завзятість, моє самолюбство. Я почув виразно, що я отсе зробив щось безглузде, огидливе, що я допустився безсердечного вбивства, навалив на себе провину, якої не відпокутую ніколи. Адже-ж я знівечив зовсім безцільно таке гарне, невинне життя. Ось тут, на вольнім світі, перед лицем сього ясного, теплого, весняного сонця, я видав і сповнив жорстокий, нічим не мотивований засуд на смерть. Тепер, я почув зовсім ясно і виразно, що се вбивство було зовсім безцільне. Адже-ж сього бідного трупика я не зможу ані обскубти, ані їсти. Ні, я не мав сили навіть ще раз поглянути на нього. Я випустив неживого пташка з руки, і засоромлений, стурбований, пригноблений і змішаний я побіг геть—геть від нього, щоб не бачити його, щоб затерти в душі навіть споминку про нього. Мені дуже хотілося плакати, але я не міг; щось, немов кліщами, стискало мою душу, і вона не могла в сльозах вилити свого болю. Маленький, гарний пташок лежав у моїй душі, я поніс його з собою, і мені здавалося завсіди, що він глядить на мене своїми невимовно сумними оченятами, глядить з тихою резиґнацією, потакує головкою і шепче:

— Ах, я се й знав, що пропала моя весна, що неволя буде заразом і моя смерть!

У м'якому, вразливому діточому серці не довго тривали ті турботи. По двох-трьох днях я вже забув про пташка і його нещасну

долю. Забув, бачилось, на завсіди. Враження мого злочину залягло десь у темнім куті моєї душі і звільна його приспали, прикрили і погребли инші враження, инші спомини.

А проте воно не завмерло. Минуло цілих двадцять літ, і, коли на мене звалився перший великий удар нещасливої долі, коли я молодий, з серцем повним жаги, бажання жити і любити, посеред чудового літа сох і в'янув у тюрмі і мусив почувати, як розбивалися всі мої надії, як без милосердя толочено, ростоптувано, нівечено та руйновано все те, що я вважав найдорожчим скарбом моєї душі, тоді серед трівожної, безсонної ночи явився мені той маленький, гарний пташок, шпигнули мене в саме серце його сумні, повні тихої резиґнації оченята, прошептали мені його повільні рухи ті несамовито страшні слова:

— Ах, моя весна пропала! Я в неволі! Знаю вже, знаю, чим то скінчиться!

І від тоді я не можу позбутися того спомину. Він затрокє мені кожду хвилину щастя, розбиває мою силу і відвагу в нещастю. Він мучить моє сумління грижею, і мені здається, що все дурне, безцільне, жорстоке і погане, що я тілько коли зробив у своїм життю, скристалізувалося в конкретний образ отсього малого, невинно замордованого пташка, щоб тим докучливіше мучити мене. Тихими ночами я чую, як той пташок тихо-тихо стукає дзьобиком о шибу, і я прокидаюся зі сну. А в хвилях трівоги і роспуки, коли лютий біль запускає кігті в моє серце і грозить ось-ось зломити силу моєї волі, мені здається, що я сам той маленький, слабосильний, голодний пташок. Я чую, що якась уперта, завзята і нерозумна сила держить мене в жмені, показує мені привиди свободи і щастя та може в найближчій хвилині без причини і цілі скрутить мені голову.

Іван Манжура.

1851—1893.

Іван Манжура народився 1851 року в м. Харкові. Батько його, дрібний, урядовець позбувшись посади, ввесь час бідував, горілкою заливаючи своє лихо. На п'ятому році життя Манжуриного померла його мати, і хлопець лишився під доглядом п'яниці-батька, який, власне, залишав свого сина без усякого догляду. З цього часу вже й почалося страдницьке життя Манжурине. Мале хлоп'я незабаром опинилося в поліції, де й пробуло вкупі з ріжними злодіями кілька день. Був він, як потім писав про це сам, і «непомнящим родства», їв з арештантського котла, був і приймаком у пожарного чи сторожа і чим тільки й не був, доки не опинився в лікарні, де й зустрівся знов з своїм батьком. Видужавши, батько забрав з собою сина і вкупі з ним почав мандрувати, вірніше—блукати по ріжних містах, аж доки не прийшли вони, нарешті, до Білгороду. В цей час Манжурі було 9 років. В Білгороді хлопець починає вчитись, далі знов блукає з батьком і знов вчиться, вже після смерти батькової, і вже тепер кінчає школу. Після того вступає до харківської гімназії і, як кращий учень, вчиться на державний кошт. Та гімназії Манжура не скінчив: його виключають за його протестантську й разом бурлацьку вдачу. Живучи заробітком з лекцій, Манжура пробує ще вступити до Ветеринарного Інституту, але й звідти незабаром його виключають за те-ж саме. Тиняючись по базарах, ярмарках і шинках і зустрічаючись там з ріжними людьми, він, ще бувши гімназістом, цікавився народніми піснями, казками та легендами і записував їх, бо знав їх літературну вартість Вийшовши з Інституту, Манжура зустрічається з катеринославським поміщиком Василенком і їде до нього. Тоді саме починав ширитись народницький рух, і зацікавлений ним Манжура, що став ще пильніше придивлятись до народнього життя та записувати його скарби—пісні та казки, охоче переїздить на Катеринославщину і там цілком віддається справі збірання ріжних етнографичних матеріялів, мандруючи од села до села. Спробував і далі мандрувати Манжура: війна Сербії з Турцією (1875 р.) притягує увагу Манжури, і він добровільно вступає до сербської армії, та скоро повертається розчарований і зневірений на Катеринославщину і знову береться за збірання етнографичних матеріялів. Робота ця найбільшу радість давала Манжурі, та де-далі все частіше опановувало його зневір'я, а надто чуже лихо, що він бачив його навкруги, нагадувало йому власне його безпросвітне бурлацьке життя, і Манжура починав тоді «топити» це лихо в горілці. Був Манжура і вчителем, служив і на поштовій станції, але бурлацька натура його гнала його знов і знов у мандри. Року 1884-го Манжура переходить у Катеринослав і співробітничає там у газеті «Екатеринославский Листок», а потім у газеті «Днепр», де вміщує свої статті та етнографичні матеріяли. Знайомство Манжури з ученими Сумцовим та Потебнею й їхні поради додають йому сили, він знову з завзяттям береться за свою любу працю; в цей час досягає найвищого ступня розвитку й розцвіту його талант. Його численні етнографичні праці звертають на себе увагу вчених, а поезії, що їх почав він в цей час писати і містив у ріжних газетах,

року 1889-го, заходами Потебні, виходять у світ окремим збірником. Береться Манжура і за поширення книжок між народом, пише та видає їх сам. Так, року 1885-го він видає казку «Як чорт шматочок хліба одслужував», а 1886-року —казку «Лиха година», але на цьому й уривається творча діяльність Манжури через матеріяльне незабезпечення й тяжке бідування. Він знову починає мандрівне життя, завзяття до праці зникає і він цілком кидає всяку роботу. Хвороба, що здобув її Манжура, никаючи по «чужих кутках», привела його до лікарні, де всіми забутий 15 травня 1893 року і помер бідолашний поет.

Псевдонім Манжури—**Іван Калічка.**

Бібліографія.

I. Твори Ів. Манжури: «Як чорт шматочок хліба одслужував». (Переробк народньої казки, під псевдонімом «*Іван Калічка*») Катеринослав, 1885. —Лиха година. (Переробка народньої казки, під псевдонімом Іван Калічка). Катеринослав, 1886.—Степові думи та співи під редакц. О. Потебні, Сптб., 1889.—На зразок з Я. Полонського. На купала. Великдень. Бурлака,—поезії. В ст. М. Сумцова «Памяти И. И. Манжуры». «К. Стар.», 1893, X.—Ренегат. Дума. Нечесная. Лелії. По весні. Бурлака. Дівчача дума о покрові. «Вік», т. I. К. 1902. (Поезії Манжури передруковано також в ріжних декламаторах, антологіях—як «Досвітні огні», «Розвага» та инші).—З недрукованих поезій: (Де-кому; До музи; Старосвітська молитва; Над озером; Остання ніч; Сіяльник; Діти; Уривок). «Л. Н. В.». 1907, I, II, IV, VII.—Степ. Лелії. Дума. По весні. До музи. Старосвітська молитва. Нечесна. Бурлака. Ренегат. Перший сніг. Сон—поезії. «Укр. Муза», К 1908.—Трьомсин Богатир. Казка. Катеринослав, 1917. (Попереду друковано цю казку в «Дніпрових хвилях». Катеринослав).—Поезії з додатком біографії, написаної Д. Щукиним. Черкаси, 1918; рец. *І. Айзеншток.* —«Наше минуле», 1918, II; *Зеров, М.*—«Книгарь», ч. 14, 1918.—Вибрані поезії, Кам'янець на Поділлю, 1920.—(Фольклори і записи Манжури (пісні, казки, легенди то що) вміщено в збірках *М. Драгоманова).* «Малорос. народные предания и рассказы. К. 1876, та «Політичні пісні українського народу». Женева, 1885.—Сказки, пословицы и т. п., записанные в Екатериносл. и Харьковской губерниях И. И. Манжурою. В «Сборн. Харьк. Истор.-Филолог. О-ва» т. II, X. 1890. —Малорусские сказки, предания и поверья, записанные в Екатериносл. губ. В «Сборн. Харьк. Истор.-Филолог. О-ва» т. VI, X. 1894.—(Етнографично-фольклорні статті й замітки Манжури). В «К. Стар.» за р.р. 1882, 1883, 1888, 1889, 1890, 1891, а також в «Этнограф. Обозрении», «Живой Старине», «Степ'у», «Днепр'і», «Екатериносл. губ. ведомостях», «Екатеринославском юбилейном листке».

II. Про Манжуру й його твори: *Гріченко, Б.* Про Манжуру; рец. на «Степові співи та думи». Птб., 1889. «Зоря», 1889, стор. 235.—*Горленко, В.* Про Манжуру, рец. на «Степові співи та думи», Птб., 1889, «Кіевск. Ст.», 1889. —*Сумцов, М. Ф.*, акад. И. И. Манжура, в статті «Современная малорусская этнография», «Киевск. Стар.», 1892, IX.—*Конисый, О.* Над свіжими могилами. (Некролог Ів. Манжури), «Діло», 1893, ч. 258.—Іван Манжура, «Зоря», 1893, ч. 15. Стор. 302-303.—*Луич, В.* До життєпису Ів. Манжури, «Зоря», 1893, ч. 23, стор. 462-463.—*Сумцов, Н. Ф.* Памяти И. И. Манжуры «К. Стар.». 1893, X.—*Огоновсьий, Ол.* Іван Манжура. В «Історії літератури руської», «Зоря», 1894, ч. 19, і окремо часть IV (вп. 6), Львь, 1894. —Іван Манжура, «Вік», том I, К., 1902.—Памяти И. И. Манжуры, «Кіевск. Стар.», 1902, V.—*Сумцов, Н. Ф.* И. И. Манжура, энциклопед. слов. Брокгауза, Ефрона, т. 28а.—*Грінченко, Б.* Манжура, энциклопед. словарь «Большая Энцикл.» т-ва «Просвещение», том 12.—(Про Манжуру з приводу майбутніх 10-літніх в 1903 р. роковин смерти його). «Вестник Юга», Катерин. 1902, ч. 33,—*Сумцов Н. Ф.*, акад. И. И. Манжура, как поэт и этнограф

«Из Украинской Старины», Харьк., 1905.—*Мочульський, М.* На спомин Івана Манжури. «Л. Н. В.», 1907, IV.—Іван Іванович Манжура 1851—1893, «Укр. Муза», К., 1908.—*Сумцов Н. Ф.*, акад. Велиудень по стих. Манжуры. «Южн. Край», 1908, ч. 9360.—*Липа, Ів.* Іван Манжура (біографичний нарис). «Укр. Хата», 1909, V—VI.—*Быков, Н.* Ив. Ив. Манжура, украинский этнограф и поэт. Катерин., 1910. Рец. *Липа, Ів.* «Укр. Хата», 1910, VI. *Р-ко, Т.* Іван Манжура. «Дніпр. Хвилі», 1912, ч. 9.—*Зеров, Мик.* Ів. Манжура, поезії, Черкаси, 1918. (Рец. на кн. і про самого Манжуру. «Книгарь», ч. 14, 1918.—*Айзеншток, І.* Іван Манжура, поезії. Черкаси, 1918. (Рец. на книжку й про самого Манжуру), «Наше Минуле», 1918, II.—*С. Русова.* Манжура, Ів. «Трьомсин Богатир». Казка. Катеринослав, 1917. «Книгарь», ч. 5, Київ, 1918.—*Щукин, П.* Іван Манжура, біографія. В кн. «Іван Манжура, поезії». Черкаси, 1918.—*Степовий, В.* Ів. Манжура, біографичні відомости. В кн. «Вибрані поезії». Кам'янець на Поділлю, 1920.—*Айзеншток, І* (Про Манжуру, про відносини його до О. Потебні й листування з Потебнею). В статті «О. О. Потебня та українська література», «Шляхи Мистецтва», 1921, II

ДО МУЗИ.

Годі бо, Музонько, нам із тобою
Людську недоленьку пити;
Серденько утле жадає спокою,
Треба його пошкодити.
Глянь понавкруги, чого не хапає
Нам із тобою, богине:
Сонечка ясне промінчатко грає,
Ключ он журавочок лине...
Килим срібнастий кругом розстелився,
Квітом всі луки укрились;
Десь соловейко в садочку залився
Пахощі гожі розлились...

Он чорнобрива виходе із гаю,
Личенько щастячком світе...
Музо! Якого тобі іще раю
Треба у білому світі?
Ні, тебе мане на вбогую ниву,
Піт де трудівницький ллється,
Де чоловік за годину щасливу
Тяжко з недолею б'ється.
Мане туди, де неправда керує,
Пісня вита невесела,
Де непросвітня темнота царює,—
В наші убогії села.

С О Н.

У ві сні до мене гречкосій прорік:
„Чи мені на тебе працювати вік?
Походи по спеці ось за плугом сам,
Я-ж рукам трудовим одпочинок дам!"
А кравець нікчемний і собі за ним:
„Пропадай ти, каже, із шитвом твоїм".
Далі й майстер струмент в торбу ісклада:
„Хай тобі з майстерством здоров'я шкода".
Роспалилась люто душенька моя:
Усіма забутий гірко плакав я,
Голий та голодний пустирем блукав,
Бога, неба, землю, долю проклинав.
Коли оце гляну... Певно, а чи ні?
Сонечко ясненьке грає у вікні,
Усюдою праця, мов неначе рій:
Он мені волоче ниву гречкосій,
Там кравець у голку нитку задіва,
Поштрикує хутро, весело співа;
Далі майстернії на роботу йдуть
І заводи гулко, як що-дня, гудуть.
З радощів я плакав і сміявсь ураз,
Бавлячись в перинах у той ранній час.
І веселі мрії промінням ясним
Розігнали сон мій, мов ледачий дим.

ДУМА.

Коли над нивою моєю
Ударе грім та над землею
Стовпи настане вихор пилу
Та зрідка блискавка змарнілу
Осяє землю де-не де
І дощ силенний упаде,

Радію я: бо знов прогляне
Веселе сонечко, і встане
Умита теплою росою,
Сповита новою красою
Стомлена нивонька моя
І чую мир на серці я.

Коли-ж вона, улита потом
Моїм трудовим та клопотом
Без сонним скохана марніє,
А по-над нею тяжко ниє
Злиденна хмара зла мошки
Та скрізь гуляють ховрашки,

Турбую ь я: бо вже не ждати
Мені від неї благодати...
Даремна праця і надія!
На серці-ж сум лихеє діє:
Воно холоне, омліва...
І никне, никне голова.

БУРЛАКА.

Та вже весна, та вже красна,
Із стріх вода капле,
Молодому козакові
Мандрівочка пахне.

Та тепер вже молоденький
Коня не сідлає,
А цапині постоли він
На ноги взуває.

Замісць списа бере косу,
За шаблю—мантачку,
За кирею-ж одягає
Свитоньку бурлацьку.

Не питає у дівчини
Тепер він дороги—
Куди у Крим, куди на Дін,
Куди за пороги.

А питає в молодої
Німецької хати,
Де-б-то стати заробити
Собі хоч на лати.

БУРЛАКА.

Бреде бурлак степом рано,
На опашці свита,
Його шапка стара, драна
Набакир ізбита.

Бреде бурлак, поспішає
В забороди до моря.
Та співає—степ лунає,
Нема йому й горя.

Нащо мені, каже, доля
Готова із неба?
Все добуде своя воля,
Чого мені треба.

Нащо мені те багацтво,
Червінці, дукати?
Вміє славнее бурлацтво
Без їх панувати.

Ой, скажи ти, стародавня
Козацкая нене,
Кому жити ще так славно
У світі за мене?"

Нащо мені і оселя,
Дружинонька мила?
Привіта мене і скеля,
Пораде могила.

Вітрець тихо росу ранню
З травиці здіймає,
Бурлаковому-ж питанню
Одвіту немає.

НЕЧЕСНА.

Мов билинонька в полі зів'яла,
Сиротиною ти ізросла,
Тебе лишенько рано сміткало,
І недоля лиха повила.

Не зазнала ти змалку поради,
А ні ласки від гордих людей.
І ні жоден тебе із громади
Не спасав від лукавих річей.

І зросла ти, навчалась роботи
Та роботи ніхто не давав.
Не журися, небого! Чого ти?
За красу-б тебе всяк поєднав.

Так сама ти того все цуралась,
Проклинаючи долю гірку,
Тобі чесно прожити бажалось,
Та судилось не те на віку.

Несподівано ти „проступила"
(Проступа вас багато таких?)
І громада тебе осудила,
Підняла, мов ледащо, на сміх.

І регочеться, пальцями тиче,
Головою на тебе кива,
А до себе ніхто не покличе,
Не спитає: „А чим ти жива?"

Чи ти ласкою маєш угрітий
Під негоду спокійний куток?
Чи ти їла слізьми неполитий
А хоч раз того хліба шматок?"

Замовчіте-ж ви пишнії сити
Гордовитії власні землі,
Бо єсть божая правда на світі,
Та розсуде і вас і її.

ЛЕЛІЇ.

У пишних палатах якогось магната
Роскішні лелії цвіли;
Їх люде здалека, де вихор та спека,
На втіху собі завезли.

Любують їх очі веселі дівочі,
А часом і хмурий магнат
На них як погляне, нудьга ураз стане
І пруг на чолі вже не знать.

Отак вони, пишні, усякому втішні,
Мир в серце людське подають,
А люде не знають і гадки не мають,
Як сльози в-ночі вони ллють.

Чого-ж то їм шкода? Адже-ж і урода,
І роскіш, і шана їм є...
Не люба їм шана у гордого пана,
Їм краще убоге своє.

Їм краще у бідній країні їх рідній
За панську ту ласку здались
І спека пекуча, і вихор летючий,
Що їх опаляли колись.

Так ти, моя крале, з далекого краю,
Неначе лелії мої:
Здається, на волі, у шані і холі,
Та все бо не в рідній краї.

Твій погляд ясненький, твій вид веселенький
Та щирая ласка твоя
Усіх нас єднають, усіх нас вітають,
Як тихая з неба зоря.

Поглянеш ізбоку (нехай бо ніврокy)
Тай скажеш; «Життя тобі—рай!»
А все-ж твоя втіха—поплакати стиха,
Згадавши веселий твій край.

ДЕ-КОМУ.

Ви хвалитесь гордо: колись Україна
Своїм господарством роскішно жила,
Що, волі й братерства кохана дитина,
У славі всесвітній вона ізросла.

Даремна балачка! Її господарство
В безодні кешені гетьманів текло,
А темне її, хоч і жваве, лицарство
Користи народній душі не дало.

Братерство-ж славетне похило клонилось
Старшинській силенно-важкій булаві,
Або по-за Уманю десь собі крилось
В бездольній у прах січовій голові.

А слава? То захистом волі прикрита
Хижацька грабіжка, пожежа війни,
Сльозами та кров'ю вона перелита...
Срамітесь хвалитись, нікчемні сини!

ПЕРШИЙ СНІГ.

Ще вчора сонечко так гріло,
Чабан з отарою блудив;
Озиме пишно зеленіло
І лист у лузі гомонів.

Сьогодні-ж степ увесь неначе
Застлав сріблястий оксамит,
І вітер жалісливо плаче,
І сонце лле не той мов світ.

Учора-ж як воно втішалось!
Не знало, щастеві де край;
Усе, усе йому всміхалось
І скрізь здавався світлий рай..

Оттак і серце моє вкрите,
Мов сніговий на нім покров,
Бо вже тепер йому не світе
Ані надія, ні любов.

СТАРОСВІТСЬКА МОЛИТВА.

«Господе, віку—прошу тебе—ти
Панові нашому не вкороти,
Хай поживе він у світі довгенько!»
Молиться щиро бабуся старенька.

Чує те пан та бабусі пита:
«Чом та за мене молитва свята?»
—«Тим, що за вашого діда я мала
Шестеро ярок»,—бабуся сказала.

«Двох він до себе на двірню забрав...
Буде із тебе четвірка—сказав.
Батенько ваші, осівшися, пару—
Другу забрали у панську отару...

Ви ось хазяйство до рук прийняли—
Скоро і п'яту у двір зайняли,
Дай же вам, господе, вік довголітній,
Щоб не зайняв ваш синок і послідній».

ВРАНЦІ.

Ясна світовая зірка—височенько;
Гасне кругловидий блідий місяченько;
Тихеє озерце спить, не зворухнеться;
По-над ним покрівцем сизий туман в'ється.
Ранній легкокрилий вітерець із гаю
Наче з ним шуткує, наче загравае:
То зів'є у купу, то розвіє чисто,
То одірве клапоть та й несе кудись-то...
То із очеретом шепче якусь мову,
Може, про щось злеє, може, про розмову
Ту, що він підслухав десь-то цієї ночі,
Як зголів'я тихо обвівав дівочі.
Духом сіножати паше усе свіжим,
І тобі неначе щось серденько ніжить...

Борис Грінченко.

1863—1910.

Борис Грінченко, колись відомий більше під вигаданим призвіщем Василь Чайченка, народився 9-го грудня (27 листопаду ст. ст.) року 1863-го на хутор „Вільховий Яр“ Харківського повіту в бідній панській сім'ї.

Дуже вбого жила ця сім'я, та все-ж силкувалася жити на панський лад. Батько Борисів розмовляв російською мовою, і дітям заборонялося говорити „по-мужицькому“, та малий Борис добре навчився її з народніх уст.

Грамоти навчився він якось-то сам і до того-ж мало не в п'ять років, бо в 6 років він уже намагався складати якісь віршики. Книжок до читання дітям не було в дома, і тому хлопець читав усе, що потрапляло до рук—твори англійських письменників: Вальтер Скотта, Байрона; франпузьких—Альфреда де Віньї, Еркмана-Шатріяна, Гюґо; російських—Гоголя, Пушкина, Некрасова, Кольцова, то що; читав наукові книжки, життєписи славетних людей, часописи російські, що потрапляли на хутір. Не дивно-ж, що, читаючи так багато, Борис сам почав писати вірші, видавати свої власні часописи. Тими своїми віршами та часописами він не мало докучав і батькові, й своїм маленьким братові та сестрі; усіх він примушав бути його слухачами. Тоді-ж таки прочитав Грінченко й де-що українського, наприклад—байки Євгена Гребінки, пісні українські, друковані в часописах, і т. и. Отаке читав хлопець до 10 років свого віку.

Маючи 11 років, вступив Грінченко до реальної школи в Харкові. Тут уже почалося справжнє життя для його, тут уже легко знаходив він усе, що було йому цікаве й що йому хотілось прочитати. Бувши в 1-ому класі реальної школи, прочитав Грінченко й „Енеїду“ Котляревського.

Та „Енеїда“, так само як і байки Гребінчині, не мали значного впливу на малого Грінченка: ці твори вважав він за кумедійні жарти. Бувши вже в 3-му класі реальної школи, Грінченко в батьківській скрині знайшов якось „Кобзаря“ Шевченкового, прочитав його і уподобав більше за всі книжки, що читав до того часу.

З цього часу пильно вчиться Грінченко мови української, уважно читає твори українських писменників і пише вірші по-українському. До того-ж навертає він і своїх товарищів по школі, видаючи для них рукописні листки—часописи. За те все зазнав він чимало глузування від товаришів, а часом і кари від шкільного начальства. Та ніщо не супинило його. Ще з більшим запалом шукає він книжок українських і читає все, що знаходить по харківських книгозбірнях: твори Котларевського, Квітки-Основ'яненка, Кулиша, Марка Вовчка і т. и. і в той-таки час береться до читання великих російських та чужоземних письменників, бо не вдовольняється тим, чого вчать його в реальній школі.

Тоді-ж прочитав Грінченко і кілька книжок про селян та робітників, про їхнє життя злиденне та про тяжкі кривди їм від панів-поміщиків та фабрикантів. Книжки ті, звісно, не вільно було тоді читати, їх забороняли друкувати й продовати, та Грінченко не подивився на ту заборону, добував

книжки, читав сам і носив своїм товаришам у школу. Найбільше давав Грінченко товаришам книжку під назвою „Парова Машина“ Подолинського, про те, як живуть робітники по заводах, яке їхнє життя злиденне та як те життя поліпшити можна.

Ця книжка попала до рук батькові одного з товаришів Грінченкових, якому він дав її читати; той пожалівся начальству шкільному, повідомили жандарів... і хлопця. що йому допіру вийшло 16 років, (це було р. 1879, коли Грінченко був у 5 кл. реальної школи), кинули у в'язницю і продержали в ній півтора місяця. А після тюрми Грінченкові не дозволено вже вчитися ні в реальній школі, ні в якій иншій. Так і урвалась Грінченкові змога вчитися в середній школі й далі в вищій.

З того часу почав Грінченко жити з власного заробітку. Проживши один рік дома, Грінченко поїхав у Харків, наняв собі за 4 карб. в місяць куточок у хаті в чоботаря і почав шукати заробітку.

Спершу він вчив дітей у визначного урядовця військового суда, далі служив писарчуком у казенній палаті, одержуючи по десять карбованців на місяць.

Але-ж не про те думав Грінченко. Йому хотілося не в канцелярії писати, а йти на село вчителювати. Отже склавши іспит на вчителя, року 1881-го, подав він прохання в Зміївське земство, щоб настановлено його вчителем, і нетерпляче дожидав того призначення. Дуже вбого жив Грінченко в Харкові. Обідав через день у дуже дешевій їдальні, а то живився здебільшого хлібом та чаєм. На їжу він силкувався яко мога менше витратити, бо з свого мізерного заробітку купував книжки і склав собі чималу бібліотеку. Та не вгасило це духу Борисового! Він знаходив ще в собі сили вчитися, збільшуючи свої знання, доповняючи те, що мусила дати йому реальна, а потім і вища школа, а в часи відпочинку ще й учився шевства. Маючи всього 18 років, Борис Грінченко тоді вже добре знав українську мову, зацисував пісні народні, казки, прислів'я, вчив думи кобзарські, разом—вивчав народ, його життя та звичаї.

Нарешті, року 1881-го, трапилась Грінченкові давно ждана посада народнього вчителя в селі Введенському Зміївського повіту на Харківщині по 10 карб. плати на місяць.

Школа містилася в одному будинкові з волостю, в хаті з побитими шибками, з розваленою грубою, з повибиваною земляною долівкою. Охочих до вчення дітей проте було так багато, що до обід у школу приходила тільки частина дітей, друга-ж частина вчилася по обіді.

Отже Грінченкові доводилось працювати з дітьми цілий день. Скоро школу цю саме начальство скасувало, бо у ній навіть од дощу або од снігу не можна було сховатись, і Грінченка переведено в инше село, „Тройчату“, того-ж-таки повіту.

Після літніх учительських курсів у Змійові року 1883-го Грінченка переведено вчителем у гарну двохкласну школу в село „Олексіївку“ Зміївського повіту, а вже звідси через одну зіму пощастило йому перейти завідуючим школою в „Нижню Сироватку“ Сумського повіту на Харківщині. Перед тим, року 1884-го, Грінченко одружився з учителькою з Богодухівського повіту, Марією Миколаївною Гладилиною, з якою довелось йому зустрітись на вчительських курсах в Змійові. З того часу Грінченко не був уже самітним на своєму шляху тяжкої праці: дружина (псевдонім—Марія Загірня) була йому вірним другом і щирим помішником.

Переведений р. 1885-го через доноси і наклепи у другу школу, Грінченко не захотів їхати в инше село, кинув на де-який час вчителювання й подався в Херсонщину, де півтора року працював, як статистик губернського зем-

ства. Але в-осени року 1887-го подружжя Грінченків переїхало до Катеринославщини знов-таки учителювати—саме в село Олексіївку Славяносербського повіту.

Подружжя Грінченків до свого діла поставилось надзвичайно щиро. Через короткий час після того, як вони почали працювати в Олексіївській школі, школа ця вважалась за найкращу в цілому повіті.

Цілих 6 років учителював Грінченко в Олексіївці. Після того кинув учителювання і року 1894-го прибув до Чернигова, ставши на службу в Черниг. земстві (1894—1900).

В цей час Б. Грінченко вже був відомий і заслужений письменник. В Чернигові він не переставав писати, працював також на полі етнографії і науки, але-ж найважнішою справою в період чернигівського свого життя вважав він видання книжок для народу.

Але-ж видавничій діяльності Грінченка було багато перешкод. Насамперед шкодило дуже те, що у його було мало грошей (саме жалування), й те, що служба забірала в його майже ввесь час, а справа з виданням потрібувала чимало вільного часу. Але найбільше доводилося лиха зазнавати Грінченкові від цензорів, що забороняли майже кожну книжку Грінченкову, навіть такі, як „Робінзона“ або „Веселий оповідач“.

Тяжка була боротьба з цензурою, та Грінченко своєю напосидливістю й енергією все перемагав: він вигадував безліч псевдонімів, посилав книжки з ріжних місць, наймав переписувачів, щоб виходило, ніби книжка не Грінченкова, по кілька разів переробляював і знов посилав; у віршах своїх мусив Грінченко слово „воля“ заміняти словом „доля“, бо-ж такого страшного слова „воля“ ніде не можна було вживати... Одно слово, мусив тратити нелюдські зусилля на те, щоб пустити корисну книжку на село.

Та ніщо його не зупиняло, один він ішов проти сили ворожих людей. Дуже жалкував він, що на видавничу роботу марно пропадає багато часу, але-ж і з цим мирився й казав своїм спільникам: „коли хочете видати 100 книжок, посилайте у цензуру 300“.

Власними силами видав він у Чернигові 50 книжок у 200 тисячах примірників; коли вже Грінченко розпочав діло й видав кілька книжок, в цій справі допоміг йому українець І. Череватенко з Вороніжчини, котрий, вмираючи, заповів Грінченкові на видання книжок для народа 1000 карбованців.

Закінчив Грінченко свою видавничу роботу тільки тоді, як у Петербузі почало видавати такі самі книжки „Благодійне товариство видання корисних та дешевих книжок“. З Череватенкових 1000 карб. стало у Грінченка дві тисячі. Одну тисячу (гроші й книжки) передав він новому товариству, а другу у Галичину „Просвіті“ на нагороди за кращі книжки народні. Видані Грінченком книжки скрізь знайшли свого читача: їх можна було зустріти і на Слобожанщині, і на Наддніпрянщині, і в Галичині, і в Буковині, а серед їх є ось які: „Страшні забавки“, „Жанна Д'Арк“, «Серед крижаного моря», „Велика пустиня Сахара“, „Фінляндія“, „Про грім та блискавку“, „Байки“, „Робінзон“, життєписи Котляревського, Квітки-Основ'яненка, Гребінки й багато инших...

Та видання книжок не було єдиною роботою Грінченка в Чернигові. Він листувався з галицькими письменниками й ученими, вносючи й туди свій живий дух, посилав свої розвідки наукові й художні твори. Також упорядкував великий музей В. Тарновського (систематизував силу старовинних річей і склав їм каталог).

Року 1902-го переїхали Грінченки до Київа, де належало Грінченкові прожити останні роки свого життя.

Зазнав Грінченко і в Київі чимало клопоту з цензурою та иншими перешкодами, однак на те не вважав, як завжди.

Усі перешкоди він поборював, з усякої боротьби виходив переможцем, хоч і довго доводилось боротись иноді. До всяких перешкод він так звик, що казав було: „На те й лихо, щоб з тим лихом битись!“ Не маючи ніякої служби, жив Грінченко тільки з літературного заробітку, при чім головною роботою його підчас перших двох років пробування в Київі було складання „Словника української мови“, що його видано було р. 1907—1909 і що тепер є найкращим з українських словників.

Коли в кінці 1905-го року після першої революції лекше стало жити українцям, почали виходити вільно книжки й друкуватися часописи, Грінченко став, як звичайно, в ряди перших робітників преси. Він редагує першу щоденну газету „Громадська Думка“, що потім стала називатись „Радою“. В той-же час стає на чолі журнала-місяшника—„Нова Громада“, що виходив в Київі року 1906-го.

Тоді-ж було дозволено закладати спілки та товариства. От тут Грінченко розгорнув усі свої сили, показав своє велике завзяття й хист організаторський. У Київі закладує він товариство „Просвіту“, що розвинула величезну просвітну роботу. Головою „Просвіти“ був він від заснування її року 1906-го і до 1909-го, до останніх днів, поки тяжка хвороба не примусила його покинути Київ.

Грінченкова хвороба, сухоти, від якої він і помер, почалася ще за молодих літ. Один час вона була зникла, а потім прокинулась ще з більшою силою. Року 1909-го Грінченко після поради лікарів виїхав в Італію, в Оспедалетті, на морський берег, та здоров'я вже не вернулось, навпаки, йому все гіршало, і 6-го травня (23-го квітня ст. ст.) 1910-го року урвалася нитка життя Грінченкового.

Тіло Грінченкове перевезено на Україну й 9-го травня поховано у Київі,

Псевдоніми Грінченкові: *Ів. Перекотиполе; Василь Чайченко; Б. Вільхівський; П. Вартовий; М. Гримач; Л. Яворенко.*

Бібліографія. І. Твори Грінченкові.

Твори, т. І, оповідання. Льв. 1892.—Під хмарним небом. Льв. 1893—Пісні та думи. (Поезії) Книжка перша й друга. Черн. 1895.—Хатка в балці, оповідання. Черн. 1897. (Хатка в балці. Серед чужих людей. Сама, зовсім сама. Хата. Павло-хлібороб. Дрібнички: У церкві, Верби, Квітка, Ліс, Вітер).—Оповідання. Черн. 1898. [Сестриця Галя. З згадок про дитячі літа. (Дядько Тимоха, Ксеня). Нелюб. Каторжна. Панько. Батько та дочка. Підпал].—Писання, т. І (Поезія) К. 1903. (Поезії Грінченка друковано перед цим і після цього багато разів по журналах і збірниках, надто в Галичині, а більші поезії й поеми друковано й окремими книжечками; в останнє—в К. 1913 р.)—Писання, т. ІІ. (Проза). К. 1905. [Без хліба. Екзамен. Сестриця Галя. Сама, зовсім сама. З згадок про дитячі літа: (Дядько Тимоха, Ксеня). Хата. Нелюб. Каторжна Серед чужих людей. Павло хлібороб. Дрібнички: (У церкві. Верби. Квітка. Вітер. Ліс). Діти: (Олеся, Грицько, Украла, Кавуни). Панько. Батько та дочка. Підпал. Хатка в балці. Покупка. Палії]. Всі ці оповідання друковано й окремими книжечками в ріжні часи й по ріжних місцях; в останнє в К. 1913 р.—Соняшний промінь, повість. Льв. 1892; К. 1906; 1913; 1917; 1919.—На роспутті, пов. Льв. 1892; К. 1907; 1917; 1919.—Серед темної ночі, пов. К. 1901; 1910; 1914; 1917.—Під тихими вербами, пов. К. 1902; 1910; 1914; 1918; 1919.—Брат на брата, опов. (пов). Льв. 1910; К. 1917—Байда й инші оповідання. К. 1914. (Байда. Зустріч. Непокірний).—Драми й комедії. Черн. 1902. (Ясні зорі. Нахмарило. Степовий гість. Серед бурі. Арсен Яворенко). К. 1909, т. І (Ясні зорі. Нахмарило. Степовий гість). т. ІІ. [Серед бурі. Арсен Яворенко. (На громадській роботі). На новий шлях]. Драми друковано вперше по журналах; друковано їх і нарізно, окремими книжками. К. 1912. К. 1917; 1922; і Х. 1923.—*Мірбо, О.*—У золотих кайданах; ком. на 3 дії. *Гауптман, Г.*—Візник Геншель, драма в 5 д. *Шніцлер, А.*—Забавки, драма в 3 д. *Шіллер Ф.*—Вільгельм Телль, др. в 5 д. *Гауптман Г.*—Перед сходом сонця, драма в 5 діях. Київ 1907—1909 рр. (Перекладі Бор. Грінченка).—Книга казок віршом. Льв. 1894; Од, 1896; К. 1914. (Два морози. Снігурка. Сопілка. Дівчина Леся. Чия робота важча. Сірко. Могутній комар. Кузьмина. Три бажання. Дума про княгиню-кобзаря. Скарб. Крюк—велика птиця. Дурень думкою багатіє. Риб'ячі танці. Сирітка. Смілива дівчина. Маруся та князенко). Усі ці казки надруковано й окремими книжечками в К. 1914 р.—Байки. Льв. 1895; К. 1911; 1918.—„Сонце сходить", вірші (вибрані для дітей). К. 1914.—„Чудова дівчина" та инші оповідання (дитячі). К. 1913; 1917; 1919. (Чудова дівчина. Сестриця Галя. Ксеня. Олеся. Грицько. Украла. Кавуни. Батько та дочка. Дзвоник. Пан Коцький).—Українські народні казки для дітей. К. 1905; 1910; 1917.—Розум та почування у живої тварини. К. 1914.—Робінзон. 3-е вид. К. 1918.—*Амічіс, Е.* Серце, книга для дітей. З італійської мови, перекл. Б. та М. Грінченки. К. 1911; 1919.—Оповідання про дітей. Катер. 1917; К. 1917. (Перекладі дитячих опов. з ріжних письменників: Про хлопця, що боровся з морем. Про італійського хлопця Маріо. Про Доллі. Малий писарь. Про „Мопса". Про Едіту та злодія. Про Настю-Шкоду. Резинове серце. Пустун-Розбиша.

ченко. Про малого Якова Кочнора. Верба і зірка). Оповідання ці видруковано й окремими книжечками в Катер. 1917.—Якої нам треба школи? К. 1906; 1907; 1917.—Народні вчителі і вкраїнська школа. К. 1906; 1907; 1917.—На беспросветном пути. Об украинской школе. К. 1906.—„Рідне Слово", перша після граматки книга до читання. К. 1912; 1917; 1918.—Словарь української мови, 4 томи. К. 1907—1909.

II. Про Б. Грінченка й його твори.

Єфремов, С.—Борис Грінченко. Птб. 1910; К. 1919.—*Брик, Ів.* На народній роботі—Борис Грінченко, праця і заслуги. Льв. 1910.—На могилу Бориса Грінченка. І. *Сімович, В.*—Про літературну діяльність Б. Грінченка. ІІ. *Кузеля, З.*—Б. Грінченко, як етнограф. ІІІ. *Кордуба, М.*—Народно-просвітня діяльність Б. Грінченка. Чернівці, 1910.—*Єфремов, С.* Над могилою Б. Грінченка (збірник статтів). (Автобіографія Грінченка). *Пісочинець, Д.* На дружню могилу. Просвітно-видавнича діяльність Б. Грінченка. Ходімо за ним. *Кибальчич, Н.* Останні часи Б. Д. Грінченка. *Доманицький, В.* Пам'яти Б. Д. Грінченка. *Гурковський,* На громадській роботі. *Єфремов, С.* Людина повинности. *Шерстюк Г.* Б. Грінченко і українська школа. *Грінченкова, М.* В Оспедалетті. Похорон Б. Грінченка та инше). К. 1910.—*Плевако, М.* Життя та праця Бориса Грінченка. Х. 1911.—*Стебницький, П.* Борис Грінченко, нарис його життя та діяльности. К. 1920.—*Огоновський, Ом.* Василь Чайченко (Б. Грінченко). «Іст. літ. руської». Ч. ІІІ, 2, Льв. 1893.—*Старицкая-Черняховская Л.*—Грінченко, Б—Писання, т. І. К. 1903. «К. Стар.» 1904, Х.—*П. І. І.* Грінченко, Б.—Писання т. І, К. 1903. «К. Стар.» 1904, XII.—*Є. П.-Б.* Грінченко—Писання, т. ІІ. К. 1905. «Нова Громада», 1906, V.—*Сумцов, Н. Ф.*, акад. Б. Д. Гринченко. «Южн. Край», 1906, ч.. 8969.—*Грушевський, О.* Борис Грінченко. В кн. „З сучасної укр. л—ри". К. 1909; К. 1918. (Перед тим друковано в Л. Н. В., 1908,4).—(?) Борис Грінченко. В кн. *Б. Грінченка* „Панько", опов. К. 1909.—*Сріблянський, М.* Поет праці (Б. Грінченко). „Укр. Хата", 1909, IX.—*Євшан, М.* Борис Грінченко і характер його творчости. „Діло". Льв. 1910, ч.ч. 99—101.—*Євшан, М.*—Б. Грінченко—«Брат на брата», повість. Льв. 1910. «Л. Н. В.». 1910, VI.—*Дорошенко, В.*—Б. Грінченко. «Л. Н. В.» 1910, IX.—*К. О.* Борис Грінченко. «Молода Україна», 1910, V.—*Русова, С.*—Пам'яти Б. Д. Грінченка. «Нар. Учитель» М. 1910, X.—*Ник. Ан.* Человек труда. „Од. Обозр.". 1910, ч. 721.—Над домовиною Бориса Грінченка. (Телеграми, листи, статті, замітки р:жних осіб з цілої України). «Рада», 1910, ч.ч. 94—112.—(*Матушевський*), *Ф.* Б. Д. Грінченко. «Рада», 1910, ч. 94.—*Квасницький, Гр.* На смерть учителя. «Рада», 1910, ч. 105.—*Прокопович, В.* Синові світла. «Рада», 1910, ч. 106.—Жалі селян з приводу смерти Б Грінченка. «Похорон Б. Грінченка» (Додаток до ч. 113 «Ради» за 1910 р.).—*Єфремов, С.* Кропивницкий и Гринченко. «Русское Богатство», 1910, VIII.—*Данилов, В.* Б. Д. Грінченко. „Русск. Филолог. Вестник", 1910, II.—*Липа, Ів.* Ессе Homo. (Пам'яти Б. Грінченка). «Укр. Хата», 1910, V.—*Сріблянський М.* Поэт труда. Б. Гринченко. «Утро». Х. 1910. р. 1029—*Гладкий, Н.* Б. Д. Гринченко. «Южн. Край». Х. 1910. ч. 9979.—*Пчілка, О.* Умови Грінченкової праці. «Рідн. Край». 1911. ч. 7—8 (лютий)—*Пісочинець, Д.* Учителювання Бориса Грінченка (по листах та споминах його школярів та близьких селян). „Світло", 1911. V (січень) і окремо.—*Волох, С.* По дорозі до рідної школи (Борис Грінченко—народній учитель). К. 1912.—*Волох, С.* Б. Грінченко—народній учитель. „Рада". 1912. ч.ч. 92, 93.—*Черкасенко, С.* Народній учитель. «Світло», 1912. VIII (квітень). *Плевако, М.* Пам'яти Б. Грінченка. «Сніп», Х. 1912. ч. 17.—*Сумцов, М., акад.* Літературно-наукова діяльність Б. Грінченка. «Сніп», 1912, ч. 17.—

Ефремов, С. Рыцарь долга (памяти Б. Д. Гринченка). „Укр. Жизнь", 1912, IV.—*Черкасенко, С.* Борис Грінченко. В кн. «Ялинка», як упорядковувати дитячі свята». К. 1912.—*Плевако, М.* Б. Грінченко—«Чудова дівчина», оповідання, Катер. 1913. (Про дитячі оповідання Б. Грінченка). «Світло», 1913. IX.—*Єфремов, С.* Борис Грінченко. В кн. Б. Грінченка—„Сонце сходить", К. 1914.—*Плевако, М.* Пам'яти Б. Грінченка, „Рідне Слово", X. 1917, ч. 5.—*Богацький И.* Б. Грінченко—Сам собі пан, оповідання. К. 1917. «Книгарь», 1917, ч. 3.—*Єфремов, С.* Історія українського письменства. К. 1917.—*Дурдуковський, В.* Грінченко, Б. «Брат на брата». Опов., вид—я 2-е Київ. 1917. „Книгарь", ч. 5. 1918 р.—*Дурдуковський, В.* Грінченко, Б. «Без хліба». Оповід—я. Вид—я 4-е. «Книгарь», ч. 6. 1918 р.—*Дурдуковський, В.* Грінченко, Б. «Хата». Опов—я. Вид—я 6-е. Черкаси, 1917. «Книгарь», ч. 6, 1918 р.—*Дурдуковський, В.* Грінченко, Б.—„На роспутті". Повість. Вид—я 3-е, Київ, 1917 р.; „Книгарь", ч. 6, 1918.—*Дурдуковський, В.*—Б. Грінченко—Соняшний промінь. К. 1917; „Книгарь", ч. 8. (1918).—*Дурдуковський, В.* Б. Грінченко—Книга казок віршом. К. 1917; «Книгарь», ч. 10 (1918)—*Паночині, С.* Б. Грінченко—Робінзон. К. 1918. «Книгарь», ч. 10 (1918).—*Ревуцький, Д. Б.* Грінченко — українські народні казки для дітей. К. 1917; «Книгарь», ч. 10 (1918).—*Плевако, М.* Великий робітник і громадянин. (Пам'яти Б. Грінченка). „Народнє Діло", X. 1918, ч.ч. 271, 272, 274.—*Дорошенко Волод.* Борис Грінченко. В кн. „Житте і Слово", статті на літературно-громадські теми. Льв. 1919.—*Ходзацький, О.* Б. Грінченко—Байки. К. 1918. „Книгарь", ч. 22. (1919).—*Плевако, М.* Борис Грінченко (1863—1910—1920). «Наш Шлях», 1920, ч. 86.—*Чернявський, М.* Кедр Ливана. Спогади про Б. Грінченка. Херс. 1920.—*Дорошкевич, Ол.* Українська література, підр. кн. К. 1923.

СМУТНІ КАРТИНИ.

Убогії ниви, убогії села,
Убогий обшарпаний люд.
Смутнії картини, смутні-невеселі,
А инших не знайдеш ти тут.

Не став-би дивитись, схотів-би забути,
Так сили забути нема:
То рідпії села, то рідпії люде,
То наша Вкраїна сама!

ДО ПРАЦІ!

Праця єдина з недолі нас вирве:
Нумо до праці, брати!
Годі лякатись! за діло святеє
Сміло ми будемо йти.
Праця. єдина нам шлях уторує,
Довгий той шлях і важкий,
Що аж до щастя і волі прямує:
Нумо до праці мерщій!
Праця не згине між людьми даремне:
Сонце засвітить колись,—
Дякою нас тоді люде згадають:
Нум-же, до праці берись!
Хоч у неволі й нещастї звікуєм,—
Долю онукам дамо!
Ми на роботу на світ народились,
Ми для борні живемо!
Сміливо-ж, браття, до праці ставайте!
Час наступає—ходім!
Дяка і шана робітникам щирим
Сором недбалим усім!

ХЛІБОРОБ.

Я убогий родився, і в ті дні,
Як вмирать доведеться мені,—
Тільки горе та стомлені руки
Та ще серце, зотлілее з муки,
Я зложу у дубовій труні.
Невелике я поле з'орав,
Та за плугом ніколи не спав:
Що робив, те робив я до краю,
І всю силу, що мав я і маю,
На роботу невпинную клав.

На тім полі каміння булс,
Поле все бур'яном заросло,
Зупинявся мій плуг на тім полі,
Та не кидав робить я ніколи,
А гострив свій леміш, чересло.
У годину, в негоду я там:
Без роботи погано рукам!
Нехай дощ і крізь драну свитину
Січе згорблену працею спину,
А спочинку собі я не дам!

Скільки поту свого я пролив,
Скільки сили я там положив!
Та дарма! бо поорана нива
Нам давала багатії жнива:
Я не дурно невтомно робив.
Такі жнива зазнав я нераз,
А тепер вже минувся мій час.
Я вже чую: останнєє літо
Бачу я золоте своє жито,
Бачу, ниви широкії, вас.
Мої діти зберуть урожай...
Усьому наступає свій край,
Він прийшов і мені: в домовину
Я іду і навіки спочину,—
Мої-ж діти зберуть урожай!

Мої діти—дочки і сини—
Усі вкупі зібравшись, вони,
Як почнуть до обіду сідати,
Будуть хліб, що придбав я, ламати
І згадають мене у труні.
І за те, що, працюючи, зміг
Згодувати і викохать їх,
То про мене в їх згадка не згине,
Після мене ще довгі години
Моє діло не вмре серед їх.
Так, я вбогий родився, та в ті дні,
Як вмирать доведеться мені,
То не сором ці стомлені руки
І це серце, зотлілеє з муки,
Положити в дубовій труні...

ПРИЙДЕ!

О, прийде запевне той день,
Що ми відпочинем од мук
І скинем заліза важкі
З із'язаних стомлених рук.
О, прийде запевне той день,
Що гніт, і неволя, і кров —
Все зникне навіки, й тоді
Подужа святая любов.
Безсилий не знатиме більш
Од дужого в час той наруг;

Народові руку подасть
Народ — його брат, його друг.
О, прийде він, прийде той день,
І хвальний та радісний спів
Поллється по світові скрізь
Із уст у людей, у братів.
Про волю і щастя й любов
Казатимуть дивні пісні,
Віщуючи людськости їх
На довгі, довічнії дні!..

НА ПОЛІ.

Блиснули вже коси, упали покоси,
Рядками снопи полягали;
Під сонцем пекучим із лихом гнітючим
У полі усі працювали.

Ні пісні, ні слова—затихла розмова:
Вся сила пішла на роботу;
З обличчя, як сльози, течуть на покоси
Струмочки гарячого поту.

Вже сонечко нижче, і вечір вже ближче—
Не роблють потомлені руки;
Зійди, нічко, тихо, сховай усе лихо,
Вкрий груди, наболяні з муки!

І ніч наступає, пливе-випливає
І сяє сріблом місяченько...
Вже край і роботі... Забувши турботи,
Сплять батько і доня, і ненька.

НА ДОБРА-НІЧ!

Добра ніч натомленим усім!
Тихим сном спочинуть хай таким,
Щоб забути втому і турботу!

Хто свій піт що-дня на праці лив,
Хто не мав ясних за нею днів —
Хай в-ві сні забуде про роботу!

Хто важке на плечах горе ніс,
Хто із мук стомився та із сліз,—
Щастя хай тому ясне приснiться!

Зійде хай спокій з небес на всіх,
Щоб в-ві сні набратись сил нових
І в борні із лихом не хилиться!

* *

Хай ліпше вб'є громом, ніж їстиме лихо,
Хай краще згоріти, ніж в'янути тихо,
Ніж в'янути тихо!

Згоріти — то мука, але то єдина
З життя навісного недовга година,
Коротка година.

Згасати-ж чуттями, і бліднуть думками
І в'януть помалу, вмирати частками,
Зникати частками,

З життям по краплині гіркої розлуки
Що-дня випивати — то лютії муки!
То муки над муки!

Хай ліпше вб'є громом в останньому бою,
І душу і тіло хай знищить грозою,
Розмече грозою!

У ТЕМРЯВІ.

Ми вийшли на працю,—не сходило сонце,
І досі воно не зійшло,
І досі маленькеє наше віконце
Все темне, як перше було.

Хоч темрява чорна усіх покриває,—
Ми робим і віримо ми,
Що світ невечірній жаданий засяє
І нам серед ночі й пітьми.

Ще є у нас сила, не впали нам руки,
Ми зможемо гордо знести
Недолю тяжкую і лютії муки
І шлях свій до краю пройти

Хай темрява давить. недоля хай гніте!
Хоч, може, того ми й не вздрим,
Як згине те все, та уздрять наші діти
Той світ, що ми виборем їм!

Не тоді нам у полі до бою ставать,
Як вже сонце і сяє, і гріє,
І як співи пташині в повітрі летять,
Усміхаються дні золотії!

Не тоді! Не тоді! Як лютують вітри
І скрізь ніч, всюди хмари похмурі,—
Ти тоді уставай, свою зброю бери
І борись серед темряви й бурі!..

* * *

Не лякайсь, що й досі хмари,
Страх згори на все навис,
Що навкруг погрози й свари
І притихло поле й ліс;
Не лякайсь, що темні ночі
Засліпили кволим очі,
Руки впали в немощних
І несміливий затих!

Там, де хмари, там і бурі:
Вдарить буря й розімчить
Всі страховища похмурі,
І засяє знов блакить,
Засміється, ясно гляне,—
Все прокинеться приспане,
І воскресне пишний день
Праці, щастя і пісéнь.

Все, що чується на силу,—
На порозі кращих літ
Вгору голову похилу
Підведе і сміло в світ!
Все нечисте, нице, темне,
Все гнітюче, все нікчемне,
Все, що живить рабський страх,—
Все розіб'ється на прах.

Майте-ж прапором, надії!
Знов озвись, оживши, сміх!
Ділом стануться всі мрії
Літ найкращих молодих!
Воскресайте, сонця діти,
Розсипайте щастя квіти,—
Хай сміється всім блакить
І звитяжський спів дзвенить!

* * *

Я зрікся мрій. Поважний і спокійний,
Собі сказав: мені не треба їх.
Повинність—ось той владар добродійний,
Що вбереже́ мене від мук і лих.

Яка-ж іще краса не одурила?
Який огонь у попелі не згас?
Невже на те в душі в людини сила,
Щоб марнувать життя короткий час?

Порожня річ те славлене кохання,
На мить—огонь, а там—чманілий чад,
Не варт воно ні сліз, ні поривання:
Клубок зневір, розчарувань і зрад.

О, скільки гір нам роскопати треба,
Засипати безодень скільки нам,
Розвіять хмар з насупленого неба,
Зорать обліг, посіять хліб людям!

О, скільки сліз повинні ми утерти,
О, скільки пут повинні розітнуть!
Скількох слабих одрятувать од смерти,
Скільком сліпим їх очі повернуть!

І поруч з сим—солодкії зітхання,
Поезія банально-любих втіх?
Ні, хочу я борні і досягання,
Ні, хочу діл поважних і міцних!

ПОДИВИСЬ!

Подивись: весна устала,
Сипле пишними квітками;
Подивись: веселим птаством
Ожили степи з лісами;
Подивись: в безкраїм небі
Сонце-велетень палає;

Подивись: земнії груди
Хлібороб плугами крає;
Подивись: життя устало,
Дні пишають золотії;
Подивись—і встань до праці,
Повний сили і надії!..

ПРИХОДИТЬ ЧАС.

Приходить час, приходить час—
Сказати кожен мусить з нас,
Чи він народу вірний син,
Чи тільки раб похилий він!
Хай кожен скаже навпростець
І де він стане: чи до тих,
Що, в путах скковані гидких,
Нарід і край свій продають

Панам, що кров із його п'ють,
А чи до сміливих борців,
Що серед бурь похилих днів
За рідний край, за нарід свій,
За долю-волю йдуть у бій!
Приходить час—занявся світ
І вільним душам шле привіт:
Озвіться всі, хто є навкруг:

Хто ниций раб? хто волі друг?

ЗЕРНЯТКА.

I.

Щастя хочеш ти зазнати?
Щастя дурно не дається:
Тільки той його придбає,
Хто за його в бої б'ється.
У великім нашім бої
За нового дня світання
Тільки й можна мати щастя,
Варте людського бажання.

III.

Говорять люде: не зітхай,
Чого нема, то й так нехай!
І я говорю: не зітхай,
Коли нема,—борись, придбай!

V.

Гей, по чім дурного знати?
Що росквасив губи й плаче!
Пане-брате, пане-брате!
Той дурний—то ми неначе:

Всі з зітханнями, з жалями
Озиваються до неба...
Гетьте к бісу з плаксіями!
Нам борців, нам діла треба!

VII.

На вбогому—лати
На багачу—шати,
Та не йди сорочки
В дуки позичати:
Коли чим не маєш
Прикрить свою спину,
То йди просить, брате,
В убогу хатину.

XVI.

Ти один, а їх багато?
Ну, дак що тобі? Байдуже!
Більше буде в тебе свято,
Як подужаєш їх, друже.

Де багато—ще не сила,
Дужість міряй не лічбою:
Перевага там, де сміла
Сила духа в правім бою.

XX.

Зламала буря дуб могучий,
Що він зігнутись не схотів,
А верболіз зостався гнучий,
Бо нахилятися умів.

Рабом, нікчемною лозою
Не будь ніколи в час лихий:
Подужай в боротьбі з грозою
Або поляж за прапор свій!

XXIV.

Неможливо,—кричать боязкі,—
Бо добути його—то над людськії сили!..
Не кричи, а іди і візьми його ти:
Неможливе—се те, що не вдіяв ще смілий.

XXVIII.

Хочеш вік прожити марно ти?
То малої добирай мети,
Щоб за тебе нижчая була:
Бо мала—вона й тебе змалить,
Бо низька—вона й тебе знизить,
Бо з дрібною то дрібні й діла.

Хочеш вік прожить не марно ти?
Вищої шукай собі мети,
Щоб за тебе більшая була:
За великою зростеш і сам,
З нею воля духові й рукам
І великі на ввесь світ діла.

КВІТЧАНІ СЛЬОЗИ.

Сонечко ясне встає,
Теплим промінням своїм
Гладить квітки та пестить,
Сльози обсушує їм.
Сльози бренять у квіток
Чисті, як перла ясні:
Сон їм негарний приснився,—
Плакали квіти в-ві сні.

Може, їм снилися ми,
Наше життя без надій,
Кров і кайдани й брехня,
Голод і холод тяжкий..
Хто ж-би того не злякавсь?
Після тих снищів страшних
Досі вони ще тремтять,
Досі ще сльози у їх!..

ВЕСНЯНІ СОНЕТИ.

Весна іде! В повітрі молодому
Далекий крик мандрівних журавлів
Вже розітнувсь: ключем вони додому
У рідний край летять з чужих країв.

Весна іде! Веснянки задзвеніли,
Лунає спів по луках і гаях—
Мов устають нові могутні сили
В людських серцях, придавлених серцях.

І в грудях знов солодкії бажання,
І в грудях знов устали поривання,
І встала знов надія молода.

О, весно, йди! всі ждуть тебе, кохана:
І небо жде, і жде земля приспана,
І ліс, і степ, і скована вода.

XI.

Лежали скрізь замети сніговії,
Давили все, загинуло життя,
І не було, здавалося, надії
На кращих днів квітущих вороття.

Тоді весна крилом своїм махнула,—
І полилось і світло, і тепло,
І знов життя земля в себі почула,
І все навкруг засяло й зацвіло.

І степ старий,—і гордий, і багатий,—
Убрався скрізь в яснозелені шати,—
На їх з квіток процвітані лиштви.
Ожив, дихнув, і запашне дихання
Послав лісам, горам на привітання,
І світ почув: воскресни і живи!

XII.

І світ воскрес! І працьовник великий,
Устав орач і плуг тяжкий підняв,
Де був колись пустарь одвічно-дикий,—
Він борозну найпершу проорав.

І цілини великі скиби чорні
Лягли в степу. Насіння золоте
Впаде на їх,—на ниві неозорній
Хліб дорогий, налившися, зросте.

Нехай росте, пиша на нашім полі!
Колись і ти, сівачу правди й волі,
На рідний степ повинен ще прийти.

Чи прийдеш ти? Лежить земля без діла,
Країна вся неначе заніміла—
Чому-ж не йдеш? Чому загаявсь ти?

МІЙ ДОСВІД.

Впевняю вас, що дуже добре
Я роздивився на мужиків,
Як на селі в своїм маєтку
Позаторішнє літо жив.
Од їх прихильности не ждіте,
Надія марна-б то була:
У їх нахильність до просвіти—
Впевняю — дуже вже мала.
Я маю досвід. Був у мене
У наймах парубок Юхим,
І про питання українські,
Бувало, я балакав з ним.
А раз (письменний був він трохи)
Йому я рідку книжку дав,—
Звелів йому, щоб вечорами
І він пильно прочитав.
І що-ж би думали? Читав він?
О, ні! З роботи як прибрів
Та повечеряв — зараз спати!
А я його отут і вздрів.
Та, розбудивши, докоряти
Почав (мене взяло вже зло!)
А він мені: — «Я на роботу
Устав, як темно ще було,
А завтра знов так уставати,
І спина ниє та болить...»
Не став я більше розмовляти,
Промовив тільки:—«Годі! цить!...»
Та й геть пішов... А ну, панове,
Згадайте ви тепер самі,
Як вечорами і ночами
Читали замолоду ми?
А тут... Ні, ні! Впевнити мушу,—
Нема надій на мужика:
Він не прихильний до просвіти,
У його думка не така!

ДОН КИХОТ.

В уламках од зброї, з іржавим мечем
Він гордою їде ходою,
І погляд у його сияє вогнем,
І серце аж рветься до бою.

Меча не пускає з лицарських він рук
І страху ніколи не знає,
Життя його—низка і горя, і мук,
Та иншого він не бажає.

На діло лицарське себе він оддав—
Ставать за малих в обороні—
І де він неправду і зло зустрівав,
Там сміло він брався до броні.

Найкращії друзі впевняли його,
Що він божевільний без міри,
Та слухавсь він серця самого свого,
А серце не знає невіри.

І він не злякався й разу ні на мить,
А, вірючи сам без вагання,
Казав: хоч омана всім очі сліпить,
Та правди іде панування.

І сил ще таких і нема, й не було,
Щоб мужність правдиву збороли,
І що перед нею неправда і зло
Впадуть, не устоять ніколи.

Що нині не те, як колись, він не знав,
У дивні закоханий мрії,
І дивні страшила по світу шукав,
Дракони і велетні й змії.

Не відав, що тії страшила в наш час
Вже иншу придбали подобу
І, в сяєві злота і пишних окрас,
Мордують людей, мов худобу...

Безщасним він сльози утерти хотів
І брався, де треба, до зброї,
А ворог лукавий щочасно дурив
Великого лицаря в бої.

Він їздив по світу, боровся що-дня
І часом, було—з вітряками,
І посміхом сталась та горда борня
Із давнього давна між нами.

Байдуже! За правду все груди свої
Під рани він ставив тяжкії
І хоч не знаходив на світі її—
На неї не кинув надії.

Умер він, і прості та чисті серця,
Що в серце його прозирали,
Високий той образ за правду борця
Без сміху в душі заховали.

Борця, що ніколи вагання не знав,
Ішов на всі муки він сміло,
Що навіть і посміх його не лякав:
Так вірив у праведне діло...

ЛІСОВИЙ ЦАР.

(з Гете).

Хто їде в негоду тим лісом густим?
То батько, спізнившись, і хлопець із ним:
Обнявши, малого в руках він держить,
Його пригортає, його він пестить.
„Чом личко сховав ти, мій синку малий“?
— Ой, тату! Чи бачиш? — он цар лісовий:
У довгій киреї, в короні... дивись! —
„То, синку, тумани навкруг простяглись».
— «Мій хлопчику любий! до мене сюди
На луки зелені ти гратись іди;
В моєї матусі є пишні квітки,

Гаптовані злотом тобі сорочки.
— Ой, тату, він кличе на луки рясні,
І квіти, і злото дає він мені. —
„Нема там нічого, мій синочку. Цить!
То вітер між листям сухим шелестить".
— До мене, мій хлопче! в дібровах густих
Дочок уродливих побачиш моїх:
Вестимуть таночок і будуть співать,
Співаючи, будуть тебе колихать".
— „Ой, тату мій, тату! Туди подивись:
В танку королівни за руки взялись.—
О, ні, усе тихо у темряві там,
То верби старії схилились гіллям."
— „Мене, хлопче, вабить урода твоя:
Чи хочеш — не хочеш, візьму тебе я!"
— Ой, тату! Вже близько!... він нас дожене!..
Він давить, він душить, він тягне мене!..
Наляканий батько не їде — летить...
А хлопець нудьгує, а хлопець кричить.
Добіг він додому і дивиться він:
В руках уже мертвий лежить його син.

ВЕЛИКИЙ ДЕНЬ.

(з Мельницького).

Великий прийде день колись,
Великий день святої волі,
До раю-щастя чоловік
Узятий буде із недолі.
Той день не буде днем таким,
Що сонце бігом одміряє,
Ні, буде він довічним днем,
Що божество над їм вітає.
З народом зійдеться народ,
З'єдна братерство цілий світ,
Що зроду зародком було,—
Те процвіте, як пишний квіт.

СЛУЖБА В ЦЕРКВІ.

1-го січня 1852 р.

(З „Les châtiments" В Гюґо)

Нечестива, єпіскопе, служба твоя:
В їй луна від розстрілів лунає.
Позад тебе регочеться смерть, бачу я,
Аж додолу зо сміху сідає.

—

Бачу янголів я у горі, де блакить,—
Он вони починають дріжати,
Як єпіскоп бере, щоб свічки посвітить
До молитви,—ґнотá від гармати.

—

Хочеш ти у сенат, щоб у сяєві там
На величному місці сидіти;
Але перш ніж читати молитву людям,—
Треба вулиці з крóви обмити.

—

Слава Геслерам, слава!—орган твій хрипить;
Але Телля його треба вбити!
Щоб престол твій, єпіскопе, в церкві зложить,
Із трупарні взяли сюди плити.

—

Як ти кажеш: „Te Deum“ і хвалиш його—
Бога помсти і збройної сили,—
В небеса летючи, до кадила твого
Дух мішається мертвий з могили.

—

Убивали удень, убивали вночі—
Всіх: і жінку, й її чоловіка,
І дитину малу!.. Кров народню ллючи,
Впився нею державний шуліка.

—

Восхвалення співай, справедливим назви
Душогуба, харциза гидкого!
Бог, єпіскопе, зна, і твої молитви—
Вони стануть прокльонами в його!

—

Вже вигнанців везуть, брязкотять кайдани—
Хто в заслання в Алжир, хто в Каєну...
Бонапарта в Парижі вже знають вони,
А в пустині побачать гієну.

—

Хлібороба, робітника тягнуть кати,
Засилають, мордують тюрмою...
Подивися праворуч, єпіскопе, ти
І ліворуч—хто в церкві з тобою?

—

В тебе дяконом—Зрада, піддячим—Крадіж!
Душу й бога не гайся продати!
В золоті свої ризи вберися пишніш,
Уставай, безсоромний, співати!

—

Душогубство тут править, гукає воно:
„Всіх стріляй, хто рухнуться посміє!“
Сатана тобі чашу держить!—не вино,—
Кров невинна у їй червоніє!..

ЧИ ЙДУ МАЙДАНАМИ ГУЧНИМИ.

(з Пушкина).

Чи йду майданами гучними,
Чи вхожу я у людний храм,
Чи бенкетую з молодими,
А впину все нема думкам.

—

І так що-дня і що-години
Все маю думку я одну:
Вгадати хочу ті хвилини,
Коли поляжу я в труну.

—

Я думаю: пролинуть роки,
І всі—хоч як багато нас—
Всі в ями ляжемо глибокі,
І чийсь уже надходить час.

—

Самотній бачу дуб могутній,
І думка: патріярх лісів
Переживе мій вік забутній,
Як пережив моїх батьків.

—

Дитятком любим утішаюсь,
Кажу йому: прощай! рости—
Тобі я місцем поступаюсь:
Мені вже тліть, тобі—цвісти

І де поляжу: на чужині,
Чи в колотнечі бойовій,
Чи серед хвиль, чи в цій долині
Спочине труп холодний мій?

—

І хоч однаково, де тліти
Німому тілові в труні,
Та все-б хотілося спочити
У краї рідному мені.

—

І край могили над труною
Хай молоде життя буя,
І сяють вічною красою
Байдужні небо і земля.

БЕЗ ХЛІБА.

І.

Край села стояла хата поганенька, а в їй жив селянин із жінкою та з дитиною—хлопчик був невеличкий, недавнечко народився. Вже третій рік був, як вони побралися,—з чужого села він її взяв,—а все ніяк не могли збитися на хазяйство. У їх тільки й було худоби, що теличка,—купили її торішню весну,—та й та недавно здохла. А хоч би й не здохла, то все-ж годувати нічим було-б. Як усе недороди, то й самим їсти нічого—не те що теличці. Поплакала Горпина за теличкою, так хіба з того поможеться?

На весну зовсім у селянина не стало хліба. Тижнів зо три позичками жили, а тепер уже хто його знає, як і жити—ніхто й позичати не став, усякий каже:

— Що я тобі позичатиму? У мене в самого, може, діти голодні сидять, а тобі давай, давай, а назад і не сподівайся. Ти вже он у всього села напозичавсь. Тут сам за мішок хліба, може, хто-й-зна що віддав-би!

Раяла жінка Петрові до пана піти, найнятися. Пішов на сусідній хутір—не взяли: і так багато, кажуть, наймитів. До другого пана пішов, так той глянув, що в Петра одежа—лата на латі, подумав, що гольтіпака, пройдисвіт якийсь,—не схотів і говорити.

— Геть,—каже,—багато вас тут ходить таких!..

Зовсім не знав Петро, що й робити. У кого коняка була, так хоч возити панські дрова з лісу наймалися, а йому й того не можна.

Одного ранку встала Горпина вдосвіта. Дитина ще спала. Молодиця почала тихесенько біля печи поратися, а Петра послала дров урубати. Порається, а сама думає:

— Як-би цей тиждень так-сяк перебутися, а там, може, поміг би господь, то поїхала-б до батька в Сироватку,—може-б вони хоч з мішечок дали. Лихо без коня: то сіла-б, поїхала, та й годі; а тепер, поки то випрохаєш у кума того коня!..

Відчинилися двері. Петро вніс дрова, додолу кидає.

— Та не грюкай бо так,—дитину збудиш!—каже Горпина.

Ростопила молодиця в печі, постановила горщики. Тоді підійшла до діжки з борошном, глянула:

— Петре, а Петре!

— Га?

— А що ми оце робитимем?

— Як?

— Борошна тільки на раз, та й то хлібини на дві.

Помовчав Петро, далі каже:

— Що-ж його зробиш? я вже й сам не знаю...

— Хіба ще піти попрохати?

— Та до кого-ж іти, коли у всіх напозичалися так, що ніхто вже не дає?

Горпина й сама це добре знала. Замовкли обоє. Прокинулась дитина в колисці, молодиця взяла її на руки, почала годувати. Воно вхопилося голодне, та й кинуло: молока нема. Тільки ще дужче заплакало. Каже Горпина:

— Хоч-би вже сами, та оцієї дитини не було, а то тільки дивишся, як воно мучиться: сама голодна й воно голодне що-дня, бо молока нема.

Петрові самому дитячий плач мов ножем серце краяв. Так хіба жалем поможеш?

— Знаєш що, Петре? Піди попрохай старосту—може, він з гамазеїв дасть?..

Мовчить Петро, а дитина все плаче, усе мов ножем серце крає.

— Піду! Не здихати-ж із голоду!

Узяв шапку, ще постояв, подумав, а далі й пішов мовчки. Він знав, що староста не може сам дати, а все-ж пішов, щоб хоч не чути, як дитина плакатиме.

— Може й дасть?—думає,—хто його знає?.. Треба попрохати добре Шкòда, що на чвертку ратушним нема.

Прийшов Петро в ратушу, увійшов, перехрестився: «Здорові! з середою!»—сказав і став біля порогу. Староста в кутку за столом сидів, а писар з шахви папери виймав, по столу роскладаючи. Більше нікого в ратуші нема, тільки Петро та їх двоє. І збирається все Петро сказати, та ніяк не зможе: думає: «А як скаже—ні, не дам?» І як подума про це, подума, що тоді в його дома і жінка й дитина голодні сидітимуть, так і дух йому перехòпить, і не вимовить він нічого, тільки стоїть біля порога та шапку драну в руках мне. Бачивши староста, що йому чогось треба, а нічого не каже він,—став сам питатися:

— А чого тобі, Петре?

Підійшов Петро ближче, вклонився.

— До вашої милости,—каже.

— Ну?

— Не положіть гніва, прийшов оце до вас... От уже третій день мало що й ївши сидимо... Сьогодні й крихти в роті не було і борошна нема...

— Ну, то що?

— Не положіть гніва... Я вже всюди прохав, так хто-ж його позичить, як у самого, може, нема? Так я оце... чи не дозволили-б з гамазеїв хоч мішечок дати?

Глянув на його староста та й засміявся.

— Ге, хлопче! цього ми не можемо своєю волею зробити, на це дозвіл од начальства треба.

—Од управи земської, розумієш?—каже писар.

— Та воно так,—каже Петро.—Та чи не можна-б як-небудь там, хоч трошки?

— Та й чудний-же ти який, чоловіче! Ти-ж чуєш, що ні, ніяк не можна.

Постояв Петро, помовчав та й каже:

— Та, може, воно так, і без управи?... Хоч небагато...

— Та тобі-ж кажуть, чи ні? Позакладало тобі? — визвірився писар.

А Петро все стоїть, не йде. Він і сам не розумів, чого ще він ждав. Тільки як-же його йти без нічого? Дома-ж і картоплю вже затого поїдять!.. Хіба ще раз спитатися?..

— Та я віддав би скоро, ось тільки-б заробив, так і віддав-би...

Писар зовсім розсердився:

— Та кажуть-же тобі, що ні! Що тобі, сто разів казати? Хоч ти йому коляку на голові теши, а він усе—дай та дай! Ну, люде!..

Пішов Петро з ратуші.

II.

Забавила Горпина дитину, положила,—сама з останнього борошна спекла дві перепічки, борщу та картоплі зварила. Порається, а сама думає:

— Сьогодні так-сяк перебудемося, та й завтра... Як дадуть Петрові, то може й до батька не треба буде їхати. Ні, хоч і дадуть, а все-ж на сівбу немає,—їхати не минеться.

Повиймала молодиця перепічки, хату вимела та й сіла прясти. У самої прядива не було сього року—сіяти не було де, так чуже брала від повісма*). Усе за тиждень яких дві сороківки**) заробить, а то й копу ***).

— Копу заробиш за тиждень, а на карбованця з'їси,—думає Горпина, нитку викручуючи.

Коли чує, рипнули сінешні двері.

— Мабуть, Петро,—думає молодиця:—Чи несе-ж хоч що-небудь?..

Справді, Петро. Увійшов мовчки, сів на лаві, нічого й не каже. Позирнула Горпина на його і відразу вгадала, що дурно він ходив.

— Петре,—каже,—нічого не дали?

— Кажуть, що без панів земських не можна...—понуро відказав Петро.

Мовчать обоє. Петро, похнюпивши голову, сидить сумний-сумний. А Горпина схилилась на прядку і не пряде вже. Глянув на неї Петро,—така вона змучена, зовсім змарніла. Жалко йому стало її. Підійшов до неї, обняв, та й каже:

— Годі, голубко моя, годі! не журись...

Підняла очі Горпина, а в очах сльози.

— Ми то перетерпимо,—каже,— а дитина як? Яково їй терпіти?

Та й заплакала Горпина тихо... згодом озвалася знову:

— Та вже-ж така, мабуть, наша доля... Перетерпимо!

То розважити жінку хотів Петро, а тепер чує, як у самого на серці все важче та важче стає. А як сказала вона, що терпіти треба' то й не вдержався:

---

*) Жмуть прядива—10 або 12 жмінь.

**) Сороківка—20 копійок.

***) Копа—50 копійок.

— Та доки-ж його терпіти? — аж скрикнув. — Уже-ж і так, здається, дня не минає, щоб не терпіли!...

Нічого не сказала Горпина, замовк і Петро похмурений. Мовчить, а думи снуються в голові:

Хіба-ж то правда? За віщо-ж мусимо з голоду вмирати? Староста не дав, а як сам, то хіба не бере відтіля-ж? Торік-же вкрав четверть ячменю... Вони крастимуть наше добро, а ти з голоду вмирай, і дитина нехай умирає!

Та й обняла Петра злість; така злість у його в серці заворушилася відразу на старосту, що й не сказати.

— Він у достатках,—Петро думає,—та ще й краде, а я голодний, то що мені робити?

І хто й зна, що зробив-би він старості, так запалилося. Схопився похмурий з місця, пішов з хати. По двору блукає, а думка не кида:

— Не вмирати-ж із голоду! Моє-ж добро, не чиє там, бо й я ж туди зсипав, а тепер, як мені їсти нічого, так дати не можна! Ну, так я-ж у вас не прохатиму! Я й сам без вас візьму!

І скільки він не думав, то все одно в голові стоїть: „візьму!"

— Не чуже-ж я візьму, а своє. Коли не дають сами, треба криткома брати.

І так він потроху до тієї думки звик, що зовсім не лякавсь її. Спершу йому здавалось аж страшно, як він про це думав, а тепер і дарма,—звик. І як звик і не став цього зовсім боятись, тоді наважився зробити так, як надумав.

— Піду, дірку в гамазеї продовбаю та й наточу!—думає Петро.

Тільки як про це Горпині сказати? Він знав добре, що вона зроду того не схоче. Він знав, що хоч як її вмовляй, а на це не підмовиш. А що-ж його більше робити? Він бачив округи себе лихо, а не міг тому лихові запобігти. Бачив, що й люде не хотіли йому помочи дати. Он староста краде, а йому так не дав у позику! Усюди неправда!.. І тепер йому не здавалося гріхом украсти. А все-таки боявся казати про це Горпині, бо почувався, що й він не по правді робить.

А Горпина стала помічати, що з Петром робиться недобре щось. Все похмурий та смутний ходить. Почне вона питатися, нічого не каже або: „Та так... Щось голова болить". Иноді-ж гляне понуро так на неї та й одмовить: „А з чого-ж його веселому бути?"

Бачила молодиця, що не такий став Петро, а запобігти лихові не знала чим, тільки журилася ще дужче.

А тим часом хліба вже не було, картоплю всю поїли, затого вже зовсім нічого їсти буде. До батька не довелось Горпині поїхати — коня ніхто не дав, а пішки хіба-ж легко сорок верстов до Сироватки пройти, та ще й з дитиною. А покинути дома її не можна: і так ледве жива тією краплею молока, а як покинути, тоді й зовсім хто й зна, що буде.

Бачить усе те Петро і знову сам собі каже: „Візьму! Не здихати-ж як собаці! Хай Горпина що хоче каже".

Одного разу лежить він уночі з жінкою на полу, не спиться йому, бо думки не дають. Та й думає він: „А що, як Горпині зараз скажу?"

Але не сказав, тільки ще дужче почав з одного боку на другий перевертатися.

— Чого ти, Петре?

— Нічого,—каже.

Стала вже дрімати Горпина, коли чує, кличе Петро:

— Горпино!

— Га?

— Знаєш, що...

— Ну?

Став Петро, знову боїться казати.

— Та я нічого... Я хотів спитаться, чи є у нас вода в хаті — пити хочу.

— Та в діжці-ж...

Устав Петро, наче воду пішов пити, а в самого думка: „Сказати? Та вже-ж од неї не сховаєшся—чи тепер, чи тоді, а казати доведеться".

Прийшов, знову ліг біля жінки, вкрився.

— Горпино, що-ж далі робитимем?

Нічого не каже молодиця: вона вже всі думи передумала, та нічого не вигадала. Тоді Петро почав, заникуючись:

— А я... я... Знаєш, що я думаю?

— Що?

Та й знову Петро зупинивсь, далі відразу заговорив швидко неначе поспішається:

— Не здихати-ж із голоду! Їм нічого — он і староста: сам гроші громадські краде, а нам хліба шматка не дає. Хіба-ж нема й нашого там? Хай! Панькатися з їми, чи що? Хіба вони розуміють? Узяти та наточити з гамазеї!..

— Петре! Що ти кажеш?!

Аж росердився неначе Петро:

— А що-ж, із голоду,— каже,— вмирати?

— Гріх, Петре! Чужого не руш!

— Гріх! А з голоду вмирати—як? Хіба я своєю волею йду?

— Дак що, Петре, перетерпіти треба... Не ходи!..

Страшно відразу стало Горпині. Пригорнула вона чоловіка.

— Петре, годі! Підеш сам до батька, вони дадуть... А те покинь, зовсім покинь!

То вагався хоч трохи Петро, а тепер, як стала Горпина вмовляти, знову піднялась у його на людей злість, так і клекоче у грудях.

— Піду,— говорить,— не кажи мені нічого,— піду!

III.

День поминув, ніч насунула. Діждався Петро півночи, одягся узяв з собою три мішки й свердел та й пішов до гамазеїв.

Ніч була темна. Петро перейшов свій город, вийшов на вигін. На душі в його якось спокійно було. Він уже раз наважився зробити це діло і більше не думав про те, яке воно. „Піду та й украду",— думав він, і йому не здавалося, що він погано робить, бо він просто забув про це, неначе-б то про це й думати не було чого. Спокійно та сміливо йшов, нічого не лякаючись.

Ось вигін кінчається, щось зачорніло здалека. „Гамазеї",—подумав Петро. — „У сторожа гамазинника вже не світиться, — будуть повні три мішки".

Легкою ходою пішов далі. Уже недалеко! Тільки, що це? Голосно, дзвінко відгукнувсь у повітрі крик. Мабуть, сич. Знову кричить, „нявка"—ні, це сова. І відразу страшно Петрові стало. Щось перехопило дух, серце застукало в грудях. Він зупинився, став прислухатись. За спиною аж морозом сипнуло.

— Піймають, піймають! Злодій!..

І знов одразу наче снігом обсипало. То сміливий був і спокійний, а тепер усе те зникло. Він увесь тремтів.

— Іти, чи не йти?—думав він.—А як піймають?

Він знову почав прислухатися. Але навкруги всюди було так тихо, що він міг чути, як у його в грудях колотилося серце.

— Може, вернутися?.. А завтра знову будемо без хліба!.. Ні, вже—піду!

І він тихо-тихо почав прокрадатися до гамазеїв; підійшов до їх, ще раз озирнувсь округи. В темряві нічого не видко. Тоді поліз під будівлю. Що-року зсипавши зерно у засіки, знав, з якого вони боку. Обережно підліз він до того місця, ліг горілиць. Тоді наставив свердло, почав вертіти. Сухе дерево трохи затріщало. Петро зупинився, прислухаючись. Далі знов почав робити. Свердло глибше та глибше влазило в дерево—незабаром і дірка буде. Петро з усієї сили натиснув на свердло, лежачи на спині.

— Агов! Семене! Е, стонадцять кіп!..

Петро здрігнувсь. Хто це? Сторож? Серце колихнулось у грудях, а далі немов застигло—Петро слухав. Холодний піт виступив у його на лобі. Він так і закам'янів, піднявши руки вгору до свердла. Знову чути:

— Семене! Семене!.. А, щоб тобі! Ну, я й сам, хіба мені що? Не вмію заспівати?.. Стонадцять!.. Гей!..

Ой, там за байраком
Танцювала риба з раком...

П'яну пісню чути було біля самої гамазеї. І як хтось іде—чути.

Та гей: танцювала риба з раком,
А цибуля...

— Тю на твого батька!.. Чого сюди? Ні, я сюди не хочу, додому піду!

Гей, а цибуля з часником,
А дівчина з козаком!

П'яний пішов. Голос і хода затихли. Петро не ворушився. Він затримав духа й ждав. Ось уже нікого не чути. Він ще прислухавсь. Ні, нема нікого. Тоді останнім натиском він довертів дірку. Налапав мішок, підставив витяг свердло. Зерно сипнуло. Трясучись, як у пропасниці, Петро понасипав усі три мішки. Гамазеї були низько при землі, то не можна було повні понасипати. Одначе, що тепер робити? Покинути дірку незатулену—зерно витече на землю, завтра побачуть, знайдуть. Треба заткнути. І чого це він не взяв затички? Петро затулив дірку однією рукою, а другою почав шукати трави на затичку. Трава не росла під гамазеями. Згадав, що в його є хустка. Знайшов її, так-сяк заткнув дірку. Тоді витяг один клунок з-під гамазеї, став і думає:

— Додому нести? Ні, то дуже довго буде. Попереношу на могилу, нехай там перележуть, поки що.

Могила була за селом, на цьому-ж вигоні, там, де колись гряниця йшла, а тепер тільки вал зостався високий. Поспішаючись, одніс Петро один клунок. Ті два клунки були менші, він забрав їх одразу. Усі три він заховав на могилі в бур'яні. Хотів був додому йти, та знову про дірку згадав. Треба взяти кращу затичку, а то хустка коли-б не випала. Він тихо прийшов до чийогось тину, виламав цурупалок і пішов знову до гамазе'в. Підліз уп'ять, обережно витяг хустку й заткнув дірку дерев'яною затичкою. Цурупалок саме прийшось і

міцно стремів у дірці. Петро спробував—добре. Мабуть, додолу трохи зерна розсипалося. Він помацьки позагортав його землею.

Вернувся до дому, увійшов у хату.

— Горпино!

Нічого не чути. Мабуть, спить. Ліг він на піл, не роззуваючись, тільки свиту скинув.

— Горпино, ти спиш?

— Ну?

— Я заховав на могилі...

— Про мене, де хоч ховай, а я тобі у помочі не буду!

Замовк Петро.

IV.

Нікому й на думку не впало, щоб можна було вкрасти хліб із замкненої гамазеї. Та й крадіжка була невеличка, то не дуже й помітна. Бачучи Петро, що ніде нічого про крадіжку не чути, переніс жито додому. Та його стало не надовго. Уп'ять хоч знову красти йди. Та тільки тут трошки пособила доля. У сусіднього пана Петро впрохався у найми. Став він жити в пана, тільки ночувати додому ходив. Дома злидні зосталися злиднями, але голодні не сиділи. А про крадіжку й досі не чуть було нічого. Петро заспокоївся.

Отже ні, не заспокоївся... Він давно вже згубив свій спокій, давно його не стало, аж із тієї темної ночи, як він під гамазеями був. І не крадіжка стала його мучити, ні! Про неї він спершу й не думав. Тільки-ж Горпина мов не та до його стала. Зникли ті розмови щирі та ласкаві,—тепер вона з чоловіком иноді й слова не промовить за день—сумна-сумна ходить. Далі й у найми пішов Петро, став тільки ввечері жінку бачити—не пособилося. Все мовчить. То що-ночі Петро ходив, а то вже тільки двічі, тричі на тиждень, бо знає, що дома не привітають, не загомонять, що дома ще тяжче на серці буде. Він не докоряв жінці: його самого вже починала гризти згадка про те діло. Удень, серед невгавної роботи, ще не так було тяжко—забувалося; а в ті ночі, що він то в пана, то дома ночував, у ті похмурі ночі не було йому спокою. Бо загинуло його щастя, може, навіки загинуло. А воно-ж було колись, те щастя, було навіть і тоді, як голод їх мучив. А тепер усе зникло. Тільки груди пече, так пече... «Хоч-би кара, та не така. Хоч-би налаяла мене, хоч-би докоряла, а то мовчить, нічого не каже, а як билина сохне».

Се було в неділю ввечері. Петро сидів дома біля столу, а Горпина, на полу сидючи, дитину колихала. Каганець потроху блимав, і при його світлі жінка здавалася ще більше змученою, ніж удень. Обличчя змарніло, очі позападали і якась мука світилась у їх у той час, як вона їх піднімала від колиски. Жаль стиснув серце Петрові. Устав він, підійшов, сів біля неї.

— Горпино!

Вона мовчки підняла на його смутні очі.

— Горпино! доки ми будемо так мучитися?

У його порвався голос: щось стиснуло, мов кліщами, горло. А вона все мовчала. Ледве переміг себе Петро, знову почав:

— Обоє ми гинемо... Уся душа перемучилась... Скажи мені, що ти маєш на думці, скажи, бо доки-ж так жити?..

Вона знов глянула на його своїми позападалими очима і тихо спустила їх додолу. І Петрові здалося, що той погляд досяг йому аж у серце і як ножем різонув його.

—А що я тобі скажу?—почала вона тихо.—Адже ти сам знаєш... Я казала—не роби.. Коли-ж не сила моя... Я любила тебе, а ти злодієм вробився.

— Нехай і так, — говорить Петро,—але-ж ти знаєш, я не тим це вробив, що... ти знаєш, що не можна було цього не зробити...

— Я знаю,—тихо відмовила Горпина.—Усе те я знаю... Але що-ж я з собою зроблю, коли я не можу, коли мені не сила до того звикнути. Краще-б я з голоду вмерла, ніж це сталося!

Вона все нижче й нижче до колиски нахилялась.

— Яке тепер життя буде? Не життя, а мука... Чи ждала-ж я того, чи сподівалася!

І вона тяжко заридала, припавши до колиски і б'ючись головою об її бильця. Залякана дитина прокинулась і собі заплакала. А Горпина мов не чула її. Довго ховала свою муку, і ось тепер та мука сльозами вибухнула. Тільки-ж не пособили ті сльози, не винесли лиха з душі...

Ще більший сум обняв Петра. За останній тиждень він перемучився так, що й пізнати його не можна було. Дума по думі минали в Петровій голові, все чорні, непривітні думи. Раз серед ночі у його промайнуло в голові: признатися? В острог замкнуть... Там з злодіями, з розбійниками... А хіба він сам не злодій? Ну й нехай у пута закують, поведуть... А син? А Горпина? Що тоді з сином буде?

— Що! А тепер хіба краще? Тепер мені жінка — не жінка, наче й дитина не моя дитина... Гірше не буде, та хоч Горпині, може, полекшає, як мене не бачитиме.

І що більше він думав про це, то все дужче хотілося йому все росказати, крикнути: — Це я вкрав!..

І в його обертом ішла голова. Він ходив зовсім як несамовитий, і його позападалі очі иноді так страшенно блищали, що Горпина часом лякалась його.

І ось настав час, наважився він. Це було у неділю. Строк у пана він уже вибув і жив дома. Він устав рано і мовчки почав справлятися біля хазяйства.

— Хіба все сказати їй? — думав він. — Ні, якось страшно. Нехай довідається сама, як уже зроблено буде.

І він вештався на дворі, не ввіходив у хату, бо йому тяжко було бачити жінку. Так-сяк перебувся до обід. По обіді одягсь, глянув на Горпину і знову подумав: „Сказати?“ Вона мовчки поралась біля печи і не дивилась на його. Він одвернувсь і пішов з хати.

Горпина не зупинила його: їй тяжко було з їм розмовляти. Вона й тепер любила його, і тим то ще тяжче їй на серці було тоді, як вона пригадувала, що її чоловік — злодій.

Петро тихо йшов до волости. Його перестрівали люде, а він і не бачив їх, — так опанували його думки. А проте він був якось надзвичайно спокійний. Саме так, як тоді, коли він ішов красти, саме так і тепер якийсь дивний спокій обняв його.

Але-ж як побачив коло волости громаду, серце заколотилося йому в грудях. Як він скаже перед громадою? Хіба підождати, поки розійдуться, та сказати самому старості?

Тим часом він наближався до громади. Він і сам не пам'ятав, як протовпився проміж людей аж до рундука. На рундуці стояв писар, щось читав. Петро став ждати. Писарів голос відбивавсь у вухах, але-ж слів зрозуміти Петро не міг. Та він і не силкувався прислухатись до їх. Голова йому палала.

— Що це? Громада загвалтувала—це писар дочитав. Уже час.
Він зняв шапку й почав:
— Люде добрі!..
Громада трохи вщухла.
— Петро щось каже, слухайте!
— Та чого там йому треба?
— Та слухайте вже, що чоловік каже!
Петрові перехопило дух, він ледве дихав
— Люде добрі! Простіть мене, бо я злодій! Я вкрав з гамазеї.
І те промовивши, він упав до ніг громаді.

. . . . . .

Громада ледве зрозуміла, завіщо Петро зве себе злодієм, бо нікому й на думку не впало, що з гамазеї вкрадено. Писар звелів був арештувати Петра, та громада не дала:

— Це наше добро, наш і суд,—гукали люде.

Але громада нічого не зробила Петрові. Він набрав три повних мішки хліба й одвіз у гамазею. І немов удруге на світ народився тоді. Громада не розумом, а якось серцем почула, як Петро міг дійти до такого діла, і ніхто більше не згадував про його. Сам Петро потроху заспокоївся. І Горпина знов стала його Горпиною, такою, як і перше була... І стали вони знову жити, як жили...

К С Е Н Я.

І.

Давні, давні дитячі літа!

Тоді лекше жилося, лекше дихалося!.. Материне пестування й любов, піклування батькове,—трохи суворий, але добрий він був—дитячі забавки, радощі й горе—все докупи злилося, попереплітало́ся, і мов малювання любе ясно-радісне,—так тії дитячі літа перед очима встають. Але визначніш од усього на цьому малюванні відрізняється одна кохана постать, така кохана й дорога, що здається дорожча вона мені над усе, над усе на світі, опріч одного тільки... Це ти, Ксеню, тая постать,—ти довіку дорога й кохана моєму серцеві. Минули літа, минули радощі й люті муки, чимало час поруйнував і знищив у моїй душі, багато образів зникло з моєї пам'яти, а ти ніколи не зникнеш, ніколи... Ти й тепер стоїш перед мене, мов жива, і така-ж тиха, така-ж люба..

Це було через два роки після розлуки з першим моїм другом, з дядьком Тимохою...

Але я мушу сказати спершу скільки слів про себе, щоб зрозуміле було те, що далі оповідатиму.

Сім'я наша заможна була, і на селі нас багатирями вславлено. Але ми жили просто, в пани не пнулися, дарма, що й було з чого і що батько та двоє старших братів письменні були. Я найменший був у батька й матері після двох синів та чотирьох дочок,—то-ж і любили мене обоє вони найдужче. Бачучи, що всюди повелися школи, почалася наука, батько завсігди казав, що як довчусь я в нашій школі, то віддасть мене ще в місто вчитися. Ніде правди сховати, мені не зовсім це подобалось і здавалося, що мати правду казала на це батькові, говорючи:

— І що бо ти, старий, вигадуєш: віддавати дитину хто-зна куди, хто-зна до кого! Буде з його й тутешньої науки—адже вчиться у школі!

— Ні, стара, не буде,—відказує батько:—годі вже нам дурнями сидіти та коритися розумним глитаям. Час і свого розуму засягти. Буде він учитися і тут, і там, щоб міг мужиком прожити, не кланяючися кожному здирці.

Мій батько був чоловік дуже відмінний од инших наших селян і любив робити все своїм робом. Він і тут свою дорогу назначив мені...

Але хоч і невелика була хіть у мене їхати до міста, та в своїй школі я вчився не погано.

II.

Це було по-весні...

Я тільки одну зиму ще ходив до школи. Всі ми, школярі, сподівалися, що незабаром нас пороспукають, бо вже наближався „кзамент". Мені страшно було його, того кзаменту, бо казано, що на його якийсь пан приїде, але бажалося, щоб швидче він приходив, бо вже, правду кажучи, трохи таки набридало сидіти в душній і тісній похмурій школі у той саме час, як ліс гучав од пташиних співів, як лука пишалася веселими квітками, як жваві метелики тріпали в повітрі своїми різноколірними крильцями, втікаючи від хлопців, що вганяли за ними. А ми що-дня мусили сидіти до пізнього обіду в хаті. Ні, вже хотілося на волю!..

За те-ж, як кінчалося вчиття і нас пускано до-дому, то—ніде правди сховать—я, та й багато моїх товаришів, не дуже дбали про науку, а більше надолужали згаяний у школі час.

Так, це було по-весні. Вернувшися з школи і кинувши на мисник книжки, я вхопив свій складаний ніж і вибіг на вулицю. Мені хотілося зробити собі сікавку. Я побіг у сад і скоренько вирізав собі цівку з бузини. Тоді, розсівшися перед своїм двором, я почав виробляти сікавку. Я вже відрізав її і пространлював серединку, як зненацька біля мого вуха озвався голос:

— Та й гарний-же в тебе ніж!

Я підвів голову. Це був мій товариш-кучанин Івась.

— Гарний ніж... Батько купив?

Я глянув на свій новенький блискучий ніж, а потім на Івася і промовив:

— Авже-ж, батько!

— Продай мені!—сказав Івась, і в його заблищали очі.

— Зроду ні!—відмовив я зважливо.

— Я тобі злотого дам.

— Що мені твій злотий! За ніж батько сами дали семигривеника*).

Івась похнюпився. Але трошки згодом знову підвів голову.

— Ну, слухай: дай мені його хоч погратися; і я собі нароблю сікавок.

Як-би Івась попрохав у мене ножа через тиждень або два, то я дав-би його, не вагаючись. Але тепер, тільки позавчора одержавши його, я ніяк не міг наважитися розстатися з своїм скарбом.

І я відмомив:

— Ні, не дам!

Івась образився.

—У, скупердя! Усе-б собі загарбав! Дай!

— Не дам!

*) 20 коп.

Тут трапився зовсім несподіваний випадок. Повертаючи довгу цівку з бузини, я якось зненацька зачепив Івасеві обличчя. Він, і раніше сердитий, тепер скипів:

— Чого б'єшся? Хочеш, щоб і я тобі дав?

І він штовхнув мене в плече. Ніж, що був у мене в руці, через цей штурханець не потрапив куди треба і вгородився просто мені в руку. Я скочив до Івася, кинувши й ножа. Але він уже тікав. Я побіг за їм з усієї сили, доганяючи його. Ми таки довгенько так бігли: він—тікаючи від кари, я—бажаючи помститися. Я вже наздоганяв його, як зненацька почув, що спіткнувся на щось і падаю.

III.

Та я не впав.

Я вдарився об когось і хоч звалив його, але сам якось удержався. Прочумавшися трохи, я оглядівсь і побачив, що стою перед чиєюсь хатою, а з землі встає невеличка, років дев'ятьох дівчинка. Я її, мабуть, здорово вдарив, бо вона дуже скривилася, уставши й узявшись рукою за бік; але не заплакала, хоч її великі сірі очі заблищали сльозою. Як глянув я на це, то вся моя злість на Івася відразу десь ізникла, мов її й не було, і я мовчки, не знаючи, що казати, почав розглядати дівчинку. Вона була з тих, що їх звуть „зачуханими", себто покинутими без ніякого догляду. На їй була обідрана поганенька спідничка та чорна сорочка, а схудле чепурне обличчя було як біль біле.

Я розумів, що вдарив її, зробив їй погано, але не знав, що казати, хоч мені й жалко її було. Нарешті, я спромігся промовити:

— Я здорово тебе забив?

— Ні... так...—одказала вона, але зараз-же трохи скривилась,— мабуть, бік іще болів.

— Ні, я знаю, що здорово; тільки ти на мене не сердься: я не навмисне.

— Я не сердюсь...

Ми ще постояли мовчки. Я спитався:

— А як тебе звуть?

— Ксенею,—відмовила вона, піднімаючи на мене свої великі очі.

— А мене Василем звуть. Ми живемо на Завалієвці.

— Я знаю: ви багатирі... Тато завсігди так про вас кажуть...

— А в тебе є батько?

— Є.

— А мати?

— Матері нема... вмерли... у мене мамою— мачуха...

— Чи вона-ж тебе жалує?

Дівчина нічого не сказала, тільки спустила очі до долу.

— Так ти не сердишся на мене, що я тебе вдарив?—знову запитався я.

— Ні... Ой, ой! Що це в тебе?—скрикнула вона, хапаючи мене за руку.

Як падав я, то ще забив свою врізану руку, і кров з неї тепер так і цебеніла.

— Ой, що це в тебе?—питалася Ксеня.

— Так... урізав...

Мені сором було казати про мою сварку з Івасем.

— Отже треба зав'язати, а то боляче буде,—бідкалася Ксеня.

Але хоч мені в той час і справді боляче було, та сором було хлопцеві признатися. І я відмовив:

— Ні, нічого. Воно не болить. Прощавай! Я до тебе гратися колись прийду.

І зараз-же побіг додому, щоб утекти від її питань про виразку і... щоб зав'язати руку.

IV.

Хоч я й сказав Ксені, що прийду до неї гратися, але чомусь не прийшов і зустрівся з нею вже не скоро, аж тоді, як ми сіно своє косили.

Менша сестра не схотіла на поле їхати, то мені довелося поїхати з самими великими. Поки батько й брати косили, а сестри гребли недалечко, я то сидів біля воза, що стояв на траві саме під густим буйним зрубом, то до їх бігав. А як, після обід уже, вони далеко відійшли в поле, то мене покинуто берегти воза. Я зостався сам. Якби я взяв книжку, то може-б оце читав,—у мене така цікава книжка була—казки всякі,—але я її забув, то тепер заходився вирізувати з куща тоненькі хвойдини—хотів возика плести. Довго я мудрував, поки таки сплів його так-сяк і вже хотів був іще щось вимудрувати, як зненацька почув шелест по-під кущами. Я глянув і вздрів Ксеню. Вона йшла, не помічаючи мене і не сподіваючись, мабуть, мене тут зустріти. Скоро й вона мене побачила й зупинилася. Я зрадів і зараз-же гукнув.

— Ти тут? Як це ти сюди зайшла?

— Тато косять, а я їм обідати приносила,—відмовила вона, не сходячи з місця.

— Та чого ти стоїш? Іди ближче сюди, та будемо гратися.

Вона несміливо підійшла і сіла біля мене.

— Ось ба, якого я воза сплів—утнеш такого?—похвалився я, показуючи воза.

— Ні, я ніколи не плела возів...

— А що-ж ти робила? Ти граєшся як?

— Граюся... ні, не граюся...

— Як то?

— Мати не дають гратися—кажуть, що робити треба.

— А що-ж ти робиш?

— Та дитину доглядаю, хату мету... корову пасу... все...

— А гратися-ж тобі й не хочеться?

— О, ні, хочеться, так хочеться!—скрикнула вона, і оченята в неї аж заблищали; але зараз-же засоромилася й стихла.

— Ну, добре, так ми будемо з тобою гратися.

Потроху Ксеня насмілилася, і ми почали гратися, як треба. Ми ловили один одного, ховалися по кущах. Одного разу я не міг її довго знайти, коли чую, кричить вона, нарешті, з-під куща:

— Ось глянь, Василю, що я знайшла!

Вона знайшла коника. Увесь зелений, ноги як дрючча.

— Давай, Ксеню, сюди—я подивлюся.

Тільки хотіла дати, а коник—плиг!—утік у траву.

— О, нащо ти його пустила?—кажу.

А вона сміється:

— Я не пускала, він сам утік.

Ми почали його шукати—нема. Дивимося, а в землі дірочка.

Це тут цвіркун живе,—догадався я, та й почав штрикати палічкою в нірку. І справді—цвіркун: сердиться, за палічку хапає, трохи не витягнеш, аж головку видко.

— Пане Свіргунський! Ідіть, я буду орати, а ви будете поганяти;

Ксеня сміється:

— Багато ви наорете!

V

— Василю, ходімо в ліс по ягоди!

— Ходімо!

Пішли, почали ягід шукати. Я скільки нарву, стільки й поїм. Як наївся, питаюся в Ксені:

— А ти наїлася?

А вона сміється з мене:

— Та я не їла, я ось квіточку нарвала.

І показує мені пучечок ягід.

— А вже час додому вертатися,—каже Ксеня.

— Чого там?

— Та мати будуть лаяти...

— От там, лаяти!.. Ходім далі!

І ми пішли ще далі в ліс. Бігали, гралися, забавка наздоганяла забавку, і хоч нам здавалося, що ми трошки походили, але ми й не счулися, як почало вечоріти. Тоді тільки побачили, що вже блукаємо в незнайомому місці.

— Василю, що-ж ми будемо робити?—спиталася Ксеня.

— Треба стежки шукати,—відмовив я,—а то скоро смеркне.

— Скоро? А тут є... вовки?..--промовила Ксеня, і великі її очі роскрилися від остраху ще дужче, а біле обличчя зробилося ще білішим.

— Ну, вовки там!..—одказав я, бадьорячися, хоч і сам щось не дуже спокійно мався.—Побіжімо краще назад! Ну!

Ми побігли кущами. Віти били нас по обличчях, шкрябали, босі ноги підколювалися. Незабаром Ксеня почала зоставатися позаду.

— Василю, не кидай мене... Я боюся...

Я зупинився.

— Давай руку, побіжимо вкупі.

Але бігти серед густо поросших кущів, за руки побравшися, було зовсім погано. Ми ще трохи пробігли, поки обоє, спіткнувшися на коріння, попадали додолу.

Повставали, дивимося навкруги—нема стежки. Ми забилися таки здорово; але ніхто з нас не заплакав, з ляку байдуже було про біль. Ми пішли помалу, шукаючи дороги. Дивимося, вже перейшли зруб і аж до старого лісу дійшли. Зовсім смеркло, а місяця ще не було, і ліс стояв такий чорний, страшний. Ми зрозуміли, що не туди йшли.

— Василю, що-ж тепер робити?

— Будемо тут ночувати...

— У лісі?! А вовки?..

— Ну, там...—Я хотів сказати:—«то дурниця», але не зміг. Обом нам схотілося плакати. Усякі думки снувалися в голові. А що, як справді вовки нападуть?.. Розірвуть!

Ксеня притулилася до мене і вже плакала. Мені хотілося її розважити, але я не міг і слова вимовити.

Так проминуло кілька хвилин.

VI.

Коло того місця, де ми стояли, був величенький дубок. Я догадався що робити.

— Ксеню, зліземо на цього дуба—тут не так страшно ночувати.

— Та я не злізу—високий.

— Дарма, я тебе підсадю. Лізь спершу ти?

І я, скільки було в мене хлоп'ячої сили, став підсажувати її на дубок. На наше щастя, перша гілка була невисоко, і Ксеня вхопилася за неї. Скоро вона вже була на середині дерева. За нею поліз і я, та тільки виліз на гілку, щось як крикне жалібно та голосно, аж по всьому лісові розітнулося. Я ввесь похолов. Дивлюся, вилетіла з лісу велика сова. Щось тріпалось, пищало у неї в кігтях. Вона кільки разів нечутно махнула своїми м'якими крилами і сховалася в темряві. Увесь трясучися з переляку, я поліз вище і сів на гілці біля Ксені. Чую, вона шепоче мені:

— Василю, що то таке?

— Нічого, то сова піймала пташку.

— Страшно, Василю!..

Сидимо, мовчимо. Нічого не чуть. Я не знаю, чи довго ми там сиділи, тільки бачимо—на небі, над зрубом, щось зайнялося.

— Що воно?—шепоче Ксеня.

— Не знаю; може, горить де,—так проміння на небі від пожежі.

Ще трошки посиділи—палає все дужче та дужче. Ось уже видко, як щось округле витикається з-за кущового верховіття. Більше більше...

— Та це-ж місяць!—зрадівши, кажу я Ксені.—Тепер добре буде.

— А що хіба?

— Та видніше, а то бач, як темно.

Місяць потроху виплив, увесь червоний, вогняний. Далі почав білішати, підбився угору. Зробилося зовсім видко; листя на кущах заблищало, як срібне; пробиваючись крізь густе верховіття, простяглися додолу і по землі ясні смуги м'якого світу. Веселіше немов зробилося.

Чуємо, щось затріщало долі. Затаїли духа, слухаємо. На прогайльовину вибігло зайченя, стрибнуло раз-удруге і сіло, насторочивши вушка. Шерстинки на йому аж блищали від місяця. Посидівши трохи і понюшивши носом, воно, мабуть, почуло щось непевне, стрибнуло і зникло в кущах.

— Ксеню, про віщо ти думаєш?

— Так...

— А в мене думка про те, що нас, мабуть, шукатимуть.

— Хто?

— Татко мій.

— Вони не знайдуть, ліс великий.

— Чому не знайдуть?—знайдуть!..

— А що, як справді не знайдуть—промайнуло в голові. Мені знову схотілося плакати. Тільки не заплакав: страшно та й сором Ксені було.

Сидимо, мовчимо... Минула година, друга...

Господе! ми обоє здрігнулися: тріщання, гук по всьому лісові... Що це? вовки? Може, ведмідь навіть? Ох, страшно, страшно!.. Чую, Ксеня вчепилася за мене, тремтить уся. А ревіння чи гукання ще більшає, ще дужче щось ламається, тріщить. Ох!.. це-ж, мабуть, лісовик...

— Агов!.. Василю-уу!..

Що це? наче мене гука?

— Василю!

— Чуєш? немов кличуть,—шепоче Ксеня.

— Цить!

Знов:—Василю!—Так це-ж кличуть, їй-бо, кличуть! Ще трохи! підождав, послухав... Батьків голос зовсім добре чути. Знайшли, знайшли! Ми так зраділи, що трохи не попадали з дерева.

За кільки хвилин батько вів нас обох за руки з лісу.

Ксеня цієї ночи в нас ночувала.

VII.

Хоч за вночішню мандрівку Ксеню таки попобила мачуха, але-ж із того часу ми не розлучалися. Брати мої були дуже старші від мене; з сестрами я й передніше не ладнав—Ксеня стала мені другом. Я навіть хлопців покинув і тільки все виглядав, коли-ж це вона вихопиться від своєї мачухи. З самою Ксенею я тільки й був тоді щасливий.

Щасливий, та не зовсім. Правда, мої батько й мати не сварилися на мене, що я товаришую з дівчиною та ще з убогою сиротою, але мачуха Ксеніна—ця нам дошкуляла.

Батько Ксенін був батіг з кличчя: що жінка казала, те він і робив. Ксеня одна зосталась од першої жінки, а в мачухи було ще двоє дітей, і Ксеня мусила їх доглядати з ранку й до вечора. Одно саме бігало, друге вона у возику возила. Вивезе на вулицю—я жду. Стрінемося, почнуться наші іграшки, і веселі й щасливі ми тоді.

Але Ксені доводилось і терпіти за наші гулянки. Почалося воно так.

Раз ми загулялись удвох і не побачили, як дитина випала з возика і набила собі лоба. Мачуха ввечері вздріла гулю на лобі в дитини і напалася на Ксеню. На лихо тут лучилася сусіда—вона часто бачила нас з Ксенею на вулиці—і росказала мачусі, що ми бавимося вдвох.

— А, так ти тільки з хлопцями ганяти!

І лайка, і бійка посипалися на мою Ксеню.

З того часу нам доводилося ховатись од усіх і сидіти вдвох де-небудь у суточках, щоб ніхто не бачив, бо що-разу, як довідається мачуха,—Ксеня бита.

Мене дуже вражало це, і я скоро став так ненавидіти ту мачуху, ще не міг її згадувати без злости.

Одного разу якось ми сиділи в нашому дворі. Дитини Ксеня не взяла, бо та заснула, та й мачуха була дома, а Ксені якось пощастило втекти до мене. Ми довгенько вже сиділи й гралися, забувши про все лихо, коли зненацька почули над собою голос:

— Ах, ти погань!.. Ба, де вона! Дитина кричить, а вона тут!

Ми обоє зірвалися на ноги. Перед нас була її мачуха.

— Бач, грається! От я-ж тобі!

І вона вхопила Ксеню за волосся й хотіла тягти. Ксеня не оборонялася, тільки затулила обличчя руками.

— Іди, нетіпахо!

Ксеня скрикнула—мачуха потягла її.

Я не стерпів більше. Мені вдарило в голову; сам не розуміючи, що роблю, я кинувся на мачуху і стусонув її кулаком у груди.

— Як ви смієте її бити! Як смієте!—крячав я і знову бив нашого ворога.

Мабуть, мачуха спершу аж злякалась од такої несподіванки, бо не боронилася. Але через хвилину вона вхопила мене за руки і, як пірце, кинула об землю.

— Ах ти-ж кляте собача!.. Ба, яке!.. Ба, з ким вона подругує!.. Ну, ти-ж мені знатимеш...

І поки я лежав на землі, вона витягла з двору Ксеню. Вибіг па ґвалт брат і зупинив мене, бо я хотів бігти за ними...

Ксеню так побила мачуха, що вона з тиждень хвора була...

Та в нас не тільки цей ворог був. Хлопці помітили, що я товаришую з дівчиною, і почали з нас сміятися. Ми терпіли їх глузування довго, але одного разу я таки не вдержався.

Була неділя, і ми з Ксенею вийшли на вулицю до хлопців та до дівчат. Гуляли в мняча. Я щось не так ізробив.

— Ну, вже цей дівчачий хвіст!—крикнув мій колишній приятель Івась.

— Ну, що хіба?—відказав я.

— Та що! За коростявою Ксенькою вже й грання всі позабував.

— Вона не коростява!—скрикнув я.

— Коростява!

— Брешеш! ти не смієш цього казати!

— Не смієш! велика цяця його задріпана Ксенька!

— Цить!..

— Де-ж пак! Так ось і мовчатиму! Бачите, хлопці, який парубок—уже за дівкою ганя, за коростявою.

І він, підстрибуючи на одній нозі, почав приспівувати:

Ой ти, Василю, ой ти!
Куди до тебе зайти?
По загуменю, Ксеню,
Сховаймось у ячменю!

Хлопці зареготалися. Я кинувсь на Йвася і вхопив його за груди.

— Цить, а то битиму!

— Поки ти битимеш, так я тебе швидче!..

І він ударив мене межі очі. Кров линула мені з носа. Як опечений, кинувся я на Йвана. Він був дужчий од мене, але в цю хвилину в мене удесятеро побільшало сили. Я звалив його і почав дубасити, по чому влучав, кулаками.

Ледве нас розведено. Мені й самому не трошки впало, але з того часу ніхто вже не сміявся з нас, як ми були вдвох,—боялися. Та ми й не ходили більше на вулицю.

VIII.

Поминув рік.

Це було на третій день зелених свят. Наші поїхали в Таранівку на ярмарок. Вони думали й мене взяти, але я не схотів: я знав, що Ксеніни батько й мачуха теж думають їхати і заберуть з собою обох дітей.

Ми з Ксенею мали цілий день. Таке свято не часто бувало нам. Ми довго гралися у себе в дворі, аж поки Ксеня сказала:

— Знаєш що, Василю? ходімо до річки в гай,—там посидимо

Ми пішли. Ідучи, думали там гратися, але як прийшли, посідали над річкою мовчки. Сидимо... Річка хлюпощеться, гай над нами листям зеленим шелестить. Чую, Ксеня обняла мене, притулила свою щоку до моєї.

— Васильку!
— Що?
— Ти мене любиш?
— Люблю, Ксеню.
— А я тебе, Васильку, так люблю, так люблю, що хоч-би ти мені що сказав,—усе-б зробила.
— Усе?
— Усе! Що хоч—усе!
— Ну, а як-би я сказав: плигни в річку?
— І плигнула-б, хоч-би зараз,—плигнула-б.
І вона ще дужче пригорнулася до мене. Я поцілував її просто в очі і побачив, що вона плаче.
— Ксеню, голубко, чого ти?
— Ох, Василю, так чогось тяжко... Дома б'ють та лають... Он поїхали—хліба не кинули..
— Як то? Ти нічого ще не їла з ранку?
— Нічого.
— Чому-ж ти мені не сказала?
— Так... нащо? Я й без хліба перебуду.
Але я вже не слухав і біг додому. За кільки хвилин я повернувся з усякою їжею.
— Ксеню, голубко, їж!
Вона почала їсти, мішаючи хліб із слізьми.
Попоїла трохи.
— Василю!
— Що, голубко?
— Знаєш... я думаю...
— Що?
— Я, мабуть, скоро вмру.
— Ото-ж таки!.. Що це ти вигадала? Чого це ти?
— Не знаю... Тільки так мені тяжко, так тяжко. Мабуть, якесь лихо буде.
Я глянув на неї—біла-біла, як крейда, та болесна така...
Лихо, справді, склалось таке, якого ми зроду не сподівалися, склалося другого-ж дні після ярмарку. Пам'ятаю, я сидів дома в хаті на лаві і щось робив. Коли чую, двері рипнули в сінях. Одчинилися хатні—Ксеня бліда, заплакана кинулась до мене.
— Василю, голубчику! Беруть мене... оддають...
— Що? кому оддають?...
— У найми... Вчора батько на ярмарку найняли мене. Приїхав сьогодні брати... чоловік той...
— Куди брати? Як брати?
— У найми в чуже село. Ох, Василю, сховай мене! Сховай де-небудь, або я вмру, або я втоплюся!
Вона вчепилася за мене, не пускала мене.
На крик увійшли батько. Не вспіли вони спитатися, чого це ми плачемо—чую, біжить хтось у хату. Одчинилися двері—мачуха.
Ксеня закричала не своїм голосом...
Батько відірвав мене від неї і виніс на руках у другу хату.
Я чув, як Ксеня кричала...
Її повезли, віддали...
І я більше не бачив її, ніколи не бачив... Мені сказано, що її мачуха віддала в містечко на п'ять років у найми. Я прожив ще два роки в рідному селі і не чув про неї нічого. Чув тільки, що жива.

Потім батько справді віддав мене до міста вчитися. Як я там жив і що робив,—те не до речі тут оповідати—хай, може, иншим часом. Але як повернувсь я на де-який час додому, то почув, що її батько й мачуха з усією сім'єю переїхали жити кудись у инше село. Я питався про Ксеню. Казали: не знаємо.

Що з нею зробилося? Чи вона заробля собі хліб, тиняючися по чужих людях, по наймах? Чи досі вже спить у ямі, і літо засипа її могилу рясними квітками, а зіма покрива холодним мертвим блискучим накриттям? Не знаю, не знаю... Тільки я її більше не побачив ніколи... ніколи...

Проминули парубочі літа—літа молодих мрій, молодих сподіванів. За тим усім я забув був Ксеню на який час. Але тепер, як невблагана зима скоро посипле снігом і мою одиноку голову; тепер, як я самотний, не знайшовши собі подружжя в житті, не покохавши, після мого першого найчистішого дитячого кохання, більше нікого, дохожу, може, останні верстви свого довгого шляху, тепер усе частіше й частіше я став думати про тебе, Ксеню, частіше й частіше став уявлятися мені твій коханий образ... Він виразно стоїть перед моєю душею, бо не закритий, не затертий ніяким иншим пізнішим образом... І ти довіку зостанешся в моєму серцеві, Ксеню, ти моя люба, моя маленька мученице!..

Степан Ковалів.

Степан Ковалів народився 25 грудня 1848-го року в Галичині—в селі Броници Дрогобицького повіту, в убогій селянській сім'ї. Вчився в початковій школі у Дрогобичі, далі в нижчій реальній школі в Перемишлі й нарешті в учительській семинарії у Львові. Далі ціле своє життя вчителював—в своєму селі Броници, по инших селах, і, нарешті, у величезній народній школі (якої він був і управителем) в Бориславі. Отут, в цій «галицькій Каліфорнії», як звуть Борислав, живучи, Ковалів розпочав і свою літературну діяльність (від 1881 року). Теми його оповіданнів—виключно життя нефтяного Бориславa: бідування робітництва на копальнях і страшна експлоатація його фабрикантами. Крім того, відомий Ковалів і як автор численних оповіданнів для дітей.

Псевдоніми С. Ковальова: *С. К. Дроздишин; Дрозд; Плескачка; Стефан П'ятка й инші.*

Бібліографія.

І. Твори С. Ковальова: Спиритько Бруццак, образок з життя народа. Льв., 1891.—Свояки, образок з життя. Льв., 1893.—Громадські промисловці. (Громадські промисловці. Китайська яблунька. Дорогобицький Найда. Безконечний швиндель. Ройтів шиб. Наслідки непорадности. Рішуча хвиля. Спиритько Бруццак). Льв., 1889.—Дезертир і инші оповідання. (Дезертир. Безжурність. Олекса Щупак. Крашена господа. Завіщанне. Моя перша їзда силою пари. В зімівці. Кого цеї неділі виб'ють?). Льв, 1899.—Риболови і инші оповід. (Риболови. Совість. Конокради. З практичної школи. Чічі. Заміть. Шляхоцька шапка. Здрячі. Катюзі по заслузі. Пригісник з Бориславa). Льв., 1903.—На прічках, оповідання. Льв, 1906.—Похресник і инші оповідання. (Мій похресник. Два дні в Івановій хаті. Андрій Кременяк. Суд. Свій по званню. Навправці. Сільський лікар. Зваричі. Перемащений Петро Дід Карита. Поломаний Кальвін. Ян Кабатек. Поступ. Колядники. Добре заробив. З кількох тисяч один). Льв., 1909.—Чародійна скрипка. Оповідання для молодіжі, т. І. (Чародійна скрипка. Калічка Щастя і нещастя. Неймовірне. Лиса. Срібний шелюжок. Несамовитий пан. Грішники. Киселиця. Світ учить розуму). Льв., 1910.—Писанка. Опов. для молодіжі, т. ІІ. (Гриби. Суниці. Син Невимовного. Суета про насущний. Сліпий патрон. Полазники. Писанка. Паска. Незварені яблука. На вакаціях). Льв., 1910 —В остатній лавці. Оповідання для молодіжі, т ІІІ. (Американська крисаня. В остатній лавці. Хрущі. Подарована калош. Наступна пригода. На прічках Лиходій з несвідомости. Означенне грама. Прогулька на верх. Грім. Кум з маленької хати. Паламарові бузьки. Куфа з араком. Загадки). Льв., 1911.—Щаслива бабуня. Оповідання для молодіжі, т. ІV. (Додержали тайну. Щаслива бабуня. Стріча під хрестом. Дроворуб. П'ятка. Волоцюга. Свояки. Пам'ятник на кливі. З книги міра). Льв., 1911.—Добре заробив, оповідання. «Л. Н. В.», т. XIV.—Сільські злидарі (Спомини): «Л. Н. В.», т. XX.—Безконечний швиндель. Ройтів шиб, оповід. «Вік», т. ІІІ. К. 1902.—Китайська яблунька, оповід. «Багаття», Альманах, Од., 1905.

ІІ. Про С. Ковальова й його твори: *Маковей, О.* Стефан Ковалів. «Л. Н. В.» 1900, т. XI.—*Грушевський, О.* Про С. Ковальова. «Л. Н. В.». 1908, кн. ІІІ.—*Кревецький, Ів.* Стефан Ковалів. Похресник і инші оповід. Льв., 1909. «Л. Н. В.», 1909, кн. X.—*Грушевський, О.* З сучасної української літератури. К. 1909.—*Кревецький, Ів.* Стефан Ковалів. Щаслива бабуня. Оповідання для молодіжі. Льв., 1911. «Л. Н. В.» 1911, кн. XII. —*Євшан, М.* Стефан Ковалів. К. 1911. «Укр. Хата».—*Єфремов, С.* Історія укр. письменства. К. 1917.

РОЙТІВ ШИБ[1]).

Зловив Микита Рило славного „либака“[2]) Ройта при своїй „дучці“[3]), як крав кип'ячку. Вхопив у жиласті кріпкі руки худу людину за горлянку, держить, мов кліщами. Прецінь, раз попавсь,—каже Микита,—вік потямиш мою десницю!.... Чимало накрався моєї праці?.... га?.... Годочок цілий, бігме, годочок чигаю на тебе, поки не зустрівся.... Говорить Микита своє, а той вертиться в руках, вайкотить, жибонить—страх!

— А тепер а—а—а.... спіймав, як бог святий на небі, що спіймав багрія—кучиніра!—говорив Микита Рило й душив що-раз прикріше.—Маєш за мої безсонні ночі!.... Маєш за мою гризоту!.... Маєш за кип'ячку!... Маєш, маєш, но.... за все маєш! За кожним словом „маєш“ Микита душив Ройта так довго, аж цей перестав вайкотіти, завмер направду.—Зле,—подумав Рило,—от готова напасть, кримінал-таки зараз. Дрібку пучками пошолопав на жарт, навіть не можна назвати це шолопанням.... ігі.... ну дивіться, люде добрі, ну дивіться!.... Чи-ж мала-б огида таку прудку смерть мати? Та хіба вже не було-би.... Господи, будь при мені!.... Встань, Мордку, встань!—Почав уже просити Рило,—я більше й пальцем тебе не рушу, будеш бачити—не рушу! Мардохей Ройт лежав у борозні, не рушався.

— Встань! Дістанеш від мене нинішню кип'ячку з моїх дучок!.... Будеш мати найменше сорок киблів[4]), тільки встань, не будь дитиною. Мардохей Ройт незамітно здрігнувсь.—Ади! ади! Антипків син ще не в аді.... може дасться упросити й віджиє кучинірський начальник!—приговорював Рило,—спробую по-доброму, може з баюриша вилізу.... Як встанеш, Мордку, дам тобі зараз закіп[5]) на „Новім Світі“... будеш копати сам яму. Біда не вчепиться до тебе,—чи хочу повісти—твій брат позавидує тобі, як дістанеш „матку“ з воску[6]).

Встав Мардохей Ройт, пообтирав пасоку з рота,—як не той сам: звеселів, зрадів.—Але не скасуєте свого слова? Ви мені дасте закіп на „Новім Світі“, не правда?

— А як-би я не схотів дати, що мені зробиш?—Я зараз кладусь, як забитий, а як приїдуть либаки, повім, що то ви мене справили.... Микита з погордою глянув на злодія, бачив, що тут нема чого зачипати з проводирем кучинірським: або пхнути в яму, щоб за ним тільки заклекотіло, або дати відчіпного, полу втинати і втікати від нього. Махнув Микита байдуже рукою й сказав:—Мара бери!....

Дістанеш і закіп, тільки не роби збитків і не засипай землею мою кошару[7]).

---

1) Шиб—рудокопна яма, шахта.
2) Либак—бідний жид, що збирає кінським хвостом нафту по ровах та калюжах.
3) Глумливе назвище рудокопної ями.
4) Бляшане відро.
5) Шматок грунту під рудокопну яму.
6) Матка—воскова яма, що в їй віск земний (озокерит) сам іде з-під споду вгору й наповняє яму до верху.
7) Кошара—шопа, повітка.

— Можете бути певні, що жаден не понесе під вашу кошару вночі землі; а як буде потреба, з ваших ям заберу насип до чиста, ніхто не буде знати, де дівся.

— Не потребую. Я беру землю з своєї кошари на свій ґрунт, збитків не хочу нікому робити.

Того самого дня писав Фок, славна і преучена голова в тій околиці „dobrovolną ugodę“ між Микитою Рилом, з одної сторони, а Мардохеєм Ройтом, „геретиком“ з дрогобицьких Ланів, з другої сторони. Двадцять свідків знаком хреста святого підзначили своє ім‘я на тім документі, а громадську печать витиснув війт сим разом за дурно, бо з Ройтом жартів не було. Впрочім, рука руку мила: знав Ройтові гріхи війт Николай,—знав війтові гріхи Мардохей Ройт...

Покинув Ройт свою ватагу „Геврe Гранд“ під проводом молодшого брата Люзера Ройта, а сам почав копати яму на свою руку. Кучинірська ватага доставляла щоденно свіжої двоногої сили робучої; кого спіймала, хотів, чи не хотів—іти мусив, коли хотів дальше існувати в своїй питомій Каліфорнії. Вночі викопану землю десь невидимо кучиніри розносили по чужих кошарах і рано було знов чисто, копали дальше.

— Скільки ти, Ройте, дав Рилові за закіп? — питали сусіди, в котрих не раз крав кип‘ячку.

— Скільки я дав... скільки я дав? — повторяв глумливо Ройт,— всі гроші, коли хочеш знати!

Дійсно, у Ройта не було ніяких грошей. Робив бляшки то по десять, то по двадцять крейцарів і тими значками виплачував робітникам, а робітники йшли з такими „грішми“ на „кантину“ до нового ватажника „Геври Гранд“ і там діставали, „колена (колочену) фасолька, хліб парове і маслянка дешева“. Та й який то хліб був—запліснілий або згірклий; яка та квасоля зіпсована й маслянка, що аж в ній шипотіло!.. Найголодніший псище не доторкнувся-б до таких марципанів...

Але як сказано, хто раз попався в руки ватазі „Геврe Гранд“, той мусив як за повинність відробити Ройтові один—два дні і діставав за це—хотів чи не хотів—заплату бляшаними значками, котрі можна було проміняти у грубої Енти за „колена фасолька і за дешева маслянка“.

— Бери, хаме, дванадцять шісток бляшками!—говорив Ройт робітникові. Груба Ента прийме борше, ніж правдиві... В неї всього дістанеш, чого твоя душа забажає!..

Таким способом докопався Ройт аж до глибини тридцяти п‘яти сажнів, натрапив на камінь,—а ні руш дальше!—а тут і заморока б‘є, найтвердша голова не в силі видержати більше, як дві години, а млинок хоч фурделить раз-у-раз, та нічого не помагає.

— Сотку зараз дам тому, хто розсадить динамітом камінь на споді!—каже раз Ройт.

Нащулив Гулай Федько вуха, вислухав і повідає:

— Дайте нам на руку сотку зараз, але не бляшками,—так поліземо з кумом Іваном Заразою розстрілювати.

— На, маєш сотку, як лід гладку!—мовив Ройт і дав обом виказ на стоґульденовий льос [1]).

Оглянув Гулай ніби ученим оком, пізнав нумер 100 й каже до кума Зарази:

---

[1]) Цінний папір, як акція то що; льосовий виказ—росписка на цінні папери.

— Добра сотка, правдива... Я нумер „сто“ пізнаю і смерком.

Злакомилися бідні темні хлібороби на таку суму, сховали папір, пішли до ями, стали довбати в камені діру, щоб можна вложити динамітовий патрон і розсадити на кусні Довбають, сверлять камінну опоку[1]) по свому, а тут як гукне обом в очі: бух!—і без динамітового патрона скала розсадилася підземною силою. „Матка“ воскова воскресла: надуло воску повнісіньку яму на тридцять п'ять сажнів,— обидва хлопи остались на споді разом з льосовим виказом на сто бульденів.

П'ять місяців брали та й брали віск з ями раз-у-раз у день і вночі, заким добралися до покійників Гулая й Зарази, котрі полишили кільканадцятеро дітей голих, голодних, жінки без сорочок і чотирьох беззубих і немічних дідів, але за те зробили Ройта Мардохея в одній хвилі мілійонером.

Вибрав Ройт скарби з святої землиці, купив в стрийщині красний маєток, став паном-дідичем та й в додаток польським патріотом, а людям „на незабудь“ лишив ненакритий і необставлений шиб. Не один, повертаючи вночі по тяжкім труді з кошари, знаходив у ній вічний спочинок, пропадав у незміреній глибині без вісти.

III.

Упала безрога[2]) Данила Пачки в Ройтів шиб та й тільки мав пожитку; а ситна була штука: шістьдесят уже купці давали, а він хотів вісімдесят і п'ять. Пропала безрога в Ройтовій ямі, нічого й не казав Пачка нікому, щоб різники—купці не сміялись.

Ото в тім своїм клопоті пішов Данило Пачка—він був народнім учителем—до „комуни“, жалується, що під його вікнами, чотирі кроки від школи—Ройтів шиб ненакритий, необставлений, до ями падають вночі люде, а в день худоба, і звідти вже не вилазять.

Ніхто не слухає Данила Пачки: сміються, кепкують.

— Ми вам позволяємо засипати,—каже „пан презес“,—ніхто вам слова за се не скаже—моя голова в тім, на мене спустіться!

— Така рада може чоловіка гнівати,—відповідає Пачка —Для засипання такої безодні треба тисячі рук кучинірських з міхами, кілька соток, а у мене того нема, а діти бігають з школи там—туди, не тяжко о клопіт...

— Сами кажете, що треба рук і грошей, а в нас также нема на се капіталів—засипувати чиєсь ями. А в тім ви можете позвати Ройта до староства, до суду, а власті приневолять його до того, що засипле.

— Як то? ви мені кажете виступати проти того, котрий на одно слово має кільканадцять тисяч голодних ротів на свої послуги і може мене де-небудь до закопу кинути? Ви, добродію, чей знаєте, що у мене жінка, діти дрібні, родина численна, а капіталів ніяких!...

Зареготався „пан презес комунальний“, а секратар і другі писарі йому завторували.

— А ви нам кажете з Ройтом зачіпатися?—спитав презес Пачки.—Адже-ж і ми не менш залежні від його примхи, ніж ви. Моя рада для вас: сидіть тихо, не рипайтеся, не викликайте вовка з лісу! Може колись в тую яму упаде такий, що буде більш коштувати, а ніж ваша безрога й корова Малицького,—то й засиплеться. А так, що зроблю? Обставлю в день патиками, а вночі повитягають на топливо...

[1]) М'який камінь, камінна скеля.
[2]) Безрога—свиня.

Здивувався Данило Пачка на таку сповідь презесівську, навіть оті, що таку велику силу мали в Галицькій Каліфорнії, тремтіли перед Ройтом, признавались явно до своєї безсильности супроти могучости й волі Мардохея Ройта. Отже постановив, яко мога, сам сторожити коло ями, остерегати людей перед неминучою смертю, а вже більш ніколи не йти жалітись на самого Ройта.

IV.

Вернувся раз учитель Пачка по полудні додому, хоче помогти жінці щури вигнати з кімнати і воду по зливнім дощі вичерпати з неї, як несподівано цілий дім затрясся, а під землею заклекотіло, наче сто патронів динамітових нараз вистрілило. Дивиться Пачка крізь вікно на Ройтову яму— зле! Замітив, що земля довкола ями на самій стежці під вікнами, кудою люде переходили, закроїлася, а отвір, очевидячки, побільшався.

— Нині, мабуть, не будемо спати в хаті,—говорить Данило жінці,— Ройтова яма дістала примхи, готова ще й цілий дім проковтнути.

— Заким ти прийшов, то щось три рази так під землею загуділо,—мовить жінка.

І знов потрясло цілим домом, жінка й діти заверещали, страшний підземний гук, хоч тривав не довго, страшно наполошив сим разом бідну родину Пачки.

Заніс Пачка свої діти до сусіднього шинку, а вертаючись побачив, що на місці, де була стежка, зробилася безодня з Ройтової ями. Завідомив власть комунальну й гірничу, щоб дали на ніч сторожу, котра-б остерегала проходячих людей перед небезпечністю смерти.

Обіцяли послати сторожу.

Яма тим часом розсувалася що-раз більше. Увечері замітив Данило, що половина його дому стоїть над безоднею, перехід людям по-під вікна був перетятий: не могли дістатися ні тії туди, ні тамті сюди.

Вже й смеркло, дощ хляпає, а сторожа все ще не приходила.

Данило Пачка стоїть на дощі—сторожить, остерігає прохожих. Тільки почує здалека людські кроки, кричить:

— Не йдіть туди! верніться! тут яма запалася, безодня під вікнами!

Ямарі, що знали сердечність Данила Пачки, дякували йому й вертались.

Аж надійшли два ямарі п'яні. Ідуть найбільшою яругою, бовтають ногами, співають якоїсь жовнярської, а що-хвиля стають, цілуються, матіркують собі з великої любови й щирости.

— Брате,—говорив один,—нехай не називаюся Микитою Рилом, як нині Ройтового баришівника не обіллє кава червона!.. Слухай, я тепер на своїм стою, знаєш, на своїм!.. Тут десь яма, котру я злодієві Ройтові дав за-дурно...

— Тихо, тихо, бо нам не виплатить за шихту! [1])—остерігає на потемках другий.

— Що-о о?.. я боюся може Ройта, що за мою працю панує, а мене на біду призвів з тим другим злодієм Фоктом?! Придушив я був уже раз Ройта, але він не мине моїх рук!

— Тихо! хтось стоїть, підслухує!..

[1]) Шихта—8-12-годинний час роботи під землею.

— Стримайтеся, люде!—кличе Данило,—тут яма засунулася, не йдіть далі!

— А диви! то Фокта голос, того драба, що писав контракт Ройтові, того Фокта, що збавив мене всього,—закричав п'яний Микита Рило до свого товариша.—Бий злодія Фокта! бий що ся влізе! за мою працю!..

І на сердегу Данила Пачку посипалися кулаки за покутного писаря Фокта,—він упав без пам'яти, закрівавлений, на землю.

Вийшла жінка, заволікла Данила напів-мертвого до дітей, а ворохобники, співаючи, полетіли в безодню... тільки за ними зашуміло!..

До першої години по півночі йшли люде, як звичайно, стежкою по-під школу, але вже не було другого Данила Пачки, щоб їх остерігав перед безоднею... Скільки їх тої ночи за Микитою Рилом і його товаришем за п'ять годин попадало в яму—богу єдиному відомо!

О другій годині по півночи з'явилася інспекційна поліція і знайшла все в порядку.

Скоро світ, зачорнілися кучиніри. Мов гайвороння стали зносити лупок[1]), каміння з сусідніх кошар, стали засипати з великою поквапністю Ройтову яму.

В три неділі пізніше стояв на тім місці шинок—«кантина» грубої єнти. Музика грала, народ гуляв, веселився, не знаючи про те, що скаче на могилі своїх братів і сестер, котрі несподівано знайшли свою смерть і визволилися від суєти житейської,—не знаючи й про те, що й той Микита Рило, котрого розшукували по цілій Галицькій Каліфорнії, спочивав на сто кількадесять метрів під їх ногами...

От і Ройтів шиб!..

1) Лупок—щось віби скеля.

Дмитро Маркович.

1848—1920.

Дмитро Маркович народився 8 листопаду (26. X ст. ст.) 1848 року в Полтаві. Батько його походив з роду Марковичів—Полтавських, бувших козацьких старшин. Освіту здобував Маркович спершу в Новгород-Сіверській, а потім у Вологодській гімназії. Знайомство з Кониським, що перебував там у засланні, розвинуло у ньому любов до України та розбуркало його політичну свідомість. Писати він почав ще у 5-му класі гімназії. Тоді вже він «видавав» спочатку рукописний, а потім літографований журнал, за що й було звільнено його з гімназії. Року 1865-го Маркович вступає вільним слухачем до Київського Університету, але брак коштів примушує його покинути Університет і зробитися акцизним доглядачем на гуральні. В цей час Маркович під впливом свого дядька, відомого українського етнографа Опанаса Марковича, починає студіювати фольклор: вивчає та записує народню мову, пісні, казки, звичаї і т. и. Року 1868-го Маркович вступив був до Ніжинського правничого ліцею, але того-ж року перейшов до Новоросійського Університету, де згуртувалася тоді українська молодь. Переслідування жандарів примусили Марковича 3 роки жити нелегально, мандруючи по Україні. Та все-ж таки р. 1873-го він вийшов у «кандідати на судові посади».Ставши далі судовим слідчим. потім товаришем прокурора та суддею, Маркович, що мав тепер діло з покривдженими соціяльним лихом людьми, з злочинцями,— пильно почав придивлятися до їхнього життя, вивчав його, а потім так реально і яскраво й описував. У його творах читача захоплюють саме оті малюнки лихих економичних та соціяльних умов тогочасного життя, малюнки експлоатації, здирства глитаїв та бідування скривджених, знеможених і здебільшого голодних «злочинців».

Після довгих мандрівок з місця на місце по всій Україні, 1899 року Маркович оселився надовше на Волині й тут став і до громадської роботи, найбільше до кооперативної. Ще року 1874-го він заснував був перше на Волині кредітове товариство, в с. Михалковцях, але тільки тепер міг узятися як слід за поширення кооперації на Україні і скоро став визначним кооператором-організатором. Після лютневої революції 1917 року Маркович грав визначну ролю в справі організації суду на Україні, не кидаючи ні кооперативної роботи, ні свого пера письменника (яке він був зламав, вражений страшною реакцією царського уряду після революції 1905 р.).

Помер Маркович року 1920-го.

Псевдонім Д. Марковича: *Оленин.*

Бібліографія.

І. Твори Дм. Марковича: Дурак, рассказ. «Еженедельное Новое Время», 1877.—Маленькое недоразумение, рассказ. «Пчелка». 1880.—Иван из Буджака, рассказ. «Слово», 1881.—Из уголовщины, рассказы: Иван из Буджака. Два платочка. Шматок. Омелько Каторжний. «Степ», херсонський збірник. Херсон. 1886.—Невдалиця, оповідання. «Зоря», 1890.—Не зрозуміли, комедія. (Під псевдон. Оленин). «Зоря», 1894.—Три рассказа: Омелько каторжник. Два платочка. На вовчім хуторі. М. 1894.—Бразилиане, рассказ. «Русское Богатство», 1896.—По степах та хуторах. М. 1899. (Оповідання слідователя: Іван з Буджака. На вовчому хуторі. У найми. Він присягав. Невдалиця. Не зрозуміли, комедія).—У найми. На вовчому хуторі. Шматок, оповідання. «Вік», т. III. К. 1902.—У найми,—оповід. К. 1904.—На свят-вечір, оповід. «Нова Громада», 1906, I.—По степах та хуторах (З переднім словом С. Волоха). К. 1908. (Іван з Буджака. Два платочки. Шматок. Омелько каторжний. На вовчому хуторі. У найми. Він присягав. Невдалиця. Бразиліяне. Маленьке непорозуміння. Сюрприз. На свят-вечір. Final. Не зрозуміли, комедія на 4 дії).—Іван з Буджака. Шматок,—два оповід. К. 1908. —Омелько каторжний, оповід. К. 1908.—Весна, малюнки з життя 1870-х років. «Л. Н. В.» 1910, VIII.—З давно минулого, опов. «Л. Н. В.» 1913, VI. —«Замах на убійство жінки», спогади судового слідчого. «Л. Н. В.» 1913, XII. З давно минулого. Збройний напад, оповід. «Л. Н. В.» 1914, I.—«Бунт», оповід. «Л. Н. В.» 1914, III.—Твори, кн. I. К. 1918. (Іван з Буджака. Два платочки Шматок. Омелько каторжний. На вовчому хуторі. У найми. Він присягав. Невдалиця. Бразиліяне. Маленьке непорозуміння. Сюрприз. На свят-вечір. Не зрозуміли, комедія на 4 дії. Final).—У найми, опов. П. 1918. («В'ночок», казка. II, 8).—Твори, кн. II, К. 1919. (Лист до читача. Весна. «Бунт». З давно минулого. Мій сон). Мої гріхи, оповід. «Л. Н. В.» 1919, II.

ІІ. Про Дм. Марковича й його твори: *С. Н.* Дм. Маркович. По степах. хуторах. М, 1898. «К. Стар.» 1899, VII.—Дмитро Маркович. (Коротка біографія й бібліографія). «Вік», т. III, К. 1902.—*Волох, С.* Дмитро Марковичі Літературна характеристика. «Л. Н. В.», т. XIX, 1902. *Черепин, В.* Д. В. Маркович, критич. статья. «К. Стар.» 1903. III.—*Грушевський, О.* Дмитро Маркович. В кн. «З сучасної української літератури». К. 1909; К. 1918. (Перед тим друков. в «Л. Н. В.» 1908, кн. IV).—*Волох, С.* Передне слово. (Дм. Маркович). В кн. Маркович Дм. «По степах та хуторах». К. 1908. —*Єфремов. С.* Історія українського письменства. К. 1917.—*Бурчак, Л.* Письменник-гуманіст. (З приводу видання 1-ої книжки творів Д. Марковича). «Книгарь», ч. 14, 1918.—*Кушнір, М.* Маркович, Д. В. (З приводу ювилею). (1848—1918). «Книгарь», 1918, ч. 15.—*Чумак, Вас.* Дм. Маркович. «Чернигівська земська газета». 1918, ч.ч. 91-92.—*Тромов, П. Є.* Геній серця (до характеристики літературної діяльности Дмитра Марковича). «Січ», літ. збірн., кн. II. Кат. 1919.

НА ВОВЧОМУ ХУТОРІ.

Степ широкий, привільний, безмірний, кінця-краю йому нема; тільки там десь далеко-далеко, мов море хвилюючись, зливається він з таким-же, як і сам, безкраїм небом. Від чудових степових голосів, від якогось незрозумілого шепотіння, що вчувається чоловікові в степу безкрайому, спочатку чоловік торопіє, йому робиться страшно, бо він очевидячки бачe, який він без міри малий проти цього простору, бачe своє безсилля; а далі отой широкий без краю степ, отой простір безмірний навертає чоловіка до думки про світову безкраїсть, про волю; око його мимохіть зупиняється на глибокому блакитті неба, і він починає думати вже про небо, про його неомірність. Степ чарівний, таємний!

Тиха, темна ніч обгорнула широкий степ; не видно було навіть маленької смужечки, котра-б відрізняла небо від землі: усе чисто потонуло у темряві ночі і все мовчало. Аж ось подихнув легесенький вітрець і розігнав хмари; на небі замиготіла одна, друга зірка, або, як кажуть діти, «зіроньки очицями заморгали»,—і незабаром усе небо засіялось зорями. А безмірний суворий степ стоїть собі нерухомо, мовчить, обгорнувшись легенькою таємною млою. Тільки коли-не-коли зворушить степову тишу якийсь жалібний, незрозумілий крик, немовби заплаче мала дитина, або зненацька пронесеться глухий, задавлений стогін,—пронесеться він далеко-далеко хвилею і замовкне... Про такий стогін люде кажуть: «то козак стогне й плаче у тісній домовині»...

Невеликий табун коней збився до купи; вони поволі паслися, щипаючи зелену травицю, і коли-не-коли своїм пирханням зворушали степову тишу. Табунщики, закутавшись з головою свитками, лежали осторонь. Ще трохи далі, у бур'яні,—так що відразу й не запримітиш—сидить, зігнувшись удвое, табунщик-вартовий.

На схід-сонця, на небозводі коло самої землі, з'явилась сіра смуга світу; зірки почали примеркати і все покрилось чудовою, чарівною півмлою...

— Пильнуй!—залунав по степу гучний несамовитий крик вартового...

Коні шарахнулись у бік і стали... Табунщики разом посхоплювались і побігли на голос вартового... Почувся стогін, благання помилувати, простити...

Тим часом сіра смуга на небозводі росла, більшала і освітила купку табунщиків: вони вели конокрада. Високий, худий, кров'ю заюшений, ішов він, хитаючись, ледве волочив ноги; руки йому були скручені за спину й міцно звязані недоуздком. В одній сорочці,—та й ту табунщики геть пошматували, поки він пручався, силкуючись вирватись,—в коротких, мокрих від роси штанях і босий—він дуже відрізнявся своєю постаттю серед купки табунщиків. Ішов він мовчки, не просився, бо добре знав, що не помилують, що в степах такий вже звичай: коли піймають конокрада, то живого з рук не випустять—уб'ють і скажуть: «собаці собача й смерть». І він бліднй, мов мертвий, з блукаючим виразом очей, корився без суперечки, без змагання...

Незабаром біля табуна зосталось тільки двоє вартових, а останні троє посідали на коней і поскакали на Вовчий хутір. Серед них, із скрученими за спиною руками, з перев'язаними під черевом у коня ногами, хитаючись на всі боки, скакав на коні й конокрад. Він добре знає, що над ним будуть знущатись, що йому судились люті муки, немилосердна бійка, а може й смерть, і все-ж-таки з усієї сили стискує коня ногами, мимохіть держиться, силкується сидіти рівно, боїться впасти й відразу скінчити рахунки з тяжким, нудним, безталанним життям...

Ще не розвиднилось гаразд, як купка верхівців була вже в дворі у старого Тараса Вовка, що перший оселився на цім хуторі. Через скільки хвилин усі старі хуторяне зібралися до Тарасового двору. Вони мовчки, поважно слухали, поки їх сини розказували про те, як вони піймали злодія, а далі старий Вовк звелів молоднечі їхать назад у степ.

— Ведіть його у мою хату. Уночі судитимем; тепер ніколи,— промовив Вовк, і конокрада одвели у хату.

Усі розійшлись, зостались тільки Петро та Микита Утікачі, Іван Вільний та Кузьма Перекотиполе—давні господарі Вовчого хутора.

Коло хуторських хаток заворушились люде: запрягали коней, виносили і складали на повозки клунки з харчами й усяку хліборобську справу—збірались їхати в поле, і через півгодини на хуторі нікого вже не було: всі поїхали на далекий гарман.

У Вовка в хаті мовчки сиділи в той час п'ятеро дідів, а в кутку коло дверей лежав звязаний конокрад.

— Ну, хлопче,—суворо, але спокійно почав Вовк,—послухай нас, а далі й ми тебе де-що розпитаємо... Двадцять п'ять літ минуло вже, як осів я тут на хуторі; багато в мене покрадено коней—і по парі, й по четверо. Було й таке, що всіх коней покрадено,—все тоді попродали і знову купили... Оттаке нам робили ви, злодії. Кажу тобі, щоб ти знав, що не помилуєм: приймеш смерть таку, як заробив, а щоб муки тобі не було—признавайся, з ким був, де твої товариші, до кого коней водив на продаж? Признаєшся—не буде муки.

Конокрад підвівся на ноги, хотів стоячи щось сказать, але захитався й сів.

— Сам один хотів украсти... жид у Новомиргороді навчив... Я тільки що утік од злиднів та неволі... ніколи я не крав,—промовив конокрад захриплим, надірваним голосом.

— Признавайсь!—несамовито крикнув Петро Утікач і вдарив конокрада по виду; сердешний упав до долу, обливаючись кров'ю... Всі раптом повставали...

Тепле соняшне проміння освітило усі закутки безлюдного хутора; навкруги увесь степ любо та весело вилискувався на сонці; від усього божого створіння віяло спокоєм, тихими радощами, любов'ю, а з Тарасової хати, де були люде, виривався жалібний стогін, мішаючись з диким, несамовитим людським криком...

Незабаром вийшли з хати Вовк і його приятелі. Хату вони замкнули, зоставивши там замордованого, заюшеного кров'ю, непритомного, але з з'язаними руками й ногами конокрада, а самі поїхали на гарман.

Вовк, похмуро насупившись, дивився кудись далеко поперед себе. Якийсь нерухомий вираз мало його добродушне, зашмалене, мов з бронзи вилите, лице... Всі вони їхали мовчки і немов ухилялися глянуть один одному у вічі; очі їх блукали, ні на чому не зупиняю-

чись; вони дивились і нічого поперед себе не бачили—ні могил, котрі далеко маячіли, ні гармана, що білів серед степу... Нарешті, неначе одказуючи на чиєсь питання, Вовк промовив:

— А, може, й справді не злодій, утік з Київщини...—і замовк.

Швидко перенісся він думкою до давніх часів свого кріпацтва і ось вже бачить себе молодим утікачем... Це було літ 25 назад. Здоровий, молодий парубок, не витерпів він під тяжкою вагою кріпацького ярма. Бійка, прикажчицькі батоги, через силу тяжка робота на сахарні—все це приневолило Тараса покинути рідне село й утікти в херсонські степи. Мало не 25 років минуло вже, як викрав він свою Оксану—теж кріпачку, привіз її сюди і збудував у степу, далеко від людської оселі, хату-мазанку,—це була перша хата на Вовчому хуторі. Незабаром і другі втікачі почали селитись коло його, і тепер на Вовчому хуторі вже одинадцять хат, у котрих живуть вільні, чесні, роботящі люде; живуть вони при достатках, за землю платять справно і засідателя, котрий коли-не-коли забіга до них, з голими руками не випроважають від себе, аби тільки не зачіпав їх. Всі вони перемінили свої призвища, і Тарас Співака, а по степовому Вовк, обжився у степу і почав забувати кріпацтво з його батогами... А оцей злодій, душогуб, гірш душогуба—оцей конокрад знов живо нагадав йому минулі муки, давні пригоди й радощі,—і все це сердило Тараса. Він проти своєї волі почував, що і його доля похожа на долю оцього злодія, і хотілось йому викинуть ці думки з голови, не згадувать того, що давно вже минулося, та не можна було відчепитися від тих думок, бо вони сами одна за другою лізли йому в голову. Неначе жаль заворушився у його в серці—і Тарас ще гірше розсердився, навіть вилаявся у голос поганим словом... Приїхали вони на гарман. Робота на гармані йшла жваво, і вони й собі щиро пристали до роботи—одгортали зерно і кидали снопи. Вовк, не вважаючи на свої літа, з усієї сили, немов з пересердя, кидав солому, він хотів щирою роботою вигнать оті споминки з своєї голови, але й робота не помагала. Часто він ставав і, спершись на вила, безцільно дивився в далину; погляд його блукав, ні на чому не зупиняючись; видко було, що він дивиться і нічого не бачить.

— Еге! видно, що дідові Тарасові не до великодня йде, а до різдва; видно, що дід наш старіє,—говорила між собою молоднеча, запримітивши, що Тарас частенько стає одпочивати. Та Тарас цього не чув,—він наче жив новим життям. Це для його була новина. Ніколи йому перш не доводилось жити чимсь иншим, окрім коней, пшениці, оранки, сіянки, окрім думки про дощ та засуху, не доводилось жити незвичайним життям, про щось невідоме клопотатись, піклуватися й думати про те, що вже 25 років назад минулося, до цього він, кажу, не привик, і важко йому було переживати це все.

Ці незвичайні для Тараса думки так його турбували, що аж піт йому з лоба котився. Витерши рукавом лоба, він перехрестився. Певно він і сам цього не помітив, він зробив це ненароком. Адже він раз-у-раз хрестився, як йому було чого важко: хрестився, підіймаючи першого скота, хрестився приймаючись витягати повозку з рова або сани з замету. Йому й тепер було важко, і він перехрестився... Аж ось залунав по степу дзвінкий голос його небоги, за нею підхопив другий, третій голос; голоси ті злилися до купи, й залунала по степу жалібна, вільна українська пісня... Розлився її чарівний голос хвилею далеко-далеко по рівному степу, такий-же широкий, вільний, як і степ, споконвіку рівний, багатий, споконвіку таємний...

Пісня ллється, і робота кипить. Тарас мов прокинувся від сна і гаряче заходився працювати над соломою та пшеницею.

А на хуторі в той час було тихо. Сонечко пригріло й освітило одинадцять біленьких, чепурненьких хаток, що розсипались по балці. На подвір'ях кудкудакали кури та півень викрикував, клюючи носом якусь погань і з поважним видом скликаючи своїх подруг, котрі завжди ймовірно збігалися до його, не вважаючи на те, що він трохи не раз-у-раз піддурював їх. У крайньому подвір'ї метушилася купка дітей, роблячи з пилу та з кізяку хатки, загороди, то-що. Вони збірались сюди з усього хутора, кричали й бігали; де-котрі з такою турботою клопоталися коло колес, неначе вони й справді діло робили, а менші хлопчики тішились своїми будинками. Білоголові, босі, в одних сорочках вони віддалека нагадували собою метушіння розворушеної комашні.

У замкненій хаті старого Вовка теж було тихо. Степан—так звали конокрада—прочумався був, але знов стратив пам'ять і важко дихав. Ніщо не зворушило тиші, тільки цвіркун сюрчав у кутку та на печі инколи щось зворухнеться й зашелестить. На печі, між комінном та стіною, блищали чиїсь оченята. Придивившись гарненько, можно було побачити дівчинку років 7—8. Скоцюрбившись, вона залізла у самісінький куток і, притаївши дух, полохливо, але з цікавістю, дивилась додолу на звязаного Степана. Каштанове її волосся нависло на опуклий, гарнесенький лобик і виразно відтіняло великі карі очі. Очі ті були не дитячі. Чи то страх мав на неї таке враження, чи, може, жаль безмірний, тільки вони дивились кудись далеко, глибоко. Святу, надзвичайну невинність, чистоту, щирість, велику силу жалю видко було у тій скоцюрбленій дитинячій постаті... Степан прочумався. Він щось прошепотів так нескладно, що нічого не можна були розібрати; виразно він промовив тільки слова: «води... пить!»...

Дівчина здрігнула і хутко злізла з печі. Вона подала Степанові кухоль з водою, і він з жадобою припав до нього пересмаглими устами.

Перший страх пройшов, і Оленка присіла недалеко від зв'язаного Степана. Він був у забутті. Багато разів він мов-би прокидався, прохав пить, і дівчинка з охотою подавала йому води. Нарешті, він зовсім прийшов до пам'яти, тихо підвівся... Оленка полохливо сдбігла...

— Не бійся мене,—промовив Степан...—І у мене є діти... Дома у мене така-ж дівчинка... як і ти .. тепер... тепер вона сиротою буде...— і замовк.

Що він ще говорив, про що йшла розмова у злодія з ненароком зоставленою у хаті дівчинкою—ми не знаємо; але увечері, як повернувся Вовк з товаришами з степу, Степан сидів розв'язаний у кутку на лаві, а з-за печі блищали очі—ті-ж добрі, повні жалю оченята.

Вовк сів край столу, на покуті, а навколо посідали обидва брати Утікачі, Вільний і Перекотиполе. Мовчки, поважно сиділи діди Каганець помалу блимав, і його червоновате світло освічувало суворі лиця дідів; але очей їх з-під навислих брів не видко було, бо вони не дивились один на одного, не дивились вони й на Степана. Як-би хоч один з них глянув на нього, то, може, й одійшло-б їх запекле серце. Степан був блідий, як смерть, очі його полохливо, оторопіло, з благанням у погляді перебігали з одного лиця на друге... Та дарма: лиця ті були мертві.

Вовк достав з кишені коротеньку люльку, не хапаючись набив її тютюном і запалив. Достав і Утікач свій гаманець, набив люльку і, замисливши, довго-довго кресав огонь. Губка давно вже горіла, а він, не вважаючи на те, уперто цокав кресалом об кремінь.

— Ну, годі!—промовив Вовк збентеженим голосом. Серед тиші, яка тоді панувала в хаті, голос його здавався дуже жорстким. Всі здрігнулись, а Степан увесь затремтів і щільно-щільно притисся до стіни.

— Умів красти—умій і вмірати... Пора... Як-же буде, пановегромадо?—запитав Вовк.

— А так і буде, собаці собача й смерть.

— Вивезти та кийками забити,—промовили судді й всі замовкли.

Вовк вийняв з рота люльку, повагом постукав нею об закаблука, витрушуючи золу, і поволі, не хапаючись, устав, обернувся до образів і перехрестився... Всі його товариші вчинили те-ж саме...

— Ну, молись і ти, поїдем у степ,—забалакав Вовк до Степана й почав вилазити з-за столу. Мовчки піднялись і його товариші...

Але в цей мент раптом, несподівано щось зашелестіло і гупнуло з печі... Всі здрігнулись і обернулись: коло печі бліда, мов нежива, стояла Оленка; очиці її вогнем палали й пильно дивилися на Вовка.

— Діду! простіть його!.. у його дітки є... Маленькі дітки... простіть!..—несміливо, зупиняючись, промовила Оленка.

Вовк здрігнувся, вхопився рукою за стіл, сердито насупив брови й мовчки, мов стративши силу, присів на лаву...

Усі сіли.

Усім стало ніяково, і всі довго мовчали. Перший перервав се мовчання Утікач. Він поліз у кишеню за люлькою, довго-довго шукав там її, але не знайшов і вилаявся.

— Чорт... його батька знає...

— Ось де, у мене люлька,—сказав Вільний і хутко подав свою.

Перекотиполеві чомусь знадобилась шапка; він довго шукав її навколо себе, заглянув навіть під лавку і промурмотав якусь лайку, а Микита Утікач, котрий і завжди балакав якось не до ладу, не знать з якої речі промовив:

— А пшениця... цей рік... добра...

І знов усі замовкли.

— Що-ж, панове?..—стиха, через силу промовив Вовк...—Хіба?..

— Еге-ж...

— А то як-же.

— Так пустить?—запитав Вовк якось несміливо.

— А тож! пустить, пустить!.. весело заговорили судді.

Щось важке бебехнулось об землю, і всі замовкли: долі лежав зомлілий Степан...

Пройшов рік, і Вовчий хутір жив усе тим-же тихим, мирним життям степовиків-хліборобів,—тільки замість одинадцяти хат, їх було вже дванадцять. Дванадцята, нова, притулилась край балочки, над самою кручею. Треба ще додать, що, наперекір звичаю, самою дорогою гостею в тій хаті була завжди Тарасова онука—Оленка. Тарас Вовк і досі такий, як і був: любе він, як і перше, послухать і пісню, що співає молодіж, і оповідання своїх сивоусих товаришів,—тільки частіш почав він хитро та мудро всміхатися, а зустрінувшись з хазяїном нової, дванадцятої, хати, Степаном, безпремінно скаже, усміхаючись:

— А щоб тебе... Здорово я *тоді* упрів...

КІНЕЦЬ!

Мені дорікали, що я не пишу, але ніхто не хотів рахуватися з тим, що у сучасну добу, серед смертних кар, моє серце розірване на шматки, душа моя згоріла од безмірного жалю. Але, виконуючи обов'язок перед моїм народом, в-останнє напишу те, що було вчора з вечора й уночі; напишу дійсність і сон, усе по правді. Це не вигадка.

Вечоріло. Сонечко зимове вже збіралося спочивати. Мороз невеликий придавив сніжок, і він хрустів під ногами. Де-не-де хмарки зібралися білі, як молоко.

— Ходім,—кажу моїй старій,—на свіже повітря, бо од тих листів серце щемить.

От повбиралися ми у кожухи й пішли до обори... Воли та яловник завше мене заспокоюють. Подивлюся, як вони тихо та поважно ремигають та цілими годинами спокійно дивляться своїми добрими очима, то й у мене стане тихше на душі.

Постояли, подивилися; їсть худоба або жує жуйку... Пішли ми далі на тік, а з нами й наші приятелі—і Фоксик, білий собачка, і Бобка-бульдог, і Вільчик, і Сірко—овчарки. Йдемо на тік по-між озерети соломи та конюшини. Аж ось із клуні до озеретів поважно йде котик—білий з чорними плямками.

— Дивись,—каже стара,—який хороший котик!

Аж у ту мить усі наші приятелі кинулися до котика.

— Назад, назад!—кричу, аж не охрипну. Але де тобі!.. Собаки, як скажені, кинулись до котика. Стара моя кричить: „Рятуйте його, рятуйте"!

Котик од собак на озерет, ухопився кіхтями за солому, але обірвався, впав і вивернувся від собак.

Кинувся до другого озерету і знову обірвався й упав. Ще хвилина—і Вільчик ухопив його за шию, а Боба за задні ноги... Він закричав голосно,—але собаки його розп'яли... Ще хвилина—і котика розірвали надвоє, і білий, чистий сніг залився кров'ю.

Стара моя голосила, кричала, я з дрючком біг,—але не добіг... не стало веселої тварючки...

Гірко плаче моя стара.

— Ті прокляті собаки. І що-ж то їм котик зробив? За що? За що вони його розірвали?—Не може моя стара бачити крови, болю й страждання не то людей, а й комахи...

— Заспокойся,—кажу,—на те-ж вони й собаки, це-ж *собача вдача*...

Але нам так погано стало на серці, що й соняшний промінь, що в-останнє з хмари привітно блиснув, не вразив нас. Потягли ми з старою до хати...

Сів я у своє креселко й замислився... Спогади біжать, один одного наганяє й попереджує... І згадав, що я ще раз бачив сніг і на снігу кров.

Темно у мене в хаті, а перед очима, як живий, стоїть ліс і юрба людей, чоловіка зо сто. То у Царстві Польському ми були на полюванні. Цілий день їздили по лісі й ставали, а люде—„хлопи“, себ-то дівчата й хлопчики, по коліна в снігу заходили й заїздили і йшли і гонили на нас, „панів“, зайців, диких кіз та лисів, а ми бавилися й стріляли їх. Полювання вже кінчалося, вийшли з лісу всі „хлопи“ і юрбою стояли. Червоні руки, обсипані інеєм та снігом, у черевиках на босу ногу, з голими червоними литками, з великими хустками на головах, без кожухів, з дрючечками в руках стояли дівчата й серед їх хлопці у рваних штанцях, у батькових величезних шапках, що налазили на очі, й обірваних материних кохтах та иншому подертому вбранні, стояли з такими-ж дрючками. А ми, пани—в добрих валянках та чоботях, з мухтами в руках, у капелюшах з „пюрком“ і без „пюрка“, туг-же збилися. Аж ось хтось крикнув: „Диви, дивися—заєць!“ І справді: перед нас з-під куща вихопився зайчик і, як скажений, кидався під ноги.

— Не стріляйте! — гукали,— людей поб'єте!

А зайчик кидається то сюди, то туди.

— Розступіться, хлопи!—гукнув хтось, і хлопці та дівчата розступилися, а зайчик з усієї сили кинувся туди,—але зразу всі підкинули на плеча рушниці, і 30 вибухів затріщали, як один... Хлопці й дівчата кинулись до зайця,—але його розстрелили на шматочки, і сніг залився червоною плямою... У хлопців і дівчат були веселі обличчя. Глянув я на мисливців—усі гомоніли, очі блищали, усі були раді, але якась звіряча риса була коло ротів у стрільців...

— Розбили його, панове, на шматочки...

— І нащо було всім стріляти?..

— А він, бідний, під кущем лежав, не сподіваючись смерти.

— А як кидався — під ноги... Мене трохи не звалив...

— *Він жити хотів!* — хтось промовив якимсь голосом, повним жалю.

І всі, як один, повернулися й помалу рушили... Замовкла стрілецька брехлива мова... Усі неначе засоромились...

Розбите тільце зайця покинули; а ми йшли, і серед білого чистого снігу далеко видко було червону, кріваву пляму...

Це не Вільчик і не Бобка — це *люде* вбили живу тварь.

Ніч настала. Запалив лямпу і став переглядати часописи. От "Рідний Край". „Україна“, „Рада“, а от і «Товарищ“. Розгортаю „Товарища“, 18 ноября, читаю—„Смертные приговоры: 4 в Киеве, 2 в Ярославе, 2 в Варшаве, 2 казни в Киеве“... І вчора так само, і так щоденно... Ріжниця тільки в тому, шо замісць 2 — у Проскурові 11, у Владивостоці 22 — ціла гекатомба... І все смерть, усе люде людей душать... Господи, да коли-ж цьому кінець?..

Читаю: „Киев, 17 ноября. Сегодня военный суд приговорил к смерти 4-х арестантов: Литвиненка, Кушнякова, Демиденка и Коница за участие в побеге из тюрьмы“... „Сегодня в 7 час. утра на Лысой горе повешены Давид Каплан и Радион Иванем. Когда вешали Каплана, Иванем с нечеловеческой силой вырвался, прорвал цепь и бросился бежать. Он был пойман и немедленно казнен“... І... і... газета випала з моїх рук і щось сталося зо мною... Що? Я не знаю...

Холодно мені, вітрець повіває. Небо сіре, ранок, на схід сонця ясніє, а на заході небо ще темне... Дощик сіє, холодний, дрібненький... Стою я на високій горі й бачу: по один бік гори — поля, по другий бік — город великий розкинувся, вкритий сірою млою... З города люде йдуть і наближаються до мене... А далі їдуть і їдуть... Повіяв вітрець і з Дніпра приніс туман. Він усе застилав...

Той туман і на мене лізе,—от його розірвало й на мене їдуть люде. Де-кілька верховці, а далі віз і на йому сидять дві людини.. Придивляюсь до москалів-верховців: обличчя їх якісь мертві, суворі, очі кудись дивляться, строго якось. Постать їх витянута, неначе дрючком їх пробито у середині й здоровенним цвяхом прибито до коня... Придивляюсь—аж то їде Панас Нечипурок, а той, що шаблюку держить голо—це Іван Ковалець, наші-ж таки селяне. Боже! яка зміна. Що це з їми? Та це той Панас, що як брали його в москалі—боже, як він гірко плакав, прощався з молодою жінкою; припав до неї на плече і плаче-плаче!.. А цей Ковалець—я-ж його знаю добре: це той, що в землю кланявся батькові й усій громаді, як ішов у москалі, Це-ж наші, наші добрі, м'які, сердешні люде... Вони їдуть на якесь зле діло... Я хочу їм крикнути, роззявив рота, кричу: „Панасе, Іване, куди їдете?" —згука немає, щось душить мене за груди й не можу...

І знову все заволокло туманом, тільки холодно мені...

Я обернувся й бачу: шибениця, коло неї купка людей, двоє стоять осібно у арештанських сіряках, без капелюшиків... якийсь пан читає бумагу, другий витягнувся тут, стоїть тут і офицер, а далі навкруги москалі з шаблями на-голо, з рушницями... Мить—і тягнуть одного до шибениці... Він увесь труситься, блідий, очі блукають... Дивлюсь на другого: він розхристаний, лице неначе крейдою обмазане, а очі... О, я їх ніколи не забуду. Великі — такі, як у мертвого, дивляться вони кудись поверх голів тієї юрби, без думки, склян, неначе; по обличчю з голови стікає краплями вода й біжить по щоціі а він не чує... Оглянувсь я, — а вже перший висить на шибениці, хитається... „Що ви, що ви робите?!—я хочу гукати, але мене душить, і тільки дух іде, а згуку немає. Серце ось-ось розірветься..

— Держи, лови, бий його!—хрипло кричать перелякані голоси. Оглянувсь я, а другий, з білим обличчям, з силою одкинув москалів... от один летить у одну сторону, другий—у другу, і він вискочив з кругу й біжить у степ...

— Держи, лови!—усі кинулись за їм...

А першого хитає вітер на шибениці...

Біжать, і *він* летить... ще... ще хвилька—він упав і на його навалилась юрба людей. Озвірілі обличчя, дикі очі у москалів... вони його тягнуть, волочать знову до шибениці; сіряк і сорочка роздерті, він падає, його тягнуть, волочать... Його довели до шибениці... Туман сірий уже заслав...

— Люде, люде! Що ви робите?.. Ай! ай! ай! — кричу я, а мене хтось душить... Неначе Нечипорук став мені на груди...

— Ай! ай!—кричу я,—люде! Люде...

— Мій голубе сивий! Коханий мій, що з тобою?—говорить моя стара, стоячи коло мене й держучи мою голову...

— Що?.. розірвали, задушили на смерть...

— Серце моє! Заспокойся, на те-ж вони й собаки... ти-ж сам казав, що то-ж така вдача собача, щоб котика розірвати...

— Ні, ні... то не собаки були, то люде, люде!—кричу я,—не котика—люде людей задушили... і гірко плачу, що аж уся сорочка змокла...

А серце от-от розірветься...

Отак було вчора...

Як-же я писатиму? Про кого? Мій малий талант не обійме усього горя, не сила моя обгорнути героїв, величезну постать їх; немає сили виявити моря страждань і горя людського... Про кого-ж писатиму? Про комах? Судіть мене, судіть усі,—нехай судить мене моя Україна...

Чи винен я? Як-же я писатиму, коли моє серце розірване на шматки, коли душа моя вигоріла од безмірного жалю!?

1906 р.

Тимофій Бордуляк.

Т. Бордуляк народився 2-го лютого 1863 р. в селянській сім'ї в Галичині—в селі Бордуляках Брідського повіту, над річкою Стиром. Вчився в народній школі в містечкові Станіславчику і в українській гімназії у Львові. Жив у Львові в недостатках, як більшість селянських дітей, що приходять по науку з села до міста. Через те й пішов після скінчення гімназії не на філософію, як хотів, а на «богословіе», хоч усі чотирі роки науки в університеті пильно й багато працював над своєю освітою в найширшому розумінню цього слова. По закінченню богословських студій був священником і разом учителем (від 1889 р.) в селі Утіховичах повіту Перемишлянського, потім перейшов до Голчіч, пов. Підгаєцького і, нарешті, до Городища пов. Тернопільського.

Псевдоніми Бордулякові: *Т. Б; Т. Бондаришин; Т. Ветлина.*

Бібліографія.

1. **Твори Бордулякові:** Русалка перекл. Lorelei Гайне—«Зоря», 1887.—Осінній Сонет. «Зоря», 1890, ч. 18.—Я чоловік і Ліс, два сонети, «Зоря», 1891, ч. 6.—Зімові сонети, «Зоря», 1892, ч. 7.—Сівач,—„Батьківщина“, 1892, ч. 41, 6—Нетямущим „Зеркало“, 1892, ч.7.—Дай боже здоров'я корові «Діло», 1891, ч. 97.—Мати «Діло», 1897, 1891, ч. 101—103.—Сабета Себі «Діло», 1892, ч. 146 (передрук. у „Буковині“, 1893, ч. 26 і 27).—Дід Макар «Діло» 1892, ч. 284, 285.—Страшний сон, оповід. (під псевдонімом Бондаришин). Збірн. оповід. Льв. 1892; Бібліотека „Батьківщина“, 1893, ч. II.—О зозулю, «Батьківщина», 1893 ч. II.—Рішучий крок «Календар Просвіти», 1895.—Самітна нивка, «Календ. Просвіти», 1896.—Дядько Федюсь, «Діло», 1894 ч. 155 і 156.—Ось куди ми підемо, небого. «Діло», 1894, ч. 263, 265.—Бідний жидок Ратиця, „Діло“, 1895, ч. 5—12.—Нічний привид, «Діло», 1895, ч. 42.—Діло, „Діло“,1895, ч. 118.—Михалкові радощі, «Діло», 1895, ч. 137—142.—Для хорого Федя, «Діло, 1896, ч. 25, 16.—Бузьки, «Діло», 1896, ч. 88.—Галілеївський вийт, «Діло», 1896, ч. 97.—Жебрачка—«Діло» 1896, ч. 106.—Дяк Гриць—«Діло» 1896, ч. 169—171. Право патронату—«Діло», 1896, ч. 283.—Перший раз—«Діло», 1897, ч. 237, 238.—Гаврило Чорній—«Діло», 1898, ч. 1—12.—«Ближні», опов. і образки. Льв. 1899 (Дай боже здоров'я корові. Мати. Сабета Себі. Дід Макар. Рішучий крок. Самітна нивка. Дядько Федюсь. Ось куди ми підемо, небого. Бузьки. Галілеївський вийт. Дяк Гриць. Діти. Для хорого Федя. Перший раз. Жебрачка. Нічний привид. Право патронату. Михалкові радощі. Бідний жидок Ратиця. Гаврило Чорній. Іван Бразилієць).—Дай боже здоров'я корові! Самітна нивка. Бузьки. Для хорого Федя. Жебрачка,—оповід. «Вік» т. III. К. 1902.—Бідний жидок Ратиця, опов. К. 1903.—«Оповідання з галицького життя», К. 1903.—(Дай боже здоров'я корові. Мати. Дід Макар. Самітна нивка. Дядько Федюсь. Ось куди ми підемо, небого. Бузьки. Дяк Гриць. Діти. Для хорого Федя. Перший раз. Жебрачка. Михалкові радощі. Бідний жидок Ратиця. Гаврило Чорній. Іван Бразилієць). Федь Триндик, опов. Льв. 1907.—Перший раз, опов. «Хвиля за хвилею». Альманах, Чернигів 1910.—Дай боже здоров'я корові, оповід. К. 1917.—Дяк Гриць, оповід. П. 1918. («Віночок» II, 5).—Оповідання част. I. Полт. 1919. (Дяк Гриць. Перший раз. Для хорого Федя. Бідний жидок Ратиця). Оповід. част. II. Полтава 1919. (Дід Макар. Михалкові радощі. Гаврило Чорній).—Іван Бразилієць, опов. Полт. 1920.—Дай боже здоров'я корові. Мати,—оповід. Черк. 1920. (Хрестом. «Слово», зб. II, вп. 1, 5).—Перекладидруковані в «Ділі». Тургенева: Годинник. Муму. Сільський король Лір і три стрічі; Достоєвського: Ялинка й весілля. Чесний злодій; Сенкевича: Lux in tenebris lucet; Кілянда: Торфовище; Фейлета: Дневник одної пані; Міксата: Стара ключниця. Дядько. Фільчик і Тиса.

II. **Про Бордуляка й його твори:** *Маковей Ос.* Тим. Бордуляк (Т. Ветлина) літер.-критичн. нарис „Л. Н. В.“, т. III (1898).—*Волох С.* (Про Т. Борд-уляка й инш.). В ст. «Новини нашої літератури», „Хвиля за хвилею», Альманах, Черн. 1900, «Л. Н. В.», 1902, IV.—*Е. К.* Тимофей Бордуляк. «К. Стар.» 1903, 4.—*Грушевський Ол.* Т. Бордуляк. В кн. „З сучасної української літе-

ратури". К. 1909; К. 1918 (передрук. з „Л. Н. В.", 1908, кн. 3).—*Бурчак, Л.* Рассказы Т. Бордуляка. «Укр. Ж.», 1915, 8—9.—*Єфремов, С.* Історія укр. письменства. К. 1917.—*Родников, В.* Т. Бордуляк.—Оповід. з галицького життя. К. 1903. В кн. «Огляд укр. дитячої літератури». К. 1918 (одбитка з «Вільної укр. школи»).—Передмова (про Т. Бордуляка). В кн. *Т. Бордуляк*—оповідання, ч. І Полт. 1919.

ЖЕБРАЧКА

В галереї образів між найсвіжішими творами штуки звертав на себе найбільшу і майже виключну увагу публіки образ одного молодого артиста, що вималював на полотні звичайну стару міську жебрачку в природній величині і з такою реальною правдою, що видці чудувались і не могли начудуватись, хвалили й не могли нахвалитись молодого артиста...

Одного літнього дня стояло перед згаданим образом троє людей: досить ще молодий чоловік, молода, дуже гарна і після найновішої моди вбрана пані, мабуть, його жінка, і молоденька, також вельми гарна і зі смаком убрана панночка, мабуть, сестра старшої дами. Всі троє стояли рядом перед образом, а з їх очей так і пробивалося німе зачудування й те остовпіння, в яке чоловіка де-коли вправляє правдивий твір штуки.

В салі було сим разом виїмково дуже мало людей, бо день був надто гарячий, а крім того вже зближався полудень; тим-то товариство, вийшовши з першого враження і ні на кого не оглядаючись, почало між собою півголосно розмовляти.

— Ах! — скрикнула гарна пані, — до того, справді, треба вже великої здібности, щоб намалювати такий образ і впровадити чоловіка в таку ілюзію!

— Здається, вона так і дивиться на нас своїми старечими очима й от-от промовить жалісним голосом: «Дайте гріш, Христа ради!» — додала молода панночка й тяжко зітхнула.

— В тім власне лежить єство штуки, — сказав пан з повагою. — Представити річ так, як вона в дійсности є, влити в неї життя, а крім того осінити її певною мірою ідеальности—належить до справдішніх артистів; то-ж і автор тої картини, як зачувати, молодий ще чоловік, справді має перед собою велику будучність.

Товариство подалось кілька кроків назад і знов потонуло в оглядданню картини.

— Возьміть, прошу вас, під увагу те лице! — став говорити пан до своїх товаришок. — Артист навмисне вилив на голову своєї старої цілий сніп соняшного проміння, щоби усі риси її лиця були тим видатніші, і справді осягнув сим свою ціль, бо перед нашим оком не може вкритися ні найменша подробиця, потрібна до захарактеризування того лиця. Дивіться, з якою вірністю віддані всі його риси, ті старечі, давного блиску позбавлені очі, тая сіть несчисленних зморшків... або ті уста, напів роскриті, беззубі, здається, вони ніби порушаються...

— Справді, чудесно! — скрикнули обі пані.

— Се ще нічого, — говорів пан далі, — се річ вправи й техники. Найголовніша річ у тім, що артист умів вдихнути в свій малюнок справдішнє життя. Погляньте на нього з більшою увагою: чи не говорить з того лиця біда, нужда, голод, а, може, ще й слабість, одним словом — життя? Здається, та старенька своїми очима, своїми зморшками, своїми посинілими губами просить нас, благає в нас помочи; здається,

від нашого милосердя залежить її поратунок, її існування... Що-ж, чи не так?

— Ах, правда! — знов скрикнули обі пані, а старша дама додала: — В сій хвилі здається мені, що я почуваю милосердя. Се, дійсно, штука — образом викликати в людині подібне почування...

— А до того яка пропорція, яка симетрія лежить в цілости картини! — говорив далі пан. — Усі барви відподвідно розложені, нічо не замазане, все як найстаранніше викінчене, одним словом — правдивий твір штуки! Але погляньте тепер уважно на середину полотна і скажіть мені, що вам найбільше впадає в очі?

Пані стали уважно дивитися на картину, але не говорили нічого. Пан добув з кишені картку паперу, згорнув її в трубку й подав своїй жінці.

— Подивись через ту трубку!

Жінка заплющила одно око, а до другого приложила звиток паперу й уважно приглядалася картині.

Рівночасно панночка звинула в трубку обидві долоні й собі стала тим способом дивитись на образ.

— Ну, і що-ж ви бачите?

— Я бачу руку, — відповіла жінка, — і та рука немов відстає від полотна.

— А з другої руки видно лиш голий лікоть, — додала панночка червоніючи.

— На те власне я й хотів звернути вашу увагу, — сказав пан вдоволено. — Одною рукою, з котрої видно лиш голий лікоть, притримує жебрачка свої лахи (однак ся рука не відограє тут важної ролі), а другу витягнула по милостиню. І власне що до тої витягненої руки показав молодий артист величезний талант. Бо не тільки та рука віддана, як не можна ліпше, зі всіма зморшками й жилами та що тут у найвищім степені заховано перспективу, а через се видається, мов-би та рука відстає від полотна, мов-би соняшне світло на ній рушається, переливається; але найважніше те, що вона з виразом лиця творить гармонію, сказати-б — одну цілість. Обійміть лише одним поглядом і лице і витягнену руку жебрачки... Чи не спостерігаєте тепер, що той бідолашний вираз убожества, нужди й голоду, на який я вище звертав вашу увагу, виступає тепер живіше і живіше порушає людське серце?

— Ах, так! — промовила старша пані, — я навіть почуваю в тій хвилі якесь неописане зворушення в грудях, а до очей тиснуться мені сльози... на правду!..

Вона повела хусточкою по лиці.

— Ах, що за диво! — скрикнула панночка. — Чоловік хвилями забуває, що се полотно, і ось-ось готов сягнути до калитки, щоб втиснути в ту руку милостиню... А цікава річ, — додала, — скільки той образ міг би коштувати?

— На сім я так дуже не розуміюся, — відповів пан, — але завсіди здається мені, що він повинен коштувати що найменше десять тисяч корон.

— Не знати, чи його хто купить?..

— Чому ні! Така картина може прикрасити і найсвітліший сальон.

Всі троє, надивившись доволі на цінну картину, вийшли з салі, перейшли через великий коридор і опинились на площі, що розстелялася перед галереєю образів. Перейшли через площу і мали вже

завернути в бічну улицю, коли в тім якась жебрачка, що стояла на розі улиці, обпершись о мур, витягнула до них суху руку та стала лебеділи слабим голосом:

— Ах ласкаві панство! Я ще нині нічого не їла... Я така голодна, така хора, змилосердіться над нещасливою, подайте милостиню.

Але панство не звертали на неї ні найменшої уваги і йшли все вперед поважною ходою. І нащо їм звертати на неї увагу? Скільки-то таких самих жебрачок стрічають вони що-дня на улицях міста?

Тоді жебрачка — не знати вже для чого: чи їй так докучив голод, що вона за всяку ціну хотіла дістати милостиню, чи вона мала яку иншу гадку, віддалилася від муру, заступила дорогу молодій гарній пані і діткнулася своїми холодними пальцями її ручки, щоб ту красну рученьку поцілувати.

— Ах, якже мене налякала якась огидна баба!—скрикнула молода пані. — Не добре мені робиться, серце б'ється!—і міцно вчепилася до руки свого чоловіка.

Всі троє приспішили ходу.

— Ах, які вже зухвалі стають ті нероби! Вже справді небезпечно показатись на улиці! — скрикнула з обуренням молода панночка.

— Я вже кілька разів у газетах звертав увагу магістрату на сей боляк суспільности, що непокоїть спокійних людей, — сказав пан, — але магістратові ані поліції й не сниться взятись до яких-небудь заходів, щоб викорінити його...

Всі троє пішли прискореним кроком до базару.

Та шкода, що ті люде не придивились ліпше тій напастливій жебрачці... Була то власне та сама стара жебрачка, що послужила за модель молодому многонадійному артистові до його славного образа— та сама, що на її портрет на виставі всі троє так дивилися, так ним захоплювались; та сама у власній особі, тільки, що-правда—на образі була вона „осінена певною мірою ідеальности“...

БУЗЬКИ.

Бузьки[1]) вертали з вирію, з далекого півдня... І чим більше зближалися вони до любої, рідної країни, тим веселішими ставали, тим більше спішились, тим бадьоріше краяли повітря своїми крилами. „Ось-ось, ще трохи—і вже розстелиться перед нами наша рідна, північна країна!“—здавалось, немов говорили до себе в тім великім поспіху...

І та рідна країна вкінці розстелилась перед ними, наче красний, у веселі цвіти тканий килим... Сонце любо всміхалося з синього неба, посилаючи на землю тепле, благодатне проміння. Під тим промінням люди розстали, а річки весело грали, мов малі діти жебоніли, тулячись до більших рік, і плили все далі до моря. Біла скатерка снігу уступила з полів та лугів, а перед очима в бузьків розвернулися широкополі лани, що зеленіли густим руном озимини, жита-пшениці, ополоскані теплим весняним дощиком. А по полях, мов ті мурашки, заходяться коло весняної роботи хлібороби. Одні орють, вигейкуючи на сірі волики; другі сіють, з розмахом кидаючи зерно в сиру землю,— і всі раді, всі веселі, оповиті надією на добрий урожай.. Вздовж

1) Бузьок—инакше зветься бусол, чорногуз, або лелека.

річок і рік тягнуться просторі луги-долини й ніби усміхаються до бузьків, ніби запрошують до себе, щоб на них відпочили, погуляли. І лісів видно багато: одні зелені, соснові, бори, другі чорні—стоять про щось шепочуться стиха межи собою, вигріваються на сонці. А серед тих роскошів видніються пороскидані села, хати, на весну свіжо повибілювані, садочками оточені... Ось ще не довго, і темний ліс розв'ється, зазеленіє, загуде могутню пісню; луги зазеленіють, зацвітуть лотачею; забіліють садочки по селах, широкі поля заколишуться зеленим збіжжям, наче теє море безкрає,—і тоді буде раз хороше! Тоді буде ще любіше, ще веселіше, мов у раю!

О, ти, рідна країно! Як у тебе красно, як у тебе солодко, скільки у тебе простору! Є де жити, є де подітись!

І бузьки, раді, вітають рідний край з-під небесної синяви, крутяться колесом, немов танцюють з великої радости, весело клекочуть...

— Та летім, летім чим скоріш до батьківського гнізда, до рідної стріхи!

І бузьки прилетіли до рідної стріхи, заклекотали весело, закрутились колесом, з розмаху сіли на рідне гніздо і стали цікаво розглядатись по рідним обійстю, стали його вітати після довгої розлуки...

— І ось нас маєте—здавалось, немов говорили вони,—і ось ми знову до вас прилетіли, місця родимі, бо злітай світ увесь вздовж і впоперек, то ніде-таки нема так добре, як у себе дома, на рідним гнізді... А ти, господарю, вийди-но з хати, най ми тебе повітаємо та подивимось, чи ти здоров, чи твої діти й жінка здорові, чи щасливі, чи веселі?..

Та з хати якось ніхто не виходить, на подвір'ї не видно ні людини, ні худібки, ні навіть дробини; глухо, пусто довкола, наче-б хто віником замів ціле обійстя... Плоти пообілітали, а господар чомусь-то їх не городить, не ладнає; у хаті стіни також пообпадали, облупились, а господиня їх не ліпить, не білить; на подвір'ї малі діти не граються на сонці, не вітають веселим криком бузьків, давно сподіваних вішунів весни. Пусто, тихо, мов янгол смерти перелетів недавно через те обійстя.

Бузьки розглядаються здивовані, і все більший острах і якийсь смуток їх огортає...

— Гей, господарю! та де ти подівся враз із своєю родиною? Чи ви часом не вимерли через зиму?!..

Прилетів маленький горобчик і роз'яснив бузькам цілу річ.

— Не вмер ваш господар, та не бачити вам його більше. Геѣ, було йому, братчики рідненькі, тут дуже тяжко жити, не було йому чим діточок годувати, а ще до того не було в що одягнутись, нічим хати огріти. Бідував ваш господар із своєю родиною, голодував, а вкінці побачив сердешний, що йому тісно в рідному краю, що йому прийдеться тут з голоду вмерти, та й покинув рідне гніздище, всього відрікся-відцурався... Забрав жінку, забрав дітей, та й потягнув з другими сіромахами, такими як сам, у далеку, непевну чужину, за ісокі гори, за широкі моря, і вже він більше не вернеться до дому, ва в тій пустці мешкають тепер сови з нічвидами. Ось яка новина, братчики рідненькі!

Коли бузьки ту новину почули, тоді ще більше посмутніли, похилили голови, крила опустили і тужно та жалібно стали клекотати...

ДЛЯ ХОРОГО ФЕДЯ.

Маленький Федь лежав хорий на постелі й тяжко стогнав, мов стара людина. Мама обтулювала його латунцями, хукала йому на руки й ніжки, бо в хаті було холодно, в печі не топлено... Федів тато, Марко Бурий, пригноблений сидів край стола, голову обпер на руки й думав сумну думу...

Вже нераз він переживав не один смуток, не один жаль, та, здається, ще ніколи не було йому так тяжко на серці, як нині... Чого? От він заощадив з зароблених грошей стільки, шоб найняти коні до ліса та купити хуру дров, бо на дворі люта зима, паливо вийшло, а до того ще й дитина—його любий Федь занедужав на якусь слабість, бог знає, на яку: лежить на постелі, не хоче нічого їсти, ні пити, лиш стогне, а серце в батька-матері роздирається з болю.

Він уранці вже думав, до кого-б-то з сусідів удатися за кіньми, коли втім двері рипнули й до хати вступив присяжний [1]).

— А ну, Марку!—гукнув той непрошений гість,—йди-но до громадської канцелярії та заплати, небоже, податок. Здекуцник [2]) чекає ще від вчора, а коли нині не заплатиш, то візьмуть кожух, позабірають верети [3])...

Марко Бурий вдарився об поли руками.

— Ось тобі дрова!—скрикнув він перелякано.—Та як-же я можу тепер платити податок,—звернувся він до присяжного,—коли, бачите, в хаті не топлено, а тут ще й дитина захоріла? Конче нам треба дров...

— Га, що-ж я вам можу порадити?—відказав присяжний.—Мене до вас прислано, то я й прийшов і сказав вам, а ви вже робіть собі, що хочете.

По тих словах присяжний вийшов, а Марко одягнувся в латунець, завернув гроші в вузлик і пішов до канцелярії. Він ще мав сяку-таку надію... Він думав, що може ще випроситься, може йому ще почекають до другого разу та не будуть грабувати.

В канцелярії застав Марко великий тиск народу. Де-котрі бідні господарі й халупники просилися, щоб їм ще почекали з податками, щоб не грабували. Але здекуцник був невмолимий.

Один бідний халупник просився і плакав, що не має чим заплатити податок, бо мусив купити дітям хліба. На те здекуцник ударив у стіл кулаком і закричав:

— Податок перший, як твоя губа, мудю їден! давай гроші!..

Марка мов хто облив холодною водою... Коли він почув ті слова, тоді йому цілком відпала охота проситися. Він собі подумав: коли податок перший від губи, то певно, що податок перший також від дров, від голих плечей, від босих ніг, від хорої дитини, від його Федя...

Так він роздумував у своїй голові і, коли прийшла до нього черга, він вив'язав без гомону гроші з вузлика, положив на стіл і заплатив податок за свою хатину, за шопчину, за маленький городець, за клаптик поля і, звісивши голову, пішов смутно до-дому...

Ще ніколи не було йому так тяжко на серці, як нині. Цілий день пересидів він у хаті, слухав, як заводила жінка над хорою дитиною,

---

1) Присяжний по галицьких селах—як колись по наших сопкий.
2) Здекуцник—збірщик податків.
3) Верета—рядно.

як дитина стогнала, а йому самому серце краялось, щеміло, від журби та гризоти в голові кипіло, переверталось...

І чому вони там, у канцелярії, взяли від нього гроші, коли ті гроші були в нього останні і він потрібував їх на паливо—коли вже не для себе, то бодай для слабої дитини? І чи вони забагатіють тими його кількома ринськими? Чи справедливо, чи по-людськи вони роблять? Ч му не хотять почекати до ліпшого часу?.. Такі й тим подібні питання ставив собі бідний Марко, а всі відповіді, які насувались йому на ті питання, дратували його, бурили, доводили до гріха...

Щоб отрястись від таких думок він звернувся до жінки й запитав:

— А що Федь? Чи буде йому лекше? як ти думаеш?

— Де там лекше!—відказаза жінка кріз сльози.—Бог знає, чи дочекає до ранку... Руки й ногі холодні, як лід. Коли-б ще хоч було тепло в хаті, а то лють: здається, ще холодніше, як на дворі...

Він устав і підійшов до постелі, помацав дитину за руки, за ногі—холодні.

Він простогнав і вибіг на двір.

Він знав, що на дворі не знайде ні патичка, ні трісочки, та проте, наче-б сподіваючись якого чуда, він зігнувсь удвоє і став пильно шукати по своїм невеличкім подвір'ї, став рукою розгортати сніг і вдивлятися в землю, мов шукаючи за якоюсь згубленою цінною річчю. Та годі, нема нічого!.. Він пішов ще під шопчину й став нишпорити по всіх закутках, але й тут не було нічого. З тяжким серцем він вийшов на двір і підняв заплакані очі й руки до неба... На західній стороні, де сонце недавно зайшло, червоніло небо й рідкі хмарки; мов мідяна бляха, на сході зійшов повний місяць і підіймався все вище вгору, оповитий в густий туман мряки—знак великого морозу. На небі горіли зірки тихо, мов позапалювані свічечки, і блимали до нього своїм сяєвом якось жалісно, якось приязно, неначе милосердилися над його бідою...—„Може там десь і Федькова зірочка,—думав собі Марко,—блимає-блимає і може бути, що ось-ось покотиться вона по синім небі й погасне, а Федя не стане в живих..." І ще тяжчий смуток огортав його серце. Груша на городі, біля його хати, також стояла тихо, непорушно, немов затаїла в собі дух і очікувала чогось великого, незвичайного. На самім вершку груші сиділа ціла зграя ворон; усі ворони повернулись дзюбами в один бік – знак, що, крім морозу, треба сподіватися ще й вітру, що мороз буде втискатись до хати стінами, а вітер завиватиме коміном на припічок...

У вікнах хати блиснуло світло, жінка засвітила каганець, і Марко занепокоєний звернув свої кроки до хати.

— Чи не зрубати-б для хорого Федя груші?-перейшла йому думка через голову...

У хаті однаково: жінка заводила, дитина тяжко стогнала. Марко сів на своє попереднє місце край стола й обпер голову на руку.

Який той вечір смутний для нього, а які то були веселі вечорі, коли Федь був здоровий! Приходить він, бувало, з роботи, а маленький Федь скучив без тата цілий день, вітає його веселим реготом, наставляє до нього рученята. І він бере на руки свого синка, сідає з ним під піччю й бавиться з ним та розмовляє, любується його веселим щебетанням, тішиться, як Федь своїми маленькими ручками тягне його за вуси, за чуприну... Вкінці весела жінка подає вечерю, а по вечері вони обоє з Федьом кладуться спати. Федь своїм

маленьким тільцем тулиться до тата, запихає свої маленькі ніжки татові за пазуху, і так вони обидва сплять собі в теплій хаті—веселі, щасливі... Весело тоді було й любо, мов у раю, в їх бідній хатині, а тепер смутно, як у гробі, бо не тільки, що Федь лежить хорий, але зайшло так, що нема чим витопити в хаті, і бідний Федь мусить мерзнути.

— Ех, зрубаю грушу!—подумав Марко Бурий,—принаймні не буду мати на сумлінні, що заморозив дитину. Не маю за що спровадити лікаря, то хоч роспалю в печі, хай йому буде тепло. Однак груша вже стара, мусить бути порохнява, і без того недовгий для неї вік.—Йому здавалось, що груша як-раз мусить бути порохнява. Однак, з другого боку, і груші жаль йому було також... Тая груша була найгрубша й найвища з усіх груш в селі й була незвичайно родюча. Родила вона, справді, не конче великі, але за те дуже солодкі й смашні грушки і то не як-будь, а по десять або й по кільканадцять корців на рік. Марко Бурий гордився нею й величав її не раз своїм маєтком, своєю коровою... І цілком справедливо, бо не тільки, що кожного року можна було продати по кілька корців овощу й зиском не одну діру заткати, але Маркова жінка ще собі сушила багато грушок на зиму й ті сушені грушки були підпорою до хліба.

— Зрубаю грушу!—повторив Марко.—Що-ж маю робити? Колиб знати, що Федь буде жити, тоді нехай-би й груша була; а коли Федь умре, тоді й груші не треба... що мені тоді до груші?..—Він устав і підійшов на пальцях до постелі, витягнув руку й обережно помацав Федьові руки й ноги. Холодні! А Федь росплющив очі й поглянув на Марка так жалісно, так благаюче, що здавалось, начеб він хотів промовити: „Рятуй мене, тату!...“

Як побачив те Марко—закрутились йому сльози в очах.

— Треба рятувати дитину, треба конче витопити в печі! Ох, чому я перше, ще за дня, не напав на ту думку!—скрикнув Марко в роспуці.

Він ухопив з-під лави сокиру, вибіг без шапки на двір і пустився просто до груші. На дворі мороз тиснув, легенький вітрець потягав, небо було ясне, засіяне несчисленними зорями, а місяць своїм срібним промінням сипав прямо на грушу. Груша, ніби-то в глибокім сні, стояла тихо, ледве похитуючи дрібненькими галузками. Уся обліплена инеєм, вона мінилася до місяця ріжними барвами.— Ворони на вершку груші спали так само, як перше, тихим сном... Марко поплював собі долоні й цюкнув сокирою в грубий пень дерева. Перша тріска відскочила на бік, і Маркові видалося, що груша ніби здрігнулась з болю, і в нього якось дивно защеміло коло серця... Однак він подумав собі зараз, що там, в хаті, його Федь лежить хорий, що йому дуже холодно, і він став далі рубати... — „Га, стара ти вже, небого! — говорив він, відсапуючи, — порохнява: і так тобі вже недовгий вік... Послужи-ж мені в моїм тяжкім горю... може, Федь одужає, коли йому буде тепло“.—І він рубав усе далі тріски відскакували, а піт вкривав його чоло. Він врубувався все глибше в дерево, а порохна ані сліду не було. Ось вже незадовго дорубається він до середини, а груша все здорова, як дзвін —і бог знає, як довго могла-б вона стояти й грушки родити.. Марко чує, що йому до очей тиснуться сльози, але він затиснув зуби й рубає все далі та далі, мов-би хотів ударами сокири заглушити свій жаль...

Марко втомився і став відпочивати.

Мій дід—той, що посадив ту грушу,—думав собі Марко, обтираючи собі піт з чола,—чи погадав він, що його нащадок зійде на такі злидні, що стане рубати та нищити сю батьківську пам'ятку? Ні! здається, він не міг тоді про се погадати... Та чого мені такі думки лізуть до голови?...

Десь далеко в селі залунала весела пісня. Мабуть, якийсь парубок ішов кудись,—хто його знає, куди він ішов? Може йшов до любки. а може вертався від неї й, упоєний радістю, видно, мусив добути наверх те радісне почування, що роспирало йому груди, і він затягнув веселу пісню, а звуки тої пісні росходилися в чистім і тихім повітрі по цілім селі й долетіли до вушей Марка Бурого.. Його мовби хто ножем потягнув коло серця, такою противною для нього була тая весела пісня... І як люде можуть веселитися, коли *йому* так тяжко коло серця, коли *йому* так смутно?...

Він зайшов з другого боку груші й став далі рубати дерево. Сокира блискала до місяця, тріски відскакували, а весела пісня не переставала лунати... Вкінці груша затріщала і з шумом та лускотом повалилась на землю... Перелякані ворони з диким криком стали літати по-над збуреною чуприною Марка Бурого, а Марко Бурий випустив з рук сокиру на сніг і похилив голову на груди...

Павло Грабовський.

1864—1902.

Павло Грабовський народився 1864 року на селі, в Охтирському повіті, на Харківщині. Вчився спершу в церковній початковій школі (бо був паламарський син), далі в бурсі в Охтирці і, нарешті, з 1879 р. в Харківській семинарії. Грабовський ще змалку любив читати, тому в семинарії він багато прочитав ріжних книжок; в цей час познайомився він і з творами українських письменників—Шевченка, Куліша, Стороженка, Левицького й инших, які доставав по-за семинарією. Думки Грабовського спинялися найбільше над тяжким становищем селянства, робочого люду, і він мріяв про діяльність серед народу і для народу. Щоб добути більше знаннів, Грабовський поривався кинути семинарію і вступити до університету, та мрії його про університет не здійснились—не кінчив він навіть і семинарії. До 18 літнього Грабовського зімою 1882 р. прийшли жандарі, витрусили заборонені книжки, арештували його і відіслали до батьків під догляд поліції, що назирцем ходила за ним до весни 1885 року, коли стало вільно йому виїздити з свого села. Зразу-ж весною Грабовський повернувся до Харкова і почав писати в часописах, та в осени того-ж року його взяли в салдати і він спочатку служив у повітовім місті Валках, а потім за образу офіцера Грабовського вислано до Ташкенту. До Ташкенту проте він не доїхав. В Оренбурзі його знов арештували за належність до „Народної партії“ і привезли в тюрму до Харкова. В 1888 р. Грабовського заслали на п'ять літ в Сібір, в Балаганське на Іркутщині. В Балаганську Грабовський був тільки рік, а потім його заслали ще далі. Року 1889-го в місті Якутському счинився заколот серед політичних засланців через те, що їх примушували йти пішки в далеке заслання. Варта почала в їх стріляти, шістьох убила, багатьох поранила. Пізніше трьох повішено після суда, а останніх заслано на каторжні роботи в Вілюйське. Про цю подію Грабовський з кількома товаришами склав скаргу до суспільства, переслав її якось за кордон, де й було її надруковано. За це Грабовського й його товаришів позбавили всіх прав і заслали на поселення в Вілюйське. Тяжко жилося Грабовському на засланні. Дика й сурова природа, хмурі люде, самотність, туга за рідним краєм та тяжке матеріяльне становище—все це страшно гнітило поета і навіки знищило йому здоров'я. Прожив Грабовський у засланні шість літ, до 1896 р., коли з нагоди коронації царя Миколи II-го йому було дозволено жити в Якутському. Після того Грабовський приписався до барнаульської міщанської громади й жив у Тобольському до самої смерти, тільки мріючи про поворот до рідного краю. Кілька разів хотів він утекти з Сібіру за кордон, та не щастило... На засланні, в тому-ж Тобольському й помер Грабовський (12 грудня—29 листопаду ст. ст. 1902 року), цей поет—страдник, поет—мученик.

Псевдоніми П. Грабовського: *П. Г.; Панько; Харько Воля; Харько Вець; Павло Журба; П. Граб.*

Бібліографія.

I. **Твори П. Грабовського**: «Пролісок», твори Павла Граба (зб. поезій) Льв. 1894.—«З чужого поля», поезії (переклади). Льв. 1895.—«З п в ночі» твори Павла Граба. Льв. 1896.—«Доля», переспіви Павла Граба (збірки поезій). Льв. 1897.—«Кобза», співи й переспіви П. Граба (зб. поезій). Черн. 1898.—*Хома Багай*, поема (переклад з Р. Бьорнса; підпис—*П. Г.*). Черн. 1898.—Іван Сурик, поема, Льв. (б. р.)—(Тринадцять оригінальних і перекладних поезій П. Грабовського). «Вік», т. І. К. 1902.—(Тридцять оригінальних і перекладних поезій П. Грабовського). «Укр. Муза». К. 1908. —Поезії Грабовського друковано майже виключно в Галичині (на великій Україні не було змоги їх друкувати через цензуру), в «Зорі», «Народі", «Правді», «Дзвінку», і в «Л. Н. В.», крім оригінальних поезій, містив він багато перекладів, надто в «Л. Н. В.» з ріжних зах.-європейських і слов'янських поетів,—з таких, як Абрань, Віляні, Ганка, Гольдсміт, Гуд, Гурбон Драгишевич, Жинзифов, Каравелов, Крістен, Ленау, Лонґфелло, Манюель, Мур, Нетрі, Нікколь, Петефі, По, Сабов, Скотт, В. Славейков, Теннісон та инші. («Л. Н. В.». 1898—1902). Посмертні поезії Грабовського друковано також найбільше в «Л. Н. В.» за р.р. 1908—1909.

II. **Про П. Грабовського й його твори**: *В.* Павло Граб.—„Доля", переспіви. Льв. 1897. „Л. Н. В." 1898, III.—*Щурат, В.* (Рецензія на збірн. перекладів П. Грабовського. „Доля", Льв. 1897). „Руслан", 1898, ч.—*Єфремов), С.* Про Павла Грабовського. „Л. Н. В.", т. VI.—*Маковей Осип.* Павло Грабовський. (Де-що про його життя й діяльність). „Л. Н. В.", т. VI, 1899, IV.—*Франко, Ів.* (П. Грабовський). Ст. „З останніх десятиліть XIX в". в „Л. Н. В.", XV (1901) та в книж. „Молода Україна", Льв. 1910.—Павло Грабовський (біо-бібліографічна замітка). „Вік", т. І. К. 1902.—*Мировець, В.* Пам'яти Павла Арсеньевича Грабовського. „Волинь", 1903, ч.ч. 18 та 19. *Ефремов, С.* Поэт-гражданин (П. Грабовский). „К. Стар.", 1903, II.—*Грінченко, Б.; Ков.-Кол., Г.* Над свіжими могилами. (Некрологи-замітки про П. Грабовського). „Л. Н. В.", 1903, II.—*Грабовський, П.* Автобіографія. „Л. Н. В." 1903, IV.—*Віташевська, А. і Невідомий, С.* Спомини про П. А. Грабовського. „Л. Н. В." 1904, III.—*Коваленко, О.* Спомини про П. А. Грабовського. „Л. Н. В." 1904, III.—*Русова, С.* (Про Грабовського). В ст. „Гражданские мотивы в соврем. малорусской поэзии". „Русск. Мысль", 1904, VIII.—*Сьогобочній, Гр.* Про життя Павла Грабовського. Птб. 1908. Павло Арсенович Грабовський (біо-бібліографія). „Укр. Муза", К. 1908. *Ефремов, С.* Из переписки П. Ф. Якубовича с П. Грабовским. „Русское Богатство". 1912, ч. 5.—*Єфремов, С.* Історія українського письменства. К. 1917.—*Гетьманець, Гр. (Гр. Сьогобочній).* Поет-народолюбець. (Життя та діла Павла Грабовського). Вид. 2-е. К. 1918.

НЕ ВАМ МІЙ СПІВ...

Не вам мій спів, уквітчані герої
Крівавих справ та братовбивчих війн!.
З рожевих барв минувшини старої
Іще смутніш, ще гірше стане він.
Моя хвала трудівникам незнаним,
Що двигли мисль по селах, хуторах,
Заступникам за брата безталанним,
Що скрізь лежать по вбогих цвинтарях.
Взяли вони в житті шляхи колючі,
У злиднях вік важкий свій прожили;
Укриють їх колись вінки немручі,
Замовкне глум ворожої хули!

УПЕРЕД!

Уперед, за рідний край та волю,
За пригноблений, окутий люд,
Хоч нічого не знайдем, крім болю,
Хоч нас жде не віддячений труд.
Уперед проти зла однодушно!
Розрослася ворожа юрба...
Не гадаймо прожити безсумно,
Бо життя—то що-дня боротьба.
Уперед, хто не хоче конати,
Статись трупом гнилим, живучи!
Сміле слово—то наші гарматп,
Світлі вчинки—то наші мечі.
Уперед до завзятого бою
За громадські та власні права,
Коли бути бажаєм собою,
Коли серце ганьбу відчува!
Уперед! Годі скніти рабами,
Час кормигу ганебну знести!
Щоб без хлопа, без пана,—братами
Всі ми вільні прийшли до мети!

ГОДІ НУДИТИСЬ!

Годі нудитись, складаючи руки:
Кличе робітників рідна земля!
Віра, впотужнена словом науки,
Хай нас міцніш окриля!
Більше уваги до рідного горя,
Більше любови до люду свого!
Бо, як погасне зовсім наша зоря,
Нащо нам жити, чого?

МАНДРІВЕЦЬ.

Сижу я в чужині та марю тихенько:
Чи знов тебе вбачу, Україно-ненько,
Чи знов рідну землю в сльозах поцілую,
Чи вік протиняюсь, один проман-друю?
Коли-б мені, мамо, легесенькі крила,
В обійми до тебе душа-б полетіла,
Бо тут непривітно, тут хуґа та студінь,
Однаково сумно і в свято, і в будень;
Рік цілий навколо все мре та німує,
Самотнього серця ніщо не вгамує.
Ридай нерозважно, кладись в домовину....
Подумати тяжко, що тут і загину.
Розсиплються чари, мов квіти зів'ялі,
Остануться жалі, самісінькі жалі....
Сижу я в чужині та марю тихенько:
Чй знов тебе вбачу, Україно-ненько,
Чи знов рідну землю в сльозах поцілую,
Чи вік протиняюсь, один проман-друю?

С О Н

Україна приснилась мені,—
Я прокинувсь, намучившись дуже;
Ранній промінь гуляв по стіні,
Та не лекше було мені, друже!
Люду мимо чимало пройшло,—
Сміх та гомін, та жарти—байдуже....
А на серці так гірко було,
І не лекше було мені, друже!
Он-де гай так велично дріма,
Вільна пташка так весело круже,
Чорнобрива жоржину лама....
Та мені не полекшало, друже!

Д О Л Я.

Всі жита грозою збило;
Полягла трава....
Стихла буря: ясно, мило;
Поле ожива.
Так і наша хмура доля....
Прогудуть громи,—
І зітхнем ми, збувшись горя,
Повними грудьми!

ПІСНЯ КАЙДАННИКІВ.

(З братнього листу винята).

Там, де сопки доокола
Лютий холод міцно стис,—
Ми, обтяті попівчола,
У кайданах, в блиску спис,—
Крізь півморок шахти душний,
Не жалівши сили рук,
Довбемо граніт бездушний
Безвідрадним: «стук» та «стук!»—
Розійшлися ви маною,
Мрії правди та добра!
Вам дорапньою труною
Стала каторжна нора.
Зникли чарівні омани,
Стяг наш вирвано із рук...
Глушимо ми в серці рани
Одностайним «стук» та «стук!»—
Із пустинь безлюдних сходу,
Тільки хуґа загуде,
Гук той піде по народу,
В рідні груди западе!
На святе свободи діло
Вишле сотні свіжих рук...
Бийте-ж, браття, бийте сміло,
Безупинно: «стук» та «стук!»—

ВЕСНЯНКА.

Зійшли сніги, шумить вода,
Весною повива;
Квітки земля вже викида,
Буяє травка молода,
Все мертве ожива.
Веселе сонечко блищить,
Проміння щедро ллє;
Гайок привітно шелестить,
Ласкаво кличе-шепотить,
Струмочок виграє.

Сіяють злотом небеса,
Витьохкують пташки...
А груди думонька стиса:
Ховає зверхня ця краса
Смердючі болячки.

ДО МАТЕРІ.

Мамо-голубко! Прийди, подивися,
Сина від мук захисти!
Болі зі споду душі піднялися,
Що вже не сила нести.
Мамо-голубко! Горюєш ти, бачу,
Стогнеш сама у журбі;
Хай я в неволі конаю та плачу,—
Важче безмірно тобі!
Бачити більше тебе я не буду...
Не дорікай, а прости,
Та від людського, неправого суду
Сина свого захисти!

ШВАЧКА.

Рученьки терпнуть, злипаються віченьки...
Боже, чи довго тягти?
З раннього ранку до пізньої ніченьки
Голкою денно крути.
Кров висисає оте остогижене,
Прокляте, нишком, шиття,
Що паненя, вередливе, зманіжене,
Викине геть на сміття.
Де воно знатиме, що то за доленька—
Відшук черствого шматка,
Як за роботою вільна неволенька
Груди що-раз дотика.

ЗОЛОТО.

Золото, золото, вславлене по світу,
Все продаси ти, все купиш без роспиту.
Добре тому, хто гребе тебе жменею;
Важко без тебе—з пустою кишенею.
Хлопцям ти втіху даєш, а на старості
Скільки загнибід росплодиш та скнарости!
За ради тебе, за ради багацтва ми
Світ перепóвнили вкрай розбишацтвами;
За ради тебе в болоті валяємось,
Крадемо, шарпаєм, правдою граємось,
Один одного що-хвилі морочимо,
Кров, наче воду, з братів своїх точимо.
Чи не з тії лишень крови братерньої
Блескіт твоєї принади химерної?
Чи не від того так стало червоне ти?
Мусим без тебе щоденно холонути,
Ждучи від тебе, проклятого золота,
Злидням кінця, що нас б'ють гірше молота.
Слова людського не вчуєш за стонами,
Наші благання зробились прокльонами.
Багатирі, наче образу божому,
Гріють поклони тобі не по розуму.
Згинь-же, брехливе, злочинств усіх джерело!
Згинь, щоб зрадливо нас більш не химерило!

СМІЛІ МАЙСТРІ.

(З Манюеля).

Смілі майстрі нової будови,
Прямування нового борці,
Ви, що волі, знаття і любови
Світоч держите міцно в руці;
Ви, що твердо за правду стояли,
Не боявшись ні з ким боротьби;
Ви, що голови вік свій ламали
Над знищенням людської журби;
Я єднався в думках моїх з вами,
Ваша праця й мене затягла;
Я до всіх поривався з словами:
Де те джерело кривди і зла?
І з якої сумної причини,
Занехавши і розум, і лад,
Кожен тратить обличчя людини,
Хижим звірем зробитися рад?
Але що це? Зоря випливає,
Чорні хмари потроху зганя,
Нас промінням рожевим зливає,
Обсипа поцілунками дня...
Ото ваша зоря засіяла,
Ви на душу звіваєте мир...
Поробім-же з мечів наших рала,
Не вживаймо на брата сокир!
Царство боже уже зародилось
На руїнах старого життя:
Не катам вікувати судилось,
Не гнобителям ждати пуття...
Прислухаюсь—ревнуло з гармати,
Ясне небо сховалось в диму,
Гук за гуком почав долітати,
Розбудивши і пекло і тьму.

РОБІТНИЦЬКА ПІСНЯ.

(З П'єра Дюпона).

Ми кождий день устаємо з півнями;
Ще світяться по місту лихтарі,
А холод нас жене в підземні ями,
Бо ми на те відвічні шахтарі.
Працює спина, плечі, ноги й руки;
Вже й сил нема, а все рвемо кремінь.
Що-ж нам придбав наш труд тяжкий та муки?
На старість літ без крихти хліба гинь!
— Поєднаймось з братом брат,
Вкупі, в згоді, а не в сварці!
Хай гремлять
Із гармат
Кати наші—працьодавці,
Розсилають смерти жах!
А ми встанемо за згоду,
За братерство та свободу,
Щоб настали по світах!

З морського дна ми добуваєм перли,
Зробили рай ми з рідної землі;
Самі-ж мремо старцями, як і мерли,
Притьмом здихаєм у кромішній млі.
Крівавий піт з нас капле, ллються сльози,
А в домовину ляжеш злидарем:
Не нас напоють виноградні лози,
Не ми себе в оксамит уберем.
— Поєднаймось з братом брат... і т. д.

В'ялить нас труд і нужда перед часом;
Кому така голота дорога?
Хто не вважа машинами та м'ясом
Робітників, дешевших від шага?
Де чудеса, то там і наші сили;
Ми збудували Вавилон новий;
Немов ті бджоли—меду наносили,
А їсти—вибач, бо це мед не твій!
Поєднаймось і т. д.

Ми тулимось в холодних підземеллях:
Там наші хати; носим лахмани...
Товаришують з нами в тих оселях,
Ховаючись від світла, кажани.
Тікаєм ми до гурту з ними в нори,
Не дивимось на сонечко ясне...
На що-ж огнем палають наші зорі?
Чом сміливіш завзяття не сягне?
Поєднаймось і т. д.

Що-раз, як ми кров нашу розливаєм
За рідний край,—яка користь, кому?
Мерзенного деспота уквітчаєм,
Тай шану даємо йому.
Не стяг війни розвіймо, а любови;
Пашницею засіймо скрізь поля.
Доволі люд уже потратив крови;
Проснеться раб, що голову схиля!
Поєднаймось і т. д.

З ФРЕЙЛІҐРАТА.

Честь тому, хто в землю чорну,
В спеку, в холод, піт свій ллє!
Честь тому, хто коло горну
Важким молотом куе!

Честь тому, хто під землею
Вік довбається в норі,
Щоб пробитись із сім'єю,
Щоб не пухнуть дітворі!

Честь і шана всім трудящим
В кузні, шахті чи з серпом;
Хай для нас життя їх кращим
Буде прикладом-зразком!

Не забудьмо також, доле,
І про того—честь йому!—
Хто облоги думки оре,
Іскри світла кида в тьму!

ЗУСТРІЧ.

(З Петефі).

Повертався я з чужини,
Гадав всю дорогу,
Як матусю ріднесеньку
Стріну край порогу.

Як до лона припаду їй,
Все на серці виллю,
Як вона мені з любов'ю
Кинеться на шию.

І здавалось з нетерпячки,
Що часи спинились,
Що колеса з моїм возом
Зовсім не котились.

Ось і хата... З криком неня
Біжить обнімати...
І забув я в ту хвилину
Все, що мав сказати.

З РОБЕРТА СОУТІ.

Чого голота скиглить так?
Спитав мене дукач.
— Глянь за ворота, що там, як,—
Та сам—кажу —побач.

Білівся сніг. Мороз тріщав,
Хапався нам до вух.
Трусились ми: не захищав
Від холоду й кожух.

Дідусь сивенький от зустрівсь,
Весь гнеться в три біди.
— Пощо в таку добу поплівсь,
Питаю я—куди?

— Пощо?—відрік дідусь на те:
Бо в хаті не тепліш,
От і бреду, чи не дасте
На в'язку дров хоч гріш.

Роззуте, голе та слабе
Тиняється хлоп'я.
— Що з дому вигнало тебе?
Звернувсь до його я.

— Недужий батечко вмира,
Нам гинуть припада,
Мене й послали геть з двора
По хліб,—оповіда.

Під лихтарем сидить блідна,
Задубла до кісток,
Якась-то женщина сумна,
З двойком малих діток.

— Невже, спитав я тут її,
Тобі немилий світ?
Пожалуй дітоньки свої.
Вона-ж мені в одвіт:

— Мій чоловік за короля
Пішов десь воювать.
А ми... нас голод дошкуля,
Наш жереб—старцювать!..

...Дукач мовчав та дивувався.
— Ходім, кажу, чи що?
На запит твій сам люд озвався,
То знай-же—як і що.

РОСИ.

(З М. Конопницької).

Годі вам, холодні роси,
випадати;
Бо ми—голі, бо ми—босі,
холод в хаті.
Хіба менше, аніж треба
плачуть очі;
Що сиплетесь сріблом з неба
серед ночи?
Коли-б лишень вподовж поля
походити,
Сльози ті, що лле недоля,
всі злічити...

Наглий страх женця забрав-би
враз на нивах,
Бо криваві снопи мав-би
по тих жнивах,
Гляне сонце, як і досі,
на долину,
Обігріє, вип'є роси
за годину.
Море-ж наших сліз чи зможе
воно спити?
Хіба землю спалиш, боже,
всю на світі!

Володимир Самійленко.

1864—1925.

Народився В. Самійленко 4 лютого (22 січня ст. ст.) 1864 року в селі Сорочинцях, Миргородського повіту, на Полтавщині. Вчився в гімназії в Полтаві, а після того на істор.-філологічному факультеті Київського університету, де особливо пильно студіював мови: латинську, грецьку, італійську і французьку (згодом Самійленко дав багато гарних перекладів з цих мов). Після у-ту Самійленко, як і більшість українських письменників, „служив" для заробітку, де прийдеться (секретарював по редакціях часописів, працював у земстві, на телеграфі, був нотарем, знов редагував часописи) й жив у Київі, в Галичині, на Чернігівщині, в самому Чернігові, на Кубані і знов у Київі. Приймав участь у всіх часописах, надто після революції 1905 р., але загалом написав мало. Від 1917 р. жив у Київі і близьку участь приймав в журналах „Л. Н. В." і „Шлях", а з 1920 до 1924 р. був на еміграції, за кордоном. Року 1924 повернувся знов на Україну, де й помер 12 серпня 1925 р.

Псевдоніми Самійленкові: *Іваненко, В. Сивенький.*

Бібліографія.

І. Твори Самійленкові: З поезій Волод. Самійленка. Ч. І. К. 1890.—«Україні», збірн. поезій (1885—1906—1917) з передмовою Ів. Франка. Льв. 1906; Київ 1909; Сміла на Київщ. 1918.—(Чотирнадцять поезій) «Вік», т. І. К. 1902.—(Шістнадцять поезій) „Укр. Муза". К. 1908.—Маруся Чураївна, драма в 5 діях. „Складка", альманах на спомин В. Александрова. Х. 1886.—Драма без горілки, жарт. в 1 дії. „Хвиля за хвилею", вірші й проза (альманах). Черн. 1900.—У Пайхан-Бея, сатира на дві дії. „Л. Н. В.", 1917. І.—Гомерова Іліяда, перша пісня,—перекл. В. Самійленка. „Складка" В. Александрова, ч. І, Х. 1887.—*Данте Аліґієрі.* Пекло, пісні І.—Х. Переклав В. Сивенький (В. Самійленко). Перше друковано в „Правді". Льв. 1902. *Ібаньєс, Бласко.* Хатина, пов. Перекл. В. Самійленка. „Л. Н. В.", 1910, VIII.—XII.—*Мольєр.* Шлюб з примусу, комедія на 1 дію. Перекл. з француз. мови В. Самійленко. Од. 1915.—*Бернар, Тристан.* Пригода 7-го квітня, комед. на 1 дію. Перекл. В. Самійленка. К. 1917.—*Мольєр.* Тартюф, комед. в 5 діях. Переклад В. Самійленка. (Друков. в „Л. Н. В.". 1901). К. 1917.—*Мендес К.* Зі збірки „Pour lire au couvent". Переклад В. Самійленка. К. 1919.—Поезії свої й инші твори містив опріч того Самійленко в «Зорі», «Правді», «Дзвінку», «Л. Н. В.», «Складці», «Шершні», «Громадській думці», «Раді» й инш. виданнях. Передруковувано їх також в ріжних декламаторах і збірниках.

II. **Про Самійленка й його твори:** *Огоновський, О.* Вл. Самійленко. «Історія л—ри руської», ч. II, від. 2. Льв. 1889.—*Чайченко, В.* (Грінченко, Б.). (Про збірник «З поезій В. Самійленка». К. 1890). «Зоря», 1891.—*Комарь, М.* (Про збірник «З поезій В. Самійленка». К. 1890). «Зоря», 1891.—Волод. Самійленко (Біо-бібліографична замітка). «Вік», т I, К. 1902.—*Волох, С.* (Про В. Самійленка й инших). В ст. «Новини нашої л—ри»: «Хвиля за хвилею», альманах. Черн. 1900. «Л. Н. В.», 1902, IV.—(Грінченко, Б.). В. Самійленко. «Большая Энциклоп.» Т – во «Просвещение», т. XVII.—*Франко, Ів.* Володимир Самійленко. «Л. Н. В.». 1907, I—*Єфремов, С.* Історія українськ. письменства, К. 1917.—*Франко, І в.* Володимир Самійленко. В кн. В. Самійленко—«Україні», зб. поезій. Льв. 1906; К. 1909; Сміла, 1918.—Вол. Самійленко (Біо-бібліографична стаття) «Укр. Муза». К. 1908.—*Франко, Ів* (Вол. Самійленко). Ст. «З останніх десятиліть XIX в.» в «Л. Н. В.» т. XV, (1901, IX) та в кн. «Молода Україна», Льв. 1910.—*Богданович, М.* В. Самійленко. «Укр. Ж.», 1916, VII – VIII —*Зеров, М*, Волод. Самійленко—Україні, збірник поезій, 1884- -1917 р. Сміла, 1918. «Книгарь», ч. 22. (1919).—Волод. Самійленко. «Українська Трибуна» (Варш.) 1921, ч. 13.—*Коряк, В.* Мотиви соціяльної боротьби в сучасній українській літературі. «Книга» 1923, I.—*Коряк, В.* Шість і шість, X. 1923.

ПАТРІОТА ІВАН.

Що за славний патріота
Наш Іван, як-би хто знав!
Тільки що роззявить рота,
Про народ уже й почав;
А казать промову стане,
То й не жди, щоб був кінець.
Патріоте наш, Іване!
Ти, їй-богу, молодець!

В його дух зовсім народній:
Не пізніш, як за сім рік,
Стане він (хоч благородний)
Говорити, як мужик;
Ще й книжки писати стане
Про народ наш Іванець.
Патріоте наш, Іване!
Ти, їй-богу, молодець!

Він читав книжок багато,
Зможе де що й цітувать;
В голові його напхато
Стільки, що й не розібрать.
Стріне трудність—тільки гляне,
Вже й знайшов їй рішенець.
Патріоте наш, Іване!
Ти, їй-богу, молодець!

Убрання на ньому гарне.
Він естетик. Ні одно
Слово з уст його вульґарне
Не злітало вже давно.
А на балі... Серце в'яне,
Як він піде у танець.
Патріоте наш, Іване!
Ти, їй-богу, молодець!

Працю він шанує дуже.
„В праці все, мовляв, лежить".
Тих, хто батьківщині служе,
Радий скрізь він похвалить.
Він і сам колись пристане
До роботи... в гаманець
Патріоте наш, Іване!
Ти їй богу, молодець!

ІДЕАЛЬНИЙ ПУБЛИЦИСТ.

Він пише сміливо, не боячись нікого —
Слабого,
Усе, що вказує йому його натура
Й цензура.
Він може написать філіпіку завзяту—
За плату.
Він скаже, що згола порядки всі лихії —
Чужії,
Що стогне весь народ, тяжким забитий горем —
За морем.

Він біди згадує країв усіх нещасних,
Крім власних.
Він пише, як зробить, щоб став багатшим кожний—
Вельможний.
Він хоче, щоб народ із малку міг навчатись —
Вклонятись.
Він прагне, щоб і пан придбав потрібні знання —
Здирання.
Не вміє він брехать і дурно гроші дерти—
До смерти.

БОЖИЙ ПРИКЛАД.

Працюй, Іване,— пан казав,—
І не вважай на втому:
Від бога нам такий закон
В його письмі святому.
„Адже-ж сам бог шість днів робив,
Поки скінчив роботу,
Спочив-же тільки в сьомий день
Від праці та клопоту".

Іван спинивсь на борозні:
„То річ, мосьпане, друга!
Одно—творити язиком,
А друге — перти плуга.
Але за прикладом святим
Я радий поспішати;
Скажіть-же, що робив господь
В день восьмий і дев'ятий?"

НА РОКОВИНИ СМЕРТИ ШЕВЧЕНКА.

Умер поет! І струни голосні
Порвалися, замовкнули навіки.
Ми стали сиротами і сумні
Ми понесли у серці жаль великий.
І довго плакали... І от тепер
Що-року згадуєм сумну пригоду.
Але чи справді вмер він? Ні — не вмер!
Поет живе в серцях свого народу.

Його душа в святих його словах
Одбилася акордами смутними;
Вона живе і в тих благих сльозах,
Що над його піснями пролили ми;
Вона живе, вітає проміж нас
Надією на щастя, на свободу;
Любить народ навчає кожний час —
Поет живе в серцях свого народу!

НАЙДОРОЖЧА ПЕРЛИНА.

Бачив я усякі перли
І ковштовні самоцвіти,
Але єсть одна перлина,
Що з усіх найкраща в світі.

Купувать її не можна,
Або нею торгувати;
Її часто мають бідні,
І частіше, ніж багаті.

Ту перлину не дістати
Ні з печер землі, ні з моря:
Тільки той її знаходе,
Хто чутким родився до горя.

Одібрать її не зможе
Ніяка злоба несита,
Перла та—сльоза святая,
За нещасний люд пролита.

РАНОК.

(Із Нікітіна).

Зорі меркнуть і гаснуть; хмарки у вогні:
Біла пара в лугах розлягається;
По блискучій воді, по густій лозині
Червоняста зоря розливається.
Тиша, безлюдь навкруг. Очерет наче спить:
Ледве мріється стежка росяная;
Кущ зачепиш плечем, і на вид тобі в мить
З листя присне водиця сріблняная.
Зворушився вітрець, воду зморшками вкрив,
Прошуміли качки й геть полинули,
Десь далеко-далеко дзвінок задзвенів...
У наметах рибалки прокинулись.
З кілля невід зняли, в човни весла несуть...
А на сході горить—розгорається...
Пташки сонечка ждуть, пташки пісню ведуть,
І стоїть собі гай, усміхається.
Ось і сонце встає, по-над полем блищить,
Десь за морем ночівлю покинуло,
На лани, на луги, на верхів'я рокит
Течією блискучою ринуло.
Йде за плугом орач пісню тягне йдучи,—
По сназі йому все обважливе...
Не болі ти, душе! від турботи спочинь!
Здрастуй, ранок та сонце вродливе!

ПЕКЛО.

Пісня V

(З „Comedia divina" Данта).

На вході в другий круг Алігієрі знаходить Міноса, що судить померші душі. Той йому докоряє, що він туди прийшов. Там бачить поет кару заласних; їх мука в тому, що люті вітри носять їх вічно в темному і туманному повітрі. Між тими покараними пізнає Франческу д'Аріміно і чує від неї жалібну історію її нещасного кохання.

Так з круга першого зійшли ми в другий,
Що обхопив собою менше місце,
Та більші муки й голосніші крики.
Страшний Мінос скрегоче там на вході
І роздивляється гріхи всіх душ,
Та, обвиваючись хвостом, їх судить.
Ото як прийде зла душа до його
І росповість йому свої гріхи,
То він, знавець усякого злочинства,
Побачить, де для неї в пеклі місце,
І скільки раз обвинеться хвостом,
На стільки їй ступнів у низ спадати.
Там повсякчас багато їх чекає.
Ідуть вони по черзі до судді,
І, вчувши вирок, у безодню ринуть.
Мене побачивши, Мінос покрикнув,
Покинувши на час свою роботу:
„Ти що прийшов у сю смутну оселю?
Як ти ввійшов? На кого ти впевнився?
Не покладайсь на те, що вхід широкий".
А мій поет рече: „чого кричиш?—
Не зупиняй; йому прийти судилось.
Так там хотять, де кождеє бажання
Справдитись мусить. Більш і не роспитуй".
Тут почали мені вражати вухо
Тужливі голоси, бо я прийшов
Туди, де плач великий не вгавае;
Прийшов туди, де вже мовчить проміння,
У край, що стогне, наче море в бурю'
Коли над ним зітнуться ріжні вітри.
Пекельний вир одвічний і довічний

Несе в скаженім леті грішні душі
І крутить їх, і б'є, і вічно мучить,
І як на край безодні їх домчить,
Тоді скрегочуть, скаржуться і тужать,
Тоді кленуть святую божу силу.
І я довідавсь, що такую муку
Повинні тут терпіти тілом,
Що розум свій бажанням підкорили.
І, наче ті шпаки на крилах линуть
В холодну пору хмарою густою,
То так від того вітру злії душі
Летять відсіль, відтіль, згори, знизу—
Надія жадна їх не потішає,
Не мають ні спочинку, ані пільги.
І, наче журавлі ті по-під небом
Клекочучи ключем великим линуть,
Так линули, голосячи від мук,
Ті душі, несені невпинним виром.
І я спитав: „Учителю, скажи,
Кого-то темний вихор так карає?"
І він одрік мені на запитання:
„Передня з тих, що ти про їх питаєш,
Була цариця багатьох язиків.
У гріх роскоши так вона вдалася,
Що перелюб дозволила законом,
Аби від себе ганьбу відвернути.
То є Семіраміда, що, як кажуть,
За жінку стала синові, по ньому-ж
Держала землі, що тепер султанські.
Друга-ж то та, що вбилась від кохання
Й зломала вірність пам'яти Сіхея.
А далі там роспусна Клеопатра".
І вздрів Єлену я, що стільки лиха
Накоїла, й великого Ахіла,
Що і його кохання подолало.
Паріса вздрів, Трістана й тисячі
Побачив я й пізнав таких там душ,
Що їм кохання вкоротило віку.
І як привідця мудрий мій назвав
Усіх жінок і чоловіків давніх,
Я став од жалю наче непритомний.
Потім кажу: „Поете! я бажав-би
Озватись до сих двох, що йдуть сюди
І так легенько носяться по вітру".
А він мені: „зажди, поки сюди прилинуть
До нас близенько і тоді благай їх
Коханням тим, що носить їх, то й прийдуть".
І скоро вітер їх до нас приніс.
Озвавсь я словом: „О, страдженні душі!
Прилиньте на розмову, як що можна".
Як голуби, що їх кохання кличе,
Летять до любого свого гніздечка,
Росправивши свої легенькі крила,
Так, відрізнившись від Дидони, тіні
До нас полинули по злім тумані,
Такий міцний був поклик мій благальний.
„О, ти, душе прихильна й милостива,
Що йдеш одвідати в сій сизій млі
Нас, що своєю кров'ю світ сплямили!
Коли-б до нас прихильне було небо,
До його ми молились-би за тебе,
За те, що в долі злій нас пожалів.
Що-ж хочеш нам сказати? що спитати.
Ми вчуємо, ми скажемо тобі.
Поки затихла буря на хвилину.
Земля, де я родилася, лежить
Над побережжям, там де По впадає
З прибічними річками в тихе лоно.
Любов не милує істот коханих,
І я в йому так дуже закохалась,
Що, як ти бачиш, він зо мною досі
Любов придбала нам один кінець.
Того-ж, хто звів нас з світа, жде Каїна".
Так мовила до нас одна з тих тіней.
Почувши повість сих страдженних душ,
Я голову схилив і не підводив.
Тоді поет спитав: „Про що гадаєш?"
І відповівши, я сказав: „Ой, ой!
Які солодкі мрії й поривання
Їх до смутного привели кінця!"
Та, обернувшися до їх, промовив
І так почав: „Твої, Франческо, муки
Мені до плачу серце засмутили.
Скажи-ж мені, в часи зітханнів любих
По чому й як Амор навчив вас двох
Пізнати молоде в серцях кохання?"
Вона-ж рекла: „Немає гірших мук,
Як згадувати про щасливу пору
В злигоднях. Твій учитель тее знає.
Коли-ж ти так бажаєш дуже знати

Кохання нашого найперший корінь,
Я роскажу тобі з плачем про те.
Ми раз у двох читали для розваги
Про Ланчелота, як він закохався.
Були ми вдвох, не боячись нічого.
Читаючи, нераз ми позирали
Одно на одного, й вид наш червонів,
Але одно нас місце подолало.
Ми прочитали, як усміх бажаний
До уст притяг коханка поцілунок;
Тоді й отсей, що вже мене не кине,
Поцілував мене в уста, тремтячи.
Писав ту книжку справжній Галеотто!
Та більш її в той день ми не читали!
Поки одна душа росповідала,
Друга стогнала так, що від жалю
Я ввесь зомлів, немов у час скоңання,
А далі впав, як мертве тіло пада.

Леся Українка.

1872—1913.

Леся Українка (справжнє ім'я Лариса Косачівна, по чоловікові—Квітка) народилася 25-го лютого (13-го лют. ст. ст.), 1872-го року в повітовім місті Звягелі (Новограді-Волинському) на Волині, де батько її, Петро Косач, у той час служив у з'їзді мирових посередників. Дитячі роки свої Леся Українка провела тут-же, на Волині, серед чудової природи й по-між простими людьми, від яких добре ще в дитинстві вивчила мову українську. Та найкращим учителем у Лесі Українки була її мати, відома письменниця Олена Пчілка, справді—Ольга Косачева з роду Драгоманових (сестра славетного українського ученого і політичного діяча Михайла Драгоманова). Вчилася Леся Українка дома, бо мати не хотіла віддавати її до ґімназії та й боялася, бо Леся була хоровита змалку. Спершу мати сама вчила її, а потім запрошено було вчителів, які вчили її по ґімназіяльному програму. Та програм цей не задовольняв Лесю Українку, і його доводилось поширювати, особливо що до мов, у вивченню яких Леся виявляла незвичайні здібности. Крім мов німецької та французької, вона вчила мову грецьку, латинську, пізніше італійську й польську та анґлійську. Нові европейські мови вона вчила врешті остільки досконало, що вільно володіла ними й могла писати не тільки прозу, але й вірші.

Живучи на Волині, Косачі часом наїжжали до Київа, особливо в того часу, як брат Лесін, Михайло, вступив до ґімназії і мусив взімку жити в Київі. Тут Леся Українка незмінно пробувала в товаристві постійних і близьких друзів своїх, представників старшого покоління українських письменників і діячів—М. Старицького, М. Лисенка, О. Кониського, М. Ковалевського та своїх товаришів по літературній роботі — Л. Старицької, Ів. Стешенка, М. Славинського, В. Самійленка, О. Черняхівського та инших. В родинах Косачів і Старицьких панував особливий літературний дух; і старші і молодші письменники збірались у них та ще в хаті М. Лисенка для дружніх бесід на літературні теми, тут писались і читалися твори, тут складалися плани всяких праць і виданнів. З 1894-го року Леся Українка стала постійно жити у Київі. З того часу ще частіше відбувалися літературні вечірки, на котрих перекладалися твори світової літератури (твори Гейне, Шіллера, Гете), складалися книжки для дітей, писалися доклади для «Літературно-артистичного товариства», що заснувалося десь у половині 90-х років і хоч було російське, але-ж українці зуміли йому надати українського характеру. Леся Українка, в той час вже знана поетеса, приймала жваву участь у тім товаристві. Року 1895-го вона виїхала в гостину до дядька свого М. Драгоманова, котрий, як політичний еміґрант, жив у той час в Болгарії, бувши професором в Софійськім університеті, і котрого вона побожно шанувала й любила. Дядько з великою увагою ставився до літературної діяльности Лесі Українки, був її щирим другом і учителем. Під його впливом Леся пильно вчилася (займалася історією, етноґрафією, народною словесністю), поширила свій світогляд і здобула широкі знання. Талант Лесі Українки виростав і дужчав, та, на жаль великий, страшна хвороба відбірала їй сили. Ще

з дитинства, з 11-ти років почались страждання Лесі Українки від тої хвороби (сухот), що прикинулась на руку, потім на ногу їй, далі й на нирки і врешті пересилила орґанізм і привела її до передчасної смерти. Де далі то все більше розвивалась хвороба; часом Леся Українка мусила подовго не підводитись з ліжка, проте-ж з незвичайною мужністю терпіла вона страшні фізичні муки і виявляла на диво значну енергію в роботі. В самім кінці 90-х років минулого століття Лесі Українці зробили операцію в Берліні, і їй трохи полекшало, але вже в 1900-ім році їй знов стало гірше. З того часу вона лише наїздами жила в Київі, більше-ж на півдні: то на Кавказі, то в Італії. На чужині сумувала, рвалася на Україну. Приїхавши-ж, вона, при найменшій змозі, працювала в товаристві українському. Року 1906-го, коли почався інтенсивніший рух український, вона довший час прожила у Київі і з запалом працювала в «Просвіті». Року 1907-го Леся Українка одружилася з К. Квіткою і виїхала з Київа, здавалося, в кращому стані що до здоров'я. Але скоро знов їй стало погано. Берлінські професори, до яких вона звернулась, не відважились робити їй нову операцію й послали її до Єгипту. З того часу жила Леся Українка до кінця свого життя в обставинах надзвичайно тяжких. Зиму проводила на Кавказі, а в літку мусила їздити до Єгипту, де не тільки багато писала, але до того працювала ще й для заробітку, даючи лекції французької, анґлійської та російської мови.

В Київі в-останнє Леся Українка була на весні 1913-го року. Тут вона знайшла в собі ще сили прибути на влаштованну в честь її вечірку і після того дуже слаба виїхала на Кавказ, спершу до Кутаїсу, де служив її чоловік, а далі, після поради лікарів, до Сураму. Тут і померла Леся Українка 1-го серпня (19-го липня ст. ст.) р. 1913-го, проживши на світі 41 рік. Поховано її в Київі на Байковому кладовищі.

Бібліографія.

І. Твори Лесі Українки: Примара. Полярна ніч. Години праці. «Черв Шл.» Х. 1923, II.—Прокляття Рахилі, апокріф. „Л. Н. В.“, 1918, I.—(Нарис драматичної поеми). Літ. Збірн. «Арґо», К. 1914.—Оргія, драматична поема, «Дзвін», 1913, IV.—Айша та Махаммед. «Дзвін», 1913, I.—Екбальгонем (початок повісти) «Л. Н. В.», 1913, 10.—Адвокат Мартіян, драматична поема «Л. Н. В.» 1913. VI.—Ізольда Білорука, поема «Л. Н. В.» 1913, I.—Камінний Господар, драма «Л. Н. В.», 1912, X.—Лісова пісня (драма-феєрія в трьох діях з прологом) «Л. Н. В.» 1912, III.—Хвиля, поезія «Л. Н. В.» 1912, I.—Одержима, драма. «Л. Н. В.» т. XVII.—Над морем. Оповід. «Л. Н. В.» т. XIII.—Віла-Посестра, поема «Л. Н. В.» 1911, XII.—Руфін і Прісцілла, драма в 4 діях «Л. Н. В.» 1911, X—XI.—З подорожньої книжки, поезії «Л. Н. В.» 1911. V.—На полі крови, драм. поема «Л. Н. В.» 1910, XII.—Ліричні пісні давнього Єгипту «Л. Н. В.» 1910, IX.—У пущі, дрмат. поема «Л. Н. В.» 1910, III—IV.—Вавилонський полон, драм. поема «Нова Рада». Літ. альманах, К. 1908.—Блакитна троянда, драма в 5 діях. «Нова Рада», літ. альманах. К. 1908.—На руїнах, драм. поема. «З неволі», літ. збірн. II, т. 5. 1908.—В дому роботи, в країні неволі, діялог. «Нова Громада», 1906, XII.—Три хвилини, діялог, «Нова Громада», 1906, X.—Одно слово, поема, «Вільна Україна», 1906, I—II.—Роберт Брюс, поема «Дубове листе», альманах 1903,—Єгипетські фантазії, поезії «Дубове листе», альманах. К. 1903. „Книга пісень» Г. Гейне. Перекл.

Лесі Українки і М. Стависького, Льв. 1892.—«Думи і мрії», поезії. Льв. 1899.—«Відгуки», зб. поезій, Льв. 1902.—«На крилах пісень», зб. поезій Льв. 1893, Київ, 1904.—Приязнь, опов. «К. Стар.» 1905, X.—Одно слово (опов. тубольця з півночи), поема. К. 1908.—Йоганна, жінка Хусова, драмат. етюд. К. 1910 (друковано в «Рідному Краю» 1910 р.).—Твори, кн. I. Вид. «Дзвін», К. (1911). Вавилонський полон (драмат. поема). На руїнах (драмат. поема). Три хвилини (діялог). В домі роботи, в країні неволі (діялог). Йоганна, жінка Хусова (драм. етюд). Над морем (опов.). Приязнь (оповідання з життя волинського Полісся). Розмова (опов.).—Лісова пісня, драма-феєрія в 3-х діях. З портретом автора і додатками, К. 1914.—Поезії, з замітною: «Леся Українка» К. 1914.—В катакомбах, драм. поема. П. 1917.—Одержима, драм. поема. Чигирин, 1917.—Бояриня, драм. поема. Катеринос. 1918.—Твори, том I. Вид. «Друкарь», К. 1918 (Касандра (драм. поезія). У пущі (драм. поема). Кам'янний господар (драма)).—Роберт Брюс, король шотландський, поема П. 1918 («Віночок», II, 9).—В катакомбах і инші п'єси, К. 1920 (В катакомбах. В дому роботи, в країні неволі. На полі крови).—Поеми, з передмовою П. Филиповича, К. (б. р.) (Давня казка. Одно слово. Віла-Посестра. Ізольда Білорука).—Драматичні твори, т. III. Вид. «Книгоспілка» К. 1923. (У пущі (драм. поема). Одержима (драм. поема). Вавилонський полон (драм. поема). Касандра (драм. поема). На руїнах (драм. поема). Три хвилини (діялог). Примітки. Епілог до «Касандри»).—Твори, т. IV. Вид. «Книгоспілки» К. 1923. (У катакомбах (драм. поема). Руфін і Прісцілла (драма в 5 діях). В дому роботи, в країні неволі (діялог). Айша та Махаммед. На полі крови (драм. поема). Йоганна жінка Хусова (драм. етюд). Бояриня (драм. поема). Примітки).

II. Про Лесю Українку й її твори: *Франко Ів.* Леся Українка «Л. Н. В.» 1898, IX.—*Єшан, М.* Леся Українка «Укр. Хата» 1910, VI. — Старицкая-Черняховская, Л. Новинки украинской поэзии (про Л. Українку). «Рус. Мысль», 1902, X.—*Шаповал, М.* Леся Українка.—Йоганна, жінка Хусова, драм. етюд К. 1910; «Л. Н. В.», 1911, I.—*Єшан, М.* Леся Українка, твори кн. I, К. 1911; «Л. Н. В.», 1911, XII.—*Данько, М.* Життє і люди (Про Лесю Українку) «Неділя» 1912, ч. 27-28.—*Грушевський, М.* Пам'яти Лесі Українки «Л. Н. В.», 1913, X.—*Старицька-Черняхівська, Л.* Хвилини життя Лесі Українки «Л. Н. В.», 1913, X.—*Стешенко, Ів.* Поетична творчість Лесі Українки «Л. Н. В.», 1913, X.—*Єшан, М.* Леся Українка «Л. Н. В.» 1913, X.—*Ніковський, Ан.* Екзотичність сюжета і драматизм у творах Лесі Українки «Л. Н. В.», 1913, X.—*[?] Українка Л.* Оргія, драм. поема «Дзвін», 1913. IV, «Укр. Хата», 1913, IV—V.—*Єшан, М.* Fiat ars! (На вічну пам'ять Лесі Українки) «Укр. Хата», 1913, X.—*Жигмайло, Л.* Лебединая песня Леси Украинки «Укр. Ж.», 1913, IX.—*Донцов, М.* Поэзия индивидуализма (Леся Украинка) «Укр. Ж.», 1913, IX.—*Єфремов, С.* Поезія самітности (Леся Українка, твори, т. I. К. 1911). За рік 1912, статті, фельєтони, замітки, К. 1913 (Попереду друков. в «Раді» 1912, ч. 146).—*Сірий, Юр.* Леся Українка «Дзвін», 1913, VII—VIII.—*Старицька-Черняхівська, Л.* Лісова пісня, драма-феєрія в 3-х діях К. 1914 «Л. Н. В.» 1914, I.—*Старицька-Черняхівська Л.* Досвітній вогонь (Пам'яті Лесі Українки) «Л. Н. В.», 1914, VII—VIII.—*Старицька-Черняхівська, Л.* В роковини смерти Лесі Українки «Л. Н. В.» 1914, VII—VIII.—*Єфремов, С.* Істор. укр. Письменства, К. 1907.—*Лозинський, М.* Леся Українка. В кн. «Ті, що від нас відійшли», Посмертні згадки. Льв. 1917.—*Старицька-Черняхівська, Л.* Леся Українка—В Катакомбах, К. 1917. «Книгарь», 1917, ч. 3.—*Донцов, Дм.* Леся Українка «Л. Н. В.». 1918, IV—VI.—*Страшкевич, В.* Леся Українка—Бояриня, драматична поема. Катерин. 1918 «Книгарь», ч. 10, (1918).—*Зеров, Мик.* Леся Українка. З нагоди нового видання творів. «Книгарь», ч. 21 (1919).—

Филипович. П. Леся Українка. В кн. Л. Українки—«Поеми». К. (б. р.). — *Зеров Мик.* Леся Українка.—В катакомбах і инші п'єси. К. 1920; Поеми, К. (без року); «Голос Друку» X. 1921.—*Божко, С.* Леся Українка «Вісти» Ц. В. К. Р, У. С. Р. Р. за 25 III 1923.—*Мамонтів Я.* Леся Українка, твори, т. III. К. 1923. (У пущі, Касандра, Одержима, Вавілонський полон, На руїнах, Три хвилини). «Книга» 1923, I.—*Дорошкевич, Ок.* Українська література, підручн. кн. К. 1923.

ДОСВІТНІ ОГНІ.

Ніч темна людей всіх потомлених скрила
Під чорні, широкії крила.
Погасли вечірні огні,
Усі спочивають у сні.
Всіх владарка ніч покорила.
Хто спить, хто не спить—покорись темній силі.
Щасливий, хто сни має милі!
Від мене сон милий тіка...
Навколо темнота тяжка,
Навколо все спить, як в могилі.
Привиддя лихі мені душу гнітили,
Повстати-ж не мала я сили...
Зненацька проміння ясне
Од сну пробудило мене,—
Досвітні огні засвітили!
Досвітні огні переможні, урочі
Прорізали темряву ночи,
Ще соняшні проміні сплять,—
Досвітні огні вже горять,
То світять їх люде робочі.
Вставай, хто живий, в кого думка повстала!
Година для праці настала!
Не бійся досвітньої мли,—
Досвітній огонь запали,
Коли ще зоря не заграла.

СЛОВО, ЧОМУ ТИ НЕ ТВЕРДАЯ КРИЦЯ?

Слово, чому ти не твердая криця,
Що серед бою так ясно іскриться?
Чом ти не гострий, безжалісний меч,
Той, що здійма вражі голови з плеч?
Ти, моя щира, гартована мова,
Я тебе видобуть з тіла готова,
Тільки-ж ти кров з мого серця проллеш,
Вражого-ж серця клинком не проб'єш..,
Вигострю, виточу зброю іскристу,
Скільки достане снаги мені й хисту,
Потім її почеплю при стіні
Иншим на втіху, на смуток мені.
Слово, моя ти єдиная зброє,
Ми не повинні загинуть обоє!
Може в руках невідомих братів
Станеш ти кращим мечем на катів.
Брязне клинок об залізо кайданів,
Піде луна по твердинях тиранів,
Стрінеться з брязкотом инших мечів,
З гуком нових, не тюремних речей.
Месники дужі приймуть мою зброю,
Кинуться з нею одважно до бою...
Зброє моя, послужи воякам
Краще, ніж служиш ти хворим рукам!

CONTRA SPEM SPERO!

Гетьте думи, ви хмари осінні!
То-ж тепера весна золота!
Чи то-ж так у жалю, в голосінні
Проминуть молодії літа?
Ні, я хочу крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись —
Жити хочу! Геть думи сумні!
Я на вбогім сумнім перелозі
Буду сіять барвисті квітки,

Буду сіять квітки на морозі,
Буду лить на них сльози гіркі.
І від сліз тих гарячих ростане
Та кора льодовая, міцна,
Може, квіти зійдуть, і настане
Ще й для мене весела весна.
Я на гору круту крем'яную
Буду камінь важкий підіймать,
І, несучи вагу ту страшную,
Буду пісню веселу співать.
В довгу, темную нічку невидиму
Не стулю ні на хвильку очей,
Все шукатиму зірку провідну,
Ясну владарку темних ночей.
Так! Я буду крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Буду жити!—Геть, думи сумні!

ПЕРЕМОГА.

Довго я не хотіла коритись весні,
Не хотіла її вислухати,
Її речі лагідні, знадні, чарівні
Я боялась до серця приймати.
«Ні, не клич мене, весно,—казала я їй—
Не чаруй і не ваб надаремне.
Що мені по красі тій веселій, ясній?
В мене серце і смутне і темне».
А весна гомоніла: „Послухай мене!
Все кориться міцній моїй владі:
Темний гай вже забув зимування сумне
І красує в зеленім наряді;
Темна хмара озвалася громом гучним,
Освітилась огнем блискавиці;
Вкрилась темна земля зіллям-рястом дрібним,—
Все кориться мені, мов цариці;
Хай-же й темнеє серце твоє оживе
І на спів мій веселий озветься,
Бо на нього озвалося все, що живе,
В тебе-ж серце живе, бо ще б'ється!"
Тихо думка шепоче: „Не вір тій весні!"
Та даремна її осторога,—
Вже прокинулись мрії і співи в мені—
Весно, весно, твоя перемога!

БАХЧИСАРАЙ.

Мов зачарований, стоїть Бахчисарай,
Шле місяць з неба проміні злотисті,
Блищать, мов срібні, білі стіни в місті,
Спить ціле місто, мов заклятий край.
Скрізь мінарети й дерева сріблисті,
Мов стережуть сей тихий сонний рай;
У темряві та в виноградним листі
Таємно плеще тихий водограй.
Повітря дише чарівним спокоєм,
Над сонним містом легкокрилим роєм
Вітають красні мрії, давні сни.
І верховіттям тонкії тополі
Кивають стиха, шепотять по волі,
Про давні часи згадують вони...

НАПИС В РУЇНІ.

„Я, цар царів, я, сонця син могутній,
Собі оцю гробницю збудував,
Щоб славили народи несчисленні
Імення"... Далі круг і збитий напис...
І вже ніхто з нащадків наймудріших
Царського ймення прочитать не може.
Хто збив той напис,—чи сперечник—владар,
Чи просто час потужною рукою,—
То невідомо. Дивним визерунком
Багато слів пописано край нього
Про славу без'іменного владаря,
Змальовано царя славетні вчинки.
Он цар сидить високо на престолі;
Народи подолані йдуть з дарами
Коштовними й додолу клонять чоло,
А він сидить, немов камінний ідол,

Під опахалами з барвистих пер,—
Лице його подібне до Тутмеса,
І до Рамзеса, і до всіх тиранів.
Он далі він, схопивши за волосся
Одразу цілий гурт якихсь повстанців,
Кривим мечем над ними замахнув;
Лице його подібне до Тарока,
До Менефта, як і до всіх тиранів.
З лицем сим самим він левів полює,
Левіятанів ловить, б'є пташок,
І їде полем через людські трупи,
І бенкетує по своїх гаремах,
І на війну жене своїх підданих,
І посилає на роботу люд.
На ту єгипетську, страшну роботу,
Що має вславити царське імення.
Іде той люд, мов хвилі в океані,
Без ліку, без числа, на бойовисько
І стелиться під ноги коням царським.
А хто живий зостався з того люду,
Той гине на єгипетській роботі,—
З його могили хоче цар зробити
Для себе пам'ятник—хай гине раб!
І раб копає землю, чисте камінь,
Приносить мул з ріки і робить цеглу,
Виводить мури, статуї великі,
Запрігшись, возить самотужки й ставить
І щось будує вічне і величне,
Щось незрівняне і потужне—гарне,
Мальоване, мережане, різьблене,—
І кожна статуя, колона, малювання,
Мережечка, різьба і навіть цегла
Незримими устами промовляє:
„Мене створив єгипетський народ".
Умер давно той цар з лицем тирана,
Зостався по ньому круг і збитий напис.
Співці, не марте; вчені, не шукайте,
Хто був той цар і як йому наймення:
З його могили утворила доля
Народу пам'ятник—хай гине цар!

ОДНО СЛОВО.

Поема.

Було їх тута три, чужих людей;
тепер нема. Один умер одразу,
як тільки-що приїхав, був слабий,
такий, як дівчина, огнем все дихав,
не їв нічого, тільки сніг і лід,
і з того вмер. Другий „чужий" поїхав
кудись, не знаю, може, що до дому,
а може далі, ми не розібрали,
як він казав. А третій зоставався
ще довго тут. І сам у хаті жив,
не хтів нікого. Я ходив до нього,
мій син ходив, сусіди теж ходили.
Приходили—він нам казав: „сідайте"
(так і казав по-нашому,—навчився
і цього слова, й инших слів багато).
І ми сідали, він давав нам чаю,
і до вогню пускав, і так давав
що-небудь,—що просили, тільки часом
нічого не було, то так сиділи:
він в книжку дивиться, а ми на нього.
І довго так, аж поки нудно стане.
А спати не давав у нього в хаті.
Казав: „ідіть, я буду спати сам,
я буду сам"— і так покаже палець
один, що так один він буде в хаті.
І вже тоді, як хто не йде, він візьме
за плечі й виведе за двері геть.
Не бив, а так виводив; він ніколи
не бив нас. Як лихий бував, тоді
кричав, ногами тупав, щось багато
по-своїому балакав, тільки ми
того не розуміли. Часом так,
хто зна чого, він сердився—чужий,
його не розбереш... Ну, все-ж був добрий,
не то що наш „тойон" [1]). У нас казали,
що може він дурний, того і добрий.
Але-ж дурний хіба на книжці знає?
Він знав, куди і звідки річка йде,
і хто від чого хворий, хто умре,
хто видужає. Він багато знав,
дурний того не знає. Ми питали,
чи він розумний і чи в нього дома
усі такі. То він сміявся тільки,
нічого не казав, не вмів сказати,
а може не хотів. Він потім знав
багато говорити і пісень

[1]) „Тойоном" звуть на півночі усякого начальника.

навчився наших, — дивиться на книжку,
таку, що сам зробив, і так співає,
як ми колись співали, геть до слова.
А пастки ставити і невід затягати
не вмів і не навчився, хоч і хтів.
Морозу він боявся. Рідко-рідко
виходив на мороз. Тоді як сполох [1])
бувало видко, він тоді виходив,
хоч і мороз, любив на те дивитись.
У їхній стороні нема такого.
У їхній стороні й зимою сонце
і щось таке росте, що в нас нема,
і різне есть таке, що ми не знаєм.
Він нам хотів про все те росказати,
але у нас те все ніяк не зветься—
казав „чужий"—нема в нас слів таких.
Він нам по-свойому казав слова,
як зветься це і те, я знав тоді,
тепер забув—давно було, старий я,
тоді ще молодий був. І „чужий"
був молодий, а борода велика...
Ще поки був здоровий, не така
була та борода, а як заслаб,
то виросла така, що аж по пояс,
так наче в казці... В нас таких немає.
Він довго був слабий,—казав, від того,
що сторона йому чужа. Хто знає?
Він їв, і пив, і спав, все як здоровий,
казав: „нічого не болить". А схуд
і перше все лежав, дивився в стіну,
ні з ким не говорив і виганяв,
як хто приходив в хату. Потім раз
прийшов до нас у хату сам. Багато
казав нам і співав своїх пісень,
все про таке, що в нас його немає,
ми слухали, а потім всі поснули.
Прокинулись—він плаче. Ми питаєм:
„що хто тобі зробив?"—„Ніхто нічого".
Так і пішов і більше не приходив.
А ми ходили часто до „чужого",
як він лежав. Він вже не був лихий,
не виганяв нікого, тільки часто
так якось плакав і сміявся разом
і все хотів одно якесь там слово
нам росказати так, щоб зрозуміли;
казав, що лекше буде, як роскаже.
А ми таки того не розбирали,
то щось таке, що в нас його нема.
Нераз казав, що як-би те одно
йому хто дав, то він-би був здоровий.
Питали ми, чи то яка ростина,
чи звір, чи птиця, страва, чи одежа.
Казав, що ні. Раз батько мій сказав:
„Як-би тут був твій батько або мати,
брат чи сестра, чи жінка, певне-б ти
тоді здоровий був,—це-ж певне їх
немає тут, і може й звуться так,
як в нас ніхто не зветься?" Він подумав,
а потім головою покивав,
і каже: „ні, ще гірше-б я журився,
як-би й вони усі були в цій пущі,
як-би й вони без того пропадали,
без чого я тут гину"... Батько мій
спитав його: „А в вашій стороні
того багато є?" Він знов подумав,—
такі якісь у нього стали очі,
як в оленя, що на морозі плаче.
„Ні, каже, в нас його теж не багато,
ми більше мучимось, коли-б здобути,
ніж тішимося з нього, але все-ж
нам часом хоч здається, що вже маєм
хоч трошечки, або от-от здобудем,
або хоч забуваєм, що нема.
Але ж ми живемо хоч трохи .. ну, не знаю,
як це по-вашому... не так, як тут живуть".
На це і я сказав: „та вже-ж, у вас
і їжі й всього більше"—„Ні, не те,—
сказав чужий,—я не про те кажу.
Ну, от коли хто хоче вийти з юрти [1]),
а тут його не пустять, ще й прив'яжуть,
то як по-вашому, де він сидить?"
— Та вже-ж у юрті!—всі ми загукали.
— „А як не в юрті, а де-небудь так,
аби це там було, де він не хоче,
то це як зветься?"—тут ми не вгадали:
один казав „у лісі", другий „в полі",
усе не до ладу, а я мовчав,
бо що так говорити, як не знаєш?
Чужий усе загадував: „Ну, добре,
а як то зветься, як хто має пташку
таку, що довго вже сиділа в нього,
і випустить летіти; як сказати.

[1]) Сполохом звуть ріжнобарвне сяйво на небі, що дуже часто буває видко вночі в холодних північних краях.

[1]) Юртою зветься курінь, вкритий повстю або звірячими шкурами. В таких юртах живуть люде по холодних північних краях.

куди він випустить її?“ Знов кажуть:
хто „в поле“, хто „в тайгу“ [1]), а
хто—„на сніг“.
Чужий розсердився та вже до мене:
„Ну, каже, як тебе тойон посадить
в холодну“... „За що він мене поса-
дить?
Я заплатив усе!“ кажу чужому,
та й сам розсердився. Той засміявся.
— „Ну, каже, не тебе, а так кого —
то що тому найгірше у холодній:
чи те, що їсти й пити не дають,
чи те, що родичів нема в холодній,
чи те, що йти до дому не пускають
і не дають робити, що він хоче?“
— „Та як кому, хто що найбільше
любить“.—
Сказав мій батько. Тут чужий зрадів
(не знаю вже, чого!) і знов питає:
— „Ото-ж, коли хто любить, щоб
пускали
ходити скрізь, робити все, що хоче,
то як сказати, що він любить? тільки
одним сказати словом? Ну, хто ска-
же?“
Тут хто сказав: „робити“, хто—„хо-
дити“,
а хто—„не знаю“. Зморщився чужий:
„Ні, каже, все не те, немає слова!
Ну, я вам так, без слова роскажу.
ви тільки добре слухайте“.—„Та
добре“,
сказали ми, хоч нам уже обридло,
та жаль було чужого, бо слабий.
Він став казати: „Бачите, для мене
найкраще те, як можна скрізь ходити
і все робити, от цього й немає“.
Ми засміялись: видумав чужий!
Він скрізь ходив куди і ми ходили,
хіба що сам не хтів, коли мороз,
а то ходив на влови, і на рибу,
і раз далеко їздив до „чужих“,
і до тойона, та й до нас приходив,
усюди був і все робив, що хтів;
дивився в книжку, сам робив
книжки,
і шив, і чай варив, і їв, що хтів,
що тільки мав, не одбирав ніхто.
„Хто-ж не дає ходити і робити?—
кажу йому,—не ми-ж“?—„Та ні, не ви“!
— „Хіба тойон? Так він коли приїде,
А ти собі тим часом скрізь ходи
і все роби, що хочеш, ми не скажем
тойонові“.—„Тойонів тих багато,
не тільки цей один“, сказав чужий.
— Так ті ще далі, ніж оцей, бо зроду
сюди не приїздять, ти їх не бійся,
не знатимуть,—вмовляєм ми чужого,
а він махнув рукою: „Що казать вам!
Не знаєте! Куди я тут піду?
І що я тут зроблю у вашій пущі?
а геть від вас поїхати не можу,
нема-ж мені тут... ех, немає слова!“
Та як замовк чужий, то так до ночи
просидів і до нас не озивався.
Не знаю й досі, що йому зробилось,
що він такий лихий в той вечір був!
І нащо там йому здалось те слово?
Нема, ну, то й нема! багато слів
було у нього в книжці, ну, й казав-би
собі, яке хотів, а ми не знаєм,
у нас нема книжок і мало слів.
Еге, не доказав я про чужого.
Так знаєте, умер він. Я до нього
усе ходив. Питав я раз його,
чого він умирає, чи з морозу,
чи з кого слабість перейшла на нього
(він часом так про инших говорив,
коли хто умирав),—„то-ж ти розум-
ний,
сказав я,—знав про инших,—знай
про себе“.
А він сказав: „я знаю, я від того
вмираю, що у вас ніяк не зветься,
хоч єсть його без міри в вашім краю,
а те, від чого міг-би я ожити,
не зветься теж ніяк, немає слова,
але й його самого в вас нема...
Як-би було хоч слово, може-б я
ще й жив-би з вами“... і чужий аж
плакав,
як те казав, і я заплакав з ним,
бо жаль було чужого, добрий був.
А тее слово раз мені казав
чужий по-своїому, та я його забув,
чуже воно, та й що ним називати?
Не треба нам його. Чужим, бач,
треба.—
казав чужий, що не один вмирає
отак, як він, і ще умре багато...
Уже-б ми їм казали тее слово,
як хто з чужих людей отак заслабне,
так що-ж, коли його у нас нема.
І що воно й до чого тее слово?
То, певне, чари, то якесь закляття,
коли від того люде умирають...

[1]) Тайгою звуться в Сібіру величезні ліси, що вкривають собою сливе всю ду країну.

В КАТАКОМБАХ.

Катакомби коло Риму. В криптї, слабо освітленій олійними каганчиками і тонкими восковими свічками, зібралась громадка христіян. Єпископ кінчає проповідь слухачам, що стоять набожно, тихо і покірно.

Єпископ. Прославимо-ж, браття, господа Христа,
Що посадив на небі поруч себе
Замученого брата Харіклея.

Хор. На небі слава господу Христу,
Що визволяє від земних кайданів,
З гріховної темниці нас виводить
У царство світла вічного.

Діякон. Амінь.

Єпископ. Наш брат був на землі рабом поганським,
Тепер він раб господній, більш нічий.

Неофіт-раб. Господній раб? Хіба-ж і там раби?
А ти-ж казав: нема раба, ні пана
У царстві божому!

Єпископ. Се—щира правда:
Всі рівні перед богом.

Неофіт-раб. І раби?

Єпископ. Раби господні, брате, не забудь.
Сказав Христос: ярмо моє солодке,
Тягар мій легкий. Розумієш?

Неофіт-раб. (*Після тяжкої задуми*). Ні!..
Не можу. Не збагну я сього слова.

Христіянка-рабиня (*В раптовому нестямі пророкує*).
Уже лежить при дереві сокира!..
«Я посічу його і вергну в пломінь»
Сказав господь!.. Прийди, прийди, прийди,
Ісусе, сине божий! Похилилась
Твоя пшениця,—жде вона серпа...
Ох, доки-ж, господи?... Рахіль ридає,
Нема її діток... (*Безладна мова переходить в несамовитий лемент, инші жінки й собі починають голосити, де хто з чоловіків теж не витримує*).

Єпископ. (*Владним, дужим голосом*).
Геть, сатано!
Твоєї влади тут немає! (*підходить до пророчиці, що б'ється в корчах, і кладе їй на голову руку*).
Сестро,
Молитва й віра хай тебе рятують
Від навождення злого духа. (*Жінка помалу затихає під його поглядом і безсило схиляється на руки до товаришок, що піддержують її*).

Христіянка. (*Одна з тих, що піддержують пророчицю. Озивається несмілим голосом*).
Отче!
Її дитину вчора пан продав
Якомусь грекові з Корінта...

Єпіскоп. Вмовкни.
Великий наш апостол заповідав:
«А жінка серед збору хай мовчить.»
(*Пророчицю тим часом виводять. Мовчання*).

Неофіт-раб. (*Підходить до єпіскопа. Тремтячим від збентеження, але роспачливо-зважливим голосом*).
Прости, але я все-ж не розумію,
Як може буть якесь ярмо солодким,
А щось важкеє легким.

Єпіскоп. Брате мій,
Коли ти сам, по волі, шию схилиш
В ярмо Христове, солодко се буде
Твоїй душі, коли ти самохіть
На себе хрест візьмеш; невже він буде
Важким для тебе?

Неофіт-раб. Але нащо маєм
Ще самохіть у ярма запрягатись
Та двигати хрести по власній волі,
Коли вже й так намучила неволя?
Намулили нам ярма та хрести
І шию, й душу, аж терпіть не сила!
Я не за тим прийшов до вас у церкву,
Щоб ярем та хрестів нових шукати.
Ні, я прийшов сюди шукати волі,
Бо сказано-ж: ні пана, ні раба.

Єпіскоп. І сю волю матимеш ти, брате,
Як тільки станеш під ярмо Христове.
Раби господні рівні між собою.
Ти під ярмом шлях світовий пройдеш
І в царство боже ввійдеш, теє царство,
Де вже немає пана, окрім бога,
А він же нам отець. Твоя гординя
Була-б до сатанинської подібна,
Як-би ти влади господа-отця
Не хтів признати над собою.

Неофіт-раб. Отче,
Яка вже там в раба гординя тая!
Нехай і так, нехай отець єдиний
Над нами буде, та коли-ж настане
Те царство боже? Де його шукати?
Один з братів казав: воно на небі,
А другий: на землі... (*дивиться з запитом і палким сподіванням*).

Єпіскоп. Обидва праві.

Неофіт-раб. Де-ж на землі є царство боже?

Єпіскоп. Тут.

Неофіт-раб. У Римі?

Єпіскоп В нашій церкві.

Неофіт-раб. В катакомбах?

Єпіскоп. Не говори «ось тут», чи «там» воно.
Воно є скрізь, де бог є в людських душах.

Неофіт-раб. Коли-ж він буде в душах всіх людей?
Єпіскоп. Тоді, коли Христос у друге прийде на землю з неба.
Неофіт-раб. (*Смутно*).
Брат один казав,
Що літ аж тисяча минути мусить
Від першого до другого пришестя...
Єпіскоп. Се—єресь, брате, бо ніхто не знає
Ні дня, ні часу...
Неофіт-раб. (*впадає йому в річ і з радісною надією*):
Значить, царство боже
Настати може в кожен день і час?
Єпіскоп. Запевне так.
Неофіт-раб. (*Замислюється і знов смутніє*).
Єпіскоп. Про що гадаєш, брате?
Неофіт-раб. Я думаю... ось ти казав, що тут
У нас є царство боже... А чому-ж
У нас тут є патриції, плебеї,
Ну, і раби? (*оглядає все зібрання, де-котрі спускають очі в землю*).
Християнин-патріцій. (*Виступає трохи наперед*).
Душа твоя, мій брате,
Бентежиться даремне. Я—патріцій,
А він—мій раб (*показує на старого чоловіка*).
Але се так для світа,
А перед богом ми брати обоє.
Неофіт-раб. (*До старого раба*). Ти раб йому про людське око тільки?
Старий раб. Ні, я служу своєму пану вірно,
Не тільки зо страху, а й по сумлінню,
Як наказав господь.
Неофіт-раб. Коли ви рівні,
То нащо маєш ти йому служити.
Старий раб. То божа воля, що вродився він паном,
А я рабом.
Неофіт-раб. То, значить, в царстві божім
Є раб і пан?
(*Старий раб мовчить*).
Патріцій Він тут мені не раб.
Тут я йому готов умити ноги,—
Ми зажили святого тіла й крови
Укупі, при однім столі.
Неофіт-раб. (*До старого раба*). І дома
Так само при однім столі їсте?
Старий раб. Ні, брате, се-б зовсім не випадало?
Неофіт-раб. Чому?
Старий раб. Бо так не личить... не подоба...
Єпіскоп. (*До неофіта-раба*). Не спокушай його. Він простий духом,
А царство боже для таких найближче.

Хто терпить все в покорі, той щасливий,
Тому однаково, чи пан, чи раб
Він буде тут у світі.

Неофіт-раб. Ні, мій отче,
Ні, не однаково... *(з поривом)*. Коли-б ти бачив,
Як плакала моя дитина вчора—
Воно-ж покірне, тихе немовлятко—
До вечора без покорму зоставшись,—
На оргії прислужувала жінка
І ніколи було забігти в хату
Погодувать дитину. А тепер
Дитина наша хвора, тільки жінка
Не сміє плакати, бо пан не любить
Очей заплаканих в рабинь вродливих.

Єпіскоп. Не треба плакати, хоч-би померла
Дитина ваша—їй велике щастя
На небі приготоване.

Неофіт-раб. А панській
Малій дитині менше щастя буде,
Коли помре невинним немовлятком?

Єпіскоп. *(Трохи збентежений)*. Невинні всі однакові у бога.

Неофіт-раб. *(Понуро)*. То паненяті вдвоє щастя буде,
Раз на землі, а вдруге ще й на небі...

Старий-раб. Не заздри, брате, не губи душі,
Святої чистоти їй не плями.
Нехай знущається твій пан—поганий
(Бо християнин так-би не знущався),
Він чистоти в твоїй сім'ї не знищить,
Поки в тебе і в жінки душі ясні.

Неофіт-раб. Ой, не печи мене словами, діду!...
Пробач, не знаєш ти... сказати сором...
Е, що там сором для раба!. Скажу!.
Яка там „чистота“ і „ясні душі“?
Моя душа гниє, коли я бачу,
Як жінка з оргії приходить часом
Вином роспалена, з вогнем в очах
Від соромицьких співів, квіти в косах
Ще не зів'яли і такі яскраві
Супроти бруду в хаті видаються...
Одежу панську жінка поспішає
Зміняти на верету рабську швидче,
Щоб не каляти в нашій „чистій“ хаті,
І я нераз у жінки бачив сльози
В такі хвилини... Звичка до роскошів
Уїлась їй у сердце, мов іржа,
Без них їй тяжко... Діду, я не міг
Не міг не бить її за тії сльози,
Хоч знав, що тим спротивлю їй ще гірше
Огидну хату нашу...

Патріцій. Брате мій,
Ти напути на нашу віру жінку,
Тоді вона вже плакати не буде
По марних світових роскошах.

Неофіт-раб. Пане!—
Чи пак у вас тут кажуть «брате», знаєш,
Не зважуся я жінки навертати
На нову віру. Хай вже ліпше плаче
По чистих шатах та по панській хаті,
Ніж має плакати по чистоті
Душі своєї й тіла. Врятувати
Вона однаково себе не може,
То що їй з того, коли буде знати
Про гріх і святість. Краще хай не знає.

Єпіскоп. Хто по неволі согрішив, той чистий.

Неофіт-раб. Та ми, раби, самі нераз не знаєм,
Що робим по неволі, що по волі...
Гріх, чи не гріх, а мука зостається...
Сказати тяжко... я не знаю сам,
Чи то моя, чи панськая дитина...
Люблю дитину й часом ненавижу...

Стара жінка. Гріх ненавидіть, то-ж дитя невинне.

(Глянувши на єпіскопа, замовкає).

Єпіскоп. І жінка часом мудре слово мовить.

(Молода, але змарніла, убого вбрана жінка щось шепоче на вухо поважній, старій вдові-дияконісі).

Дияконіса. *(До єпіскопа).* Дозволиш говорити, чесний отче?

Єпіскоп. Кажи, але коротко.

Дияконіса. *(Вказує на молоду жінку).* Ся сестра
Бажає послужити своєму брату
(вказує на неофіта-раба).

Єпіскоп. Як саме?

Дияконіса. Просить, щоб його жона
Приносила дитину їй до хати,
Йдучи на панську оргію служити,—
Сестра своє годує немовлятко,
То вділить покорму і тій дитинці,
Та й доглядить до вечора сумлінно.

Єпіскоп. *(До молодої жінки).* Се добре діло перед богом, дочко.

(Молода жінка покірливо склоняє голову).

Дияконіса. *(До неофіта-раба).* Скажи своїй жоні, нехай приносить
Дитя до хати теслі Деодата—
На форумі Малому він живе—
І доручить сестрі Анцілодеї,
За догляд щирий може бути певна.

Анцілодея. *(Молода жінка. Тихим голосом до неофіта-раба).*
Зроби мені сю ласку, милий брате.

Неофіт-раб. *(Зрушений).* Спасибі, сестро!

Патріцій. А до мене прийдеш,—
Я дам тобі одежі, не нової,
Але порядної, з моїх рабинь.
Ми з жінкою даєм їм більш, ніж треба,
То можуть і твоїй жоні вділити,
Коли твій пан не досить їй дає.

Неофіт-раб. (*Здержано*). Спасибі, пане.

Єпіскоп. (*Поправляє*) «Брате»

Неофіт-раб. (*Байдуже*). Хай і так.

Християнин-купець. Казав ти, жінка любить чистоту,
А в хаті бруд. Приходь до мого краму,
Я мила дам без грошей, певно, пан ваш
Вам жалує його.

Неофіт-раб. (*З ледве захованою насмішкою*).
Либонь, що так.

Старший діякон. Ти, може, часом голодуєш, брате,
Здебільшого погані зле годують
Своїх рабів, то ти приходь до нас
Що-тижня на аґапу у неділю,
(Се в нас такі обіди для убогих),
Там матимеш поживну добру страву
Для тіла і для духа. Бо часами,
Як покінчиться вже трапеза вбогих,
Приходять і єпіскоп та найстарші
Христової зажити крови й тіла,
Подати нам науку благочестя,
Умити ноги браттям. Ти приходь
На дворище до мене. Я—олійник,
Аґатофілом звуся, коло Термів
Моя оселя. Всяк тобі покаже,
Де мешкає «отой дивак-багач,
Що любить годувати всю голоту»,
Се так про мене гомонять погані.

Неофіт-раб. (*Нічого не відповідає діяконові, стоїть якийсь час мовчки, вхопившись за голову*).
До чого я дожився! Лихо тяжке!
Жебрущим дідом за молоду став!..
Кого мені клясти? Чи свого батька,
Чи ті довги, чи того багача,
Купця на людські душі? Чи той день,
Той час, коли на світ я народився?

Єпіскоп. Нещасний, схаменися! заспокойся!
Жени від себе геть лихого духа
Гордині й роспачу! Смертельний гріх
Оці твої прокльони, ще й в годину,
Коли тобі брати братерську поміч
Так гойно призволяють.

Неофіт-раб. Ой, та поміч,
Вона мені вразила серце в край...
Та глянь-же ти на сю змарнілу жінку:
(*вказує на Анцілодею*),
Вона-ж, як тінь. А в мене-ж молода,

Здоров'ям повна жінка, тільки син мій,
Як сирота, за покормом бідує,
Чужій дитині долю заїдати
Або вмирати, мусить, поки мати
Вином і втіхою панів частує.
І я ще маю жебрати одежі
Отій своїй з біди гулящій жінці,—
З рабів рабині шмаття назбираю,
Бо ніколи рукам здоровим прясти,—
Не має часу, бо що-день, то—свято.
Ти кажеш, гріх клясти й роспачувати,
А се-ж не гріх голодних об'їдати
І голих обдирати? і кого-ж?
Своїх братів, працьовників, рабів...

Діякон. У нас дають і вбогі, і заможні.

Неофіт-раб. А, я забув, що можу взяти мила
У брата-крамаря зовсім задурно,
Щоб трохи обхаючить рабські злидні,
Аби не так кололи очі
У царстві божому братам багатим.
А то ще прийде часом брат убогий
На ту аґапу раз у тиждень їсти,
Та роспростре свої брудні верети
На лаві поруч білої туніки
І вишитої тоги. (*До патріція*) Ти подякуй
Свому товаришу за теє мило,
Бо, може, прийдеться умити ноги
Мені для християнського братання,
То все-ж-таки вони чистіші будуть,
Як я їх дома трошки милом змию,
Пожалую ручок патріціянських.
(*Патріцій спалахує, але стримується і тільки поглядає на єпископа*).

Єпіскоп. (*Ще тихим здержаним голосом, але вже суворо*).
Який злий дух тобі обмарив серце?
За віщо ти своїх братів караєш
Їдкими та вразливими словами?
Що ми тобі вчинили, що ти маєш
Супроти нас?

Неофіт-раб. Я маю жаль до вас,
Великий жаль. Я досі був рабом,
Невільником, запроданим в неволю,
Забраним силоміць, а ви тепер
Ще й жебраком мене зробити хтіли,
Щоб я по волі руку простягав
По хліб ласкавий. Ви мені хотіли
Поверх ярма гіркого—ще й солодке.
Поверх важкого—лекше наложити,
І хочете, щоб я ще вам повірив,
Немов мені від того стане лекше.

Єпіскоп Се ми тобі по щирости казали,
По слову божому.

Неофіт-раб А я не вірю
Ні в щирість вашу, ні в такі слова.
Як-би ви щиро помогти хотіли—
Он маєте на олтарі срібло
І золото—замісць отих аґап
Могли-б рабів з неволі викупляти.—
(*До патріція*). Ти, пане, міг-би відпустити й дурно,
А ми-б уже сами собі дістали
Одежі й хліба.

Єпіскоп Хто такії ми,
Щоб волю божу одміняти мали,
Кому рабом, кому з нас вільним бути?
Про що ти дбаєш? „Не єдиним хлібом
Живе людина, але й кожним словом,
Що з божих уст виходить".

Неофіт-раб Ні, їй мало
Самого хліба й слів, їй треба волі.
Инакше буде нидіти, не жити.
За те-ж я маю жаль до вас великий,
Що ви мені замісць того життя,
Обітованного у вічнім царстві божім,
Даєте страву, одіж та слова.

Єпіскоп Не всі слова однакові, мій брате,
Слова господні більш рятують душу,
Ніж людські всі діла.

Неофіт-раб Які-ж слова?
„Терпливість і покора" тільки й чув я
Від вас сьогодні. Та невже вони
Рятують людські душі? Та невже
За них ідуть на хрест, на наглу страту
І на поталу звірям християне?

Єпіскоп Вони ідуть за те велике слово,
Якого всім словам людським не сила
Достоту росказати.

Неофіт-раб Що за слово?

Єпіскоп Те слово—бог. Він альфа і омега,
Початок і кінець. Ним все настало
І ним усе живе, і більш немає
Богів на світі, окрім сього бога.
Він є і слово, й сила, і життя,
А всі оті, що звалися богами
В поганськім світі,—ідоли бездушні
Або злі духи, слуги князя тьми,
І се за те нас мучать, роспинають,
Що ми не хочем ідолам служить
І князя тьми признати нашим богом,
Бо ходимо не в темряві, а в світлі.

Неофіт-раб (*палко підхоплює слова єпіскопа*).
„Бо ходите не в темряві, а в світлі",
То й скинули терпливість і покору,
Як маску Міма, геть з свого обличчя,

Не хочете служити і коритись
Тому, чиєї влади ваші душі
Признати більш не можуть, проти кого
Боротись вам велить сумління ваше,
Чи так я зрозумів тебе, мій отче?

Єпископ
Так, лиш одно додати мушу я:
Ми боремось в терпливості й покорі.

Неофіт-раб
(*Упалим голосом*).
І знов нічого я не розумію:
Боротися в покорі... Що се значить?

Єпископ
Ми боремося з духом, не з людьми.
Ми платимо покірно всі податки,
Ми кесаря шануємо і владу,
Не повстаєм ні словом, а ні ділом
Супроти них, а тільки князю тьми
Ні жертви, ні поклонів не даємо.

Неофіт-раб.
А хто-ж такий той кесар, тая влада?
Хіба-ж вони не слуги слуг того,
Кого ви князем темряви назвали?

Єпископ
В той час, як служать ідолам, а в инший—
Вони начальники від бога дані.

Неофіт-раб.
Від бога? від якого?

Єпископ
Бог єдиний
На світі є, бог—слово, бог—любов,
Бог триєдиний: батько, син і дух.

Неофіт-раб.
То се він дав і кесаря, і владу
Преторіянську та патріціянську,
І владу над рабами багачів?

Єпископ
„Нема на світі влади, окрім тої,
Що йде від бога"; бог є цар і пан
Над усіма владиками земними,
Вони в його руці, і він помститься
Над ними за неправду, а не ми.
„Мені належить помста", каже вічний.

Неофіт-раб.
Коли-ж та помста?

Єпископ
Хто збагнути може
Шляхи господні?

Неофіт-раб.
Може, аж тоді,
Як царство боже стане по всім світі,
Коли Христос на землю вдруге прийде?

Єпископ
Тоді напевне буде божий суд.

Неофіт-раб.
А потім що?

Єпископ
Одна отара буде,
Єдиний пастир.

Неофіт-раб.
А при нім не буде
Помішників, намісників господніх!
Ніяких тих начальників над нами?
І вже тоді не будуть більше люде
У думці вільні, а в житті раби?

Єпископ
Не знаю, сього слова нам не дано
Від господа Христа й його посланців.

Неофіт-раб. Отак?.. про мене-ж, хай воно й ніколи
Те царство боже не приходить!

Старший раб. (*з невимовним жахом*). Боже!
Рятуй нас від гріха! Що він говорить?
(*Вся громада християнська гомонить; окремих слів не чутно, але гамір, як хвиля, росте, наповняє криптy і луною роскочується по темних переходах катакомб*).

Єпіскоп (*Підіймає руку в гору. Дужим голосом*).
Мир, браття вам! (*До Неофіта-раба*). Покайся, нечестивий!
Візьми назад слова ті необачні,
Бо гірш тобі на тому світі буде,
А ніж на сьому. Хто на сьому світі
Не хоче царства божого вбачати,
Той втратить і небесне царство боже.
І буде ввергнутий в гегену люту,
Де пломінь невгасимий, плач і скрегі
І де робак до віку точить серце.

Неофіт-раб. (*Палко*). Ні, не покаюсь. Ти, старший, даремно
Мене гегеною лякаєш. Маю
Гегену ту що-дня і що-години,
Навколо себе чую плач і скрегіт,
Що-дня мені робак той точить серце.
То-ж він мене привів сюди до вас
Шукати правди, волі і надії,
А що я в вас найшов? Слова облудні
І марну мрію про небесне царство
Та про царя єдиного в трьох лицях,
Що над панами нашими панує
І їм дає над нами панувати
Від першого до другого пришестя,
А, може, й далі. Може-ж і по смерти
У тім небеснім вашім царстві божім
До віку буде так, як тут до часу.
Безплотні душі ваші будуть вічно
«Терпіти і боротися в покорі».
Сей рабський дух (*на старого раба*) і там служити буде
Не тільки з остраху, а й по сумлінні
Душі патріціянській можновладній;
Сей (*на крамаря*) буде важити добро і зло
І чистоту по часточкам вділяти;
Сей (*на діякона*) раз на тиждень буде роздавати
Духовну страву отакій голоті,
Як хоч би й я, а ми вже, злидарі,
Стоятимем тихенько та покірно,
Немов старці перед багатими панами,
Ждучи, який нам знак подасть єпіскоп,
Чи він хоч слово мовити дозволить,
А може нам звелить співати гімни
Єдиному цареві всіх царів
І панові усіх рабів небесних.

Ні, далебі, не знаю, чи не краще
Було-б мені в самій гегені вічній,
Ніж у такому рабстві безнадійнім,
З якого й смерть вже визволить не може.

Єпіскоп. *(Що вже кілька разів намагався перервати ту мову і стукав патерицею об землю, гнівним і грізним голосом покриває слова неофіта-раба).*

Геть, відійди від мене, сине тьми!
Лиши сей збір! Чого сюди прийшов
Бентежити святу громаду нашу?
Нащадку злий єхидни, скрийся в нору,
З якої виліз на погибель душам!

Неофіт-раб. Ні, ти мене не смієш проганяти,
Бо я сюди прийшов по твому слову,
Повіривши обітниці лукавій,
Немов-би тут знайду любов і спокій
І вічнеє життя. А ви забрали
Останній спокій і любов остатню
Навіки отруїли, і тепер
Душа моя вмирає. Я не знав,
Що значить гріх, я тільки знав нещастя.
А ви мене навчили, що то гріх
І нечість перед богом. Я був певний,
Що смертю покінчаються всі муки,
А ви мені відкрили цале пекло
В просторі вічности за гріх найменший.
Так мусите ж ви дати оборону
Від безліч гріхів отих пекельних.
Учили ви мене любити ближніх,
Так научіть мене їх боронити,
А не дивитись, опустивши руки,
Як в рабстві тяжкім браття погибають.
Все ваше милосердя, наче латка
На ветоші злиденного життя,
І тільки гірше злидні виявляє.
Чи молоко чужої жінки дасть
Моїй дитині ніжність материнську?
Чи верне чиста одіж чистоту
Моїй що-дня плямованій дружині?
Чи я забуду серед ваших зборів
Мою сумну зганьбовану оселю?
Не хліба хочу я, не слова прагну,
Любови чистої, без плям, бажаю,
Без заздрощів, без сумнівів нечистих;
До ясної надії пориваюсь,
Що я хоч здалека побачу волю,
Що хоч мій син, онук, найдальший правнук
Такого часу діжде, як і слово,
Ганебне слово «раб» із світа зникне
Жадаю віри в ту святую силу,
Що розум просвітить у найтемніших
І всіх людей збере в громаду вільну
Без пастора-дозорця і без пана,

А не в отару з пастухом свавільним
Та з лютими собаками, тремтячу
Від голосу вовків, левів, шакалів,
Гієн, лисиць і всякого хижацтва.
Не я один духовну спрагу маю,
Не я один так серцем голодую,
Багато нас таких. Мені казав
Один товариш-раб, що десь над Тібром,
Як перейти отруєну Маремму,
Є табор потайний рабів повстанців.
Утомлені своїм довічним рабством,
Вони гадають розірвати пута
І скинути ярмо з своєї шиї.

Патріцій. Ти думаєш вони на довго скинуть?

Неофіт-раб. Хоч-би на мить, і то вже варто труду!
Я сподівався на довічну волю
В громаді вашій, але ви й на мить
«Солодкого ярма» нездатні скинуть,
Так чи не краще залишити мрії
Про вічне і піти на часове,
Замість аґап на оргію криваву?

Патріцій. Скажи—на хрест і на ганебну страту.

Неофіт-раб. Ей, християнине! з якого часу
У вас ганебною зоветься страта?
Невже се ви жахаєте хрестом?
Адже-ж Месія ваш не посоромивсь
Укупі з розбишаками конати
На тім хресті.

Єпіскоп. Він освятив хреста,
А не розбійники. Він врятував їх,
А не вони його.

Неофіт-раб. Овва! Невже?
А може-б він не царював на небі,
Не панував над душами людськими,
Як-би не проливалась тая кров
Розбійників, повстанців, непокірних
На острах всім рабам і «простим духом»,
Бо, може, «терпеливість і покора»
Давно-б полинули з землі на безвість,
Як-би мара прибитих на хрестах
Кривавих розбишак нас не лякала
Погрозою даремного сконання.

Молодий християнин. Терплячих і покірних не лякає
Смерть на хресті за того, хто прийняв
За всіх нас муки хресні.

Неофіт-раб. Так на те
Він їх прийняв, щоб ми їх знов приймали?
Та де-ж він, той рятунок, в чім той викуп
Гріхів усього світа, як і знов
Що-дня криваві викупи даються?

Єпіскоп. Той викуп там на небі. Наше царство
Не сього світа. Хай тіла вмирають,

Аби повік жили блаженні душі.
Христос віддав і плоть, і кров свою
В поживу вірним, а такі ледачі
Раби лукаві, як ось ти, марнують
Святий той дар, і він даремне гине.

Неофіт-раб. А мало нас погинуло даремне,
Крівавих жертв усім богам неправим,
Та гине й досі за того царя,
Що, кажеш ти, на рабство осудив нас?
Хто зміряв шлях, обставлений хрестами,
Що ми, раби, одвіку перейшли?
Хто зважив кров, що досі ще не впала
На голову катів, а все тяжить
На дітях тих замучених героїв?
По тій крові, немов по багряниці,
Постеленій для кесарських тріумфів,
Пройшла богів фаланга несчисленна
З землі на небо. Доки буде слатись
Під ноги їм, тиранам безтілесним,
Богам, безкровним, неживим примарам
Живої крові дорога порфіра?
Своєї крові я не дам ні краплі
За кров Христову. Як що тільки правда,
Що він є бог, нехай хоч раз проллється
Даремне божа кров і за людей.
Мені дарма, чи бог один на небі,
Чи три, чи триста, хоч і міріяди,
За жодного не хочу помирать,
Ні за царя в незнаному едемі,
Ні за тиранів на горі Олімпі.
Нікому з них не буду я рабом,
Доволі з мене рабства на сім світі!
Я честь віддам титану Прометею,
Що не творив своїх людей рабами,
Що просвітив не словом, а вогнем,
Боровся не в покорі, а завзято.
І мучився не три дні, а без ліку,
Та не назвав свого тирана батьком,
А деспотом всесвітнім, і прокляв,
Віщуючи усім богам погибель.
Я вслід його піду. Коли загину,
То не за нього—він не хоче жертви—
Але за те, за що і він страждав.
Нехай нікого хрест мій не лякає,
Бо як почую я в своєму серці
Святий вогонь і, хоч на час, на мить,
Здолаю жити не рабом злиденним,
А вільним, непідвладним, богорівним,
То я щасливим і на смерть піду
І без докору на хресті сконаю.

Анпілодея. *(Раптом заходиться нестримливим риданням).*

Неофіт-раб. *(Лагідно).* Чого ти, сестро? Що тебе вразило?
Чи я тебе образив прикрим словом?
Повірь мені, я не хотів того.

Анцілодея. Ні, брате... не образив... тільки... шкода...
Так жаль мені тебе... загинеш певне...

Єпіскоп. Не плач. Лукавий раб—не вартий сліз.
Він поклонився духом Прометею,
А той єсть сатана, одвічний змій,
Що спокусив на гріх і непокірність.
Нема сьому рабові ні рятунку,
Ні прощі. Він занапастив себе.
Покиньмо нечестивця, одсахнімось,
Ходім от зла і сотворімо благо.

Неофіт-раб. А я піду за волю проти рабства,
Я виступлю за правду проти вас!
(Вся громада рушає з свічками в руках. Єпіскоп попереду. Неофіт-раб іде сам, окремо, другим переходом в инший бік).

КАСАНДРА.

(Драматична поема).

II.

Касандрин покій.

Касандра пише Сібілінську книгу на довгім пергаменті. Коло неї великий триніг з запаленим куревом.

Поліксена. *(В білому вбранні, червоні стрічки й червоні квітки з гранати в косах).*
Касандро, рідна, ти не знаєш, люба,
яка щаслива я! Який вродливий
мій Ахілес, мій наречений! Часто
я з брами бачу, як він їде полем,
мов Геліос прекрасний, так він сяє.
З Атрідами в незгоді він, і хоче
в міцному мирі з батьком нашим бути.
І шлюб наш буде вже одразу плідним,—
так кажуть Мірмідонці і Троянці,—
бо з нього вродиться і згода й сила,
і не загине вже святая Троя,
не вмре народ державного Пріяма!

Касандра. Пробач мені, сестричко, я не можу
тепер з тобою говорити. Бачиш,
тепер пишу я книгу, на розмові
я мушу бути з яснокудрим богом.

Поліксена. Негарно заздрити сестрі, Касандро
невинна я, що Ахілес мене,
а не тебе, з усіх царівен вибрав
не дівчина-ж бо мужа вибірає,
а він її. Із того я не винна,
що ти не вміла догодить Кіпріді.

Касандра. Ні, Поліксено, я тобі не заздрю!
(заслоняє лице покривалом).

Поліксена. Прости, кохана, я тебе вразила.
В своєму щасті я зовсім забула,

що слово „шлюб“ гірке моїй Касандрі
від того часу, як Долон зрадливий
одкинувся від неї.

Касандра. Поліксено,
що говорить про те! Я добре знала,
що я йому дружиною не буду.

Поліксена. А нащо-ж ти приймала подарунки?

Касандра. Бо я його любила. Ті дари—
то все, що міг Долон Касандрі дати.
Чому-ж я мала і того зрікатись?
Він щиро те давав, а я те брала,
щоб мати спогад про хвилини щастя,
бо знала я, їх не багато буде.
Дивись: і досі золота гадючка
мені правицю обвиває так,
як спогад в'ється коло мого серця...
(показує обручку на руці вище ліктя).
Долон не винен. Винні сії очі,
не вмів їх погляд мовити: „кохаю“,
хоч від кохання серце розривалось.
Боявся їх Долон. Він сам казав,
що вбили щастя наше тії очі
холодними і твердими мечами.
Вони однакові були, незмінні
перед богами і перед коханим.
Не міг Долон очей тих подолати,
не міг він погляду їх одвернути
від таємниці до живого щастя.
І знала я, що в сих моїх очах
моя недоля, тільки що робити?
Хіба осліпнути? Бо де візьметься
у птиці віщої коханий погляд
голубки, що воркує.
(Поліксена дивиться їй в очі).
Поліксено!
Не придивляйся до моїх очей.
Не говори до мене, не питай
нічого, нічогісінько. Ти знаєш,
тебе я над усіх сестер злюбила.
Не говори до мене.

Поліксена. Ні, Касандро,
не думай ти, що й я тобі ворожа,
Як інші всі. Не винна-ж ти, що хвора,
що бог тобі так затуманив думку,
що скрізь лихе ввижається тобі
там, де його і признаку немає,
що ти собі та й людям труїш радість.
Мені тебе, голубко, дуже шкода.
(*Сідає на низенький ослінчик біля ніг Касандри*).
Сестричко, розчеши мені волосся.
Мені казала мати розчесатись,
та бачиш, як заплуталось воно.

Та ще тут сі квітки ніяк не вийму.
(*Виймає з-за пояса золотий гребінець і маленьке кругле свічадо*).
Ось маєш гребінець.
(*Подає гребінець Касандрі, та бере слухняно, починає розв'язувати стрічки, виймати квітки з волосся. Поліксена дивиться в свічадо*).

Касандра. (*Шепоче*). Яка хороша
моя сестричка! Заздрісні боги
собі найкраще в жертву вибирають
О, краще-б я тепер мечем жертовним
життя її перетяла, от зараз,
поки вона ще горя не зазнала.

Поліксена. (*Бачить в свічаді очі Касандри*).
Касандро, я боюсь твоїх очей!
Чого так дивишся? Що ти шепочеш?

Касандра. Нічого, ні, нічого. Ти казала,
що хвора я. Так, може се і правда,
я, певне, хвора, не вважай на мене...
Згадала я про нашого Троїла,
до тебе він такий подібний був...
а надто як лежав мечем пробитий...
спокійний, тихий, гарний... Поліксено,
ти вже забула, чий-то був той меч
у грудях брата нашого Троїла?

Поліксена. Касандро, нащо спогадами труїш?
На те війна.

Касандра. Ох, так, на те війна:
убити брата, потім заручити
сестру за себе...

Поліксена. Брат давно убитий,
і я його заледве пам'ятаю,
та й Ахілес тоді зовсім не знав,
кого він убивав.

Касандра. Та ми те знаєм.
І, певне, Ахілес того не знав,
що в той-же час, як він шукав послів,
щоб їх послати у свати до тебе,
твій брат, наш Гектор, саме раду радив,
щоб запалити кораблі ахайські.
В той час, як ти оці квітки з гранати
у кучері вплітала, Гектор наш
думливу голову шоломом зброїв.

Поліксена. Так що? Він Мірмідонців не зачепить,
то й Ахілесові про те байдуже,
як і мені.

Андромаха. (*Вбігає*). Чи ви те чули, сестри?
Мій Гектор, кажуть, заколов Патрокла.
Се-ж Ахілес Патрокла мав за друга
найпершого...

Касандра. Ой, горе! кров і помста!
Оце твій шлюб, нещасна Поліксено!
(Бере з-за тринога ножиці й обрізує коси Поліксені).
Поліксена. Ой!
Касандра. Поліксено, де жалобні шати?
Андромаха. Безумна, що ти робиш?
Касандра. *(В пророчому нестямі).* Андромахо,
сестра по братові жалобу носить,
вдова по мужові бере ще глибшу,
а сирота загине в сповитку!
Андромаха. Зловіснице, бодай ти заніміла!
Поліксена. Чом ти мені одразу не сказала,
що горе близько? Може-б я могла
затримать Гектора...
Касандра. Ох, Поліксено,
я завжди чую горе, бачу горе,
а показать не вмію. Я не можу
сказати: тут воно, або: он там.
Я тільки знаю, що воно вже є,
і що того ніхто вже не одверне,
ніхто, ніхто. Ох, як-би тілько можна,
то я-б сама те горе одвернула!
Поліксена. Та й одвернула-б, як-би ти сьогодні
сказала Гектору: не йди на бій.
Андромаха. Вже-ж, ти се знала,—чом-же не сказала?
Касандра. Хоч би й сказала,—хто-б мені повірив?
Андромаха. Та як-же й вірити, коли ти завжди
не впору й недоладно пророкуєш?
Поліксена. Віщуєш горе завжди, а чому
й від кого прийде горе, не говориш.
Касандра. Бо я того не знаю, Поліксено.
Андромаха. То як ми можем вірити словам?
Касандра. То не слова, я все те бачу, сестри,
що говорю. Я бачу: Троя гине.
Андромаха. Чому? Від кого? Хто її зруйнує?
Атріди? Ахілес?
Касандра. Не знаю, сестри,
Я бачу тільки: Троя погибає,
і шлюб дочки Пріяма з Ахілесом,
червоним від крови Троянських мужів,
ганебний шлюб не врятував-би Трої.
Живі вино готують на весілля,
мерці волають: крови дайте, крови!
...Ох, скільки крови чорної я бачу!
І батько наш коліна обіймає
катам своїх дітей... Я чую крик...
ридає, плаче, скиглить, виє, виє...
То наша мати!.. Я пізнала голос!..
Андромаха. Боги всесильні, одберіть їй мову!
(Касандра хапається за голову і з жахом дивиться у простор. Поліксена з плачем кидається в обійми Андромахи.)

III.

Гінекей Андромахи. Рабині прядуть і тчуть, де-які гаптують і шиють. Андромаха тче великий білий плат, обходячи навколо високі кросна.

Андромаха (*до рабинь*).
Підіть на браму ви, Левкé й Хрізé,
іди й ти, Айтро; по черзі вертайтесь,
поглянувши на бій і роспитавшись,
про Гектора мені звістки приносьте.
(*Рабині виходять*).

Клімена (*стара рабиня*).
Чому ти, владарко, сама не підеш?
Не так-би сумувала, подивившись,
як твій герой воює ворогів.

Андромаха. Не можу, я, Клімено, я боюся
і ржання коней, брязкоту мечів,
і куряви, і крику, а найгірше
того смертельного співання стріл!
Як я те чую й бачу, то здається
мені, що то повстав з безодні хаос,
що ні людей нема вже, ні богів,
а тільки смерть панує самовладно.
А як не бачу лютої війни,
то й не боюся, і тоді я вірю,
що Гектора ніхто не подолає,
бо він герой по-над усіх героїв.

Креуза (*молода рабиня*).
Се правда, владарко! Щаслива жінка,
що може про свойого чоловіка
таку сказати правду...

Касандра (*раптом увіходить*).
Правда й щастя!
Як легко ти паруєш їх, Креузо!

Андромаха (*з невиразним страхом*).
Чого тобі, Касандро? Ти, здається,
забула вчора в мене веретено?
Креузо, пошукай...

Касандра Не треба, сестро.
Не буду я ні прясти, а ні ткати.
Жалобні шати маю, а на пóкрив
смертельний ти сама давно напряла,
не знаю тільки, чи доткати встигнеш.

Андромаха. До чого ти се кажеш? Я на ложе
для Гектора новий готую плат.

Касандра Я тільки се й кажу.

Айтра (*увіходить*). Наш владар в полі
зустрівся з Ахілесом.

Андромаха. Ох!.. І що-ж?!

Айтра. Здається, він його перемагає.

Андромаха. Та хто кого?

Айтра. Наш владар Ахілеса.
На брамі Поліксена аж зомліла,
побачивши, як Ахілесу скрутно.
Андромаха От безсоромна! То вона не брата,
а Мірмідонця стежить?!
Касандра. Андромахо,
на неї Мойра наложила руку
Не ти найнещасливіша у світі,
то-ж не суди нещасних. Вдів багато,
а межи братом вибирати й милим
не часто мусить жінка.
Андромаха. Що ти кажеш?
Ти, наче п'яна, помішала в купу
і правду й вигадку...
Касандра. Вино з водою
помішані стають одним напитком.
Левке (*увіходить і мовчки спиняється*).
Андромаха. Ну, що, Левке?
Левке. Не посилай мене
на браму, владарко...
Андромаха. Кажи, що сталось?
Левке. Нічого ще не сталось... я не можу...
Ох, сам Арес пустився-б утікати,
не то, що смертний..
Андромаха. Що ти жебониш?
хто-ж утікає?
Левке. Владар наш... твій муж...
Андромаха (*замахується на неї човником ткацьким*).
Неправда! як ти смієш?.
Касандра (*спиняє її руку.*) Не поможе
твоя рука проти правиці Мойри.
Андромаха. Геть, геть, зловіснице! Се ти, ти винна,
коли то правда, що говорить сяя!
Ти одібрала Гектору одвагу,
зламала дух зловісними речами,
убила віру й певність. Бо ніколи
мій Гектор не втікав від бойовиська,—
надію ніс, приносив перемогу
і славу. Але ти надію вбила
проклятими словами: «Помстай смерть!».
Бери-ж на себе сором і неславу,
що брат нещасний з бою принесе!
Касандра. Як-би приніс хоч їх, я прийняла-б.
(*Тремтить і, не маючи сили встояти, сідає на перший порожній стілець*).
Ох, Андромахо, як я палко прагну,
Щоб не були мої слова правдиві!
Андромаха. Як-би ти тільки їх не вимовляла
і не труїла нас, то й не було-б
лихої правди! Не вгасав-би дух.

Касандра. Зрікаюсь, Андромахо, я зрікаюсь
тих слів зловісних.

Андромаха. Пізно вже, Касандро,
вже дух погас.

Касандра *(мимохіть)*. Ох! і життя погасло!
Ой, горе! що робити? Я те бачу!
Я бачу: Ахілес прудкий женеться,
а Гектор упадає... страх і сором
його підбили, а не меч Пелідів.

Андромаха. Ні, ти сама була-б зо всього винна,
не страх, не сором і не меч, а ти,
отруйнице, коли ти правду кажеш!..
Ох, що-ж вони не йдуть? Я більш не можу
звісток тих ждати... Я піду сама...

Касандра *(затримує її)*. Я не кажу, нічого не кажу,
нічого не віщую... Тільки бачу!..
Осліпніть ви, зловісні очі!..

Хрізе *(вбігає)*. Горе!
поліг наш владар від меча Пеліда!

(Андромаха мліє, рабині захожуються коло неї, голосячи).

Касандра *(несамовита від туги, промовляє, мов непритямна)*.
Не страх, не сором і не меч, а я
своєю правдою згубила брата...

(Закриває лице покривалом).

ЛІСОВА ПІСНЯ.

Драма-феєрія (уривок).

Узлісся, наче повите ніжним, зеленим серпанком, де-не-де верховіття дерев поволочене зеленою барвою. Озеро стоїть повне, в зелених берегах, як у рутвяним вінку.

З лісу на прогалину виходять дядько Лев і небіж його Лукаш. Лев— уже старий чоловік, поважний і дуже добрий з виду; по-поліському довге волосся білими хвилями спускається на плечі з-під сивої повстяної шапки-рогатки; убраний Лев у полотняну одежу і в ясно-сиву, майже білу свиту, на ногах постоли, в руках кловня (малий ятірець), коло пояса на ремінці ножик, через плече виплетений з лика кошіль (торба) на широкому ремені.

Лукаш дуже молодий хлопець, гарний, чорнобривий, стрункий, в очах ще є щось дитяче; убраний так само в полотняну одежу, тільки з тоншого полотна; сорочка „на випуск", мережана біллю, з виложистим коміром, підперезана червоним поясом, коло коміра і на чохлах червоні застіжки; свити він не має; на голові бриль на поясі ножик і ківшик з лика на мотузку.

(Дійшовши до берега озера, Лукаш зупинився).

Лев. Чого-ж ти зупинився? Тут неможна
зайти по рибу. Мулко вельми, грузько.

Лукаш. Та я хотів собі сопілку втяти,
хороший тута вельми очерет.

Лев. Та вже тих сопілок до лиха маєш.

Лукаш. Ну, кілько-ж їх?—калинова, вербова
та липова—ото й усі. А треба
ще й очеретяну собі зробити,—
та лепсько грає!

Лев. Та вже бався, бався;
на те бог свято дав. А взавтра прийдем,
то будем хижку ставити. Вже час
до ліса бидло виганяти. Бачиш,
вже он-де є трава по межи рястом.

Лукаш. Та як-же будемо сидіти тута?
Та-ж люде кажуть—тут непевне місце.

Лев. То як для кого. Я, небоже, знаю,
як з чим і коло чого обійтися:
де хрест покласти, де осику вбити,
де просто тричі плюнути тай годі.
Посієм коло хижки мак-відюк,
терлич посадимо коло порога,
тай не приступиться ніяка сила...
Ну, я піду, а ти собі як хочеш.

Росходяться. Лукаш іде до озера і зникає в очереті. Лев іде по-над берегом і його не стає видко за вербами).

Русалка. (*випливає на берег і кричить*).
Дідусю! Лісовий! біда! рятуйте!

Лісовик. (*малий бородатий дідок, меткий рухами, поважний обличчям; у брунатному вбранні барви кори, у волохатій шапці з куниці*).
Чого тобі? Чого кричиш?

(Русалка. Там хлопець
на дудки ріже очерет!

Лісовик. Овва!
Коби всії біди! Яка скупа.
Сь тута мають хижку будувати,—
я й то не бороню, аби не брали
сирого дерева.

Русалка. Ой, леле! хижу?
То се тут люде будуть? Ой, ті люде
з-під стріх солом'яних! Я їх не зношу!
я не терплю солом'яного духу!
Я їх топлю, щоб вимити водою
той дух ненавидний. Залоскочу
тих натрутнів, як прийдуть!

Лісовик. Стій—не квапся.
То-ж дядько Лев сидітиме в тій хижі,
а він нам приятель. То він на жарт
осикою та терличем лякає.
Люблю старого. Та-ж як-би не він,
давно-б уже не стало сього дуба,
що стільки бачив наших рад і танців,
і лісових великих таємниць.
Вже німці міряли його, навколо
в трьох постававши, обсягти руками—
і ледве що стікло. Давали гроші,
таляри биті, людям дуже милі,
та дядько Лев заклявся на життя,
що дуба він повік не дасть рубати.

Тоді-ж і я на бороду заклявся,
що дядько Лев і вся його рідня
повік безпечні будуть в сьому лісі.

Русалка. Оввa! А батько мій їх всіх потопить!

Лісовик, Нехай не важиться! Бо завалю
все озеро гнилим торішнім листом.

Русалка. Ой, лишечко, як страшно! Ха-ха-ха! (*Зникає в озері. Лісовик, щось воркочучи, закурює люльку, сівши на завваленому дереві. З очеретів чутно голос сопілки, ніжний, кучерявий, і як він розвивається, так розвивається все в лісі. Спочатку на вербі та вільхах замайоріли сережки, потім береза листом залепетала. На озері роскрились лілеї білі, і зазолотіли квітки на лататтї. Дика рожа появляє ніжні пуп'янки. З-за стовбура старої розщепленої верби півсухлої виходить Мавка в яснозеленій одежі з роспущеними чорними, з зеленим полиском, косами, росправляє руки і проводить долонею по очах*).

Мавка. Ох, як я довго спала!

Лісовик. Довго, дочко!
Вже й сон-трава перецвітати стала.
От-от зозулька масличко сколотить,
в червоні черевички убереться
і людям одмірятиме літа.
Вже з вирію поприлітали гості.
Он жовтими пушинками вже плавають
на чистім плесі каченятка дикі.

Мавка. А хто мене збудив?

Лісовик. Либонь, весна.

Мавка. Весна ще так ніколи не співала,
як отепер. Чи то мені так снилось? (*Лукаш знов грає*).
Ні... стій... Ба! чуєш?.. То весна співає?

Лісовик. Та ні, то хлопець на сопілку грає.

Мавка. Який? Невже се „той, що греблі рве?“
От я не сподівалася від нього!

Лісовик. Ні, людський хлопець, дядька Лева небіж,
Лукаш на ймення.

Мавка. Я його не знаю.

Лісовик. Бо він уперше тута. Він здалека,
не з сих лісів, а з тих борів соснових,
де наша баба любить зимувати;
осиротів він з матірю-вдовою,
то дядько Лев прийняв обох до себе...

Мавка. Хотіла-б я побачити його.

Лісовик. Та нащо він тобі?

Мавка. Він, певне, гарний!

Лісовик. Не задивляйся ти на хлопців людських.
Се лісовим дівчатам небезпечно...

Мавка. Який бо ти, дідусю, став суворий!
Се ти мене отак держати будеш,
як водяник русалку?

Лісовик. Ні, дитинко,
я не держу тебе. То водяник
в дряговині цупкій привик од віка
усе живе засмоктувати. Я
звик волю шанувати. Грайся з вітром,
жартуй із Перелесником, як хочеш,
всю силу лісову і водяну,
гірську й повітряну приваб до себе,
але минай людські стежки, дитино,
бо там не ходить воля, там жура
тягар свій носить. Обминай їх, доню:
раз тільки ступиш—і пропала воля!

Мавка. (*Сміється*). Ну, як таки, щоб воля—та пропала?
Се так колись і вітер пропаде!

(*Лісовик хоче щось відмовити, але виходить Лукаш із сопілкою. Лісовик і Мавка ховаються*).

(*Лукаш хоче надрізати ножем березу, щоб сточити сік, Мавка кидається й хватає його за руку*).

Мавка. Не руш! не руш! не ріж! не убивай!

Лукаш. Та що ти, дівчино? Чи я розбійник?
я тільки хтів собі вточити соку
з берези.

Мавка. Не точи! Се—кров її.
Не пий-же крови з сестроньки моєї!

Лукаш. Березу ти сестрою називаєш?
Хто-ж ти така?

Мавка. Я — Мавка лісова.

Лукаш. (*Не так здивовано, як уважно придивляється до неї*).
А, от ти хто! Я від старих людей
про мавок чув нераз, але ще зроду
не бачив сам.

Мавка. А бачити хотів?

Лукаш. Чому-ж би ні?.. Що-ж, ти зовсім така,
як дівчина... ба ні, хутчій, як панна,
бо й руки білі, і сама тоненька,
і якось так убрана не по-наськи...
А чом-же в тебе очі не зелені?
(*Придивляється*). Та ні, тепер зелені... а були
як небо сині... О! тепер вже сиві,
як тая хмара... ні, здається, чорні,
чи може карі... Ти таки дивна!

Мавка. (*Усміхаючись*). Чи гарна-ж я тобі?

Лукаш. (*Соромлячись*). Хіба я знаю?

Мавка. (*Сміючись*). А хто-ж те знає?

Лукаш. (*Зовсім засоромлений*). Ет, таке питаєш!..

Мавка. (*Щиро дивуючись*).
Чому-ж сього неможна запитати?
Он бачиш, там питає дика рожа:
«Чи я хороша?»
А ясень їй киває в верховітті:
«Найкраща в світі!»

Лукаш. А я й не знав, що в них така розмова.
Я думав — дерево німе тай годі.

Мавка. Німого в лісі в нас нема нічого.

Лукаш. Чи то ти все отак сидиш у лісі?

Мавка. Я зроду не виходила ще з нього.

Лукаш. А ти давно живеш на світі?

Мавка. Справді,
ніколи я не думала про те... (*задумується*).
Мені здається, що жила я завжди...

Лукаш. І все така була, як от тепер?

Мавка. Здається, все така...

Лукаш. А хто-ж твій рід?
чи ти його зовсім не маєш?

Мавка. Маю.
Є Лісовик, я зву його: «дідусю»,
а він мене: «дитинко» або «доню».

Лукаш. То хто-ж він—дід, чи батько?

Мавка. Я не знаю.
Хіба не все одно?

Лукаш. (*Сміється*). Ну, тай чудні ви
отут у лісі! Хто-ж тобі тут мати,
чи баба, чи вже як у вас зовуть?

Мавка. Мені здається часом, що верба,
ота стара, суханька, то—матуся.
Вона мене на зиму прийняла
і порохном м'якеньким устелила

Лукаш. Там ти й зимувала?
А що-ж ти там робила цілу зиму?

Мавка: Нічого. Спала. Хто-ж зимою робить?
Спить озеро, спить ліс і очерет.
Верба ripiла все: «засни, засни»...
І снилися мені все білі сни:
на сріблі сяли ясні самоцвіти,
стелилися незнані трави, квіти,
блискучі, білі... Тихі, ніжні зорі
спадали з неба—білі, непрозорі—
і клалися в намети... Біло, чисто
по-під наметами. Ясне намисто
з кришталю грає і ряхтить усюди...
Я спала. Дихали так вільно груди.
По білих снах рожевії гадки
легенькі гаптували мережки,
і мрії ткалися злото-блакитні,
спокійні, тихі, не такі, як літні...

Лукаш. (*Заслухавшись*). Як ти говориш...

Мавка. Чи тобі так добре?

(*Лукаш потакує головою*).

Твоя сопілка має кращу мову.
Заграй мені, а я поколишуся.

(*Мавка сплітає довге віття на березі, сідає в нього і гойдається тихо, мов у колисці. Лукаш грає, прихилившись*

до дуба, і не зводить очей з Мавки. Лукаш грає веснянки. Мавка, слухаючи, мимоволі озивається тихесенько на той самий голос).

Мавка. Як солодко грає,
як глибоко крає,
ростинає білі груди, серденько виймає!
(*На голос веснянки відкликається зозуля, потім соловейко, розцвітає яріше дика рожа, біліє цвіт калини, глод соромливо рожевіє, навіть чорна безлиста тернина появляє ніжні квіти*).
(*Мавка, зачарована, тихо колишеться, усміхається, а в очах якась туга аж до сліз; Лукаш, завваживши те, перестає грати*).

Лукаш. Ти плачеш, дівчино?

Мавка. Хіба я плачу?
(*проводить рукою по очах*).
А справді... Ні бо! то роса вечірня.
Заходить сонце... Бач, уже встає
на озері туман...

Лукаш. Та ні, ще рано!

Мавка. Ти-б не хотів, щоб день уже скінчився?
(*Лукаш хитає головою, що не хотів-би*).

Мавка. Чому?

Лукаш. Бо дядько до села покличуть?

Мавка. А ти зо мною хочеш бути?
(*Лукаш хитає, потакуючи*). Бачиш,
і ти, немов той ясень, розмовляєш.

Лукаш. (*Сміючись*). Та треба по-тутешньому навчитись,
бо маю-ж тута літувати.

Мавка. (*Радо*). Справді?

Лукаш. Ми взавтра й будуватися почнемо.

Мавка. Курінь поставите?

Лукаш. Ні, може, хижку,
а може й цілу хату.

Мавка. Ви — як птахи:
клопочетесь, будуєте кубельця,
щоб потім кинути.

Лукаш. Ні, ми будуєм
навіки.

Мавка. Як навіки? Ти-ж казав,
що тілько літувати будеш тута.

Лукаш. (*Ніяково*). Та я не знаю... Дядько Лев казали,
що тут мені дадуть ґрунтець і хату,
бо в осени хотять мене женити...

Мавка. (*З трівогою*). З ким?

Лукаш. Я не знаю. Дядько не казали,
а може ще й не напитали дівки.

Мавка. Хіба ти сам собі не знайдеш пари?

Лукаш. (*Поглядючи на неї*).
Я може-б і знайшов, та...

Мавка. Що?

Лукаш. Нічого... (*програє у сопілку стиха щось дуже жалібненьке, потім спускає руку з сопілкою і замислюється*).

Мавка. (*Помовчавши*).
Чи у людей паруються надовго?

Лукаш. Та вже на вік!

Мавка. Се так, як голуби...
Я часом заздрила на їх: так ніжно
вони кохаються... А я не знаю
нічого ніжного, окрім берези,
за те-ж її й сестрицею взиваю,
але вона занадто вже смутна,
така бліда, похила та журлива,—
я часто плачу, дивлячись на неї.
От, вільхи не люблю—вона шорстка.
Осика все мене чогось лякає;
вона й сама боїться—все тремтить.
Дуби поважні надто. Дика рожа
задирлива, так само й глід і терен.
А ясень, клен і явір—гордовиті.
Калина так хизується красою,
що байдуже їй до всього на світі.
Така, здається, й я була торік,
але тепер мені чомусь те прикро...
Як добре зважити, то я у лісі
зовсім самотна... (*журливо задумується*).

Лукаш. А твоя верба?
Та-ж ти її матусею назвала.

Мавка. Верба?... Та що-ж... в їй добре зимувати,
а літом... бач, вона така суха,
і все ридпить, все згадує про зиму...
Ні, я таки зовсім самотна...

Лукаш. У лісі-ж не самії дерева,—
та-ж тут багато різної є сили.
(*Трохи ущипливо*). Вже не прибіднюйся, бо й ми чували
про ваші танці, жарти та зальоти!

Мавка. То все таке, як той раптовий вихор,—
от налетить, закрутить тай покине.
В нас так нема, як у людей:—на віки!

Лукаш. (*Приступаючи ближче*). А-ти-б хотіла?...
(*Раптом чутно голосне гукання дядька Лева*).

Голос. Гов, Лукашу, гов!
го-го-го-го! А де ти?

Лукаш. (*Відзивається*). Ось я йду!

Голос. А йди хутчій!

Лукаш. Ото ще нетерплячка!
(*відгукується*). Та йду вже, йду! (*подається йти*).

Мавка. А вернешся?

Лукаш. Не знаю.

(Іде в прибережні хащі).

З гущавини ліса вилітає Перелесник — *гарний хлопець у червоній одежі, з червонястим, буйно розвіяним як вітер, волоссям, з чорними бровами, з блискучими очима. Він хоче обняти Мавку, вона ухиляється).*

Мавка. Не руш мене!

Перелесник. А то чому?

Мавка. Іди,
поглянь, чи в полі рунь зазеленіла.

Перелесник. Мені навіщо тая рунь?

Мавка. А там-же
твоя Русалка Польова, що в житі.
Вона для тебе досі вже вінок
зелено-ярий почала сплітати.

Перелесник. Я вже її забув.

Мавка. Забудь мене.

Перелесник. Ну, не глузуй! Ходи, полетимо!
Я понесу тебе в зелені гори, —
ти-ж так хотіла бачити смереки.

Мавка. Тепер не хочу.

Перелесник. Так? А то чому?

Мавка. Бо відхотілося.

Перелесник. Якісь химери!
Чом відхотілося?

Мавка. Нема охоти.

Перелесник. *(Улесливо в'ється коло неї).*
Линьмо, линьмо в гори! там мої сестриці,
там гірські русалки, вільні Літавиці,
будуть танцювати коло по травиці,
наче блискавиці!
Ми тобі знайдемо з папорота квітку,
зірвем з неба зірку, золоту лелітку,
на снігу нагірнім вибілимо блітку
чарівну намітку.
Щоб тобі здобути лісову корону,
ми Змію-Царицю скинемо із трону,
і дамо крем'яні гори в оборону!
Будь моя, кохана!
Звечора і зрана
самоцвітні шати
буду приношати,
і віночок плести,
і в таночок вести,
і на крилах нести
на моря багряні, де багате сонце
золото ховає в таємну глибінь.
Потім ми заглянем до зорі в віконце,
зірка-пряха вділить срібне полоконце,
будем гаптувати оксамитну тінь.

Потім, на світанні, як біляві хмари
стануть покрай неба, мов ясні отари,
що холодну воду п'ють на тихім броді,
ми спочинем любо на квитчастім...

Мавка. (*Неперпляче*). Годі!

Перелесник. Як ти обірвала річ мою сердито!
(*Смутно і разом лукаво*)
Ти хіба забула про торішнє літо?

Мавка. (*Байдуже*), Ох, торішнє літо так давно минуло!
Що тоді співало, те в зимі заснуло.
Я вже й не згадаю!

Перелесник. (*Таємничо нагадуючи*). А в дубовім гаю?..

Мавка. Що-ж там? Я шукала ягідок, грибків...

Перелесник. А не приглядалась до моїх слідків?

Мавка. В гаю я зривала кучерики з хмелю...

Перелесник. Щоб мені послати пишную оселю?

Мавка. Ні, щоб перевити се волосся чорне!

Перелесник. Сподівалась: може, миленький пригорне?

Мавка. Ні, мене береза ніжно колихала.

Перелесник. А проте... здається... ти когось кохала?

Мавка. Ха-ха-ха! Не знаю!
Попитай у гаю.
Я піду квітчати дрібним рястом коси...
(*Подається до лісу*)

Перелесник. Ой, гляди! Ще змиють їх холодні роси!

Мавка. Вітерець повіє,
сонечко пригріє,
то й роса спаде! (*Зникає в лісі*).

Перелесник. Пострівай хвилину!
Я без тебе гину!
Де ти? Де ти? Де?

(*Біжить і собі в ліс. По-між деревами якусь хвилину маячить його червона одіж і, мов луна, озивається: „Де ти? Де?"...*)

(*По лісі грає червоний захід сонця, далі погасає. Над озером став білий туман*).

Агатангел Кримський.

1871

Сучасний визначний учений—поет—повістяр, народився 15 (3) січня 1871 року у Володимирі Волинському; син учителя ґімназії; з бахчисарайського татарського роду. Вчився в Острожській ґімназії, в Київській II, в колегії Павла Галагана (в Київі). В колегії великий вплив на його мав відомий учений український, філолог П. Житецький. Далі Кримський скінчив спеціяльні класи Лазаревського інституту східних мов у Москві 1892 р.; тут залишено його при катедрі арабської філології для підготування до професорської діяльности. Крім того він ще перейшов курс істор.-філологичного факультету Московського університету, де також його залишено при катедрі російської філології. Найближчі університетські вчителі його—Всеволод Міллер, Роман Бранд та історик Герє. Магістерські іспити склав Кримський і в інституті східних мов і в університеті. В р. р. 1896—1898 мав наукову командіровку до арабських країн (Бейрут, Ліван). Вже з того часу стає він співробітником арабських наукових часописів. В р. р. 1898—1900 Кримський—приват-доцент арабської мови й письменства, з осени 1900 р.—професор арабської філології і східньої історії. На тих катедрах працював він 18 літ, доки в осени 1918 р. не перейшов до Київськ. держ. укр. у-ту на катедру східньої історії. Тут окрім праці в у-ті Кримський багато зробив разом з иншими вченими в справі орґанізації Всеукраїнської Академії Наук, якої є з моменту її заснування академиком і неодмінним секретарем. Кримський—член багатьох учених товариств українських, російських і закордонних; автор дуже численних наукових праць з области арабської й взагалі східньої філології та української мови й літератури. Писати (й друкувати) по-українському вперше почав в 1889 р. Твори його спершу друковано в Галичині, через цензурні заборони в Росії й на Україні. Нераз Кримський постановляв кинути поезію й белетристику для науки, та завше проте вертався до художньої творчости, бо він є справжній поет і письменник.

Псевдонім А. Кримського—*А. Хванько.*

Бібліографія.

І. Твори А. Кримського: Поезії й оповідання Кримського—орігінальні й перекладні—друковано до 1905 р. майже виключно в галицьких виданнях— в «Зорі», «Правді», «Народі», «Зеркалі», «Дзвінкові», «Буковині», «Житті і Слові», «Літ.-Наук. В-ві» та инших, а після 1905 р. й на Наддніпрянщині—по журналах, альманахах, антологіях.—Пальмове гілля, екзотичні поезії (1898—1901) ч. І. Льв. 1901; Звенигор. 1902.—Пальмове гілля ч. II. Москва, 1908.—Пальмове гілля, екзотичні поезії, частина III (1917—1920). Київ, 1922. (В Трапезунті. З давньої перської лірики IX—X в. Шах-Наме, або Фірдовсієва „Книга царів". З Омара Хейяма (1040—1123). З перської поезії XII—XIII в. в Хафизові пісні (XIV в.)—З лірики XV в.)—(Чотирнадцять поезій). „Вік", т. І. К. 1902—(Двадцять дві поезії). «Укр. Муза». К. 1908.—Повістки й ескізи з українського життя. Льв. 1895. Зміст:

До читача. Батьківське право. Історія однієї подорожі. Та хто-ж справді тут винен? Перш дебюти одного рад кала. Сирота Захарко. Вивірка з мемуарів одного старого гр ховоди. В народ Psychopathia nationalis. Не порозуміються. Вид. 1902 р. Москва; 1904, Звенигор; 1916 з пропусками.—Із пов'сток і ескізів. Звенигородка 1904. [Не порозуміються (з життя історіків). Батьківське право. Та хто-ж таки справді винен? (із життя м щан у Київі)] —Андрій Лаговський, повість. (До читачів. I. Не порозуміються. II. Туапсе). Льв. 1905.—Бейрутські оповідання I. Растлініє нравів. II. Соломониця, або Соломон у спідниці. „Нова Громада", 1906, VI; VII; VIII.—Бейрутські оповідання. К. 1906. Зміст: Растлініє нравів. Соломониця, або Соломон в спідниці. (З «Нової Громади». 1906 р.).—I. Пов стки та ескізи з українського життя (1890—1894). (Батьківське право. Перші дебюти одного радікала. Та хто-ж таки справді винен? З літопису преславних діяннів панків Присташів. (Жидпогонич. Сирота-Захарко. В народ!) Дивна пригода. Вивірки з мемуарів одного старого гріховоди. Psychopathia nationalis. В вагоні (дорожні сценки). Злочинне святкування (спомини про Шевченкові роковини в Москві 1890 і 1891 р.). До читача]. II. Бейрутські оповідання. Київ, 1919.—«В народ», оповідання Льв. 1892.—«В обіймах старшого брата (Сирота Захарко), київщанський малюнок. Льв 1892.—„Хто-ж винен ", опов. Катеринод. 1896.—Не порозуміються, опов. «Вік», т. III. К 1902.—«Шаг-Наме, або іранська книга царів», перекл. з перської мови. Льв. 1896.

II. Про А. Кримського та його твори: *Галін, Т.* (Про «повістки й ескізи», 1895). «Буковина», 1896.—*Грінченко, Б.* (Рец. на оповід. «Нудьга», або «Psychopathia nationalis»—в «Складці» Білиловського, Птб. 1897), «Л. Н. В.» 1898, 1.—*Кононенко, М.* (Про те-ж оповідання) «К. Стар.» 1898, II.—*Франко, Ів.* (А. Кримський). Стаття «З останніх десятиліть XIX в.» В «Л. Н. В.» т. XV (1901) та в кн. „Молода Україна", Льв. 1910.—*Франко, Ів.* (Про «Пальмове гілля», ч. I). „Л. Н. В.", 1901, IX, «Л. Н. В.» 1902, II.—А. Кримський (Біо-бібліографична замітка). «Вік», т. I, К. 1902.—*Стешенко, Ів.* (Про «Пальмове гілля», ч. I. Льв. 1901; Звениг. 1902). «К. Стар.» 1902, II. *Він-же* про ту-ж книжку: „Научн. Обозрение", 1902, XII в ст. „Новейшая украинская поэзия".—*Старицкая-Черняховская.* Новинки украинской поэзии. (Про А. Кримського—„Пальмове гілля" ч. I). «Русск. Мысль», 1902, X.—*Грінченко, Б.* Крымский. „Больш. Энциклоп.", т. XI.—*Грінченко, Б.* А. Е. Крымский, как украинский писатель. «Киев. Стар.» 1903, I і окремо.—*Гнатюк, В.* (Про повість «Андрій Лаговський»). «Л. Н. В.» 1905, XI.—*Шаповал, М.* (Про «Пальмове гілля» ч. II). «Рада», 1908, ч. 136.—А. Кримський. (Біо-бібліографичні замітки). «Укр. Муза» К. 1908.—*Єфремов, С.* Поети 80-х років. Істор. укр. письменства. К. 1917.—*Грушевський, О.* Агафангел Кримський (як белетріст) в статті „Сучасне укр. письменство в його типових представниках", «Л. Н. В.» 1908, VIII та в кн. (передр. статті окремо) «З сучасної укр. л-ри». К. 1909; К. 1918.—*Євшан, М.* З нагоди останньої збірки поезій А. Кримського («Пальмове гілля» ч. II. Москва, 1908), про белетристику Кримського. «Л. Н. В.» 1909, XII.—*Євшан, М.* Агафангел Кримський. В кн. „Під прапором мистецтва", літ.-крит. статті. К. 1910.—*Грушевський, О.* Крымский. Энцикл. слозарь т-ва «Гранат», т. 26 (1914).—*Могилянський, М.* Белетристичні писання А. Кримського. I. Повістки та ескізи з укр. життя. II. Бейрутські опов. К. 1919. „Книгарь", ч. 28 (1919).—Життепис ак. А. Кримського. Бібліографичний покажчик писаннів Кримського й література про його. «Записки Іст. Філ. Відд. Всеукр. Акад. Наук». кн. I. К. 1919.—*Юнона, В.* Нова книжка А. Кримського («Пальмове гілля» ч. III). «Вир революції», 1921.—*Ковалівський, А.* Кримський—«Пальмове гілля», екзотичні поезії, ч. III, К. 1922; „Книга", 1923, II.

ПОЕЗІЄ! СОПУТНИЦЕ МОЯ!

Поезіє! Сопутнице моя!
Ти—теплий, животворний промінь сонця,
Ти—тихий місяць, що в тюрмі сія
З закуреного, темного віконця.
Як попадався я в буденний бруд,
Робила ти одно з великих чуд:
Ховала все під фантастичним флером,
Як під сріблястим місячним серпом.

В важкі хвилини скорби та недуг
Я тихо йшов, куди гляділи очі,
І слухав, як шумить діброва, луг,
А сине море піною клекоче.
Дивився я на низку диких гір,
Що їх боки обріс кудлатий бір;
На скелях, зверху, тріпотіли хмари...
Ах, душу переймали ніжні чари!
Ауло-ж і так: на провесні колись
Б опинивсь на вільнім, чистім полі,
Я там солодкі пахощі лились
З бальзамистих пуп'яхів тополі.
На сонці плюскавсь польовий потік...
Я до травиці, плачучи, приник,
Ридав од радощів, од аромата...
А хтось ізрік: «Дивіть на психопата».
Ви, люде, знов казали: «психопат».

Коли мені пахучу, любу казку
Шептали вітри, квіти й тихий сад,
І туркотіли горлинки про ласку,—
Коли під гарну музику та спів
Я в чарівній задумі кам'янів
І раптом, не прощавшись із гостями,
Тікав до моря граться камінцями.
«Причинний!» говорили ви й тоді,
Коли я в грошах не знавав нужди
І через сни таємні, золоті,
Я рвався геть од теплої посади.
Я був для вас причинний і тоді,
Коли, чийсь образ носячи в груді
В нім бачив тільки те, що поетичне
І одкидав усе, що прозаїчне.

Для мене голос серця—все святе,
А вам за психопатію здається...
Не стану-ж думать, як ви назвете
Мої пісні, що виплили із серця!
Коли в поета щиро ллється спів,
Дак що йому ваш сміх або ваш гнів?!
Не божевілля в тім! не неморальність!
Що з серця йде, то правда й ідеальність.

ТО НЕ МИЛА ЗЛЕГКА ТОРГАЄ.

То не мила злегка торгає
У ночі моє вікно:
То нудьга потайно грюкає
В глиб душі, у саме дно.
Ой, не хочеться прокинутись,
Гнати сон солодкий свій!..

Але мусю, вірна любонько!
Бо віддавна я вже твій.
І чи хочеться, не хочеться,—
А з постелі я встаю
І вітаю знов товаришку
Незрадливую мою.

ДИВУВАЛА ЗИМА, ДИВУВАЛАСЯ.

Дивувала зима, дивувалася:
Де ж то сила її подівалася?
Ще не втишились вітри студенії,
А луки росквітають зеленії!

Дивувала й земля, дивувалася,
Звідки сили такої набралася:
Вільно дихає грудьми роскритими,
І поля одягаються квітами.

Тільки я ні на що не дивуюся,
Бо для мене зима не минулася:
Я вдихаю не радість весняную,
А холодную смерть певблаганую.

СПОМИН ПРО МИНУЛЕ.

Я бачив любий сон: Кавказ... Лісисті гори...
Над морем сидимо—приятелі та я...
Чудова літня ніч... Ми дивимся на зорі...
І люблять всі мене, мов рідная сім'я..,

Прокинувся.... Я де?!—В Московщині нидію!
Туман... Мороз і сніг... Для всіх я тут чужий...
Та я не проклену мій сон, коротку мрію:
То щастя був момент, безмірно чарівний!

В ТИХУ ОСІНЬ.

Сонце дрімає в осіннім гаю.
Мовчки на стежці вузенькій стою.
Листя спадає... пожовкле... сухеє...
...Тоскно мені, що життя—самітнеє.

Ось я до сосни щокою припав
І спазматично шепнув-простогнав:
„Ах! що зрівняється з мукою тою:
Жити на людях зовсім самотою?"

Чую я гомін,—шумить синій бір;
Чую й від сосни прихильний докір:
— Хто мене може отак обнімати,
Певне-ж для нього я—рідная мати".

Тут усміхнулось і сонце ясне:
—„Чадо кохане! забув ти мене.
Ти-ж бо поет, ти між сонця синами;
Вічно люблю я вас, вічно я з вами".

Ще зацвірінькали й сірі пташки:
„Всі ми, поете, твої сестрички.
Всі тебе любим, тебе не покинем...
Дай, заспіваймо всі хором єдиним!"

Шепче вітрець: „І мені ти будь рад,
Милий поете! я-ж рідний твій брат"..
Ліс шелестить... І природа вся кличе:
„Не самітний ти, чудний чоловіче!"

В ПОТОКАХ МІСЯЧНОГО СВІТЛА.

Місяц ліг на море
Золотим шляхом...
Ось надходить хлопчик
З ниткою, з гачком:

Кидає, як вудку,
В золотий потік...
—„Що це?"—усміхнувсь я.
Він—поважно рік:

„Хоцу наловити
Золота того"...
...Хлопче! чи не символ
Духу ти мого?

Ми чекаєм щастя...
Се ж дитяча гра,
Як гачок—порожній
І воно—мара.

ГОРДІ ПАЛЬМИ... ДУМНІ ЛАВРИ...

Горді пальми... думні лаври...
Манячливий кипарис...
Океан тропічних квітів...
Ще й цвіте цитринний ліс...

Я хитнувсь, бо наче впився
З аромату тих квіток.
Аж погляну: коло пальми
Простий житній колосок.

—„Гей, земляче!" шепче колос,
Похилившись на стебло:
„Ми чужі для цього раю,—
Що-ж сюди нас принесло!"

САМОТОЮ НА ЧУЖИНІ.

(Уривки із щоденника).

Ох, арабські фоліянти!
Вже не сила вас читати:
Бо роскинувсь сад запашний
Під вікном моєї хати.

Підведу од книжки очі,—
Під вікном ростуть банани,
Шелестять високі пальми,
Мирти, фиги і платани.

Є й мигдаль яснозелений,
Єсть і сивая маслина,
І акація рожева,
І смолистая кедрина.

Підійду я до віконця,—
Пахнуть рожі й базилики,
Туберози, і фіялки,
Й наркотичні гвоздики.

І нудьга, немов гадюка,
Обгортається круг серця.
Сам не знаю, звідки смуток
І куди-ж-то серце рветься.

Ні, я знаю, чом нудьгую,
Ні, я знаю, звідки сум:
То розлука, зла гадюка,
Вся причина чорних дум.

Де ви, де ви, милі други?!
Чом тепер вас тут нема!..
А без вас роскішний південь
За для мене, мов тюрма.

***

Я в горах над морем, на високім Таврі.
Хвилі пруть на кручу, як іхтіозаври.
А в затоці — мирно: тиша там, не бунт;
І роскинувсь город, давній Трапезунт.
Я не зміг остаться зараз там, у місті.
В мене славне свято: з України—вісті,
„Україна—вільна“ вчув я новину.
І подавсь у гори! вільно тут зітхну
Он—гора словутня. Звідси води Понта
Вперше заблищали людям Ксенофонта.
В нетрях азіятських збулися надій
І о тут їм море бликнуло, як стій.
„Таляса!“—гукнули:—„Море! гляньте, море“!
Годі продиратись через нетрі-гори!
Таляса! дорога в милий рідний край:
Там за синім морем воля, щастя, рай!...
З того часу збігли довгі-довгі віки.
А мені здається: досі чую клики —
І ладен гукнути з елінами сам:
„Вільная дорога вільним кораблям!“...
І тобі, Вкраїно, вільная дорога
Зараз заблищала до життя нового.
Ти одкритим морем сміло попливеш!
Ти новітнім щастям гордо заживеш!

ОСТАННЯ ЗУСТРІЧ.

Взавтра маєш ти їхати звідси,
А сьогодні—в театр ідемо.
Це останній я вечір з тобою...
Чи здолію не впасти в ярмо?

Ми прийшли, поспішаємо сісти
(Третій дзвоник подав уже вість).
Подивився на наші білети:

„Сорок п'ять"..., разом з ним:
„сорок шість".

Не розрізана пара білетів!..
І в душі моїй—стон самоти:
„Чом не можу в життю я так само
Вічно в парі з тобою піти!"

„Сорок п'ять—сорок шість"...
Перед нами
Ще десятків чотирі є місць.
Та чи буде там другая пара,
Як оця: «сорок п'ять—сорок шість?

В ЛІСІ.

Ілюзії.

Вночі.

В темнім лісі я у-поночі блукав,
Доки місяць по-над лісом засіяв.
Бачу стежку... Продираюся по ній...
І... виходю я на галявку, як стій.

Тут, засліплений, спиняюсь я на мить:—
Он-де—скеля... Вся алмазами горить.
Перед скелею сріблиться течія...
Як тут гарно!.. Аж тремтить душа моя!

Між алмазами, он, мріються квітки...
Орхідеї.... хрізолітні колоски...
Цілу нічку в тому місці я стояв
І поезії в душі своїй складав.

Вранці.

Що-ж я вглядів, скоро сонечко зійшло?—
Не алмази там були, а бите шкло.
І не скеля то, не чарівний потік,—
Лиш калюжа та нагорнений смітник.

Що росте там,—не чудовії квітки,
А бур'ян та пересохлі будяки.
І виходить, що в поезії нічній
Я радів на бите шкло та всякий гній!...

Гірко-тупо на душі мені стає:
Нащо зникло любе марево моє?!
Нащо гарне, що в душі моїй жило,
Обернулося з алмазу в бите шкло?!..

В ГОРАХ ЛІВАНСЬКИХ.

Зимою.

— Мамо-голубко! Ішла я горою,—
Снігу неначе й нема;
Сонце так гріє; квітки розцвітають
Мамо! минула зима!—

— Доню! ти, певне, когось покохала!
В нас бо і холод і лють,
Тільки у тебе вже літо на серці
Тим-то і квіти цвітуть!

Влітку.

Скали... Кедри... Скоро й вечір.
Я смутна стою.
В'ється стежка... Ох!.. чи йтиме-ж
Той, кого люблю?..

Тінь в долинах... Верхогір'я
Наче золоте...
Гасне сонце... тоне в морі...
Любий! де-ж ти?!.. де?!

Впала ніч... Шакали виють...
Вітер... Мов зима!
Я всі очі прогляділа,—
Милого нема!

В НЕВОЛІ.

Стінний календар.

Кожним ранком на висячий
Календар я поглядаю
І листок його вчорашній
Я злорадісно зриваю.

І, зірвавши, лютo нищу:
„Ну, вже більш тебе не буде!
Пропадай, погана днино,
Днино туги та зануди!..

Та чого ще я радію,
Як деру той день ледащий?
Бо невже я справді вірю,
Що новий день буде кращий?!

ОЗРИЄЦЬ.

(З Гейне).

Кожним вечером царівна,
Дивно-гарної уроди,
Похожала близь фонтана
Там, де плещуть ясні води...

І що-вечір близ фонтана
Молодий стояв невольник
Там, де плещуть ясні води...
Він марнів-марнів, бездольник.

От, як стій, колись царівні
Забажалося спитати:
„Як зовуть тебе, молодче?
Хто ти родом? звідкіля ти?“.

Відказав на те невольник:
„Мохаммедом прозивають.
Я з Йємену, з плем'я Озрів,
Що з любови помирають“.

ШКЛЯНЕ ЩАСТЯ.

(Варіяція на Абуль-Алю [1]).

Звідкілясь лунає сміх...
Хто там може реготати?!
Людям треба на землі
Тільки плакати й ридати!

Щастя нашеє—шклянè...
Ні! для шкла бувають ліки:
Шкло поб'ють—і знов зіллють,
Щастя б'ється—вже навіки.

З ОМАРА ХЕЙЯМА [2]).

Дочиталась книга юности
І закрилася... Гай-гай!
Одійшла весела молодість...
Вороття не дожидай.
Ох! і досі я не стямлюся:
Де ти, щастя молоде!
Надлетіло, наче пташечка,
І пурхнуло... Де ти! де?!

* * *

Ми помрем,—а без кінця
Житиме цей світ,
А за нами пропаде
Всякий знак і слід.

Не було на світі нас—
Світу байдужè.
Ми помрем,—і буде все,
Як було уже.

* * *

Крапелина тихо плакалась
На розлуку з морем.
Море щиро сміялося
Над дитячим горем:
„Все до мене знов вливається:
„Всенькі води, ріки.
„На хвилину ти розлучишся,
„Вернешся—навіки!“.

[1]) Абуль-Аля (973-1057)—видатний арабський філософ-поет післякласичного періоду.

[2]) Омар Хейям — математик, астроном, філософ і поет перський кінця XI і початку XII століття.

З ХАФИЗОВИХ ПІСЕНЬ [1]).

Пішов я раненько в садочок
І рожу зірвати хотів.
Я чую: лящить соловейко,
Я чую: сумний його спів!
В обох нас—нещасне кохання!
Він рожу-красуню коха
І серед сусіднього поля
Так жалібно квилить—зітха.

Зачав я що-дня похожати
По полю тому й квітнику!
Зачав наглядати я пильно
І пташку і квітку в садку.
Хоч колеться й колеться рожа,—
Летить соловейко ізнов:
Вона—не зважає на його,
А в йому—не гасне любов.

Всю душу мені зворушили
Журливі пісні солов'я.
Не можу спокійно терпіти,
З ним разом журюся і я.
Багацько есть рож у садочку,
Багацько є пишних квіток;
Та важко їх людям зірвати
Без рани од тих колючок.

Хафизе! із колеса долі
Великої втіхи не жди:
Там тисяча всяких нещастів,
А щастя—не прийде туди!

[1]) Хафиз—один з найвидатніших перських поетів XIV століття.

Михайло Коцюбинський.

(1864—1913).

Михайло Коцюбинський народився 18-го вересня (5-го ст. ст.) 1864-го року в м. Винниці на Поділлю в сім'ї незначного урядовця, що походила з давнього українського роду й заховувала українські традиції. Дитячий вік Коцюбинського минав в Винниці (до 7 літ), далі то на селі, то знов у місті, під впливом найбільше матері, доброї й освіченої людини. Національна свідомість прийшла до його на 12-ім році життя, саме тоді, як він почав багато читати, бажаючи зробитись «визначною, великою» людиною. Читав малий Коцюбинський все, що знаходив: твори Л. Фейербаха, Фур'є, з українських письменників—Марка Вовчка, що зробив на його сильне враження, Т. Шевченка й инших, пізніше захоплювався творами Шекспіра, Гюґо, Золя, Мопасана. Вчився Коцюбинський спершу в Шаргородській бурсі, а потім в Подільській семинарії, курса якої не скінчив. Читання, а далі розмови з старшими товаришами перевернули настільки світогляд Коцюбинського-учня, що з незвичайно релігійного хлопця, яким він був до 12 років, став він на 13-тім році атеїстом, а на 14-тім соціялістом (найбільше під впливом Фур'є). На 17-тім році життя Коцюбинський мав уже політичний процес, познайомився з жандармами і вже з тих пір не мав через їх спокою. Вийшовши з семинарії, Коцюбинський де-який час жив в м. Станиславчику, де батько його був волосним писарем. Далі почались нещастя в сім'ї Коцюбинських. батько втратив посаду і скоро після того помер, настали злидні, нарешті, осліпла мати. Михайло Коцюбинський, у той час ще молодий, але серйозний і розвинений хлопець, мусив узяти на себе піклування про всю чималу сім'ю. Про дальшу освіту, систематичну, нічого було й думати, і вже пізніше самотужки мусив працювати Коцюбинський, щоб досягти високого рівня освіти. До 1892-го року він мав приватні лекції, живучи з матір'ю й сім'єю в Винниці, а з 1892-го р. йому якось пощастило вступити на урядову службу до «ученої філоксерної комісії», що вела боротьбу з філоксерою на Бесарабії, а потім від 1895-го до 1897-го на південному березі Крима. Пробування в означених місцевостях, серед чужих людей, дало можливість Коцюбинському добре пізнати тих людей, звичаї й мову, і це послужило матеріялом для прекрасних його творів з бесарабського й кримського життя.

Тяжка слабість змусила Коцюбинського покинути р. 1987-го службу, і після того він був спершу неофіціяльним редактором газети «Волынь» у Житомирі (в кінці 1897-го і на початку 1898-го року), а потім перейшов на службу до Чернигівського земства і служив там, живши в Чернигові, до кінця свого життя, власне до того часу, коли, у край знеможений хворобою, мусив їхати в теплі краї й лічитися. Хвороба Коцюбинського (він хворів на серце) давала себе знати ще в дев'яностих роках. Ліків на неї й відпочинку від тяжкого буденного життя та сухої стомлюючої служби шукав він у Карпатах — бував отже в Галичині, де його добре знали й високо цінили у близьких відносинах стояв до визначних українців галицьких. Талант Коцюбинського зміцнювався й виростав помалу, ніби непомітно, але в кінці заняв він становище цілком певне. В 90-х роках XIX-го ст. Коцюбинський—талановитий

повістяр, в 900-х—видатний, першорядний письменник, а в кінці свого життя—славнозвісний, знаний і на Україні, і в Росії, і скрізь за кордоном художник слова. В часі-ж найбільшої своєї слави й розцвіту таланту Коцюбинський цілком занепадає на здоров'я. І раз і вдруге він їде в Італію, проводить цілі місяці на острові Капрі серед чудової природи—тут він мешкав на віллі в домого російського письменника М. Горького, з яким був у щирих, приятельських відносинах,—але ніщо не помагало. По весні 1912-го р. Коцюбинський був в останне на Капрі, а після того в Гуцульщині, на Карпатах, вже тяжко хорий. В половині жовтня того-ж року непоправно хорий письменник мусив лягти в університетську клініку в Київі під догляд проф. Образцова, а 25-го квітня 1913-го року (12 кв. ст. ст.) склепилися йому очі навіки. Коцюбинський був чоловік м'який, привітний, незвичайно ласкавий у зносинах з людьми, в той-же час рівний, спокійний і на диво скромний—отже й любили його всі, хто його знав, і як славного письменника, і як прекрасну людину. Матеріяльна незабезпеченість завше гнітила Коцюбинського—мусив він заробляти службою і не міг віддатись цілком літературній роботі. Нераз пропонували йому поліпшити його матеріяльний стан російські видавництва; прохаючи дозволу видавати його твори попереду російською мовою, але Коцюбинський рішуче не згожувався на те з принціпіяльних міркувань. Також, не вважаючи на лихе здоров'я, приймав він гарячу участь в громадському українському житті у Чернигові.

Бібліографія.

І. Твори М. Коцюбинського: «Пе-коптьор», зразок з життя молдаван. Льв. 1896.—Для загального добра, опов. Льв. 1896; Черн. 1904.—«В путах шайтана» і инші оповідання. Льв. 1899. (В путах шайтана. На віру. Ціпов'яз).—«По-людському», оповідання з бесарабського життя. Львів 1900. (По-людському. Помстився. Посол від чорного царя. «Пе-коптьор». Для загального добра).—«Поєдинок» і инші оповід. Львів 1903. (Поєдинок. Лялечка. На камені. Хо. П'ятизлотник. На крилах пісні.—Оповідання т. І. К. 1903. (На камені. Посол від чорного царя. Лялечка. По-людському. «Пе-коптьор». Дорогою ціною. Поєдинок. На віру. В путах шайтана. Для загального добра. Помстився. П'ятизлотник. На крилах пісні).—«У грішний світ», оповід. Львів 1905. (Цвіт яблуні. Дорогою ціною. Fata morgana, частина перша. У грішний світ. Під мінаретами).—З глибини, оповідання. Льв. 1909. [З глибини (Хмари. Утома. Самотній). Сміх. Він іде. Невідомий. В дорозі. Intermezzo. Persona grata].—«Дебют», оповідання. Петерб. 1911. (Дебют. Сміх. Intermezzo. Fata morgana, частина друга. Як ми їздили до криниці. В дорозі. Невідомий. Хмари. Утома. Самотній).—«Тіни забутих предків», оповідання. К. 1913. Тіни забутих предків. Сон. Лист. Подарунок на іменини. Хвала життю. Коні не винні. Що записано в книгу життя).—Твори т. І. К. 1917. (П'ятизлотник. Помстився. Для загального добра. На крилах пісні «Пе-коптьор». Посол від чорного царя. На віру. Харитя. Ялинка).—Твори, т. II, К. 1918. Маленький грішник. Ціпов'яз. Хо. В путах шайтана. По-людському. Лялечка. (На камені. Поєдинок. Цвіт яблуні).—Твори, т. III, К. 1918. (Дорогою ціною. Fata morgana, частина перша. Під мінаретами).—Твори, т. IV, К. 191 . [У грішний світ. З глибини. (Хмари. Утома. Самотній). Сміх. Він іде. Невідомий. В дорозі. Persona grata. Intermezzo. Як ми їздили до криниці. Дебюіт. Сон].—Твори, т. V. К. 1918. (Автографи Коцюбинського. Од видавництва. і Тнізабутих предків. Лист. Що записано в книгу життя. Подарунок на

іменини. Коні не винні і хвала життю. На острові. Відьма. Сон).—Твори під ред. із переднім словом академика Сергія Єфремова, т. І. К. 1922. (Єфремов С.—Гармонійний талант. На віру. П'ятизлотник. Ціпов'яз. Помстився. Хо. На крилах пісні).—Твори... т. ІІ, К. 1922. (Для загального добра. «Пе-коптьор». Посол від чорного царя. Відьма. По-людському. Дорогою ціною. Лялечка. Поєдинок).—*Окремими книжечками*: Харитя. Ялинка. Маленький грішник, оповід. Черниг. 1895.—П'ятизлотник, оповідання. Черниг. 1895.—Під минаретами, оповід. К. 1905.—Харитя, опов. К. 1909.—Як ми їздили до криниці, оповід. (Відбиток з «Ради»). К. 1909.—Кров (Лист), опов К. 1914.—Харитя. Маленький грішник. Ялинка, оповід. К. 1917.—П'ятизлотник, опов д. К. 1917.—Дорогою ціною, оповід. К. 1917.—П'ятизлотник. У гр шний світ, оповід. Льв. 1917.—(З біографією і оцінкою).—Харитя. Ялинка. П'ятизлотник, оповід. («Віночок» 1917, І—6, 9, 11.—Маленький грішник. П. 1918. («Віночок» ІІ, 1).—Сміх. Intermezzo. Одеса, 1919.—Дебют, оповід. Одеса 1919.—Кров (Лист), опов. Одеса, 1919.—Fata morgana. К. 1920. («Fata morgana», частина перша і друга).—Харитя. Маленький гр шник, оповідання. Черк. 1920. (Хрестоматія «Слово» зб. І, вп. 3, 8).—«Сміх». К. (1920) (Сміх. Він іде. «Persona grata»).—«Хо», казка. Харк.-Полтава. 1921.—Дорогою ціною, опов. «К. Стар.» 1902, І.—В путах шайтана. Помстився. Хо, оповідання. «Вік», т. ІІІ. К. 1902.—Лялечка, етюд. «Дубове листя», Альманах. К. 1903. Поєдинок, образок «Літ. Збірник» на спомин О. Кониського. К. 1903.—На камені, аквареля, «З-над хмар і долин», альманах. Од. 1903.—Цвіт яблуні, етюд. «На вічну пам'ять Котляревському. К. 1904.—Fata morgana, (з сільських настроїв). «К. Стар.» 1904, ІІІ.—З глибини. (Хмари. Утома. Самотний).—Мініятюри. «З потоку життя», альманах. Херс. 1905.—У грішний світ. «За красою», альманах. Чернигів, 1905.—Сміх, опов. «Нова Громада», 1906, І.—Під мінаретами, опов. «К. Стар.» 1905, ІІІ.—В дорозі, опов. «Дзвін, збірник», К. 1907.—Невідомий, этюд, «Л. Н. В.», 1907, ІУ.—Persona grata опов. «З неволі», Літ. збірник. Птб. 1908.—Intermezzo, опов. «Л. Н. В.» 1909, І.—З глибини, оповід. «Річн. Літерат.» К. 1909.—Дебют, оповідання. «Л. Н. В.», 1909, VIII.—Для загального добра. «Хвиля за хвилею», альман. Черниг. 1910.—Fata morgana (з сільських настроїв), повість, ч. ІІ. «Л. Н. В» 1910, VI—VII.—Що записано в книгу життя, опов. «Л. Н. В.» 1911. IV.—Сон, опов. «Л. Н. В.» 1911, IX.—Тіні забутих предків, опов. «Л. Н. В.» 1912, І—ІІ.—Подарунок на іменини, опов. «Л. Н. В.» 1912, IV.—Коні не винні, опов. «Л. Н. В.» 1912, VI.—На острові, опов. «Л. Н. В.» 1913, І.—Відьма, опов. „Л. Н. В.», 1914, IV.—Сон (поезія в прозі) «Л. Н. В.», 1914, V.

ІІ. **Про М. Коцюбинського й його твори:** *Крушельницький, А.* Михайло Коцюбинський—В путах шайтана й инші оповідання «Л. Н. В.» т. IX (1900).—*Поточний, В.* М. Коцюбинський, оповідання т. І, К. 1903. «Киевск. Стар.» 1903, X.—*Русова, С.* (Про М. Коцюбинського—про його «оповідання». К. 1903). В ст. «Старое и молодое в современной малорусской литературе». «Русская Мысль» 1903, XII; також по-укр. в «Л. Н. В.», 1904, II.—*Стадницкая-Черняховская, Л.* М. М. Коцюбинский (опыт критического очерка). „К. Стар." 1906, IX—X і окремо.—*Грушевський, Ол.* Новини нашої літератури: останні оповідання Мих. Коцюбинського (М. Коцюбинський—З глибини, оповідання. Львів, 1909) «Л. Н. В.» 1909, XI.—*Кміт, Ю.* Михайло Коцюбинський—„Дебют" (і инші оповід.) Львів. 1911 «Л. Н. В.» 1912, І.—*Могилянський, М.* Коцюбинський и Винниченко. «Укр. Жизнь», 1912, г. VI.—*(?)* М. Коцюбинський—На острові—«Л. Н. В.» 1913, І; „Укр. Хата", 1913, І.—*Черкасенко, С.* Михайло Коцюбинський—Тіні забутих предків (Збірник оповід.) К. Львів, 1913; „Л. Н. В."—1913, IV.—*Петлюра С.* Памяти М. Коцюбинського «Укр. Ж." 1913, IV.—*Могилянський, М.* М. М. Коцюбинский «Укр. Ж.» 1913, IV.—*Євшан, М.* Над свіжою могилою (про М. Коцюбин-

ського) „Укр. Хата“, 1913, IV—V.—*Євшан, М,* Літературні замітки („Тіні забутих предків“) «Л. Н. В.» 1913, V.—*Грушевський, М.* Сумний Великдень, „Л. Н. В.“ 1913, V.—*Старицька-Черняхівська, Л.* Елементи творчости Коцюбинського. „Л. Н. В.“, 1913, кн. V.—*Леонтович, В.* Естетизм Коцюбинського «Л.Н.В.», 1913, кн. V.—*Черкасенко, С.* Мих Коцюбинський „Л.Н. В.“1913, V.—*Горький, М.* М. М. Коцюбинский „Л. Н. В.“ 1913, VI.—*Могилянський, Мих.* М. М. Коцюбинський (Уривки з споминів) «Л. Н. В.» 1913, VII – VIII.—*Жигмайло, Л.* Михайло Коцюбинский (спроба характеристики). Катеринос. 1915. – *Могилянський, М.* Художник слова, пам'яти М. М. Коцюбинського. Петроград, 1915.– *Саликовский, А.* Из воспоминаний о М. М. Коцюбинском. „Укр. Жизнь“, 1916, IX.– *Мочульский, Мих.* К биографии М. М. Коцюбинского. «Укр. Ж.» 1916, X—XI.—*Лозинський, М.* Михайло Коцюбинський. В кн „Ті, що від нас відійшли“, посмертні згадки. Льв. 1917.—*Чикаленко, Вікторія.* Спогади про Михайла Коцюбинського. „Л. Н. В.“, 1917, кн. II—III.—*Єфремов, С.* Історія українського письменства. К. 1917.—*Петлюра, С.* М. Коцюбинський. В кн. „Незабутні“, літер.-критичні мініятюри, К. 1918.—*Грушевський, О.* Михайло Коцюбинський. В кн. „З сучасної укр. літератури“ К. 1909; К. 1918. (Перед тим друков. в „Л. Н. В.“ 1908, 7).—*Коваленко-Коломацький, Гр.* В дні журби і печалі. До п'ятих роковин смерти М. Коцюбинського. К. 1918.—*Єфремов, С.* З доби шукання (М. Коцюбинський Твори, два томи, К. 1917). „Книгарь“, ч. 8 (1918 р.).—*Стешенко, Ів.* Поет вищої краси—М. М. Коцюбинський. „Л. Н. В.“, 1918, IV—VI.—*Могилянський, Мих.* М. М. Коцюбинський (До біографії письменника). Черн. 1919.—*Єфремов, С.* Нескінчена пісня (М. Коцюбинський—твори вид. „Криниці“) т. III—V. К. 1918. „Книгарь“ ч. 25—26 (1919).—*Могилянський, М.* Епізод з життя М. Коцюбинського. „Промінь“ 1919. ч. 46 (26 XI).—*Чернявський, М.* Червона лілея. Спогади про М. Коцюбинського. Херс. 1920.– *Єфремов, С.* Гармонійний талант. Коцюбинський, Твори, т. I, К. 1922.—*Єфремов, С, акад.* Коцюбинський. Критично-біографичний нарис з додатком автобіографії Коцюбинського. В-во „Слово“ К. 1922, Ст. 173.—*Попів, Ол.* Михайло Коцюбинський (з нагоди 10-ліття з дня смерти) „Червоний Шлях“, 1923, II.—*Білецький, Л.,* Михайло Коцюбинський (Акад. С. Єфремов: Коцюбинський, крит.-біогр. нарис К. 1922). „Нова Укр.“ (Прага—Берлін) 1923, IV.—*Коцюбинський, М.* Листи до Володимира Гнатюка. Льв. 1914 (з передмовою—про Коцюбинського—В. Гнатюка). Листи М. Коцюбинського до М. Могилянського „Наше минуле“. 1918, ч. 2.—*Коцюбинський, М.* Листи до дружини. „Л. Н. В.“ 1919, кн. III.—*Міяковський, В.* М. Коцюбинський в його листах. «Книгарь», ч. 22 (1919).—*Міяковський, М.* Літературні нариси. І Нові листи М. Коцюбинського. «Слово», 1919, ч. 43 (19. XI).—*Дорошкевич, Ол.* Українська література, підручн. кн. К. 1923.—*Коряк, В.* М. Коцюбиньский Х. 1923.

СМІХ.

Бліда, невиспана пані Наталя одхилила двері з спальні в столову, де вже стирала порохи Варвара. Застібуючи на ході білу раніпню блузу, вона тихо і наче з страхом поспитала:

—Ви ще не одчиняли віконниць?

Варвара кинула стірку і наважилась бігти.

—Зараз поодчиняю.

—Ні... ні, не треба... Хай будуть зачинені цілий день!—бистро й налякано наказала вона наймичці.

Кремезна Варвара здивовано підняла на неї своє широке землистого коліру обличчя.

—Сьогодні десь неспокійно в городі. Лихі люде ходять тепер раз-у-раз по вулицях. Коли-б ще до нас не залізли. Не ходіть сьогодні на базар. Чи в нас є що варити?

—М'яса нема.

—То нічого. Обійдеться... Варіть, що є. На вулицю-ж не виходьте і нікого не пускайте в хату. Нас нема вдома... розумієте? Усі виїхали. Хіба хто з знайомих, то инше діло.

Пані Наталя говорила ті слова притишеним голосом, сливе на вухо Варварі, а її ясні короткозорі очі неспокійно тоді блукали.

Коли Варвара вийшла, пані Наталя розглянулась по хаті. В хаті стояв присмерк, і тільки жовті смужечки світла пробивались крізь шпари зачинених віконниць та розтягались в повітрі каламутними течійками. Пані Наталя поторсала залізні прогоничі од віконниць, поправила гайки і тихо посунула в инші хати, зігнута і біла, як мара. Оглядаючи всі віконниці од вулиці, вона прикладала часом до вікна вухо і напружено слухала. Звідти неслись якісь невиразні, змішані згуки, що видавались їй часом незвичайними та трівожними.

Вона думала про сьогодняшній день. Чим-то він скінчиться? Мало ще топтали людей кіньми, не доволі пролили крови,—треба було ще нацькувати темний народ на інтелігенцію. Скільки вона прохала чоловіка: поїдьмо куди на сей час, заберім діти—не схотів... і от тепер дочекалися... Ах, боже! І за що-ж?

Їй мимохіть пригадались брудні, безглуздо складені, брутальні відозви, якими від кількох днів засипувано місто. Скликали бити та різати всіх ворогів уряду. Там виразно стояло і їх призвище... Так, адвокат Валер'ян Чубинський... Се призвище було ненависне поліції й тепер воно стояло у списках...

В сусідній хаті почувся дитячий регіт і крик.

Пані Чубинська кинулась туди.

—Тс! цитьте!.. Ах, боже мій! перестаньте-ж кричати!

Вона роспучливо махала широкими білими рукавами, як птах крилами, а коло блідих уст лягли у неї складки невимовного болю. Вона зацитькувала дітей і озиралась на вікна, немов жахалась, що ті живі голоси долинуть крізь них на вулицю

На поміч прийшла Варвара. Її спокійні рухи, з якими вона вештались по хаті, збирала одежу та натягала дітям панчішки, певний важкий хід босих ніг, поважне обличчя—все те навівало на паню Наталю спокій. З такою вірною, розсудливою людиною було немов безпечніше.

— Ви були, Варваро, на вулиці? поспитала пані Наталя.

— Ні, не була. Постояла трохи на хвіртці.

— Що-ж там... спокійно?

— Та так... Приходили якісь люде, питали пана.

— Люде приходили? Які-ж ті... люде?

— А хто їх знає... люде...

— Що-ж у них... було в руках?

— В руках? Ціпки були.

— Ціпки?

— Я сказала, що пана нема... усі виїхали.

— Добре зробили, Варваро, добре... Памятайте-ж, Варварочко, що в домі, опріч вас, нікого немає... Ах, боже!..

— Варваро! Варваро-о!.. почувся з столової роздратований голос пана Чубинського.— Чому досі віконниці не одчинені?

Пані Наталя затримала рукою Варвару і метнулась в столову.

Там стояв напіводягнений чоловік її і жмурив посліпуваті очі. Він ще не встиг накласти окуляри, погано бачив, і лице його, серед білявого волосся, здавалось змішаним і помнятим.

— Валер'яне, милий, нехай так буде... То я звеліла... Ти знаєш, який сьогодні день. Я тебе сьогодні нікуди не пущу...

— От дурниці Нехай зараз одчинять віконниці.

— Ах, боже мій... Ну, я тебе прошу... Для мого спокою... для наших дітей...

У пані Наталі виступили на лицях червоні плями.

Пан Валер'ян сердився. Що за вигадки! Однаково нікуди не втічеш! Але в глибині душі він чув, що жінка зробила добре.

Незабаром Варвара внесла самовар. Всі сіли до столу.

З хаті було темно і якось чудно. Жовті зайчики світла тремтіли на стінах і на буфеті, вітер рвав віконниці і стукав ними. Діти—хлопчик і дівчинка—здивовані незвичайною обстановою, шептались по-між себе, пан Валер'ян роздратовано тарабанив по столі пальцями. Склянка чаю холола перед ним, а він нетерпляче закусював свою біляву ріденьку борідку та дивився кудись поверх окулярів. Вже кілька днів помічав він якихсь непевних людей, що стежили за ним, куди-б він не йшов. По ночах біля вікон бовваніли якісь темні фігури і тислись по-під паркани, коли на них звертали увагу. А вчора, проходячи по вулиці, виразно почув позад себе лайку, що напевне відносилась до нього. „Оратор, оратор", злісно шипів якийсь здоровенний чорний хлоп і блимнув на нього очима, коли він озирнувся. Пан Валер'ян нічого не сказав про те жінці, щоб не турбувати її. І враз промайнуло у нього перед очима ціле море голів... голови, голови й голови... впрілі загріті обличчя і тисячі очей, що дивились на нього з туману сизого випару. Він говорив. Якась гаряча хвиля била йому в лице, вліталa з віддихом в груди. Слова вилітали з грудей, як хижі птахи, сміливо й влучно. Промова, здається, удалась йому. Йому вдалось так просто й яскраво змалювати протилежність інтересів тих, хто дає роботу, і тих, що мусять її брати, що навіть самому ся річ стала яснішою. І коли йому плескали, він знав, що то б'є в долоні розбуджена свідомість... Так, але що буде сьогодні?... Чи буде що справді сьогодні?

Чубинський глянув на жінку. Вона сиділа витягнена і прислухалась. На блідому обличчі застиг вираз наляканого птаха.

Ті зачинені вікна справді дратують. Що там за ними, на вулицях, на тих невідомих річках, якими пливе чужий тобі народ, що кожної хвилі ладен розіллятись морем пристрасти та затопить береги?

Раптом щось грюкнуло в віконницю.

Пані Наталя аж підскочила на стільці.

На хвилину всі заніміли.

—Ну, чого ти жахаєшся? розсердився пан Валер'ян. Певно, діти пустуючи зачепили віконницю, як се часто буває, а ти зараз не знать що подумала...

З кухні вбігла Варвара.

— Що сталося, Варваро? налякалась пані Наталя.

— Панич Горбачевський прийшли... Вони через двір зайшли до кухні.

— А-а!.. нехай заходить, нехай... Студент Горбачевський уже вихилявся з-за спини Варвари.

— Що там чувати, росказуйте!.. привітався до нього господар.

— Здається, погано. Цілу ніч, кажуть, у Микитки був чорносотенний мітінг. Пили і радились, кого мають бити. Насамперед буцім поклали знищити „ораторів“ та „демократів“...

— Ах, боже...

— Ви не лякайтесь, пані... може, нічого й не буде. На вулицях якийсь неґевний рух. Бродять купками по три—чотирі... Обличчя сердиті, суворі, а очі хижі, лихі, так і світять вогнем, як вглянуть інтелігента... Дайте мені чаю...

Пані Наталя тремтячими руками налляла склянку чаю і, росплюскуючи по дорозі, подала студентові.

— Ну, що-ж далі?—питався пан Валер'ян, зриваючись з місця та бігаючи по хаті.

— Спасибі. Пройшов через базар. Народу багато. Там роздають горілку. Ідуть якісь таємні наради, але про що говорять, трудно сказати. Чув тільки кілька фамілій: Мачинського, Залкіна, вашу...

— Ах, боже...

— Ви не лякайтесь. В неділю звичайно більше народу і п'ють горілку... Чи не можна попрохать хліба?

— Спасибі. А все таки дивуюся, чому ви не виїхали на сей час з города? Біжу оце до вас,—бачу: віконниці зачинені, значить, нікого нема, забіг тільки поспитати — куди й чи на довго—аж ви тут сидите собі... Ви ризикуєте, ви дуже ризикуєте...

— От бачиш. Чи-ж я не казала, чи-ж я не благала його, поїдьмо куди, заберім діти... мало не плакала пані Наталя, притискаючи руки до грудей та дивлячись на гостя благаючим поглядом, як тоді на чоловіка.

— Ет, що тепер про се говорити, роздратовано скрикнув пан Валер'ян і далі бігав по хаті. Він курив папироску за папироскою і розбивав головою хмари синього диму, що повзли за ним довгими хвилями, як туман в горах.

— Ах, що робиться... що тільки робиться...

Се говорив хтось инший, високим жіночим голосом.

Всі обернулись до дверей з кухні, звідки, впускаючи на мить світло, влетіла в столову маленька, кругленька жінка. Шапочка з'їхала в неї на бік голови, руде волосся ростріпалось і палало, наче вона принесла на них пожежу з вулиці.

— Ах, як тут темно. Де ви? Де ви?—Вона ні з ким не привіталася, підбігла до столу і впала на стілець.

— Мої милі, мої дорогі... ви ще живі? А я думала... Вже почалося... Юрма ходить по вулицях з царським портретом. Я тільки що бачила, як били Сікача...

— Котрого?

— Молодшого, студента... Не зняв шапки перед портретом. Я бачила, як його, уже без шапки, червоного, в подертій тужурці, зігнутого вдвоє, кидали з рук до рук і всі били. Очі в нього такі великі, червоні, божевільні... Мене обхопив жах... Я не могла дивитись... І знаєте—кого я бачила в юрмі? Народ... Селян... в сірих святних свитах, в великих чоботях, простих, статечних хліборобів... Там були люде з нашого села, тихі, спокійні, працьовиті...

— То гірший елемент, Тетяно Степанівно,—обізвався студент Горбачевський.

— Ні, не кажіть, я їх знаю, я вже п'ять літ учителюю в тому селі... А тепер втік звідти, бо мене хотіли побити. А нас усіх зруйнували. Ну, ще там багатих... Але кого мені жаль, то нашої сусідки. Стара вдовиця, бідна. Один син у Сібіру, другий в тюрмі сидить... Тільки й лишилося, що стара хата та сад. І от знищили все, розібрали хату по брусові, сад вирубали, книжки синів подерли... Вона не хотіла прохати, як другі. А де-які виходили назустріч юрбі з образами, з дрібними дітьми, руки мужикам цілували... І тих помилували.

— Ах, жах який,—шепнула якось механично пані Наталя.

Вона все ще сиділа, витягнена, напружена, немов чогось чекала.

— Тс... цитьте... нетерпляче перебила вона розмову.

З вулиці довісся далекий галас.

Усі замовкли, обернулись до вікон і, витягши шиї, завмерли в увазі.

Шум немов наближався. Було в ньому щось подібне до далекої зливи, до глухого урчання звірів.—А-а-а... а-а-а ..—одбивали високі стіни змішані згуки, і тут десь близько почулось тупотіння ніг по каміню вулиці.

— А, подлість... подлість... Я йду на вулицю...—стрепенувся Чубинський і забігав по хаті чогось шукаючи.

Але на нього накинулись всі. Вони кричали на нього притишеними, зміненими голосами, що він не повинен виходити, бо його тільки шукають, що там він нічого не вдіє, що не можна кидати жінку й діти. Жінка казала, що вмре без нього.

Тим часом галас зменшався і скоро затих.

Тільки налякані діти плакали у кутку, хлипаючи все голосніше.

— Варваро! Варваро!—гукав пан Валер'ян— заберіть дітей у другу хату, втихомирте як-небудь...

Ввійшла Варвара, важка, спокійна, з червоними, голими по лікоть руками і заговорила до дітей так, що вони зразу замовкли. Вона обняла їх тими грубими голими руками і забрала до себе.

В столовій теж стало спокійніше.

— Які ви щасливі,—обізвалась Тетяна Степанівна: маєте таку славну наймичку.

Пані Наталя зраділа, що знайшла хоч один ясний пункт серед тих страшних подій, на якому можна спочити.

— О! моя Варвара—золота жінка... Се—наш справжній друг... Спокійна, розсудлива, прихильна.—І, уявіть собі, бере всього на всього три карбованці на місяць...

— Добрий характер має,—додав пан Валер'ян.

— Четвертий рік служить... Ми звикли до неї, вона до нас... І дітей любить.

Поговоривши на ту тему, гості почали прощатись, але тут Тетяна Степанівна згадала, чого вона властиве прийшла. Їй здається, що панові Валер'янові, після його промов на мітінґах, небезпечно сидіти вдома. Лучче-б перечекати сей лихий день десь у сусідів, в певному місці.

Горбачевський перечив. Навпаки, лучче сидіти вдома, не з'являтись на вулиці. Квартирі їхньої добре не знають, бо вони недавно переїхали сюди, а коли побачать замкнені віконниці, то подумають, що дім порожній.

— Ні, ні, я лишуся вдома... Що буде, те й буде...—заспокоював їх на прощання Чубинський.

Чоловік і жінка лишились самі. Він бігав по хаті серед хмар з диму, немов хотів розбити неспокій.

Пані Наталя сиділа пригноблена.

Нарешті, Чубинський сів біля жінки.

— Ну, не турбуйся-ж так дуже,— заговорив він до неї, намагаючись бути спокійним.—Ніхто нас не зачепить... От погукають трохи та й розійдуться...

— Я... я спокійніша... Ти не звертай уваги... так, трохи нерви... Я теж гадаю, що нічого не буде.

Вона ледве здержувала себе, щоб не тремтіти.

— Я певний, що хуліганів мало, народ не піде за ними...

— Та-ак, певно, що хуліганів...

— І не дійде до того, щоб проливалась кров...

— Ах, боже!.. певно не дійде до того, щоб...

Тепер, коли вони лишились самі, без людей, в сій темній хаті, оточеній чимсь грізним і невідомим, та намагались скрити в розмові один од одного свої думи і свій неспокій, трівога зростала, збіралась круг них, немов грімлячий газ.

Бо чи він годен опертись сліпій злобі дикої маси, яка не знає, що чинить, він, беззбройний!

Вона те знала.

Ну, а коли прийдуть до них?

Що-ж, коли прийдуть, вони заставлять двері меблями і будуть захищатись до краю. Вони забаррикад...

Дзень-дзелень... дзень-дзень!

Сильний різкий дзвінок вдарив у передпокої.

Чубинський аж скочив.

— Не ходи... не одчиняй,—благала пані Наталя, заламуючи руки.

А дзвінок скакав, хрипів, казився.

Чубинський кинувсь до кухні.

— Варваро! Варваро!...

— Тс... не кричи так...

Але Варвари не було.

Що-ж робити? Треба щось робити.

Де-ж та Варвара?

Вбігла, нарешті, Варвара.

— То пан доктор дзвонять.—Зараз ідуть через кухню...

Доктор сливе вбіг. Високий, здоровий, він махав руками, як вітряк крилами, і ще на ході кричав:

— Сидите собі, голубчики, і не знаєте, що діється... Б'ють, забивають... Поріжуть, кажу вам, як курчат... Розбили квартиру доктора Гарніє, знищили всі його струменти. Жінку волочили за коси, а Гарніє забрали з собою: носить тепер портрет на чолі хуліганів. Маєте раз.

— Ах, боже!

— Іваненка стягли з звощика і розбили голову. Маєте два. Залізко мусів присягати на самодержавіє, бо били люто. Маєте три. Акушерку Рашкевич кажуть, на смерть забили. Поліції нема, щезла. Нас оддали п'яній голоті... Треба всім зібратись на майдан коло думи. Чуєте? Зараз треба зібратися і одбиватись оружно!

Доктор кричав так сильно, немов на площі, перед народом.

Пані Наталі той крик розривав грудп. Ах, тихше... тихше... почують...—благали її очі і болізний вираз.

Притискала до грудей руки і все з жахом шептала:

— О, пане докторе... пане докторе... будьте ласкаві... Ах, боже... Але доктор не слухав.

— Беріть револьвер,—кричав він,—і ходім зараз.

— Я не маю револьвера,—сердито скрикнув Чубинський.

— Фю-ю!—аж свиснув доктор.

— Як, ви не маєте оружжя? То ми вміємо тільки промови говорити, а як прийде що до чого... Нє-е, голубчики, так не можна... Сидіть-же собі тут, поки не накриють, як курку решетом, а я піду...

— Куди—кричав собі пан Валєр'ян: се-ж безглуздя, ви нічого не вдієте...

Але доктор махав руками і з криком вибіг із хати.

На Чубинського напав тепер страх. Ганебний, подлий страх. Він се розумів. Що-ж робити? Куди подітись? Він не хотів загинути такою безславною страшною смертю. Сховатись? Ні, не самому, о, ні, а всім, се—очевидячки... Він озирнувсь по хаті. Жінка стогнала напівпритомна і стискала руками голову. Варвара тупала біля столу. Втікти? Куди? Десятки планів займались у його мізку, як блудні вогники, і зараз гасли. Ні, не те... не те... Звірячий жах ганяв його по хаті, від дверей до дверей, а він намагавсь гамувати його і весь тремтів.—Не втрачай голови... не втрачай голови...—говорило щось у ньому, а думки так і бігали в нього, як у звіря, що піймавсь в пастку. А? Що таке? Чого вона хоче? Що-о?

— Сніданок чи подавати?

Ах, то Варвара.

Се трохи опам'ятало його.

— Що ви говорите?

— Чи подавати, питаю, сніданок?

— Сніданок? Не треба. Ви-ж чули?

— Чому не чула... Хха!

Те „хха!" зупинило його серед хати. Він помітив, як здрігнулось лице Варвари, мов спокійна вода од виплеску риби, і одна в хвиль докотилась до нього.

— Панів б'ють...—жалібно пояснив пан Валер'ян і з здивуванням побачив, що сите тіло Варвари тіпається, немов од стриманого сміху.

— Чого ви?

— Я та-а...

І раптом сміх той прорвався.

— Ха-ха!.. Б'ють... і нехай б'ють... Ха-ха-ха!.. Бо годі панувати... ха-ха-ха! Слава-ж тобі, господе, дочекалися люде...

Вона аж перехрестилася.

Лице в неї наллялось кров'ю, очі спалахнули, вона підперла боки червоними, голими по лікоть руками і хиталась од сміху, як п'яна.

— Ха-ха-ха!.. а-ха-ха!..

Вона не могла здержати сміху, непереможного, п'яного, що клекотів у грудях і лився, як піну, викидав окремі слова.

— Ха-ха-ха!.. всіх... викоренити... ха-ха-ха!.. щоб і на насіння... всіх!... а-ха-ха!..—Вона аж хлипала.

Той дикий регіт один скакав по хаті і було од нього так болізно й лячно, як од шаленого танцю гострих ножів, блискучих і холодних. Немов дощ блискавок, сипав той сміх; щось було убийче і смертельне в його переливах і наводило жах.

Чубинський аж ухопився за стіл, щоб не впасти.

Той сміх бив йому просто в лице. Що вона говорить? Щось неможливе, безглузде...

Пані Наталя перша скочила з місця.

— Геть!—скрикнула вона тонко й пронизувато.—Геть!.. Вона ще дітей мені поріже!.. Жени її геть!..

Варвара вже не сміялась. Вона поглянула скоса на паню й, забравши в оберемок посуду, важкою ходою подалась до кухні.

Босі ноги гупали по помості.

Чубинському зробилось душно. Він увесь тремтів. Зробив кілька кроків у слід Варварі і став... Щось неможливе... незрозуміле... Якийсь кошмар...

Побіг до кухні й одчинив двері.

Там було ясно.

Побачив Варвару. Стояла біля стола зігнута, зів'яла, спокійна і щось стирала.

— Вар...

Хтів говорити і не міг.

Лише дивився. Великими очима, наляканими, гострими і незви, чайно видющими. Обіймав ними цілу картину й найменші дрібниці. Побачив те, біля чого що-дня проходив, як той сліпий. Ті босі ноги холодні, червоні, брудні й порепані... як у тварини. Дранку на плечах, що не давала тепла. Землистий колір обличчя... синці під очима... То ми все зїли, разом з обідом... Синій чад в кухні, тверду лаву, на якій спала... по-між помий, бруду і чаду.. ледве прикриту... Як у берлозі... Як та тварина... Зламану силу, що йшла на других... Сумне, каламутне життя, вік у ярмі... Вік без просвітку, вік без надії... робота... робота... робота... і все для других... для других... для других... щоб їм було добре... їм, тільки їм.. А він хотів ще од неї приязни!..

Не міг говорити. Пощо? Все таке ясне і просте.

Вибіг із кухні назад в столову.

— Ти бачила?—кинувсь на жінку.—Не бачила? Піди, подивися...

— Чом вона не страйкує—кричав якимсь незвичайним для нього голосом.—Чом не страйкує?

Бігав по хаті, наче хто бив його пугою; йому було душно, не мав чим дихати.

Підбіг до вікна й, не пам'ятаючи, що діе, почав одкручувать гайку. Швидко й нетерпляче.

— Що робиш?—кричала на смерть перелякана жінка.

Не слухав. Пхнув що сили прогонич. Залізний бовт з брязком ударив у віконницю, аж луна пішла по-під високу стелю. Вікно відскочило, вдарилося половинками в лутки, і в хату віллялось жовте каламутне світло. Осінній вітер кинув до середини цілу хмару дрібного холодного пилу і якихсь невиразних хаотичних згуків.

— Чом вона не страйкує?

Ловив грудями холодне повітря і не помічав навіть грізного клекоту вулиці.

А вулиця стогнала.

А-а-а...—неслося десь здалеку, як од розірваної греблі.

А-а-а...—котилось ближче щось дике, і чулись в ньому і брязкіт скла, і окремі крики, повні роспуки та жаху, і тупіт ніг великої юрби... Скакав по вулиці звощик і гнався за ним туркіт коліс, як божевільний... Осінній вітер мчав жовті хмари й сам тікав з міста.

А-а-а... а-а-а...

INTERMEZZO.

(Присвячую Кононівським полям).

Дієві особи:

Моя утома.
Ниви у червні.
Сонце.
Три білих вівчарки.
Зозуля.
Жайворонки.
Залізна рука города.
Людське горе.

Лишилося тільки ще спакуватись... Се було одно з тих несчисленних «треба», які мене так утомили і не давали спати. Дарма, чи те «треба» мале, чи велике—вагу те має, що кожен раз воно вимагає уваги, що не я їм, а воно мною уже керує. Фактично—стаєш невільником сього многоголового звіря. Хоч на час увільнитись від нього, забути, спочити. Я утомився.

Бо життя безупинно і невблагано іде на мене, як хвиля на берег. Не тільки власне, а і чуже. А врешті—хіба я знаю, де кінчається власне життя, а чуже починається? Я чую, як чуже існування входить в моє, мов повітря крізь вікна і двері, як води притоків у річку. Я не можу розминутись з людиною. Я не можу бути самотним. Признаюсь—заздрю планетам: вони мають свої орбіти і ніщо не стає їм на їхній дорозі. Тоді як на своїй я скрізь і завжди стрічаю людину.

Так, ти стаєш мені на дорозі і уважаєш, що маєш на мене право. Ти—скрізь. Се ти одягла землю в камінь й залізо, се ти через вікна будинків—тисячі чорних ротів—вічно дихаєш смородом. Ти бичуєш святу тишу землі скреготом фабрик, громом коліс, брудниш повітря пилом та димом, ревеш від болю, з радости, злости. Як звірина. Скрізь я стрічаю твій погляд; твої очі, цікаві, жадні, влазять у мене, і сама ти, в твоїй розмаїтости колірів й форм, застрягаєш в моїй зінниці. Я не можу розминутись з тобою... я не можу бути самотним... Ти не тільки йдеш поруч зо мною, ти влазиш в середину в мене. Ти кидаєш у моє серце, як до власного сховку, свої страждання і свої болі, розбиті надії і свою роспач. Свою жорстокість і звірячі інстинкти. Весь жах, весь бруд свого існування. Яке тобі діло, що ти мене мучиш? Ти хочеш бути моїм паном, хочеш взяти мене.. мої руки, мій розум, мою волю і моє серце... Ти хочеш виссать мене, всю мою кров, як той вампір. І ти се робиш. Я живу не так, як хочу, а як ти мені кажеш в твоїх незліченних «треба», у безконечних «мусиш».

Я утомився.

Мене втомили люде. Мені докучило бути заїздом, де вічно товчуться оті створіння, кричать, метушаться і смітять. Повідчиняти вікна! Провітрити оселю! Викинуть разом із сміттям і тих, що смітять. Нехай увійдуть у хату чистота й спокій.

Хто дасть мені втіху бути самотним? Смерть?
Сон?
Як я чекав їх часом!

А коли приходив той прекрасний брат смерти і брав мене до себе—люде і там чигали на мене. Вони сплітали своє існування з моїм в химерну сітку, намагались налити мої вуха та моє серце тим,

чим самі були повні... Слухай-но, слухай! Ти й тут несеш до мене свої страждання? Своє мерзенство? Моє серце не може більше вмістити. Воно повне ущерть. Дай мені спокій...

Так було по ночах.

А в день я здрігався, коли чув за собою тінь від людини, і з огидою слухав ревучі потоки людського життя, що мчали на зустріч, як дикі коні, з усіх городських вулиць.

Поїзд летів повний людського гаму. Здавалось, город витягує в поле свою залізну руку за мною і не пускає. Мене дратувала непевність, що тремтіла в мені: чи ростулить рука свої залізні пальці, чи пустить мене? Невже я вирвусь від сього зойку та увійду у безлюдні зелені простори? Вони замкнуться за мною, і надаремне клацати буде кістками залізна рука? І буде навколо і в мені тиша?

А коли все отсе сталось, так просто і непомітно, я не почув тиші: її глушили чужі голоси, дрібні, непотрібні слова, як тріски і солома на весняних потоках...

. . . . . одна знайома дама п'ятнадцять літ слабувала на серце... трах-тарах-тах... трах-тарах-тах... дівізія наша стояла тоді... трах-тарах-тах. Ви куди їдете?... прошу білети... трах-тарах-тах... трах-тарах-тах...

Якийсь зелений хаос крутився круг мене і хапав бричку за всі колеса, а неба тут було так багато, що очі тонули в нім, як в морі, та шукали, за що-б зачепитись. І були безпомічні.

Врешті, ми вдома. Білі стіни будинку вертають мені притомність, Як тільки бричка вкотилась на широкий зелений двір—закувала зозуля. Тоді я раптом почув тишу. Вона виповняла весь двір, таїлась в деревах, залягла по глибоких блакитних просторах. Так було тихо, що мені соромно стало калатання власного серця.

Десять чорних кімнат, налитих пітьмою по самі вінця. Вони облягають мою кімнату. Я зачиняю двері, наче боюся, що світло лямпи витече все крізь шпари. От я і сам. Навкруги ні душі. Тихо й безлюдно, а однак я щось там чую, по за своєю стіною. Воно мені заважає. Що там?

Я чую твердість і форму затоплених на дні чорної пітьми меблів і скрип помосту під їх вагою. Ну, що-ж, стійте собі на місці, спочивайте спокійно. Я не хочу про вас думати. Я краще ляжу. Погашу лямпу і сам потону у чорній пітьмі. Може, і я обернусь тоді у бездушний предмет, який нічого не почуває, в «ніщо». Так добре було-б стати «нічим», безгласним, непорушним спокоєм. Однак там, за моєю стіною, щось є. Я знаю, що коли-б отак увійти в темні кімнати і черкнуть сірником, як все скочило-б раптом на своє місце—стільці, канапи, вікна і навіть карнизи. Хто знає, може-б око моє встигло зловити образ людей, блідих, невиразних, як з гобеленів, всіх тих, що лишили свої обличчя в зеркалах, свої голоси по шпарах і закамарках, форми — в м'яких волосяних матрацах меблів, а тіні—по стінах. Хто знає, що робиться там, де людина не може бачити...

Ну, от! які дурниці. Ти хотів тиші й безлюддя—і тепер маєш. Хитаєш головою! Не віриш в безлюддя?

Хіба я що знаю? Хіба я знаю... Хіба я можу впевненим бути, що не відхиляться двері... отак трошки, з легким скрипінням, і з невідомої темряви, такої глибокої та безконечної, не почнуть виходити люде...

всі ті, що складали у моє серце, як до власного сховку, свої надії, гнів і страждання або криваву жорстокість звіря. Всі ті, що я не можу розминутись із ними що мене утомили... Що-ж дивного в тім, коли вони ще раз прийдуть... От я їх вже бачу. Ба, ба! Як вас багато... Се ви, що з вас витікла кров в маленьку дірку від салдацької кульки, а се ви... сухі препарати: вас завивали у білі мішки, гойдали на мотузках в повітрі, а потому складали в погано прикриті ями, звідки вас вигрібали собаки... Ви дивитесь на мене з докором—і ваша правда. Знаєте, я раз читав, як вас повішали цілих дванадцять... Цілих дванадцять... і позіхнув. А другий раз звістку про ряд білих мішків заїв стиглою сливою. Так взяв, знаєте, в пальці чудову сочисту сливу... і почув в роті приємний, солодкий смак... Ви бачите, я навіть не червонію, лице моє біле, як і у вас, бо жах висмоктав з мене всю кров. Я не маю вже краплі гарячої крови й для тих живих мертвяків, серед яких ви йдете, як крівава мара. Приходьте! я утомився.

А люде йдуть. За одним другий і третій і так без кінця. Вороги й друзі, близькі й сторонні—і всі кричать у мої вуха криком свого життя або своєї смерти, і всі лишають на душі моїй сліди своїх підошов. Затулю вуха, замкну свою душу і буду кричати: тут вхід не вільний!

. . . . . Росплющую очі і раптом бачу у вікнах глибоке небо і віти берези. Кує зозуля. Б'є молоточком у криштальовий великий дзвін: ку—ку!—ку—ку! і сіє тишу по травах. Уявляється раптом зелений двір—він вже поглинув мою кімнату—я зскакую з ліжка і гукаю в вікно до зозулі: ку-ку... ку-ку... Добридень!..

Ах, як всього багато: неба, сонця, веселої зелени.

Біжу на подвір'я. А там брязчать залізні цепи і люто ґвалтують собаки. Великі білі вівчарки, наче ведмеді, скачуть на задніх лапах, і скаче на них довга кудлата вовна. Підхожу ближче. Ну, чого ти, собако... як тебе звать? Ну, годі, Оверко... Не чує, не бачить. Скачуть червоні очі, скаче широкий лоб і білі хутряні ногавиці. Рветься й не може вискочить зовсім зубата лють з глибокої пащі і лиш підкида копицею вовни. Ну, чого-ж ти, Оверко. Чого горять твої червоні очі і стоплюють у вогні разом страх і зненависть? Я не ворог тобі і тебе не боюсь. Ти можеш, найбільше, видерти шматок мого тіла, або вточити крови з моєї литки... Ах, яка се дрібниця! Яка се дрібниця, коли-б ти знав... Ну, цить-же, собако, цить. Правда, я розумію, ланцюг... Може ти більше на нього сердитий, а ніж на мене... То через нього твої передні лапи мусять хапати повітря, то він душить за горло і вганяє назад у нього твою вогняну злість. Почекай трошки. Зараз будеш на волі. Що то тоді ти мені зробиш? Ну, стій-же спокійно, не шамочись, поки скинуть з тебе ланцюг... а тепер гайда. Куди-ж ти, куди? Ха-ха! От дурна псина! Очі заплющила, голову в бік, взяла разом ногами—і без пам'яти мчиться наосліп. Рве пазурами траву, відкидає від себе, і летять наздогін за нею збиті на задку кудли. Ну, а я-ж—як? забула?

Тепер у кружка... у кружка... ще раз... отак. У, благородна псина: тобі воля дорожча, ніж задоволена злість.

Тим часом мені рекомендують Паву, поважну матрону, і її другого сина. Се—страшний Кратер. Тоді як Оверко чистий сангвінік і на все накидається осліп, наче перед червоними очима вічно висить у нього рожевий туман, Кратер—солідний, розважний. Він зовсім солідно, обдумано наче, перекусить вам горло, і в його сильних ногах, що стануть на ваші груди, буде багато самоповаги. Навіть коли він

спокійно лежить і вичісує бліх з рожевого живота, пильнують підрізані вуха, дума широкий лоб і так солідно звисає мокрий язик кластої пащі.

Мої дні течуть тепер серед степу, серед долини, налитої зеленим хлібом. Безконечні стежки, скриті, інтімні, наче для самих близьких, водять мене по нивах, а ниви котять та й котять зелені хвилі і хлюпають ними аж в краї неба. Я тепер маю окремий світ, він наче перлова скойка: стулились краями дві половини—одна зелена, друга блакитна—й замкнули у собі сонце, немов перлину. А я там хожу і шукаю спокою. Йду. Невідступно за мною летить хмарка дрібненьких мушок. Можу подумать, що я—планета, яка посувається разом із сателітами. Бачу, як синє небо надвоє ростяли чорні дихаючі крила ворони. І від того—синіше небо, чорніші крила.

На небі сонце—серед нив я. Більше нікого. Йду. Глажу рукою соболину шерсть ячменів, шовк колосистої хвилі. Вітер набива мені вуха шматками згуків, покошланим шумом. Такий він гарячий, такий нетерплячий, що аж киплять від нього срібноволосі вівса. Йду далі—киплять. Тихо пливе блакитними річками льон. Так тихо, спокійно, в зелених берегах, що хочеться сісти на човен й поплисти. А там ячмінь хилиться й тче... тче з тонких вусів зелений серпанок. Йду далі. Все тче. Хвилює серпанок. Стежки зміяться глибоко в житі, їх око не бачить, сама ловить нога. Волошки дивляться в небо. Вони хотіли бути, як небо, і стали, як небо. Тепер пішла пшениця. Твердий безостий колос б'є по руках, а стебло лізе під ноги. Йду далі—усе пшениця й пшениця. Коли-ж сьому край буде? Біжить за вітром, немов табун лисиць, і блищать на сонці хвилясті хребти. А я все йду, самотний на землі, як сонце на небі, і так мені добре, що не паде між нами тінь когось третього. Прибій колосистого моря йде через мене кудись у безвість.

Врешті, стаю. Мене спиняє біла піна гречок, запашна, легка, наче збита крилами бджіл. Просто під ноги лягла співуча арфа й гуде на всі струни. Стою і слухаю.

Повні вуха маю того дивного гомону поля, того шелесту шовку того безупинного, як текуча вода, пересипання зерна. І повні очі сяєва сонця, бо кожна стеблина бере від нього й назад вертає відбитий від себе блиск.

Раптом все гасне, вмирає. Здрігаюсь. Що таке? Звідки? Тінь? Невже хтось третій? Ні, тільки хмарка. Одна хвилинка темного горя—і вмить усміхнулось направо, усміхнулось наліво—і золоте поле махнуло крилами аж до країв синього неба Наче хотіло злетіти Тоді тільки передо мною встала його безмежність, тепла, жива, непереможна міць. Вівса, пшениці, ячмені—все се зіллялось в одну могутню хвилю, вона все топить, все забирає в полон. Молода сила тремтить і пориває з кожної жилки стебла; клекотить в соках надія й те велике жадання, що його звати—плодючість. Я тільки тепер побачив село—нужденну купку солом'яних стріх. Воно ледве помітне. Його обняли й здушили зелені руки, що простяглися під самі хати. Воно заплуталось в ниві, як в павутинні мушка. Що значать для тої сили оті хатки? Нічого. Зіллються над ними зелені хвилі й поглинуть. Що значить для них людина? Нічого. Он вийшла в поле дрібна біленька цятка і потопла у нім. Вона кричить? співає? і робить рух? Німа безвладність просторів все се ковтнула. І знов нічого. Навіть

сліди людини затерті й закриті: поле сховало стежки і дороги. Воно лиш котить та й котить зелені хвилі і хлюпає ними аж в краї неба. Над всім панує тільки ритмичний, стриманий шум, спокійний, певний у собі, як живчик вічности. Як крила тих вітряків, що чорніють над полем: байдужно і безупинно роблять в повітрі круг, немов говорять: так буде вічно... так буде вічно... in saecula saeculorum... in saecula saeculorum...

Пізно я повертався до дому. Приходив, обвіяний духом полів, свіжий, як дика квітка. В складках своєї одежі приносив запах полів, мов старозавітний Ісав. Спокійний, самотний, сідав десь на ґанку порожнього дому й дивився, як будувалась ніч. Як вона ставила легкі колони, заплітала сіткою тіней, зсувала й підносила вгору непевні, тремтячі стіни, а коли все се зміцнялось і темніло, склепляла над ними зоряну баню.

Тепер я можу спокійно спати: твої міцні стіни стануть між мною і цілим світом. Надобраніч вам, ниви. Й тобі, зозуле. Я знаю: завтра, з ранішнім сонцем, влетить до мене у хату твоє жіноче контральто: ку-ку!.. ку-ку!.. І зразу дасть мені настрій привіт твій, моя найближча приятелько.

Кратер! Оверко! Пава! Чотирі пальці у рот — і дикий степовий свист. Біжать. Як троє білих ведмедів. Може, вони мене роздеруть, а, може, приймуть запросини в поле. Хо-хо! Той Оверко не може без штук. Стрибає, наче дурне теля, і скоса наводить червоне око. Кратер гордо несе свою вовну і ставить ноги, наче білі колони. Його підрізані вуха стрижуть. Пава ступає поважно, меланхолійно хитає задом і одстає. Я йду за ними, і мені видно легке гойдання всіх трьох крислатих хребтів, м'яких, вовнистих й звіряче сильних.

Їм трохи не до вподоби, здається, занадто гаряче сьогодні сонце, яке робить із них такі яскраві плями, але я повний приязни до сонця і йду просто на нього, лице в лице. Повернутись до нього спиною — крий боже! яка невдячність! Я дуже щасливий, що стрічаюсь з ним тут, на просторі, де ніхто не затулить його обличчя, і кажу до нього: сонце! я тобі вдячний. Ти сієш у мою душу золотий засів — хто знає, що вийде з того насіння? може, вогні?

Ти дороге для мене. Я п'ю тебе сонце, твій теплий, сцілющий напій, п'ю, як дитина молоко з материх грудей, так само теплих і дорогих. Навіть коли ти палиш — охоче вливаю в себе вогняний напій й п'янію від нього.

Я тебе люблю. Бо... слухай:

З тьми „невідомого" з'явився я на світ — і перший віддих, і перший рух мій — в темряві материнського лона. І досі той морок над мною панує — всі ночі, половину мого життя, — стоїть він між мною і тобою. Його слуги — хмари, гори, темниці — закривають тебе від мене, і всі троє ми знаємо добре, що неминуче настане час, коли я, як сіль у воді, роспущусь в нім навіки. Ти тільки гість в житті моїм, сонце, бажаний гість — і коли ти відходиш, я хапаюсь за тебе. Ловлю останній промінь на хмарах, продовжую тебе у вогні, в лямпі, у феєрверках, збираю з квіток, з сміху дитини, з очей коханої. Коли-ж ти гаснеш і тікаєш від мене — творю твою подобу, даю наймення їй „ідеал" і ховаю у серці. І він мені світить.

Дивись же на мене, сонце, й засмали мою душу, як засмалило тіло, щоб вона була недоступна для комариного жала... (Я себе ловлю, що до сонця звертаюсь, як до живої істоти. Невже се значить, що мені вже бракує товариства людей?)

Ми йдемо серед поля. Три білих вівчарки і я. Тихий шепіт пливе перед нами, дихання молодих колосків збирається в блакитну пару. Десь з боку вохко підпадьомкає перепел, бренькнула в житі срібна струна цвіркуна. Повітря тремтить від спеки, і в срібнім мареві танцюють далекі тополі. Широко, гарно, спокійно.

Собакам душно. Лягли на межі, як три копиці вовни, звісили з ротів язики і носять боками з коротким свистом. Я сів біля них. Всі тільки дихаєм. Тихо.

Час зупинився, чи лине? Може, пора?

Ліниво всі встали, ліниво ступаєм з ноги на ногу й несемо обережно до дому спокій. Йдемо повз чорний пар. Тепло дихнула в лице пухка чорна рілля, повна спокою й надії. Вітаю. Спочивай тихо під сонцем, ти така-ж втомлена, земле, як я. Я теж пустив свою душу під чорний пар.

Ніколи перше не почував я так ясно звязку з землею, як тут. В городах земля одягнена в камінь й залізо і недоступна. Тут я став близький до неї. Свіжими ранками я перший будив сонну ще воду криниці. Коли порожнє відро плескалось денцем об її груди, вона ухала гучно з просоння у глибині й ліниво вливалась у нього. Потому тремтіла, сиза, на сонці. Я пив її свіжу, холодну, ще повну снів, і хлюпав нею собі у лице.

Після того було молоко. Білий пахучий напій пінився у склянці і, прикладаючи його до уст, я знав, що то вливається в мене м'яка, як дитячі кучері, віка, на якій тільки ще вчора цілими роями сиділи фіолетові метелики цвіту. Я п'ю екстракт луки.

Або той чорний, разовий хліб, який так гарно, по-сільськи пахне. Він мені близький, наче дитина, що зросла на моїх очах. Он біжить він полями, як дикий вовнистий звір, і вигинає хребет. А край ниви стоять вітряки, наче пастки на нього, і готують вже зуби, щоб стерти зерно на білу муку. Я все се бачу і прості, безпосередні мої стосунки з землею.

Я тут почуваю себе багатим, хоч нічого не маю. Бо—по-за всякими програмами й партіями — земля належить до мене. Вона моя. Всю її, велику, роскішну, створену вже,— всю я вміщаю в собі. Там я творю її наново, вдруге — і тоді здається мені, що ще більше права маю на неї.

Коли лежиш в полі лицем до неба і вслухаєшся в многоголосну тишу полів, то помічаєш, що в ній щось є не земне, а небесне.

Щось наче свердлить там небо, наче струже металь, а вниз спадають тільки дрібні, просіяні згуки. Ниви шумлять навколо і заважають. Жену від себе голоси поля, і тоді на мене, як дощ, спадають небесні. Тоді пізнаю. Се—жайворонки. Се вони, невидимі, кидають з неба на поле свою свердлячу пісню. Дзвінку, метальову й капризну, так що вухо ловить і не може зловити її переливів. Може співає, може сміється, а може зайшлось від плачу.

Чи не краще сісти тихенько й заплющити очі? Я так і зроблю. Сідаю. Круг мене темно. Блискають тільки гострі, колючі згуки, і, дрібно сиплеться регіт на метальову дошку, як шріт. Хочу спіймати, записати у пам'яті — і не виходить. От-от, здається... Тью-і, тью-і ті-і-і... Ні, зовсім не так. Трійю-ціх-тіх... І не подібно.

Як вони оте роблять, цікавий я знати? Б'ють дзьобами в золото сонця? Грають на його промінних, наче на струнах? Сіють пісню на дрібне сито і засівають нею поля?

Росплющую очі. Тепер я певний, що то з того посіву зійшла срібна сітка вівсів, гнеться й блищить, мов шабля, довгоусий ячмінь, пливе текуча вода пшениці.

А згори сипле тай сипле... витрушує душу з дзвіночків, струже срібні дошки і свердлить крицю, плаче-голосить і сіє регіт на дрібне сито. Он зірвався один яскравий згук і впав між ниви червоним куколем.

Я вже більше нічого не годен слухати. Та пісня має у собі щось отруйне. Будить жадобу. Чим більше слухаєш, тим більше хочеться чути. Чим більше ловиш, тим трудніше зловити.

Тепер я бігаю в поле й годинами слухаю, як в небі співають хори, грають цілі оркестри.

Вночі прокидаюсь, сідаю на ліжку й напружено слухаю, як щось свердлить мій мозок, лоскоче серце і тремтить біля вуха чимсь невловимим.

Тью-і, тью-і, ті-і-і... Ні, зовсім не так.

Цікавий я знати, як вони оте роблять?

Врешті, таки підгледів.

Сіра маленька пташка, як грудка землі, низько висіла над полем. Тріпала крильми на місці напружено, часто і важко тягнула вгору невидиму струну від землі аж до неба. Струна тремтіла й гучала. Тоді, скінчивши, падала тихо униз, натягала другу з неба на землю. Єднала небо з землею в голосну арфу і грала на струнах симфонію поля.

Се було прекрасне.

Так протікали дні мого intermezzo, серед безлюддя, тиші і чистоти. І благословен я був між золотим сонцем й зеленою землею. Благословен був спокій моєї душі. З-під старої сторінки життя визирала нова і чиста—і невже я хотів-би знати, що там записано буде? Не затремтів-би більше перед тінню людини і не жахнувсь від думки, що, може, горе людське десь причаїлось і чигає на мене?

Коли таке станеться чудо, то се буде ваша заслуга, зелені ниви з шовковим шумом, й твоя, зозуле. Твоє журливе „ку-ку" спливало, як сльози, по плакучій березі і змивало мою утому.

Ми таки стрілись на ниві—і мовчки стояли хвилину—я і людина. То був звичайний мужик. Не знаю, яким я йому здався, але крізь нього я раптом побачив купу чорних солом'яних стріх, затертих нивами, дівчат у хмарі пилу, що вертають з чужої роботи, брудних, негарних, з обвислими грудьми, кістлявими спинами... блідих жінок у чорних подертих запасках, що схилились, як тіні, над коноплями... Пранцюватих дітей всуміш з голодними псами. Все, на що дивився й чого наче не бачив. Він був для мене наче палічка дирижера, що викликає раптом з мертвої тиші цілу хуртовину згуків.

Я не тікав; навпаки, ми навіть почали розмову, наче давні знайомі.

Він говорив про речі, повні жаху для мене, так просто і спокійно, як жайворонок кидав на поле пісню, а я стояв та слухав, і щось тремтіло в мені.

Ага, людське горе, ти таки ловиш мене? І я не тікаю? Вже натяглися ослаблені струни, вже чуже горе може грати на них!

Говори, говори...

Що говорити? У сім зеленім морі він має тільки краплину. До кого прийшла гарячка та подушила діти, тому ще лекше. На иншого зглянеться бог... А в нього аж п'ять ротів, як вітряків, щось треба кинуть на жорна.

„П'ятеро діток голодних чомусь не забрала гарячка".

Говори, говори...

Люде хотіли голіруч землю узяти, а тепер мають: хто їсть сиру, хто копає її в Сібіру... Йому ще нічого: рік лупив воші в тюрмі, а тепер раз на тиждень становий б'є йому морду...

„Раз на тиждень б'ють людину в лице".

Говори, говори!...

Як тільки неділя—люде до церкви, а він „на явку" до станового. А все-таки менша образа, як від своїх. Боїшся слово сказати. Був тобі приятель і однодумець, а тепер, може, продає тебе нишком. Відірвеш слово, як шматок серця, а він кине його собакам.

„Найближча людина готова продати".

Говори, говори...

Ходиш між людьми, як між вовками. Одно—стережешся. Скрізь насторожені вуха, скрізь простягнені руки. Бідний в убогого тягне сорочку із плота, сусід в сусіда, батько у сина.

„Між людьми, як між вовками".

Говори, говори...

Людей їдять пранці, нужда, горілка, а вони в темноті жеруть один одного. Як нам світить ще сонце і не погасне? Як можемо жити?

Говори, говори. Роспечи гнівом небесну баню Покрий її хмарами твойого горя, щоб були блискавка й грім. Освіжи небо і землю. Погаси сонце й засвіти друге на небі. Говори, говори...

Город знову простяг по мене свою залізну руку на зелені ниви. Покірливо дав я себе забрати і поки залізо тряслось та лящало, я ще раз, в-останнє, вбирав у себе спокій рівнини, синю дрімоту далеких просторів. Прощайте, ниви. Котіть собі шум свій на позолочених сонцем хребтах. Може, комусь він здасться, так як мені. І ти, зозуле, з вершечка берези. Ти теж строїла струни моєї душі. Вони ослабли, пошарпані грубими пучками, а тепер натягаються знову. Чуєте? Ось вони бренькнули навіть... Прощайте. Йду по-між люде. Душа готова, струни тугі, налажені, вона вже грає...

FATA MORGANA.

(З сільських настроїв).

Частина друга (уривки).

Тепер для Маланки настали кращі часи. Андрій був при роботі і хоч не весь заробіток приносив до дому, а все-ж голодні вони не сиділи. З Андрієм вона рідко й стрічалась, бо він ходив лиш на нічну зміну, а вдень спав або блукав десь у двох з Хомою. Маланка з Гафійкою теж заробляли, і дні їм минали на чужій ниві. Проте Маланка не мала спокою. Чутки про землю ожили з весною, наче поросходили з зіллям укупі і з ним розростались. Дарма, що разом з клунками насіння вона кинула в порох свої колишні надії; вони те-

пер знову прохались до її серця. Із уст в уста, од хати в хату, а села в село—котилась радість: будуть землю ділити. Хто сказав перший і хто останній—ніхто не питав. Чутки пливли, як хмари, самі собою, носились в повітрі, мов пил з квіток в час красування нниви.

— Чули? будуть землю ділити.

— Обдарують людей. Минуться злидні.

— Земля вже наша. Скоро почнуть ділити.

— Навіть пани гомонять: оддаймо землю.

— Пани? Не вірте.

— А як-же!

— Звісно, бояться.

В Маланки очі блищали.

А тут—сама земля подає голос.

Співає Маланці колос, сміється лука ранніми росами, звоном коси, кличуть городи синім сочистим листом, тучна земля диха на неї теплом, як колись мамині груди.

А на той голос подає голос Маланчине серце, обзиваються руки, сухі і чорні, що силу віддали землі і в себе взяли від неї силу.

Часом, серед роботи, вона вставала і оглядала землю.

Котились низом ниви, стелились горбами, повні свіжі, багаті, та все чужі. Скільки оком захопиш, кінця-краю немає. А все чужі. І навіть не людські, а панські. Нащо йому? Куди все подіне?

Серце боліло дивитись, а вже поле потиху шептало і потішало: „Не журися... поділять... поділять“...

Думи про землю будили Маланку по ночах.

Вона прокидалась, вся зрошена потом, тривожна. Їй раптом здавалось, що се неможливе. Не оддасть свого добра багач мужикові ніколи. У нього гроші, у нього сила, а що в мужика? Чотирі кінці—руки та ноги. Нічого з того не вийде, все буде, як було; до віку буде убогий на чужім марнувать свою силу, до домовини не зазнає Маланка кращої долі, зносить Гафійка красу і ліга по наймах, зчорніє, зів'яне на чужій праці, як її мати. Тільки й землі твоєї буде, що лопатою згорнуть на груди.

Холодним потом обливалась Маланка, вся терпла і гострим оком вдивлялась в пітьму, наче питала: як буде? Але ніч темна, сліпа і глуха: вона вміє тільки мовчати. Тим часом сподом, потай од холодної думки, ворушилася тепла, маленька і добра. Вона щось шепотіла Маланці і вела за собою на поле.

Хвилює на сонці нива, льон процвітає синьо, сказав-би, небо задивилось в озерце, на сіножаті—віз. Гафійка годує дитину, а друге біля Маланки: „бабо“!.. І все те, родюча нива, віз, коні, кубло,—все те своє, рідне, з серцем зрослося. „Що-ж се я вбралась сьогодні у сап'янці червоні, наче у свято... бач, процвітають на ниві, неначе мак“...

Вранці Маланка—кого стріла—питала:

— Не знати: будуть землю ділити?

Ковалиху—і ту зачепила:

— Чули, серце, скоро землю нам мають давати...

— А як-же, Маласю, чула. А як-же Тільки в людей і розмови, одним тільки живуть, одним і дишуть. Мій ще з зими купив у пана одну десятину; завдаток дав, а далі не хоче платити. Нащо, каже, маю викидать гроші, коли однаково буде моя. Нехай пропадає завдаток. А мені шкода й завдатку. Осе! Щоб за своє та ще й платити. І копійки не дам. Нападаюсь на свого, щоб одібрав, а він не хоче.

Що з воза впало, те, каже, пропало. Будуть, будуть ділити. Вам більше прийдеться, бо ви безземельні. Коли-б тільки справедливо ділили, щоб люде не бились по-між собою...

Маланчине серце топилось, як віск. Їй навіть чудно, що з коваліхою вони часто у сварці.

Грім все гуркоче, і руда хмара лівим крилом обійма небо. Бульбашки скачуть од крапель скрізь по воді, а рівчаками пливуть потоки і підмивають сіно. Пропало сіно! Маланка закачалась та лізе в воду, і тоді саме Гафійка говорить:

— Мамо, хтось стука в вікно.

Вікно? Яке там вікно?

Справді, щось стука.

Маланка злазить із лави, мацає стіни, а у вікно хтось гатить.

— Що там? Хто стука?

Маланка одчиняє вікно.

— Йдіть на ґуральню. Нещастя. Андрій скалічив руку.

— Нещастя...—повторяє за ним Маланка.

— Дуже скалічив?

— Не знаю. Одні кажуть—відтяло руку, а другі—пальці.

Боже мій, боже...

Маланка товчеться у пітьмі, як миша у пастці, а що хотіла зробити—не знає. Нарешті, Гафійка подає їй спідницю.

От тобі й грім!

Яке безконечно довге село. Там, на ґуральні, нещастя, Андрій вмер, може - он лежить довгий і нерухомий, а тут ті хати, сонні і тихі, одну минеш, друга встає на дорозі, як безконечник. За тином тин, за ворітьми ворота... Чутно, як худоба в оборах важко сопе та Гафійка нерівно дихає поруч Маланки. А ґуральня далеко.

Тільки тепер помічає Маланка, що за нею поспіша хлопець з ґуральні.

— Ти бачив Андрія?

Хтось чужий поспитав, а хлопець зараз говорить.

Ні, він не бачив, його послали. Оповідає щось нудно і довго, але Маланка не слуха.

Ось вже дихнула нічна вохкість ставка і раптом, за поворотом, рядок осяяних вікон різнув їй серце. Ґуральня бухає димом і вся тремтить, ясна, велика, жива серед мертвої ночи.

На подвір'ї купка народу, а серед неї світло. Андрій помер. Вона кричить і всіх роспихає.

— Мовчи там, бабо!..

Сердитий голос її спиняє, вона раптом змовкає і лиш покірно, як битий песик, водить очима по людях. Їй поясняють.

— Він, бачите, був в апаратній...

— Біля машин, значить...

— Біля машин,—каже Маланка.

— Держав маслянку, а шестерня раптом і того... і повернулась...

— І повернулась,—повторяє Маланка.

— Він тоді правою лап, щоб схопити маслянку, а йому чотирі пальці так і відтяло.

— При самій долоні.

— Живий?—питає Маланка.

— Живий... там фершал.

Долі світиться світло, а що там роблять, який Андрій—Маланка не знає. Тільки тепер почула, що стогне. Значить, живий.

Врешті, той самий сердитий голос гукає:

— Тут жінка? Ну, бабо, йди...

Робочі дають їй дорогу. Вона бачить щось біле, наче подушку, і тільки зблизька помічає жовте, як віск, обличчя, якесь зсохле, маленьке, чорне, скривлений рот.

— Андрійку, що ти зробив з собою?

Мовчить і стогне.

— Що з тобою, Андрію?

— Хіба я знаю?.. Калікою став... Збери мої пальці...

— Що ти кажеш, Андрійку?

— Збери мої пальці, закопай в землю... Я ними хліб заробляв... Ой... боже мій, боже...

Підійшли двоє робочих і забрали Андрія. Не дали Маланці поголосити.

В апаратній Маланка шукала Андрієвих пальців. Три жовтих, в олії, цурпалки валялись долі, біля машини, четвертого так і не знайшла. Вона загорнула знахідку в хустину і взяла з собою.

Вранці Андрія одвезли в лікарню, в город, а Маланку покликав сам панич Льольо. Він довго сердився, кричав на неї, як на Андрія, але, спасибі, дав п'ять рублів.

За три тижні Андрій повернувся. Худий, жовтий, посивів, рука в черезплічнику.

— Болять в мене пальці—жалівся Маланці.

— Та де ті пальці?

— Як ворухну ними—а все кортить—так і болять. Ти їх поховала?

— А вже-ж. На городі.

— Що-ж будем робити?—журилась Маланка.

— Як що? Піду на ґуральню, нехай поставлять на иншу роботу.

Але в конторі сказали, що калік не приймають. До панича Льольо і не пустили.

— Се добра справа,—кричав Андрій. Робив, пане добродзею, на сахарні дванадцать літ—не чужа-ж вона була, а твого тестя—тепер у тебе руку при машині скалічив, а ти мене викидаєш, як щось непотрібне...

Тоді ходила Маланка. Просила, благала—не помоглося. І так, кажуть, великі втрати: за лікарню платили, п'ять рублів дали, а скільки мороки...

— От і маєш, Андрійку, ґуральню! шипіла Маланка, зганяючи злість.

Небо сіє дрібненький дощик на густе сито, а Мажуга накрив плечі мішком і ходить селом. Згинається і розгинається, як складаний ножик.

— Чули, пан не хоче набавить ціну.

— Звідки ти знаєш?

— Тільки що Прокіп з людьми був у пана.

— Що ж пан?

— Як було досі, так, каже, буде й надалі. Дорожче не дасть.

— Так. Що-ж нам тепер?

Мажуга підіймає руку, наче голоблю, стискає кулак і викидає з запалих грудей, наче з безодні:

— Бастувать будем.
— Не схочемо ми, наймуть яміщан.
— Яміщане не підуть. Вони теж підняли ціну.
Олекса Безик виходить з свого подвір'я, за ним по болоті скачє дітвора, як циганчата.
Він на все згоден. Як забастовка, то забастовка. Гірше не буде.
Мажуга йде далі. Його постать у сітці дощу то стає довша, то знов коротша, наче риба в неводі б'ється.
Маланка сховала руки під хвартухом і злісно блиска очима.
— Так, людоньки, так. Лізьте в ярмо, жніть за тринадцятий сніп. Послужіть панові.
І затиснула сухі, зів'ялі губи.
— Не діжде. Хай сам собі жне.
— Коли-ж стерня коле...
Олександер Дейнека погано лає. Важкі лайки гупають скрізь, як ціп на току.
Він мокне, а в хату не йде. В гурті йому лекше.
— Затявся пан, держімось і ми.
— Проти громади нічого не зробить.
— Не присилує жати.
— А вже-ж.
— Байстуймо і край,—рішає Півтора Лиха.
А Мажуга вже на другім кутку підіймає людей.
— Чули?
— Та чули.
— Ну, що-ж?
— Як люде.
— Бастують.
— Коли бастують, то й ми пристанем.
А панська нива дрімає, як море, у сіро-зеленій мряці, і сниться їй серп.

Хома сидить на горбку, Андрій біля нього. Сонце пече. Котиться марево по-над селом та нивами, і танцюють у ньому—ліворуч ґуральня, праворуч—двір.
Голос в Андрія тонкий, плаксивий. Наче милостини просить з очей Хоми.
— Бачите, Хомо, що з мене зробили.
Але Хомини очі каламутні, як вода з милом. Вперлись кудись в простори і тільки зрідка, як на миляній баньці, мигне в них зелено-червоний вогник.
— Куди я тепер? До чого, як нема рук?
— Х—ха!
— Їм такі не потрібні. Мають здорових.
Хома мовчить.
— Що-ж мені—пропадати?
— А пропадеш.
— Де-ж правда на світі?
— Мовчи, Андрію. Мовчи та гинь.
— Живий не хоче гинуть.
— Тепер він плаче, а перше радів: ґуральня! Диво яке!.. Щоб тому очі грали та танцювали зуби, хто її ставив.
Андрій гасне відразу і вже більше до себе говорить:

— З'їли мене, пане добродзею... Взяли та й з'їли...

— А ти думав—вони пожаліють? Гляди сюди!

Хома торкає Андрія в плече і повертає наліво.—Бачиш отих, що там!—Потому повертає його на право—і тих, що там, багачів, дуків... Вони на людей капкани ставлять, як на вовка. Спіймавсь,—здерут із тебе шкуру, оббілують до чиста, а те, що їм непотрібне, викинуть в гній.

— Правду ви кажете, Хомо, ой, правду...

— Ти собі думаєш—фабрику ставлять фільварок, будують. А вони пута кують на людей, ставлять сільце, щоб людську силу спіймати в нього, кров людську сточити, бодай вас сточило, як шашіль сволок.

Андрієві душно. Старі слова говорить Ґудзь, а вони крають сьогодні, як нагострений ніж, наче більма з очей стинають. На хвилину очі пробили мури ґуральні, стіни панського двору і дивляться вглиб, по-новому.

— Запоганили землю, наче короста,—чує Андрій.—Скільки їх—жмінка, а гляди, як насіли землі на груди, як простягають далеко руки. Здушили села своїми ланами, наче зашморгом шию, загнали в шпарку—бач, он лежать села, як купи гною на панському полі, а над ними димлять сахарні й ґуральні та людську силу переганяють на гроші...

Андрієві дивно, що він вперше сьогодні побачив, які справді маленькі, загублені села... Наче хто рострусив по майдані трошки соломи з воза. І теж йому дивно, що панський пастух наче виріс одразу отут перед ним. Сидить попліч, наче дуб вріс у землю, а під ноги йому покірно котять жовті хвилі лани і навіть сонце в покорі стелеться долом.

Андрій забув жалітись. Він тільки дивиться й слуха.

— Поглянь на мене, а я на тебе. Ти мені сивий волос покажеш, своє каліцтво, а я тобі що? Може душу свою, що закопав у гної, як глядів панську худобу! Я там все закопав, чим горіла душа, а ти один з другим дививсь та мовчав, бодай ви поніміли навіки всі до гола, кроти сліпі...

Ов-ва! А що зміг-би Андрій? Чим винні люде?

Хома встромляє в Андрієві очі свої каламутні. Гострий колючий сміх креше з них іскри, а на споді сіро-жовтої гущі почина вже кипіти.

Андрій не може змигнути, йому моторошно.

Хома мовчить, та Андрій чує, що сміх клекоче в Хомі, як вода в казані.

Сміх вирвався, врешті, і прижмурилось сонце.

І раптом велике, гаряче обличчя присунулось близько, до самого вуха Андрія, війнуло жаром. Слова полетіли так швидко, що він їх ледве ловив,

— Не міг? Ні, брешеш, міг. Бачиш—лани... пшениця, як море... панське багацтво... А ти узяв сірник—один з коробки сірник—і полетіли в небо дими, а на землі лишився сам попілець... Бачиш—будинки, палаци, повно худоби, добра... а ти прийшов маленький, сірий, як мишача тінь—і за тобою тільки вугілля...

Хома говорить все швидче і швидче, рве слово, свистить і клекоче.

— Од пана до пана... з ґуральні в сахарню... з кубла в кубло Скрізь, де людська кривда гніздо собі звила, аж поки не стане гола земля...

Андрієві очі лізуть на лоба, а за плечима—мурахи.

— Чуєш? свистить Хома: тільки гола земля та сонце...

Хома—божевільний. Що він говорить?

Андрієві треба щось одповісти, та язик, полохливий, мов заяць, тіка кудись в горло.

Повернувся, нарешті, але виходить зовсім не те, що треба.

— Бог з вами, Хомо. Хіба таке можна робити?

Хома дивиться мовчки, потому ідить до нього з гори в долину, наче межи очі плює:

— Хам ти... Червак... Гний, пропадай, щоб і слід твій загинув, так наче ніколи тебе не було...

— Ов-ва! Які-ж бо ви, Хомо...

Але Хома не слуха. Встає високий, лютий і йде в пшеницю, як в воду, а Андрій прилип до землі, неначе торішній зогнилий листок.

Пан сидів мовчки—і люде нічого. Ходили в поле, жали свій хліб і посміхались злорадо, коли панський економ з нічим повертався з сусідніх сел. Сонце пекло, пшениця сохла, от-от буде текти. Прибігав становий. Почтові дзвінки, валування собак, грубі лайки і крики—все се проплило як хмара на літнім небі. Так поїхав ні з чим. Тільки Хому забрали, бо станового налаяв.

А пшениця текла.

Тоді економ пом'якшав. Ставив горілку та все вмовляв. Инчий налає, а инчий вип'є. Пили горілку—чому не пити? А на работу не йшли. Може, кому й кортіло, та боявся громади. А пшениця текла.

Маланка пішла на поле. Припала вухом до безбережної ниви, як чайка грудьми до моря, і слуха, як стиха лущиться зерно з перестиглого колоса, м'яко капа на землю, як плаче нива золотими сльозами. Їй жалко, немов дитину, хоч воно й панське. Стає на коліна, разгортає стебло і збирає червоні зерна так обережно, ніжно, любовно, наче немовлятко виймає з купелі. Х ібець святий..!

Де-хто з місячних повернулись до пана. А жнива не починались. Нарешті, за тиждень пан набавив ціну. Не таку, як люде хотіли, а все-ж далеко кращу, ніж була.

— Ставати?

— Ставаймо.

Прокіп теж радив:

— Дішли до краю.

Люде зразу припали до панського поля, як до води у спеку, понагортали копи, стіжки.

А Хому Гудзя скоро пустили. Він вертався як-раз повз панське поле. Зирнув на женців тільки і криво всміхнувся.

Збірали пізні гречки, коли вернувся Гуща. Його не зразу впізнали. Він обріс бородою, став старший і наче трохи чужий. Гущу прийняли добре. Міцно і довго парубки трясли йому руку, якось по-новому дивились в очі. Навіть Андрій вже був не той. Потріпав по плечах, підморгнув хитро і засміявся.

— Що, попосидів?

Знаєм, мовляв, за що.

Його питали—як? що? Що чути про землю, шо по світах говорять. Він мусить все знати.

Гафійка почула про Марка від Підпари. Він сердито жалівся: і так од голоти життя не стало, а тут ще Гущу пустили.

Гущу?

В Гафійки спинилось серце. Чи вона добре розчула?

Ледве діждалась, аж смеркне, і побігла до дому.

Але по дорозі наткнулась на Гущу.

— Марко!

Не тямила, що простягає до нього руки.

Вони щиро обнялись.

Так все сталося несподівано й просто, немов тільки вчора розстались.

Гафійка сміялась дзвінким уриваним сміхом, наче намисто низала. Вона сама не знала, чого сміється. Рука Маркова тепло лежала на її стані. Борода лоскотала чоло.

— Дивіться, а він з бородою, як дід...

Вони одійшли по-під верби.

Марко роздивлявся Гафійку. Вона була якась нова, прозора, старша.

— Ти мене не забула?

— Ні, не забула.

— Ждала?

— Ждала.

— А тим часом роскидала листочки?

Голос у нього тремтів, теплий і тихий, як по-весні вітер, коли дерева цвітуть.

— Ти звідки знаєш? А вже-ж підкидала. Знаєш, Марку, не ті тепер люде, що перше. І в нас була забастовка.

— Ов!

Гафійка страшенно горда.

— А як-же. Багачі так налякались, так налякались. Мій хазяїн ходив, як ніч, навіть їсти покинув. Покладе ложку—не можу, каже. І все боїться.

— А батькові твому і досі досадно, що я не в Сібіру?

Гафійка вся стрепенулась.

— Де там! Як сталось з татом нещастя—змінилися зовсім. „Правду, кажуть, говорив Гуща"... Добре, що ти вже прийшов. Тепер нам лекше буде...

— Кому се нам?

Тоді Гафійка росказала Маркові, як вони цілу зиму збирались, як Прокіп приносив з міста книжки і листочки, скільки до них пристало народу Навіть Прокопів дядько, Панас. „Роскажіть, каже, про тих демократів"...

Гафійка розсипалась сміхом на згадку про дядька Панаса.

— Такий кумедний!

Марко взяв її руку в свою

— Хороша ти.

Гафійка зашарилась вся, навіть поночі видко було.

— Що—я...

Коло Гущі скоро скупчилась молодь. Од нього вперше почули, що села скрізь гуртуються в спілки. Довгими осінніми вечорами велись безконечні розмови та суперечки. В своїм невеличкім гурточку він завів новину—гуртову працю. Разом орали і молотили—і все виходило краще та швидче у них, ніж у людей. Якось сама собою перевелась на селі п'яна парубоча сваволя, бійки та нічний галас. Ті,

що недавно робили бешкет, втяглись в роботу, у гуртове читання. Навіть старі хвалили Гущу. Вони ходили роспитать в нього, чи скоро буде нарізка. Він, певно, знає. Марко сміявся. Ніхто з доброї волі землі не дасть. Як! не будуть землю ділити? Що-ж тоді буде? Що їм робити?

Тільки панський пастух Хома мав завжди готову одповідь:

— Як що робити? Бити. Не лишити і на насіння...

Андрій з-за плечей Хоми здіймав скалічену руку, сварився нею й верещав:

— Бити й палити. Як хочеш, пане добродзею, покушать меду, викури бджіл...

Кого їм слухать?

Гуща говорить про спілку, Прокіп про волю, а Хома радить бити й палити.

Панас Кандзюба, важкий і сірий у своїй свиті, як скиба, одвалена плугом, сіяв очима нудьгу питання: кудою йти? де правди шукати?

Він нікому не вірив.

— Хіба мужик знає?

Як-би прийшов хтось инший, видющий, простягнув руку, показав шлях.

А мужик? Що знає мужик? Одна на йому шкура, та й та в латках.

Дощі випадали щоденно. Вискочить сонце на мить на блакитну полянку, щоб обсушитись, гляне на себе в калюжу, і знову лізуть на нього важкі, ростріпані хмари. Якісь жовті і каламутні дні родились по неспокійних ночах, а люде ховались під свити та рядна, вивертали шапки наверх козячим хутром і все місили болото. Перше негода заганяла їх в хату, тепер щось гнало їх звідти між люде. Кожний хотів бачити людське обличчя і чути голос. Мало спали по ночах. Одні не могли одірвати очей од далеких пожарів, другі виганяли худобу на панське поле і не спали, щоб бути напоготові. Правда, після того, як економ ледве втік з поля в подертій одежі, ніхто вже не важився займати коні і вони смачно гризли молоде руно, змите дощами.

Люде наче забули свою щоденну роботу. Своє поле цікавило мало. Воно здавалось таким маленьким, мізерним, не вартим уваги і лежало облогом несіяне, неоране навіть.

На зборні все було повно: свити так тісно тулились до свит, що мокра одежа аж парувала. Чутки і поголоски, невідомо звідки узяті, місилися вкупі, росли на очах, як тісто в діжі. Сухі безсонні очі дивилися кожному в рот, вухо уважно ловило кинуте слово. Що буде? як буде? Скрізь встав народ, бунтує, хоче чогось, робочі бастують, покидають заводи, чавунка не ходить. Що-ж їм сидіти, згорнувши руки, чекати, щоб за них хто подбав?

Біля зборні товпились ті, що надійшли пізніше, і пхались у двері.

— Про що вони там гомонять? Треба, щоб усі чули.

— Бачите-ж — тісно. Не потовпляться всі...

Коли проходив котрийсь з багачів, Мандрика або Підпара, ті, що мокли під ґанком зборні, брали його на зуби.

— Заходь, почуєш, як твою землю там ділять.

— Не слухай, бо сало потонша з досади.

— Нічого йому не буде. Бідний з праці аж рветься, а багатому черево дметься.

— Бідний роскидає, а багатий збирає.

— Нічого. Минеться. Доведеться і свині глянуть на небо...

— Як будуть смалити.

Мандрика сміявся на кутні і дрібно перебирав ногами, минаючи зборню. Забував наче, що він староста сільський. Підпара насував брови на очі і лаявсь.

Гуща часто десь пропадав. Повертався заболочений весь, мокрий, але веселий. Гафійка стрічала його за городом Підпари.

— На станції був. Бастують. Вже другий день машина не ходить. Робочі зібрались і радять. Ну, і народ. Треба і нам скликати людей.

— Скликайте. І Прокіп радить.

— Не можна гаяти часу.

— А де?

— Може, у лісі, по той бік балки.

— Ямищан кличте.

— Покличемо всіх.

Марко хотів одійти.

— Постій, я щось покажу...

Гафійка раптом почервоніла і нерішуче стояла.

— Що там? Показуй.

Гафійка одвернулась од Гущі і витягла щось з-під карсетки.

— Держи.

Він взяв кінець, а вона розгорнула червону китайку.

— „Земля і во..."

— Ще не дошила...

Вона засоромилась вся, аж сльози заблищали на очах.

— Я так... може, здасться коли... Марійка подерла нову спідницю і вишила другу. ще кращу.

І раптом замовкла.

Винуваті очі несміло шукали Маркових.

В середу знали, що се буде в четвер. Хома ходив од хати до хати.

— Як вдарять у дзвони—виходь. Хто не вийде—буду палити.

Він був рішучий; видко було, що він не жартує.

Пізно світилось проти п'ятниці світло, як в великодню ніч. Люде мовчки готували сокири, кілки, залізні лопати. Дитячі очі стежили з печи за кожним рухом старших

Часом, коли лопата задзвеніла, зачеплена кимсь, або впав лом, усі жахались. Що, вже? Серед напруження й тиші часом раптом здрігалось повітря, немов од дзвонів.

— То! Тихо!

Прислухались і, не вірячи самі собі, одхиляли сінешні двері або висували голови за поріг. Холодна дрібненька мряка сіялась з неба.

Було вохко, непривітно і тихо. Здавалось—кінця сьому не буде. Нехай-би вже, врешті, подали знак, коли воно не минуче. А, може. Хома збрехав, налякався і нічого не буде? Верталися в хати, блукали з кутка в куток і ще раз обдивлялись наготовлену зброю.

Однак дзвони несподівано впали. Мідь струснула осінню мряку і розсипалась по всіх кутках. Нарешті! Всім стало лекше. Виходили з хат, збивались в купи і поспішали. Збуджені раптом з холодного

сну, дзвони хрипло кричали і гнали вперед вузлуваті фігури, покручені непомірною працею, сю в одно злиту з пітьмою масу важких лантуховатих тіл, скривлених ніг, твердих, як довбні, рук.

Перед ґуральнею юрма спинилась. Великий мурований дім, де жив панич Льольо та містилась контора, важко сірів на чорному небі, холодний, погаслий, і тільки одно віконце тмяно світилось, як око напіводкрите. За те ґуральня нахабно сміялась рядом червоних вікон і гордо пахкала димом.

Хома ходив між людьми, ще нерішучий, наче не знав, з чого почати. А біля дому був уже рух. Хтось біг під стіною, злазив на сходи і чутно було, як гримнули двері. Потому вікно погасло і знов засвітилось. Дзвони хилитали дрібненьку мряку, бились і розривались, а в пітьмі драгліла юрма. Раптом одчинилися двері, і звідти почулось трівожне:

— Хто там? Чого вам треба?

Се панич Льольо... се Льольо...

Чого вам треба?

Хома одділився од юрми.

— Ага! Се ти? Нам тебе й треба. Ходи сюди! і погано налаявсь.

Маленька, самотня на сірій стіні фігура Льольо подалась назад.

— Не підходь. Буду стріляти.

І зараз під будинком блиснув, наче сірник, вогонь, сухо тріснуло щось і роскололо важким роскотом ніч.

Юрма завмерла й осіла. Сполоханий дух заколотився на мент в порожніх грудях. Але Хома його підняв.

— Го-го! він ще стріляє! Бий його... бий...

Те „бий“ опекло тіло, як пуга, підняло ноги і погнало без тями вперед, в рухові тіл, у віддиху грудей, в натиску сили, що раптом збудилась з дрімоти, як під кригою будиться річка.

Темні сіни застогнали од тупоту ніг, і під вагою тіла, збитого вкупу, двигтіли сходи.

Де Льольо? Ніхто не знав. Чи він ще тут, чи, може, втік, чи його б'ють, чи тільки ловлять. Тіло налягало на тіло і ззаду чуло на собі гарячий віддих, що гнав наперед. Перед дверима зробився тиск, а знизу все напирали. Двері були замкнені. Хома бив в них плечем, і в густій пітьмі, де не видно було лиця сусіда, глухо гупали плечі, тріщали сухі дошки. Раптом двері подались, і щось війнуло звідти, як із безодні. Люде хитнулись вперед, у чорну пустку.

— Постійте, зараз! крикнув Хома.

Минула хвилина.

І сталось чудо, короткий сон, од якого усі посліпли. Електричне світло раптом залляло велику світлицю, наче махнуло срібним крилом, і відбилось в помості, в ряді великих дзеркал, в золоті рам. Білі серпанки, як хмари на весняному небі, злегка гойдались на вікнах, зелені дерева схилялись над шовком меблів, етажерки з цяцьками блищали, як царські врата, а триногий рояль, мов чорний казковий звір, одкрив широку пащу і скалив до світла білі, здорові зуби. Ся зміна була така раптовна, що схвильована юрма застигла, і лиця залляли усі дзеркала, ледве містячись в рамах.

Але Хома одним махом замазав картину.

Він вхопив кіл, замахнувсь і спустив на рояль. А-ах!...

Триногий звір хряснув і дикою гамою струн, од жалібних до грізних, ревнув під стелю А високі кімнати підхопили той рик і рознесли по всьому дому Люде збудились зі сну, ожили, заворуши-

лись. Хвиля бухнула через двері у хату і вдарила в стіни. Тоді раптом впали коли на тихі води дзеркал, і бризнули з дзвоном на поміст скалками обличчя, що там містились.

А дім все сповнявся новими. Осліплені світлом, заглушені дзвоном битого скла, вони налазили з сіней, як оси з гнізд, і накидались осліп на все, що попадало під руки. Якесь шаленство всіх обхопило.

Бий все!

І накидались на все. Намагались роздерти стільці за ноги, а коли не вдавалось, били ними об землю і насідали грудьми, як на живу істоту. Мовчки, зціпивши зуби. Кілки змітали скло з етажерок дощем черепків, шибки під молотками осипалися з вікон, як з дерева цвіт. П'яніли все більше. Хотілося чути лиш брязк, стук, тріск, передсмертне хрипіння кожної речи, яка так само тяжко конала, як і жива істота.

Про Льольо забули.

А рояль Хомі не давався. Чорні блискучі боки його кололись і западались за кожним махом кілка, але він все ще тримався на ногах, тільки вив дико, як звір, стікаючий кров'ю.

Потрівожений пил, що досі тихо спочивав в меблях, тепер курився димом та крутився в повітрі, роблячи світло жовтим і каламутним. Все злилось в однім божевіллі. Люде пили його один в одного з очей, з передсмертного жаху скалічених речей, криків скла і металю, з стогнання струн. Всі ті одламані ніжки, покручені спинки, черепки під ногами, шматки паперу, пустка руїни—будили ще більшу жадобу нищити, ламати, бити, і ноги без тями топтали знищене вже, а руки шукали нового.

Андрій одною рукою ламав галузки живих рослин, розсипав землю з вазонів. Ага! ти ростеш! і упивався хрустінням горшків під каблуками.

Хома з перекривленим ротом, весь мокрий, блищав од поту.

— Гуляйте, діти. Прийшов наш день.

Панас Кандзюба силкувавсь до натуги підняти велику шафу, але не зважив сил. Вона навалилась на нього і придушила. Він крутився під нею, кректав, волік до вікна. Йому помогли другі. Шафа лягла на вікно, задерла ніжки й білий спід, хитнулась і щезла. Панас висунувсь у вікно, щоб чути, як вона хрясне грудьми об землю.

На подвір'ї, у безпросвітній мряці, кишіли люде, як гусінь.

— Чого стоїте? Йдіть помагати. Тепер нам воля.

Світлиця зароїлась од нового народу, що насилу пролазив через купи уламків. Люде розсипались скрізь, по всьому домі, і кожну кімнату сповнили ґвалтом. Гупали кілля і молотки, наче в великій кузні, тріщали меблі і двері, скриготало залізо, а скло дзвеніло й дзвеніло без перестанку і сипалось долі, як груші з дерева в бурю.

Весь дім трясся од зойку, кричав на пробі в порожні отвори вікон до чорної мряки, що його оточала.

Одсувались комоди і звідти викидались тонкі сорочки, такі чудні і легкі, наче пушинки, з свистом дерлися рядна, літали, мов павутиння, мережки.

В ковалихи очі горіли, вона трясла гладкими боками, порпалась в купах і все кричала:

— Не деріть всього! Лишіть мені..

І здирала з поламаних меблів шовк жовтий, червоний, блискучий.

Панас Кандзюба бігав по хатах, як навіжений. З-за пазухи виглядала у нього тонка жіноча сорочка без рукавів, а руки обережно тримали і притискали до грудей коробку з старим іржавим залізом. Він сам не знав, куди її діти.

Олекса Безик сяв. Він врятував од погрому слоїк з солодким і притулив до серця, наче дитину.

Хати вже були обдерті, розбиті, переповнені пилом, як димом, що простягав руки за вікна, на холод. На вікнах хилитались од вітру подерті білі завіси, як перебиті крила. Тільки лямпи та канделябри лишились цілими і завзято заливали цілу руїну світлом, до нестерпучости ясним.

Брудні, наче на лахміття подерті люде спинились і роздивлялись, що-б знищити ще. Але нічого не було. Голі стіни конали останнім диханням оддертих шпалерів.

В кутку Хома старанно трощив ще простий, кухняний ослончик, брудний, у помиях, на половину згнилий.

Андрій торкнув Хому за плече.

— Ну, а ґуральня?

Хома підняв на нього безтямні очі.

— Як бити, то бити все.

І далі трощив недобитий ослончик.

— Годі, покиньте,—кричав Андрій.—Пора палити.

Хома опритомнів. Палити? Його очі на мить спинились, і в них мигнув наче далекий відблиск пожежі.

— Палити? Давай.

Вони склали на купу під сходи уламки меблів, ніжки стільців, шматки паперу і підпалили.

— Тікайте з дому, горить! кричав Андрій.

Люде, як миші, покидали покої і серед диму скакали по сходах.

Андрій зняв з канделябра свічку і підпалив завіси. Вогонь охоче поліз по серпанках, і чорні отвори вікон ще глибшими стали в червоних рухливих рамах. Дві Андрієві тіні заметались на прощання по стінах і разом з ним зникли.

Андрій шукав Хому.

— Тепер ґуральня. Чуєте, Хомо? ґуральня, кажу.

Вони останні вибігли з дому

Ніч стояла глуха, ще чорніща по світлі. Але сподом вона ворушилась, жила, двигтіла і хвилювалась хвилями чорного люду, невидимим припливом тіл.

Тільки ґуральня блищала рядом освітлених вікон та тремтіла од руху машин, немов у великих кам'яних грудях, ждучи чогось, трівожно калатало серце.

Робочі покинули працю і чорніли вздовж стін та біля дверей. Світло з вікон грало в калюжах разками золотого намиста.

Юрба й ґуральня стояли напроти себе, немов міряли сили, немов ще рішали, хто переможе.

Між ними раптом з'явилась важка, кострубата постать Хоми.

— Чого ждете? Паліть!

Вікна паничевого дому курились димом. Вогонь ліз по завісах в'юнкий, веселий і вже облизував лутки з надвору.

Безлиця у пітьмі юрма здрігнулась і пішла на ґуральню. Андрій біг попереду. У лівій руці тримав залізо, а права, без пальців, високо здіймалась над головою, наче комусь грозила.

Ось апаратна. Тепла, вся завита в залізні труби, колеса, машини, наче нутро живота, вона тряслась, як в трясці, і блискавично мигтіла широким пасом. На мить Андрієви ніздрі вхопили знайомий запах олії, пари, сухого жару вогняної печи—і перед ним встало його робоче життя, його каліцтво. Ось як зійшлися вони—машина й її жертва. Андрій почув на руці одрізані пальці, і злість туманом піднялася йому до мозку. Він кинувсь на пас і збив одразу. Захитавшись, пас упав з свистом плавким лінивим рухом, як мертва гадюка. Апаратна в останнє здрігнулась і стала, а махове коло закрутилось в такому шаленому льоті, що, здавалось, підхопить з собою й машину. Паровик тепло і важко дихнув, сповнений сили. Чорні блискучі боки його дратували Андрія. Йому хотілось бити сю ситу, гладку скотину, почути, як застогне, крикне, сконає, віддасть останнє дихання. Він збив манометр і ударив залізом по боці. Потому пустив пару в свисток. І коли паровик скрикнув тим самим криком, яким будив Андрія мало не ціле життя, криком, що зблизька видававсь гострим і блискучим, як шило, лютість одняла у нього тяму, свідомість і розуміння. Він бив машину, що було сили, помагав правою лівій руці, крутив головки гайкам і ламав все, що вдавалось зламати. Забув навіть про небезпеку. Він не бачив, що діялось навкруги, всіх тих свиток, жовтих кожушків, борід і волосся, зліплених потом, гарячих очей, напівбожевільних, поранених рук, не чув того кування заліза в залізо, пекельної кузні, що все перекувати хотіла в ніщо, що працювала, як невгаваючий дух руйнування, і сповняла луною тисячі згуків високі стіни ґуральні.

Хома був всюди. Він, здавалось, забув людську мову і лиш, як жужіль од горіння душі, викидав з себе:

— Бити! палити!..

Де тільки з'являлось його обличчя старої баби, глибоко зоране плугом життя, де падав лиш погляд зелених очей, владний і невблаганний, там дух руйнування напружував жили і зміцняв сили в нелюдські.

Хома не чув утоми. Його руки, наче залізні кліщі, крутили мідяні труби, і чим твердіші вони були, тим більшу роспаляли охоту перемогти. Обдерті, у ранах, його руки давно обливалися кров'ю, але він навіть не помічав. Знав тільки, що мусить розбити і підпалити.

Х. О.

Казка.

(Уривок).

I.

Ліс ще дрімає в передранішній тиші... Непорушно стоять дерева, загорнені в сутінь, рясно вкриті краплистою росою. Тихо навкруги, мертво... Лиш де-не-де пролинеться пташка, непевним голосом обізветься зі свого затишку. Ліс іще дрімає... а з синім небом уже щось діється: воно то зблідне, наче від жаху, то спахне сяйвом, немов од радощів. Небо міниться, небо грає всякими барвами, блідим сяйвом, торкає вершечки чорного лісу... Стрепенувся, врешті, ліс і собі заграв... зашепотіли збуджені листочки, оповідаючи сни свої, заметушилась у травці комашня, розітнулося в гущині голосне щебетання й полинуло високо,—туди, де небо міниться, де небо грає всякими барвами..

На галяву вискакує з гущини сарна і, зачарована чудовим концертом, зупиняється, витяга цікаву мордочку до крівавої смуги обрію, що червоніє на узліссі по-між деревами, й слуха

Полохливий заєць, причаївшись під кущем, пригина вуха, витріщає очі й немов порина ввесь у море лісових згуків...

Аж ось ринуло від сходу ясне проміння, мов руки—простяглося до лісу, обняло його, засипало самоцвітами, золотими смугами впало на синю від роси траву на галяві, де гостро на тлі золотого світла вирізняється струнка постать сарни.

У сю величну хвилину тихо розгортаються кущі, і на галяву виходить—Хо. Мов туман той, сива борода його м'якими хвилями спада аж до ніг, черкається росяної трави. З-під білих, кострубатих брів з глибоких западин визирають добрі, а лукаві очі.

Вийшов Хо на галяву, сперся на сучкуватий костур, майнув довгою бородою—і повіяв од неї тихий вітрець, холодною цівкою вдарив у дерева. І враз затремтіло молоде листя, зашамотіло, струсило з себе дощь самоцвітів. Жахнулася сарна й щезла в гущині, лишивши зелені сліди на синій від роси траві. Страх обгорнув зайця, додав ще більшої прудкости його ногам... Сполохались пташки й в одну мить ущухли. Тихо стало в лісі—страх, як тихо. Тільки бородатий дідуган Хо, старече хіхікаючи в бороду, стоїть на галяві...

— Хе-хе-хе! і чого жахаються, дурні?—шамкає він беззубим ротом.—Діда Хо, що світ прозвав страхом? А дід цілком і не страшний. Ось погляньте!.. Та ба—тим то й лихо, що ви не зважитесь звести очі на діда, тим то він і з'являється вам страхом... Хе-хе!.. І завжди так.. і всі так... Ні, не бреши, старий—не всі... На твоїй довгій, тисячолітній ниві життьовій не одна стрівалась істота, що сміливо зводила очі до гори, відважно зазирала тобі в вічі й тоді... О, тоді гарно було обом нам.. бо смільчак, перевірившись, що жахався по дурному, набиравсь нової, ще більшої відваги, а ти, старий, чув, що, може, незабаром даси спокій натрудженим кісткам... Жахаються, а не знають, що страх тільки й існує на світі полохливістю других, що старий Хо порохом розсипався-би коли б усе живуще хоч раз зважилося глянути йому в вічі... Хе-хе! Дурні, дурні... Тільки старі ноги труджу через дурнів... От, як втомився!.. е-е!..

І Хо справді з великою напругою ворушить ногами, крекче та, опіраючись одною рукою на костур, а другою розгортаючи довгу сиву бороду, сідає на траві спочити.

Хо сидить посеред галяви, а навкруги його панує мертва, прикра тиша. Все живе, затаївши духа, не співає, не кричить, не ворушиться, не живе. Від ведмедя до мурашки—все спаралізоване страхом. Рослини бояться навіть тягти сік із землі, пити холодну росу, виправити зібгані листочки, розгорнути звинені на-ніч квітки. Пустотливий парус сонця зупиняється в зеленій гущині і лиш здалеку придивляється до сивої, мов туман той, бороди діда Хо і не відважується наблизитись, не вважаючи на непереможне бажання попустувати з тою бородою...

Хо сидить на росяній траві, а стара пам'ять його підсовує йому образи колишнього, образи, де свіжими, яскравими фарбами малюються події духа людського. Ось і ті високості, на які здійнятись може вільний дух людський, а ось і ті провалля, де на дні самому, скутий, як невільник, плазує він, у поросі й темряві... Ось, волочучи кайдани, покволом, віками цілими, проходять люде—забиті залякані люде й не насмілюються звести очі на Хо, глянути страхові в вічі... Хо знає, що тільки одиниці зважуються на це, а, зважившися, знаходять силу розбити кайдани... Ой, коли-б хоч одиниць тих було більше, може, не довелося б старому мордуватись отак, блукаючи по світах, може-б вложив він свої кістки в домовину, бо вже ті кістки давно просяться

на спочинок... Ех, коли-б... а тим часом страх владно панує на землі, змагається з приязню, з чесними пориваннями, з обов'язком, ламле життя, безсилими чинить не то поодиноких людей, ба й цілі народи... Страх! Прищеплений дитині, виплеканий анормальними умовами суспільними, він стає чіпкою пошестю, робиться потугою, що тамує вічний поступ усього живущого... Страх!.. Хо—страх! А який з його страх, коли він виразно почуває себе порохном, немічною руїною, яку тільки полохливість людська жене з кінця в кінець світа, наперекір волі! Хо робить його злим генієм людськости... Ех, доле, доле щербата. Товчись, мов Марко по пеклі... От і тепер: гарно навкруги, спочити-б! а пора на роботу... на роботу! Хе-хе! Ну, вставай, діду, пора!...

Хо ще раз глянув на мовчазну природу, звівся, обгорнувся, як туманом, сивою бородою й подався стежкою з лісу на шлях.

А ліс ще якусь хвилинку стояв нерухомий, мов мертвий. Далі—дерева затремтіли, стрепенулись, розгорнули листочки... Промінь стрибнув на полянку просто до звинених квіток, пташки заспівали, комашня заметушилася, ліс загомонів, природа знов віджила.

II.

Вечір. Діти вже напилися чаю й гуляють; старше, хлопчик років шости, сидить долі біля шафи й уважно будує з цурпалочків хату. Меншу, по другій весні дівчину, забавляє нянька, показуючи, як сорока варила дітям кашу. За столом, ближче до лампи, що крізь молочний кльош розливає м'яке світло по хаті, сидить із шитвом мати. Вона рада, що діти втихомирились. Ой, ті діти! Двоє їх, а такий галас справляють, що аж голова паморочиться. Але тепер тихо. Чутно тільки, як муркає на канапі кіт та нянька стиха приспівує: „со-ро-ка, во-ро-на діткам кашу ва-ри-ла, на порозі студила!“...

Дитина з щасливою усмішкою розгортає дрібненькі пальчики пухкої ручки, намагаючися, щоб нянька показала, котрому сорока дала каші, а которому голівку скрутила. Врешті, ця забавка докучає дитині; вона почина човгатись на руках у няньки, намагаючись до кота.

— Киця!

Але «киця» добре пам'ятає болючі пестощі маленької деспотки й дипломатично кліпає очима, не рушаючись із місця. Аж ось нетерпляча ручка досягла до кота, хапа його за вухо й тягне до себе. Кіт скулить очі, жалібно нявчить... далі-ж, немов діткнутий електричною іскрою, виривається й тіка під комоду, лишивши на руці мучительки червоний слід гострих пазурів. Зчиняється вереск...

— Що там таке, Марино?—кидає роботу мати.

— Та то проклятий кіт дряпнув дитину...

— У тебе все щось станеться... Забав її зараз! Чуєш, як зайшлася...

Починається гуцукання. «Ну тихо, не плач, гоп-гоп! гу-цю-цю!.. А-а! погана киця! ми-ж тобі дамо!.. Ну, цить-же, цить... гоп-гоп! гу-цю-цю!»

Але надаремно. Дитина аж заходиться.

— Ну, цить-же, цить! бо як не будеш тихо, то я тебе зараз віддам дідові Хо!—сердиться нянька й підносить дитину до вікна.— О, бач, стоїть дід Хо з торбою на плечах... Скоро кричатимеш, зараз кину в торбу... На тобі її, діду Хо, на!

Дитина здоровими очима вдивляється в пітьму, що чорніє по за вікном, і затиха... В очах, ще мокрих від сліз, малюється жах... Так, ті очі бачуть у таємничій пітьмі пострaха дітей—Хо, страшного, бородатого діда з величезною торбою за плечима, повною неслухняних дітей. Якийсь холод торкається делікатного дітського тіла, щось бере з-за плечей, лячно так, плакати хочеться, а не можна... Дитина насилу відриває очі від вікна й ховає голову в няньки на грудях.

І знов тихо в хаті.

— Мамо!—збуджує тишу хлопчик, кидаючи свою будівлю.—Мамо! А де тепер сонце?

— Сонце?.. Сонце тепер спить.

— А де-ж його хата?

— Оттам за горою, де воно сідає...

— Там, де живе лісник Панас?

— Еге... Але тобі спати час, дитино!

Дитина однак наче не чує материної уваги. Вона підбіга до матері й спирається їй на коліна.

— Мамо! А чи сонце має діти?

— Має.

— А де-ж вони?

— Де? а на небі.. оті зірочки, що вночі сяють, то діти сонцеві...

— А чом-же вони тепер не сплять?

— Бо вони за день виспались, а тепер граються.

Павза.

— Мамо! я хочу до Петрика!..

Петрик—це син куховарчин, що бавиться часом із паничем.

— Не можна, Петрик слабий...

— А я йому занесу яблуко...

— Не можна—сказала!

— Ма-а-мо! Я хочу до Пе-е-три-ка-а!

— Ох, господи! Одне скінчило, друге починає... Цить мені зараз!. Не підеш!

— Ма-а-мо! до Пе-е-три-ка-а!..

— Чи не замовкнеш ти мені?.. Марино, а заклич-но діда Хо!..

Марина підходить до вікна й грюка в шибку.

— Діду! діду Хо!.. а йдіть-но сюди... а візьміть-но собі неслухняного панича!.. «Зараз!»—відповідає вона собі за Хо підробленим басом і відходить від вікна.

Хлопець добре розуміє Маринину штуку; він не вірить, щоб то Хо промовив те «зараз» таким невдатним басом, однак йому стає страшно. Він одходить до канапки, як можна далі від вікна, і починає бавитись папірцем, бгаючи його в човник. А тим часом фантазія хлопцева вперто працює над фігурою Хо. Які в його очі? Мабуть, червоні, як у трусика... А ніс, певно, такий довгий та гострий, як у куховарки... а може ще довший... Борода біла та довга—аж до п'ят... руки... Хлопцеві враз уявляються залізні тройчаки, що стоять у стодолі —такі руки в Хо... конче такі.. Йому стає ще страшніш, він боїться поворухнутись, боїться зустрітись очима з таємничою пітьмою, хоч щось так і тягне, так наче шепче щось: «А подивись, а подивись!» Хлопець не може опертися бажанню глянути в вікно, зводить очі .. і ввесь холоне .. Там, на чорному тлі шибок щось біліє... то Хо... Божевільний жах обхоплює дитину, поширшує зіниці, витяга обличчя, ворушить волосся на голові, душить за горло...

— Дiти, спати! Пора вже!.. Марино, клади дiтей спати!..—ростинається голос матерi й будить, як зi сну, хлопця.

Марина ставить хлопця на молитву.

— «Отче наш, що на небi...»—непритомно проказує вiн за нянькою, а сам дивиться в бiк, на вiкно. «Нехай буде воля твоя, як..» «Ой там щось руками маха, аж по вiкнi шкряба!»—тремтить хлопець.—«Хлiб наш щоденний...»

— Нянько, там щось дивиться в вiкно... я боюся...

— Вигадуйте, вигадуйте, то таки вiзьме вас Хо в торбу. Ну, проказуйте знов: «Хлiб наш щоденний дай нам сьогоднi».

Але хлопець уже не слухає няньки, вiн не може вiдiрвати очей од вiкна. Те вiкно притягує його увагу, захоплює всi думки, запановує цiлою iстотою. У вiкно те дивиться чорна, таємнича темрява, повна фантастичних iстот, усяких див, повна страхiття... I все це тиснеться до вiкна, зазира в хату, ось-ось пролiзе крiзь дiрку в розбитiй шибцi, або з лоскотом одчинить вiкно, кинеться до нього, наповняючи хату диким реготом...

Аж ось i лiжко. Хлопця роздягнено, вiн кутається в ковдру. Нянька поправляє ще щось i гасить свiтло.

— Марино, посидь бiля мене... я боюся.

— Ото вигадали! Спiть, менi нiколи сидiти бiля вас...

У хатi стає темно й тихо. Хлопець широко росплющеними очима вдивляється в темряву, напружує слух, боячись пропустити який зрадливий згук. Так тихо, що навiть калатання серця видається глухим стукотом молота по чомусь м'якому. Ураз... трiсь!... Що це? Увага хлопця збiльшується до можливих гряниць... Уся кров збiгається йому до серця, серце починa бити на ґвалт... О, знов щось зашелестiло, зашкрябало... То—Хо. Ось у чорнiй, як чорнило, пiтьмi виразно бiлiє борода його... ось простягається довга, костиста рука, розгорта над ними свої сухi пальцi... Обгорнений невимовним жахом, утикає хлопець голову пiд подушку, скорчується пiд ковдрою, iнстинктово намагаючися стати маленьким-маленьким, яко мога меншим... щоб «страх» не мiг помiтити його... Вiн затамовує навiть вiддих, боячись подати знак життя, боячися зрадити свою присутнiсть у хатi...

А тим часом чує вiн, що бiля лiжка стоїть Хо i простяга над ним свої довгi, мов залiзнi тройчаки, руки й черкається сухими гострими пальцями його плечей...

Холодний пiт од голови до п'ят облива дитину, божевiльний жах побiльшує зiницi, вiдбiра голос, деревенить тiло... I довго так лежить бiдне хлоп'ятко нерухомо, тремтяче вiд жаху, мокре вiд поту, аж трiвожний сон, прилинувши, заспокоює, нарештi, змордовану офiру полохливости...

— Хе-хе-хе!—смiється Хо пiд вiкном, де лежить хлопець.—Хе-хе-хе!

I жаль бере, i вiд смiху не можна здержатись!

Смiшно, коли причиною страху була лиш роспалена в'ява, а жаль... бо хто раз спiзнається з почуттям страху, не хутко може вiдкараскатися вiд нього... Зросте дитина, змужнiє, i багато сил вартих кращої долi змарнує на боротьбу зi страхом, та ще добре, як переможе!.. Шкода сил, шкода часу... А хто винен? Гай-гай!—хита головою Хо, загортаючись довгою бородою та подаючись у дальшу путь.

Микола Чернявський.

Нар. 1865 р.

Народився 3-го січня 1868 р. (22. XII. 1867 ст. ст.) в селі Торській Олексіївці Бахмутського повіту на Катеринославщині, в попівській сем'ї. Вчився в початковій школі в станиці Митякинській над Дінцем, далі в приватній школі в Луганському, від 1878 р. в бурсі в Бахмуті й нарешті в духовній семінарії в Катеринославі. Скінчивши семінарію р. 1889-го, Чернявський спершу вчителював у Бахмутській бурсі, а потім був земським статистиком у Чернигові (р.р. 1901—1903) і знов на земській службі (в губ. земській управі) в Херсоні, від 1903 року. Визначний поет і повістяр; поезії його, а почасти й проза, присвячені у великій мірі саме Катеринославщині — або її широким степам, чудовій природі степовій, або робочому людові того краю, шахтарям. Написав Чернявський чимало, але надруковано не все. Крім того він де-що й видавав чужого, напр. вибрані твори Куліша (в Бахмуті, р 1900), альманахи «Перша Ластівка» (1905 р.), «З потоку життя» (вкупі з М. Вороним) і «Дубове листя» (вкупі з М. Коцюбинським і Б. Грінченком).

Бібліографія.

І. Твори М. Чернявського. М. Чернявський, як само як і инші письменники його часу друкував свої твори і в галицьких виданнях («Зорі», «Правді», «Руслані», «Л. Н. В.») і наддніпрянських—в «К. Стар.», «Л. Н. В.» (після 1906 р.), та майже в усіх альманахах, що надто на початку XX ст. почали з'являтися у нас: «Літер. збірн. на спомин Кониського», «Дубове листя», «З-над хмар і долин», «На вічну пам'ять Котляревському», «З потоку життя», «Багаття», «З неволі», «Терновий винок» та инші).—«Пісні кохання» (Збірник поезій) Хар. 1894.—Донецькі сонети (збірка поезій) Бахмут, 1898—(Сімнадцять поезій) «Вік» т. І К. 1902.—«Зорі», збірник поезій, К. 1903.—Козаки, поема. Пан та ратай, романс. «Літ збірн на спомин О. Кониського» К 1903. Князь Сарматії, поема. «Л. Н. В.», 1908. VI.—(Двадцять одна поезія) «Укр. Муза» К. 1908.—Догареса й инші вірші. Літ збірн. «Арго», К. 1914.—Поезії, вп. І—Ш, Херсон, 1920.—Під похилою вербою, оповід. «К. Ст.» 1902, XI.—В затишку, опов. «К. Ст.» 1902 X.—Степовий сокіл, опов. К. Стар.» 1902, IX,—Собака, оповід. «К. Стар.» 1902, XII.—З роспутів життя, опов. (Під похилою вербою. В затишку. Степовий сокіл. Тополі). З «К. Старини» К. 1903.—Тополі, оповід. «К. Ст.», 1903, VII—VIII.—В незнану далечінь, оповід. «К. Стар.» 1903, XI.—Змій, оповід., «Дубове листя», альманах, К. 1903.—Смерть за раба, нарис. Кінець гри, оповідання.—Дев'ять поезій. На вічну пам'ять Котляревському». К. 1904.—Марні Сагайдачного, оповід. «За красою», Альманах. Чернівці 1905.—Низова течія, оповід. «З потоку життя», альманах. Херсон, 1905.—Перша ластівка, оповід. «Перша ластівка», альманах. Херсон, 1905.—Весняна повідь, повість (у двох частинах) «К. Ст.» 1906, I, II і окремо К. 1906.—Vae victis, опов. «К. Ст.» 1905, IV і окремо К. 1905.—Співець, оповід. «Нова Громада», 1906, V.—Хліб наш насущний, опов. «Нова Громада», 1906, VIII.—Осліплення

Паріса. Устань і йди, оповід. «Нова Громада», 1906, IX.—З імпровізацій: Хай буде світ. Перше кохання. Герої вертаються—новелі «Л. Н. В.» 1907, III.—На волю, оповід. «Л. Н. В.» 1908, IV.—Раби, оповід. «Л. Н. В.» 1909, XII.—Варвари, повість «Л. Н. В.», 1908, IX—XII.—На тундрі, опов. «Річник Літературний», Київ, 1909.—Проклятий город, оповід. «Л. Н. В.», 1910, XI.—Туман, оповід. «Л. Н. В.» 1912, VI.—Зустріч, опов. «Л. Н. В.», 1913, XI.—Душа поета, повість «Л. Н. В.», 1914, I.—Богові невідомому і инші оповід. К. Льв. 1913. (Богові невідомому. Щастя. Потом і кривавицею. Сп вець. Хл б наш насущний. Темрява. За золотим руном. Vae victis. На волю. Вода прибуває).—«За золотим руном» повість й оповідання Херс. 1920.

II. Про М. Чернявського й його твори: *Білоусенко, О.* (Про кн. «Пісні кохання», X. 1895). «Зоря», 1897, ч. 15.—*Ш—ко, М.* (Про ту ж книжку), там-же.—*Стешенко Ів.* (Про кн. «Донецькі сонети», Бахмут, 1898) «К. Ст.», 1898, V.—*Грушевський, М.* (Про кн. «Донецькі сонети» Бахм. 1898) «Л. Н. В» 1898, VI.—М. Чернявський (біо-бібліографична зам тка) «Вік» т. I. К. 1902.—*Степовий В.* М. Чернявський—«Зорі», поезії, К. 1903 «К. Стар.» 1903, VII—VIII.—*Франко, Ів.* (Про кн. «Зорі» К. 1903) «Л. Н. В.» 1903).—*Сумцов, Н. Ф.* Поэзия Н. Ф. Чернявского. «К. Стар.» 1904, I.—М. Чернявський (біо-бібліограф. замітка). «Укр. Муза», К. 1908.—*Грушевський, О.* Микола Чернявський. В кн. «З сучасної укр. літератури». К. 1909; К. 1918 (Перед тим друковано в «Л. Н В.» 1908, 9).—*Єшан, М.* Микола Чернявський, проба характеристики. «Л. Н. В.» 1910, V.—*Єшан, М.* Микола Чернявський. В кн. «Під прапором мистецтва» К. 1910.—*Ч. С.* Микола Чернявський. Богові невідомому й инші оповід. «Дзвін», 1913, I.—*Тодосієнко, С.* Микола Чернявський—Богові невідомому й инші оповід. Київ—Львів, 1912 «Л. Н. В.» 1913, II.—*С. М.* Мик. Чернявський—Богові невідомому, оповід. К. 1913 «Укр. Хата», 1913, II.—*Єфремов, С.* Поети 90-х років. Істор. укр. письменства. К. 1917.—*Я. К.* Микола Чернявський. «Юнак» (Переклад), 1918. ч. II—III.—*Косинка, Гр.* Чернявський, М.—поезії кн. I, «Молодість» Херсон, 1920. Повісті й оповід. кн. II, «За золотим руном» Херсон, 1920, «Голос Друку», X 1921.

НА КРИЛАХ.

Мчать мене крила по рідній країні.
Гляну, погляну—де світ на Вкраїні?
Темно в палацах у панства старого,
Гуку не чути в палацах живого,
Плямами вікна холодні чорніють,
Сови по трубах і стогнуть, і виють.
Музо, повідай, чом панство дрімає?
— „Панство, мій друже, на вік засипає.
Скарби прожиті, огні догоріли...
Трупів холодних вони не зігріли.
Панство славутне по склепах дрімає,
Спадки-ж їх слави онук проживає".

Мчать мене крила по рідній країні.
Гляну-погляну,—де світ на Вкраїні?
Темно у бідній мужичій хатині,
Тихо і глухо, немов в домовині.
Ніч бідні села вдяга, повиває,
Осінь дощами хати розмиває.
Музо, повідай, чом темно так всюди?
— „Світу не знали ніколи ці люде:
В панській неволі діди їх вмірали,
В злиднях, бідноті батьки виростали...
Важко їх дітям ті злидні збувати,
Пітьму-ж одвічну ще важче прогнати!»..

ДО ПІСНІ.

О, пісне блаженна, о пісне крилата,
Лети над землею, дзвени і зови
До світу, до сонця із темряви брата,
Надію у серці йому оживи!
Сумує безсмертна душа чоловіча,
Немає їй сонця, просвітку нема...
Збуди-ж її, сило пісень чарівнича,
Скажи, що світ любий—не склеп, не тюрма!
Хто в силі на душу скувати кайдани?
Хто дух наш безсмертний згасити здола?..
О, пісне небесна, розвій-же тумани,
Хай дня не змагає їх темрява мла!

ПАН ТА РАТАЙ.

На горі... послухай, зоре!
Вбогу ниву ратай оре.
Плугом скиби чорні крає,
Зграї круків розганяє.

Їде пан... ти-ж слухай, зоре!..
До плугатаря говоре:
Кидай, хлопе, сивих, плуга,
В мене є тобі послуга.

«Будеш ти... Чи чуєш, зоре!
Жити в мене, пан говоре,
Будеш ласо їсти, пити,
Будеш в золоті ходити».

Ратай став... Ось слухай, зоре!
Очі звів скрізь степ, як море...
Глянув панові він в вічі
І такі говоре річі:

Пане мій... Чи чуєш, зоре?
І в степу мені не горе,
Та й кому-ж той степ орати,
Хлібом зерном засівати?

Славен той... Ти-ж слухай, зоре!
Хто сам-на-сам лихо зборе...
Нам діди отак мовляли,
Не піду я в підлипали!

Гей ви, сиві!—Чула, зоре?
Знов плугатар землю оре...
Пан стоїть... «Які-ж завзяті,
Каже, хлопи наші кляті!»

ШАХТАР.

У сажі, чорний, як мара,
Рукою піт з лиця втира,
І кайлом уголь б'є і б'є
В норі шахтар. На його лле
Мутна, холодная вода,
І лямпа світиться бліда,
Моргає стиха, мов дріма,
Повітря дихати нема.
Чи скоро зміна? Голова
Звиса, неначе нежива...
Півсуток цілих у норі:
Тут знайдуть смерть багатирі!
І тут працює чоловік,
І не один, не другий рік...
Чи скоро-ж зміна?.. Сил нема.
Але робітник не дріма,
Бо ще уроку не зробив.
І гляне часом він назад,—
Там нор чорніє цілий ряд...
Струмні води із їх біжать...
Безсонні криси шарудять...
І всюди в норах у землі
Кують підземні ковалі,—
Такі-ж нетяги шахтарі,
Кують з зорі і до зорі...
Добро їм там, в глибу землі,
Без неба, сонця, у норі
Дорогу в пекло прокладать,
Багатим гроші добувать.

У ОСЕНИ.

Іду межею. Шелестять
Трава і листя під ногами,
І дерева старі шумлять
Своїми голими верхами.
Дуби, мов стражники грізні,
Стоять громадами сумними,
І дві березоньки між ними
Посталі, ніжні і ставні.
А за березами отими
Столітній осокор стоїть
І безнадійно гомонить
Важкими вітами своїми.
Вгорі-ж, над лісом, мовчазні,
Легкі, неначе мрійні чари,
Пливуть рожево-сизі хмари,
Палає захід весь в огні..
О, ти не згаснеш, ясний світе,
Ти знов засяєш по весні,
І, може, випаде мені
По цих прослідках знов ходити,
Коли справлятиме весна
Після зими бенкет природи,
І новолітній ряст уроде;
Коли зозуля голосна
Про долю стане віщувати,
І соловейко, цар співців,
Під млою ночі розливати
Почне свій любий срібний спів!..

ЖУРАВЛІ.

Тихо в небі голубому
Вільна ключа журавлів
Держе шлях від нас до дому,
До невідомих країв.

Може там, де піраміди
По пустинях вік стоять,
Де пісчані краєвиди
Сном безмрійним міцно сплять;

Там, де Нилу чисті води
Ллються в жовтих берегах,—
Слід торішньої господи
Найде знову кожен птах.

Із дружиною своєю
Стане вкупі клопотать,
Стане дружно, спільно з нею
Знов оселю поновлять.

Тільки все-ж палкими днями
В плесах Нилу мовчазних
Під новими небесами
Спогадає він об тих

Любих півночи країнах,
Де недавно він літав,
Де по плесах і лощинах
Теж у спеку сумував;

Де під час той хуртовина
Снігом критиме лани,
І сповита, мов дитина,
Річка бачитиме сни...

Полетіли... ледве мріють...
Шлях-дорога, добрий час!
А степи зазеленіють —
Знову просимо до нас!

ТИХО НАД ВОДОЮ.

Тихо над водою.
Сплять очерети.
Подихом покою
Віє від води.

І вода синіє,
Смугами блищить,
В темряві леліє,
Стала, не біжить.

І ліси густії
Стихли, не шумлять;
Зорі золотії
У воді блищать.

І блищать і грають
Осміхом ясним:
Всюди їх вітають,
Всюди любо їм!

А мене сумного
Нікому вітать,
І нема до кого
Словонька сказать.

УРОЖАЙ.

В чистім полі похожаю,
Скільки зору — оглядаю
Буйні ниви та лани:
Скрізь пишаються вони!

Колос колосу киває,
Колос колосу співає,
Ніби скрізь гуде бджола,
Люба ратайка мала.

Ледве-ледве коливає
Білотурка золотая,
І поник густий ячмінь,
Мов йому стояти лінь.

Шелестить овес мітластий,
З вітром бавиться, сріблястий,
І волошка проміж ним
Грає вінчиком дрібним.

Перепілка голосиста,
І комашка золотиста,
Жук, метелик той і я —
Всі в степу—одна сім'я.

Всім нам сонце з неба сяє,
Всіх нас степ приймá — вітає
На ясних своїх ланах,
Всі ми в його у гостях...

А над степом вітер віє,
Сяє сонце, землю гріє,
Ходять-грають на корні
Хвилі золота ясні.

Колос колосу киває,
Колос колосу співає,
Ніби скрізь гуде бджола,
Люба ратайка мала...

ХЛІБ НАШ НАСУШНИЙ.

Нарис.

Чорний залізний велетень, з мутно-червоним черевом, злегка повертаючи видним над водою хрещатим гвинтом, мов риба хвостом, привалився до пристани. Розчинив свої чорні пельки—трюми й затих, замлів, випускаючи ледве помітний димок з величезного закуреного димаря. Він чогось жде. Він жде собі поживи: золотого зерна з широких ланів України.

Він, отой велетень з просунутими в залізні ніздрі ланцюгами, з якимсь незрозумілим написом на чолі, зазнав бурхливих хвиль океану, переплив кільки морів, проліз у Дніпрових гирлах і приплив сюди, до тихих плавнів, щоб набити своє зараз порожнє черево „русским" хлібом.

Він жде, гордий і самовпевнений: хліб буде, він зараз поллється в його. Повинен политись, бо він привіз з собою кілька пригоршень золота. За те золото він купить хліб.

І справді, вже пливуть до його важкі берлини й баржі, сунеться, немов стара, наполовину розібрана дзвіниця, високий елеватор і люде забігали по помостах, як комашня, щоб догодити „чужоземцеві", наділити його своїм хлібом.

І хліб посипався у величезний залізний шлунок. Його сипле елеватор, його несуть у мішках, згинаючись під вагою і обливаючись з напруження потом, „носаки", і ціла юрба жінок і дівчат, мов на пожарі воду, жваво носять його відрами і кидають туди, в ті пельки—трюми.

І залізний велетень задоволено глитає зерно і поважно дише, видихаючи з себе пил. Той пил повиває і його самого, і всіх людей, що метушаться на йому Сонце золотить той пил, а з гори дивиться на його тисячами скляних очей город. Він лежить на горі, мов величезна піраміда вибілених сонцем людських черепів, і мовчить.

А він-би міг сказати багато!...

Тут широкими струмнями ллється в залізне черево „чужоземця“ хліб, а там, далі від города й від річки, на необмежених просторах степів, мруть люде з голоду.

Там, у обдертих хатах, сидять убогі, виснажені працею люде й бліді, тонкошиї, мов неоперені пташенята, діти... сидять без хліба. Його немає... він не вродив... Його забрано за податки, за оренди, за право ходити по землі і вмирати на ній...

Його забрано. І ось він тепер ллється тут широкою рікою в черево того велетня, у черева сотень таких велетнів.

Город знає се й мовчить, і байдуже дивиться на те, як „чужоземець“ глитає золоте зерно і все глибше й глибше осідає в воду.

Ось він уже нажерся досить. Більше не можна, бо не пролізе в гирлах... І він закриває свої чорні пельки: буде з його, він поки що наївся.

Завтра він рушить до дому, і люде чужого краю будуть їсти отой хліб, що так щедро наділено йому за кільки пригоршень золота, і будуть з того хліба ситі, і будуть сміятися з тих дивовижних людей, що вміють на своїх убогих нивах і широких панських ланах виробляти хліб і не вміють його їсти.

Микола Вороний.

Нар. 1871 р.

Сучасний поет. Народився 7-XII (24-XI ст. ст.) 1871 р. на Катеринославщині, але дитинство його пройшло на Харківщині, куди переїхали його батьки. Вчився в Харкові в початковій школі, потім в реальній, далі теж в реальній школі, в Ростові над Доном. До вищої школи не міг вступити, бо було його арештовано, продержано якийсь час у тюрмі, а після суду три роки був Вороний під доглядом поліції. Далі був за кордоном, слухав лекції спершу у Віденському у-ті, а потім $2^1/_2$ роки у Львівському. Працював у студентському т-ві „Січ", приймав участь у журналах „Життє і Слово" та „Зоря". Після того пішов на сцену — був режисером укр. театру в Тернополі, а після повороту з-за кордону (1897 р.) артистом у трупі Кропивницького, далі у Саксаганського. Покинувши театр р. 1901, перебував Вороний з того часу по багатьох містах України, заробляючи на життя усякою роботою („служив" у земстві, працював по часописах то-що). Від 1920 до 1926 року був на еміграції — за кордоном, тепер знову на Україні.

Псевдонім М. Вороного — Homo.

Бібліографія.

І. Твори М. Вороного. Поезії М. Вороного спершу друковано по галицьких журналах, а з початку XX в. і по наддніпрянських виданнях—журналах, збірниках, антологіях („Л. Н. В.", „Нова Гром.", „Степові Квітки", „Розвага" „Досвітні огні", „Дубове листє", „З потоку життя", „З-над хмар і долин", „Багаття" та инші)—(Двадцять дві поезії) „Укр. Муза", К. 1908.—Ліричні поезії, т. І, К. (1911).—В сяйві мрій. (Зб. поезій) К. 1913—поезії, т. І. Черкаси, 1920—*Пушкин О.* Моцарт і Сальєрі, драм. сцена на укр. мову переклав *М. Вороний.* „Зоря", 1895, ч. 24; „Розвага" артист. збірн. т. II, К. 1908.—Уривок з трагедії *Ю. Словацького* „Мазепа", перекл. *М. Вороного.* «Квітничок», літер,—гумор. зб. К. 1911—*Шніцлер А.* «Зелена Попуга» мал. на 1 дію. перекл. М. Вороний. К 1917—*Мендес К.* Поезії в прозі. Переклад і передмова М. Вороного. К. 1917.

II. Про М. Вороного й його твори: *Франко Ів.* М. Вороний. „Л. Н. В." 1903—*Єфремов С.* (Про М. Вороного і виданий ним альманах „З-над хмар і долин"). В ст. „На мертвой точке". „К. Стар". 1904, V—VI і окремо.—Микола Вороний (Біо-бібліографична замітка). *Комаров М.*—Українська драматургія. Од. 1906.—М. Вороний. (Біо-бібліографична стаття). „Укр. Муза". К. 1908—*Старицька-Черняхівська Л.* Микола Вороний „Рада", 1912, ч. 38.—Чупринка. І. Микола Вороний—Ліричні поезії, т. І.К. 1911.„ Л. Н. В." 1912, І.—*Василько Ан.* Микола Вороний (ліричні поезії, т. І. К. 1912). „Укр. Хата". 1912. І—*К-чук М.* Микола Вороний, „В сяйві мрій, поезії. К. 1913.

„Дзвін“, 1913, IX — *Лизанівський Ів.* Микола Вороний — В сяйві мрій (Збірка поезій). К. 1913. „Л. Н. В.“ 1913, VI,—*Черкасенко С.* Микола Вороний, ескіз. В кн. М. Вороний —„В сяйві мрій“, поезії. К. 1913 — *Ле—о.* Микола Вороний —„В сяйві мрій“,— поезії. К. 1913. „Укр. Хата“, 1913, VI — *Чупринка Гр.* Микола Вороний—„В сяйві мрій“, поезії К. 1913. „Укр. Хата“, 1913, VI—*Єфремов С.* Поети 90-х років. Іст. українськ. письменства, К 1917.— *Русова С.* Микола Вороний. „Л. Н. В.“, 1918, 10—11.—*Ковалевський О.* Вороний Микола (з приводу 25-літнього ювілею). „Книгарь“. 1919, ч. 17.—Микола Вороний „Трибуна“, 1912, ч. 12. — *Коряк В.* Місто в українській поезії. Стаття перша „Шлях Мистецтва“. 1921, I. Ст. друга, там-же, 1921, II.

ЛІЛЕЇ.

Лілеями сумними, злотоокими
Цвітуть у серці давні почуття;
Лілеями минулого життя
Встають вони з безодні забуття,
Такими ніжними, такими одинокими...

Колись вони в гармонії буття
Бреніли тонами піднесено-високими
Акордами могучими, глибокими!
Діждався я тепер їх вороття
Лілеями сумними, злотоокими...

VAE VICTIS.

Я знемігся, згорів... Моє серце на попіл зотліло,
Мою душу самотню пожерла гадюка-нудьга,
І безсилий хилюсь я, хоч ще молоде моє тіло...
Я знемігся, згорів... Моє серце на попіл зотліло,—
В нім погасла снага.

Мов свобідний орел, моя думка в просторах шугала
І я, спраглий, схилився і пив із криниці знаття.
Ні, не марно я жив,—я боровся, шукав ідеала,
Мов свобідний орел, моя думка в просторах шугала—
В тих просторах життя!

І, мов нагла мара, мені світ весь од сонця закрила...
У гонитві даремній минули найкращі літа,
Мрії гасли, як зорі, втомились напружені крила,
І, мов нагла мара, мені світ весь од сонця закрила
Неминуча мета.

Я самотний стою. Наді мною реве хуртовина.
Зграї гарпій проклятих, що звуться „навіщо“, „куди“,
Мою душу жеруть... Як покинута в лісі дитина,
Я самотний стою. Наді мною реве хуртовина,
Замітає сліди.

СОНАТА.

Тріо.

I.

Слав я очі у безкрає
На перловім стоці гір,
Там, де в сонці світлозорнім
Грає море в дальнозір...
Вздрів я море і заплакав,
Плили сльози з віч моїх:
В них святив я свою душу,
Своє серце, сум і сміх!

II.

Там, де в зорях море грає,
В рубіновім блиску гір,
Цілувала в човні чорнім
Мене люба, краща зір.
Цілувала і співала
Ревні сльози з віч моїх.
Та й випила мою душу,
Моє серце, сум і сміх!

III.

Розстелилась моя туга
Білим снігом рідних піль;
Моя люба одружилась
І лишила в серці біль.
Йде за нею весна красна,
А за мною курить сніг;
Потеряв я свою душу,
Своє серце, сум і сміх!

СПОМИНИ.

Сумеркові тони...
Похоронні дзвони —
Дінь-дон..
Ніби на екрані,
Образи в тумані,
Крізь сон.

Рухи молитовні,
Погляди любовні,
Німі...
Крила сніжно-білі...
Хвилі, сині хвилі
У тьмі.

Миготливі тіні...
Хатка в полонині...
„Вона“..
Спомини кохані —
Пахощі весняні
З вікна

Тихий, елеґійний,
Колисково-мрійний
Канон...
Дзвони монотонні,
Дзвони похоронні —
Дінь-дон...

ТІНІ.

Надходить вечір — і сірі тіні
Повзуть, як змори, в моїй хатині,
Ступають злегка і так таємно
Про щось шепочуть в кутках,
де темно.
Ось тут беруться, он там ростуть,
Знов колихнуться і знову стануть,
Немов бояться збудити лихо,
Що, десь упившись, дрімає тихо.
А в шиби дощик січе дрібненький,
Такий марудний, такий злиденький,
Як пісня старця про ту неволю,
Про ту голодну сирітську долю...
І плачуть шиби, холодні рами,
І ринуть сльози по них струмками...
Душа самітня спустила вії
В німій задумі і в безнадії.
А перед нею в хиткім тумані
Пливуть малюнки, примари тьмяні,
Лягають смуги, снуються тіні,
Мигтять уривки в повільній зміні,
Їх загадковість—химерно-звинна,
Візерунковість—свавільно-плинна,
Велика брама, важкі засови,
Гидкі потвори, зловіщі сови,
Безмежне поле і чорні круки,
До неба зняті в благанню руки,
Гірлянди квітів, лице богині,
І знову тіні, холодні тіні..
Хвилює пісня, немов зітхання,
Немов молитва без уповання,
В глухих акордах мінорні тони

І журні дзвони, далекі дзвони...
Хлюпочуть хвилі, шепочуть хвилі,
В тумані плинуть уривки милі:
Голівка Ґреза, ескіз Родена,
Меланхолійний ноктюрн Шопена,
Фраґменти віршу Сюлі-Прюдома,
Псальми Верлена...
Яка утома!
А в шиби дощик січе дрібненько,
А в серці туга... О, моя ненько!
І плаче серце моє недуже —
Йому так тяжко, йому байдуже,
Чи то розумно, чи нерозумно...
Все йде—минає... Як сумно—сумно...

З циклу «Разок намиста»:

Червоне коло, блискуче, красне,
За гори тихо ген-ген сідає,
Та доки зникне і доки згасне
Огнем пожежі воно палає.

Мов жар червоні і кармінові
Круг його хмари хисткі, хвилясті—
І позлотисті, і бурштинові,
І фіялкові і попелясті...

Поволі, тихо зайшло за гори
Червоне коло, блискуче, красне...
В душі зринають жалі-докори...
Упали тіні, проміння гасне...

ДО МОРЯ.

(З циклу «Соняшні хвилини»).

Чолом тобі, синє, широкеє море!
Незглибна безодне, безмежний просторе,
Могутняя сило,—чолом!
Дивлюсь я на тебе і не надивлюся,
Думками скоряюсь, душею молюся,
Співаю величний псалом.

Міцне, необорне!.. Ні грому, ні хмари
Не страшно тобі, не боїшся ти кари —
Сам собі вищий закон.
Звабливе, роскішне! В тобі й раювання,
І мрія солодка, і втіха кохання
І любий та лагідний сон...

Прийшов я до тебе змарнілий та бідний,
Проте-ж не чужий, але близький та рідний,
Тобі-бо віддавна я свій.
І ось я з тобою душею зливаюсь,
В просторі блакитнім на хвилях гойдаюсь
Втопаю в безодні твоїй!..

Як ти недосяжне, хитке, таємниче,
Як ти чарівливе, як ти бунтівниче,
Така-ж і душа у співця;
Тому і до тебе вона так прихильна,
Що тут і кайданів не зносить—і,
Бурхає, як ти, без кінця.

В МАЛЯРСЬКІЙ СТУДІЇ.

В малярській студії побачив я портрет,—
Інтимний спів душі кольорами пастелі.
З стіни він виглянув, мов ніжний сілует
Голівки пензля Сандро Ботічелі.

Я погляд зупинив, і в відповідь мені
Роскрились очі ясно-сапфірові,
Такі замислені і лагідно-чудові,
Що я їх затаїв в сердешній глибині.

Відтоді очі ті—зі мною, де не рушу...
Блакитним сяйвом вони мені зорять,
З собою вносючи в мою бентежну душу

Давно жаданий рай і тиху благодать.
Не знаю, хто вона, та невідома панна,
Але душа моя співає їй: осанна!

ІНТЕРНАЦІОНАЛ.

(Переклад М. Вороного).

Повстаньте, гнані і голодні
Робітники усіх країв.
Як у вулкановій безодні,
В серцях у нас клекоче гнів.
Ми всіх катів зітрем на порох,
Повстань-же, військо злидарів!
Все, що забрав наш лютий ворог,
Щоби вернути, час наспів.
Чуєш, сурми заграли.
Час росплати настав—
В Інтернаціоналі
Здобудем людських прав.
Не ждіть рятунку ні від кого:
Ні від богів, ні від царів,
Позбудеться ярма тяжкого
Сама сім'я пролетарів!
Пусті слова про право бідних,
Держава дбає не про нас.
Нас мали за рабів негідних,—
Доволі кривди і образ!
Чуєш, сурми заграли.
Час росплати настав—
В Інтернаціоналі
Здобудем людських прав.
Лиш ми, робітники, ми—діти
Святої армії труда,
Землею будем володіти,
А паразитів жде біда...
Тоді, як грім підчас негоди
Впаде на голови катів,
Нам сонце правди і свободи
Зас'яє тисяччу огнів!
Чуєш, сурми заграли,
Час росплати настав—
В Інтернаціоналі
Здобудем людських прав.

ІВАН ФРАНКО.

(В 40-літній ювилей його подвижницької праці).

Іван Франко—трибун народній,
Пророк—ватаг, ратай—співець
І громадянин благородний...
Як той Орфей, герой рапсодний,
Він з неба віщий посланець!
Іван Франко—мов дух стихії,
Що творить в нас і серед нас,
Що будить сили молодії,
Руйнує зло, живить надії
На Україні в лютий час!
Іван Франко—могуча сила,
Як гордий дуб, міцний граніт,
Котрого буря не зломила,
І хоч верхів'я опалила,
А він красує сорок літ!
Чолом тобі, життя стражденне!
Хай стисне зранена рука,
Як меч, перо твоє натхненне!
Хай сяє нам благословенне
Ім'я славетного Франка.

ЛЕГЕНДА.

(З циклу „Amoroso“).

Дівчину вродливу юнак покохав,
Дорожче від неї у світі не мав.
Ой, леле! - у світі не мав.

І клявся, божився, що любить її
Над сонце, над місяць, над зорі ясні.
Ой, леле!—над зорі ясні.

— „Тебе я кохаю за тебе умру...
Віддам за кохання і неньку стару“.
Ой, леле!—і неньку стару!

Та мила його не боялась гріха:
Була, як гадюка, зрадлива, лиха,
Ой, леле!—зрадлива, лиха.

Всміхнулась лукаво і каже йому:
— „Не вірю, козаче, коханню твому“.
Ой, леле!—коханню твому.

— „Як справді кохаєш, як вірний єси,
Мені серце неньки живе принеси“.
Ой, леле!—живе принеси!

Юнак мов стерявся: не їв і не спав,
Три дні і три ночі він десь пропадав.
Ой, леле!—він десь пропадав

І стався опівночі лютий злочин:
Мов кат, витяг серце у матері син...
Ой, леле!—у матері син!

І знову до милої з серцем в руках
Побіг, і скажений гонив його жах.
Ой, леле!—гонив його жах.

Ось-ось добігає, не чуючи ніг...
Та раптом спіткнувся і впав на поріг.
Ой, леле!—і впав на поріг.

І серденько неньчине кров'ю стекло
І ніжно від жалю воно прорекло...
Ой, леле!—воно прорекло...

В останнє озвалось до сина в тумить:
— „Мій любий, ти впав... Чи тобі не болить?“
Ой, леле!—тобі не болить?!

НАЙДОРОЖЧИЙ СКАРБ.

I

— „Хто бунтує?... Князь баварський?
Що? Стоїть за княже право?!
Ґульф не хоче підкоритись?..
Се цікаво... се цікаво!..“

Так на бенкеті гучному
Кидав грізні запитання
Конрад, римський імператор,
Повний гніву й дивування.

— „Бач! ся ґава хоче права!
Може, їй корона сниться?
А чи знає Ґульф, що право
На кінці меча міститься?!

Е, стрівай... Я бачу, треба
Обскубти хвоста сій птиці...
Завтра вранці ми рушаєм
До баварської столицці!

Ми покажем недолузі...
Начувайтеся, баварці!
А тепер... на славу зброї
Нумо, друзі, ще по чарці!..“

II.

Ой, то не хижа сарана,
Не круки степ укрили,—
То Конрад рушив у похід
Свої потужні сили.

В Баварський край мечем, огнем
Він прокладав дорогу.
Столицю військом обступив
І взяв її в облогу.

Баварці бились, наче льви,
Жінки їх—наче львиці...
Але даремно! Не змогли
Відстояти столиці!

Скорився Ґульф: на те, мовляв,
Є, певно, допуст божий,
Що над столицею його
Замаяв стяг ворожий.

Хай буде так... І посланців
З освідченням покори
Заслав до ворога свого
Князь гордий і суворий.

Не сяло сонце з-по-за хмар,
Туманом Альпи вкрились,
І небо плакало дощем,
І бескиди журились...

Сумні вертались посланці,
Бо Конрад і на мову
Не дався зовсім, а пророк
Таку їм постанову:

—„Столицю знищу... Хто в ній є—
Скараю і зневолю...
Але жінкам за вдачу їх
Даю життя і волю.

І що є сили взяти їм
На плечі дорогого,
Нехай беруть і геть ідуть—
Не вдію їм нічого".

Був ранок. Сонце вийшло з хмар
І глянуло в долину...
Яку-ж осяяло воно
Невидану картину!

Юрбою з міста йшли жінки,
На них-же, мов сувої,
Сиділи... їх чоловіки—
Уславлені герої!

—„Так ось той найдорожчий скарб,
Що зважились ви взяти!"—
Сміявся Конрад. „Я за ним
Не буду шкодувати...

— Хвала вам, славні вояки
І лицарі, до речі,
Коли з біди вивозять вас
Жіночі, ніжні плечі!

— Ви горді з біса, та чомусь
Не звикли червоніти...
Чи поважатимуть-же вас
Жінки, дочки і діти?".

Сміялось сонце; гори, ліс,
Шаріючись, сміялись.
А Конрад сам і військо з ним
Аж за боки хапались...

І ми з баварців сміємось...
Але спитать цікаво:
Чи кожний з нас, чоловіків,
На сміх той має право?

Гнат Хоткевич.

Нар. 1877 р.

Гнат Хоткевич народився у Харкові 20/XII 1877 р. ст. ст.. Освіту здобував у Харк. реальній школі, а потім у Харківському Технологичному Інституті, куди вступив 17 років, а скінчив 22-х. Як інженір, служив на Південних залізницях у Харкові до 1905 р. В 1905 році мусив тікати за кордон, бо приймав активну участь в революції: був головою страйкового комітету залізничників. Повернувся на Україну в 1912 р., був знов тут заарештований (у Київі), а потім перевезений до Харкова. Року 1916-го вислано з Харкова Хоткевича адміністративним порядком на три роки, без права в'їзду в Харківську, Полтавську, Київську, Чернигівську, Катеринославську, Херсонську, Волинську, Подільську й Курську губернії. Революція визволила Хоткевича, і з того часу він живе в Харкові, а в останній час коло ст. Деркачів, учителюючи в деркачівському зоотехнікумі.

Псевдонім Хоткевича—Гнат Галайда.

Бібліографія.

І. Твори Хоткевичеві: Поезія в прозі, збірник. Хар., 1902.—Камінна душа, повість. Чернівці, 1911; Хар. 1922.—Гірські акварелі (нариси й новели). Харьк. 1914.—Авірон, повість. Шлях, 1917, V—VIII і окремо—К. 1917.—Блудний син. „Л. Н. В." т. V, Біля вікна, етюд т. VII. Біла береза, т. IX. Як тітка майстериха глечики скидала т. IX,—Шлях альтруізму, т. IX. Поезія в прозі, т. XI. Спокій духа т. XIII. Різдвяний вечір, оповідання т. XX.—Aria passionata. Життеві аналогії, оповідання „З-над хмар і долин", альманах. Од. 1903.—Дівчині Українці, оповід „За красою" Альманах. Чернівці, 1905.—Похорон, оповідання „За красою". Альманах. Чернівці, 1905.—Життеві анальогії, оповід. „Нова Рада", літ. альманах. К. 1908.—Що бачила скеля, оповід. „Нова Рада" літ. альм. К. 1908.—Гірські акварелі „Річник літературний". Київ 1909.—Смерть поета, оповід. Літер. Збірн. „Арго", К. 1914.—Берестечко, уривки з роману. „Укр. Хата", 1914, VI.—Лихоліття, хроніка початку XX ст., в 5 діях. „Л. Н. В.", 1906, VII—X і окремо: Льв. 1906. Харьк. 1919.—Емігранти, драматичний малюнок в одній дії. Мамаївці (Буковина). 1906.—„Вони", драмат. малюнок в 1 дії. Льв. 1909; Харьк. 1920.—*Мова Василь.* Старе гніздо і молоді птахи, в 5 діях і 8 одмінах. Для сцени пристосував Гнат Хоткевич. Льв. 1909.—На залізниці. драмат. образи в 5-х діях. Льв.—Люблю женщину, психолог. етюд на 1 дію. „Вістник культури і життя". К. 1913, ч. ч. 1-3.—Добром усе переможеш оповід. X. 1899.—Про сиріт, збірничок віршів і оповіданнів для дітей Харьк. 1903.—Дивні пригоди комаха Сангвіна. Льв. 1901.—*Мордовець Д.* Сагайдачний, опов. (Переробив Гн. Хоткевич).

II. Про Гн. Хоткевича й його твори: *Франко Ів.* (Про Гната Хоткевича). В ст. „З останніх десятиліть XIX в. „Л. Н. В.“ 1901, IX та в кн. „Молода Україна“, Льв. 1910.—*Єфремов С.* (Про Гн. Хоткевича й инших письменників модерністів (символіст). В статті „В поисках новой красоты“, «К. Стар». 1902, X і окремо.—*Єфремов С.* (Про Гн. Хоткевича й його „Aria passionata“ й „Життєві аналогії“). В ст. „На мертвой точке“. „К. Стар“. 1904, V—VI і окремо.—*Чупринка Гр.* Гн. Хоткевич—Вони, драмат. малюнок на 1 дію. Льв. 1909. „Укр. Хата“, 1909, VII—VIII.—*Єшан М.* Гнат Хоткевич—Камінна душя, повість. Чернівці 1911, „Л. Н. В.“, 1911, 9.—*Липа Ів.* Наша повість; Гнат Хоткевич—Камінна душя, повість. Чернівці, 1911. „Укр. Хата“, 1912, II—*Липа Ів.* Наша повість. (Про Хоткевича). „Укр. Хата“, 1912, ч. 2.—(?) Гн. Хоткевич—Люблю женщину, психолог. етюд на 1 дію. Вістник. культ. і життя ч. ч. I—III „Укр. Хата“, 1913. I.—*Леонтович В.* Літерат. збірник „Арго“ К. 1914. (Між инш. про оповід. Гн. Хоткевича „Смерть поета“) „Л. Н. В.“, 1914, II—*Єшан М.* Гнат Хоткевич—Гірські акварелі, Харьк. 1914, „Л. Н. В.“, 1914, VI.—*Корінь В.* Гнат Хоткевич—Авірон, біблійна повість. К. 1917. „Книгарь“, ч. 4 (1917 р.).—*Єфремов С.* Історія українського письменства. К. 1917.—*Коряк В.* „Вісти Ц. В. К.“ X. 1923, ч. ?

ЗЛОЧИН ПРИРОДИ.

З книжки „Гірські акварелі“ *).

Файно вберав си Івасик до церькови. Гедя нові постолики му поморшив, черлені, а неня волічьки новіські зсукала. Сорочечька біла-найбілійша, кіптарик хоч він уже й не так новий, але файний ше кіптарик, нема що. За те вже кресанічька-соломенка цалком новісіцька і, мов золото, на сонці поблискує, а дармовисики си бовтают.

Рад уже шо рад був Івасик—бесіди не скласти. А гедя й неня любуються, очей не зводять. Одиначок!

*) Де-які твори Гн. Хоткевича («Гірські акварелі» й «Камінна душя») писано гуцульським діялектом, що він його вивчив, пробуваючи на Гуцульщині і відтворив у зазначених творах. Ця гуцульська говірка має такі цікаві особливости, що й ми їх, як зразок, лишаємо в хрестоматії без змін. Зміни пороблено де-які, правописні, і то такі, що н і я к не змінюють самої мови гуцульської, самих слів. Ті-ж самі чи подібні діялектичні особливости характеризують також мову й де-яких галицьких та буковинських письменників (Стефаника, Кобилянської), що походять з спорідненого з Гуцульщиною краю—з Покуття.

Покуттям, як відомо, називається та невелика частина Галичини, північна Буковина й західний куток Бесарабії, що лежить між Дністром та Прутом і обіймає східну частину Коломийського повіту та Городенський, Снятинський, Кіцманецький, Заставнецький і Хотинський повіт. Прокутську говірку можна вважати відприском гуцульського діялекту. Важніші з особливостей цієї говірки:

У з в у ч н і (фонетиці):

Звук **а** і (йотований) **я** переміняється постійно на **є** і (йотов.) **е**, напр. печетка, жель, верещела (замісць: печатка, жаль, верещала); поредна, дедя, тежко (замісць: порядна, дядя, тяжко). В книжках зустрічаємо й такі написання: дьидя, порьидна і ин. Де-коли переходить звук **я** на **і** або на **и**: сьвітий і сьвитий (замість: святий), си (зам. ся).

Постійно виступає переміна **е** на **а** у виразі траба (зам. треба).

Звук **и** переміняється постійно в **і** у словах, зложених із дієслова **й** наростка **ви**, напр, ві-хожу, ві-несла, ві-сапає (замісць: виходжу, винесла, висапає), **широ**кий, (зам. широкий).

Звук **о** переміняється де-коли на **а**: переначуй (зам. переночуй).

Звук **у** переходить де-коли в **о**: одова (зам. удова, або вдова).

Розщібається за буком. І сопе і сується і бровенята морщить. Той йому не файний, той закороткий, той загрубий. Та все бубонить:

— Длугі хлопціся тай, вале, балтки мають, а в мене такий гедя паськунний, со й балтоцки ни купит.

Гедя з ненев сміються.

— То ти в мене паськунний, а ни я в тебе. Дай гроший на бартку, то ті зара' купю у Косові.

— Ае—дай глосий. Ик бих мав глосі—сам бих купив, ни тли-бував плосити.

Се здалося таке мудре родичам, що вони голосно зареготали об є.

— Ади йкий мудрагель!

— А шо хочіш?—казала неня, й очі її ласкаво світилися.—Таже ті правду вповів, шо коби гроші мав, то вже нікого й просити, лиш сам-би купив йка си вдала.

Нарешті, всьо готове: бучок найшовся, дзьобенька через плече перекинулася, новенькими постоликами пошурхує та гедю з ненев квапить борше йти. Неня бере за руку, йдут. Гедя ще зостав троха.

Надійшов сусіда, шось заговорили — а оба дивляться туда, на царинку, де мають на зеленім яскравім тлі червоні кінці хустки, і біжить-підбігає Івасик. Бездітний сусіда любить Івасика теж—і от ласкавим, повним глибини поглядом дивиться услід гарній молодиці з дитиною поруч і може тихо тоскує по недоступности щастя.

— Йке пусте,—ласкаво дріжить його голос. Знає, що ни можхвалити дитини.

— А сокоти си, Адно, на кладці,—кричить потім у слід.—Бо то такий пустек, шо...

Не договорив. Бо нараз зі звичайної остерігаючої фрази виросло на мить, на одну непомітну мить, щось страшне—от те, ради чого говоряться такі фрази. Представив нараз собі, що дитина, дійсно, може упасти з кладки. А Черемош візбрав. Кілько день ішли дощі, і повени такі надішли, що пуду дає.

Але як прийшло, так проминуло.

Звук **й** відпадає де-коли у визвуку слів: не бі си (зам. не бійся).

Придихове **в** відпадає де-коли, прим.: озми, озміт (зам. возьми, возьміть), де-коли знов появляється там, де його можна-би не сподіватися, напр., навука (зам. наука).

Приголосний **л** пропускається нераз у дієслівних формах теперішнього часу: спю, темю (зам. сплю, тямлю).

Коли по приголосному **м** іде голосний звук **я**, то в покутському говорі впадає між них приголосний **н**: мня (зам. ім'я), я-би еї спамнятав (зам. я спам'ятав-би її).

Приголосний **н** переміняється де-коли на **л**: лумер (зам. нумер).

Приголосний **х** переходить часом у **к**: колера (зам. холера). **Хв** переходить в **ф**: фіст (зам. хвіст).

Співзвук **ч** переміняється на **ц**: ци (постійно зам. чи).

Приголосний **ч**, як і **р**, часто зм'якшується, особливо на кінці слів: пічь, не плачь, нічь, в церькові.

В теперішнім та будучім часі не зміняється попередній приголосний перед закінченням: пустю, платю, втратю, допросю си (зам. пущу, плачу, втрачу, допрошуся.

Приголосні стверджуються навіть у таких випадках, де в инших говірках і в літературній мові вони завжди зм'якшуються: гет, дес, хтос, якис, обідец, палца, праца, слоза (зам. геть, десь, хтось, обідець, пальця, праця, сльоза).

Прикметники з м'якими закінченнями, як синій, синя, сине, виступають у покутському говорі, як тверді: синий, сина, сине; так само прикметникові закінчення—ський цький (цісарский, мужицкий) й дієсловні форми третьої особи однини і множини теперішнього та будучого часу: шумит, говорит, побіжит, поскривлюют си (зам. шумить побіжить, поскривлюються). Де-коли закінчення в тій особі відпадають зовсім: робля, видя, коти си (зам. роблять, видять, котяться).

Як майже цілу звучню переняли покутяне у гуцулів, так само переняли у них

— А йгіт-но, куме, суда—шош ми прочітаєте. Терміть маю та й не знаю, на коли. А витак підемо разом до церькови.

Пішли до хати, до сусідової. Посідали, щось говорять для ввічливости. Але чомусь неспокійно обом. Тягне до вікна подивитися, шо. І звідки то на них насідає—сами не знають, але як дорослі люде боряться з тим.

Та лиш розгорнув Василь, перемагаючи себе, папір читати, як розірвав шиби і впав у хату шалений нелюдський крик.

Мов вирвало обох мущин з-за столу. Зігнувшися в дверіх, вискочили оба. До кладки...

А на кладці стоїт, вп'явшися в поруче руками, Анниця, рікою-ж бездонною брудною рікою мече по балванах тільце малого Івасика. Підійме-підійме на хребет і вдарить об камінь, закриє габов.

Просто з берега, з кашиці кинувся Василь стрімголов у безодню. Шірвало його, двинуло боком об величезний уламок скали. Бореться, валиться під напором, а тільце, маленьке дороге тільце все далі... все далі...

Берегами вже товп'яться люде. Збігаються. На дзвіниці задзвонив паламар дрібно.

ТРЕМБІТА.

З „Гірських акварелів".

З самого раня мречи залягли гори. Бог знає, звідки, бог знає, з якого бездонного моря сунуть і сунуть і сунуть безшумним двигом білі гори димів і укривають кічеру за кічеров, розстилаються по далеких долинах, спускаються все нижче і нижче. Обірветься шмат білої безвладної піни і повисне на смереках, а ти дивуєшся—чому воно не паде.

Небо сіре-сіре, безнадійне. Здається, тої сірости десь непереможна глубінь незглубима. І не рухається, ні звідки не приходить, нікуда й не тікає, лиш стоїть бездонним безцвітним болотом над головою і грозить щохвилинним дощем.

і ще де-що, особливо скорочення. Замість мамо—**ма'**; замість а диви—**ади**, що перемінилося на прислівник. втратило своє первісне значіння і вставляється часто між словами без ніякої потреби. **Мой** (= мій) втратило також своє первісне значіння і уживається тепер при погрозах, як виклик.

Особливості у відміні:

Третій відмінок однини у жіночім роді, замість літературного закінчення—**ій**, має закінчення **і**: у подерті кожушині.—Орудний відмінок однини: слозов, мамов, мойов, водов, осінов, мнов, нев, тов і т. д. (замість: сльозою, мамою, моєю, осіньою, водою' мною, нею, тою).

При відміні заіменників уживаються часто всякі скорочені форми: тебе, ти, тьи; єму і му, єго і го, єї, ї, собі, си; него, ню, нев; напр. внесла ми (зам. мені) хліб; якби ні (зам. мене) жінка кинула; будем тьи (зам. тебе) бити: горит му (зам. йому) у тих руках; то го (зам. його) корова б'є; сльози вже на ню (зам. неї) не падали; хочу єї (зам. їй) дати огрозу. Вказівні заіменники звучать: цей, ца, це (зам. отсей. отся, отсе) і той, тота, тото, тоті, тоти.

Неозначений вид дієслів заховав іще стару форму: бічи, печи, лячи (замість бігти, пекти, лягти).

З помічного дієслова **бути** полишалися в теперішнім часі тільки відривки в першій і другій особі однини й множини: 1) -м, -єм, єми; -м; 2) -с, -єс, -йс; -сте (замість єсьм, єсьмо; єси, єсьте). За їх допомогою утворюються форми теперішнього й минулого часу, напр., бо-м (зам. бо я, або: бо єсьм) лайдак; із села-м віходив (зам я виходив); пропив-єм (зам. я пропив); порадили -**м** си (зам. порадилися ми); був -**мо** (зам. ти був); би -**с** мала (зам. мала-би ти). В умовнім виді поруч форми **бим -м** (помічне дієслово + -**би**) уживається ще й стара аористна форма -**би-х** при висловлюванні умовної думки: віостриv- бим сокиру тай-бих руки обрубав.

А мрячі все повзуть і повзуть. Затягають, устилають собою все, заповняють просторінь між небом і контурами гір—і от вже ничего не видко: ні верхів, ні лісів, скель, лиш море непроглядної білости, пустиня безбережна. Можеш напружувати зір, як хочеш, поширяти очі—нічого не побачиш в тій битій стіні безважної ваги. Всі звуки погинули, потопли в сій імлі, і ніщо її не розірве, не роздасть, ніщо з неї не вирветься. Стоїш безпорадний серед неї і боїшся ступити крок: а, може, там безодня під твоїми ногами? а, може, ворог притаївся і, оскаливши зуби, тримає ніж?

І нараз—мельодія...

Звідки?.. Хто грає?

Яка сумна пов'язь звуків! Мов скріпив хто гуцульські солоні сльози у камінчики маленькі і от ними грає в сім білім тумані. І в'яжуться знов, і летять, летять, зливаються з морем білим і стають його нерозривною частю. І от уже колишеться воно, біле море, разом з мельодією. І от уже журиться і плаче разом з нею.

— Що се?.. Що се за звуки!—питає душа тоскливо. Се—гуцульська, трембіта. Се—стародавній подарунок минулих гірських людей своїм нащадкам, се—єдина лучність поколінь. На сій трембіті в сих горах грали тисячу літ тому. І так само тоді стояли сі-ж самі гори, і так само повзли мрячі, і так само шумів і злостився внизу блідий Черемош.

Хтось умер...

В самітній, мрячами затягненій хаті десь на середині гори хтось умер. Конав на постелі, благальним зором дивився у малесеньке віконечко, єдину плямку світла в курній хаті. Просив води, а подати було нікому, бо всі на кішні, маленька внука десь порося годує на дворі.

Так і сконав. Ударився сухими ліктями об голі дошки, бо ліжник сповз, закинув голову, захрипів і вмер. Вилетіла душа зі старого спрацьованого тіла, забилася, затріпотіла білосніжними крильцятами під чорносмолевою стелею хати і, знайшовши десь щілину, вилетіла на простір.

Прибігла внучка, обізвалася до діда, а дід мовчить. Звисла рука з постелі, але дивна якась та рука... мов-би зелена чи чорна. І хотілося дитині торкнутися тої руки, але обняв відразу жах, кулею вискочила у двері й пігнала до геді на царинку.

— Гедику, гедику... Шош гідо нічьо не говорит!

— Може спют,—обзивається гедя, б'ючи остривеницу.

— Ци не минули си?—трівожно обізвалася молодиця і відразу перестала згрібати полиг.

— Тай шо... То, ади, таке...

Лишили сіно, пішли т' хаті. Дідо направду спочіли. Лице стало тверде, суворе. В хаті якось посумніло, запечалилося. Молодичка—вона-ж ще така молода, от'ік дитина—перелякалася й тільки хреститься. Газда вклекнув, казав і жінці вклекнути—і помолилися за помершу дідову душу.

Треба боже кіло файно зложити.

Але молодиця вся пригорнулася до чоловіка і шепотіла:

— Ой, Васильчіку солоденький... Я-си бою... Я би ни приступила.

Мовчки узяв Василь трембіту і вийшов з хати. Широко поставив ноги, підняв довгу трембіту і, напружившися всіма мускулами, затрембітав.

І понеслися жалібно-дивні звуки в густоту туманів, в безвісну потоплу далечінь, і понесли зі собою гуцульський жель. Ударилися об одну кечьру, об другу, вернулися і почали літати доокола, мов стадо невидимих голубів.

Хто йшов дорогою—станув, перехрестився і зітхнув до бога. Вийде гуцул з хати, прислухається і говорить відтак до жінки:

— Дмитреюк старий си впокоїв. Пара! Ци є сьвічки сукані?

КАМІННА ДУША.

(Уривки з повісти).

... Раз пішла Маруся незнайомим потоком—тут ще ніколи не була. Ішла собі та йшла, з каміня на камінь перескакувала, співаючи щось—вабили все далі й далі чарівні картини. Потік біг химерно вижолобленим коритом, раз падав зі ступіня на ступінь, раз протискався між чорними голими ребрами. От стала рівна, мов гибльована, стіна на дорозі, і вузенькою гадючкою прориває́ться широке плесо, з небом у воді блакитним, зі спокійними площами з дрібоцьким шутром на дні. І потік спочиває, любуючися, але на те лиш, щоб за кілька кроків знов забитися, запінитися, спішучи, перекидаючися між камінням, стискаючися між двома плитами, щезаючи під одною з них і знов винируючи коло смерекової вивороти облизати їй обідраний бік, жовто-гарячий від ударів сонця.

Любо!

Любо скакати з каміня на камінь, мити ноги в прозорій воді і темної гущавини весело боятися!

Любо звуки пити і пісні гірського потока, безміром життя упиватися, топити око в ніжних розмріяних світлах!..

Любо жити і чути себе дочкою Великої Матері Природи, відчувати себе в гнучкім стані, в бистрім погляді очей, в волосиночці отій, що рухне нею легіт—і залоскочеться чоло.

Любо!

Любо рівною бути! Рівною всьому: дереву, потокові, небесам, мушці над водою, пстружкові під каменем...

Скачучи то в той бік, то в другий, чогось чекаючи на кождому завороті, поринаючи то в холод вохких тіней і мокрого звисаючого коріння, то в море зеленавих снопів соняшного світла, Маруся опинилася нараз на якійсь високій скельці. Потік шурхнув кудись у спід; над головою звисли лапаті, неповоротні віти баштанника; грубе, мов ноги слона, коріння повилізало з усіх боків і простягало лаби, неначе величезний павук шукав здобичи.

Маруся стала і прислухалася...

Було дивно тихо. Десь унизу ворушився, мурмочучи, потік, мов вирився, а його не пускали, надавлювали. Не знати, з якої причини тріскла галузка на ґаджучці і—тихо...

Величезний віковий ліс мовчав, як дитина у сні, і в тім мовчанню було щось священне, а разом і... страшне. Маруся нараз почула, що якийсь... холодний жах починає її проймати. Їй подумалося—що як-би в сім лісі почали душити людину? Та-ж тут можна кричати стома голосами—однаково ніхто не вчує, а ворог, сміючися, все сильніше душив-би за горло.

І чим довше стояла непорушно, тим страшнійше ставало, тим частіше билося серце. Треба було чути щось. Хоч щось, хоч шум потока бодай, хоч гомін хвилі живої. І, не роздумуючи довго, скочила вниз з високої скельки.

Скочила—і зачам'яніла...

Прямо проти неї, в двох кроках, хоч і на другім боці потока, стояв леґінь. Стояв в хижій позі, очі блискали неспокійно, рука схопилася за пістоль.

Але се тяглося лиш одну хвильку. Зобачивши перед собою женщину, леґінь заспокоївся і навіть набрав молодечої постави—от як завше леґінь перед ґівков.

Маруся не так скоро вийшла зі свого осторопіння й переляку і довгий час не могла вимовити ні слова. Мовчав і леґінь, усміхаючися.

Першим рухом Марусі, коли вона прийшла до себе, було—тікати.

Але куди?

Глянула в оден бік, в другий—виходу не було. Стрімко стояло голе каміння, потік розлився широко, одна лиш була дорога—власне по-при того леґіня.

І, мабуть, ся безпомічність надто вже яскраво відбилася на лиці Марусі, бо леґінь, все так само не рухаючися з місця, усміхаючися, сказав:

— Ни бій си, молодичько, ни бій си—нічьо ті си ни стане.

Голос був приємний, ласкавий, його звуки заспокоювали. Аби сказати щось, Маруся спитала:

— А відки ти знаєш, що я молодиця?

— А хіба не видко?—відповів леґінь і розсміявся. Сміх був густий, горловий, і в нім чулися заразливі нотки.

Страх Марусі поволі минав, і вона з цікавістю почала приглядатися молодцеві.

Та й справді се був молодець! Рослий, струнький, кріпкий і на руку і на ногу. Викохався в сім цілющім гірськім повітрю, в дорогих пахучих травах мати купала. Легко й свобідно стояв на камени, мов урісши в него червоними своїми постолами.

Уберя на нім була незвичайно богата—такої Маруся не бачила і в найдужших ґаздів. Киптар вишиваний шовками, саф'яном, з якимись каміньчиками по ньому, з позлітками; широкий у пів-стану ремінь, весь орнаментований, блехов мосяжнов ціткованов побитий, прикрасився зверху ретезьком, зчіпленим напереді незвичайно красною турецької роботи чепрагою, емальованою і, здається, ще й з дорогими каміньчиками. За ременем стірчала пара пістолів, а з-за плечий визирав крис.

Обвита тонков жированов блехов, крисаня була зачічена ґотурами й павичами, дармовиси й китиці бовталися по боках. Через плече висіла красна тобівка, вибивана мосяжними бовтицями та бобриками; навхрест мудро рехтовані різьблені порошниці. На друге плече накинутий був червоний ґафтований сарґак, в руках сяйливий, дорого битий топірчик, котрим леґінь грався, поблискуючи на сонці—се було щось дійсно надзвичайно красне в сих відлюдних дебрах і пущах.

Мимоволі задивилася Маруся. Не був се лицар, що приходив в неясних мріях місячної ночи, але щось подібне.

Задивилася Маруся—і усміхнулася. А леґінь помітив сей усміх жіночий, однаковий в усіх станах і класах, помітив і знав уже, як поводитися.

— Хто ти такий, леґіню?—питала Маруся.

— Я? А тобі хіба шо? ґаздівський син.

— А що-ж ти тут робиш?

— Деревини на хату шукаю Маю хату будувати, а сим потоком, ґедя казали, добра деревина на хати.

— Ну що-ж—знайшов?

— Ни знайшов-єми смереки, лиш одну ґаджучьку молоденьку,— і леґінь розсміявся.—Та шош ни знаю—ци ї рубати, ци так узети.

Маруся не зрозуміла.

— Як прийшов по дерево, то рубай.

— Ой шкода-би була... А ти звидкив, молодичько файна?

— А ти мене хіба не знаєш?

— Ні, не знаю.

— Я-ж попадя ваша, імость.

— А-а!.. Я ни знаю—бо я з иншої парафії.

Розмова урвалася на хвильку. Маруся вже зовсім перестала боятися, навпаки—їй приємно було стояти та розмовляти з сим незнайомим красним леґінем. Бо леґінь таки й направду був дуже красний: суті рум'янці грали на здорових, темного коліру лицях, поблискували рівні зуби з-під вуса; на бік кинена крисанічька відрізувала косу тінь на одній стороні обличчя, тоді як друга була розбарвлена сонцем. Очі грали і солодко щулилися.

Чомусь зітхнула Маруся і сказала, що хоче йти до дому. Леґінь питався, чому так борзо. Відповіла—так!

— Ну, то давай руку, молодичько—я ті поможу. А то й карк ту поломити може у такім шпиткім.

— Не треба, я сама. Ти лиш покажи, де йти.

— Усуда,—і показував стежечку коло себе.

Маруся скочила, але не цілком зручно. Дужою рукою підхопив її легінь.

— От бачиш? От і упала-б.

Взяв за руку та вже й не випускав. А Маруся не висмикувала. Так легко ще ніколи не скакала з каменя на камінь.

Вийшли на якусь полянку. Крізь смеріче показав леґінь Марусі церковну баню. Жаль було розставатися.

— А зведи мене вже й на царинку.

— Ой, ни можу! Бо ґедя ме сварити, що-єми ни врубав нічьо.

— Щось не виглядаєш ти так убраний, як до роботи. Борше як на весіле сі налагодив.

— То про всечіну. Гадаю собі, може гівку йку файну зустрічу, а ци молодицу,—і легінь сміявся, блискаючи зубами.

— То ти так любиш дівки та молодиці?

— Не лиш я їх, а й вони мене.

— А яких ти більше любиш—чорнявих чи білявих?

— Таких, як ти.

Маруся розреготалася і грозила пальчиком.

— О! Таких, як я, невільно любити, бо за таких піп у церкви виклинає.

— Та най собі виклинає, мині шо до того? Єк тот повідат: вже набив си вин мене шо набив, та вже-ж і я го си набештав. А вин чув?—Та де!...—Отак і мені з того уклетя. Най собі вин свою роботу має, а я свою.

— Як я бачу, ти дуже ласий до жінок,—задумчиво сказала Маруся.

Леґінь нічого не відповів. Підкидав топірчик високо вверх і ловив. Дармовиси теліпалися, скрипів ремінь.

— Прощай...—тихо сказала Маруся. На неї найшла хвилька перелетної якоїсь безпричинної задуми.

— Майте си гаразд.

Маруся ступила крок і зупинилася. Хотілося іще що-небудь сказати леґіневі.

— Видиш—от ми кілько проговорили...

— Та дай, боже, наперед бирше.

— Наперед?... Не знаю... Не знаю, чи побачимося ми ще...

— Та й чьїму-би ні?

— Не знаю... А ти-би хтів?

В сю хвилю сталося щось несподіване.

Леґінь зігнувся, витягнув вперед шию, як гусак, очі напружилися. Хвилинку стояв він такий напнений, мов туго натягнений лук; відтак рванув кресаню кріпко на голову, шепотом швидко щось проговорив до Марусі і в два скоки щез між смереками.

Раз опришок прийшов не такий, як завше. Задумчиво сів, в очах було видко якусь непевність.

Чув свою власть над Марусею, але не знав границь сеї власти. Не міг привикнути, не міг освоїтися. Всі жінки, яких він мав досі, були гуцулки, от прості собі гуцулки, але се, рахуйте лиш собі—пані! Таки шо ни кажи—лиш пані та й вже. Там кіло таке біле, ик будз, а пишне, браччику—міри нема!

Але от тепер мусила наступити якась зміна. Товариші дали знати, що вже годі, доста безділля, пора відробляти згаяний час.

Значит, треба йти звідси. Ще пара день—і треба йти, треба кидати сей роскритий пуп'янок рожевий для попівських утіх.

І опришок задумав щось. Хотів було роспочати здалека, хотів підготовлювати, утворювати відповідні настрої, але то була занадто забавна робота і замісць того—бухнув відразу.

— Зоставай си здорова, Міцько солодка! ґекувать ті за цулуванечко, за мовоньку-розмовоньку.

Маруся видивилася на него, нічого не розуміючи.

— Шо ти говориш?

— Ає, шо говору. Я говору, шо:

Вже ми коник вороненький
Копитками йграє,
А срімними пидківками
Мураву вриває,
А фостиком золотеньким
Сліди замітає.

Пишут д' мені побратимки дрімненькії листи: ой га, кажут, пане вотомане! Ни на те ми на вотоманцтво тебе клали, аби ти з файнов любков цулував си, а на те ми тебе клали, аби ти нами провадив та й поредок нам давав.

Маруся все-ж-таки не могла зрозуміти відразу.

— Та шо таке? В чім річ? Шо ти говориш?

— Те, що чуєш. Маю йти відцив. Вже-сми забарив порєнно отут из тобов через тоті смуччі очі. Вже пишли-поленули поголосочьки про мене, а моє таке—сама знаєш, іке. Йк имут—присилє добре. Ой, добре присилє! Вже ни меш тогди цулувати.

Все те робило на Марусю враження грому з ясного неба. Як, що, звідки?... Хто се хоче відобрати у неї отсі хвилини забуття, безпам'ятного щастя? Хто вирвати хоче з вирів кохання?...

Старалася осмислити. Серце затихло в грудях. А опришок сидит, близько нахиляється, півговорит, півспіває, заглядає в очі. І пісня його про розлуку, про віковічну тоску, змію люту...

Маруся заплакала. Стооким потвором глянула на неї нуда плебанська і перекривила. Знов!... Знов те саме, порожнеча безмірна! Але тепер вже не буде сил все те знести, не буде сил витримати.

І плакала рясно, дощисто, дрібонькими словами говорила, жаліючися комусь на кривду, на образу незаслужену.

Опришок обіймав, голубив, щось приговорював і пестив. І сими словами і обривками пісень то заспокоював, то знов доводив до рясних теплих сліз, а потім, коли вона вже виплакалася і сиділа зломана, тяжко задумана—сказав два слова: «їдь зи мною»...

— Їдь зи мнов,—говорив, хвилюючися,—а чей-же ше й нам из тотобов місяченько засвітит. А чей-же ше й нам из тобов сонічко загріет. Шо типер на полонинках—рай божий! Ци хтіла-бес ізісти шо—я ті всего нанесу аж из самого Косова, шо лиш твоя душа забажит. Хтіла-бес файно си носити—такого ті лудіня мудрого вістараю, шо най цісарова сі сховає. Коні меш мати такі, єк у пана мандатора, а на слуги всі мої ледіні ті станут і я сам напередовец.

Півсвідомо слухала тих шептів Маруся. Обняла одною рукою опришка за шию.

— Не треба міні ні лудіня твого, ні коней. Треба міні лиш твоєї любови.

— А ци я ті ни любю?

— Так, так, але... Видиш... Паде чоловік у пропасть. Глибоку, бездонну. А летючи, ухопиться одною рукою за коріньчик. І повисне на нім, на тім коріньчику. І висить, бога молить: «умоцни, боже, корінчик сей, бо зависло на нім життє людське»...

Опришок не розумів.

— Ну?

— Ну, от і я... Лечу в пропасть. На твоїй любови завісла і долю свою, і життє і все..

І сумна щирість сих слів і глубина, що почулася в інтонаціях голоса, то злякало опришка.

— Ой, га?—проленуло у него в голові.—Ци не колесо млинське я си на шию вкладаю?

А потім трухнув головою, повторяючи свою любиму приговірку:

— Все байка—коби лиш ми здорові! Вже... йкос...

І не образив ні одним необережним словом, не злякав ні одним рухом. Як голуб, воркував цілий вечір, приспівував якісь колисанки, грав на флоєрі і говорив, говорив, говорив, мов певно знаючи, що його бесіда має щось з чарів у собі.

А коли прийшов час розставатися, піднявся, випростався в увесь свій могутній зріст.

— Ну? То йкий-же в нас буде рахунок из тобов, молодичько?

Ой, упали кєшкі зимки
По-над полонини —
Заплати ми, файно любко,
Шо ми си любили.

Не грошима, лиш самов собов. Даю ті добу на роздуму. Єк любиш—кидай свого попа, йди в ночи суда—я вже му тримати коня нидалічко, подамо си на Чорногору! На простори полонинські!... А йк-ес усмакувала в книшах та в саландарах попивських—ґекую ті. Не згадуй лиш нашої розмови. до цего каміня не ходи, бо мут те згадки їсти гірш чірвака неситого. Спи нічьми кріпко, сни від себе гони, аби не замучіли. А попа свого вбиймай дуже-дуже—най ті си здає, шо то Дмитро Марусек, шо вмів тебе так цулувати, вбіймати. А тепер—гости здорова!

І не встигла отямитися Маруся, як опришок в два скоки був уже у неї над головою. Ухопився за гилку смереки, випнувся, опинився ще вище. Махнув кресанею.

— Я чыкаю! З конем! Вийдеш—добре, не вийдеш—друге добре. Тогди хіба бери на памнетку цесе пюрце—няй хучь дурничьков мене згадаєш.

Вирвав павине перо з кресані і кинув. Воно летіло капризним зіґзаґом і упало коло самої води. Маруся борзо схилилася, аби підхопити його, а коли підняла голову—опришка вже не було.

Щез. Трішало галузє угорі, котилися дрібні камінці...

Ольга Кобилянська.

Нар. 1865 р.

Народилася Кобилянська 27-го листопаду 1865 року в містечку Гура-Гуморі в глибині Карпат на Буковині, серед чисто українського населення. Батько її—дрібний урядовець, обтяжений великою сім'єю (Ольга була сьомою дитиною), не міг дать їй навіть доброї освіти і тому вона вчилася самостійно вже з малих літ. Уся її школа—то чотирі так звані «нормальні класи». Від 8 літ свого життя до 23-х жила Кобилянська в Сучаві, а далі в Кімполюнзі, ще глибше в горах, серед чудової гірської природи, але між самими волохами та німцями. Якийсь час уся родина Кобилянських жила в с. Димках Серетського пов ту, а від 1891 року в Чернівцях, де й тепер живе Кобилянська, поховавши там батька, матір, брата, сестру і лишившись на схилі літ майже самотньою. Писати почала з 14 років німецькою мовою, бо хоч у родині Кобилянських говорили по-українському, але скрізь на Буковині панувала німеччина—німецькі школи, бібліотеки, часописи. Зате Кобилянська багато читала, працювала над самоосвітою, студіювала Софокла, Шекспіра, Гейне, Спенсера, Бокля, Дарвіна, Ніцше. Тільки від 1881 року почала Кобилянська як слід вчити українську мову, а далі й писати по-українському. Сталося це під впливом С. Окуневської, з якою вона познайомилася в тім році, та письменниці української Наталії Кобринської. Від тоді стала Кобилянська багато читати українського (захоплювалась Мирним, Марком-Вовчком і Федьковичем), хоч власні її писання ще довго не мирилися з українською мовою. Перше оповідання своє написала Кобилянська р. 1886-го, та його тоді не надруковано, і вже кілька разів перероблене надрукувала «Зоря» тільки року 1894-го п. н. «Людина». Від того часу не кидала українського пера Кобилянська, пишучи й маленькі оповідання, новелі й більші повісті. Твори її друковано по багатьох часописах Галичини й Наддніпрянщини; перед 1914 р. найбільше в «Л. Н. В.» й «Українській Хаті», а в р. р. 1917—1919 у «Л. Н. В.» та «Шляхові». В 1918 р. вийшло 25 років літературній діяльності О. Кобилянської (відзначено статтею в 11 ч. «Книгаря»), а 1923-го року минув уже й 30-літній ювилей.

Бібліографія.

І. Твори О. Кобилянської. Він і вона, гумореска Чернівці 1892, «Неділя», 1895 ч. 2122. Valse melancolique, фраґмент, «Л. Н. В.» т. 1 (1898).—Поезії в прозі: Рожі, Акорди. I, II.—На полях, нарис. т. IV—Поети, фантазія. т. V—Під голим небом. т. XI.—Битва, опов. «Дубове листе», альманах К. 1903.—Мої лілії, поезії в прозі. «З-над хмар і долин», альманах. Одесса, 1903.—«За готар», нарис. з сільського життя. «К. Стар.» 1903. I.—Ідеї, новела. «З потоку життя», альманах. Херс. 1905; «Л. Н. В.», 1906, IV.—Хрест, новела, «Світ» (Льв.), 1906, II.—Місяць, новела «Л. Н. В.», 1911, I.—

Сниться, военний акорд. «Л. Н. В.», 1917, II, III.—На зустріч долі, новела «Шлях», 1917, I.—Лист засудженого жовніра до жінки, новела. «Шлях», 1917, II.—Лісова мати, нарис. з життя. «Шлях», 1917, IV.—Природа, новела. Штутгард, 1895. (друковано по-німецькі в «Neue Zeit.».—Царівна, повість. Чернівці, 1896. Коломия (б. р.).—Не культурна, новела. Чернівці, 1897. Коломия (б. р.).—Природа, новела. Чернівці, 1897.—Valse melancolique, фраґмент. Чернівці, 1897, «Л. Н В.», 1898. т. I.—Людина, повість. Чернівці, 1899.—Покора, нарис. (Покора. Жебрачка. Що я любив. Мати божа. Час. Він і вона. Битва. Impromtu Phantasie. Мужик. Банк рустикальний). Льв. 1899.—На полях, оповідання. Льв. 1901.—До світа. Новели й нариси. (Valse melancholique. Рожі. Акорди. Поети. На полях. Під голим небом. Там звізди пробивались. Сумно колишуться сосни. Балаканка про руську жінку. Сліпець. Через море. За готар. Мої лілії). Льв. 1905.—Земля, повість. Перша част. Коломия (без року); Ляйпціг (б. р.). (Частину друковано в альманахові «Левада»—Льв. 1902. («Л. Н. В.» т.т. XVII, XVIII).—Земля, повість. Друга часть. Коломия (без року); Ляйпціг (б. р.).—Ніоба, новела. «К. Стар.», 1905, VI, VII, VIII, IX.—Ніоба, повість. «Світ». (Льв.) 1906. IV—XIX і окремо—Льв. 1907.—«В неділю рано зіле копала», повість. «Л. Н. В.» 1909, III—VII; окремо—Київ, 1909.—Аристократка и другие рассказы. Перев. с украинск. П. Дятлова. К-во «Польза». М. 1911.—Через кладку, повість. «Л. Н. В.». 1912, I—XII і окремо—Київ.—Львів, 1913.—За ситуаціями, повість у 3-х частинах. «Укр. Хата», 1913, X—XII, 1914, I—VI і окремо—Київ. 1914.—

II. Про О. Кобилянську й її твор»: *Грушевський, М.* О. Кобилянська—Царівна, опов. «Л. Н. В.» т. I (1898).—*Маковей, Осип.* Ольга Кобилянська. Літерат.-критична студія «Л. Н. В.» т. V (1899, кн. 1).—*Українка, Л.* (Про буковинських письменників і про О. Кобилянську). В статті «Малорусские писатели на Буковине». «Жизнь». 1900, IX.—*Франко, Ів.* (О. Кобилянська). Ст. «З останніх десятиліть XIX в.» «Л. Н. В.», т. XV (1901) та в кн. «Молода Україна», Льв. 1910.—*Єфремов, С.* (Про О. Кобилянську й инших письменників модерністів). В статті «В поисках новой красоты», «К. Стар.» 1902, X—XII; окремо.—*Єфремов, С.* (Про О. Кобилянську й її «Мої лілії). В ст. «На мировой точке». «К. Стар.» 1904, V—VI і окремо.—*Грушевский, О.* Ольга Кобилянська. В кн. «З сучасної укр. літератури». К. 1909; К. 1918. (Перед тим друковано в «Л. Н. В.», 1908, 5). *Єшан, М.* Ольга Кобилянська. «Укр. Хата», 1909, IX.—*Єшан, М.* Ольга Кобилянська. В кн. «Під прапором мистецтва». К. 1910.—*Сриблянский, М.* О. Кобылянская—Аристократка и другие рассказы. К-во «Польза», М. 1911; «Укр. Хата», 1911, VII—VIII.—*Мочульський, Мих.* Ольга Кобилянська. Через кладку, повість. Київ-Львів. 1913.—«Л. Н. В.», 1913, IX.—*Данько, М.* В поисках красоты (повести и рассказы О. Кобылянской). «Укр. Ж.», 1913, XII—*Єшан, М.* «Через кладку (Льв. 1913). (Про найновішу повість О. Кобилянської «Укр. Хата» 1913, IX.—(Редакційна). Ольга Кобилянська. «Укр. Хата», 1913, X.—*Ефремов, С.* Ольга Кобилянська—За ситуаціями, повість. К. 1914. «Основа», (Одесса), 1915, 3.—*Гай П.* О. Кобилянська—Юда, новела. К. 1917. «Книгарь», ч. 10 (1918).—*Єфремов, С.* Поети 90-х років. Істор. укр. письменства. К. 1917.—*Сріблянський, М.* Поет майбутньої людини (З нагоди 25-ліття письменської діяльности О. Кобилянської). «Книгарь», ч. II (1918).—*Довгалівський, Є. Н.* О. Кобилянська—«Valse mélancolique». «Світець» (Житомир). 1910. II—III.—*Коряк, В.* Місто в українській поезії. Стаття друга. «Шл. Мистецтва», 1921, II.—*Дорошкевич, Ол.* Укр. література; Підручна кн. К. 1923.—

СЛІПЕЦЬ.

Нарис.

— Я осліп.

Через що якраз — не варто й казати. Все-таки найстрашніше те, що я осліп.

А зо мною разом у больниці сидів і другий такий темний, як я. — Нам було добре, як нас разом лишали.

— Бачиш хоч дрібочку сонця? — питав я иноді нещасного товариша свого.

— Ні, — каже він.

— А ти?

— І я ні.

Потому наставало мовчаннє. Наші душі піднімалися в нас і потапали одна в другу обопільно.

І чому-ж було нам у нашім горю вдвох добре?

Потому мого товариша випустили на волю. Він побачив одного дня сонце, і його випустили. Його забрали люде хутко між себе, а мене пустили тому, бо порішили, що мені вже ніяк сонця не оглядати; і дали — товариші мої дали мені костур на дальше життє.

І я ходжу по світі.

То є, я лиш хотів сказати, що рушаюся з місця на місце. І хоч мені відомо, що я вже ніколи більше сонця в життю не побачу, я силуюся все-таки його бачити.

Я отвираю очі так широко... так широко, товариші мої дорогі, в надії, що хоч мрію... що хоч крапельку... що хоч... хоч... ет! що хоч миготіннє промінєчка святого сонця побачу — і ні.

Не бачу.

Коли йду з місця на місце, я чомусь руки вперед себе протягаю, розкрячую пальці, піднимаю голову... здається мені, ось-ось сонце вловлю. Хоч я знаю, що сонце не дається вловити, бо-ж воно сонце! — Гадаю — ось-ось сонця діткнуся, а раптом дотикаюся милостині.

Я затулюю очі, бо в них сльоза виринула.

Я затулюю очі, бо в них сльоза виринула — добра, вдячна, покірна, за милостиню.

Сама виринула. Я її не посилав. У мене душа вже темна, хоч широко отворена, як от очі мої... Я напружую свій слух, здається мені... щось соняшного проб'ється для мене в руху окружаючого життя. Я опускаю безпомічно голову на грудь, понуряюсь у душу свою, щоби слухом сонця і світла схопити, хоч я знаю, що ще ніякий сліпець світла душею не спіймав, то й я його не спіму!

Сонце...

Тепер я тебе кличу. Думай собі, що се не голос людський, а голос сліпця тебе кличе. Не чутно... так якось без усякої просьби... так собі якось... бо і як мені просьбу вкладати в слова, як: „Сонячко ти моє боже, святе!“ — а потому додасть: „я осліп...“ Воно світить усім.

Деревині, людям. А он, десь там і калюжа буде і воно й на неї блисне. Але се давній звичай сонця — сліпим воно ніколи не світить.

Потім я потопаю в глубінь своєї душі.

Вона настілько глубока, як тепер темна. Настілько сумна, як очі мої. А я роскриваю очі свої перед вами, товариші мої. І ви мене видите — а от я вас не виджу! Вже я вас не виджу, і доки життя

і віку мого, я вас більше видіти не буду. І добре мені з тим товариші мої, що я вас,— слухайте — ніколи, ніколи в життю видіти не буду...

Сонцю лиш мої очі нездатні, але ви, товариші мої — ви а ні душі моїй, а ні очам моїм правдою ніколи не світили.

ЧЕРЕЗ МОРЕ.

Нарис.

День із самого поранку ясний.

Такий ясний і соняшний, що небо, звичайно в погожі дні синє-синє, відбилося в морі чистою блакиттю. І тому море синє, і сріблом мерехтить поверха, і погідне, і бутне. Хвилі його женуть одна одну до берега, грають весело і умовляються шумливо що-разу і що-дня гнати так весело.

Дві білі меви сидять на березі і перечаться. Більша й менша.

— Я мушу перелетіти море!—каже більша, т. є. він.—Мушу перелетіти конче! Мені треба усісти на високій скалі на другім березі моря. Кажуть—відти такий вид, якого ми тут на морі не маємо. І кажуть. хто раз там залетить,—звідти ніколи більше не може вертати. Значить, треба рішитися на все: або тут, або там. А я хочу туди!

— І я хочу туди!—каже менша мева.

— Ні,—каже,—ти лишися тут!

Вона наїжила пірця з гніву, образилась.

— Я також хочу летіти з тобою через море і сісти на ту скалу, що й ти! Я мева, як і ти!

— Та що з того, що мева?

І більшу меву взяла лютість, і вона збила сердито крильцями.

— Нещасна,—каже,—глянь лише на свої крила! Де ти годна перелетіти отсе страшне море! Чи думаєш, що воно буде все таке погідне, як тепер? Чи думаєш, що сонце буде все так сяяти, як тепер, і полет через море, то так як твоя гра по-над море, що доти літаєш, доки схочеш, а потім назад? Ні! Коли рішишся раз перелетіти його, то знай—повороту більше нема! І знай, що-хвиля заглядатимеш смерти в очі! Я з тобою не хочу компанію тримати! Загинеш якраз по середині лету, і що тобі з того за хосен? Шукай собі иншого товариша, а я полечу сам! Бувай здорова!

Здіймився й полетів.

Зажурена й сумна осталася менша мева на березі; зажурено й сумно оглядає свої крильця й видить: вони в неї геть-геть слабші й менші, як у більшої. Потому поглянула на море—воно широке, безмежне, пусте; поглянула в далечінь, де, летючи, блистіла сріблистою стрілкою більша мева,—розіпнула тужливо й широко свої крильця і пустилася й собі через море летіти за більшою.

Летять...

Між ними простір, а під ними море. Грає й грає... Грізно грає, не до сміху та його гра.

— Ти за мною?—кличе більша.

— За тобою.

— На скалу летиш?

— На скалу лечу.

— Нещастє! Але знай—каже їй—я там не товариш твій, я сам собі до скали лечу!

—Ні, ні,—каже вона,—я не товаришка твоя,—сама собі до скали лечу.

І летять далі...

Сильніша високо і рівно по-над морем, мов за ниткою в просторі, мов срібна стрілка жене. Жива, невтомима і сильна купає білу грудь у свіжому повітрі. Вона дивиться далеко й високо вперед себе, мірить віддаль острим оком, відки замаячить-замріє скала...

А слабша летить нерівно. Раз нижче, раз вище. Раз скорше, раз повільніше. За-низько над глубиною, щоб глядіти в висоту, а хоч і підійме головку, то дивиться, куди звертає більша. Потім знов тоне зором у глубінь. Тут і там бризкають зимні краплі бутної хвилі на неї і поигадують, що вона летить над водою.

Із часу до часу обертається до неї більша і кличе, напоминаючи:

— Знай, що там я не твій товариш, що сам собі до скали лечу!

— Ні, ні,—каже вона,—я не товаришка твоя—сама собі до скали лечу!

І знов летять. Наперед більша, а геть-геть за нею слабша. Сонце то сходить, то заходить, а дні міняються з ночами, а під ними змінюється в своїм руху і море.

— Ти все за мною?—кликнула раз більша, летючи до меншої.

— За тобою.

— Не вертаєш?

— Не вертаю.

— Так знай, я не бачу тебе. Простір той такий широкий передо мною, що конче пожре твої сили, він чим раз більше й більше займає мій ум і мене. А далеко, глибоко виринає з імли, як із мрій скала, що жену до неї.

— А я знов бачу глубінь,—відказала слабша.—А в глубині бачу смерть. А коло смерти бачу небо. А між смертю й небом—тебе.

— Так не вертаєш?

— Не вертаю.

Він збив крильми.

— Так пам'ятай,—каже їй,—що все не товариш я твій, що сам собі до скали лечу.

І дальше летять.

Хто думав, що море все погідне і веселе, все без погрози і не прибирає страшного виду, той страшно помилився, бо воно міняється. З погідної, веселої поверхні, блискучої иноді сріблом, що переливається з синяви в зелень, схопилася буря. Небо почорніло, вітер фурією розігрався, а море, розревівшись ревом велетня, стало шаліти. Горою здіймаються хвилі. Одна садиться верх другої, котиться, розбивається. І знов у гору, і знов у глубінь. Тут гинуть, там виринають. А росшаліла біла піна кипить по хребтах скажених хвиль, сама себе розриває.

Шум... стогін... пекло якесь під почорнілим небом. А над усім тим—меви.

Одна одної не бачить, не чує. Одна з одною не стрічається. Їх обох розділює простір, а під обома горе.

Більша — з натугою всіх сил протинає воздух, лише насилу вдержується в висоті. Ся буря ще більше як страшна. Такої бурі вона ще не переживала. Вона лише тепер пересвідчується, що се таки правдива морська буря. Однак що сталося з тою нещасливою, що з нею? Потонула...

— Де ти?—кликнула жалісно.—Тонеш? Чи вже потонула?.. І вийде, що я винен твойому горю! А я-ж виразно казав:—Я там не товариш твій, а сам собі до скали лечу!

І слухає—відповіди нема.

— Де ти?—кликнув у-друге.

Знов ніякої відповіди... В долині кипіло море, переливались води, там розносилась піна, клублячись дикою гривою по кожній хвилі; однак здавалось, якраз по-між божевільними хвилями саме з-посеред пекла добувались крапельки згука:—Я тут!

— Низько по-над морем? Бо я геть у висоті, далеко від того пекла!

— Ні, я над глубиною. Я пізнаю пекло. На крилах моїх уже смертельний піт і я, може, й зараз загину. Вже я не лечу власною силою, мене вже сам вихор несе!

Перша.—А що я казав?.. Тепер я не винен! Я не товариш твій, я сам собі до скали лечу!

— Ні, ні,—кличе вона,—я не товаришка твоя, сама через пекло лечу!

Потім уже більше нічого... Вгинала дика буря слабі крила і гралася з їх силою. Раз підкидала високо над глубиною, раз низько несла над піною. Врешті, втихомирилася і кинула свою дику гру.

. . . . . .

Долетіла сильна мева до своєї скали. Сіла на вершині і видить: отся скала, що вона до неї долетіла, се скала смерти... І зів'яли нараз сильні крильця, сама смертельно здрігнулася... Кілька хвиль пізніше, як і слід слабшим, надлетіла слабша. Як раз, коли сильний конав...

— Добре, що пролетіла єси води,—каже він,—бо вже сам по сім боці не згину!

— Добре, що не лишилась я там,—каже вона,—сама по т а м т і м боці не згину!

— Але розумій,—каже він їй,—що хоч я не товариш твій, та в смерть я тебе не беру!

— Ні, ні,—каже вона,—я не товаришка твоя і в смерть уже сама полину!

Б И Т В А.

Буковинські Карпати.

Гора біля гори стоять разом в німій величі, одягнені в смерекові ліси.

Ріжно сформовані, вганяються під небеса, стоять так нерухомо тисячі літ; кепкують собі з кожної зміни, що перед їх очима відбувається, роскошуються у власній красі, свідомі довічної тривкости...

Багато пасем гір Кімполюндського повіту є ще вкриті пралісами. Темно-синьою зеленю миготять з далечини, а, оглядані з сусідних вершин, здаються в сиваво-синих мраках недоступними.

В околиці Рускої Молдавиці зійшлися два пасма рівнобіжних гір так близько з собою, що долина, яка їх ділила від себе, могла бути вигідним місцем ігри хіба лиш для бутного потока. Де та долина ширшала або ставала ще вужчою, де губилась цілком, не знав ніхто докладно. Не було тут видно ніякої дороги, ніякої стежки, ніякого найменшого сліду людського життя. Долина тягнулася закрутами, розпираючи гори, і, бережена направо і наліво залісеними вершинами, губилася враз із весело біжучим потоком по-між стінами гір, що неначе їй наперекір десь-не-десь майже доторкалися себе.

Тут панувала всюди таємна тишина. Царювала роскіш у веґетації, краса в барвах флори, а на горах таке багацтво зелені, що якось аж пригноблювало чоловіка.

Зелено-брунатний, високий по коліна мох буяв, ніколи нетиканий, лагідними филями у мокравій землі праліса. З него не надто густо виринали сосни, котрих вік мож було вгадати, але красу і об'єм їх годі було змалювати. Їх пишні корони пестилися з облаками і зносили над собою лиш сяєво сонця.

Десь-не-десь лежали на землі дерева-великани, підриті і поборені віком або і росколені громом. Спочиваючи в траві, були зверхи оброслі мохом, а в середині порожні і порохнаві. Біля них буяла молода деревина, в долині широкогалуза, в горі струнка і повна молодечої гнучкости. Спів птахів — рідко чути.

Зате частіше голосний в тишині, немов церковній, виразно чутний шелест і тріск, немов ламанне зсохлого гилля і майже завсігди сумовитий, далеко сягаючий шум...

Рідко коли вітер піднімав галуззє. Ледве при найсильнішім вихрі хитались корони.

Здавалось, що сум прибував десь з далекої площини, ловився в галуззю, росходився важким зітханнєм по лісі і боровся з густим гиллєм знов о вихід на простір.

. . . . . .

Коли свист локомотиви розтяв по раз перший воздух схованої між гірськими стінами долини, прошибло щось столітні дерева на горах, немов лискавиця.

З локомотивою появилась горстка людей. Они ледве важились ступити через недоступний беріг праліса в єго глубінь.

Тут і не виглядало буденно.

Навкруги панувала незвичайна тишина.

Воздух був холодний, вохкий. Текуча живиця з понуканої кори дерев твердла на воздусі і наповнювала єго своїм запахом. Високий мох не давав легко ходити. Корінне дерев, грубе, немов рамена, виринало гадюкою з моху, тверде і упряме, сплетене одно в друге, тягнулось дивогляднями перстенями в глубінь ліса, котра, сповита в зелену темінь, дишіла неприязністю.

Один з прибувших вдарив зелізним топірцем по старій смереці, на котрої пни росли гриби, мов великі ластів'ячі гнізда.

Она здрігнулася. Відколи жила, не чула ще на собі топора. Удар той розлягся по цілім лісі, і всі дерева здержали відлих; беззвучна тишина, повна ожидання, розістлалася, і почулося звільна і виразне слово: „зрубати"!

Неначе церквою, пробігло лісом: „зрубати"! „Зрубати"! задзвеніло недалеко і заразом в тій самій хвилі в найдальшій далечині. Оно відзивалося, немов проснувші поклики, оживило цілий ліс і розбігалось трівожно по всіх єго кутах, не завмираючи...

„Зрубати"! Оно перейшло в шемраннє З того повстав стрівожений шепіт, зітхання, врешті, піднявся шум, немов від вихру, наповнив далеко-високо воздух, як шум моря, що аж ставало лячно, збився під хмари, а наостанку зашуміла буря.

Небо затмилося грізно-чорною барвою, а відтак почалася она — гірська буря.

Тяжкі краплі дощу стали падати.

Зразу поодинокі і такі тяжкі, що листки під їх вагою задрожали і зашелестіли; а відтак частіші, а врешті—скісними струями.

Лискавиці летіли в смереки, росколювали без милосердя найкращі пні, а грім пробував розсаджувати гори. З таким лоскотом і гуком потрясав ними, неначе-б хотів їх присилувати виступити зовсім із свого непохитного супокою. Здавалось, що горами котились великанські кулі, викликувані від часу до часу золотисто миготячими лискавицями...

Відтак утихло, і дощ падав без упину. Голосно і хлипаючи падав він...

В лісі стемніло.

Нерухомо, із здержаним віддихом стояли старі дерева, прислухаючись сій нояві, а тимчасом молоді похитувалися з ве ка неустанно. З кущів, що росли на краю ліса, капали пильно величезні крапі дощу в мох, а розігравшийся потік в долині метався брудно нескладними филями по каміню вперед, голосно пінячись і пориваючи все з собою: цвіти, пструги, сухе гилле, тут і там зірвані кусні землі — мчаться в зовсім негамованій, безумній досі ніколи не виданій роспуці.

. . . . . .

Одного хмарного поранку почалася битва. В вузькій долині збудованою зелізною дорогою, котрої шини, немов срібні змії, вилися около потока, що коло них біг, прибув тягаровий поїзд.

Ворожий сик, прошибаючий, пронизливий свист опо істив его приїзд.

Недалеко кінця тої зелізної дороги станув він, сопучи та викидаючи люто чорні перстені диму вгору.

Привіз ворога.

Він висів.

З грубим обличчям, в подертій, замащеній одежі, з неповоротними, від тяжкої праці майже неф ремними руками: озброєний лискучими топорами, тяжкими зелізними ланцухами — сам собою зовсім поганий на вид — такий прибув він.

Один орел, що сидів недалеко на стрімкій скалі і приглядався тому всему з наїженим пір'ем, розмахнув нараз широко своїми крильми, вдарив ними уражено і люто і збився в гору. Кружив до го, немов зворушений, над тою околицею, відтак спустився блискавкою, як-би на наглий внутрішній приказ, в скісним напрямі в долину, задержався тут на хвилину, піднявся опісля наново вгору, сим разом вже цілком повільним летом, і щез в сивих хмарах, мов на віки пропав... Несказаний сум розістлався горами, якийсь передсмертний настрій...

Все жахало; дерева не кивалися. Найстарші стояли уоружені в гордість і недоступність і не вірили, щоб який напад був можливий. А же стояли тут тілько років — цілі століття! Бачили як багато умирало і виростало, прожили чи одну весну, чи одну зиму; бачили так часто схід сонця, прекрасного золотом сияючого сонця, в котрого жаркочервонім світлі ранком купалися, а вечером воно їх благословило; оперлися чи одному вихрові, — а тепер мали-би полягти иншою смертию, ніж їх предки, що повалились самі від старости або від лискавиць?

Але они не хотіли кивнутись; не хотіли навіть найлекшим шумом показати свого счудування! Лише молоді... Коли-б лиш молоді не хиталися так легко!

Почався напад.

З диким криком „гурра“ почали его наємники. Они вдерлися з котячою зручністю на першу гору; один хотів другого випередити, неначе-б се мало бути геройським вчинком на ціле житте, бути тим,

котрого рука приложила перша сокиру до праліса. Так ба! они натрафили на опір. Обманчивий, брунатно-зелений мох піддавався під їх грабіжливими руками, і они ховзалися в долину. Кремениста земля роздроблювалась під їх ногами, і они ранили собі руки, хапаючись чого-небудь, щоб не рунути вниз. З вириваного при коріні вохкого моху вилізали уникаючі світла гидкі комахи і розбігалися їм по руках.

Коли розохочені до борби кинулися на якесь спорохнавіле дерево на землі, щоб єго скотити в безодню, і їм удалося лиш легко ним захитати,—виповзло з-під него сполошене гадде і розсичалося на них. Де-яких наємників, що мали лиш легку обуву, покусало.

Колючі кущі дикої рожі, котрі галуззе вибуяло великими різками луковато, сплетені з другими корчами і нерозривними блющами, повоями і терном, стояли, мов непроходимі стіни. Буйна ясно-зелена папороть розкинулася вахляровато в своїй роскішній красі вширш і здовж, а їдовиті гриби червоної краски показувалися на світ і звертали на себе увагу. Молоді ялинки стояли так густо, простягали так відпорно галуззе від себе, що дальший хід був майже неможливий. Они кололи в лице, рвали волоссе і чіпалися ворожо одежі.

Нефоремні, горбаті павуки почіпляли від дерева до дерева сіти, що укладалися немилим серпанком на очі, а муравлиска, збудовані з сухої червоної чагарини соснової, піднімалися з землі гладкими горбами, і нога зсувалась по них, немов по скляних баньках.

Але они пхалися силоміць вперед.

Глибоко в лісі і де вже земля розстелювалася рівниною—заблисло против них з темно-зеленого тла ліса щось блискуче. Оно було обведене розлогими соснами, з котрих звисав серпанковато-довгий блідо-сивий мох майже до землі, буйними круглолистими багонними рослинами і широкою тростиною.

— Се було морське око.

Неначе зеркало, бережене прибиваючим багацтвом зелені, лежало оно тут неподвижно, сонливо, з погідною гладкою поверхнею, бездонно, ніби вічне зеркало склепіння і шпилів дерев— кусень нетиканої краси.

Скісно на нім і на половині в воді лежала сосна. Місцями мохом обросла, становила кладку для легконогих лісних звірів і була місцем, де вигрівалися ящірки і стрикізки.

Ті стрикізки кружали невтомимо над водою в блискавичній гульбі, від часу до часу доторкуючись свавільно прозоро-синими крильцями лискучої поверхні.

. . . . . .

„Гурра!“

Ліс задрожав.

„Тут ліс займемо!“

Розлягся відгомін: „зай-ме-мо!“

„Тут ударити!“

Проникливий оклик жаху пронісся: „у-да-ри-ти!“ Топори заблисли в півсвітлі, і, неначе один удар, пішов гук лісом.

Лякливо затріпоталися недалеко пташенята і—по раз перший відбились в перухомій поверхні морського ока инші з'явиська, як шпилі дерев і склепіннє.

. . . . . .

Вперед молоді
Многонадійних змірено.

Тих, що були однакового росту, однаково здорові і стрункі, стято і обдерто з зеленої одежі. Коли їх по обох кінцях однаково спилено, зложено з них у вузькій долині межи горами і майже поверх потока—дорогу. Там, де зелізної дороги не мож було дальше повести, мусіли вони робити службу.

Один пень укладали тісно біля другого. Таким чином робили дорогу для прочих трупів. Она тягнулася довго в скрутах межи двома пасмами гір, і сумно було на ню подивитися. По тій дорозі мали відтак перевозити столітніх великанів.

Коли їх уставлювано рядом, діставали в голову і в ноги удари сокирами, щоби приставали рівно один до другого і були мостом на землі. З них витікала кров. Потік, що біг близько них, втиснувсь під них, витікав лагідно з-поміж них, обмивав їх і забирав їх кров з собою. Місцями, де соняшне промінне гралось з єго перлами, осідалася она на єго каміню і закрасила єго на всі часи темно-понсовою барвою.

Поки наємники упорались з тим всім, пройшов довгий час і вони самі майже здичіли. Не сходили ніколи в доли і не стрічалися майже ніколи з жінками. Свою одежу намочили в дегтю, а борода і волоссє выросли в них довгі і надали їм дикий вигляд.

Зелізницею діставали що-тижня харчі що потребували до життя, а перед вихром і студіню хоронили їх колиби, сплетені з обтятих соснових галузей, що лежали вокруги в великім подостатку.

З дерев поздирані кори, пересяклі живицею, що сушились на сонці, немов величезні брунатні звитки паперу, запалювано вечером по лівій і правій стороні на вершинах, і они палахкотіли червоними жадними язиками, як гасло жизни наймитів.

Так прибиралися они до бою з столітними...

Врешті, прийшла черга і на тих.

Ніч перед тим... се була світлом упоена ніч... місяць збільшився в великий матово-червоний круг.

В тишині, що зросталася з темнотою, здавалися гори з своїми темними безмежними лісами пристановиськом для стоічного спокою. Місячне світло пронизувало ніжно-синяві нічні мраки, розсвічувало далечину і неначе уділялося верхам дерев, що стояли на найвищих шпилях гір. Дерева змінилися в єго сяєві і, здавалося, в нім роспливалися...

Де-які полростягали свої стрійні рамена широко до небес, ніби о що благали.

Лиш де-які?

Скілько їх тут було—а їх було так багато, що ніхто не був в силі счислити—всі виганялись вгору і благали о житте! Навіть воздух був повний того бажання! Він пах спрагою о „ще більше“ і здавався віддихом тисячок і тисячок істот, жадних життя.

Самий запах, що росходився з глубини лісу, нагадував упоюючу роскіш, саму прегарну повну зрілість, та поривав і тих з собою, що стояли в непорочно скритім дожиданню, зберегаючи бажанне жити повною мірою, як соромливу тайну.

Папороть заговорила пророчим шелестом; чашки найнепорочніших цвітів розвинулися в викінчені цвіти. Страх, що они могли-би завтра перестати жити, збудив в них бажанне показатися в послідній раз один другому в повній красі. Завтра, може, будуть уже потолочені, їх корони поламані і обдерті з листя. Завтра, може, не буде вже ніхто знати, що они були і що були гарні!..

Лісова земля оживилася світляками, що блистіли на її темно-зеленім тлі, немов краплі світла, а безліч сверщків перекликувалася, відповідала собі і не хотіла ніяк умовкати.

Панував настрій такий, як-би всі виступили з себе і безоглядно розбуялися їх чуття, котрі приглушував лише глубокий супокій ночі. Сміх самого здорового життя, змішаний з тяжкими сльозами жалю, пробивався силоміць крізь все, а якась туга, лагідна, мов оксамітовий плащ, лежала на всім і викликувала що-раз більше бажань і любов до життя.

Чудні були звуки ліса в тишині сеї ноч! Ніжніші від музики; був то радше якийсь шепіт, що зіллявся з м'якою темнотою ночі, а серед того шепоту з листка на листок падали краплі дощу, що зросив усе ще за сонця.

. . . . . .

Довгий, тяжкий час—і столітні полягли. Прості, повбивані лежали, умощені у власній зелені.

Пняки, що по них остались, і валковате, аж на верх землі вибуяле коріннє сторчали з моху покалічені.

Ще лежали столітні на горах—однак не поодиноко. Гори були обсіяні їх трупами направо і ліво. Лежали і скісно, і поперек і рівно. Густо одні коло одних, голова об голову, групами або одно верх другого, або як котре упало.

Здалека робив їх вид вражінне скошеного лісу!

Гори, з котрих майже до наготи здерто їх стрій, що був зимою й літом віками незмінний в своїй свіжій красі, сторчали тепер посоромлені до небес, надармо силуючись останками колишньої одежі закрити нефоремні сустави.

Зраджені орли і осиротілі яструби пролітали сумовито сюди і назад; лише коли орли від часу до часу по короткім леті спочивали і наїжали люто пера, чорні, ворожо блистячі очі звертаючи чигаючо в доли, тоді яструби снувалися в повільних нечутних кругах над поляглими.

. . . . . .

Коли упавших стягано з їх висоти, велася борьба на життє і смерть.

Богато наємників стратило життє; богато стало навіки нездатними до праці; а инші знов днями лежали тяжко покалічені в долах.

Велитів звалювати!

Таких, що стояли на місци сотню років, котрих коріннє зарилося в найглубше нутро гори і там переплелося з коріннєм ріжнородних инших рослин навіки... Звалювати їх і не ушкодити себе, не знищити молодого поросту, і не знищити всего довкола...

Так, як ніколи невтомимі мурахи, вдиралися наємники на найнедоступніші місця, уоружені ланцухами і прочим знаряддєм.

Насамперед стісували з них кору.

Она завдала чимало праці. Заросла сильно в тіло і ствердла так, що сокира відскакувала від неї; аж по довгім рубанню розскакувалася трісками і падала на множество еластичного зеленого галуззя, котре, відділене від тіла, мало висихати.

Відтак сильні руки, погорджаючі всяким небезпеченьством і перепонами, котили тяжких великанів. З глухими, рівночасно видаваними окликами, що мали додавати відваги, а пригадували скорше крики диких птахів, чим гармонійні людські звуки, сповняли наємники

сю працю, при чім з їх чола лллявся струями піт, а з поранених рук текла кров. Пробуванне на самоті, а і здичіннє наповняло їх при такій роботі шаленою відвагою, а надія на високу нагороду запалювала в їх очах блеск побіди.

Недалеко підніжжя ограблених гір будувались на борзі з грубих бальків мости. Кочені з вершин великани спирались на тих мостах, а звідти, знов потручувані наємниками, падали одні по других з глухим лоскотом на рівну землю.

Тут не лежали они довго. Великі зелізні гаки забивались їм в голову; до гаків запрягано коний, і ті волікли їх повільним кроком, з похиленою головою. Волікли дорогою, виложеною з молодих дерев.

Кроваво-червоний огонь палахкотів по таких перемогах до опівночи по горах, а герої-рубачі, умостившися вигідно округ него, позакурювавши люльки, обговорювали відпорну силу побіджених.

. . . . . .

В долині ждав на повалених умисний поїзд.

Він складався з кільканайцятьох возів, сп'ятих докупи, і з локомотиви, що нетерпеливо сопіла.

На кождий віз ладовано чотири до шість пнів і сковувано грубими, мов рамена, ланцюгами. Сковувано так тісно, що зелізо вгризалося в їх тіло, обдерте з кори, і місцями витікала кров. Єї прятали та зліплювали в клуби і запаленою світили в мрачних осінних вечерах при перевозі.

З так скованими пнями гнався поїзд в низину, ростинаючи від часу до часу воздух проникливим свистом побіди.

На остатнім возі сидів наставник.

Затявши свою сокиру в грудь одного великана, що лежав на верха, сидів він із згорненими на грудях руками і з тупим зором.

Так часто їздив вже отсею дорогою! Так часто спочивав его погляд на шпилях гір, так часто слідив за закрутами зелізної дороги, що тепер вернувся вже в себе утомлений.

Ті, що над ними він мав надзір, заховувалися спокійно. Они поздоровляли околицю, котрою проїздили, і прощалися з нею. Направо і наліво знималися гори і були ще вкриті лісами. Они складалися з їх товаришів, були їм товаришами безліч літ, а тепер розставалися з собою навіки. Ніколи не почують уже більше їх шуму...

Пізніше вгадували, куди їх везуть. Що з'їздили в низину, в широкі доли, де гори що-раз розступалися, а з потока бистра ріка розігналася, се знали они. Поїзд летів з божевільною скоростию, вився тіснинами, мов змія; одначе чи се они між люде їхали?

Згадали час супокою, коли стояли гордо, а корон їх зелених дотикалися лиш хмари і орли. Тепер валялися ті корони під ногами... Згадували, як наступало одно по другім і як валились одні по других...

Отже чи везлись тепер до тих, що закупили собі право управляти їх долею? Чи знов до наємників, котрі не знали ні свята, ні неділі, а о красі не мали поняття? Але ні; окрім одних і других мусіли бути ще якісь инші люде, може, якісь до них самих подібні!

Так, до них самих подібні!...

. . . . . .

Коли в'їхали по втомляючо довгій їзді пралісами в простору долину, доглянули тут і там хатини. Спершу пороскидані по горах, відтак, чим раз низше, а, врешті, і при сільській дорозі, котра злучилася

звідкись з зелізною дорогою і не розлучалася вже з нею більше Хати були маленькі, вкриті дошками, а часом каміннями приложені, а де які самими ґонтами.

При якімсь шинку, що виринув при дорозі, задержав машиніст поїзд.

Він мав забрати якихсь чужинців і робітників, що дожидали его тут. Тут і показались мешканці тих хатин.

Гуцулами звали себе.

Великі і спільні з слав'яньскими чертами, в мальовничій одежі— так сиділи і лежали они тут. Ось одна молода жінка з трохи зжитим, але гарним, майже дитячим лицем, одягнена, після звичаю свого народу, барвно і богато. Она курила люльку і дивилась байдужно вперед себе. Єї товариші, прегарні мужчини, струнки, мов смереки, і еластичні, сиділи в хаті тут і там в найвигідніших позах на світі. І їх стрій був не менше оригінальний. Червоні ногавиці, до того біла вишивана сорочка і богато вишивані киптарики. Широкі барвні шкіряні пояси, прикрашені наперстками і ріжними блискучими дрібницями. Малі чорні капелюхи, прибрані в павині пера, доповняли стрій.

Се було свято, то-ж они зібрались тут до гульби. Двоє з них грало на скрипках коломийку. Инший знов лежав на лаві, простягнувшись на цілу свою довжину, і глядів поглядом, повним невиразних мрій, отвореними вікнами кудись в простір. Давався цікаво оглядати. Всі давалися оглядати, не відчуваючи сего в ніякий спосіб, немов ті діти. Самі не показували зацікавлення а ні для подорожніх чужинців, що з'являлися ледве раз в рік в їх околиці, а ні для инших прояв. Підчас, коли поїзд кождим своїм приїздом зворушав всіх сусідніх їх жителів, они ледве звертали голову в ту сторону. Се було для них з'явище так чуже і так їм далеке, они мали з тим так мало спільного, неначе-б були з иншого світа і мали з всім тим так мало стикатись, як з облаками на небесах!

Більше похожі були вже на тих, що сковані в зелізні пута, везлися тепер в низини. Так ненарушимо виростали і они, так гармонійно, питомо в своїй красі і в своїх звичаях. На гордих вершинах, в самотних кутах, вели своє життє без панів і без наймитів. Неосвічені такі, що аж диво і жаль бере, і для всеї величи цивілізації неприступні, стрічали они єї здобутки з дитячим усміхом на устах.

Такі були ті діти лісів, що за ніяку ціну не хотіли прикладати рук до звалювання велитів з їх висоти!

Що ви за віра?—питали они недовірчиво тих, що прибули обчислити хосен битви.

І, кажучи се, морщили грізно чола, стискали в руках топірці.

На збруї розумілися они.

Коли уперше побачили поїзд, то перехрестилися і сплюнули від себе. В тім була, мабуть, нечиста сила, і они не хотіли жадного діла мати з тими, що кермували тим всім. Они і держалися здалека від цілого того підприемства, і межи численними наємниками, що брали в битві участь, не знаходився ні один гуцул.

Рубайте самі, що бог сотворив, а нас оставте в супокою!—відповів один з ненавистию на поклик помогати при зрубуванню дерев.

І їх оставлено в супокою. Їх світ був ліс і гори, і лише тут дозрівали они вповні! Неначе прегарні понсові цвіти, миготіли в своїх

гарних мальовничих строях межи зеленню дерев або пролітали на скорих густогривих конях, котрих плеканнє належало до їх найміліших занять.

Лісами росходилася луна їх сумовитих пісень.

Се були тії до тамтих подібні люде!..

Коли поїзд знов рушив і чим раз скорше з місця уходив, бачили ті, що знаходились в остатнім возі, через поотвирані вікна і двері шинку, як тут в великім колі гуляли жінки і чоловіки в дикім запалі. Незабутний вид, перелетний, мов блискавиця, а і такий палкий!

Проста мелодия двох скрипок ввела їх в такий запал З непогамованою, розбуявшою охотою гуляли вони. Їх одежа і хустки аж повівали в кружанню, а они від часу до часу ухкали з розбурханої, майже дикої веселости. Здавалося, неначе-б з танцем мало покинути їх все щастє і они хотіли насититися ним на ціле життє...

Перед хатою стояли инші групами або лежали, курячи з коротких люльок, ростягнені при своїх осідланих конях. Ще не відчували жадної дрожи при приході і відході того страховища. що неприязно сичить, що приносить своєю появою світло, але і несказане горе! Ще не мали жадного прочуття о тій глубокій роскладаючій тузі з хорим усміхом на устах, яку викликує лиш образованнє і культура! Они жили з дня на день, не дбаючи о будучність, і єї безнадійність; їх бажання були прості і прозорі, а умова їх щастя—блиск сонця і синє небо...

. . . . . .

В низині кипіло голосне життє.

Там гомоніла велика парова трачка.

Цегляно-червоні комини предивної великости знімалися з землі і викидали чорні хмари диму під небозвід, підчас коли в самім будинку фабрики панував гук і свист і жужжанне, що всі прочі звуки заглушувалися цілковито.

Округ фабрики на складі лежали тисячі дощок, укладаних високо вверх, приготовлених до транспорту і зложених наохрест, вузьких і широких. Безліч непонятих пнів дожидало ще своєї смерти. Тут лежали велити в об'ємі майже кількох метрів, справдешні чудеса старости і краси, і стрункі молоденькі ялинки. Майже без перестанку закочувано свіжі пні до фабрики, щоб їх вже по недовгім часі, порозтинані на тонкі дошки, висувати знов на двір. Поїзд привозив що-раз нові жертви, а ніколи не спочиваючий Молох переробляв їх в чудно короткім часі.

І сим разом знов.

Локомотиву відпнято від возів, і ті покотилися самі з своїми невільниками о кусень вперед на місце складу. Тут росковано пні з їх зелізних пут і відладовано.

Коли кочено їх по-при вхід до фабрики, донеслась до них бесіда майстра від трачки до якихось гостей:

«Пилимо вже сім років і маємо ще три роки перед собою. Денно пилуємо сімсот пнів».

Сімсот пнів денно!

Як-же безсердечно-виразно звучало се!

Сімсот товаришів їх нищено денно, а кождий з них потрібував десяток літ, ба сотень літ, щоб розвинутись до отсего славного об'єму! А тут лежали ще гори пнів, ще тисячі і тисячі лежали там, дома, ще і на вершинах гір, звідки рішено котити їх вже на самім остатку.

а знов масами лежало їх здержаних на мостах у підніжжя гір, а три рази денно привозила зелізниця жертви сюда! Для того квапилися так з нищенем їх, так дорожили кождою годинкою в дни!...

Роспаленим зелізом нап'ятнено новоприбувших, а відтак оставлено їх, щоб розглянулися округ себе.

Они бачили, як такі самі наємники, як ті напівздичілі на горах, працювали і тут в долині. Як они роями, мов невтомимі мурашки, вешталися у фабриці і вокруг неї на дворі. Як они крикливого, зелізного Молоха, що в нищеню доказував справдешні дива, плекали і майже жертвувались, щоб єму лише на нічім не забракло.

Ново-прикочені пні мали сунутись під пили. Одні пішли під пили десятиножеві, другі під пятнайцять-, а знов инші, столітні, під двайцятьножеві. З сиком, роздираючим уха, яким вперед пні заголомшено, заким їх убито, пірнули пили в їх тіло. Остроκінчастими зубами прорізували з блискавичною скоростю прегарні пні, а трачинне, немов кров, вибухала з них, обсипувала їх і покривала около них поміст.

Коли ножі метнулись крізь них по раз послідний, то по фабриці пронісся острий, проймаючий сик, і колишні горді великани роспалися вахляровато в тонкі білі дошки і перестали існувати навіки.

Робітники з величезними тачками з'явилися поквапно і відходили.

Они змітали трачинне, напрятане на земли, вивозили єго і висипували в пащі печей в приземнім забудованю. Без перерви, з дня на день сповняли они сю працю. Другі знов витягали дошки, роспадаючися з-під пил, і кидали їх з такою вагою на склад, що они, падаючи, вививалися у послідне, мов спружисті сталеві листки. Знов инші підпихали струнκі ялинки під жужжачі пили, ростинаючі дерево в вузькі лати, а ще инші кували і острили пили та розсівали около себе червоноблискучі іскри...

І довкола фабрики вешталося багато людей. Одні виносили дошки з середини, другі відбирали та подавали їх дальше, треті складали їх одних верх других, значили, розділювали на вузькі і широкі або як там уже треба було. Всюди панував рух, гамір, клики, неустанний прихід і відхід—горячкова, з математичною акуратністю вичислена діяльність, викликувана страшно жужжачим колосом-машиною, від котрої била майже невиносима спека.

Здавалось, що нечутно обертались величезні чорні колеса, обведені шкіряними пасами, однак воздух був переповнений їх гуком і околиця була оживлена аж під ліси...

Лише в ночи панувала ту смертельна тишина. Неначе стражник, стояв тут чорний комин і глядів похмуро на цілий воєнний табор.

Тут лежала безліч нагих пнів, освітлених лагідним світлом місячним, мов мерці. Пасма дощок, поскладаних до гордої висоти, миготіли сріблисто, а оглядані з боку здавалися самими лініями.

Пні, всюди, де спинився погляд, лежали пні, лежало дерево, дошки, відпадки; а межи всім тим вештались нечутно величезні собаки, мов мари, кидаючи біля себе велику незґрабну тінь і шниряючи повсюди. Від часу, як фабрика стояла раз, кимось підпалена, в страшній поломіни, вибрано їх, тих псів, за стражників.

Але ніхто не вкрадався; ніхто і не мутив супокою полягших.

Півголосне шемранє гірської ріки, котра вилискувалася недалеко з-під темені ліса, проносилось м'яко і вникливо сюди, а сам ліс становив навкруги долини неприступний мур, з-по за котрого міг хиба місяць вирнути.

А він з'являвся що-ночи над тим муром.

Блідий і тихий і нерухомий, мов-би був цілком втомлений з смутку і мов-би єму лекшало, коли роспускав свої проміні в синяво-прозорих мраках ночи або купав їх тут і там в темній глубині води...

Сумне шемраннє рік настроювало єго так жалібно, а він не був з силі здавити єго.

„Куди, куди, куди?"—шемрали филі невтомимо кождої ночи і лизали жалібно беріг, і плескались підхлібно в чутних звуках о велике каміннє, котре десь-не-десь визирало неповерушно з води.

Але вони не діставали жадної відповіди.

В таборі оставалось тихо.

Пні лежали без душ, а дошки простягнені.

Але він бачив відповідь. Куди лиш звернув своє лагідне лице, читав еї. На дошках і пнях, призначених до транспорту, стояли чорними буквами виписані слова: „До Батум", „До Батум", „До Батум"...

Ю Д А.

(новела).

В Карпатах.

Дома, себ-то в своїй малій хлопській хатці, лишив він в одній половині хору жінку, в другій свою молоду невістку з малим унуком. Його одинокий син пішов на війну, і йому треба про все дбати.

Се тяжко.

Він сам має слабі ноги, а гори вимагають молодших сил. Але він ходить всюди сам.

Ах, як се все сталось! Пекло, що аж ледви гори не рвуть. Тишгір і лі ів чує, чого ніколи не чула. Грім гармат, вистріли поодиноко і гуртом. Часто відбиваються від стін, немов призивання на поміч. А як прийдеш туди—тихо, або тільки булькоче потік там, в долині, або налякана вивірка спинається по сосновім пню скоро, як блискавка, або самі гори, немов зворушені, як-би се не їх діло було шуміти, снити і колихатись.

Він виходить частіще. Часто ранком і ввечері, а як коли то і в ночі. Як вимагає того хата, або маржина[1]) його сина.—Там, по-за горами, є торговиця, де він купує, чого треба. На дорозі туди чи сюди, на шпилю, він відпочиває, курить свою люльку, думає про свого сина, свою ниву і ще про де-що та шкандибає дальше.—Дуже радо виходить він вечером, тоді він не гаїть часу. Ночі ясні. Нераз можна було-би полічити всі зори на небі... на сім святім небі, що лиш одно лишалось, на що можна покладати надію...

Світало. Маржині треба неодмінно соли. Ах, ся маржина! Відколи Андрій пішов, стала вона нужденна, особливо від недавнього часу Його оборіг[2]) стоїть там далеко, на горі, треба сіно здалеку носити а се для його дуже тяжко. А коли він тільки ввійде в стайню, всі звернуть свої голови до його, глянуть, немов питають: де той, хто нам їсти носив частіще і більше, ніж ти. Той, хто нас гонив до жерела, до сього жерела, що майже з шумом витрискує зі скал; де мили ми морди в піні води і пили... ах, що се була за роскіш!

---

[1]) Худоба.

[2]) Накриття на чотирьох стовпах, під яким гуцули складають своє сіно.

На початку грудня 1914 року не було ще снігу в горах поблизу колиби [1]). Тільки пізніще почав він звільна падати, коли він одного інеєвого ранку вертав з торговиці і ніс сіль для своєї маржини, щоби дати їй солі, як дітям ласощів. Тут затримала його рота російських салдатів. Переляканий хотів він її уникнути. Але вже було запізно. Вона його затримала. Один з неї, певне командант, поставив йому питання, де знаходиться австрійське військо.

Він не знає, він справді не знає,—тільки він се повинен був знати—напирав на нього неприятель.

Ні, він сього не знає.

Засміялись.

Один глянув на другого і засміявся.

«Ти зараз будеш знати...» сказав той, хто здавався командантом, високий на зріст і суровий з лиця.

«Я не знаю»—змагався хлоп, котрому зі страху перед неприятельським військом виступив піт на чоло. Звідкіля він се може знати. Він сидів в своїй хаті, що тепер подібна до сироти, відколи син покинув її, працював в ній і біля неї, доглядав маржини і овець, був разом і господарем і наймитом. Не знає навіть, де тепер його син,—звідкіля-ж він може знати, де загалом знаходиться військо. Він тільки хлоп, що не знає ні читати, ні писати. Він не знає нічо...нічо... нехайже його панове лишать в спокою, йому треба зійти з гори і дати маржині солі, бо вона вже довго оскомиться за нею, але мусіла все наново чекати солі, бо він мав купити перед тим другі необхідні речі.

Чи вони вірили йому, чи ні... хто се може знати; вони взяли його між себе і давали йому гроші, щоб тільки сказав, де находиться військо.

«Що за дурний хлоп із тебе»—сказав один з середини, «що вдаєш дурнішого, ніж ти є? Не затримуй нас і себе довше, тільки скажи, де ваше військо, і тоді «пашол». Як ти смієш нас так затримувати?»

З тими словами відділився він від роти і втиснув йому в руку кілька рублів, проти чого чоловік не опирався і, не оглядаючи їх, всунув в свій черес.

«Пане, змилуйтеся наді мною, я нічого не знаю. Так, я не знаю, де знаходиться мій син, так само не знаю, де стоїть наше військо. Пустіть мене до дому, а я вам за се сердечно подякую. Дома мене жде хора жінка, маржина, котрої вигляд крає мені серце, бо їй, відколи пішов син, не так добре поводиться, як перед тим. Я вже старий і мимо сього мушу сповняти найтяжчі роботи біля дому в стайні. Молодої невістки не можна торкати,—вона своєму чоловікові незабаром дасть сина. Ай! хто знає мою журбу і клопіт, хто знає також моє горе»—говорив він і склонився покірно перед неприятелем.

«Але ти се знаєш, що ваше військо десь мусіло піти,»—запитав знова той, чий голос наводив на його страх і, як йому здавалось, здраджував командanta.

«Так, пане.»

«А ще знаєш ти, що вас учили, як ви маєте заховуватись супроти нас, коли ми прийдемо до вашого краю і будемо чогось від вас вимагати»·

«Я нічого не знаю, пане! Я мешкаю низше, проти долини, тільки з моїми домівниками сам самісенький і, як я вже сказав, нічого не знаю».

1) Землянка дроворубів-гуцулів.

«А, так! а гроші брати знаєш?» сказав великий і погрозив нагайкою.

«Візьміть ваші гроші назад і пустіть мене!» говорив ображений чоловік і вже хотів виймати рублі з череса.

«Диви, диви на нього, він хоче з нами гратися, сукин сйн! Коли ти нам зараз не скажеш, де ваше військо, ми з тобою жартувати не будемо. Раз, два—і висиш на гиляці. Зрозумів? Гроші сховай і купи собі хліба, бо так виглядаєш, наче місяць нічого не їв. Ти отже нічого не знаєш, як вам приказано з нами обходитись, коли ми прийдемо до вашого краю?»

Чоловік вп'ялився з перестрахом в бесідника і не знав, що відповісти.

«Слухати маєш! Розумієш? Сліпо і без заперечення»—говорив бесідник, нетерпляче. «Слухати—бачиш?» І він показав, як перше, на галузь ялиці по другий бік дороги, що вела через гору і тепер, покрита снігом, лише де-кому була знана.

«Я нічого не знаю» каже чоловік, думає про свою жінку, свою невістку, котру лишив йому його син в заставу, що він вернеться. «Ви, батьку, дасте відповідь на тім світі за мою жінку, коли вона у вас не знайде рихту [1]), а моя дитина умре з голоду, як-би я не вернувся до дому.»

«Ти отже не хочеш?» допитувався той самий вояк.

«Ні.—Дайте мені спокій, добрі панове. Звідкіля я маю знати?»

Тоді дав командант кільком кінним знак; двоє з них жваво зіскочило з своїх коней, зірвали з тіла кожух і почали його бити своїми нагайками. Він кричав і плакав, він просив, падав до ніг, що він нічого не знає, нехай змилуються над ним! Через його сорочку почала проступати кров, лице також було кріваве від ударів.

«Я не знаю, де наше військо»—кричав він. «Ніхто мені сього не казав. Я бачив тільки кількох жовнірів. Чотирі, може, шість було, вони ішли кудись, я бачив здалеку. Але більше я нічого не знаю».

«Так. Чотирі, шість, кажеш. І се кажеш ти допіру тепер. Іди зараз з нами і покажи, в якій се було околиці. На тобі ще два рублі». Гроші всунули йому за черес, а він тимчасом обтирав кров з лиця своїм довгим рукавом від сорочки і надягав кожух.

«Так. Направо, чи наліво»?—запитав той, хто виглядав командантом.

«Мої ласкаві панове, мені треба до дому, я несу сіль для маржини. Також купив я де-чого иншого для дому. Мене там чекають. Моя жінка хора і лежить на печі, відколи син пішов на війну. Позвольте, нехай іду своєю дорогою».

І він хотів відлучитись від неприятеля. Але се нічого не помогло. Його взяли в середину, і він з боязни перед новими ударами дибуляє між салдатами в роті і звертає насліпо в ліс направо. То тут, то там спадає їм на голови сніг з галузок. Ліс нині наче зачарований, такий гарний. Тиша в нім панує. Спокій, глибина немов приваблюють чоловіка що-раз то більше в глиб, щоби служити імпульсом для неприятеля. Так пройшло досить багато часу. Мужва іде—трап-трап... Галузки ломляться, де-хто лає і сварить, але всі ідуть вгору. То глибина ліса вабить і вабить, та тиша і спокій ділають так незвичайно добре. Раптом—«Стій»! Всі стають, як один. Стріл, звідкіля? Всі оглядаються. Очі всіх звертаються на чоловіка. Він ди-

[1]) Правди.

виться на них, вони на нього. Здається, ніхто не дихає. Тихо, тихо. Свято. Раптом закашляло щось, може 500 ступнів низше від них. «Ціст!» кладе командант палець на уста, «се—австрійська патруля». Шестеро людей жде на снігу. З одного разу лунають вистріли. Ніхто їх не рахує. Четверо людей падає, двоє вискакують як олені, і зникають.—Одну мить мертве мовчання. Але зараз по тім підіймається гамір голосів, як з басових струн. Що раз сильніше і дикіше. Де-кілька людей біжить за втікачами, де кілька оглядає лежачих. Вони мертві. Невідклично мертві. Між тим командант сердиться; що не було більше війська, тільки шестеро людей. Рота шикується як перше, в ряди, затримує чоловіка з собою та іде дальше. „Ошуканче"!—чує чоловік звернені до нього слова, „ти знаеш, де ваше військо. Говорити говориш добре, але неправду. Марш дальше»!

Чоловік шкандибав в останнім ряду, напів оглушений страхом і болем—до того стережений зо всіх боків; про утечу нічого було і думати. «Неси мені лопату»—сказав один з жовнірів останнього ряду, що несли нащось з собою лопати. Він мовчки взяв і поніс. Хід,—не приведи господи нікому.

Так ішли може з півгодини, коли повз них на весь дух пробігла російська патруля, щось закричала і побігла далі. Рота вернулася і машерувала перелякана. „А ти, сукин сину, іди, звідкіля прийшов"; закричав до него командант знов—„Але за кару, що взяв у нас гроші і обдурив, іди туди, де впала ваша патруля і поховай її. Але вважайже,—як ти сього не зробиш, ми знайдемо твою хату. Ні один жовнір не повинен лежати зверха. Ти не повинен відси іти, аж поки не кінчиш своєї роботи, хоч-би се було навіть до завтра. А тепер „пашол".

Трап-трап по землі і по снігу, трап-трап, по дереві і сухих гиляках, що-раз тихіще і дальше, що раз невиразніще. Нарешті, тиша.

Чоловік, що дивився за відходячими, немов божевільний, спершись на лопату, відразу стрепенувся. Він перехрестився, немов яке лихо його минуло, і обернувся іти. Він спочатку пішов в ліс, де лежало чотирі трупи, котрих він мусів поховати перше, ніж іти до дому. Тепер на, маєш! нехотяче став він убійцею чотирьох душ. Гей, гей, батьку! Гей, гей матінко!.. Прийдіть і викопайте йому гріб. Чотирі рази глибший, ніж гроби тих, що полягли, і що сповняли лиш те, чого від них вимагали обов'язок і вірність; вони чесно полягли! тут в лісі знайдуть спокій. Він їх поховає і згодом поставить над ними хреста. Він, котрий тільки один знає, як те все було.

Він копав, і земля подавалась. Вона не дуже ще замерзла. Іней на галузках смерек ворушився часом від його рухів і падав на нього то тут, то там без звуку. Він тяжко працював. Він повинен бути радий, що живий вирвався. Що скажуть жінка, невістка і онук, коли він стане перед ними з закрівавленою сорочкою і напухлим лицем. З ним трапилось нещастя, якого не траплялось ні з ким з його предків і навіть ні з ким в селі до сього часу. Так, хвалити бога, що хоч принаймні втік з душею. І однак, чого йому було так невимовно тяжко на душі. Преціиь, небезпека минула.

Раз небезпека минула,—але... чи він справді видав що неприятелеві, нараз спала йому на думку питанне. Він сього не знав. Патруля се ще не військо. Се тільки припадок, що вони її стрінули, бо він бачив де-кілька австрійських жовнірів дуже рано, як виходив з дому, здалека в протилежнім майже напрямі. Крім сього, його мучили неприятелі, били його тіло, і скалічене лице горіло, як вогонь, подекуди ще ішла кров. А тих пару рублів, що йому силою втиснули в руку і що

він їх взяв, він понесе до панотця і запитає, що йому з ними робити, може, відправити поминальну службу божу за чотирьох упавших в бою. Або, може, просити панотця, щоби був ласкав відправити службу божу за його сина, хай поверне живий і нескалічений до дому. Панотцеві він також все скаже. Все, до найменчих подробиць. Але тепер він не сміє звідси відійти, поки всі чотирі мерці не будуть поховані. Він се їм винен, щось говорило йому.

Він хотів їх разом в два гроби вложити, а іменно—два нині, два завтра. Для того не переставати, не спочивати, тільки працювати; може також статись, що неприятель завтра сюда прийде і погляне, а тоді... і його потрясла думка про козаків...

. . . . . .

Він поглянув на чотирьох мерців. Двох лежало боком, один горілиць, а четвертий, що, видимо, був поцілений ззаду, лицем до землі.

Щось немов його підганяло. Часом він розгинався, зітхав і стирав зіпріле чоло рукавом. В його грудях щеміло дивне зворушення. Нещастя. Нещастя його нині не покидало, дома ждав його нетерпеливий погляд синової маржини, майже чув він її тужне ревіння. Мабуть, там щось сталось, щось таке, що йому навіть не снилось. Він попав в руки неприятеля. Говорив се, чого сам по собі не сказав-би ніколи ні за яку ціну. Тепер має при собі неприятельські гроші, гарні блескучі гроші, що починають його турбувати, а що найгірше, він мусів бути свідком, як полягло четверо його земляків. Мусив „за кару“ копати гроби і ховати трупи. Ой, що-ж це! Чому ти сього хотів? Чому се сталось? Що доброго з сього вийде? Доброго або злого. І колиби навіть... яке-ж се буде добре? Поля, ниви будуть знищені. Вони непривичні, щоб їх кров'ю напувати. Ниви, ниви! Гей, гей!— Щось кричало в його грудях—чиї руки будуть вас обробляти? Яке збіжжя буде на вас хвилюватись? З таким і подібними роспачливими думками копав він дальше.

При копанню поглядав він часом на чотирьох мерців, і довше, ніж він того хотів, затримувався його погляд на тому, котрий лежав ниць.

Але що він нічим від других з поверховости не відріжнявся, то копав він дальше. Він копав майже гарячково. Чоловік, що лежав ниць, спонукав його квапитись. Чому? Для чого? неясно промайнуло в його душі. Неприятель нині не прийде та не погляне. Незадовго стане смеркати. Так, скорше, скорше; треба скоро копати, скоро скінчити гріб. Як найшвидче поховати мерців. А потім—додому! Як сказано, він копав майже гарячково. Вже положив він двох мерців, що лежали ближче до його... Він їх як двох братів прикопав, положивши їм на груди руки навхрест. Йому було так на серці, немов він яке добро учинив, однак не надовго. Коли він перший гріб присипав, відійшов, щоби спочити і після того іти додому. Думка про маржину все-таки витискалась по-над всим, що би він не почував. Йому здавалось не один раз, немов чує, як вона реве за його плечима. Спочатку близько потім також і здалека. Вже встав, щоби піти геть, але раптом щось змусило його повернути голову. Він се зробив, і несвідомо, наче слухаючи внутрішнього, невідкличного приказу, шукало його око нововикопаного гроба між деревами. Не здаючи собі ясно справи, чому, прошибло його почування, що він мусить оглянути гріб. Разом з тим він почував, що він його не побачить із-за дерев, з-за поритих інеєм галузів, однак стежив за ним між конарами [1]).

[1]) Вершками дерев.

Ні, він не побачив нічого. Нехай, як хоче, сюди-туди стежить, він не побачить новонасипаного гробу і двох сих, що під ним спочивають.

Він стояв і вагався.

Він вже скінчив свою роботу; двох, як він собі наперед постановив, уже спочивало в землі. Завтра зробить він те-ж саме з останніми двома. Отже може тепер спокійно вертати додому. Вже робить він кілька кроків наперед, але знов стає. Не може дальше іти. Щось його затримує. Нехай буде, що хоче, він мусить раз глянути на гріб, чи все в порядку... чи все... він сам не знає що... так, чи все так є, як повинно бути. Він сплюнув крізь зуби далеко від себе, повернувся рішучо і звернув у ліс. Тиша і спокій огорнули його. Тиша, якої він не зауважив дві-три години перед тим. Він пішов в глибину, де лежало двох непохованих ще мерців і також свіжий гріб. Мусить ще раз глянути. Ще туди лиш кілька кроків. З очима, зверненими в бік гробу, приходить він все близче і близче. Так,—се свіжовисипана могила. Під нею лежить дві молодих жертви. Він оглядає її ще хвилину. Нараз, не будучи цілком свідомим сього, відчуває він, як його очі щось немов приковує до двох мерців, що лежать недалеко. Один, що лежить боком, має спокійні молоді риси, а другий, що лежить ниць, що з другим? Він має щось в собі (його лиця не видно),.. в плечах... в волоссі... в шиї, щось, що будить в його серці тугу, страх. Так, се все веліло йому коротеньку хвилину, таку ледве помітну, проминаючу хвилину затремтіти. Почуття, перемішане з жалем і втіхою, прошибло його та майже рівночасно він сам в себе втягнув свій зір. Се все діялось мить. Передчуття... спогад, і разом з сим його думки полетіли в його стайню, немов вигляд чоловіка, якого не міг бачити в лице, відводить його думки з якоїсь причини в сторону маржини, що німо цілими годинами глядить і жде на нього. З одного разу він ступає вперед. Він того несвідомий, що він сього хоче. Але він се робить. Він іде до обох мерців. Його погляд спокійно пробігає по тім, що лежить боком, а з його перескакує нагло на зверненого до землі. Він вціплюється в нього, і йому дивно на душі. Сі плечи, ся шия... се волосся, се все пригадує йому когось. Кого? Та почування його неясне, як і враження в ту мить. Він нічого не знає і навіть се забув, що нині з ним трапилось. Він ні про що не думає, тільки замість того приссався своїми очима в полеглого. Чи його відвернути, положити навзнак? Ні. Він се зробить завтра. Тепер треба йому іти. Між тим... може, він ще жиє. Ах, що йому досі ще а ні разу не впало на думку зробити се і поглянути. Також і тепер він вагається. То притягає його щось до мерця, то знов відпихає. Його збирає ляк, немов-би мав стрінутись з живим поглядом. Раптом, в його серцю щось так горяче закипіло, що він підносить руку та оглядає її. Вона кілька разів обвинута мосяжним ланцюжком, та вона сама холодна і штивна. Його морозить. Ляк його зібрав і глядить, мов божевільний, на мерця. Волосся наїжилось, він хапає мерця дико сильними руками, підносить його раптово, як дитину, його погляд падає на риси його власного сина. Мертве тіло впало до землі і разом з ним живе... се кричала не людина, не батько, се кричав дикий смертельно ранений звір. Його власне одиноке дитя... мертве...

Його голова лягла на груди сина, але він не плакав. Так проминуло досить багато часу. Потім він притиснув до себе мерця... стряс ним,—кричав до його—все даремне. Крики губились у лісі.

„Встань, мій сину, піднеси голову, розкрий очі, уста і скажи: Тату, я жию. Я не вмер. Я—твій син, твоя одинока дитина. Мій сину!!“—скричав він, зовсім як щалений, до нього, обтирав його лице, рвав його одіж і ссав його рану. Не знав майже, що робить. Може, він ще не вмер; може, тільки задубів... Ах, ні... вмер, вмер. З його вини, через його злочинство. Чому неприятель його не застрілив? Чи то-ж він лежить—не його поцілив вистріл в плечі? Ой, як-же це сталося, що люде подуріли та що батько пішов на сина? Ближній на ближнього... або, може, се судний день.

. . . . . .

Тихо стоїть ліс.

Спокійна і принаджуюча його глибінь.

Він наново підніс голову з грудей сина і глянув майже не при собі в сю глибінь.

Чи він що бачив? Чи хто кружив коло нього?

Ні! все було, як перше. Тільки з гори почали падати великі клапті снігу. Обережно, вимірено і так без звука немов, щоби не перервати околичної тиші. Може, яке диво ішло лісом, а може, щось друге, потім повіяло по галузках легким вітром. Іней падав, як з невидимої руки, вмивав лице сина і засипав батькові голову. Потім знову затихло, і все стояло непорушно. Але не надовго.

Все ріс і ріс шум. Се збудило батька. Він встав.

Щось сталося. Щось. Велике, велике. Він винен тому; на се, що зі собою носити має, не вистарчить йому його сили. Він уже не піде до села. Нехай виздихає маржина, нехай до смерти зареветься. Його син, його дитина жде—він тепер має що иншого робити. Він сього так не кине, поки місяць зійде—тим краще. Він мусить докінчити свою роботу.

Тепер все одно. Його—чи так, чи сяк—всі осудять.

Але се не те, що займає його розум.

Се головне, що його дитина нежива і що він тому виною.

Він бере лопату і копає другий гріб. Але не тут в безпосередньому сусідстві першого, тільки одалеки, побіч високої смереки. Вона має конари такі сильні і широкі, такі величні, що охоронить, як у хаті, перед всим його дитину.

Так, так!

Він копав і плакав. Говорив до сина, немов-би він стояв біля нього; говорив до себе. Про своє нещастя. Говорив про свою жінку, про молоду невістку, яку син покинув під його опікою, а він йому заручив за її щастя і мав бути миротворцем, як коли між нею і матір'ю прийде до сварки. Про своє унуча, яке він мав навчити молитов, як-би батько далеко на чужині поляг або як-би трапилось йому яке друге нещастя. Все він. „Я!!“—кликнув він голосно і захлипав—„твій батько, моя дитино, твій батько. Він дав тобі життя, дав благословенство на тяжку дорогу і дав тобі смерть.—Він!!“

Другий гріб готовий, і він положив в нього обох мерців. Спершу чужого, потім свою дитину.

„Нехай земля буде тобі пером, моя дитино...“ шептав він зі слізьми і засипав гріб.—„Спи, мій сину, спи, батько тобі добре постелив. Твоя мати заспіває тобі колисанку і твоя молода жінка також“... Раптом він перервав себе і устав відразу, як свічка просто. По його тілі пробігло тремтіння, потім він підіймає з землі торністер [1]), завдає

[1]) Салдацьку сумку.

собі його на плечі, ще раз кидає оком на могилу сина і відходить. Він віддаляється швидким кроком що-раз дальше від могили, „забиває“ від часу до часу руки, стає, дивиться кругом себе і нічого не бачe. Також і сього не бачить, як з боку від нього, немов з-під землі, виринає австрійський вахмайстер [1]). Він уже давненько за ним стежить і прилучається до нього.

„Стій!“—кричить він. Чоловік здрігається, дивиться на нього і стає, як вкопаний. Вахмайстер кладе йому руку на плече.

„Що з тобою?“ питає суворо і показує торністер на плечах чоловіка. „Звідкіля се маєш?“

На початку нещасний мовчить. Він хоче сказати... він хоче все сказати... але се так багато. Він майже не при собі. Смерть сина... його жінка... молода невістка... кара, маржина.—Все!

„Я... я...“ се все, що він може видушити зі себе і мовкне.

„Так?“ сказав вахмайстер і змірив чоловіка суворими очима. „Звідкіля в тебе торністер?“

„Торністер?“ запитав той, мов не при собі, „який торністер?“

„Та отсей-же, отсей, що несеш на плечах, чи ти сам собі його не прив'язав? Ти!!!“

Чоловік заскімлив. Рівночасно закрив обома руками собі лице і хитав головою.

„Так, так,—белькотав він,—торністер, його я взяв зі собою. Він від н ь о г о, від нього. Я взяв його для себе, для його матері, його жінки і його дитини.—Ай, пане!!“ і з тим він став плакати.

„Говори, чоловіче, що сталось. Поляг твій син? Тоді ти доперва не смієш собі його затримувати. Чи ти знаєш, що за се можуть покарати? Віднеси його зараз на своє місце. Зараз. Зрозумів?

„Ах, пане! — сказав чоловік і підніс руки, як на молитву, —я вам все скажу, все висповідаю, як перед богом... хоч він все-все знає, все бачив. Найщирішу правду вам скажу, бо знаю, що мушу вмерти. Мушу, пане! — майже закричав, — мушу! Моє нещастя прояснило мені світ, бо доси я нічого не бачив. Моя душа дістала очі, і ви повинні в них заглянути. Перше душа моя була замкнена. Ніхто не мав замка до неї...“ говорив він, запинаючись. „Аж мое нещастя, що повзло за мною. Крок за кроком. Пане, крок за кроком, — сичав він проразливо понурим таємничим шептом.— Тихо, як тінь при місячнім світлі, аж прийшло вже воно до мене і виссало мені розум, бо я всього сього не хотів. Я ходив купити соли для маржини мого сина, і мої думки навіть слідів нещастя не шукали. Вони були при маржині дома, при моїх клопотах і при праці, при жінці і при них“... Раптом він перервав і зсунувся до ніг узброєного.—„Я сповідаюся перед вами, я сповідаюсь у всьому перед вами. Я не знаю, що мені робити, знаю тільки, що вмерти мушу“.

І він висповідався. Тяжко дишучи, часом зхлипуючи, часом рвучи собі волосся на голові або підносячи руки до неба, — все росказав. Від першого кроку, котрий зробив нині від своєї хати, про стрічу з неприятелем, про все аж до хвилі, коли й о г о стрінув. Докладно і правдиво. „Бо я знаю, що нічого мені не ждати, тільки смерти“, повторив він раз, і другий і закінчив свою сповідь.

„Чому-ж ти виговорив про патрулю? — спитав вахмайстер.

„Спитайте краще, пане, чому я радше не дав себе до смерти забатожити. Чи я-ж думав? Чи людина що знає? Бачить, що буде?

[1]) Начальник сторожевої команди.

Чому?“—додав він і валив себе кулаком в груди, аж гуло,— і глядів якусь хвилю мовчки, без слова, перед собою, наче щось здалека побачив, що його приваблювало. Раптом звернувся він до вахмайстра. „Де є сей святий пан,—говорив він,—про котрого каже піп, що спаситель дає такого кожній людині для охорони, щоби беріг людину, учив, що треба робити, а що ні? Може, він був-би мене остеріг перед нещастям...“ додав він, гірко посміхаючись, і дивився, як перед тим, в даль. „Він, певно, також поляг, бо инакше не пішов-би батько на сина, християнин на християнина. Чи пішов-би він?“

Вахмайстер слухав мовчки, дав йому виговоритись, потім сказав коротко, приказуючи: „Вперед“...

Вони ішли мовчки.

Чоловік перед узброєним, а той за ним.

Сніг не переставав іти. Старий здійняв шапку, і сніг ростав йому на голові.

Раптом він став. Несподівано він відкинув голову назад, наче дуже зморений, так, що його сиві кучері спадали йому на плечі, і заплющив очі. По хвилині, збираючи рівночасно всі свої сили, він зачав: „Прошу вас, пане, підіть відтак від хати до хати та роскажіть про мене, про Юду, нехай стережуться стати такими, як я“. І знов по хвилині, в якій узброєний дивився на чоловіка, як на хворого гарячкою або божевільного, сказав він: „Двоє не простить мені мого нещастя. То є душа мойого сина, а потім наша нива. Може, я ще здиблюсь на тім світі з моїм сином і може він простить мені, що я завинив. Може. Але моя нива, сей кусень землі, яка походить з діда-прадіда і яку обробляли руки мого сина,—з нею я ніколи не здибаюсь, і вона не простить мені ніколи, що я зробив її сиротою і відняв у неї руки, які її обробляли. Потім мій малий унук...“ Та тут він перервав раптом, і по його тілі пробігло, як перше. тремтіння. Нараз він став і запитав: „Чи мене повісять, чи розстріляють? Як думаєте, пане?“

„Можуть тебе також помилувати“.

„Як то?“

„Можуть тебе засудити на вік до в'язниці“.

Чоловік остовпів з переляку, побілів, немов з його лиця зійшла кров до останньої краплі, і потім сказав, немов його нутро раптом замерло: „Тоді не вмерти мені відразу, а вмирати поволі до кінця“

„Як ти се розумієш?“

Хлоп нічого не відповів. „Моя нива не дозволить мені вмерти відразу“,— сказав він згодом коротко і твердо.

„Що ти говориш?“

„Так. Вона мене мучитиме кожної весни за мої і його руки. Ах, ви сього не знаєте, ви, що не є хлопами і не робите коло землі. Вона жде рук при сході сонця і при світлі місяця, жде нас, коли зеленіє і збіжжя колишеться як найкраще, все і кожного часу нас дожидає, поки не прийдемо і не дамо їй того, що ми їй давали від тоді, як почалось наше життя. Працю, пане!“— сказав він, став і зі своєю клепанею нахилився він глибоко та з пошаною діткувся землі хребтом своєї руки, немов віддаючи їй честь в останнє. „Пане! — сказав він,—я вам все висповідав, я у всьому признався, так іду з вами і знаю, що ніколи не прийдеться вже менні іти тою самою дорогою, що мене жде смерть. Чи не могли-б ви вволити моїй просьбі“.

„Чого хочеш?“

„Ще раз до мого сина“, сказав він з рішучим спокоєм. „Попрощатись з його могилою, з ним. Не бійтесь,—додав він, коли стрінувся з недовірчивим поглядом своєго провожатого.—Від долі ніхто ще не втік. Лишайтесь тут, чи ідіть за мною, мені все одно. Зо сто кроків... потім ліс, і в нім під смерекою мій син... Гай, гай, мій сину!“—кликав він, як-би був сам самісенький. „В останнє несуть мене ноги до тебе. Другий раз вже не підуть сею дорогою. Дозволяєте, пане? Се моя остання просьба“. Великі, здичілі жалібні очі повисли на устах узброєного провожатого...

Що йому було робити?

Хитнув головою.

Коли чоловік пішов назад і потім зник в лісі, звернув свої кроки туди також і провожатий. Він ішов за слідами ніг, що показували хиткий хід чоловіка. Зломаний останній хід.

. . . . . .

В лісі тихий шум.

Провожатий стояв на краю ліса, дивився в його глибінь і слухав. Глибінь нічого не зраджувала. Шум однотонний, і сніг зсувався на землю нечутно. Він був м'який і ніжний.

. . . . . .

. . . . . .

Коли по якімсь часі не було видно чоловіка, вступив провожатий ще дальше в ліс. Тут знайшов він могилу. На одній з них, що стояла під охороною шляхетної смереки, лежав баранячий кожух і шапка, і в одній перістій кишені великий кусень камінної соли, а побіч російські гроші. Сам чоловік був мертвий. Довгий кольоровий вовняний пояс і галузь шляхетної смереки зіслужили йому останню службу.

. . . . . .

Спокійно, без поспіху, рівномірно, як віддих—спадали ще якийсь час клапті снігу. Потім перестали. Все останнє довкола немов на що ждало...

Ліс, поодинокі дерева на його краю — і далеко від сього місця, там глибше в долині, одинока хлопська хата. Маленькі, обмастяні вапном, ясно освітлені віконця, широко відчинені ворота і відчинені двері стайні...

Коли сутінок минув, надійшла ніч. Мовчазна, місячна ніч...

Михайло Яцків.

Нар. 1873 р.

Михайло Яцків—син селянина з Галичини. Відданий до гімназії, не міг її скінчити «лише за для враженого молодечого самолюбства», як каже один з критиків (М. Рудницький): з VIII класу Яцкова вигнано за «атеїзм», і з того часу жив він у незвичайно тяжких матеріяльних обставинах. До школи більше не пішов, зневірений і ображений у кращих своїх почуттях, а пішов вразу до провінціяльного театру, був потім коректором і, знев рений до краю, опинився навіть у манастирі. Покинувши скоро й манастир, через той-же атеізм, мусів Яцків іти до в йська. Не маючи свідоцтва зрілости, він не міг користуватися правами «однорічних», тяжко мучився в салдацькій неволі цісарської Австрії (цим казематам військовим, страшному людському здичавінню присвятив Яцків і свою першу збірку «В царстві сатани»). Після військової служби пробував Яцків заробляти собі на життя працею письменника та публіциста, але не міг з того жити, як і ніхто з українських письменників і по той і по цей бік кордону, і тому зробився урядовцем, звичайним писарем в українському банку «Дністер» у Львові. Отаким злиденним життям—життям інтелігентного пролетаря—і жив Яцків щось з 15 років, аж поки не покликано його на війну в р. 1914. Тепер живе, здається, вже з літературної та публіцистичної роботи... Писав багато.

Бібліографія.

I. Твори М. Яцкова: В царстві сатани, іронічно-сентиментальні картини (Нариси і новели) Льв. 1900.—Огні горять, повість, Льв. 1902.—Душі кланяються і інші оповідання (Нариси і новели) Льв. 1905.—Казка про перстень (Дрібні новели й мініятюри), Льв. 1907.—Плазом меча (Нариси й новели), Льв. 1908.—Чорні крила (Нариси й новели) Льв. 1909.—Adagio Consolante, з вступним словом про М. Яцкова (Нариси и новели) Льв. 1912. —Смерть бога (Нариси и новели), Льв. (1913).—Блискавиці, суспільна студія (повість) «Л. Н. В.», 1912, IX—XII, і окремо Київ—Льв. 1913.—Танець тіней, роман з рідного побуту I ч. Льв. 1916, II ч. Льв. 1917.—Далекі шляхи, нариси й новели (з бібліографією творів Яцкова), Льв. 1917.—Боротьба з головою, нариси і оповідання, з вступним словом Мих. Рудницького. Київ, 1919.—Не утомна «Л. Н. В.» ч. VII. Пробуждення, Собака, Що-ж робити, Весняний Захват, т. VII. Затроєна шпилька т. VIII. У наймах т. XII. З військового шпиталю. т. XIII.—Бузьон з манастиря т. XV. Юрчик т. XV Поворот, оповідання т. XVII.—Блискавиці, суспільна студія—повість «Л. Н. В.»

1912, IX—XII.—Вечерниці Романа Нечаєнка, оповід. «Л. Н. В.» 1913, XII.—З циклю «Далекі шляхи», мініятюри, «Л. Н. В.» 1914. II.—Хатина на горі, Здогад і правда,—оповідання «Л. Н. В.» 1914, VII—VIII.—

II. Про М. Яцкова й його твори: *Брик, Н.* (Рец. на збірку «В царстві сатани», Льв. 1910) «Молода Україна», Льв. 1901, ч. 7.—*Єфремов С.* (Про М. Яцкова й його повість «Огні горять») В ст. «На мертвой точке» «К. Стар». 1904, V-VI і окремо.—*Луцький, О.* (Рец. на збірку «Казка про перстень» Льв. 1907), «Буковина» (Чернівці), 1907.—*Грушевський, О.* Михайло Яцків. В кн. «З сучасної української літератури» К. 1909, К. 1918 (Перед тим друков. в «Л. Н. В.», 1908, 6).—*Лукіянович, Д.* Михайло Яцків. «Л. Н. В.», 1909, XI.—*Євшан, М.* Михайло Яцків. Літературна характеристика. «Укр. Хата», 1909, III-IV.—*Луцький, О.* Нові оповідання М. Яцкова «Учитель», 1909, ч. 3-4.—*Євшан, М.* Михайло Яцків. В кн. «Під прапором мистецтва», К. 1910.—*Дончицький, Б.* Слово про М. Яцкова. В кн. Яцків М.—«Adagio Consolante» Льв. 1912.—*Данько, М.* Символізм у творах М. Яцкова «Діло», 1912, ч. 6.—*Труш, Ів.* З области нашої нової літератури (про оповід. М. Яцкова «Самотній Огонь») «Діло», 1912, ч. ч. 236; 243—245. З приводу цього *Євшан, М.* Листи з Галичини. Зразок літер. критики «Укр. Хата», 1913, I. *Данько, М.* Житте духа (про М. Яцкова) «Неділя», Льв. 1912, ч. 23.—*Могилянский, М.* Творчество М. Яцкова «Речь», 1912, ч. 213.—*Євшан М.* Літературні новини: Михайло Яцків—«Adagio Consolante» (збірн. оповід.), Льв. 1912, «Укр. Хата», 1912, VII-VIII.—(*Панейко, В.*) Пасквіль і його аматори (про М. Яцкова), «Діло», 1913, ч. 226.—*Лозинський, М.* Самосуджение (про М. Яцкова) «Діло», 1913, ч. 229.—*Панейко, В.* Один епізод (про М. Яцкова й його оповід. «Смерть бога») «Діло», 1913, ч. ч. 235-236; 238.—. *Євшан, М.* Михайло Яцків—Смерть бога, нариси й новели, Льв. 1913. «Л. Н. В.», 1913, V.—*Василько, Ан.* Новини нашої літератури (про М. Яцкова) «Рада», 1913, ч. ч. 198-199.—*Данько, М.* От реализма к символизму (рассказы и повести М. Яцкова) «Укр. Ж.», 1913, VII-VIII.—*Сріблянський, М.* Літературна хвиля (про збірку «Adagio Consolante» і повість «Блискавці») «Укр. Хата», 1913, II.—*Сріблянський, М.* Михайло Яцків—Смерть бога, нариси й новели, Льв. (1913) «Укр. Хата», 1913, VI—*Євшан, М.* Листи з Галичини—(про М. Яцкова, опов. «Смерть бога») «Укр. Хата» 1913, XI.—*Єфремов, С.* Яцків і модернисти. Історія укр. письменства, К. 1917.—*Дончицький, Б.*—М. Яцків—«Далекі шляхи», нариси й новели, Льв. 1917. «Шляхи» (Льв.) 1917, XI-XII.—*Рудницький, Мих.* Михайло Яцків. В кн. *Яцків, М.*—«Боротьба з головою», нариси й оповідан. К. 1919.—*Якубський, Б.* Яцків і його критик (з приводу кн. Яцкова «Боротьба з головою», нариси й оповідання з вступн. словом М. Рудницького) К. 1919 «Книгарь» ч. 28, (1919).—*Грушевський, Мих.* Свіглотіни галицького життя (про «Танець Тіней» М. Яцкова) «Л. Н. В.», 1919, III.—*Калинович, Н.* Й азбучний спис творів Мих. Яцкова (та літератури про його) (1900—1917). В кн. *Яцків, М.*—Далекі шляхи, нариси й новели, Льв. 1917.—

СОБАКА.

Ночами стерегла майно свого господаря, терпіла голод і холод, а днями шниряла по чужих обійстях за поживою. Звичайна історія. Боки запали глибокими ямами, ребра можна було здалека почислити, як на маглівниці.

Скулена, загнула хвіст під себе і гризла кістку. Але кістка була замерзла і за тверда на її зуби. Знеохочена сіла. Була хора, дрожала від морозу, а в її очах стілько суму...

Хтось загулюкав на неї—вона попленталася дальше і знов сіла. Надходить пустяк і схиляється по камінь—вона тікає. Іде прошак, кличе її, вона дивиться недовірливо і тікає з дороги. Ніде місця спокійного...

Прибігла домів і запряталася під піч... Вже й їди не просить, лише лиже свої цуценята, що приссались до неї й пищать... Дивиться з-під печи тим сонним поглядом, повним материнської меланхолії...

Мала Гануся любить бавитись з Лискою, але тепер сидить на лаві і шепче в дусі: „Бідна Лиска, бідна, дуже бідна Лиска".

„Як мама дадуть мені молока, то сховаю і у ночі встану так тихенько, аби ніхто не видів, тай дам Лисці. А як буде тепло на дворі і чічки настануть, буду бігати з Лискою і з песиками у ліс, але вже не буду її бити, лише все сховаю для неї хліба в пазуху..."

Господар заглянув під піч, витягнув щенята, став їх оглядати і вибирати. Лиска прочувала лихо, приповзла на животі і почала лизати його чоботи. Цуценята пищали, а вона не могла їх оборонити. Вона лише махала хвостом, скавуліла жалісно і благала очима. Він копнув її, запер у хаті, а щенята виніс на мороз. Даром скавуліла і дерла лапами двері. З надвору долітав прошибаючий писк, переходив в уриване хропінне, вкінці цілком затих.

Господар застукав у сінях, собака поволіклась під піч, а дівчатко стрибнуло на постіль і накрилося з головою.

ПОВОРОТ.

Мужик віз жінку зі шпиталю.

Товкла головою до полудрабків та поганяла рясни сльозі. Як сліз не стало, то хлипала. Думки студеними стрілами прошибали серце. Кулилася до серця, горнула як теплий вогник, аби вітер не загасив.

— Чуже нещастя я виділа та все відітхнула, коли згадала, що воно чуже. А тепер ти, боже, зіслав на мене кару, тай свій біль лиш буду терпіти. Прийшла я на таке, що нікуди кинутися. Зробила-би смерть собі, та гріх за дітн; жила-би, та нема як. Маєш, Федю, сліпу жінку — вбий її або роби, що хоч. Вези дітям маму, вона буде їм у вічних потемках сорочки латати та кров з ігли втирати, буде їм їсти варити, та руки собі опарювати. Або поклади її за образ та дивися на неї. Бодай ти був не дочекав такої потіхи від своєї жінки, бодай була в землю запалася... Ти, Федю, не журися. Вивчи мене отченашів, та я собі хлібець постараю.

— Цить, жінко, бо смерть собі зроблю!

Впала лицем до соломи і душилася від горя. Як утихла, то спитала, чи далеко до села.

— Вже коло царин.

— Зелена нивонько, ото я діждалася тебе повітати, тебе оглядати. Не мені, небого, на тобі з серпом станути, не мені перед вести, не мені твій колос у сніпки в'язати! Знайди собі иншу, бо я вже каліка, на віки вічні темна.

Знов упала на солому...

Піднялася і шепотіла, як у молитві.

— Як надійде хто, то стань, хай помилуюся з ним. Нікого не помини, я з усіма була в добрій злагоді.

Закрила лице в подолок.

— Тпруу! Палагно, от наша кума Матіїха з дітьми.

Цілувалася з Матіїхою, цілувала її руки і тряслася, як трепета. Матіїха розраджувала її й сама плакала.

— Не задавайте собі жалю, Палагно! Ми от з кумою Максимихою та Настунею навідаємося до вас.

— Прийдіть, прийдіть, любі, бо бачите яке моє...

Федь зліз із воза і піднімав Матіїшиних дітей до жінки.

Як приїхали до дому, він зняв її з воза і вів поволі в хату.

— Ото собі радість ведеш! Пороги потріскають, серце росколеться, а просвітку не буде.

Діти заплакали в один голос, вона ластівкою припала до них.

— Не буду бачити, Іванку, як обстрижуть твої кучерики! Не буду бачити, Оленко, як станеш у барвінковім віночку...

ДИТИНА.

Місячна ніч і тяжкий сон вкрили село, тільки за царинами під лісом сиділо кількох п'яних чортів. Шепотіли й реготалися, аж наразпритихли.

— Цитьте, щось іде...

— Що це може бути?

— Ти, витріщи-но свої котячі сліпаки, може роспізнаєш, що це?

— Щось неначе дітвак...

— Адіть, адіть, як блукає. Відай, п'яне.

— О, перейшло міст та йде на беріг... Шукає за чимсь. О, вертається знову.

— Мабуть, пхенькає.

— Ні, причулося тобі.

— Але кажу вам, що плаче.

— От іде до нас.

— Заступім і не пустім.

Стали півколесом.

— Хто це?

Ніякого слова.

Дівчатко зі збанком, личко підняте до місяця, йшло і наткнулося на одного, цей відіпхнув, воно пішло ь бік на иншого.

— Хто-ж це!?

Мовчанка.

— Цур тобі! Якесь німе й дурне!

Обступили, аби гратися, як пси жабою, але один попав в таку лють, що хотів вхопити дівчатко і кинути у верховину, та в ту мить спостеріг, що воно має замкнені очі. Глипнув у збанок і кинувся на втікача, а за ним инші.

Відбігли за ниву й дивилися, як дівчатко пішло поволі у чорний ліс.

— Чи сльози були в тому збанку, чи кров—не знаю. Лише в дитині вчув я невинну душу.

БУСЬОК.

Самиця буська сиділа на ялиці і чистила пір'я. Витягала дзьобом зубрець в криллі і вигладжувала пух на грудях. Оглянула себе і сиділа тихо. Чиста і біла, як це лише птиця може бути.

Перехилила голову і дивилася на небо. Хмари бовваніють, зближається осінь. Ген полинув гамірливо ключ журавлів у вирій. Там тепліше. Вона чекає на самця, прилучиться до гурту і також полетить.

Загримів вистріл—птиця злетіла коміть головою. Розшибається на гіллях і пада на землю. Страшна поява ловить її, скручує шию, вона борониться дзьобом і гине.

Діти увиділи, що тато несе великого птаха, і вибігли на зустріч. Розбишака дав їм птицю, вони оглядають її і бавляться. Жінка шолопає пальцями під пір'я.

— Але яка вона худа, лиш жили та кістки, нема й крихти м'яса. Не знати, що з того за хосен, гріх лише, село може згоріти.

— Це лиш дурні хлопи так кажуть,—замітив розбійник.—Ходжу вже цілий місяць по лісі і ніде нічого не видко. Не мав що иншого робити, та й стрілив.

Птиця лежала на землі. Витягнені ноги, покровавлене пір'я злипалося, глина припала до його.

Дітям навкучило бавитися, взяли і закопали її...

Над зрубом летів бусьок і розглядався пильно довкола. Облетів зруб, облетів цілий ліс, знов вернувся, облетів колесом зо дві милі і змучений сів на ялицю. Підняв голову вгору і клекотав. Кругом тишина, смуток і сутінь. Відпочив трохи і полетів знову шукати своєї дружини. Прилетів у село на свою стріху і застав пусте, холодне гніздо. Сів і заклекотав з усеї сили. Пусто...

Коло приспи зашумотіло—то вітер шелеснув кукурудзинням.

Забіліло перед хатою—то світло мигнуло крізь вікно.

Замаячіло коло яблінки—ні, то полотно на жердці.

Вложив дзьоб під крило. Холодний вітер куйовдить пір'я. Нога стерпла. Витягнув другу, а ту зігнув під себе. Витягнув дзьоб і знов роззирався. Темно і пусто, лиш вітер шелестить. Сховав голову в пір'я, посуятив верхами крил і знов умовк. Лиш пір'я на грудях підіймається й опадає.

— Пі-гі! Пі-гі!

Прокинувся і став розмахувати крилами і розглядатися. Темно, темно, темно, лиш крила шумлять.

Чайка пігікала далеко.

Ще більше скулився. Так холодно йому, що не міг знайти загрітку в собі... Став порошити дощ...

Суятить він і літає і шукає своєї дружини вже дев'ять днів. Ночує на тій ялиці в лісі, де її смерть постигла, ночує на стирті і на оборозі серед гаю. Ночі студені з бурями й дощами.

— Вже наших буськів не видко,—говорив мужик у вечері в хаті.

— А-я, бідні птахи полетіли. Так здається, осінь. От, усе веселіше було, поки вони були.

А бусьок прилетів і сів на стріху. Зіслаб. Їсти не міг і не мав часу. Клонить головою і присідає, бо ноги ослабіли.

Рано почув шум над собою, отворив очі—громада буськів колує. Хотів розняти крила і покотився долі стріхою на обійстя.

— Ади, що воно є! Певно, хтось самицю вбив! Бідна птаха, аж серце дреться. Мало ще всякого смутку...

— О, вже той чоловік не варт жити, що на таку невинну птаху важить! бог-би його скарав!

ДИТЯЧА ТАЙНА.

На краю ліса, на смерічці сидить русалка, роспустила волосся, ловить світло місяця і снує лелейний серпанок мрій.

Маленький співак на галузці коло любки не спить. Відганяє комарів від неї, комар один за одним утікає, а він кличе на здогін дрімлюха та лящить:

Ровом—ровом—ровом,
побіг, побіг, побіг!
Ціпом! ціпом! ціпом!
По ногах! по ногах! по ногах!

На тоці спить молода пара, а коло них дитина.—Сяйво сипле срібним пилом, цілує дитину, вона встає та йде бавитися в пролісок. Рве чічки, приспівує, цікавий вуж наставився, вона його прутиком, він шмигнув у корч. Дитина сідає, роскладає чічки на поділку і дзьобонить до кожної. Висувається вовк, гарчить, бере дитину за рукавець, вона його по нюху!

— Най, не рви льолю—мама бити буде!..

Вовк пчихнув і відходить непишний.

Знов легкий шелест.

Росхилюється ліщина і виринає ясне личко русалки. За нею приходять инші русалки, беруть дитину за ручки, стають в колесо і приспівують:

В танчик доню візьмем,
до себе пригорнем,
в танчик, доню, танчик,
кругленький приманчик!

Дитина щебече, сміється, аж соловейко замовк і слухає...

Василь Стефаник.

Нар. 1871 р.

Народився в квітні 1871-го року на Покуттю, в селі Русові Снятинського повіту, в Галичині, в селянській сім'ї. Вчився в гімназії в Коломиї, а потім у Дрогобичі (по иншим відомостям—в Станіславові). Вищу освіту здобув у Віденському і в Краківському університетах на медичному факультеті; там-же слухав лекції й філософського (істор.-філологичного) факультету. Був послом до Віденського парламенту. Написав Стефаник небагато,—та писання його, галицькому селянству присвячені, мають виключне значіння в українському письменстві. «Як психолог мужицької душі, він не має собі рівного в нашій літературі... Він не описує села з етнографичного боку, не розводиться над його побутом, не підслухує і не фотографує розмов... Його образки не можно тільки читати. Туї кожде слово ударяє нас силою молота, зворушує наше сумління, ціле наше єство»... Даючи хоч зрідка й тепер читачеві до рук свої незрівняні новелі (новелі останних літ на теми з війни 1914 і дальших років), Стефаник отже й тепер стоїть у лаві сучасних і найвидатніших українських письменників.

Бібліографія.

I. Стефаникові твори. Василь Стефаник уперше почав друкувати свої новелі й оповідання в черновецькій «Праці» р. 1897, далі в «Л. Н. В» 1898 р.—Синя книжечка, образки. Чернівці 1899; Київ, 1914. (Синя книжечка. Виводили з села. Стратився. У корчмі. Лесева фамілія. Мамин синок. Майстер Побожна. Катруся. Ангел. Сама саміська. Осінь. Шкода. Новина. Портрет.). У другому виданні немає опов. «Портрет»; додано: «Василь Стефаник,—хто він є» та «Кілька уваг про мову творів Стефаника».—Камінний хрест, збірн. оповіданнів. Льв. 1900.—«Дорога», новели. Льв. 1901; Льв. 1917. (Дорога. Скін. Давнина. Вістуни. Май. Палій. Кленові листки. Похорон. Сон. Басараби. Озимина. Злодій. Такий панок).—«Моє слово», оповідання. Льв, 1905. (Діти. Синя книжечка. Засіданне. З міста йдучи. Підпис. Лист. Святий вечір. У корчмі. Побожна. Виводили з села. Стратився. Лесева фамілія. Катруся. Майстер. Мамин синок. Ангел. Осінь. Шкода. Новина. Сама саміська. Лан. Вечірня година. Моє слово. Камінний хрест. Суд.).—Рассказы В. Стефаника. Перевод с украинского В. Козиненко Птб. 1907.—Оповідання. Птб. 1905. (Ангел. Сама саміська. Сон. Басараби. Озимина. Злодій. Синя книжечка. Виводили з села. Стратився. В корчмі. Лесева фамілія. Побожна. Вечірня година. Майстер. Мамин синок. Катруся. Портрет. Давнина. Вістуни. Май. Палій. Смерть. Кленові листки. Похорон. Такий панок. Осінь. Шкода. Новина. Камінний хрест. Засідання. З міста йдучи. Святий вечір. Діти. Підпис. Лан. Лист).—Оповідання (нариси з життя селянської бідноти). З передмовою Вас. Бойка. К. 1919. (Вибір оповіданнів—усіх 39—з книг: «Синя книжечка». К. 1914; «Моє слово», Льв. 1905; «Оповідання». К. 1905).—Засіданне. З міста

йдучи. Вечірня година,—опов. «Л. Н. В.» т. II.—Підпис, опов. т. V.—Камінний хрест, студія, т. VI (1899).—Палій, опов. т. X.—Кленові листки. опов. т. XII.—Моє слово, опов. т. XIII.—Мамин синок. Катруся. Смерть. Кленові листки,—новели «Вік», т. III, К. 1902.—Басараби, опов. «На вічну пам'ять Котляревському». К. 1904.—Моє слово, новела. «Терновий Вінок», літ.-артистичн. альманах. К. 1908.—Виводили з села. Стратився. Новина. Камінний хрест. Дорога. Моє слово,—новели. В кн. «Вибір нарисів і новел» Вас. Стефаника, Ів. Семанюка, Л. Мартовича. Коломия, 1910.—Виводили з села. Стратився,—оповідання. В кн. «Хлопська доля». Коломия (Б. р.)—Новина та инші оповідання. Новорос., 1917. (Новина. Катруся. Лист. Діти).—Кленові листки, опов. Черк. 1920. (Хрестомат. «Слово», зб. II).

II. Про В. Стефаника й його твори: (Коротенька згадка—рецензія на збірку «Синя книжечка», Чернівці, 1899). «Л. Н. В.». 1899, VI, 191.—*Украинка Л.* (Про В. Стефаника), в ст. «Малорусскіе писатели на Буковине». «Жизнь», 1900, IX.—*Франко Ів.* (В. Стефаник). Ст. «З останніх десятиліть XIX в.» в «Л. Н. В.», т. XV (1901) та в кн. «Молода Україна», Льв. 1910.—Василь Стефаник. (Біограф. замітка) «Вік», т. III. К. 1902.—*Лепкий Б.* Василь Стефаник, літературний нарис. Льв. 1903.—*Русова С.* (Про В. Стефаника.—Про збірки: «Синя книжечка», «Дорога», «Кам'яний хрест».). В ст. «Старое и молодое в современной малор. л.—ре». «Русская Мысль» 1903, XII і по-укр.—«Л. Н. В.», 1904, II.—*Алексинский Г.* Певец погибающей деревни. В кн. «Рассказы В. Стефаника». Птб. 1907.—*Грушевський О.* Василь Стефаник. В кн. «З сучасної укр. літератури». К. 1909; К. 1918. (Перед тим друков. в «Л. Н. В.», 1908, 7).—*Єшай М.* Василь Стефаник. В кн. «Під прапором мистецтва». К. 1910.—*Крушельницький А.* Василь Стефаник. В кн. «Вибір нарисів і новел» В. Стефаника, Ів. Семанюка, Леся Мартовича, Коломия, 1910.—*А(лчевська(*X). Мужицька дитина—Василь Стефаник. Льв. 1911.—*Данько М.* Край скорби (новелы и рассказы В. Стефаника). «Укр. Жизнь» 1913, I.—*Г. В.* 1. Василь Стефаник, 2. Кілька уваг про мову творів В. Стефаника. В кн. В. Стефаник—«Синя книжечка», образки. К. 1914.—*Єфремов С.* Стефаник і його школа. Істор. укр. письменства, К. 1917.—*Богацький П.* Василь Стефаник—Дорога, новели Льв. 1917. «Книгарь», ч. 8 (1918 р.)—*Бойго Вас.* Василь Стефаник. В кн. «Оповідання». К. 1919.—*Дорошенко Вол.* Василь Стефаник (з нагоди 50-ліття уродин). Льв. 1921 р.—*Дорошкевич Ол.* Укр. література, підручна кн. К. 1923.

МОЄ СЛОВО.

Білими губами у-півголос буду вам казати за себе. Ні скарги, ні смутку, ні радоети в слові не чуйте!

Я пішов від мами у біленькій сорочці, сам білий.

З білої сорочки сміялися. Кривдили мене і ранили.

І я ходив тихонько, як біленький кіт.

Я чув свою подлість за тихий хід, і кров моя діточа з серця капала.

А спав я у наймленій хаті, посеред бруду, серед роспусти.

Листочок білої берези на сміттю.

. . . . . .

Я скинув мамину сорочку. Мій дітячий світ і далеке поколіне мужицьке лишилося за мною.

Передо мною стояв новий світ, новий і чорний.

Я ловився за його поли, а він згірдно глядів на мене.

Як жебрак маленький.

Я занімів був із болю. І мовчав я довгі, довгі роки.

Мої слова невимовлені, мій плач недоплаканий, мій сміх недосміяний!

Лягли ви на мене, як лягає чорне каміне зломаного хреста на могилу в чужині!

. . . . . .

Я найшов товаришів.

Вони погодилися з новим світом. Я говорив їм про мій покинений і про новий, що кривдив нас.

Казали, що брешу.

А я рвався і падав у болото із знесилля і не уступав

Сказали, що я брехун, іще раз. І покинули мене.

А як я плакав, то мама ридала:

— Ти сам з собою будь, бо пани тебе не приймуть. Не покидати було мене.

І лишився я, як корч лугу серед поля.

. . . . . .

Я сидів посеред піль.

Мої думки снувалися довгими скибами плодючої ріллі. Ссали землю і годували мене самотою.

І ще приносили солений піт і тихі пісні, що снувалися за орачем, за плугом і за погоничем. І поїли мене тим спокоєм, що мріє над ярмами волів у плузі.

Бачив я ще маленькі огники між маленькими пастухами і вівці по полю.

Я тут буду, як буйний вітер, панувати, заспіваю свою пісню!

. . . . . .

Я сотворив собі свій світ.

Праворуч мене синє поле, і чорні скиби, і білий плуг, і пісня і піт солений.

Ліворуч—чорна машина, що з червоного рота прокльоном стогне.

А в серці моїм, мій світ, шовком тканий, сріблом білим мережаний і перлами обкинений.

У своїм царстві.

. . . . . .

Буду свій світ різьбити, як камінь.

Слово своє буду острити на кремені моєї душі і намочене в трутізіллю пускати буду на ліво..

І слово своє ламати буду на ясні соняшні проміньчики і замочу його в кождій чічці і пускати буду на право.

А свій камень буду різьбити все, все! Аж на могилу свою його покладу, як мертву красу.

А вишня в моїх головах возьме всі мої болі на свій цвіт.

. . . . . .

А в своїм світі я жию, жию!

Як безумний, бриду хмарою своєї фантазії.

Сто раз розпускаю сили своєї душі, аби далекими світами відшукали мені щастя моє.

По тихім ставу моєї минувшини пливуть неводи сердечних моїх бажань, аби виловити всі ясні хвилі життя мого.

Але неводи рвуться і не годні нічого зловити.

Вертають до мене помучені і без нічого — як мужики з лану.
І я смутний дрімаю на хмарах.
. . . . . .
А як грім трісне, то я здоймаю чоло в гору наново.
І лечу, лечу на чорних хмарах...
Золотою стрілою прорізую світляні висоти.
В чорний чупер ховаються звізди, як у чорну хмару.
Студені хмари від моїх очей теплим дощем спускаються на землю.
Але сонця дійти я не годен.
І падаю з високости в долину.
Як старий жовняр деревляними ногами блукає, так я блукаю
. . . . . .
А крила гояться, і я знов лечу до сонця, до щастя.
І знов ріжу зводи небесні й падаю.
. . . . . .
Я був щасливий.
Коли я глядів дитиною на мамині очі, як по них сунулися тихесенько пречисті хмарки щастя — я був щасливий.
А тепер на ті очі смерть долоню поклала.
А я шукаю щастя під небом і падаю...

ДОРОГА.

— Я йду, йду, мамо.
— Не йди, не йди, сину...
Пішов, бо стелилася перед его очима ясна і далека.
Кожді ворота минав, всі білі вікна.
Любив свою дорогу, не сходив з неї ніколи.
У днину вона була безконечна, як промінь сонця, а в ночі над нею всі звізди ночували.
Земля цвіла і квтіами своїми сміялася до него. Він їх рвав і затикав у свій буйний волос.
Кожда квітка кидала ему одну перлу під ноги.
Очі его веселі, а чоло ясне, як керничка при пільній дорозі.
. . . . . .
Аж людий спіткав.
Вбиті по коліна в землю, вони у безтямній многости падали і здоймалися.
Чорними долонями стручували ніт з чола і великими руками ловилися землі.
Втома валила їх, вони душили за собою свої діти і ревіли з болю.
Здоймалися і падали.
А ніч клала їх в сон, як каменів, одного коло одного.
Страшними лицями обернені до неба, як морем голов проти моря звізд.
Земля стогнала під ударом їх серць, а вітер втік за гори.
. . . . . .
Він читав ті лиця і велику пісню бою на них.
З їх губів злизав слова, з чолів вичитав мисли, а з серць виссав чуства. А як сонце родилося в крови і цілувало по-між довгі вії їх очі, то в его серці породилася пісня.

Розспівалася в єго душі, як буря, росколисалася, як мамино слово.

І стався сильний і гордий. Вітер нагнув д' нему всі квіти.

Ступав своєю дорогою дальше.

. . . . . .

Вона, як полотно, під ним угиналася.

Минав усі ворота, білі вікна помикали.

І знов людий побачив.

Стояли лавою. Перед ними колосисте море золота, по-за ними діти в холоді снопів.

Огонь їх пражив, залізо плакало в їх руках.

Полинялі пустарі небесні бездушно звисали над ними.

Всі в білих сорочках, як на великдень.

Але снопи пропадали з-над дітий, і огонь вжерався в їх білі голови.

Вони вгризалися знов у жовті лани.

. . . . . .

Читав їх роспуку і їх безсилу.

По їх чолах копалися рови один коло одного. Губи їх засихали і біліли. Серця заходили жовчею.

І пісня єго душі згіркла, як зігнила пшениця.

Очі єго помутніли, а чоло єго подабало на скаламучену керничку при дорозі.

Сила єго і гордість впали на тверду дорогу.

Строївся.

Пішов своєю дорогою, як птах, що своїх крил на собі не чує.

. . . . . .

На свіжій ріллі під веселою дугою стояла єго любов. Земля радувалася її білими слідами.

Як безсильна дитина, протягнув до неї руки.

— Ходи!

— Не можу, бо ти отруя.

Захитався, а як прожер свій засуд, то поклав на чорну ріллю окрушки своєї пісні і поволікся дальше. Йшов, як тінь спорохнавілого дуба перед заходом сонця.

Дорога темна, як сліпому, молоденькому каліці.

. . . . . .

Одного дня спотикнувся на гріб своєї мами.

Заридав сухими очима і впав.

Зарив чоло у могилу і просив маму, аби єго назвала так, як він був ще дитиною.

Одно маленьке слово, аби сказала!

Довго просив.

Потім поклав голову на хрест і почув від него мороз.

Здрігнувся, поцілував могилу в маленьку яблінку і поплівся без'іменний і самотний.

. . . . . .

— Боже, ти подаруй мені решту моєї дороги, бо я не годен вже йти.

І скакав з могили на могилу, як осінє перекотиполе.

Аж як перейшов сто гробів, то сотий перший єго був.

Припав до него, як давно до маминої пазухи.

ВИВОДИЛИ З СЕЛА.

Над заходом червона хмара закам'яніла. Довкола неї зоря обкинула свої біляві пасма, і подобала тота хмара на закервавлену голову якогось святого. Із-за тої голови промикалися лучі сонця.

На подвір'ї стояла гурма людей. Від заходу било на них світло, як від червоного каміння: тверде і стале. З хорім ще сипалося багато народу. Як від умерлого—такі смутні виходили.

За людьми вийшов молоденький парубок з обстриженою головою. Всі на нього дивилися. Здавалося їм, що тота голова, що тепер буяла у кервавім світлі, та має впасти з пліч—десь далеко на цісарську дорогу. В чужих краях, десь аж під сонцем, впаде на дорогу та буде валятися. Мама стояла на порозі.

„Ти вже йдеш, синку?"

„Йду, мамо".

„А ти-ж на кого нас покидаєш?"

Жінки заплакали, сестри руки заломали, а мама била головою до одвірка.

Підійшов до сина тато.

„Сідаймо, синку, на фіру, бо колію спізнимо".

„Ще ту ніч переначуй у мене, синку. Я тебе так гірко пістувала, дула-м на тьи, як на рану... Я тебе разом з сонцем вірідю і плакати не буду. Переначуй, переначуй, дитинко!"

Взяла сина за рукави та й повела до хати.

Мир подався в'воротям. Незабавки вийшла мама з сином. Твар мала бліду, як крейда.

„Синку,—питався тато—а нині хто, небоже, кукурудзки віспає?"

Хлопи заревіли. Тато вибав головою на віз і трясся, як лист.

„Гай, ходім".

Мама не пускала.

„Николайку, та не йди бо! та заки ти обернешси, то пороги в хаті поскривлюют си, то вугли погниють. Мене не застанеш уже і відай сам не прийдеш".

Ймила сина за ноги.

„Воліла бих тьи на лаву лагодити!"

Пішли. Хто стояв коло воріт, то йшов рекрута відводити.

Переходили ліс. Листє устелило дорогу. Позагиналося у мідяні чобенця, аби з осінньою водою поплисти у ту дорогу за рекрутом. Ліс переймав голос мамин, ніс його у поле, клав на межі, аби знало, що як весна утвориться, то Никола на нім вже не буде орати.

За лісом стали в полі. Рекрут взявся прощати з селом:

„Бувайте здорові і свої і чужі. Як чим докорив єм, то забудьте, але благословіт у дилеку дорогу".

Всі поскидали капелюхи.

„Повертай си здоровий назад та не забавляй си".

Син-з татом сіли на фіру. Мама ймилася руками за колесо.

„Синку, озми мене з собов. А ні, то буду полем бічи направці та й тебе здогоню".

„Люде добрі, озміт-ко жінку, бо руки собі поломит".

Люде силоміць і відтягли від воза і держали. Фіра рушила.

„Йди здоров, Николаю!"—кричала громада.

Тої ночі сиділа на подвір'ю стара мама та захриплим голосом заводила:

„Відки тебе візирати, де тебе шукати?!“

Доньки, як зозулі, до неї говорили.

Над ними розстелилося осіннє склепіння небесне. Звізди мерехтіли, як золоті чічки на гладкім, залізним тоці.

ЛИСТ.

У хаті було так ясно, що баба Грициха виділа кожний палець Іванків, де він до стіни притулився.

Сонце спускалося насамперед на ліс, що стояв на горі перед хатою, на його галуззю лишало всі свої дорогі камені блискучі, а ліс бив промінями у вікна хати.

І таких їх було багато в хаті, що баба виділа кождісінький палець Іванків на стіні.

— Гей, Іване, аби я тебе не виділа більше на лаві! Глянь, що ти з стін поробив. По землі собі бігай.

Іванко бігав від порога до стола та возив на нитці коліщатко від ниток та й казав бабі:

— Не бійтеся, я вже, бігме, не буду.

Коло баби на печі сиділа маленька Марійка з заплетеною кісочкою, як мишачий хвостик.

— Ой, як народові тісно стало жити, а як свята надійдуть, та й нарід таки веселиться — гадкувала собі баба.

Лице зморщене, сині губи, сухі руки, сивий волос—отака баба.

— Ба, дядько Василь ідуть до нас з Миколою Семеновим, із тим, що в школах він вчиться.

— Тікай із землі, біжи до баби на піч!

До хати увійшов Василь із школярем.

А в вас, мамо, на печі різдво! Віншую вас щастям, здоровлям, аби ви ще прожили межи нами,—віншував син мамі та й цілував у руку.

— Ой, синку, мені різдво не в голові! Я, дитинко, всі дні оплакую і свято і будень,—казала баба та й сльози в очах показалися.

— А я прийшов письмо від Федора прочитати, бо вчора на пошті прийшло. Семенів от прочитає.

— Та що приписує, дужий він, чи слабує?—Василь витягнув лист з череса, подав школяреві, а сей взяв читати.

„Коханий мій брате, Василю, і ви мамо. Кланяюсь до вас на різдво і віншую вас на ці свята. Заколядував-би вам колядку з кременалу, але боюся, що вітер мою коляду у лісі стратить та під ваші вікна не привіє“.

Стара мама обсипалася слізьми, а Василь мовчав.

„Тут арештанти як заколядують, то аж сірий мур розсипається, аж ржа із ґратів опадає. Як поведуть голосом, то аж дозорці наслухають. А така коляда в неволі сумна та страшна! А собі то я вночі готь чисто нагадав за коляду. Як ще я хлопцем ходив колядувати, як ви, мамо, мене у тата здоволяли, аби пустили у коляду, а потім як ми парубками вже ходили із скрипкою колядувати. Бувало, станемо, як ліс, під вікном. Колядуємо, а скрипка плаче межи нами, як дитина. Ми ще дужче, а скрипка рівно плаче, і ніколи ми її не могли переколядувати. От і тепер чую, як та скрипка плакала, таки осьде плаче...“

— Ой сину, сину, то-то сь діти осиротив,— шептала баба.

„Але годинами, мамо, то так мені у цих мурах страшно, що не годен я сам на ліжку лежати та й іду до другого, бо умер-би. Як собі нагадаю за Настю, що вона через мене пішла в землю, та й мені діти на нівець осиротила, та й кров живцем із сердця капає. А крізь ґрати видко звізди. А я на них дивлюся, як вони котре більші та менші за собою провадять. І почитую собі на велику, що це Настя, а на малі,—що це Марійка зараз за нею, а це Іванко, а це Василько...“

— Ой, синку, не бери ти собі такий великий туск до голови!— крикнула баба, як би отсе Федір говорив до неї, а не писав.

„Та й все мені привижується похорон Настин. Йдете ви, йдуть діти за деревище [1]), йдуть люде. А хоругвами вітер носить та й питає: а чоловік цеї жінки де подівся? А подерта хоругва йому все каже: в Станиславі, в кримінали!“

— Ой, замурували тебе, сину, у неволі,—так зітхала баба.

„Я гадав, аби неправду корчувати, а то вони мене з корінєм вирвали, жінку вбили, та й діти лишилися на волю божу. Коби ти, брате Василю, і ви, мамо, аби-сте за мої діти дбали. Аби їм голову у суботу змити, а в неділю білу сорочку аби дати. Аби вони чорні не ходили, аби їх нужа не їла. А найдужче аби ви, мамо, на найменшу Марійку позір дали. Аби воно не плакало, бо слина у грудці вжирається. Знаєте, що як сирота плаче, то всі ангели плачуть...“

— Обчісую я твої діти що суботи, та й сорочки їм перу що-тижня, та й пускаю старі сльози за водою,—відповідала баба.

„А ти, брате Василю, дбай за мої хлопці. Не пускай їх у мішку по дощові ходити, але ти ім сардачинки поший. Навчи їх на розум, як-би й я, а не пусти по-під плоти. Зроби з них ґаздів та й наказуй, аби свого тата та й маму не забували, бо їх тато не був лайдак, але своє право тримав...“

— Ой, Федоре, не пустю я твої хлопці по-під чужі плоти, але навчу їх, як рідні,—вже Василь казав.

„А ту ниву під ланом засійте пшеницею, то добра нива, недавно гноєна. Та й робіть так, аби моїм дітям кривди не було. бо я маю таку гадку, що відси я вже не годен вийти. Та й припишіть до мене геть за все, що ся дома діє?

„Кланяюсь до тебе, брате, та й до Вас, мамо, та й до дітей моїх“.

Федір.

Баба ревно плакала, а обоє дітей за нею.

— На-но тобі крейцар, на-но, але не плач. От, чуеш, що татко каже, аби-сь баби слухав, аби-сь не пустував.

Казав отсе Василь до Іванка, та й дав йому новенький крейцар.

ДІТИ.

Поклав граблі коло себе, сів потім на межу, закурив люльку та й гадка гадку пошибала. А далі говорив на четверо гопий за голосно.

— Най я трошки спочину супокоєм, бо лиш дома вкажуся, та й зараз дідові роботу найдуть. Таки невістка, коби здорова, круть-верть та й зараз запіворить: «та бо ви не сидіть»...

— А то господь, що над нами, видить, що я лиш ногами перебіраю... А руки, бач, як згребло, а вже я місяць не голений, а до церкви вже дорогу забув. У чім піду, коли все з плечей забрали?

[1]) За труною.

По межі, по межі та й дідів голос цілим полем вандрував, та й всі оберталися в сторону за дідом. А він скаржився, не переставав.

— Ой, сьогодня такі діти. Але мене ще, богу-дякувати, з пам'яти не викинуло, я ще знаю, яку бесіду у нотаря ми мали. Сухенький був панок з борідкою, та й він так розвязував синові. Дідові, каже, допоки його живота, то має йому бути його постіль, він має спати, він має вилежуватися, аби і до схід сонця. А вже як, каже, його на лаву покладете та землею припорпаєте, то ти тоді з лави на дідову постіль перебірайся. А бабі, каже, має бути бабина піч, вона най ся вигріває, най ся богу молить, а як вже її обмиєте тай руки навхрест складете, та тоді най невістка вже лізе на піч, бо вона її.

Осінний вітер грався сивим волоссям дідовим.

— Але коби нотарь десь вечором подивився до хати. Син на постелі, невістка на печі, а я з старою на землі, на соломці валяємося. А це-ж по правді, а де бог є? У цих людей вже нема бога, ой нема...

Ще й головою казав, що нема бога у молодих людей.

— Здихайте, старі, бо вам шкода ложки страви. Молочко поїдають, спрець поїдають, а ми, як щенята, на них дивимося. А я їм коровку дав, овечки дав, плуг дав, усе дав. Як люде дають, та так і я дав. А сьогодні вони вповідають, що ви старенькі, слабенькі та й їжте маленько. Отак нам уповідають наші діти.

Голос дідів дрогнув, та й дід урвав бесіду.

— Та й поховають нас, як псів, бігме, чобота на ногу не покладуть...

Громада бузьків спала на очереті і злопотіла крильми надідом, аж злякався. В теплі краї збиралися відлітати.

— Ого, вже осінь. Отак, отак та й різдво не забариться.

— Але яке воно розумне, хоч птаха лиш, що не говорить. Йому зле, а воно собі шукає ліпшого. В зимі нема жаби та й холод. А воно знає наперед. Не так як чоловік, що мусить свої три дні на місці коротати.

Встав з межі, сховав люльку, взяв граблі, та й пустився до дому. Ще кілька разів обертався за бузьками. Та й став.

— Ба, хто-би мені, добрий, сказав, чи я ще з бабою дочекаю, аби їх назад видіти, як повернуться? Відай, вже котресь із нас бризне, відай уже бузьків не будемо видіти...

ЛЕСЕВА ФАМІЛІЯ.

Лесь своїм звичаєм украв від жінки трохи ячменю і ніс до корчми. Не ніс, але біг і все обзирався.

„Ого, вже біжить з бахурами, бодай-же-сте голови поломили! Коби забічи до коршми, бо як допаде, то знов буде рейвах на ціле село".

І побіг з мішком на плечах. Але жінка з хлопцями доганяла. Вже перед самою корчмою хапнула за мішок.

„Ой, не тікай, ой, не біжи, не розноси мою працю з-межи дітей!".

„А ти, мерзо, знов хочеш робити веймірь на всі люде! Лице—би-с мала!".

„Лиця я із-за такого ґазди не мала та й не буду мати! Давай мішок та пропадай. А ні, то будем тьи бити, буду тьи бити з дітьми насеред села! Най буде покаяніє на увесь світ! Давай!".

„Ти, стара льирво, та ци ти здуріла? Та я тебе і бахурів твоїх повішію!".

„Андрійку, синку, лиш по ногах, лиш по ногах, най вам хлібец не розносить! Так бийте, абисте ноги поломили. На каліку то ще заробимо, але на піяка ми не годні наробити!".

Вона говорила до своїх двох хлопців, що стояли з бучками і несміло дивилися на тата. Андрійко мав, може, десять років, а Іванко з вісім. Вони не сміли приступити і бити тата.

„Бий, Андрійку, я буду тримати за руки. Лиш по ногах, лиш по ногах!".

І вдарила Леся по лиці. Він поправив її ще ліпше, аж кров потекла. Тепер хлопці підбігли і почали валити бучками по ногах.

„Ліпше, синку, уваліть му ноги, як псови, аби тьигав за собов!"

І плювала кров'ю, і синіла, але тримала за руки.

Хлопці вже зважилися і підбігали, як щенюки, і бпли по ногах, і відбігали, і знов били. Майже бавилися, майже сміялися.

З корчми вибігло кілька людей.

„Мой, та-же цего ще ніхто не видів, відколи світ! Аді, як б'ют! Покаяніє на увесь мир!".

Хлопці били, як скажені, а Лесь і Лесиха стояли закаменілі, покервавлені і не рушалися з місця.

„Мой-ня, хлопці, та-же ви пірвете си коло дьиді...

„Було брати довші буки, аби сте ліпше доцьигали...

„Бийте по голові дьидю, у розум, у тімнє"...

Отак викрикував якийсь п'яний з-перед корчми.

Лесь кинув мішок на землю і став, як дурний. Він такого нападу ніколи не сподівався і не знав, що робити. Врешті, ліг на землю і скинув киптар.

„Андрійку, та й ти, Іванку, йдіть тепер бийте, я ані кину си. Ви ще малі та вам тьижко підбігати. Гай, бийте..."

Хлопці стояли подалік і дивно дивилися на тата. Поволеньки покидали бучки і дивилися на маму.

„Та чому їх не заставльиєш, аби били, аді-м льиг—бийте!".

Лесиха заревіла на все село.

„Шо я, люде, винна? Я б'ю си по ланах з дітьми на сухім хлібці, та що я уторгаю, то він все до корчми віносит. Я, люде, не можу нічо заробити через него, бо не можу хати лишити. Та-же він лишив нас без драночки у хаті. Шо залямить, та й за горілку несе. Я не година наробити і на дітп і на горілку. Най си діє, що хоче, але я вже не-годна..."

„Та-ж бийте, і палцем не кину!".

„Най тебе, чоловіче, бог піб'є, де ти нам вік пустив марне і діти осиротив! Та ти нас кілько набив си, шо ми ніколи з синців не віходимо, як воли з ярма. Та-же я не можу горшечка у хаті затримати, бо все вібиваєш. А кілько я з дітьми ночувала на морозі, а кілько ти лишень вікон набив си? Нічо ти не кажу, най тьи бог скарає за менє та й за діти! Ото-м собі долю в бога вімовила... Люде, люде, не дивуйте си, бо не знаєте..."

Взяла мішок на плечі тай поволіклася до дому з дітьми, як пришиблена курка.

Лесь лежав на землі і не рушився.

„Але піду до кременалу, на вічний кременал піду. Раз! Такого ніхто не чув та й не буде чути. Таке вістрою, що земля здрігне си!..

І лежав і свистав завзято.

Лесиха повиносила все з хати до сусідів. На ніч лягла з дітьми спати в городі, у бур'янах. Боялася п'яного Леся, що в ночі прийде. Дітям постелила мішок і накрила кожухом. Сама чипіла над ними у сердачині.

„Діти, діти, шо мемо робити? Тото-м вам постелила сегодні на увесь вік! І пімрете, та слави не збудете си! Не година я цего за вас відмолити..."

І плакала і наслухала, чи Лесь не вертає.

Небо дрожало разом зі звіздами. Одна впала з неба.

НОВИНА.

У селі сталася новина, що Гриць Летючий утопив у ріці свою дівчину. Він хотів утопити і старшу, але випросилася. Відколи Гриціха вмерла, то він бідував. Не міг собі дати ради з дітьми без жінки. Ніхто за нього не хотів піти заміж, бо коби то лишень діти, але то ще й біда й нестатки. Мучився Гриць цілі два роки сам з дрібними дітьми. Ніхто за нього не знав, як він живе, що дє, хіба найблизші сусіди. Уповідали вони, що Гриць цілу зиму майже не палив у хаті, а зимував разом з дівчатами на печі.

А тепер все село про нього заговорило. То прийшов він вечером до дому та й застав дівчата на печі.

„Дьидю, ми хочемо їсти"—сказала старша Гандзуня.

„То їжте мене, а шо-ж я дам вам їсти? Аді є хліб, та й начиньийте си!"

Та й дав їм кусень хліба, а вони, як щенята коло голої кістки, коло того хліба заходилися.

„Начинила вас та й лишила на мою голову, бодай і земля вікінула! А чума дес ходит, бодай голову зломила, а до вас не поверне, Цеї хати і чума збояла-би си!"

Дівчата не слухали татової бесіди, бо таке було що-днини і щогодини і вони привикли. Їли хліб на печі, і дивитися на них було страшно і жаль. Бог знає, як ті дрібонькі кісточки держалися вкупі... Лишень четверо чорних очий, що були живі і що мали вагу. Здавалося, що ті очі важили-би так, як олово, а решта тіла, як би не очі, то полетіла-би з вітром, як пір'е. Та й тепер, як вони їли сухий хліб, то здавалося, що кістки в лиці потріскають.

Гриць глянув на них з лави і погадав: „мерці" і напудився так, що аж його піт обсипав. Чогось йому так стало, як коли-би йому хто тяжкий камінь поклав на груди. Дівчата глемедали хліб, а він припав до землі і молився, але щось його тягнуло все глядіти на них і гадати: „мерці"!

Через кілька день Гриць боявся сидіти в хаті, все ходив по сусідах, а вони казали, що він дуже журився. Почорнів, а очі запалися в середину так, що майже не дивилися на світ, лиш на той камінь, що давив груди.

Одного вечора прийшов Гриць до хати, зварив дітям бараболі, посолив та й кинув на піч, аби їли. Як попоїли, то він сказав:

„Злізайте з печи, та підемо дес у гості".

Дівчата злізли з печи, Гриць натянув на них драночки, взяв меншу, Доцьку, на руки, а Гандзуню за руку та й вийшов з ними. Йшов довго лугами та став на горі. У місячнім світлі розстелилася

на долині ріка, як велика струя живого срібла. Гриць здрігнувся, бо блискуча ріка заморозила його, а той камінь на грудях став ще тяжчий. Задихався і ледве міг нести маленьку Доцьку.

Спускалися в долину до ріки. Гриць скреготав зубами, аж гом н лугом розходився, і чув на грудях довгий огневий пас, що його пік у серце і у голову. Над самою рікою не міг поволі йти, але побіг і лишив Гандзюню. Вона бігла за ним. Гриць борзенько взяв Доцьку і з усеї сили кинув у воду.

Йому стало лекше, і він заговорив скоро.

„Скажу панам, що не було ніякої ради; ані їсти шо, ані в хаті затопити, ані випрати, ані голову змити, ані ніц! Я си кари приймаю, бо-м завинив, та й на шибиницу!“

Коло нього стояла Гандзуня і говорила так само скоро.

„Дьидику, не топіт мене, не топіт, не топіт!“

„Та як си просиш, то не буду, але тобі-би ліпше, а мені однако пацити, ци за одну, ци за дві. Будеш бідити змалку, а потім підеш у мамки та й знов меш бідити. Як собі хочеш“.

„Не топіт мене, не топіт“.

„Ні, ні, не буду, але Доці вже лпше буде, як тобі. То вертай си до села, а я йду мелдувати си. Аді оцею стежечкою йди, гет, гет аж у гору, а там прийдеш до першої хати та й увійди, та й кажи, шо так і так, дьидя хотілі мене утопити, але я си віпросила та й прийшла, аби-сте мене перепачували. А завтра, кажи, може-би ви мене де наймили до дитини бавити. Гей, іди, бо то нічь“.

І Гандзуня пішла.

„Гандзю, Гандзю, а на тобі бучок, бо як ті пес надибає, та й роздере, а з бучком май безпечніше“.

Гандзя взяла бучок і пішла лугами.

Гриць закочував штани, аби перейти ріку, бо туда була дорога до міста. Вступив вже в у воду по кістки та й задеревів.

Вернувся і пішов до моста.

Володимир Винниченко.

Нар. 1880 р.

Володимир Винниченко народився 26 липня (14-VII ст. ст.) 1880 року в бідній селянській сім'ї, що проживала на Херсонщині, в Єлисаветградському повіті. Початкову освіту здобув він у народній школі. По скінченню цієї школи Винниченко вступив до Єлисаветградської гімназії, де і вчився на злиденні кошти свого брата, що служив там у друкарні робітником-складачем. Та гімназії, де панувало вороже відношення до „мужицьких дітей", йому скінчити не довелося: суперечки та сила різних непорозумінь з начальством примусили його кинути її. Кинувши гімназію, Винниченко йде у мандрівку по Україні, щоби придивитись та вивчити життя селянства й робітництва. Через рік Винниченко знову береться до науки — складає іспити на атестат зрілости в Златопільській гімназії і вступає на правничий факультет Київського університету. Але й університету йому скінчити не довелося, бо в 1902 році його було заарештовано за участь в Революційній Українській Партії й виключено з університету з позбавленням права на прожиття в Київі. Після цього Винниченка забирають у салдати, але й звідтіля йому незабаром доводиться утікати за кордон, щоби уникнути арешту за партійну роботу та соціялістичну агітацію серед салдатів. З-за кордону він переправляє та поширює соціялістичну літературу, але підчас такої переправи його заарештовують і садять до кріпости. В 1904 р. його мали звільнити по амністії та замість того опинився він ще й у „дисциплінарному батальоні". Далі Винниченко бере жваву й активну участь в революції 1905 року, працюючи в У. С.-Д. Р. П., та чорна реакція примушує його в 1907 році знову емігрувати за кордон, в Австрію, Францію Швецію, звідки він потай часом приїздив на Україну. Війна 1914 року захопила Винниченка на Україні; він жив, звичайно, нелегально, то на Україні, то в Москві, аж до революції 1917 року. Від 1917 до 1919 р. Винниченко бере найдіяльнішу участь в буржуазно-національній революції на Україні, в утворенні У. Н. Р. Як голова уряду У. Н. . провадить боротьбу з більшовиками, далі, як голова директорії — з гетманом і знов з більшовиками. Кинувши на початку 1919 року директорію, Винниченко перебуває якийсь час за кордоном та знов вертається на Україну (в осени 1920 року, після остаточної ліквідації польсько-петлюрівської навали) і „пробує" працювати з більшовиками. Але дуже скоро знов перебирається за кордон, в українські кола антирадянської еміграції.

Бібліографія.

І. Твори Винниченкові: Сила і краса, опов. „К. Стар." 1902, VII-VIII.— Біля машини, опов. „К. Стар." 1902, XII.—Антрепреньор Гаркун-Задунайський, опов. „К. Стар." 1903, III.—Заручини, опов. „На вічну пам'ять Котляревському" К. 1904.—Контрасти, опов. „К. Стар." 1904, X.— Голота, пов. „К. Стар." 1905, I-II.—„Мнимый господин", опов. „К. Стар." 1905, IV.— На пристані, опов. „Вільна Україна" 1906, III.— Раб краси, опов. „Вільна Україна" 1906, V-VI,—Моє останнє слово, опов. „Нова Громада" 1906, I.

IV, V. VI.—Хто ворог?, опов. «Нова Громада» 1906, VII.—Темна сила, опов. X. 1906. «Нова Громада» 1906, XI.—Дим, різдвяна казка. «Л. Н. В.» 1907, I.—Студент, оповід. «Л. Н. В.» 1907, XI.—Купля, оповід. «Л. Н. В.» 1909, V.—Зіна, опов. «Л. Н. В.» 1909, IX.—Чудний епізод, опов. «Л. Н. В.» 1910, XI.—Таємність, опов. «Л. Н. В.» 1912, III.—Історія Якимового будинку, опов. «Л. Н. В.» 1912, V-VI.—Олаф Стефензон, оповід. «Дзвін», 1913, I-II.—По-свій, роман. «Дзвін», 1913, III-VI.—Терень, опов. «Дзвін», 1913-X-XI.—Радість, опов. «Дзвін», 1914, I.—Божки, роман. «Дзвін», 1914, III-VI. —Баришенька, опов. «Промінь», 1916, I.—Записки Кирпатого Мефистофеля, роман. «Промінь». 1917, I-II; III-IV (початок). «Л. Н. В.» 1917, I-VI (увесь).— Темна сила, опов Харків, 1906. Катерин. 1919.—Роботи! оповідання (В. Деде). Чернівці (без року).—Біля машини, опов. (Київ, 1911).— Федько-Халамидник, опов. Київ, 1913; Київ-Харків, 1917; Полтава, 1918; Од. 1919; Черк. 1920; Полт. (Вид. К. С. М. У., ілюстроване), 1922. Російський переклад в кн. «Два мира», вид. «Книга» Пгд. 1923.—Уміркований та щирий, опов. Харьк. 1915.—Кузь та Грицунь, опов. Харк. 1915.—Боротьба, опов. (В. Деде) Чернівці (б. р.) Київ-Харк. 1917.—Сліпий, опов. Київ-Харк. 1917.—Ланцюг, опов. естета. Петргр. 1917.—Солдатики!! опов. (В. Деде). Чернівці (б. р.) Київ-Харк., 1917.—Кузь та Грицунь. Промінь сонця, опов. Біля машини. Од. 1919?..—Голод, оповід. Київ (1920). (Голод. Хто ворог? Кузь та Грицунь. Біля машини).—Голота, повість. К. (1920).—Талісман, оповідання з передмовою П. Горецького. К. (1921). (Талісман. Щось більше за нас. Терень).— Записна книжка, опов. Харк. 1923.—Бабусин подарунок, опов. Київ, 1923.— Повісти й оповідання. Льв. 1903. [Боротьба (із листів студента, засланого в салдати). Антрепреньор Гаркун-Задунайський. Біля машини. Сила і краса. Суд.].—(Твори, кн. I.) Краса і сила та інші оповідання. К. 1906. (Краса і сила. Заручини. Голота. Біля машини. Контрасти. Антрепреньор Гаркун-Задунайський. «Мнімий господін».).—Дрібні оповідання (кн. II). К. 1907. (Дим. Темна сила. Хто ворог? На пристані. «Уміркований» та «щирий». Раб краси. Малорос-Європеєць. Голод. Честь. Ланцюг.).—Третя книжка оповіданнів. К. 1910. (Момент. Глум. Рабині справжнього. Записна книжка. Купля. Комедія з Костем. Щось більше за нас. Зіна.).—Твори, кн. IV. Київ (без року). [Дрібниця (Моє останнє слово). Студент. Кузь та Грицунь. Таємна пригода. Чудний епізод. Тайна].—Твори, кн. V. К. (без року). (Історія Якимового будинку. Промінь сонця. Федько-Халамидник. Маленька ричочка. Чекання. Таємність. Виривок з «Споминів».).—Твори, кн. VI. Рівновага, роман. (Переклад роману «На весах жизни») К. (1913).—Твори, кн. VII. К. (1913). «По-свій», роман.—Твори, кн. IX. Москва, 1915. (Босяк. Радість. Терень. Талісман.).—Хочу, роман. Твори, кн. X. М. 1916.—Честность с собой, роман. К-во «Земля», V сборник, М. 1911.—На весах жизни, роман. К-во «Земля», сборник IX, М. 1912.—Божки, роман в 2-х частях. Моск. К-во, М. 1916.— Твори, т. I. «Краса й сила» і інші опов. Відень, 1919.—Твори, т. II. «Голота» і інші опов., Відень, 1919.—Твори, т. III. «Боротьба» і інші оповід. Відень, 1919.—Твори, т. IV. «Кузь та Грицунь» і інші опов. Відень, 1919.— Твори, т. V. «Історія Якимового будинку» і інші опов. Відень, 1919.—Твори, т. VI. «Рівновага» (роман з життя емігрантів). Відень, 1919.—Твори, т. VII. «По-свій», Відень, 1919.—Твори, т. VIII. «Божки», роман. Відень, 1919.—Твори, т. IX. «Босяк» і інші опов. Відень, 1919.—Твори, т. X. «Чесність з собою», роман. Відень, 1919.—Твори, т. XI. «Хочу», роман. Відень, 1919.—Біля машини, опов. Відень, 1919.—Голод, опов. Відень, 1919.—Записна книжка, опов. Відень, 1919.—Контрасти, опов. Відень, 1919.— Кузь та Грицунь, опов. Відень, 1919.—Між двох сил, др. на 4 дії. Київ-Відень.—Дізгармонія. картини з життя революціонерів. «Вільна Україна», 1906, V-VI і окремо Київ, 1907.—Щаблі життя, п'єса на 4 розділи. «Дзвін»,

збірник, К. 1907.—Великий Молох, п'єса на 3 розділи. «Л. Н. В.» 1907, VII-VIII-IX і окремо Київ, 1907.—Memento, п'єса на 4 розділи. «Л. Н. В.» 1909, II.—Чужі люде, п'єса на 5 розділів. «Л. Н. В.» 1909, X.—Базар, п'єса на 4 розділи. «Л. Н. В.» 1910, II і окремо Київ, 1918.—Брехня, п'єса на 3 дії. «Л. Н. В.» 1910, X і окремо: Харк. 1915; К. 1922.—Співочі товариства, п'єса на 4 дії. «Л. Н. В.» 1911, I.—Чорна пантера і білий медвідь, п'єса на 4 дії. «Л. Н. В.» 1911, VI і окремо: Київ, 1918.—Дочка жандарма, п'єса на дві дії. Льв. 1912.—Натусь, п'єса на 4 дії. «Л. Н. В.» 1912, XII.—Молода кров, комедія на 4 дії. «Дзвін», 1913, VII-VIII.—Пригвождені, п'єса на 4 розділи. «Промінь», 1916, II-IV; V-VI, VII-VIII (1917).—Панна Мара, комедія на 4 дії. «Л. Н. В.» 1918, II-III і окремо: Київ, 1918.—Гріх, драма на 3 дії. К. 1922.—

II. Про Винниченка й його твори: *Франко, Ів.* Новини нашої літератури: Володимир Винниченко—Краса і Сила, (збірн. опов.) К. 1906; «Л. Н. В.» 1907, IV.—*Леонтович, Вол.* Збірник «Дзвін» (Про пє'су Винниченка «Щаблі життя») «Л. Н. В.» 1908, III.—*Хоткевич, Гнат.* Літературні враження. (Про В. Винниченка та про п'єсу його «Щаблі життя») «Л. Н. В.», 1908, IV.—*Крушельницький, А.* Життєва дізгармонія й гармонія (З приводу драми В. Винниченка «Дізгармонія») Літературно-критичні нариси, Станісл. 1908.—*Єфремов, С.* Гнучка чесність. З сучасного письменства (Про п'єси В. Винниченка «Щаблі життя» й «Memento») К. 1909.—*Омельченко А.* В поисках социалистической морали. (Про В. Винниченка й його п'єси «Щаблі життя» і «Memento») «С. П. Б.» 1909.—*Грушевський, Ол.* Остання книжка В. Винниченка (В. Винниченко—Третя книжка оповіданнів, К. 1910) «Л. Н. В.» 1910, II.—*Данько М.* Вол. Винниченко. Проба літературної характеристики. «Л. Н. В.» 1910, VII.—*Полуян, С.* В. Винниченко—Третя книжка оповіданнів. К. 1910. «Укр. Хата», 1910, I.—*Кончіц, І.* Володимир Винниченко (Ескіз), «Укр. Хата» 1910, III—*Сріблянський М.* В. Винниченко—Купля и другие рассказы (Момент, Зина), К-во «Польза», М. 1911; «Укр. Хата». 1911, I. *Alréus.* Нова драма; з приводу постановки «Брехні» В. Винниченка), «Укр. Хата» 1911, III.—*Сріблянський, М.* В. Винниченко—«Співочі товариства», п'єса. «Укр. Хата», 1911, V—VI.—*Данько, М.* Сила мистецтва (В. Винниченко «Чорна пантера і білий медвідь») «Неділя», (Льв.), 1911. ч. 35.—*Львов-Рогачевский, В. Л.* Поворотное время (Про В. Винниченка). «Современ. мир», 1911, 4.—*С. М.* В. Винниченко—На весах жизни, роман, М. 1912. «Укр. Хата», 1912, V.—*Євшан, М.* В. Винниченко—Дочка жандарма, п'єса на дві дії. Льв. 1912, «Укр. Хата», 1912, VII—VIII.—*Євшан, М.* В. Винниченко—«На весах жизни», роман, М. 1912. «Укр. Хата»; 1912, IX—X.—*Ольминский, М. С.* «Беллетрист.». В. Винниченко. «Звезда», 1911. ч. 25.—*Коробка, Н. И.* Сборник «Знание», IX. (Про В. Винниченка), »Запросы жизни», 1912, XXXIV, 1913-1915.—*Винниченко, В.* О морали господствующих и морали угнетенных. Открытое письмо моим читателям и критикам. Перевод с украинского. Льв. 1911. Реценз.—*Сріблянський, М.*—«Укр. Хата», 1912, ч. 3-4.—*Ільченко, А.*—«Неділя», 1912, ч. 3, 8.—*Джонсон, Н.* В. Винниченко, «Киевск. Мысль», 1912, ч. 228.—*Могилянский, М.* Коцюбинский и Винниченко. «Укр. Жизнь», 1912, 6.—*Вороний, М.* В. Винниченко—Твори, книжка четверта, К. 1912. «Л. Н. В.». 1912, IV.—*Черкасенко, С.* В. Винниченко—Хведько Халамидник, опов. К. 1913. «Л. Н. В.» 1913, X.—*Сірий, Юр.* В. Винниченко—Молода кров, комедія на 4 дії. В-во «Дзвін» К. 1913. «Л. Н. В.» 1913, XI.—*Аб—ич, Л.* В. Винниченко (Литературный эскиз) «Укр. Жизнь». 1913, 11.—*Вороний, М.* В путах брехні («Брехня», п'єса В. Винниченка), в кн. М. Вороний «Театр і драма», збірка статтів К. 1913. *К—чук, М.* В. Виниченко—Хведько Халамидник, опов. К. 1913. «Дзвін»; 1913, ч. 10.—В. Винниченко—Олаф Стефензон.

«Дзвін», 1913, ч. I—II; «Укр. Хата», 1913, IV—V.—*Христюк, П.* В. Винниченко і Ф. Ніцше, «Укр. Хата», 1913, IV—V.—*Єршан М.* В. Винниченко—Молода кров, комедія на 4 дії. К. 1914; «Укр. Хата», 1913, XI.—*Стешенко, Ів.* Мистецтво в розумінні Винниченка. «Сяйво»: 1913, ч. V—VI, З приводу цього; *Сріблянський, М.*—«Укр. Хата», 1913, IX.—*Краніхфельд В. Б.* Литерат. отклики метаморфозы (Про «Куплю» В. Винниченка) «Совр. Мир», 1913, 3.—*Дивильковский, А. А.*—Российского леса щепки (Про В. Винниченка) «Совр. Мир», 1914, 9.—*Ніковський, Ан.* В. Винниченко. «Рівновага»—Роман. К. 1914; III.—*Леонтович, В.* Новини нашої літератури: В. Винниченко «По-свій», роман «Л. Н. В.», 1914, VII—VIII.—*Кончіц, І.* В. Винниченко—Хведько-Халамидник. К. 1913; «Укр. Хата» 1914, II.—*Сріблянський, М.* «Те, що дає радість життя» (Про В. Винниченка). «Укр. Хата», 1914, V.—*Бурчак, Л.* О новом сборнике рассказов В. Винниченка. (Твори, т. IX, «Укр. Ж.» 1915, 10—*Єфремов, С.*—Історія українського письменства К. 1917.—*Тищенко, Юр.* Хто такий В. Винниченко, біографичний нарис. К. 1917. Реценз.—*Коломійченко.* Хв—Шлях, 1918, 2.—*Старий, В.* В. Винниченко. «Салдатики», малюнок із селянських розрухів. Київ—Харк. 1917; «Книгарь» 1917, ч. 3.—*Denis.* «Божки» (Москва, 1916). З приводу нового роману В. Винниченка, «Шляхи» (Льв.), 1917, XI—XII.—*Ковалівський О.* (В. Винниченко). „Відродженне" 1918, ч. 65—*Корнь В.* В. Винниченко—„Боротьба" (з листів студента, засланого в салдати). Київ 1917 р.; „Книгарь", ч. 6, 1918 р.—*Вечерницький* В. Винниченко—Сліпий, оповідання. Київ—Харків. 1917. „Книгарь"—8 (1918).—*Старий В.* В. Винниченко „Панна Мара", комедія на 4 дії К. 1918. „Книгарь" 11 (1918).—*Грушевський О.* З останніх оповідань В. Винниченка: 1. Контрасти. („По-свій", „Божки", „Записки Кирпатого Мефистофеля"). 2. Хорі люде („Рівновага", „По-свій", „Божки" „Хочу"). 3. Finale con brio („Моє останнє слово", „Честность с собой"). «Л. Н. В». 1918, II—III.—*Гірняченко Г.* В. Винниченко—„Базар" п'єса на 4 розділи, К. 1918, «Л. Н. В». 1918, XII.—*Грушевський О.* Володимир Винниченко. В кн. „З сучасної української літератури" К. 1909; К. 1918. (Перед тим друк. в «Л. Н. В.» 1908, IX.).—*Івченко М.* В. Винниченко—«Базар», п'єса на 4 розділи К. 1918; «Книгарь»—20 (1919 р.).—*Горецький П.* В. Винниченко. В кн. *Винниченка В.* «Талісман», оповідання К. (1921).—*Свенціцький І.* Винниченко. (Спроба літературної характеристики). Льв. 1922.—*Дорошкевич Ол.* Українська література, підр. кн. К. 1923.

Д И М

(Різдвяна казка).

Уривки.

Діялось се... діялось се — не тоді, як людей було трохи, а тоді вже, як було їх багато, дуже багато; і не тоді се діялось, читачу, як по річках та ставках текло молоко та меди, а як в річки та ставки текла морями кров, та сльози, та піт.

З сього, слухай-же, й почалося усе. В тих місцях, читачу, де падав сей піт, сі сльози, там стала земля парувати. Стала земля парувати, стала та пара здійматись у гору, стала рости і зробилася з неї великая хмара, Життя. І де більше лилось того поту, тих сліз, то все більше росла тая хмара, великая хмара Життя. А як дійшла вона до своєї пори, то родилося з неї двоє дітей, двоє синів Життя: Вперед і Назад.

Родились вони, і як тільки родились, так стали люто ворогувати

між собою, стали люто битись вони між собою, сі сини Життя: бо те, з чого плакав Вперед, з того Назад сміявся, а з чого співав Вперед, з того Назад лютував. Бо Вперед любив сонце, боротьбу і людей, а Назад... Що любив Назад? Що-ж, як не те, що боїться сонця, боротьби і людей...

Бо Вперед любив сонце, боротьбу і людей; а через се він встромляв сим людям у груди замісць серця пекучі жарини, він давав їм неспокійні, колючі думки, хльоскав їх голодом і страхіттями Життя, він вливав їм у жили жагучого раювання побід, боротьби, гнівом і гордістю очі запалював їм,—і сі люди йшли і тяглися за ним, і раділи й страждали.

А Назад виймав людям серце, клав на місце його холодну, ненажерливу жабу, яка глитала радощі Життя, глитала вогонь його та світло й завжди була холодна та чорна. Назад обгортав людей золотом, обковував сим трухлявим, отруйним золотом, яке боялося сокири думки. Назад обкурював людей чадом лінощів і спокою, і люде боялись руху і праці, боялись великого хвилювання. Через се вони любили Назада і не любили окутаних злиднями, неспокійних, гнівних людей Вереда.

Через се люде бились, через се лилась кров, сльози й піт, якими годувалися жаби людей Назада. І де більше лилось цього всього, там більше росли та бились Вперед і Назад, сі сини Життя.

В один такий час, коли в тій країні стояла чадна тьма, коли пугачі пугали на темних могилах і гордо ходив по змордованих трупах Назад, сей Назад зустрівся з Впередом.

— Ну? — посміхнувся Назад — скоряєшся? Чи ще хочеш битись?

— А хіба на землі нема вже ні радощів, ні мук, щоб я не схотів більше битись? — промовив Вперед. Хіба вже всюди у грудях червоні пекучі жарини згоріли на сірий байдужий попіл? Хіба скрізь уже розум людський, се просторе і хмарнеє небо, де б'ють вогневі блискавиці, зійшов на стояче тягуче болото, де ледве ворушаться червидумки?

— А що, як скрізь? — скрикнув Назад.

Вперед посміхнувся.

— Ну, а що як скрізь? Скоряєшся тоді?--жадно повторив Назад. І будеш служити мені?

— Скоряюсь і буду служити — промовив Вперед.

— Добре! Коли так, то ходім. Ходім, я покажу тобі тих, у яких були великі, найбільші жарини. Я покажу тобі тих, які блискали попереду всіх вогневими блискавицями. Найкращих твоїх покажу. Гляди-ж!

— Ходім... — посміхнувся Вперед.

І вони полетіли.

Небо ночи з морозу було темне, глибоке, а зорі розчервонілись і весело-дрібно підстрибували, щоб зогрітись. Внизу спала земля... а може й не спала, а тільки думала щось в тіні ке й таємне. Села, убогі на радість, багаті на сльози, обідрані села, скорчившись, лежали в ярах та балках, мов старчата в рівчаках, силкуючись нагріти собою своє тоще, нещасне тіло. Фуга гралася снігом і сипала ним із степів на беззахисні села, не знаючи, що їм і так занадто холодно.

Вперед і Назад зупинились над городом. Він не спав і горів ріжними вогнями, пускаючи од себе в темне небо широке, срібне сяєво. На краю його, аж у полі, там, де не було його веселих вогнів, стояв темний, великий будинок. Наче виштовханий од себе тими будинками

города, самотою стояв він і злісно вишкаряв на їх довгі ряди своїх вікон. Обведений високим муром, він одгородив себе від тих веселих скупчених будиночків і понуро мовчав. Круг стін його ходили якісь люде з залізом для вбивання й часами нудливо, пронизувато свистіли. День-у-день вони ходили, і свистіли, і пильно дивились на всі боки, й не підпускали нічого живого до мурів самотнього будинку.

— Дивись тепер!—сказав Назад.

І Вперед став дивитись.

Стіни стали, як скло, весь-же будинок і все, що було там у йому, стало видно, як на долоні.

Знаєш, читачу мій, ти цей будинок? Се—не будинок, се —скриня, здоровенна мертва скриня, зроблена з каміня; старого, промоклого слізми каміня. А вся ся скриня поділена на клітки, схожі одна на одну, як один арештантський халат на другий; по клітках-же тих усе люде, і люде, і люде. Повна скриня людей, стара, прокіпчена муками скриня!

Став дивитись Вперед і став впізнавать він тих людей за тих, які йшли за ним, які мали у грудях червоні, пекучі жарини.

І побачив Вперед, що не було їм у грудях жарин тих; не було замісць серця ні жарин, ні попілу, а був тильки... дим, густий, бурий, гнітючий дим.

І тупо, мляво рухались, кишіли, як черви, сі люди, в яких замісць серця були колись в грудях червоні болючі жарини.

І мовчки дивився на їх Вперед.

Тоді посміхнувся Назад і спитав:

— Ну що? Де-ж жар їх?

— Я не бачу ні жару, ні попілу — тихо промовив Вперед. — У їх в грудях дим. Їм треба вітру.

— Хіба ти хочеш, щоб вітер розметав попіл?

— Я не бачу ні жару, ні попілу — сказав Вперед.

— Ти не бачиш? Ну ходім до їх ближче, я покажу тобі сей попіл. Ходім.

Назад і Вперед незримо пройшли порожнім подвір'ям і ввійшли через замкнені грубі двері в скриню. Темними сходами, по яких бігала луна, пройшли вони до других замкнених дверей і безшумно пройшли й крізь їх. Опинились вони в довгій, низькій норі, в якій не було нічого, крім рядів замкнених дверей з обох боків, двох ламп на стелі, що понуро переморгувались між собою з двох кінців її, та одного чоловіка з пучком ключів за поясом. Чоловік сей сидів у кутку й тупо дививсь перед себе, і круг його застигла тиша, таємнича, важка, а на тлі її десь вирівались приглушені стінами звуки людських голосів, і вітер, заблудившись у комині, безнадійно й жалібно плакав за волею.

Назад і Вперед безшумно підійшли до замкнених дверей, незримо пройшли крізь їх і стали в одній з тих кліток. Сіра й гола, як череп порожній, вона дивилась в темну ніч своїми двома вікнами-очима й мовчала. З обох боків її були широкі і довгі помости, на яких лежали й сиділи люде, а посередині стояв довгий голий і старий, як спорохніла домовина, стіл. По клітці від стіни до стіни ходив хлопчик, рум'яненький, кучерявий хлопчик з дитячим легким пухом на щоках і... не дитячими тяжкими кайданами на дитячих ногах. Він ходив, розкорячуючи ноги, а кайдани теліпались йому коло сих ніг, бились об їх і різко, без ладу брязкотіли.

На помості-ж лежали темні постаті людей, а на головах їм лежав важкий, незграбний сон і тупо давив сі голови до помосту.

Череп мовчав, а в йому, як скрегіт зубів його, брязкотіли кайдани кучерявого хлопчика.

Хлопчик часами ставав, поправляв пояс, до якого чіплялись кайдани, потім знову ходив, знову слухав, як брязчали кайдани. А в кутку на помості лежав чоловік з блідим лицем і, не придавлюючи блиску очей своїх, також слухав той брязкіт кайданів. І бачив Вперед, що той брязкіт через дим не доходив до вух серця їх і не могли вони почути, про що брязкотіли кайдани; не могли вони почути, як брязкотіли вони про те, яка тепла кров в цього хлопчика і як любо їм, сим холодним кайданам, пити кров цю дитячу.

І бачив Вперед, що не було вогневої нитки між ними, а був тільки дим.

* * *

— Ну, що? Де їх жар? — спитався Назад.

— Дим їм у грудях, великий їм дим — сумно промовив Вперед.

— А попелу не бачиш?

— Я не бачу ні попелу, ні жару.

Тоді мовчки схопився Назад і потяг Вперед ще в одну клітку.

* * *

Тут теж було шумно, тут також сміялись, але не сміхом радощів, не тим сміхом сміялися тут, що пада росою на висохлу душу, а сміхом диму, сухим і крикливим. Серед клітки-ж і сміху стояв чоловік в синій сорочці проти чоловіка в чорній сорочці. Стоячи й похмуро дивлячись униз, чоловік говорив:

— Ви, товаришу старосто, обіжаєте нашу камеру...

— Ну, от! — нетерпляче скрикнув чоловік у чорній сорочці. — Ще один! Ви дасте мені спокій сьогодні, чи ні? Чого вам треба?

— Нам треба, щоб ви по совісти робили. Ви он другим даєте всякі пундики, а нам оселедці та оселедці... Який-же тут порядок? Комуна — так, значить, треба, щоб всім нарівно, а ви, як інтелігенту, дак що лучче, а нам, мужикам, що гірше. Або от папиросники... Ви али нам три папиросники на всю камеру, а ті забрали їх у власність не дають нікому... Що-ж то за комуна така? Соціялістам так не годиться робить...

— Товаришу! при соціялізмі будуть власники на папиросники! — зачувся ззаду крик і сміх.

— Та мовчіть ви там, — з досадою озирнувся чоловік у чорній сорочці. — Що вам, товаришу, треба од мене? Що? Я несправедливо роздаю їжу? Обіжаю? Ну, то вибірайте собі другого, хай робить краще... Годі... Що вам треба? Папиросників? Нема! Тютюну? Нема! Нічого нема, бо з волі нічого нам не дають.

Чоловік у синій сорочці вислухав і, знов потупившись, почав:

— От у сусідів смажать собі м'ясо... Бо вони не оддають його в комуну... А ми що... мужики нам м'ясо не носять.

— Ну, то ріжте мене і смажте! Ріжте! Нате, ріжте!...

У клітці засміялись.

Чоловік у синій сорочці підвів голову і, видно було Впередові, як світились йому очі тим жовтим вогником, що спалахнув у грудях. І вогник той заговорив:

— Та ви не кричіть! Не злякаєте. Краще-б поменше крали нашого м'яса... Інтелігенти!.. Ач! На волі дак лізуть до нас і братами звуть, а тут... Буржуї!

І, повернувшися, вийшов чоловік з тої клітки, а серед неї зачувся сміх і гнівні викрики.

* * *

— Ну? Ще чого тобі треба? — спитався Назад.

— Мені треба вітру для їх. Дим їм у грудях, і не видно за димом ні жару, ні попілу — промовив Вперед.

— Ти хочеш, щоб вітер розметав їх попіл?

— Хай розметає, хай краще нічого, ніж попіл!

— Ти впертий самохвалько! — скрикнув Назад. — Не ти, а я — коханий син Життя і ти служитимеш мені, а не я тобі.. Скоряйся-ж!

— Скоряється той, хто не любий Життю — промовив Вперед.

— А ти любчй Життю? —засміявся Назад.—Самохвалько сліпий, ти поглянь: ти насипав їм жару у груди, ти хотів усі жарини людей у єдине полумя скласти, ти огиду до бруду Життя надихав їм у душу, ти вливав їм у жили гордої крови... І поглянь-же, поглянь, що зробив з ними я, з тими твоїми людьми: твій вогонь не пече вже їх, і їм холодно й нудно від його: твій вогонь не згромаджує їх, а одштовхує тільки. Вони розірвали єдину душу на шматки, і шматки сі гризуться і б'ються з собою. Не гніви-ж Життя й скоряйся!

Так промовив Назад, а Вперед одповів:

— Скоряється той, хто не любий Життю. Я не бачу ні жару, ні попілу, тільки дим їм у грудях. Хай Життя дасть нам вітру, хай побачу я, що за димом лежить.

— Що-ж? Хай дасть нам вітру Життя... — посміхнувся Назад.

І поклали вони полетіти до Життя й прохать в його вітру.

І Життя їм сказало:

— Вертайтесь назад і чекайте: буде вам вітер.

І вони повернулися ждати вітру Життя.

Стали ждати Назад і Вперед.

Тупо минали повз їх неживі, однакові дні неживої, а жадної скрині. І бачив Вперед, як приводили їй нових людей з жаринами в грудях, бачив, як вона жадно глитала їх, терла, гризла їх своїми загратованими зубами; і падали їм сльози на жар той, і гасли жарини, і дим наставав їм у грудях.

Все бачив Вперед і ждав вітру Життя; а Назад глузував. І, глузуючи, він обсипав тих людей дощем страждання, дихав на їх вітром гниїння й сміявся. Що-дня з тої скрині виводили в город кількох з тих людей і водили до людей Назада. Вертаючись, вони тягли за собою великії, довгії муки. Але тупі з того диму, вони не одривали тих мук разом зо своїм серцем, вони не вмирали тут-же з полум'ям гніву у грудях, з жагучою злістю боротьби, а довгими ночами старались гострі, колючі думки про сі муки обтерти, обгладити і спокійніше вкласти в темному кутку задимленого розуму. Вони приносили від Назада ганебну смерть і тупо ждали її гидких обіймів.

І темної ночі люде Назада вели їх за стіни, і смерть обіймала людей Впереда холодною шворкою круг шиї й давила. Вітер гув їм над вухом свої безглузді, брехливі пісні, а скриня злорадісно вишкиряла на їх свої загратовані зуби. Люде-ж, ті задимлені люде, з млявими очима, стурбовано озирались на хвилину круг себе, слухали страшний скрегіт смерти і знову тупо кишли, через хвилину забувши вирваних од їх і задушених.

А коли до їх приходили, щоб побачитись, люде з города, свіжі і чулі, й, задихаючись від смраду їх скрині, дивились на їх з муками співстраждання, дивилися з болем і жахом, сі люде, задимлені люде, з нудьгою й досадою сміялися з їх.

І сумно дивився Вперед, а Назад реготавсь.

* * *

Люде кишіли. Для чого? Так собі, просто кишіли та й годі, без мети й без роботи. Вся-ж мета, вся ж робота їх була у тому, що всі вони... ждали. Кишіли й ждали, кишіли й ждали. В день вони рухались мляво і тупо, ніч-же... Ох, ті ночі, безкраї, задимлені ночі! Ночами горіли їм більше пекучії вогники туги і суму; ночами їм падали найбільшії сльози у серце. Вони-ж їх любили, сі ніжні й пекучії вогники суму й туги. Та дим забивав їх, сі ніжнії вогники, й тупо кишіли ті люде і ніччю. Хмуро темніла у тьмі жовторота скриня, тягуче свистіли круг неї самотні, закутані люде. Ночі, безкраї, задимлені ночі, плили над не сплячими. А небо, читачу, те небо, де живе справедливість і правда, кара неправді, те небо, читачу, байдуже темніло й мовчало.

. . . . . .

Часами з їх одбирали маленький гурток, приводили з другої скрині нових і разом усіх виряжали в далеку дорогу. Вони оживлялись, складались, будили поснулі надії, прощались і йшли. Йшли з сеї скрині у другу, з другої в третю й губили в далекій дорозі поснулі надії. А ті, що зоставались, співали в дорогу їм горді і гнівні пісні тупими, безживними голосами; ті, що зоставались, будили на часину й свої задубілі надії, а потім... кишіли в диму.

І не видно було за тим димом ні жару, ні попілу.

І сумно дивився Вперед, а Назад глузував.

. . . . . .

Але раз... Так се було, мій читачу.

Скриня вже спала. Хитра і жадна, вона спала з вишкіреними на поготові зубами. В норах її, глухо ступаючи, ходили люде з ключами, а в клітках трупом лежали задимлені люде. А по людях ходив млявий, тупий, як самі всі вони, задимлений сон.

Раптом на дворі, де тільки свистіли закутані люде, клацнули двері, забрязкали кайдани, і гомін голосів, перемішаний з топотом ніг і залізним звучним брязкотом кайданів, залунав по подвір'ю. Задимлені люде прокинулись і де-які мляво стали дивитись у вікна в подвір'я; де-які, менше задимлені, кричали й питались, і крик і шум став на подвір'ю.

— Здорові були!... Куди?... Нема!... Що?... Хто?... Давно!.. „Бряззь!.. Бряззь!... Бряззь!..“—кричали кайдани й собі, дзвінко, різко, бадьоро.

І помалу став гомін стихати. Впередові-ж видно було, як гурток тих людей із подвір'я пройшов у скриню і довгою темною низкою посунувсь по сходах. Весело дзявкнув дзвінок у норі, мов радий розігнати застиглу круг його гнітючу тишу. Чоловік з ключами одімкнув двері, і в нору всунулась низка людей, розбиваючи тишу дзвоном кайданів. З ними був чоловік Назада. Він повів їх в ту клітку, де був чоловік в чорній сорочці, і покинув їх там. Ті, що були в тій клітці, тупо й байдуже зустріли і брязкіт кайданів і жваву розмову нових. Чоловік в чорній сорочці почав і розпитував їх.

— Давно в дорозі? Багато всіх? їсти хочете?

Вони хотіли їсти, й їм дали. Вони їли, озирались круг себе, одповідали й говорили про минулі, про будучі страждання з діловитими лицями спеціялістів страждання; вони з інтересом питались про тутешні страждання й, зневажливо посміхаючись, виставляли страждання других скринь. А люде сеї клітки ображались і боронили страждання своєї скрині.

І сумно дивився Вперед, а Назад... а Назад реготавсь.

* * *

Нових записали в книжки, проставляючи, хто, і як, і куди йшов: чи туди, де тільки болото й хвороби; чи—де ліс, і болото, й хвороби; чи туди, де нема ні лісів, ні болот, а тільки хвороби, страждання й смерть. Вони одповідали діловито й байдуже.

— Який раз у тюрмі?

— Шостий.

— Каторга?

— Каторга.

— Скільки?

— Вічна.

Потім другий, третій, четвертий. Питали їх, вони одповідали, але не бачив Вперед ні в тих, ні в тих у грудях нічого, крім диму.

Потім їх розвели по клітках, вони примостились на помостах, підгорнули кайдани і знов тупий і млявий сон заходив по понурій скрині. На подвір'ї-ж тягуче, тужливо свистіли самотні люде.

Тільки-ж став зазирати у вікна сірий, похнюплений ранок, вони вже почали ворушитись. У норі загрюкали двері, зачулися крики, гомін, гармидер. На столах вже стояла їм їжа, й вони спішно запихали її в себе, збираючись знов у дорогу. Знов їх роспитували, вони знов коротко одповідали про довгії, дальшії муки й довго роспитували про ближчі й короткі.

— Скільки вас усіх сьогодні йде?

— Двадцять два. Дві жінки, одна в кайданах. А не знаєте, чи тут набивають зразу наручники, чи потім?

— Жінка в кайданах? Та що ви!

— Ну-да, в кайданах. Одягають тут наручники? А коли виходять, то...

— Куди-ж сю жінку? Теж у каторгу? На скільки? Як звуть?

І бачив Вперед, як в мляві мозки задимлених людей ввірвалась ся думка і стала неспокійно і гостро товктися об другі думки; і бачив Вперед, як думки сі й собі стали рухатись жваво, неспокійно, а очі їм стали глибшими, стурбованими, напруженими.

Прийшли люде Назада й стали виводити тих, що йшли в далеку дорогу. За ними-ж пішли ті, що тут зоставались, а йдучи, вони, як звичайно, співали дуже голосно безживними голосами горді й гнівні пісні.

Але не бачив Вперед їм у грудях жарин їх пекучих.

На подвір'ї усі зупинились і стали прощатись. Небо хмарне й темне було, і літали веселі, пухкі сніжинки; вітрець грався з ними. З вікон кліток співали й кричали й махали инші, ті, що тут зоставались.

Люде Назада нетерпляче й з досадою ждали кінця тим прощанням. А ті, що йшли, з клунками на плечах, з надіями в очах, кричали, махали шапками й зникали в воротях за людьми Назада.

Ті-ж, що зоставались, стояли купою й співали їм у дорогу свої гнівні пісні.

І не бачив Вперед їм у грудях жарин, а Назад посміхавсь.

Але в сей час розчинилися другі двері похмурої скрині. З тих дверей вийшли люде Назада, за ними-ж ішли ще одні люде Впереда, що йшли в далеку дорогу. Вони йшли і кричали й собі щось до вікон, махали руками, і руки були їм маленькі, а крик був тонкий, голосний. То йшли жінки, люде Впереда. І попереду всіх йшла одна

з їх, висока і рівна. І очі дивились їй твердо, а ноги ступали хистко, бо плутались вони в довгій і сірій одежі. Від ніг-же тої жінки глухо і страшно дзвякав брязкіт заліза.

— Жінки в кайданах!!. пронеслося по тих, що, стоячи купою, співали в дорогу. І затихло в подвір'ї.

Співи притихли. Темне небо поблідло, веселі сніжинки злякались, шугнули, і вітрець занімів. А жінка йшла, і глухо, і страшно клацало в неї під довгою одежою. І люде Назада, як вовки, злісно й напружено озирались на неї і тих, що співали, та напруженими очами впивались в постать жінки в кайданах.

— Прощайте, товариші!—озирнулась до вікон вона й, посміхнувшись, махнула рукою. І глухо звякнуло в неї з-під сірої одежі.

І побачив Вперед, що той брязкіт, глухий, повзучи з-під одежі, вставав, розростався і з страшенною силою, з вітром скаженим летів на напружені постаті тих, що стояли. Небо зблідло й ждало. Жадно ждав і дивився Вперед, і напружено, злісно спішили люде Назада. Жінки йшли і кричали—прощались, а попереду всіх, хистко ступаючи, глухо дзвякаючи, йшла помалу жінка в кайданах. Небо зблідло й ждало.

А Вперед... жадно бачив Вперед, як той брязкіт глухий розростався і дув, дув великим вітром у груди на дим. І хитався той дим, а з-під диму, ах! побачив Вперед, як з-під диму червоно горіли жарини! Брязкіт дув і стурбовано дим хилитався, і тікав, вилітав бурий дим із грудей, з душі, з мозка сих людей. А у грудях росли й росли ті червоні жарини. І з вогнем сих жарин розрослись і шарпнулись з грудей, полетіли в двір величезні, пекучі, болючі крики. Диму не стало, горіли жарини, болючі, пекучі. І вогнем сих жарин запалали їм очі, і вогнем сим налилася їм кров, і вогнем жарин сих залунала їх пісня й крики.

— Прощайте, товаришко! Горе їм!

Злісно озиралися, з страхом дивилися люде Назада, бо вчули вони той вітер Життя, бо побачили дивні жарини. І спішили, й тягли у ворота жінку в кайданах. А вона одпихала, як гадів, їх руки і йшла і дзвеніла глухим стуком заліза.

А крик, крик жарин не затихав. Ах! радісно бачив Вперед, як розлітався той дим, а у грудях горіли червоні пекучі жарини, радісно бачив Вперед, як зникали в огні їх погані жовті вогники, як горів на їх бруд, і смрад, і попіл понурої скрині.

І клацали люде Назада зубами і злістю, й страхом світились їм очі.

— Горе їм! Прощайте, товаришко!

Громом гриміло в подвір'ї й блискавками блищали очі, і єдиний, червоний вогонь з'єднав їх усіх і горів великою помстою, гнівом і гордістю. І гордо і гнівно лунала їх гордая пісня.

І гордо озирнувся Вперед до Назада, а Назад лютував. І люто схопив він страхом за серце людей своїх і затрусив їх. І схоплені рукою страха, затрусилися люде Назада, збіліли й, клацаючи зубами, кинулись на людей Вперед. Вони вихопили залізо для вбивання і скажено шарпнулись до людей Вперед, що були без заліза. А другі з них підхопили й штовхнули в ворота жінку в кайданах. Брязнуло в неї з-під ніг, захиталась вона і зникла серед людей Назада в воротях.

На подвіррі-ж блискали очі людей Вперед й залізо людей Назада, і громом лунали крики ненависти, гніву і помсти. А вогонь розпалявся, палав.

Знову люто зтрусив озлобілий Назад своїх слуг, і вп'ялась рука страха й чорної злости у серце. Страх і злість випили кров їм, і лиця їм страшно збіліли. І сказилися люде Назада; з піною, з ревом, з залізом уп'ялись, увірвались вони в купу людей Вперед, що були без заліза. І блищало залізо, літало в повітрі, бризкало тіло гарячою кров'ю. Але кров та не могла вже залити жарин їх, не могла та скажена піна людей Назада залити на попіл великий червоний вогонь людей Вперед.

Тоді гордо стрепенув Вперед крилами і, не глянувши на Назада, полетів туди, де із іскор робились великі, пекучі жарини.

ХТО ВОРОГ?

Нарис.

Ранок. Сонце, підкрадаючись, обережно одним оком визирає з-за далекого ліска й мов оглядa, чи все на місці.

Але все, як і вчора було. Так само внизу, оперезаний Дніпром, ліниво лежить собі на широкому лузі городок; так само, пригорнувшись до його, сміється своїми дрібними, біленькими хатками село; так само широко, просторо, вільно.

Так само й тут, на вигоні, над городом, де лежать ці сірі, білі, чорні купи робітників. Тільки тепер не чути вчорашніх співів та гомону: вони всі сплять—і полтавці, й київці, й орловці, й могильовці, дівчата, хлопці й старі. І так само, як і вчора, „кацапи" лежать окремо від „хахлів".

Холодно. Трава сива, тіні довгі. Незґрабні купи, роскидані по вигону, прикриті то білими рядна̀ми, то рудими свитками, не ворушаться. З-під ряден визирають тільки ноги, взуті й босі, порепані, червоні, з чорними, як підошви, п'ятами. І, звичайно, хлопчачі ноги поруч з дівчачими. Иноді якісь ноги заворушаться, підведеться якась розкудовчена, сонна голова з облущеним од сонця носом та щоками, почухається і знов пірнає під рядно або свитку, підгорнувши під себе ноги.

Тихо. На Дніпрі десь далеко-далеко гуде пароход. Сонце, упевнившись, що все на місці, поважно й спокійно випливає з-за ліска. Десь хтось голосно позіхає і плюється. В одній купі заворушились і забалакали. Коло бараків лицем до сонця стоїть дядько і, позіхаючи та чухаючи спину, молиться богу. Довга тінь його хитається за ним і нахиляється. Над бараком, де їдять, стелеться дим, двері до пекарні розчинені, а на порозі стоїть обшарпана собака і приязно махає хвостом.

Сонце підбивається все вище. Купи меншають, зате на вигоні стає людніше. Де-хто вже снідає, де-хто сидить на клунках і чухмариться. Недалечко одної купки полтавців хтось розіклав огонь, і коло його сидять поважні дядьки й, гріючи руки, балакають. Це київці, бо одягнені у все чорне та широке і балакають помалу, з паузами, з попльовуванням у вогонь, задумчиво й поважно.

— Так, кажете, ви Таращанського уїзду— помовчавши, говорить один, крутячи цигарку.

— Таращанського, — зітхає дядько в солом'яному рудому брилі, сумно дивлячись у вогонь.

— Та-а-к... лизнувши цигарку, мурка̀ курець. Потім бере заскорублими пальцями жарину, закурює цигарку й, пихнувши нею, каже:

— А ми — Звенигородського...

— А як на врожай? — помалу повертаючи до сумного дядька голову, бовкає курців сусіда, похмурий, чорнявий чолов'яга.

— На врожай? Та врожай, хвалить бога, нічогенький... Та яке з того утішеніе, коли нема на чому родити... На долоні-ж не вродить?

— А то вже так...

Мовчання. На вигоні стає де далі людніше і шумливіше. Там, посідавши кружка коло якогось клунка, снідають; там умиваються, обхлюпуючи одне одного й регочучись; там моляться богу, з натиском прикладаючи пучки до лоба й грудей, там бігають, переплигуючи через сидячих і лежачих, лаючись та огризаючись. Вигін живе, а сонце радісно сміється до його.

— Так, так...— спльовуючи у вогонь, зітхає курець. — Утішеніе, коли в кишені є... Чи врожай, чи неврожай, а як у кишені брязчить, то й бог на небі добрий... Так, так.. А чи й у вас була забастовка?

— Забастовка?.. Та була...

— Ну?..

Сумний дядько мовчить і дивиться в огонь; потім безнадійно посміхається й каже:

— Та що?.. Побили йому яконовію, спалили скирти, а йому те й за вухом не свербить: заштраховано.

Дядьки дивляться на його, потім сумно, безнадійно хитають головами й мовчать.

— Заштраховано? — перепитує курець. — Так, так... Мовляв, чорт вас бери, робіть собі забастовки, скільки хочете, а я собі свої гроші таки візьму. Так, так... Як то кажуть: добре чорту в дудку грати, сидячи в болоті: одну злама, другу виріже. То так і панам... О-хо-хо-о.

Коло жвавих полтавців, як звичайно, крик, регіт, сварка.

— Та дай йому, Мотре, щоб аж за дев'ятими ворітьми гавкнув. Якого чорта чіпляється?

— Та невже? От не дав бог жабі хвоста, а то-б усю траву витолочила. Скажіть, яка вона гостра.

— А така, що не тягни свитку, бо як потягну, то аж дідуньо присниться... Рудий шершень... Устав, то й ходи собі з чортом, а до людей не чіпляйся.

— А лови, лови! Перепиняй... Тю!

— Ачхи, білява! По чому зуби?

Коло бараків стоїть юрба і щось чи розглядає, чи слухає когось. Вона все більшає й потроху присовується на цей кінець.

Дядьки задумливо мовчать. Ступнів на шість од їх лежать „кацапи“ в білих свитках, у личаках, в кольорових сорочках мало не до колін. Вони добули десь окропу й, посідавши на клунках, п'ють чай з бляшаних кухликів. Руді, веснянкуваті, попечені лиця, їх серйозні, спітнілі й мовчазні.

— Так, так...—зітхає курець.—Хазяйствечко якесь маєте?

Сумний дядько зиркає на його й посміхається.

— Та маю... в очкурі...

— Тай усього? Е! Такого хазяйства у всякого є. Бідують значить, і у вас?

— Бідують не бідують, а, мовляв, як-би не „ох“, то давноб-і здох.

— Так, так...

Юрба все наближається, сміючись і голосно балакаючи. Де-хто з „кацапів“ устає й без картуза підходить до неї.

Один з дядьків зітхає, підводиться й каже:

— Горе-море: пий його не вип'єш...

— А не вип'єш,—охоче згожується курець.—Не вип'єш. Багато його, того горя... Бба-гато! А жити треба: хоч потрошку, а треба.

— Нічого! — посміхається сумний дядько.—Аби живі, а голі будемо.

— А будемо...

І всі сумно змовкають, дивлячись у вогонь.

Юрба насовуєтьея. Серед неї видно якогось чоловіка в сукняному „кацапському“ картузі з цапиною борідкою й жовтим тоненьким носиком. Він, видно, несе щось важке в одній руці, бо схилився на один бік і посовується дуже помалу, щось викрикуючи й обертаючись до юрби.

В юрбі сміх і палкі балачки. Коло чоловіка в „кацапському“ картузі йде молодий парубчак з білявим чубом, підстриженим „по-кацапському“, з веселим, круглим, кирпатим лицем. Під пахвою йому три булки, які він обережно що-хвилини оглядає.

Юрба зупиняється коло дядьків. Чоловік ставить до долу велику кошолку з булками, підніма догори якусь засмальцьовану торбинку, трусить нею й, повертаючи голову на всі боки, кричить:

— Ех!—Вот іграта так іграта! За копейку целую булку! Целую французскую булку за копейку! Кто желает? Ех, кто желает? Ну-ка! Ну-ка! Землячкі. К чайку-то булочкі! А? Подході, подході.

— Серьога! —кричить до „кацапів“, підводячись на шпиньки, кирпатий кацапчук з булками.—Во! Гляді!

Він підніма догори булки й показує їх Серьозі, гарному, високому парубкові з сірими, твердими очима. Той швидко підводиться й підбіга до юрби.

— Врьо-о? Виграл?—сміється він.

— За копейку!—хвалиться той, стріпуючи волоссям. Грай!

— Боюсь...

Їх слухає якийсь дядько в жовтому брилі, в жилеті з салдацькими гудзиками, з іроничними, тоненькими губами.

— Не бійсь, грай,—посміхається він до Серьоги одними куточками губів:—Дурням щастя.

— Как?—не розуміє Серьога, але дядько вже не дивиться на його

— Ех, поскорей, поскорей! єсть один, єщо два! Кто желает? єсть один, єщо два! Ну-ка зельоний картуз, подмазивайсь. За копейку целую булку.

„Зелений картуз“ спершу соромиться, потім нерішуче озирається до товариша в рудій чумарці й хита на торбу:

— Спробувать?

Руда чумарка серйозно дивиться пукатими, блискучими очима на булочника й нічого не відповідає.

— Нате!.. Я буду грать!—простягаючи копійку, раптом висовується з юрби дівчина в білій хустці з карими, чистими очима. Вона трохи засоромлена й схвильована.

— Маладєц девка! єсть два! Давай третьяго! Ех, давай третьяго!.. Ну-ка, земляк! Виграл трі, виграй єщо!.. Вимай копейку!

— Не-е... довольно...—крутить головою кирпатий „кацапчук“.

— Е. кацап не дурак,—басом протягує мордатий, вугрюватий парубок в широкому, новому брилі.—Він тільки вигравать любить.

— А что-ж? сміється кирпатий.—А дуракі пущай програють!

— „Дурра-кі-і“—озирачи його з ніг до голови, зневажливо протягує мордатий.—Ще базіка, лапацня нещасна...

Серьога твердо дивиться на його, стискує губи.

— А тєбє досадно, что ти проіграл?.. сміється знов „кацапчук“.

— „Доса-а-дно“... Як-би я виграв, то не трусився-б так, як ти, за копійкою... Зраділо, що булку побачило...

— Ей, дяденька! вмить звертається „кацапчук“ до булошника.—Я граю!.. На копєйку.

Він підбіра вище під пахву булки, рішуче витяга гаманець і обережно вийма копійку

Комплект склався, і в юрбі стає й тихіше. Всі цікаво стежать через плече одно одному, як булошник весело трусить торбу, щось приговорює й підносить її дівчині. Дівчина з серйозним схвильованим лицем засовує в торбу руку і довго копирсає там.

— Тягни вже,—обзивається хтось із юрби.—А то все щастя забереш.

— Е! щастя—як трясця: кого схоче, того й нападе. Його не потягнеш... Хай вибіра.

Дівчина криво посміхається й помалу витяга руку. Булошник, приговорюючи, простяга торбу другому, а всі цікаво зазирають до рук дівчини, де лежить маленька виточена діжечка з цифрою 21.

— Ну, пропала копійка!—рішуче постановляє хтось.—Малий нумер.

Дівчина з ніяковою посмішкою дивиться на всіх і зазира до рук другому. У того—8.

— Ну, значить, лапацон бере булку,—басить мордатий парубок.

„Лапацон“, хвилюючись, засува руку в торбу й виймає.

— 59!—радісно скрикує він.—Давай булку!

В юрбі сміх.

— Я-ж казав!—злісно звертається до всіх мордатий.—Де кацап влізе, там вже чорта пухлого наш брат виграє.

— А тєбє завідно?—серйозно дивиться на його Серьога.

Мордатий парубок зирка на його, мовчки оглядає з ніг до голови й холодно кидає:

— Заступник знайшовся?

— Чево-ж ти вязнеш к парню?

— А тобі яке діло?

— А вот не вязни, да всьо.

— О?!

— Вот тєбє і „о“.

— Та чуєш, Мартине!—раптом голосно кричить хтось із юрби.—Вони понесуть після жнив до дому та на Пасху з квасом будуть їсти. А ти чіпляєшся!

— Та хай вони хоч подавляться ними!—згожується Мартин. Тільки-ж досадно, що паршива лапацня, де не збереться,—скрізь тобі в кашу наплює. Просто не потовпишся за ними!.. Ач, яке раде, що виграло!

Кацапчук, справді, з радим лицем, вибірається з юрби і щось кричить до своїх товаришів „кацапів“. За ним рушає серйозний Серьога.

— Ну-ка, землячки! Подході, подході! За копейку цєлая булка! Цєлая, булка, харошая, французская булка за одну копейку! Вот іграа, так іграа! Ех, американская іграа! Ну-ка, красавіца, єщо копєечку!

— Ей, лапаця! кричить Мартин—Вертайсь, ось ще будуть грать... Може, всю торбу виграєш?

— Молчи, хахлацкая морда!—злісно озирається Серьога.—Лучше молчи!

— Та нявжо? Ой, злякався!.. Рятуйте, люде добрі, кацап лаптем хоче вбити!

В юрбі сміх. Чуються іронічні, насмішкуваті викрики до „кацапів“, тюкання й регіт. „Кацапи“ озираються й собі глузують з „хохлів“, їхні товариші заступаються за своїх і починається звичайна баталія. Булошника вже не слухають, і він пробирається кудись далі з своїми булками і торбою. Серьога ляга спиною на якийсь клунок лицем до „хохлів“ і злісно дивиться на їх, простягнувши ноги. Поруч його, спершись на лікті, лежить рудий кучерявий „кацап“ з широкою жовтою бородою й розстібнутим коміром сорочки. Решта „кацапів“, сидячи кружка коло чайника, іноді повертають од кухликів голови й сміються з „хохлів“ спітнілими червоними обличчами.

Київці й полтавці змішались до купи й розташувались коло вогню. Мартин, одсунувши бриля на потилицю, стоїть і дивиться то на „кацапів“, то на дядьків, які, посміхаючись у вуси, іноді й собі щось вставляють до сварки. Дівчата піддержують своїх криками й сміхом. Баталія все зростає.

— Заткні рот,—кричить Серьога.—Всьо поле завонял. І нанімать не прієдуть через тебя!

— Ай я-яй! От розумно!—хита головою Мартин.—Навіть наш рябко такого-б не придумав.

— А вот у нас, в Рассеє, так пси так точно брешут, как ти...

— „В Рассеє“—передражнює його Мартин, потім хитає з жалем головою й каже:

— Ех, дурне-е, дурне... Аж серце болить дивитись, що тратить бог глину на таке чорзнащо...

— Нічого, Серьога!—підводячи голову, потішає дядько куренць.— Кажи так: хоч дурний та здоровий!

— А ти і старий, да дурак,—сміється руда борода.

— Ого!—сміються коло вогню.—Борода обізвалась!

— От-там то, браці, розуму!

— Затуляй тепер носа!

— Ша, ша!.. Борода щось говорить.

Але „борода“, гидко вилаявшись, змовкає; „кацапи“ сміються. Таку-ж саму лайку кричить Мартинів сусіда, молодий білявий парубчак.

— А ти сначала молоко оботрі на губах. Не висохло!—пацаючи ногою в лапті, говорить Серьога.

— „Ма-ла-ко“... передражнює парубчак.—А в тебе давно засохло?

— Він молока не ссав,—вставляє хтось,—його мати з цицьки квасом годувала.

Серед „хохлів“ сміх.

— Ще лається! кричить Мартин.—Це з тих, що ціну тільки збивають. Он на Синельниковій на тому тижні ставали робочі по 70 рублів до Семена, а прийшла кацапня й поставала по 55! Йому що? Аби нажерлось. Ач, смокче як! Ішло-б собі в свою Рассею та й ставало б там хоч і за спасибі. Сюди преться! Повиганять к чортовій матері, щоб не смерділи тут...

— Гляді, брат, чтоб тебя не погналі,—посміхається борода.

До таборів наближається дядько Корній. Чорний, з гострим верхом і з спущеними до низу крисами бриль. чорні тонкі вуса, теж спущені вниз, і смугляве лице роблять схожим на японця. Він ступає ліниво, накинувши на опашку чумарку, і впевнено позирає на табори гострими, розумними очима. Дядька Корнія всі поважають і трохи навіть бояться, надто молодші.

— Що, танцювать зібрались чи битись? — кидає він, ніби одриваючи слова, пихкає цигаркою й поглядає на ворожі табори.

— Драстуйте.

— Драстуйте. Танцювать не танцювать, а тропарів прочитать кацапні треба було-б...—відповідає Мартин.

— А чого так?

— Та матюками тут усіх наділяють.

— А... Вони на це багаті... Так ти-ж чого сердишся? Хіба тебе обділили?

Всі сміються. Не встигла сварка знову початись, як із-за бараку виїзжає зелений хургон, запряжений парою коней, і, дзвінко постукуючи колесами, мягко підкочує до робітників.

— Наймать їдуть—голосно кричить хтось. І про сварку враз забуто.

Всі з серйозними, цікавими лицями озираються й стежать за хургоном, на якому сидять двоє: один, видно, робітник з віжками в руках, а другий—хазяїн, з батогом. Де-хто вже схоплюється й хоче бігти на зустріч, але дядько Корній робить рукою знак, озирає всіх гострим поглядом і, одриваючи, говорить:

— Стій на місці! Чого бігти? Сам під'їде, як треба. Набиваться ще...

— А то-ж! Стій на місці! — зараз-же підхоплюють навіть ті, що збирались було бігти, й одходять назад.

„Кацапи" теж пильнують хургона, який, нарешті, підкочує зовсім близько й зупиняється. Чоловік з батогом у руках підносить руку до козирка й, озираючи всіх, говорить:

— Драстуйте.

Де-хто теж тягне рукою козирка, де-хто обзивається настороженим голосом.

— Драстуйте й вам...

Чоловік помалу злізає з хургона й підходить до робітників, похльоскуючи батогом і бігаючи карими, хитрити очима по юрбі. Повна, дебела постать його в піджаці й штанях у чоботи ступає важно й твердо. Запалене й заросле чорною бородою лице здається байдужим і тупим.

— Драстуйте,—знов тягне він козирка, підступив ни зовсім близько.

— Драстуйте... спокойно і поважно відповідає Корній, проникуючи його своїми маленькими очима.

Чоловік якийсь час мовчки обдивляється, потім, ні до кого не звертаючись, ніби про себе бубонить:

— Робочих-би мені...

— А ми що: пани чи як?—посміхається Корній.

— Наймаетесь?

— Та вже не танцювать сюди посходились. Вам багато?

— Та так .. чоловік п'ятнадцять.

— Повноробочих чи третяків?

Чоловік не зразу відповідає і все оглядає юрбу, яка теж стежить за ним десятками пар цікавих, напружених очей.

— Та й повноробочих і третяків—повагом муркає він.—І дівчат трохи...

— Є й дівчата, й третяки, і повноробочі... Це в яконовію чи до хазяїна?

— До хазяїна... до мене.

— Куди? Куди?..—пробігає по юрбі, і потім: До хазяїна!.. До мужика...

— Хм...—незадоволено стискує губи Корній і замовкає.

Чоловік пильно зиркає на його й ніби байдуже питає:

— А чого ти так, дядьку, хмикаєш?

— Та так... Не до талії робота!

— Що? Экономическький кандьор лучче?—тупо посміхається хазяїн.

— Та краще кандьор їсти, ніж у мужика робить... А по чому даєте?

— Даю добре. В якономії так не дадуть. Повноробочому до Семена 50, третяку 40, а дівчатам 28.

— О-го-го-о...—протягує Корній—ну, ми з вами сватами не будемо...

По юрбі йде гомін. „Кацапи" підходять ближче, допитуються ціни й теж починають між собою балакати. Хазяїн мовчки стоїть і подивляється на робітників.

— Ні, ні...—підступає ближче дядько-курець. Це ви, хазяїне, скупенько даєте... Так, так... Скупенько. За таку ціну й танцювать не наймете. Нам вже по 60 давали, та й то не йдемо... Як-же його йти?

Дядько розводить руками, хита головою й чекаючи погляда на хазяїна. Той задумливо і ніби байдуже колупає пужалном землю. Потім, не підводячи голови, тупо й спокійно починає:

— Харч буде добрий: на сніданок риба або молоко. На обід борщ, каша з салом... На полудень чи риба, чи сало, чи молоко... На вечерю галушки чи затірка. Харч добрий... їж, скільки хочеш, за тим не ганяємося...

— А робота яка?—несміло питає хтось з юрби.

— Робота?—зирка туди хазяїн.—Робота—як скрізь робота. Орать, косить, в'язать, за жаткою, коло машини .. Яка-ж робота?

— Так так!—іронично обзивається з боку Корній.—Зранку у полі, ввечері у полі, у ночі в полі, в празник в полі, та все в полі. Ні спочинку, ні сну... знаємо...

— Чого ні спочинку, ні сну? Є й спочинок і сон.

— Та ви тут стелете м'якко, та як спатиметьея там? І борщ, і сало й молоко... Просто харчевня та й годі... Та воно так тільки тут, а там, як загатять тобі черево гливтяком та цибулею, так хоч через тиждень сповідайся... Знаю добре, пробував у мужиків ставать. Та й день той закляв. Воно, думаєш, свій чоловік, а він тебе так висмокче, що й ніг не поволочеш, як строку того добудеш.

— По-свойськи, значить?—посміхається дядько-курець.

— А то-ж!

Хазяїн мовчки погляда на Корнія.

— А в якономії краще?—в'яло посміхається він.

— В якономії усе рощитано: коли їсти, коли спати, коли робити..

Починається суперечка. Балакають де-далі спокійніше, млявіше; хазяїн усе частіше задумується й хльоскає батогом по траві. Корній одходить на бік і робить цигарку.

„Кацапи“ про віщось радяться чи сваряться й подивляються на „хохлів“, які теж купками балакають. Мартин розмовляє з хазяїном і скоса поглядає на „кацапів“.

Нарешті, хазяїн стискує плечима й одходить, не зійшовшись. Похльоскуючи батогом, він задумливо йде на другий кінець вигону, де робітників рідше. Тоді в юрбі піднімаються палкі балачки. Де-хто згоджується наймативсь, де-хто не хоче, де-хто хоче прибавки. Зачинається навіть сварка.

— Наймаюсь! Чорт його бери!—кричить сердито Мартин.—Доки лежатиму оттут? Вже й так третю неділю валяюсь, послідню сорочку пропродаю. Ставаймо, Сидоре, бо все одно кацапня встане.—Диви, он вони вже щось міркують, їй-богу, перебʼють. Я вже знаю їх.

— Не мели, хлопче, чорзначого—сердито перебива його дядько Корній.—Кацапи теж не дурні, на дурничку спини гнути не схотять. А коли хочеш ставать—ставай, а других не підбивай. На кацапню кажеш, а сам ціну збиваєш...

— Хто збиває?—визвіряється Мартин.

— Та ти!

— Я?

— А то-ж який чорт!

— Ну, побачимо!.. О! О!.. Дивіться—один кацап уже йде кудись. Договорюваться йде, накажи мене бог.

Але „кацап“ не договорюваться йде. Він прямує просто до них, нахиливши трохи голову і щось думаючи. Підійшовши, він підніма над головою картуза і, трохи запинаючись, говорить:

— Вот что, братци... Ето самоє, значіт, что ругалісь там ми промежду себя, ето, братци, бог с нім... Главное—нам столковаться надоть, как на счот найма-то?... А? Ми так полагаєм, что єжелі надбавка будєт, так надо ставать. Что-ж лежать-то здесь? І бокам терпко, і есть нечего... Всє сухарікі погризлі... Как ви у себя раздумалі?

Корній задумливо шкрабає носа.

— Хм...—мугикає він.—„Надбавка“... А яка надбавка?

— Да так єжелі по пять цалкових полнорабочім, да по троячкє неполнорабочім, дак і можно би... А? Ми самі, то-ісь, цени сбівать нє желаєм. Как ви, так і ми .. Протів хозяєна надоть дружно держаться... А что там ето немножко промежду себя...

— Та то вже що там...—бурмоче Корній таким тоном, що, мовляв, нема чого там і згадувати.—Тільки надбавка мала...

Решта „кацапів“ потрохи підходить ближче, тільки Серьога стоїть на місці й хмуро дивиться кудись у бік. Мартин щось тихо з натиском говорить до купки парубків та дівчат, вороже поглядаючи на „кацапів“, Корнія та инших робітників.

Хазяїн вертається, так само поволі ступаючи й похльоскуючи батогом. Він підходить до хургона й заносить ногу на підніжку. Потім озирається до робітників і питає:

— Ну, що? Будемо могорич пити?.

Серед робітників робиться тихо.

— Ні, не будемо!—рішуче відповідає Корній.

— Надбавочку би маленькую,—здіймаючи картуза, говорить сивенький, маленький „кацап“ у буракового кольору сорочці.—Уж очень обідно так.. Ведь, ето нє в якономію..

Хазяїн стискує плечима.

— Чудаки ви, брацця, їй богу,—знімаючи ногу з підніжки й підходячи до їх, усміхається він.—Що вам так економія? Хіба-ж лучче у якогось німця служити?

— Та один чорт, що німець, що наш брат, хахол...—спокійно спльовує Корній...—і то хазяїн, і то хазяїн. А ви сами здалека?

— З Ломаної Підкови.

— З Ломаної Підкови?—здивовано піднима брови Корній.—Та чого-ж ви аж сюди приїхали наймати? А в Крутенькому? Воно-ж у вас під боком?

Хазяїн маха рукою.

— Кацапня там одна... А я вже їх знаю... З руським важко робити... Краще свому переплатити, ніж з ними мати діло... Ні воно тебе, ні ти його не поймеш. Ти йому: „подай леміш", а він тоби вила несе... За волами воно не звикло, коло плуга воно не вміє, того не понімає... Е! Краще з своїм братом, малоросіянином. Свій свого все-таки хоч пойме...

— Їй богу, правда!—голосно підтакує Мартин.

— Ехе-хе-е!—зітхає Корній.—Співаєте ви добре, та, вибачайте, чимсь иншим ваша пісня тхне... Ось двадцять літ я заробляю оцими руками,—він з силою б'є себе рукою по руці,—а нігде ще не бачив, щоб хазяїн нашому братові за свого був—чи хахол, чи кацап він.

— Чудак ти, дядьку! стискує плечима хазяїн. Брехать мені нема чого... Ну, так як, брацця? Стаєте? Ну, бог з вами, даю прибавку: три рублі повноробочому, два третякам і карбованець дівчатам... Ну?

Серед робітників піднімається шопотіння. Корній стоїть поважно й спокійно. Серьога підходить ближче й починає сердито щось говорити, хитаючи головою до Мартина, який з свого боку теж щось доказує своїм товаришам. Хазяїн пильно слідкує за всіма.

Потроху наперед починають просовуватись прихильники Мартина й Серьоги. Вони уперто й злістно поглядають одні на одних і про себе посміхаються.

— А вам много надо полнорабочих?—серйозно питає Серьога у хазяїна, поглядаючи на Мартина, що стоїть з другого боку.

Хазяїн скоса дивиться на його і собі питає:

— А ти-ж косить умієш?

Серьога ображено й гордо хита головою й посміхається.

— Ого! сміється Мартин.—Посадіть коло миски, то й не потрапите за ним!..

— Смотрі, мурло, чтоб ти умел!—злістно кидає Серьога.—А за другіх не договарівайсь!

— Мовчи, кацапня! Хазяїне, ми стаємо. Ось наша вся кумпанія..

І Мартин рішуче озирається на своїх прихильників.

— І ми стайом!—уперто говорить Серьога.

Хазяїн пильно дивиться на обидві партії, нахиляє голову й щось думає. Всі чекають.

— Хм...—нарешті, мурмоче він, підводячи голову.—Бачите, хлопці... Молоді ви всі... Вам надбавку ніззя дать... От як-би старі стали... Молоді ви... Так, по старій ціні хіба?...

— Ха-ха-ха!—регоче разом з другими Корній.—А що? Взіли? Він вам ще не такої заспіває... Підождіть!...

Мартинова партія починає сердито, з запалом сперечатись з хазяїном, але він, ніби не помічаючи їхнього обурення, повертається до Серьогової партії, яка махнула на все рукою і згоджується навіть на

стару ціну. Але йому, видно, хочеться найняти більше звиклих до тутешньої роботи людей, здоровших. Він знов повертається до Мартинівців і каже:

— Слухайте, брацця. От руські стають за стару ціну. По совісті кажу: не хочеться мені з чужими людьми робити. Люблю своїх... Так уже серце в чоловіка встроєно, що до свого тягне.

— Ач, як співає!—голосно вставляє Корній.—Як по нотах!

— Голос, як сурмонька, та чортова думонька,—зітхає дядько-курець.

Хазяїн не чує.

— Так от, брацця, ставайте та й могорич будемо пити. І мені лучче, й вам лучче... А руські стануть до руського, то й їм лучче буде.

— От добра людина!—зітха Корній.—Жаль тільки, що трохи лисицею підбитий.

Старші робітники сміються. Де-хто з Мартинової партії переходять до їх і голосно починають лаятись. Хазяїн ніби не помічає того.

Серьогова партія мовчки злістно-понуро стоїть і чекає, не дивлячись навіть на своїх товаришів руських, які стоять уже коло українців. Мартиновці пошепки заклопотано радяться.

— Ну, так як-же, хлопці?—ласково починає знов хазяїн, бігаючи очима по робітникам.—Рішайтесь... Чого лежать оттут? І время пропада і гроші. А так, зараз до станції, вип'ємо могорич, на поїзд і гайда... Обіжать я не буду...

— А вже-ж!—сміється хтось з юрби.—А хто зараз одняв назад по три рублі?

Хазяїн все-таки не чує. „Хлопці" вагаються.

— Ех! Чорт його бери!—з одчаєм маха рукою Мартин.—Ставаймо, хлопці. На злість усім, а то кацапня все одно стане. Чого валяться тут? Де наше не пропадало...

— А вже-ж—насмішкувато підхоплюють з Корнієвої партії.—Валяй, хлопці—аби гроші!

— Ні се, ні те—святи, попе, яйця!

Насмішки дратують Мартинівців, і вони на злість усім стають на роботу. Хазяїн почина жартувати, посміхатися й одбірати паспорти. Навкруги—сміх, крик, балачки. Серьогова партія змішується з другими руськими та українцями й завзятіше за всіх глузує з Мартинівців.

Але ті, складаючи клунки, ув'язуючись, бігаючи по вигону, не перестають огризатись і собі глузувати з Серьоговців. Од цього на вигоні счиняється надзвичайний ґвалт.

Нарешті, всі зібрались коло хургона, на якому сидить вже хазяїн і, перелічившись, рушають.

— Гей!.. А що до дому переказати?—гукають їм слідом останні.—Коли панахиди правити?

— По свому батькові прав!—огризаються задні з мартинівців.

— Тю-тю-у!

— Не тюкай, бо пельку перервеш.

Похитуючи клунками, занадто бадьорючись, вони потроху відходять від товаришів і наближаються до бараків. Тут вони ще раз озираються і вороже махають кулаками назад. Збоку їде хазяїн і щось ласкаво, по-приятельскому до їх промовляє...

ФЕДЬКО-ХАЛАМИДНИК.

Се був чистий розбишака-халамидник.

Не було того дня, щоб хто-небудь не жалівся на Федька: там шибку з рогатки вибив; там сирка підбив своєму „закадишному“ другові; там перекинув діжку з до цовою водою, яку збірали з таким клопотом

На е біс який сидів у хлопцеві! Усі діти, як діти,—граються, бавлять , тихо, лагідно. Федькові-ж неодмінно, щоб битися, щоб щонебудь перевернути догори ногами. Спокій був його ворогом, з яким він боровся на кожному місці.

Наприклад, тіке. Ліплять хатки з піску. Перед будинком, де жив Федько, була не забрукована улиця, і там завжди грузли в піску коні. Після дощу сей пісок ставав липким і вохким,—для будування хаток нема краще. Поставиш ногу, обкладеш її піском і виймай потихеньку От і хатка. Хто хоче, може навіть димаря приробити. Коло хати м ж а тин виліпити, а за тином натикати сінинок—і сад є.

А між хатками йде улиця. Можна в гості ходити одне до одного

Федько теж ліпить. Але раптом встане, подивиться подивиться і візьме та й повалить усе чисто—і с оє й чуже. Ще й регочеться.

А як хтось розсердиться або заплаче, так і штовхана дасть. Битись-же з ним і не пробуй,—по р ний по силі на всю улицю. Враз тобі дасть під ніжку, зімне, насяде і пита:

— Ну? нажився на світі? Говори.

Як той каже, що нажився, то милує—а як пручається, іще б'є.

Або пускають хлопці змія.

Плац великий,—ні будинків, ні магазинів, розбігтись є де. І вітер там раз-у-раз найкращий.

От заносять змія.

Федько сидить у себе на воротях, як Соловей-Разбійник на дереві, й дивиться. Він усе любить або по кришах лазити, або на воротях сидіти. Ворота високі, і там ніби скринька така зроблена. В тій скриньці й засіда Федько.

— Пускай!—кричить той, що держить.

Змій вирівається, але зразу-ж козиряє і б'ється об землю.

Федькові досадно: дурні, хвіст короткий! Але він сидить і не кричить нічого. Його думка зовсім инша.

Хлопці догадуються й прив'язують до хвоста ганчірку. Тоді змій плавко й легко здіймається вгору. Приємно держати його! Вітер чудесний, тільки розсотуй нитки та дивись, щоб на вузликах добре зв'язані були. Змій кокетує і хитає головою то в той бік, то в другий, наче комусь шепче щось на ухо, то з одного боку, то з другого. А як дерчітки ще начеплені,—аж дух радіє! Цілий день-би стояв, та держав, та дивився у гору. Небо високе-високе, сине та холодне. А змій у йому білий-білий, хилиєається, хвостом злегка водить, наче плава, наче йому душно і він ліниво обмахує себе віялом. І ледве-ледве чутно лляться од його дирчання дирчоток. Не тільки бачиш, а й чуеш. Так наче Гриць або Стьопка там у горі і тягне за нитку, балується і дерчить у низ.

Нитка вже дугою пішла. Ех, погано путо зроблено! як добре зробити путо, нитка не дасть дуги. Ну, та нічого, розсотуй далі.

Нитка ріже руку, але то дурниця. Змій все далі й далі в'ється в небо, стає менше та менше.

— Телеґраму давай!

Пускається телеґрама. Біленький папірчик начіплюється на нитку й підсовується трошки в гору. Вітер підхоплює—і пішла телеґрама. Ось зачепилась за вузлик і пручається; вививається, от трохи не крикне вниз: „не пускають!“ Але тут треба шарпнуть нитку. Вітер знов підхоплює, і попливла знову в гору біла вісточка. Ось уже вона недалеко, вже вона в тому місці, де навіть Гаврик не може бачити нитки. Ось-ось змій прочитає телеґраму.

Але тут всі разом чують крик і переводять очі з змія на землю. Іде Федько. Іде і кричить. Він міг-би підійти тихенько, так, щоб й не почув би ніхто,—але Федько того не любив. Він ще здалеку кричить:

— А ну, гей там, давай сюди змія!

Буде однімати. Федько йде змія однімать.

Руки в кишені, картуз набакир, іде, не поспішає. Але тікать і не пробуй: Федько усяку собаку випередить.

Хлопці починають швидко зсотувать нитки. Але що то поможе?

— Давай змія!—підходить ближче Федько.

Гаврик кривить губи і хмикає. Стьопка зблід, але хутко зсотує нитки, зиркаючи на Федька.

Спірка піднімає з землі камень і кричить:

— А ну, підійди. А ну!

Але Федько навіть рук не виймає з кишень і таки підходить.

— Давай сюди змія!

Тут він уже вийма руки з кишені, бо Спірка затуляє собою Стьопку і піднімє руку з камнем. Але сам Федько камня не шукає, він тільки дивиться за Спірковою рукою.

— Даєш змія?

— А се твій змій?

— Одніму та й буде мій.

— Овва! Задавака! Так і провалю голову, тільки підійди.

— А ну бий!

Федько навіть груди підставляє, так наче йому тільки того й хочеться, щоб його вдарили камінем. Чуб йому стирчком виліз з-під картуза, очі хутко бігають.

А Стьопка зсотує, а Стьопка зсотує! Змій тільки диркає далеко вгорі та шарпається і не розуміє нічого, що там сталося внизу, чого його так скоро тягнуть назад.

— Ну, бий-же! Ех, ти!—боїться... Я он без каміня на вас трьох.

— Льонька, Ва-а-сько!—раптом кричить Спірка.—Сюда-а!.. Федько змія однімає!

Але Федько вмить зривається з місця, налітає на Спірку, ловко підставляє ногу й кида його на землю. Тут-же підскакує до Стьопки, хапа нитку і рве її до себе. Нитка тріскає, змій диркає. Гаврик плаче, а Федько намотує нитку на руку і помалу задом іде додому. Вигляд у його гордий. Спірка й Стьопка кидаються на його, очі аж горять, шпурляють каміння, але Федько тільки угинається й регоче.

— Халамидро! Ну, не попадайся ти на нашій улиці! Босявка! Зараза!

А Федько все йде та йде. Змій уже його.

Але тут, буває, візьме й зробить несподіване. Коли вже хлопці далеко і не можуть йому нічого зробити, він раптом вертається і віддає змія. Навіть принесе ще своїх ниток і дасть.

—На твого змія! Думаєш, мені він потрібний? Схочу—зроблю з цілого листа. Тато з типографії принесе червоної бумаги, так он якого зроблю...

Але так не часто буває. Частіш кінчається тим, що хлопці біжать до дому, жаліються, а їхні тато чи мама ідуть до Федькової матері і теж жаліються. А Федькові ввечері вже прочуханка. Але й тут Федько не як всі діти поводиться. Він не плаче, не проситься, не обіцає, що більше не буде. Насупиться і сидить. Мати лає, грозиться, а він хоч-би слово з уст: сидить і мовчить.

Приходить тато з роботи. Він стомлений і сердитий. Руки сиві од олова літер, які він складає в друкарні. Щоки теж ніби оливом налиті, худі-худі, а борода на їх така рідка, що видно крізь неї тіло.

— Що? Вже знов?—питає він, глянувши на Федька.

Федько ще більш насуплюється й починає колупати пальцем кінець столу. А мати розповідає.

— Правда то?—питає батько у Федька.

Федько мовчить.

— Кому-ж я говорю?! Правда те, що мати каже?

— Правда—тихо одомовляє Федько.

— Скидай штани.

Федько мовчки встає, скидає штанці й чекає, похиливши голову.

Батько здійма з себе ремінь, кладе Федька на стілець і починає бити.

Федько здригується всім тілом і шарпа ногами.

— Лежи!!—кричить батько.

— А кляте-ж яке, а кляте!—сплескує руками мати—хоч-би-ж попросило тата, хоч-би заплакало. Камінь, а не дитина! Сібіряка якийсь...

Вибивши „сібіряку", батько вийма з кишені дві або три копійки й дає йому

— То тобі за те, а те за це, що правду говориш...

Федько витирає сльози, що виступили з очей, бере гроші і ховає в кишеню. Він за ремінь не сердиться,—він розуміє, що так і треба. Але й три копійки бере, бо, справді, не брехав. Як-би він схотів, то міг-би одбрехатися, але Федько брехати не любить.

Не любить також Федько й товаришів видавати.

Батько й за се Федька хвалить, а мати так само сердиться.

— Так, так, потурай йому, давай йому гроші, давай. Він навмисне робитиме бешкет, щоб правду сказать. Розумний батько, учить сина. Замість того, щоб повчить його за те, що покриває других, він хвалить...

— Нічого, стара... За все бити не можна. За що бити, а за що й хвалити...

— Так, так! Хвали його, хвали...

А найбільше Федькові доставалося за Толю. Толя був син хазяїна того будинку, де вони жили. Се була дитина н жна, делікатна, смирна. Він завжди виходив на двір трошки боязко, жмурився од сонця і соромливо посміхався своїми невинними синіми очима. Чистенький, чепурненький, він зовсім не мав нахилу до Федькових забав. Але сей халамидник неодмінно спокушав його, і бідненький Толя приходив до дому задрипаний, подраний, з розбитим носом. Мати його, жінка чула і теж делікатна, трохи не вмлівала, бачучи таким свого Толю.

— Де ти так убрався?! Хто тебе так?—жахалась вона.

Толя, плачучи, казав, що він невинен, що Федько його призвів на те.

В той-же вечір батько Федьків допитував уже „сібіряку“:

— Ти лазив з Толею драть горобців?

— Лазив.

— Ти порвав йому штанці?

— Він сам порвав. Не вміє лазить, а береться. Хай не лізе.

Але тут вмішувалась мати.

— Та як ти смієш так говорити? То дитина благородна, ніжна, а ти, мужиченя, з ним так, як з Стьопкою. Та через тебе нас з квартирі виженуть. Щоб ти не смів підходити до його, мурло ти репане. З свинопасами тобі гратись, а не з благородними дітьми. Нещастячко ти моє! І за що мене бог покарав таким сібірякою... А батько нічого йому й не скаже; роби, синку, що хочеш, бий дітей, хай нас виженуть з кватирі...

Батько мовчить і хмуро дивиться в вікно. На дворі вечір. З вікон хазяйського дому ледве чутно вибиваються звуки ніжної музики. Тепло і затишно там. Батько Толін десь похожає собі по просторій хаті, задумли о слухаючи музику. Тут-же, мабуть, Толя, чистенький, ніжний, з щічками, як проскура. Мати грає. Ні сварок у них, ні бруду, ні клопоту. Пожильці їм знесуть плату за кватирі, мужики за землю грошей привезуть. Їх ніхто не вижене з кватирі, хоч-би Толя як обидив Федька.

— Скидай, сучий сину, штани, — раптом грізно звертається батько до Федька.

Федько з-під лоба дивиться на тата.

— За віщо?—ледве чутно питає він.

— За те, що водишся з благородними дітьми. Я тобі, паршивцю, скільки раз казав: не смій з панами водитися. Не кумпанія вони тобі.

— Та я з ним не водюсь, він сам лізе.

— Жени його під три чорти од себе... Яка він тобі кумпанія?.. Лягай!

Федько лягає, але батько так б'є, що мати зостається зовсім невдоволена.

А на другий—третій день Федько знов спокушає Толю. І спокушає якраз в такий момент, коли ні одному чоловікові в голову-б того не могло прийти.

Скажемо так На дворі буря, дощ ллється з неба такими патьоками, наче там тисячі Федьків перекинули тисячі діжок з водою. Хмари аж сині, кошлаті, так і розрізують їх зеленяві блискавки. Грім тріскає з такою силою, що аж посуд звенить в шафах.

Толя притаївся біля вікна, дивиться на улицю. Пусто, нема нікого, все поховалось. Тільки з гори біжить цілий потік брудної води з бульками. Дощ січе воду, камінь, стовпчики. З ринв цілі водоспади спадають в палісадник. Темно, сіро, страшно. Мама у себе в покої лежить з пов'язаною головою—вона не виносить бурі і завжди хворіє.

Толя теж заховався-б кудись, але мама заборонила йому сидіти біля вікна і через те Толі страшенно кортить ще посидіти й подивитись.

У, який буйний та брудний потік біжить по улиці! І де він береться завжди?

Трах-тах-тах—лускає грім, і лямпа в їдальні дзвенить.

Толя тихенько хреститься й блідніє, але од вікна одійти не може.

І раптом він бачить щось надзвичайне. На улиці, в самому потоці, під дощем, мокрі, без шапок бредуть Федько, Стьопка і Васько. Вони позакочували штанці аж до живота, пацають ногами, сміються, щось, видно, кричать. Їм весело і любо! Вода, мабуть, тепла, а дощ, як душ у бані, так і обливає їх. Ось Федько підставля лице під дощ, ловить краплі ротом. Які у їх смішні, мокрі голови!..

Васько щось найшов у воді. Що то?.. Підкова. Федько ховає в торбинку. Вони знов назбірають гвіздків, підков, залізячок! А Федько раз найшов навіть п'ять копійок!

Толя стає у весь зріст на вікні і маха руками, щоб його побачили. Але хлопці не дивляться на вікно. Вони пацають ногами, бовтаються, грім тріщить у них над головами, але їм то й за вухом не свербить. Хмари над ними такі страшні, що дивитись моторошно, а їм те якраз і мило,—дощ, значить, ще довго буде.

Ось вони пританцьовують, мабуть, співають:

—„іди, іди, дощику
Цебром,
Цебром—цебрицею
Над нашою пшеницею".

І дощ іде їм на голову, на плечі, на руки. Сорочки поприлипали до тіла, потік біжить, грім тріщить.

Але Толі грім уже не страшний. Толя й сам-би побіг на вулицю. Він ще дужче маха руками, але постукати боїться, бо мама почує.

Нарешті, Федько помічає Толю і починає махати рукою, закликаючи до себе. Васько і Стьопка теж вимахують, показують підкови, гвіздки, пацають ногами, підскакують. Васько пада і сідає просто в воду, Федько й Стьопка регочуться, а Васько за ними.

Толя раптом зстрибує з вікна, швидко скидає черевички, закачує штанці і тихенько вибігає в сіни, з сіней на ґанок. На йому бархатові курточка і штанці,—жалко їх. Але хлопці вже коло ґанку і кричать:

— Іди, не бійсь! Дощ теплий.

— Та йди! От баба, мнеться. Раз—два!

Толі холодно і страшно, але він не хоче, щоб його звали бабою. Він сходить з ґанку і обережно іде до хлопців. Ніжні, випещені ніжки його спотикаються, брудний потік заливає бархатові штанці, дощ враз вимочує аккуратно зачісане волосся і курточку. Спершу від усього холодно, але потім робиться так славно, мило. Толя од приємности аж вищить і паца ногою по воді. Хлопці теж кричать і, схопившись за руки, біжать униз. Толя посередині.

Ввечері Толя хворий, горячий лежить у постелі, а Федька кладуть на стілець і луплять.

Наставала весна. Сніг зробився жовтий і брудний, а лід на річці такий, як намочений сахар. Потім почали текти річечки по вулицях, і стала парувати земля на сонечку.

Раз під вечір Стьопка, Грицик, Спірка та инші хлопці пускали кораблики по улиці.

В сей час вийшов Толя на ґанок і дивився на їх. Він сам не пускав, бо йому строго заборонено було гратись з вуличними хлопцями, але стояти на ґанку можна було.

Раптом звідкісь прийшов Федько. Кожушок його був весь мокрий, чобітки аж порижіли од води, шапка в болоті. Але він весь сяяв і махав величезною палицею, яка була вдвое більша за нього.

— Хлопці! А де я був!—закричав він ще з далеку.

— А де? А де?

Федько ловко заткнув палицю в купу мокрого снігу, зняв шапку і витер піт.

— Ху! От так наморився, братця! Ну, так і робота була!

— Та де-ж ти був? Яка робота?

— На річці був. Там таке-е!.. Крига йде страшенна. Базарний місток знесла к бісу. Он як! Ми ловили дошки... Я такого дуба витягнув, що ой-ой-ой!

Хлопцям аж дух захопило. А вони й не знали!

— Та брешеш? Правда?

— Піди подивись. Сидять тут, кораблики пускають... Я завтра в школу не піду, зранку на річку збіраюсь...

— Як у школу не підеш? А батько?

— От штука! Возьму та й не піду. Здоров, Только!

Толя чув усю розмову, і йому страшенно кортіло розпитатись, як там на річці крига йде. Але він терпіть не міг, як йому сей Федько говорив „Толька". Наче він йому товариш.

Толя одвернувся і нічого не сказав, немов не чув Федька. Але так було цікаво послухати, як крига йде на річці, що він зараз же повернувся знов і сказав:

— Здоров. Ти був на річці?

— Був.

— Здорово йде?

— Біжи подивись, як мама пустить—посміхнувся Федько і одвернувся від Толі,

Толя почервонів,—як він сміє насміхатись, мурля погане! Як пожаліється татові, йому зададуть!

А Федько росказував тим часом далі:

— Вся річка йде. Страшенно так суне та тріщить... А наро-о-ду на березі, повно! Один хлопець хотів поїхать на кризі та злякався. А я завтра поїду.

Толя хотів іти додому, але, зачувши сі слова, навіть зійшов **униз** до хлопців.

Хлопці теж були вражені,—от скажений сей Федько! Там, десь, дивитись страшно, а він полізе туди.

— Та на саму кригу полізеш?

А то-ж куди! От і палиця вже є,—показав Федько на застромлену палицю.—Весело на кригах! Я бачив, як торік їздив Антошка... Та я тоді не достав палиці.. Гайда завтра разом! Га?

Спірка й Стьопка почухались: у школу треба.

— Е, в школу! один день пропустимо, от біда велика!

Толі страшно було слухати такі розмови, але він не мав **сили** одійти.

Хлопці почухались і таки рішили іти завтра до річки. Умовились, що всі троє зійдуться на цьому самому місці рівно о восьмій годині.

Коли Федько прийшов на другий день на призначений пункт, він застав там Спірку, Стьопку і... Толю. Толя був увесь закутаний у шарфики, з-за яких визирав тільки кінчик носа та оченята. Оченята йому були якісь чудні, не то винуваті, не то злякані.

Федько Толі здивувався.

— А ти чого? Може, теж з нами?

Толя трошки почервонів і сказав:

— Я тільки підійду подивлюсь, потім піду в школу.

— Іди, дивись,—згодився Федько і почав витягати з снігу палицю. Він її сховав туди ще вчора ввечері.

Палиця чудесна була! На кінці гостра, ще й з гвіздком; як устромиш у кригу, не посковзнеться. Книжки Федько привя'зав собі на живіт і закрив кожушком. Смішно було дивитись, що він став такий пузатий.

— Наче твій тато...—сказав Спірка Толі.

То була правда, сам Толя се бачив, але йому все-ж таки досадно стало. „Тато"... Зовсім не „тато", а „папа". А потім, що-ж тут такого, що у його папи більший живіт, ніж у їхніх тат? Бо його папа багатий, от і все.

Толя їм нічого все-ж-таки не сказав, він був хлопчик делікатний, вихований. Федько,—той, як-би зачепили його тата, зразу-б грубости почав говорити, а то й битись поліз-би.

А Толя навіть щось сказав до Спірки. Але Спірка не чув, бо вони в той час підійшли до спуску з гори. Тут уже не до балачок —стало видно річку. Повіді ще не було, але яка стала чудна річка! Вся сіра, покопирсана, ряба. На березі комашньою стоять і ходять люде. Сонце хитро виглядає з-за парового млина. Галки кудись летять довгими рядами і кричать. А як блищить кінчик хреста на богоявленській церкві! Ух, гарно!..

— А ну, на випередки!—раптом закричав Федько і, як вихор, зірвався з місця.

Стьопка й Спірка заверещали й побігли за ним.

Толі теж хотілось і заверещати, і побігти, і навіть фицнути так саме ногою, як зробив Стьопка. Але він того не міг зробити—кричати на улиці не личить благородним дітям, бігти-ж трудно, бо кожушок його такий довгий та тяжкий, а на ногах глибокі калоші. Та ще на спині ранець з книжками.

Толя тільки дивився, як миготіли ноги Спірки та Стьопки. Ось Стьопка загубив книжки. Зупинився, підхопив, знов фицнув і полетів за передніми.

Толя нагнав їх аж коло самої річки. Зблизька річка здавалась ще чуднішою. Видно було, як помалу, тяжко йшла крига. Лід тріщав, лускався, крижини лізли одна на одну, чисто було схоже на те, як женуть великий гурт волів. Вся сіра маса худоби сунеться помалу, але де коли один віл вилізе на другого, і тоді в тому місці починається гармидер: воли налізають один на одного, стоять, крутяться, аж поки ті, що почали гармидер, не проштовхнуться наперед.

По всьому березі стоїть народ. Хлопці жевжиками просуваються по-між дорослими і без перестанку кричать дзвінкими веселими голосами. Скільки тут школярів, які завтра скажуть учителю, що їм у сей день „голова боліла" і вони не могли прийти „в клас"!

А річка все суне і суне вперед. Крижини з мокрим рипом труться одна об одну. Вони такі поважні та старі, аж жовті. Звідки вони такі поважні та старі, аж жовті? Звідки вони припливали сюди? І куди попливуть? От сісти-б на одну з них і їхати на ній десь далекодалеко. Кругом другі крижини, їх треба одпихати, щоб не лізли на сю, а то як налізуть, то потоплять. Добре, як встигнеш перестрибнути на другу, а як шубовстнеш в воду? А вода—ух! чорна, глибока та холодна, аж пищить.

Але знаходяться смільчаки, що стрибають на крижини і їдуть на них якийсь час. Десятки хлопчачих очей з заздрістю слідкують за молодцями. А молодці візьмуть та ще й ногами потопають по льоду: от, мовляв, крига яка—не провалиться. Де-які з них перестрибують на другі лідяки і навмисне зупиняються на самому кінчику над чорноземною, густою водою.

— А ну, ти там! Хочеш раків половить?—кричить хто-небудь з дорослих на молодця.—Злізай на берег!.. Шубовстне в воду—витягай його.

Молодець ніби не чує, але, потопавши на кризі, сходить на берег.

Толя часто подивлявся на Федька: ну, що-ж він не йде на кригу?! Федько щось говорив Стьопці й Спірці і показував на річку головою.

Толя підійшов ближче і почав слухати.

— А то, що стрибають тут...—говорив Федько,—подумаєш, яка штука. Ні, нехай хто на той бік по кризі перейде, от буде герой!

— Ну, на той бік!—покрутив головою Стьопка,—як затре кригою, що будеш робити?

А ти на другу!—блиснув очима Федько.—А з тої ще на другу! От зроби так! Зробиш? Га?

А ти зробиш?

— Може, й зроблю...

Толі страшенно хотілось подивитись, як Федько буде стрибати з крижини на крижину. Він пострибає і, розуміється, злякається і почне плакати; його знімуть з криги, а всі потім будуть з його сміятися. Хай не задається.

— Ні за що не зробиш!—сказав Толя Федькові, киваючи на річку.

Федько мовчки подивився на його і нічого не сказав. А Толя бачив, як у Федька навіть губи побіліли, а очі стали такі чудні, гострі, коли він вдивлявся в кригу. Ага! Мабуть, боїться.

— А ну, спробуй!—знов сказав Толя.—Ти-ж хвалився, що будеш їздити на крижинах. А ну!

А крижини сунули та сунули. Иноді вони розривалися, і між ними робилась чорна, страшна латка води. В тій воді пливла солома й трісочки. І солома й трісочки крутились і десь зникали,—так вертіло там воду.

— А давай об заклад, що перейду на той бік!—вмить звернувся Федько до Толі.

— Ба не перейдеш!

— Ну, давай! Об що йдеш! Як перейду, даси мені свій ножик, що з костяною ручкою. А як не перейду, я тобі дам свого чижика. Хочеш?

Толі зовсім не хотілось чижика,—на віщо йому чижик,—але він згодився.

— Ну, добре! Давай руку. Спірка перебивай.

Спірка перебив, і Федько став тісніше підперезуватись, одлавши Стьопці свої книжки.

— Тільки ви мовчіть...—тенором сказав усім Федько.—А то як побачать, що я хочу переходить на той бік, то не пустять. Нехай думають, що я хочу коло берега походити.

— Добре!..

Федько підперезався, взяв у руки палицю, спробував її і насунув щільніше шапку.

— Ну, гляди-ж!—промовив він до Толі якимсь чудним голосом і пішов просто на кригу.

— Федько пішов! Федько пішов!—закричали хлопці, які вже давно зачіпали його, щоб ішов на кригу.

Федько стрибнув на лід, і, наче пробуючи його, потопав ногами. Крижина добра була, товста, міцна.

Федько потрошки наблизився до другої, походив і палицею зміряв, чи товста. Потім озирнувся до берега і раптом стрибнув на другу крижину.

Спірка, Стьопка й Толя дивились за ним з замиранням серця.

— А куди ти там—закричав до Федька якийсь робочий збоку—куди понесло тебе? Вертайсь назад!

Але Федько, мов не чуючи, підбіг на край своєї крижини і знов став тикати під нову крижину. Та була зовсім тонка. Спробував надушити її палицею,—угинається. А позаду кричать і махають руками, щоб вертався. Федько вибрав иншу,—ся товща. Розбігся і стрибнув. Крижина тільки злегка хитнулась і заспокоїлась.

— Та що він сказився, паршивець!—закричали вже инші на березі—куди його потягла нечиста сила. Ей, ти, вертайся сюди зараз!

— Ну, дивіться на сього одурілого хлопця!

— Та біжіть стягніть його, сукиного сина! Але бігти було вже пізно. Федька несло вниз, і він був уже на середині. Він часом оглядався, піднімав на палиці шапку, весело крутив нею і кричав щось. Розібрати не можна було, що він саме кричав, але чути, щось веселе і завзяте.

— Та чий він?—питалися кругом.

— Федько, Івана типографщика син. Халамидро звісне.

— Ну, й пробий голова... Ач яке виробляє!

А Федько, справді, щось надзвичайне виробляв на річці. Він то повз на животі по тонких крижинах, то впірався палицею і перестрибував через водяні латки, то бігав з кінця в кінець криги, не маючи виходу. З. авалось, ось-ось налетить на його ота кучугура криги, зітре, зімне й сліду не зостанеться од комашинки-хлопчика. Але комашинка якимсь чудом ловко видряпувалась на самий гребінь кучугури, скоренько з'їзжала з неї і бігла знову, з крижини на крижину.

На березі було тихо. Хлопчики замерли з роззявленими ротами і широкими очима. Старші хвилювалися і пильно слідкували за кожним рухом „шибеника". Як той щось замнеться, так всі зараз затурбуються; де-які починають кричати всякі поради:

— Вправо! вправо бери, сукин син!

— Куди вправо?—махає на порадника другий рукою.—Там вода, хай жде, друга крижина підпливе... Не р шся, стій на місці!

На щастя, Федько не може чути ніяких порад і щасливо добірається до берега.

Хлопчаки починають од щастя пищати, боротись, кидати камінням у кригу. Дорослі лекше зітхають і, хитаючи головами, лають Федька-халамидника. Але в лайках нема ні злости, ні досади. Ловкий хлопчак, що й говорити. Як пробрався, собака, га?

Федько з того боку махає надітою на палицю шапкою. Той беріг пустий, бо туди не можна пройти з улиць—чиїсь мури і тини.

— А як же він назад добереться? Невже знов по крижинах?

— А так і є, він знов по крижинах.

Справді, Федько стрибнув на крижину, потім на другу, і знов на березі усі притихли, слідкуючи за одчаянним хлопцем. Ніхто вже не кричав порад, ніхто не лаявся, тільки не зводили очей з маленької комашинки, яка дряпалась, бігала серед страшних сірих крижин, стрибала, метушилася. Така маленька комашинка, а як вона ловко, безстрашно обдурювала величезні шматки льоду, що з тріском лізли на неї, немов збірались розчавчити нахабне живе створіння. Як се створіння топтало ту сіру купу криги і ще навіть часом вимахувало своєю малюсінькою паличкою.

— Ну, й шибеник!—зітхав хто-небудь, як Федько видряпувався з скрутного місця.

А „шибеник" все ближче й ближче присувався.

Ось уже недалеко. Видно вже, як швидко оченята його бігають на всі боки, вишукуючи місце, де перестрибнути. Найшов. Вперся палицею. Палиця сприснула. Ударив дуже в лід і знов уперся. Стоїть добре. Раз! і вже на другій крижині. Жилаве чортове хлопча. Стриба, як кішка.

І от хлопча уже на березі. Круг його крик, писк товаришів. От-це молодець, так молодець. От як треба!

— Ну, щастя твоє, що ловкий!—качають головами дорослі. Але не лають і не сердяться,—що говорити такому зайдиголові

Толя аж задихався, дивлячись, як Федько перебірався по крижинах. А зате як інтересно, як весело! От-би взять та собі побігти. Тільки скинуть калоші, а то в них важко. То зовсім не трудно. Узять у Федька палицю, встромляти у лід і стрибать. Велика штука!

А коли Федько вийшов на беріг, коли його отовпили хлопці і з радістю та захватом дивились на його, як на героя, Толя почув, що він теж може перейти. І не тільки може, а от візьме й перейде!

І він, нічого нікому не кажучи, хутенько скинув калоші, зтрусив ранець з плеч на землю і підійшов до Федька.

— Дай мені свою палицю!—сказав він. Федько здивовано подивився на панича.

— Нащо тобі?

— Я теж хочу йти на той бік.

— Куди?

— На той бік.

Спірка й Стьопка так і фиркнули. Але Федько не засміявся.

— А як упадеш у воду?

— Не бійсь, не впаду. Давай!

— Лучче не треба. Только... Ти не вмієш.

— Овва! Ти один уміеш. Ну, давай палицю, Що, може, жалко?

— На. .—стиснув плечима Федько—тільки гляди...

Толя взяв палицю і пішов на кригу.

— А куди знов? Чого? Хто?—раптом закричали люди, побачивши.

Але Толя, так само як Федько, побіг далі і стрибнув на другу крижинку. В сей час насунула ціла купа льоду і одрізала Толю від берега.

Толя опинився сам серед страшних. холодних крижин, які всі ворушились, лізли одна на одну, тріщали, крутились.

На березі щось кричали, бігали. Толя розтерявся—хотів бігти назад, але не можна: перед ним ціла смуга води. А ззаду суне величезна скеля льоду. Вона наче спеціяльно хоче налізти на Толю, так весь час напірає на його кригу.

Толі зробилось страшно. В руки стало якось дуже холодно, ноги ослабли і сковзались по льоду. Хотілось упасти на лід, притулитись до його всім тілом і кричати, кликати на поміч.

Але він і те боявся зробити. Тільки стояв і тихенько став плакати.

А люде на березі хвилювались, кричали, радились, як вирятувати Толю, і не знали, що зробити, бо кожний радив одне, другий друге, третій трете. Всі йшли рядом з крижиною, на якій стояв і плакав Толя, кричали, махали руками, кудись когось посилали. А Толя тим часом все плив далі. Він уже випустив палицю з рук і хукав на червоні пальці, обливаючи їх сльозами

Де-які з дорослих пробували зайти по крижинах до Толі з другого боку, але крига угиналась, ломилась під ними, і один швець навіть трохи не впав у воду.

В сей час звідкись узявся Федько. Він, як тільки Толя розтерявся на льоду і всі побачили, що злякався,—десь зразу зник. Його навіть хотіли вилаяти, що призвів панича до такої біди. Але Федько як під кригу пішов.

— Ага! Злякався, стервин син! Шибеник чортів, навчив хлопця та й утік.

Усі вже знали, що Толя—хазяйський синок, а де-які навіть побігли за його папою.

І от, коли всі метушились, бігали, і не знали, як вирятувати Толю, несподівано з'явився Федько. В руках йому була довжелезна палиця, в яку він почав забивати гвіздка, раз-по-раз заклопотано подивляючись на Толю. Спірка й Стьопка всіма силами старались помагати йому.

Ну, гвіздок забитий, держиться добре.

— А ну, гей, дай дорогу... З дороги-ж!

Всі розступились на крик. А диви, знов сей шибеник'

Але він з палицею, чи не рятувать панича збірається?

— Ти куди, халамидро?

— Дорогу!.. А ну, дайте дорогу!

Федько продерся крізь юрбу, вибрав крижину і стрибнув.

— Держись, Только! Я зараз буду коло тебе! Держись, не бігай, стій на місці!

Толя, забачивши Федька, захвилювався і хотів бігти йому назустріч, але приказ Федька зупинив його.

Хвилин через п'ять Федько вже був на Толіній крижині.

— Ну, давай руку... Іди за мною. Та не бійсь, іди сміливо. Палицю візьми та впірайсь... Ну, так... Держись... Стій... Я перестрибну, а ти підожди...

— Ой, не ходи!.. Я боюсь...—ухопився за Його Толя.

— Та стій! От дурне... Я перестрибну і присуну до тебе свою крижину, а ти перейдеш... Бо сам-же не перестрибнеш...

Федько перескочив, підбіг на край своєї крижини і вперся палицею в сусідню купу льоду. Крига зашаруділа і підсунулась до Толі.

— Тепер переходь сюди!.. Ну, от бачиш... Тепер іди на сей край. Іди сміливо, не бійсь... Ставай тут. Стій, не бійсь. Я піду назад, підштовхну тепер до берега...

Федько перебіг на другий кінець крижини і тільки хотів упертись палицею в дно річки, як раптом під ним почувся тріск, крихка крижина розломилась надвоє і Федько зник з льоду.

Всі так і замерли.

Але Федько не потерявся; він ухопивсь руками за кригу і зо всієї сили пнувся, щоб його не знесло. Але на латку води, яка сталася від сього, вже сунула нова крига. Вона знесе Федька.

Толя побачив се і з криком забігав по крижині.

— Толю! Толю!—кричав Федько.—Подай мені палицю свою... Подай палицю... Я вилізу.

Але крижину в сей час підбило до берега, і Толя, як стрілка, вилетів з неї.

Стьопка, Спірка й инші хлопці кинулись до Федька і протягнули йому палицю. Федько весь посинів уже і хотів взятись за палицю, але рука не слухалась, заклякла.

А підійти до його не можна, бо крижина угинається, заливається водою і може розломитись знов.

— Стьопка, ляж на лід та підсунься до мене,—прохрипів Федько.

З берега дорослі щось кричали, але хлопці їх не слухали. Стьопка ліг і став підсуватись до Федька.

— Зійдіть там з криги, хто лишній,—крикнув Стьопка, озирнувшись.

Але в сей час один з хлопчиків подав Стьопці шворку, з'язану з поясів. Стьопка кинув її Федькові.

— Хватай, Федю! Хватай... Швидче, Федю, бо крига йде.

Федько протянув руку, але знов ухопився нею за лід.

— Не можу...—прошипів він—руки не держать, упаду...

І раптом вхопив зубами за шворку, набрав повен рот, міцно стиснув зуби і мотнув головою, мовляв,—„тягни!"

Стьопка, хлопці й дорослі з берега почали тягти Федька.

— Держись, Федю, держись, нічого... Ех, держись ще трошки! Браво!

Федько був весь синій од холоду того, що держався зубами за пояс. Але як тільки витягнули його на тверде, він став на ноги і почав швидко-швидко топати й махати руками. Вода лилася з нього, зуби йому цокали, але він на те не вважав.

— Нічого, не перший раз, я сеї зими три рази на льоду провалювався. Треба тільки бігати.

Але йому не дали побігати. Десь узялись папа й мама Толіни, а з ними мати Федькова. Толя, побачивши їх, затрусився і з криком та плачем кинувся до їх.

— Папочко!... Мамочко!... Я не винен, я не винен!..

Але папа й мама не дали йому говорити. Схопили його під руки і потаскали до дому.

Мати Федькова теж схопила Федька і так торсонула, що з того аж бризки посипалися.

— Додому, іроде! Ось я тобі покажу!

І знову так потягнула, що Федько мусив бігти за нею. Такою блідою й лютою Федько ніколи не бачив свою матір.

А попереду батьки тягли Толю, який весь час спотикався, щось кричав і голосно плакав. Батьки йому щось одповідали й шарпали так, що Толі кілька разів спадала з голови шапка.

Раптом вони зупинились і підождали Федька з матір'ю.

— Він був на льоду?—грізно звернувся батько Толін до Федька.

Федьку було дуже холодно, зуби йому не переставали стукати, все тіло боліло од шарпання матері, але він все-таки встиг помітити, що у батька Толіного аж слина запеклася на губах, а очі налились кров'ю. А Толя з жахом задирав голову то до мами, то до папи, і жалібно говорив:

— Я не винен, я не винен...

— Мовчи!—крикнув до його батько і знов повернувся до Федька.

— Він був на льоду?

— Був...—цокаючи зубами, сказав Федько.

— Неправда! Неправда!—ще жалібніше і з страхом забився Толя.—Я не хотів іти, а вони мене потягнули на річку. А потім Федько узяв і пхнув мене на кригу... Спитайте всіх... Я не винен...

Федько аж труситись перестав і подивився на Толю. А мати Федькова так і спалахнула:

— Та що-ж ти собі думаєш, люципере ти! Та батько-ж з тебе три шкури здере, та він-же на тобі живого місця не оставить. Чом тебе чортяка не вхопила там у воді, ти, ідоляко!

І вона зо всієї сили ударила Федька по голові. Федько аж упав на одно коліно і закрив руками голову. Мати знов хотіла ударити його.

— Підождіть, Іванихо!—зупинив її батько Толін і підняв Федька.

— Встань... Чекайте, Іванихо... Я хочу спитать його... Федьку, я вірю тобі, я знаю, що ти ніколи не брешеш, не бреши й тепер; говори, ти потягнув Толю на річку?

Федько трусився, коліна йому зігнулись і хилитались на всі боки. Він мовчав.

— Говори-ж, падлюко!—торсонула його мати.

Федько глянув на Толю,—той великими, повними страху й тоски очима дивився прямо на його. Сльози текли йому по щоках і зупинялись в куточках рота. Толя машинально злизнув їх язиком і все дивився на Федька з чекання чогось страшного.

— Ну, говори-ж, Федьку!—нетерпляче сказав батько Толін.

Федько одвів очі од Толі, похилився і тихо сказав:

— Повів...

— І пхнув його на кригу?

— Пхнув...

— Паршивець-же ти!—крикнув Толін батько і сильно хляснув Федька по лиці. А потім повернувся до Федькової матері і сказав:

— Надіюся, що на сей раз ваш чоловік покарає його, як слід... Инакше, лучче очистіть мені кватирю.

Федькові знов упала з голови шапка, як ударив його Толін батько. Він підняв її й подивився на Толю. Але Толя тулився до матері, яка милувала вже і жаліла його.

А ввечері, коли мав прийти батько Федьків з роботи, Федько кашляв і облизував гарячі губи. Йому було страшно жарко.

— Ага, бухикаєш, кашляєш, ідоле?—обзивалась од печи мати. Підожди, підожди, візьме тебе чорт... Ось нехай ще батько прийде та прогріє ще ремінем. Що, єсть жар?

— Єсть...—тихо одповів Федько, а сам придивлявся, як в очах його стояли дивні жовті й зелені плями.

Коли батько прийшов і мати стала йому росказувати, Федькові в очах уже було зовсім жовто і голова була страшно тяжка і гаряча; так була тяжка, що не можна було держати її на плечах і хотілось покласти чи на стіл, чи на землю, чи хоч у піч,—аби покласти.

Мати говорила, але Федько навіть не слухав і не пам'ятав уже нічого. Він тільки крізь сон бачив, що татуньо чогось страшенно став лютий, такий лютий, що аж говорити не міг і тільки хапався то за горло то за ремінь.

Потім Федька поклали на стілець і били вже, як слід. Але Федько й на сей раз навіть не скрикнув. Тільки як батько пустив на мент руку, якою держав його, Федько впав до долу й не рушався.

— Встава-ай!!!—ревнув батько й шарпнув сина за руку; але рука була така гаряча, а лице сина було таке дивно спокійне, що батько кинув ремінь і нахилився до Федька. Федько вже нічого не чув і не бачив.

А через три дні він лежав мертвий. Разів зо два він приходив до пам'яти, питав, чи били Толю, щось бурмотів і знов падав непритомний. А в непритомності когось просив, комусь грозився і все чогось допитувався у Толі.

Батько й мати не одходили від його постелі, трусились і мовчки боролись з смертю. Але смерть поборола.

На четвертий день Федька ховали. На кладовище йшли хлопці зо всіх сусідних улиць. Спірка, Стьопка й Гаврик плакали навзрид.

А Толя тихенько виглядав із вікна. Мама йому строго наказала не виходити до уличних хлопців.

А йому було цікаво подивитись, як будуть ховати Федька-хламидника.

Коли Федькова труна сховалась за рогом улиці і не було вже нікого видно, Толя одійшов од вікна, перекрутивсь на одній нозі і побіг гратися з чижиком.

Сього чижика він сказав Федьковій матері віддати йому, бо він його виграв у Федька.

КРАСА І СИЛА.

(Уривок).

Прокинувся Сонгород. Ярмарок. На улицях стоїть туман пилу: торохкотять вози з прив'язаними до них кіньми, волами, коровами, телятами; літає солома, шерсть; «дядьки», поспускавши з полудрабків ноги, по три, по чотирі, а то й цілими купами поспішають до базару. А на базарі галас, регіт, рев, викрикування, закликання, гукання; ряди возів, ряди перекупок, жидів, кацапів, ряди шатрів із хустками, намистами, кожухами, ряди з рибою, ряди з паляницями, ряди з дьогтем, салом, сіллю. І туман пилу по всьому.

Тихий, спокійний, навіть флеґматичний український ярмарок. Нема в йому ні зайвої турботи, ні зайвого крику, ні зайвої біганини: мирно, спокійно,—і легкий кольор флеґми на всьому. Тільки коло жидів, бублейниць та циган і почуєш несамовиті крики, безсоромну брехню, тільки коло них побачиш бійку, иноді кров і раз-у-раз поліцію.

— Бублички! гарячі! на салі, на маслі, на всім продовольстві! П'ять копійок за три пари, сім—десяток! Добірайте, дядьки, молодиці, гарненькі дівчатка!

І підійде дядько з батогом у руках, уважно обдивиться бублики, калачі, паляниці, спитає по чому, подумає трохи, поторкає обережно пальцем і мовчки одійде собі.

— Куди-ж ви дядечку? Паляниці-ж, як сахар. Десять копійок, дядю! Ну, за дев'ять оддам!

— Знаєм ваш сахар!— бовкне собі під ніс «дядько» і так само піде далі, проштовхуючись, роздивляючись, обмацуючи й одходячи...

— Ах, какиї ви стали скупиї?—докірливо хитає головою молодий жидок засмаленій, товстопиційй дівці, що роздивлялась на червону з зеленими квітками хустку.—Самая петербурская матерія!... По самой первой моді!... Ах, і скупиї, баришня... ето не хорошо!

— Дам тридцять п'ять!—підніма голову дівка, не випускаючи хустки.

— Меньше, как шезьдесят, накажі мінє господь, не можна!.. Вам какіх ниток?.. Какиї ви скупиї! Такая багатая і красівая баришня і только тридцять п'ять... Здачі? Суре, ґіб їм здачі... Нету?.. Вот я січас дам здачі, одну минуточку... Єслі ви хотіте купіть етот платок, я вам для вас можу отдать за 50 копійок... По знакомству...

Мовчки, довго роздивляючись, стоїть дівка біля хустки і, нарешті, розв'язує край своєї хусточки, виймає гроші, довго лічить їх, оддає жидкові, пильно-обережно склада хустку і одходить,—тихо, спокійно, задоволено.

А ще тихіше, ще спокійніше ярмаркують на воловій та кінній.

Веде пару сіреньких, невеличких бичків худенький, маленький трохи сивенький „дядечко", з одною випущеною штаниною із полотня, ною латкою на коліні, в брилі, з таким носом, що здавалося, сей дядечко ще змалечку не цурався чарочки.

— Що за бички, синій ніс?

Мовчок, тільки суворий погляд з-під сивеньких брів і сердите „гей!"

— Дядьку! земляк із буряковим нюхачем! Що за бички дам?

— Зашмаруй наперед ряботиння!—одмовляє синій ніс,—а тоді й питайсь про бичків,—полякаються! І, задоволено всміхаючись, прямує собі далі і так само скрізь розмовляє, задоволено посміхається і ходить доти, поки жінка не одніме волів, не продасть їх кумові і тим самим не одбере у його спроможности ходить, перекидаться гострими словами, тим самим не одбере всю мету його ярмаркування.

А сонце пече, розлива по тілі якусь млявість; пахтить кінським гноєм, молодими огірками, житнім хлібом, таранею, дьогтем. У довгій вузькій вуличці возів, затовпленій кіньми, волами, людьми, чути регіт, сварку, торгування; на возах, завалених лантухами, сіном, свіжою травою, свитками, голосно перегукуються молодиці, дівчата, невеличкі хлопчики; на вигоні площі, підгукуючи, підкидаючи ліктями, хлопчики силкуються удать із себе шмулів, буланих, кацапів то що; коло річки, вибрикуючи, похнюпившись, весело ржучи, товпляться коні, корови, воли.

Але торг провадиться повагом, не хапаючись, не передираючись один перед другим; торгуються спокійно, поважно, де-не-де із смішком, із тонкою іронією, з коментаріями до товару; торгуються без видирання очей, без дикого запалу, без хитрощів, але з тонким підходом. Надходить поважний „дядько" в новій свиті, в картузі, з маленьк-

кими очима під густими бровами, з тонкими губами і невеличким ряботинням по худому лиці; підступає він до купки, що стоїть, поспіравшись на коней і розмовляючи тихо та мирно. Навкруги, звичайно, коні, люде; всі товпляться, штовхаються, пролазять між кіньми, перегукуються, регочуть. Дядько розводить дві спини коней, просовується і, потягнувши злегка за картуза, промовляє:

— Драстуйте! боже поможи!

— Спасибі!—одзиваються де-котрі і, не переміняючи постав, слухають далі якого-небудь оповідача. Дядько теж постоїть, послухає, подивиться иноді на конячок і, намітивши яку-небудь вороненьку з худими боками, з витертим чубком і повисмикуваним хвостом, наче знехотя ткне батогом у бік і теж знехотя, ні до кого властиве не звертаючись, бовкне:

— А що просить?

Конячка крутне хвостом, переступить на другу ногу, зітхне з присвистом і знов похилиться; а хазяїн її, одвернувшись трохи оповідача і міцніше упершись ліктем, теж наче знехотя муркне:

— Три красні.

— . . . Ну, та й говорю йому, значить, тому-таки панові,—чується з купки—„змилуйтесь, ваше благородіє, я-ж тут хіба як? хіба я що?“ А він, чорт його знає, чи вже таке з роду погане, чи... як заверещить: „на неділю у тюрму!..“

— А дві?—знов торкає пужалном конячинку дядько. Коняка знов крутить хвостом, зітхає і переміняє ногу; хазяїн знов трохи одвертається, знов умощується зручніш на спині і одповідає:

— Двадцять сім дають.

— Та, мабуть, невеличких?

— Чого? Хіба не стоїть? Кінь, як кінь.

— Та вже-ж! І голова, і вуха є... Дві берете?

— Та що ви, земляк!—всміхається хазяїн і повернеться вже зовсім до дядька.—Хіба вже я як? у бога теля з'їв, чи що? Узять дві, як до їх дають ще сім!

— Та й беріть!

— Та й візьму!

— Та й держіть!

— Та й вдержу!

Дядько одходить трохи, повештається навколо, потикає в боки де-яких конячок і наче зовсім ненавмисне опиниться коло вороненької.

— А що, держите?—ледве всміхаючись, кидає він до хазяїна конячки...

— Держу.

— А поснідали добре?

— До обіду не далеко.

— Ну, то... зверху додам два.

— Ні, буде холодно. Коняка добра... молода.

Дядько підходить ближче, мовчки підніма голову вороненькій, розтуляє рота й дивиться в зуби.

— Та що там?—всміхається хазяїн,—хоч дивіться, хоч ні, а більш п'яти не дасте.

Дядько не відповідаючи, обходить навкруги, підніма ноги, мацає боки, тягне за гриву, б'є по клубах і, наче твердо обміркувавши, рішає:

— Ну, то от так... Держіть руку... Двадцять п'ять і (б'є з повагом) кришка!

— Ні!—хова руку хазяїн,—як не три, то й не тратьте, куме, сили.

— То так-таки й три?

— Та так.

— Ну, а так, щоб продать?

— Щоб продать?—замислюється хазяїн—так, щоб продать, то от що: дасте двадцять вісім і беріть. Хай вже...

— А як по-божому?

— Та що ви, дядьку, торгуєтесь?—вмішується один із купки, в широченному брилі, з веселим, лукавим поглядом.—Криця, не лошиця: біжить-дрожить, упаде,—лежить. Сестра її в Київі з гори бігає.

В купці посміхаються, дядько поважно обдивляється, хазяїн пильнує його.

— Ну, двадцять шість... Держіть руку!

— Двадцять вісім!

— Двадцять шість!

— Двадцять вісім!

— Ще й цибулю на хвіст—додає бриль.

— Ну, то щоб не по-вашому і не по-мойому.

— Держіть руку... Держіть. Двадцять сім!

— Та давай, Данило,—радить бриль,—бо вороненька вже стелеться.

— Ще-б полтинника...—чухається Данило.

— Е-е...—докірливо хитає головою дядько, виймаючи гроші й одлічуючи 27 карбованців,—ще мало вам... Беріть!

— Ну, хай іде... Давайте... Хай вам бог помагає, а конячинка, їй богу, добра!—перелічуючи гроші, ховаючи у кишеню й передаючи оброть дядькові, зітха Данило.—Як-би не така скрута... Ех!..

— Прощавайте!

— Щасливо.

— Но!

І скоса поглядаючи на вороненьку, посмикуючи часами за оброть, пропихаючись між купами людей і рядами коней, прямує собі дядько до воза. Але, зустрівшись із земляками, спиниться, розбалакається, обіпреться теж на спину вороненькій і, слухаючи якого-небудь оповідача, поважно на запити покупців одповідає:

— Не продажня.

Спиридон Черкасенко.

Нар. 1876 р.

Народився в містечку Новий-Буг, на Херсонщині, в селянській сім'ї. Вчився спершу в двохкласовій школі, а потім скінчив Новобугську учительську семінарію. З 1895 року вчителював — спершу на селі, потім на залізниці й на шахтах у Донбасі. Після революції 1905 року мусив покинути вчителювання, а з розвитком української преси та видавництв став приймати близьку й постійну участь в літературному житті українському, зробившись письменником і публіцистом-професіоналом. З провінції на постійне життя перейшов до Київа. Бере участь у всіх українських журналах і газетах, надто в соціялістичних— „Слові", „Вільній Україні" (1907 р.) і в „Дзвоні" (вкупі з В. Винниченком — 1913-1914 р. р.). Від 1919 року — за кордоном, на у-енерівській еміграції.

Друкуватись почав в 1904 році в „Л. Н. В." після поради українського письменника М. Чернявського.

Псевдоніми С. Черкасенка: Петро Стах, Провінціял.

Бібліографія.

І. Черкасенкові твори: «Хвилини», Зб. поезій К. 1909.—Твори, т. І (поезії). Відень, 1920 р.—Твори т. ІІ. (поезії) Відень, 1920 р.—(П'ятнадцять поезій). «Укр. Муза», К. 1908.—На шахті, малюнки з шахтарського життя. К. 1909 (Чорний блиск. «Чепуха». Необережність. П'яниця. Воронько. Весною).—Вони перемогли, оповід. К 1917 (Вони перемогли. А потім? Побачення. Блажчукове весілля. Юдита. Великодна ніч. Весела людина. Сашків кінець. «На посту». Патріот. Що сильніш? Лаборантка. Прикрий епізод. Нескінчена поема Толя. Марта і Марія. Нерви).—Весною, опов. (Відб. з «Рідного Краю») Полт. 1907.—А потім? оповід. «Л. Н. В.», 1908, VII.—Що сильніш, оповід. «Дзвін», 1913, VII—VIII—Запуда, оповід. „З життя укр. вчительства", зб. оповідань П. 1919.—В старім гнізді, драмат. нарис в 4 діях, П. 1907—Повинен, драм. етюд. „Терновий вінок", альманах: К. 1908; окремо: К.-Х. (1918) —Жах, ескіз (драм. етюд) «Л. Н. В.», 1908, X. Окремо: К.—Х. 1918.—Жарт життя, комедія на 3 дії. К 1908.—Хуртовина, драма на 5 дій. К 1908; К 1918—Петро Кирилюк, драма на 4 дії «Укр. Хата», 1910, V-X.—Газетна помилка, жарт на 1 дію. Аматори, жарт на 1 дію. К 1913—Земля, драма в 4 д ях. К 1913.—Казка старого млина, драма. «Дзвін», 1913. XI-XII.—Казка старого млина, драма (на 4 розділи) К. 1918.—Прометей, драм сцена Пам'яти Т Шевченка. «Дзвін», 1914, II—Чорт і шинкарка, комедія на 3 дії С. Кшивошевського. Перекл. С Черкасенка.—Про що тирса шелестіла, трагедія (на 5 дій) К 1918. Страшна помста, драма—казка на 5 карт По Гоголю К. 1918.—Чорна Рада, картина козацького життя XVII в. (на 6 дій і 7 одмін) по П. Кулішу. К 1918.—Як вродилася пісня, казка. П. 1907; Черк. 1918—Убогий жид. казка. П. 1907;

Черк. 1917.—Безпритульні. Воронько—оповід. „Світло“, літерат. ілюстрований збірник для дітей. К. 1908.—Ахметка, опов. К. 1911—Яма, опов. К. 1911.—Воронько, опов. К. 1917.—Гараськів великдень, опов. К. (1917) —Маленький Горбань та інші опов. К. 1917.—Маленький Горбань та інші опов. К. (б. р.) (Маленький Горбань. Яма. Безпритульні. Гараськів великдень. Воронько. Ахметка).—„Діткам“, казки й вірші. П. 1907.– Про небо, популярна астрономія (за Фламаріоном) ч. 1. П. 1907, ч. II К. 1909, вид. 2-ге Черкаси, 1917.—Ялинка,—як упорядковувати дитячі свята. К. 1912.— У шахтарів. Як живуть і працюють на шахтах, опов. К. 1919. Маленький Горбань Безпритульні. Гараськів велик день,—оповід. Черк. 1920 (хрестоматія„ Слово“, зб. I, вп. 5, 6, 7).—Сашків кінець, опов. Всеукр. Держ. В.-во, Х. 1921.

II. Про С. Черкасенка й його твори: *П-ський, Л.* С. Черкасенко—„В старім гнізді“, драмат. нарис в 4 діях П. 1907. „Україна“, 1907, VII-VIII. —*Шаповал М.* Спиридон Черкасенко—«Жарт життя», комедія на три дії. К. 1908. «Л. Н. В.», 1908, Х.—С. Черкасенко (біо-бібл ограф. замітка) „Укр. Муза“, К. 1908.—*Єфіан. М.* Спир. Черкасенко—Хвилина. Збірка поезій. к 1909. «Будничність». Льв. 1909, ч. 1.—*Старицька-Черняхівська Л.* С. Черкасенко—„На шахті“, (збірн. опов.); «Хвилина», (зб. поезій) „Л. Н. В.“, 1909, I.—*Личко Н.* Спиридон Черкасенко (Поезії, драма «В старім гнізді») „Укр. Хата“, 1909, I-II.—*Стоколос Я.* Театральні Замітки, про п'єсу Черкасенка «Земля» І «Укр. Хата», 1912. IX-X.—*Єфіан М.* Сп. Черкасенко —Земля, драма в 4 діях К. 1913. «Укр. Хата», 1912, XI-XII.—*Вороний М.* С. Черкасенко—Казка старого млина К. 1914. «Л. Н. В.», 1914, IV.—*Бурчак Л.* Смерть сказки (С. Черкасенко «Казка старого млина») «Укр.Ж.», 1914, V-VI—*М-ський, М.* С. Черкасенко—Вони перемогли (зб. опов.) К. 1917. «Л. Н. В.», 1917, I—С. Єфремов—Черкасенко, С. Уміщ. в істор. укр. письм. К. 1917.—*Волошин О.* С. Черкасенко—«Маленький Горбань», оповід. Київ. 1917. «Книгарь», 1917 р. ч. 2.—*Родников В* (Про збірку опов. «Маленький Горбань», про оповід. «Ахметка». „Огляд укр. дитячої л-ри“). к 1918.—*Русова, С.* Черкасенко, С. «Як вродилася пісня». Казка. Вид. 2. Черкаси 1918. „Книгарь“, 1918. ч. 5.—*Старий, В.* Черкасенко, С. «Повинен», драматичн. етюд. К. 1918. «Книгарь», 1918, ч. 7.—*Гай, П.* Черкасенко, С. «Жах», драматичний етюд, Київ, 1918 р. «Книгарь», 1918, ч. 9.—*Кисіль, Ол.* Черкасенко, С. „Про що тирса шелестіла“, трагедія. К. 1918 «Книгарь», 1918, ч. 12-13.—*Богацький, П.* Черкасенко, С. «Хуртовина», драма, К. 1918, „Книгарь“, 1919, ч. XVII.—*Коряк, В.* Місто в українській поезії. Стаття перша—«Шл. Мистецтва» 1921, I. Стаття друга—«Шляхи Мистецтва». 1921, II—*Плевако, М.* С. Черкасенко—Сашків кінець, опов. X 1921. В ст. «Укр. дитяча літ-ра в 1921-1922 р.р.» «Книга», 1923, II.

С У Ш А.

Межою йду. Гадюкою з-під мене
Біжить вона кудись у далечінь,
А там село, людське життя злиденне
І горенька незмірна глибочінь.
Іду... Куди? І сам того не знаю.
Дзвенить співець весни десь у горі,
Земля, поля і марево без краю
Далеко котиться в шаленій грі.
Горить... пече... Усе довкола мліє...
Дощу! дощу! Порепалась земля,
Де-де чорніє мертве ще рілля,
І душу жах пройма, і серце ниє,
Бо голод цар крилом вже грізно віє
І пашеку страшенну роззявля..

НІЧ.

Тихая ніченька—ніч чарівненька
Землю вкриває...
Князь наш яснесенький—місяць повнесенький
Лагідно сяє.
Он усміхаються, в хмари ховаються
Зорі злотисті.
В тінях заховані, сплять зачаровані
Квітки барвисті.
Купами темними, сумно-таємними
Верби схилились.
Спить люд засмучений, горем замучений:
Всі потомились.
Радість хвилинную й працю невпинную
Нічка приспала,
З ними й жахливую долю зрадливую,
Бодай не встала!..

* * *

Спускає ніч серпанок свій таємний,
Горять зірки, мов тихая любов,
І світ страшний хова свій образ темний...
На йому кров... усюди кров...
О, ніч-збавителько, пречистая, святая,
В жалобу смерти ти його повий,
Хай щезне він од краю і до краю,—
Покрий його... на вік покрий!..
Даремне все!... бо образ той кривавий
Не вкриє й ніч... Він тут... мовчи!.. мовчи!..
І в пітьмі він малюється красивий—
І важко дихає в ночі.

«ЛЮЛІ, ДИТИНОНЬКО!»

Люлі, дитинонько. Матінка спить,
Спить твоя й доля-нероба,
Та не заплющу очей і на мить
Я, твоя мати—Хвороба.
Люлі дитинонько! матінка спить...
„Я чарівниця! я пригорну,
Я приголублю й навію
Щастя безкрає до вічного сну,
Я небуттям оповию...
Люлі, дитинонько! я пригорну...
Щастя за муки!... Гаснуть огні,
Серденько-ж в тебе палає...
Дай приторкнутись до його мені:
Засне—і муки нема...
Люлі, дитинонько!..гаснуть огні"...

У ШАХТІ.

Мокро і темно, немов в домовині,
Випало кайло із рук,
Дихати важко, ломота у спині,
В голову болізний стук.
Чому став?
Не дрімай!
Бери кайло—
Довбай!
Думка єдина: спочити хвилину—
Сили нема довбонуть,
Добре-б піднятись та випростать спину,
Свіжим повітрям дихнуть.
Чому став?
Не дрімай!
Бери кайло—
Довбай!
Пізно чи рано? ще довго робити?
Тягнеться час той, мов рік...
Дайте спочити, спочити, спочити,
Дайте заснути... навік!..
Чому став?
Не дрімай!
Бери кайло—
Довбай!

ШАХТАРІ.

Тихо у вохкій пітьмі
В шахті, на дні.
Стіни ридають німі,
Мокрі, брудні.
Буйними краплями піт
Очі сліпить.
Лямпи смердючої ґніт
Блима, чадить.
Тяжко... повітря нема...
Сльози бренять.

Тиша панує німа
Треба довбать!
Гучно ми в груди землі
Кайлом б'ємо,—
Вперто ми шиї свої
Сунем в ярмо!
Вугілля кожний шматок
Сяє, блищить:
Сила шахтарських кісток
В йому горить!

МОНОЛОГ.

Ви смієтесь, що п'яний я?
Та байдуже мені!
Горить, болить, душа моя
І серце все в огні.
В горілці горе утопить
Нікому те не гріх.
А вам, звичайно, не болить—
Вам жарти, глум та сміх.
Од праці п'яний кожен з нас
У шахті пропадав,
А, може, й плакав там нераз—
Того ніхто не знав.

Та в свято, бач, напивсь,—і ви
Вже регіт підняли:
„Чи йде той хміль із голови
У шахтаря коли?"
І чудно вам, як пельку він
Горілкою залле
І підпирає, п'яний, тин
Або дружину б'є...
Тварюка він?! Дурні! дурні!
Як вийде з голови
Колись той хміль, то—навісні!—
Заплачете і ви!..

У ШАХТІ.

Тут вічна ніч. Але не та,
Що після стомленого світу
Клопітну землю обгорта
У ласці тихого привіту.
Тут вічна ніч. Вона не сни
Несе утішної людині:
Землі занедбані сини
Помалу гинуть в домовині.
Замісто зірок золотих,
Ночей, і вроди, і принади,
В кутках далеких і страшних
Убогі блимають лямпади,—
Неначе шабаш свій мерці
Сюди збірались святкувати,
Й свої смердючі каганці
Де-де забули поховати,
І розійшлись. І чутно стук
Глухий, зловісний в домовину...
Із всіх кутків могильний згук
Жаха незвичную людину...
Тут вічна ніч, тут повно вщерть
Страждання, болісти і муки,
І відусюди тільки згуки:
Стук-стук! тут ніч! стук-стук! тут смерть!..

ХТО СЕ ЗБРОЙНИЙ ПРОТИ НАС?

Хто се збройний проти нас?
Царський крук.
Та байдуже—заговорить
Проти зброї брук.
Хто сі хижі проти нас
стали в ряд?
Та байдуже—виб'єм швидко
Всіх з-за барикад.

Хто се грізний проти нас?
Се—сам цар.
Та байдуже—тільки сміло
Підійди і вдар!
Як свого повалиш, брате—
Спочивай:
Розлетяться хижі круки,
І настане рай!

ДЗВІН.

Я—вгорі! Я—на дзвінниці!
Я—на варті—стережу!
Серце маю я із криці,
Як ударю—розбужу!
Та мовчать ще, згуків повні,
Мої груди мідяні,
Хоч бажання невимовні
Вже буяють у мені.
Дужий я!.. Я сонце бачу,
Пітьму ночі розіб'ю,
Людське серце, замість плачу,
Згуком міді напою!

Чорна ніч пополотніє,
Зло здрігнеться, затремтить,
І од жаху заніміє
Лютий ворог в одну мить...
Сонце сходить... Гей, до бою!
Гучно вдарю на сполох.
Геть втече, покине зброю
На шляху страхополох,
А одважні груди в груди
Стануть—горе ворогам!
Криця й мідь усіх розбуде
Дужим криком: бам! бам! бам!..

РЕВОЛЮЦІЯ.

I.

Ніч. Пожежі лижуть хмари.
Гуркіт бою. До покари
Кличе грізний хтось у гніві:
Гей, тікайте, полохливі!—
Дужим місце на чолі..
До верховин! на шпилі!
Геть з дороги, хто не з нами,
Аж туди, де над горами
Сяє сонце, світять зорі!..
Ще зусилля—й смерть Потворі!—
Не дарма шалених мрій
Запалав наш буревій...
Нас не спинять скелі-гори,—
До верховин! на простори!
Скинем геть старого бога,
Наша буде перемога:
Годі скніти в темній млі,—
До верховин! На шпилі!

II.

„Ха-ха! Владарю світа, чув?
Се так мій сміх лунає,
Ти до покори світ натхнув,
А я...ха-ха!.. хто тее знає?
Я той, хто кращий діямант
З твоєї здер корони!
Згадав?.. я перший протестант,
Я потоптав твої закони!
В твою пиху я громом зваг
Жбурнув в довічній ночі
За те, що холодом зневаг
Мертвили нас владичі очі.
З ненависти вродивсь мій сміх—
Пекельний сміх безодні.
Крізь млу тисячеліть страшних
Я ніс його аж до сьогодні.
В твоїх прокльонах я горів,
Як і у дні творіння,
Коли зневажив божий гнів
Святою бурею хотіння.
В безоднях пекла я плекав
Святую помсту тую,
І от, погордий, дочекав,
Що пишне свято одсваткую.
Не встанеш, ні...
Мої сини,
Прийшов наш час радіти:
Святкуйте свято сатани,
Протесту праведного діти;

А я втоплю мій творчий дух
У сміливих горінню;
Й спочине мій бентежний дух
У перетворенім хотінню.

І стане давняя мана—
Така нікчемна, зайва,
Протесту-ж батько—сатана—
Ясніш од соняшного сяйва

ЧОРНИЙ БЛИСК.

— Стій! п... п... пу...

Дід Лаврін хотів промовити „тпру!“, але губи йому заклякли від морозу.

Довгонога замордована шкапа спинилась і, тяжко відсапнувши, похнюпилась, похиливши мало не до землі свою довгу, байдужу до всього голову. Старий шахтар злісно штовхонув її ногою в черево.

— Повернись! щоб ти йому здохла!..

Шкапа злегка здрігнулась, підняла голову й відступила трохи набік.

Старий, погано лаючи не вість кого, тремтячими руками відчепив барок, докотив вагончика до краю рейок, страшенно напружившися, перекинув і почав залізною лопатою вигрібати з його мокрий, липкий глей. Останні двадцять років він все чомусь лається, що-далі з більшим запалом; з того часу, коли він почав лаятись систематично, на світі не зосталось, мабуть, такої людини, котрої він не вилаяв, хоч нишком. Найбільш доставалося хазяїнам та начальству, котрих старий лаяв з захопленням, з натхненням і пророкував їм загибель, коли не на цім, то на тім світі. Соромицька лайка стала у нього за звичку: кожне слово, що вилітало йому з вуст, було оздоблено жовчю й лайкою.

Поставивши вагончика знов на колеса, дід Лаврін усім тілом почув, що страшенно вморився. Старечий піт під сорочкою й на лобі миттю прохолов од морозу, в руки зайшли зашпари, пальці розчепірились. Він тяжко зітхнув. Холодний, пронизливий вітер, сповнивши решту міцних колись легенів, викликав страшенний вибух кашлю; старе, виснажене тіло затремтіло від того кашлю, в грудях клекотіло, хрипіло, свистіло, пищало, мов у старій, обшарпаній гармонії. Вкупі з одривчастою лайкою Лаврін випльовував на рейки чорне з кров'ю мокротіння.

Стояла восьма година ночі. Морозило. Пекучий вітер вільно гуляв на високім глеянім валу, де не було жодного захистку, й проймав старого до кісток. На краю вала горіло огнище з вугілля, приємно блискаючи й розпускаючи усюди чорний смердючий дим. Старий Лаврін, утерши зашкарубленим рукавом запушені инеєм вуси й бороду, на превелику силу витяг з кешені кесет з тютюном, куценьку люлечку й примостивсь біля огню, не звертаючи уваги на свого єдиного товариша,—ворону, розбиту на ноги, шкапу. Вона постояла, постояла й, помітивши, що дід забув про все на світі, опріч своєї люльки, повернулась задом до вітру й тихо дрімала, схиливши голову зр дка здрігуючись від набридливого морозного вітру.

Робота на шахті кипіла. Важко стукала й дзвеніла машина, гуркотіли по рейках вагончики, торохтіло вугілля, падаючи із „опрокідивателя“ униз. Ясно світили лихтарі громовинного світла, освіт люючи широкий двір з ріжними будинками, високу темну будівлю височенну

цегельну трубу; довга-довга, на тонких високих стовпцях, естокада здавалась вночі якоюсь потворою з безліччю ніг; до неї було прибудовано внизу „сортировку“ з грохотами.

Дід Лаврін підняв голову й з ненавистю озирнувся довкола. Старий не міг байдужо дивитись на всі отсі навісні будівлі, вигадки зажерливости людської, не міг без прокльонів чути грюкання грохотів. Він одвернувся й замисливсь, посмоктуючи свою носогрійку. Химерною здавалась його зібгана од вітру постать.

А він думав... Все життя — гірке, безнадійне, нікчемне, непотрібне промайнуло в його старечій голові, як одна хвилинонька. Гуркіт грохотів нагадав йому його дитинство...

Он сновигають по високій скрипучій драбині невеличкі дитячі тіні. Дід знає, що то хлопчаки й дівчатка—глейщики й глейщиці— по черзі злазять погріти біля машин свої закацюблені пальці, сірі од глею, чорні од вугілля. О, він гаразд ще й досі знає, що то за праця— вистояти що-дня дванадцять годин на тремтячім низенькім ослоні, нахилившись над грохотом, по котрому в шаленім танку скачуть униз чорні блискучі шматки вугілля, такі жаркі й такі з біса пекуче холодні на грохоті. Він добре знає, що вони вийшли з таємних недр землі, що чорний блиск їхний ховає в собі тепло, чудове жадане тепло... за-для багатирів. І він ненавидів його зараз усією рештою свого хворого серця, намученої душі, потьмареного розуму. Але тоді, коли він був глейщиком, такі думки ще не краяли йому серця: дзвінкий дитинячий регіт його влітку й тихий жалібний плач в-зимку розтиналися часто-густо під дахом сортировки.

Зима. Ніч. Ясно світять над грохотами спущені з стелі невеличкі електричні лямпочки, відбиваються тисячами чорних искор на шматках вугілля, ріжуть очі; розпачливо ридає за тонкою шальовчаною стіною хуртовина, вривається крізь рясні щілини в сортировку. По обидва боки грохотів стоять хлопчаки й дівчатка з посинілими від морозу рученятами й почервонілими мокрими носами. Он Кравцева Тетяна й Жолобова Христя не видержують далі, бо навіть сльози позамерзали їм на віях і сяли, як перлини. Вони підстрибують, ляпають долонями, закаблуками, хукають на руки, але раптом, наче умовившись, вибігають із сортировки, й глухе тупання їхніх чобіт по драбині заглушає на мить люте ридання завирюхи. Вони побігли погрітись до машини.

— Ага, не переливки!

— Ач, які тонкошкурі!

Регочуть крізь сльози їм в-слід де-хто з хлопчаків, але видно, що кожний з них завзятих залюбки побіг-би за ними.

— Та хіба вони грітись побігли?

— А куди-ж?

— До Ваньки-смазчика.

— Ха-ха-ха!...

Вони були такі малі, не було молодших од 8 літ і старших од 14... З своїми чистими серцями, прозорими душами, променистими ясними очима—вони були надзвичайно хороші, як і всі діти, але вони знали більш од звичайних дітей, вони вже знали мерзоту, й ця свідомість труїла їхню дитячу душу. Вони знали, що коли де-котрі з більшеньких дівчаток спускаються вниз до машини, то туди приходять смазчики, обмітчики, погоничі, погано лаються й погано поводяться з дівчатками. А коли часом грохотам бракує роботи, то всі

глейщики збираються до машини й покотом сплять біля неї на підлозі, підклавши під голови кулаки. Приходять підлітки, лягають біля дівчаток і ночують з ними.

Дід Лаврін тяжко зітхнув і раптово зацмокав своєю люлькою... Його Одарка теж була глейщицею...

Він думав...

З надшахтного будинку в ряди-годи неслось стукання молотка по залізній штабі й гуркіт вагончиків з вугіллям та глеєм, котрі видано „на-гора“ [1]) з глибокої темної шахти...

І малюється старому инша картина. Він забойщик... [2]). О, він був добрячим забойщиком! Траплялись за його робітницького життя „упряжки“ [3]), та й не одна сотня, коли він нарубував по шість вагончиків і за це одержував аж півтора карбованця. Це-ж не жарт, справді! Це не дитина-глейщик, що заробляє „за упряжку“ четвертака й рідко два злоти.

„Пічка“ в шахті. Ледве-ледве блимає смердючий каганчик-лямпочка й не світить, а тільки чадить, псує й без того важке, вохке повітря, густо засмічене чорним блискучим порохом. Зловісно висить над головою сіра стеля й погрожує в тріски знищити дві-три аршинних „стойки“ [4]) з кремезного дуба, що піддержують її. Робиться сумно, коли згадаєш, що на цю стелю давить зверху півтораста сажнів важкої землі. Тиша—неначе в могилі, тільки з головної „проходки“ часом чутно, як тріщать, мов на лютім морозі, товсті, поставлені густо одна поруч з одною дубові рами. То осідає земля. Часом де-небудь поблизу стрельне, як з гармати, і гострий-гострий холодний жах мимохіть закублиться під серцем, зіньки пошпрюються й хочеться бігти звідсіля прожогом, стрімголов, бігти й кричати божевільним, шаленим, нелюдським криком, щоб заглушити цю страшну, похмуру тишу і хоч на хвилиночку почути, що ти не в могилі... Тихо... десь далеко в'їдливо дзюрчить вода і, здається, падає краплина по краплині тобі на тім'я й б'є у виски молотом. Душно... хочеться дихнути на повні груди, але почуваєш, що це річ цілком неможлива, що нема потрібного повітря, і від цього робиться ще більш важко й кидає тебе в жар... Он біля другої стіни цієї низької печери ворушиться ще одна жива істота: їй, мабуть, теж тяжко, бо иноді глибокий стогін вириває ться з молодих дужих грудей. То парубчак саношник обперся лежачи на свої санки, повні вугілля, й спочиває, заплющивши очі: по молодому, ще дитинячому обличчю його, чорному від пороху, стікають струмочки поту, задержуються на бровах, на віях, на верхній пухнатій губі. Саношник інстинктивно витирає піт чорним рукавом своєї сорочки, розмазує його по видові й робить з вродливого личка якесь страховисько, у котрого блищать тільки очі та зуби... Годі, треба довбати... Руки по звичці, як машина, стискують кайло [5]), росплющені очі стрівають чорний, ворожий блиск твердого, як камінь, вугілля, безсила ненависть смокче за серце, й гострий залізний загартований кінець кайла з сухим тріском вгрузає в грубий холодний шар, що ховає в собі таку силу огню. Чорні блискучі скалки

1) На гора—з шахти на гору.
2) Забойщик—шахтар, що рубає вугілля.
3) Упряжка—день праці; упряжечно—поденно.
4) Стойка—дубова підпора.
5) Кайло—знаряддя, котрим шахтарі рубають вугілля.

сипляться на всі боки. Тук... тук... тук... раз-у-раз... гаразд не розбереш, чи то в голову, чи то в стіну. Чутно, як піднімається на коліна саношник, надіває на шию ремінну шлейку і, зігнувшись в три погибелі, рачки зникає в діру вкупі з санками... Тук... тук... тук... без кінця... Знов влазить саношник, з грюканням накидає повні санки й знов зникає... Тук... фу!... Хочеться повітря, голова болить, спину ломить, а чорний блиск глузливо дражнить очі. й руки с запалом, з ненавистю знову стискують кайло і всажують його в проклятий чорний блискучий шар вугілля.

Дід Лаврін росплющив очі, потяг люльку, але вона затухла. Погасло й огнище, і тільки чорною плямою темніла на снігу купка жужелиці.

Старий задрімав знов... Що воно?... Чудно... Село, річка, оболонь... Він ще хлоп'я й бігає по-над річкою, заганяючи до гурту громадських телят... А шахта?... а ненависний чорний блиск в жовтій од лямпочки темряві?... Ні, то сон, довгий-довгий, як саме життя, тяжкий, гнітючий сон... Авже ж сон... Де шахта?... Он верби над річкою... Високо піднялось сонечко й живущим теплом своїм обливає його, маленького Лавруся; віє запашний вітрець з лугів, голова крутиться від пахощів, котрими напоєно повітря... Солодка знемога по всьому тілові. Він над річкою... Що це?.. Знов чорний проклятий страшний блиск?.. Ні, ні, нема його, він його не знає... То виблискують на сонці кучеряві брижжі... Тепло, гарно... Хочеться кинутись в прозорі хвилі й плавати, плавати, плавати... скинути, обмити якийсь химерний незрозумілий тягар... Як гарно... але чого так важко дихати й голова мов свинцем налита? Дзюрчить вода в шахті, десь у горі шумить пара, вириваючись з чавуна з свистом і стогоном... Ні... де-ж воно? То шумить очерет над річкою, плюскотять хвильки, цілуючи білий піскуватий берег, зітхає зозуля в лузі... Він у воді .. поринає глибше, глибше... Дно... тиша.. спокій... Нічого немає довкола, опріч води... немає й його... зосталась тільки сама свідомість, саме «я»...

Вітер дужчає й крутить снігом... Шкапа хропе й дрімає...

— Ей, рукоятчик!.. [1]) Хто на «породі»? [2]).

Із будинку вийшов на вал сердитий штейгер в шинелі з піднятим смушковим коміром.

— Лаврін Сердешний, ваше благородіе!

— Де-ж він, с... син?... Ей, ти, Сердешний!

Тихо... Штейгер іде на спотич по рейках, підходить до шкапи, котра тихо рже, почувши людину.

— Ти! спиш?.. ей! Иш окономію завів! Чуєш?.. Підводься та підтягай вагончики!—кричить над вухо старому штейгер і сіпа його за плече:—От іроди!.. і як воно спить на отакім собачім холоді?.. Чуєш?.. чи тобі позакладало?..

Тихо, ні згуку, тільки вітер гудить...

— Та він замерз, чорт старий!.. Ей, хто там? Люде!... Бач, не знайшов иншого місця пропасти, собака!..

Це була остання подяка старому за його працю...

---

[1]) Рукоятчик—шахтар, котрий зверху, біля ствола, доглядає за спусканням та підійманням кліток, а також лічить, скільки робітників спускається в шахту і скільки вагончиків вугілля підіймається з шахти на гору.

[2]) Порода—глей; хто на породі—хто на глею?

ПОВИНЕН.

Драматичний етюд.

ДІЄВІ ОСОБИ:

Батько, старий шахтар.
Мати.
Син, молодий шахтар.
Дочки, одна й друга.
Прокіп, шахтар.
Шахтар.

Чепурна хатупка старого шахтаря. Двоє дверей: в сіни і в другу кімнатку. В задній стіні вікно. На плиті вариться вечеря. Старша дочка сидить коло вікна на лаві й шиє. Мати дрімає на дзиглику коло плити. Дівчинка сидить за столом і пише на грифельній дошці.

Менша дочка. Не знаю, що й писати.

Старша дочка. Хіба нічого не загадали?

Менша дочка. Ні. В школі нема нікого. І вчителя, кажуть, кудись забрала поліція вночі.

Мати (*прокидається*). Га?.. Чи ви нічого не кажете?

Старша дочка. А ви й заснули, дрімаючи?

Мати (*підводиться й мішає ложкою в кострулі*). Задрімала... І таке верзеться, що хоч очей не заплющуй. А на дворі як? тихо?

Старша дочка (*одривається від шиття й зазирає у вікно*). Здається, тихо, місяшно. Мабуть, мороз великий, бо сніг на місяці виблискує искорцями.

Мати. Червоними?

Старша дочка (*повертається, здивована*). Що червоними? искорцями?

Мати. Нічого. То мені приверзлося. (*Сідає знов на дзиглику*).

Старша дочка. Що приверзлося?

Мати (*махає рукою*). А, не варт. (*Зітхом*). Місяшна ніч і тиша. Якась страшна тиша. І місяць червоний-червоний. І сніг червоний... І досі в очах мають ті крила.

Старша дочка. Які крила?

Мати. Та круки-ж... Хіба вночі літають круки?

Старша дочка. Не знаю. Хіба сполохані, а то не чула. Вночі все спить.

Мати. Лихо не спить і в ночі. Глупої ночі хоч уві сні воно нагадує себе... А круки—то на лихо... Що?

Старша дочка. Ми мовчимо.

Мати. Мовчите? А мені почулося...

Старша дочка. Те ви самі зітхнули.

Мати. Хіба?.. Може, може... (*Киває на двері в другу кімнату*). Спить? не вставав?

Старша дочка. Ні, міцно спить.

Мати. Гаразд, гаразд, нехай спить на здоров'я. То в нього хворість сном виходить. Гаразд, що спить. Що-разу, як гляну йому в вічі, наче що обценьками стисне серце. Чує воно, що він помре, що він не наш. І погляд у нього якийсь чудний, далекий, ніби він не з нами. (*Хитає головою*). Сину мій, сину мій, єдина надіє!.. Погано я бачила його сю ніч.

Старша дочка. А ви бачите коли й гарне уві сні?

Мати. Чи бачу?.. Ні, давно вже не бачила нічого гарного. Мабуть, перевелося на світі гарне і верзеться саме лихе... Старий не приходив?

Старша дочка. Ні... Та ви-ж не спали,—чули, що батько не приходили.

Мати. Еге-ж, еге, не приходив. Чом се його немає так довго? Роботи-ж уже з тиждень, як нема. Казала йому, щоб зовсім не виходив, поки перебісяться оті... як їх... Ще вб'ють... вони такі...

Старша дочка. І зовсім вони не такі. А, може, й такі, та не всі.

Мати. Не всі?.. Ну-да, твій Прокіп там, між ними.

Старша дочка. І Прокіп, і наш був між ними. А хіба вони лихі?

Мати. Не лихі, а необачні. Крутив, крутив голову тобі, а де він? Уб'ють—і зостанешся на сором людям.

Старша дочка. Кохати—хіба то сором?.. А вб'ють—ну, що-ж? Така, мабуть, доля. (*Витирає хвартухом сльози*).

Менша дочка (*протягом, голосно*). Їсти хочу!

Мати. Цссс... чого галасуєш? Ось батько незабаром прийде... Та й він прокинеться... О, господе милостивий!.. Козаків, кажуть, пригнали.

Старша дочка. Пригнали.

Мати. Буде і в нас катавасія. Гаразд, хоч наш хворий.

Старша дочка. Гаразд?

Мати. Що не зробиться, то все на краще. Лежить тепера, нічого й не знає. А то був би отам, з тими... І в кого він такий завзятий?

Старша дочка. У мене й досі мурашки по-за шкурою, коли згадаю, якого його принесли тоді. Здорово його рубонули по голові.

Мати. Не згадуй. У мене й досі та кров перед очима... Нехай—більш не полізе. Тільки не нагадуйте йому, що діється на шахтах. Бо я не знаю, що з нами буде, як його візьмуть од нас, або вб'ють. Єдина поміч.

Батько (*входить*). Ще спить? (*киває на двері*).

Мати. Спить. А що там?

Батько (*махнувши рукою*). Ума тронулися. Не скінчиться на добре. Прокіп верховодить усією справою. Ну, та йому що? Уб'ють—не велика біда—один, як палець. (*Старша дочка падає на лаву й плаче*). Чого ти?.. Однаково, не оддав-би за такого зайдиголову. Мовчи-ж, мовчи, а то вийде (*киває на двері*) й спитає: чого? Що ти йому скажеш?.. Нікого не було?

Мати Ні, вже-ж давно ніхто не заходить.

Батько (*сідає на лаві*). От і гаразд... Гаряча голова, гаряче серце. Я всім сказав, що він не пристане більш на їхні витіви, що він лає їх. Гнівалися дуже. Багато не йняли віри: кажуть, він не такий. (*До дочки*). А надто твій Прокіп. Ти йому, мабуть, переказувала що-небудь? Гляди мені! Треба, щоб йому (*киває на двері*) й на думку не спало, що на шахті діється щось страшне. Ти йому нічого не переказувала од Прокопа? (*Дочка хитає головою*). То-то... В такий час треба мовчать. Стіни чують. Тим часом, поки вони схаменуться й стануть до роботи, він видужає, а потім хоч і гриматиме, що мовчали, та байдуже. Аби живий.

Мати. Кажуть, козаків нагнали?

Батько. Цссс... (*Дивиться на двері й розмовляє тихо*). Тридцять штук. Звелено не збіратись, а вони, немов божевільні, на зло збираються біля шахти. Кажуть, що не посміють стріляти. Так, так, дивитимуться.

Батько. Страшно стало жити на світі. Раніш було й не почуєш отакого. Розумні дуже поставали.

(*Павза*).

Менша дочка. Петрусь Парамонів казав, що...

Батько. Цить!.. Тебе питають?

(*Чути довгий, трівожний гудок з шахти*).

Мати. Що воно?.. роботи-ж нема.

Батько (*заметушившись по хаті*). Нема, нема... Трівожний... (*Перелякано позирає на двері, потім завішує вікно свитою*). Коли-б не прокинувся саме тепер... От харцизяки! (*Підходить і причиняє щільніш двері*).

(*Гудок чутно трохи глухіше. Батько сідає на лаві. Всі з трівогою дослухаються до гудка*).

Менша дочка. І досі гудить.

Батько. У-у, проклятий! довго як! (*Принизивши голос*). Ви-ж йому ані телень. Коли прокинеться й спитає, скажу, що пожежа на шахті... (*Затуляє вуха*). У, проклятий!.. (*Щільніш затуляє вікно*) Наче не так чути.

Мати (*тихо хитає головою*). Я чую, як з сим ревом вривається до нас горе... Страшно...

Батько (*махає на неї рукою*). А, вигадай!.. Вривається... Воно й так завсігди з нами...

Мати. Еге-ж, еге... Яка страшна ніч...

(*Трівожна павза*).

Син (*на дверях з другої кімнати; у нього перев'язана голова*). Що воно за гудок такий довгий?

(*Всі питаюче дивляться одно на одного*).

Батько (*опам'ятавшись, надто запобігливо*). Вже встав? Добре спалося?

Син. Міцно спав, наче аж подужчав. (*Входить і сідає коло меншої сестри*). Тільки сон поганий снився.. шахтарський сон. Лежу в шахті, довбаю. Повітря важке-важке, світло гасне, голова крутиться, і бачу, як чорна блискуча стеля коливається й насувається на тебе: ось-ось роздавить тебе на нівець. Трісь!—каюк!.. Раптом прокидаюсь,—аж сорочка мокра: холодний піт виступив. (*Кривиться нервово*). А! чого він гудить?.. Душу перевертає.

Батько. Гудок?.. То пожежа, сину, на шахті,—ну, й гудить.

Син. Що саме горить?

Батько Що горить?.. (*Дивиться на стару. Йому ніяково*). Кузня чи що загорілась.

Син. Аби-що... (*З підозрінням дивиться на батька*). Чого ви такі... неспокійні?

Батько (*метушливо*). Я?.. Ні, байдуже... То тобі так здається. Чого-ж мені? Все гаразд...

(*Павза*).

Батько. Гарний мороз на дворі: під ногами аж рипить, мов поросятка маленькі кувікають. (*Непевно хіхікає*).

Менша дочка (*дзвінко регочучи*). Куві-куві!..

Син (*гладить її по голівці*). Мороз? А вітру нема?

Батько. Нема, тихо, як в усі.

Син. Гарно, мабуть, тепер на дворі? От-би вийти подивитись.

Батько. (*злякавшись*). Що ти! що ти Господь з тобою! тобі неможна,—лікар не велів.

Син (*усміхається*). Та я-ж і не йду, а тільки кажу.

Батько. Страшено холодно.

Менша дочка. А літо скоро, буде, тату?

Батько. Скоро, соро моя дитино.

Мати. Перш весна, а тоді літо.

Менша дочка. Весна, тепло, сонечко, квіток багато. (*Щасливо посміхається*)

Син. Кепсько тушити пожежу на морозі: цмок обмерзає. Треба раз-у-раз мати під боком окріп. Ну, та на шахті-ж його до біса.

Батько. А є, є... Там багато його...

Син. Хазяйське горить, а то побіг-би тушить—люблю.

Батько. Ні, ні, куди тобі! Не з твоїм здоров'ям.

Син (*сміється*). Та чого ви так?.. Мені таки покращало, й голова вже не болить. Хоч в шахту знов. Занудився лежачи.

Мати. Добре, що покращало. А в шахту ще рано. Та зараз і роботи там немає.

Син (*здивовано*). Як нема?

Батько (*з докором дивиться на стару*). Почім ти знаєш? „Нема, нема!.. Хто хоче—той робить. (*До сина*). Получка-ж учора була. Ну й піячуть, ледацюги. Піячитимуть ще днів зо три.

Син. Кепсько... Нічого з таким народом не вдієш. А ще лагодились забастовку роспочать.

Батько (*трівожно позирає на всіх*). Де вже там! Без забастовки забастовка.

Син (*замисливщись, по хвилі*). Що се до мене ніхто не заявлявся за ввесь час? Хоч-би одвідати хто прийшов. Товаришів багато, а одвідати нікому.

Батько. Знайшов товаришів! Їм тоді як усипали, то вони тихенькі поробплися і лають тебе на чім світ, що призвів до того.

Син. Справді? Сього не може бути.

Батько. А от-же є.

Син. І Прокіп?

Батько. Хм... (*Дивиться на старшу дочку, котра похилила голову над шитвом*). Та й він... А як твоя вечеря, стара? Чи не час, буває?

Мати. Вечеря зварилася,—хоч зараз. (*Порається коло плити*). Дочко, готуй до вечері.

Старша дочка. Зараз (*Кладе шитво на лаву, підходить до столу й готує до вечері. До сестри*). Прибери, годі тобі писати!

Син (*бере в малої дошку*). Що се ти пишеш? урок?

Менша дочка. Таке,—сьогодні-ж не вчилися.

Син (*дивиться на всіх*). Хіба сьогодні свято?

Менша дочка. Вчителя забрали вночі.

Батько. Слухай її... Мабуть, поїхав куди. (*Дочці*). Геть од столу,—патякаєш!

Менша дочка. (*йде в куток і складає на лаві свої речі*). Всі кажуть, всі знають.

Батько. Знають, знають... Ніхто нічого не знає. Все й лихо од того, що кожний думає, що він багато знає. (*До старої суворо*). Ти подаси сьогодні вечерю?

Мати (*подає*). Адже-ж подаю. Чого галасуєш, як інженір?.. Сідайте.

(Всі сідають за стіл).

Менша дочка. А гудок і досі гудить.

Батько. Мовчи, їж отам. Гріх за столом язиком цвенькати.

Син (*дивиться на батька й хитає головою*). Якісь ви чудні, тату. Що сталося? Ви щось ховаєте од мене.

Батько (*роблено прояснівши*). Та що тобі здається? Наробишся за день, натомишся, спина болить, ну й сердито.

Син. Та ви-ж сьогодні не були в шахті.

(*В с і м н і я к о в о*).

Батько (*насупившись*). За п'ятдесят років наробився доволі: вистарчить болів до смерти.

(*П а в з а*).

Син. М'якшого хліба, мамо, нема? Сей надто сухий. А ви чом із сухарями їсте? хіба хліба немає?

Мати. Де-ж його візьмеш, коли вже тиждень, як не печуть?

Син (*здивовано*). Як не печуть? чом?

Батько (*кидає на стару суворий погляд*). Печі нові роблять... Хліб з міста підвозять, та тільки не що-дня.

Син. А що-ж шахтарі їдять?

Батько. Та, кажу-ж, з міста підвозять.

(*П а в з а*).

Син. Що се лямпа притухає, чи що? Карасину, мабуть, забули налити?

Старша дочка. Нема карасину. Магазина-ж замкнено.

Батько (*з гнівом*). Та мовчи ти! Досидяться до ночи, поки зачинять, а тоді й світи очима. Піди до сусіди, позич трохи.

Старша дочка. У них у самих нема.

Батько. Поговори мені... Йди, кажу!

(*Дочка бере біля порога пляшку й виходить*).

Син. Хм... (*Встає з-за столу й ходить по кімнаті*).

(*Раптом гудок ущух. В кімнаті тиша*).

Син (*по хвилі*). Ввесь час, поки я хворів, мені здавалося, що круг нас діється щось. Я бачив се у ваших очах, у ваших розмовах, у вашім мовчанні. Ви запевняли мене, що все скінчилось. Мені здавалося, що ви дурили мене. Я почував, як серце моє рвалося туди, до них. Душею й сердцем я був там. Мені й тепер здається, що своєю ласкою, запобігливістю ви хочете одвернути мої думки од них. (*Зупиняється, дослухаючись*). Ви нічого не чуєте?

Батько (*піднімає голову*). А хіба що? Опріч тиші, нічого не чую.

Син. Ні, я чую тупотіння багатьох кінських ніг.

Батько. То-ж Галя побігла за карасином і вертається. Та й люди метушаться: пожежа-ж. Сідай, довечерюй.

Син. Стривайте... Я чую брязкіт зброї (*Кидається до вікна, одхиляє свиту й дивиться в темряву ночі*). Так, так, козаки проскакали по улиці. І зброя на місяці виблискує... Чого вони?... (*Повертається*). Ви ховаєте од мене? На шахті забастовка?

Батько. Нічого нема, заспокойся.

Син. А козаки?

Батько. Мало їх їздить тепер!

Син. До робітників вони дарма не завітають. У нас щось діється, але ви не наважитесь сказати мені.

Батько. Бо нічого-ж казати.

Син. Нічого? А вчителя заарештовано, а хліба не печуть, магазина замкнено, роботи на шахтах немає?

Старша дочка (*вбігає*). Козаки поїхали до шахти. Кажуть стрілятимуть.

Батько (*схоплюється з-за столу розгніваний*). Замовчи, навісна! нема ніяких козаків, ніякої забастовки! Вигадки! вигадки!

(*Чути постріли. Всі встали скам'янілі, з поширеними очима*).

Старша дочка (*схопившись за голову*). Ой!..

Менша дочка (*тікає до дверей в другу кімнату*). Я боюся!..

Син (*до батька, голосом, в якім чути зненависть*). А се-ж що воно? вигадка? (*Чути другий постріл*). А-а!.. (*хапається за голову*). Прокляття! (*До батька*). Ви мені скажете, що діється на шахті?

Батько (*з роспачем*). О, мовчи! Не можу я! Не наше діло!.

Син (*серед кімнати*). Ага, не наше діло! Нам нема діла! Так ніт-же ..(*Біжить в другу кімнату й по хвилі вертається зодягнений*). Я йду уди!

Мати (*стає на дверях*). О, не пущу!

Син (*однихає її злегка*). Пустіть, мамо, не заважайте. Ніяка сила не вдержить мене.

Мати. Сину, що ти робиш! Сину, єдина втіхо моя! Хоч убий,— не пущу! Через труп мій переступиш.

Батько (*хапає сина за руку*). Сину, опам'ятайся! Ти хворий, тобі неможна.

Син. Хворому лекше вмірати.

Батько. Не кажи так. Не кидай нас. Ти в нас один. Тебе вб'ють там,—а ми?

Син. Нехай вбивають. Я повинен бути там, а не тут... Пустіть! *Пручається*).

Мати (*падає навколішки*). Сину! сину, змилосердься!

Батько (*не пускає*). А батько? а мати? а сестри?.. У тих багато таких, як ти, а в нас ти—один.

Син. Я належу їм і через них тільки вам, їхнє горе—наше горе, їхнє щастя—наше щастя. Власне горе, власне щастя—ніщо. Моя поміч тепер найбільш потрібна. Я йду! Сором важким тягарем ляже на мене, коли я не стану з товаришами, ховатимусь в запічку. Пустіть! (*Вирівається й вибігає*).

Мати (*припадає до-долу*). О, горе, горе!

Батько (*підводить її й садовить на лаву*). Не плач, він вернеться... їх вже досі розігнано... Нічого йому там робити...

(*Дочки стоять і ридають*).

Мати (*з роспачем*). Його вб'ють... Я знаю... Чує моє сердце, що він не вернеться. Дочки, дочки мої! що з нами тепер буде! (*Пригортає їх до себе*).

Батько (*сідає коло столу, схиливши голову*). Беріг—не вберіг... Вони сильніші за нас...

(*Знадвору весь час чути тупотіння. Лямпа потроху гасне*).

Менша дочка. Лямпа гасне. Мені страшно...

Старша дочка. Що воно бігає по-під хатами? Чи не козаки знов їдуть?

Батько (*піднімає голову*). Ні, то люде. Розбігаються мабуть. Страх гонить...

(*П а в з а*).

Менша дочка. Ах, коли-б швидче ніч проходила. (*Сідає на лаві зібгавшись*). Мені холодно.

(*Знову постріл. Тупотіння збільшується*).

Мати (*до батька*). Біжи! біжи туди!... О, господе. (*Падає на лаву*).

Батько (*підводиться*). Куди бігти?

Старша дочка (*кидається до нього з плачем*). Тату, тату, не йдіть. Ми боїмося.

Батько (*сідає, махнувши рукою*). Не піду, не піду мої голуб'ята. Нехай... нехай... (*Плаче*). Нехай як хоче, необачний. Вони йому рідніші, вони миліші.. Нехай...

(*Тиша. Лямпа погасла. Менша дочка потроху засипає*).

Мати. Чом ти не йдеш?.. О, чом ти не йдеш? Я бачу кров...

Батько. Він не маленький.

Мати. Сину мій, сину мій!

Батько. Нехай. Він не наш син... Він їхній... Нехай.

(*П а в з а*).

Старша дочка. А вони, як стрельнуть, то на смерть убивають?

Батько. Еге-ж, на смерть... Ні, ні, мовчи, не говори так...

(*Чути постріл*).

Мати (*підводиться*). Чуєш? його вбито .. вбито..

Батько. Він іще не встиг добігти.

Старша дочка. Де вони стріляють?

Батько. Не знаю... Шахтарі збірались за валом біля шахти.

Мати. То се-ж недалечко. Він досі там. То його вбито... Я побіжу туди! Я захищу його я обрятую його! О, сину мій! Я приверну його своїми сльозами! Він не лихий. Він зглянеться... Та ні, його вже вбито... (*Кидається до дверей*).

Батько (*не пускає її*). Годі, годі, не край мого серця... Заспокойся, вони стріляють порожніми набоями.

(*Знадвору чути тупотіння, гомін і плач*).

Батько. Як темно... Світла, світла!..

(*Дочка наливає карасину й засвічує лямпу*).

Мати. Чуєш? плачуть.

Батько. То віхола виє.

Старша дочка. На дворі тихо.

Мати (*дослухається*). Іще... Чуєш? іще хтось голосить...

Батько. Ну, то що? За твоїм ніхто, опріч нас, не голоситеме.

Мати. Чом ти не підеш туди?
Старша дочка. Не йдіть, ми боїмося.
Батько. Чого ви лякаєтесь? Сюди ніхто не ввійде.

(*Чути гомін і викрики*).

Мати. Несуть... його несуть! (*Кидається до дверей, батько не пускає*). Пусти! Він вмірає... (*Вириває ться*).

(*Але в сю мить одчиняються двері, й двоє шахтарів вносять сина кладуть на лаві*).

Прокіп. Товариш помер...
Шахтар. За друзів своїх..

(*Всі стоять нерухомі з поширеними очима*).

Мати. Помер?! (*Страшенно скрикнувши, падає зомліла*).
Менша дочка (*прокидається, нічого не помітивши одразу*). Вже ранок... ніч минула... Я бачила, як сходить сонце...

Модест Левицький.

Нар. 1866 р.

Народився в с. Вільхівці Проскурівського повіту на Поділлі, в панській сім'ї, що проте визначалася справжньою й глибокою прихильністю до мужика. Батько Модестів приятелював з відомими українськими народолюбцями—В. Антоновичем, Т. Рильським, П. Житецьким та инш. і сам писав де-що по-українському. Вчився М. Левицький спершу в гімназії, а далі в Київському Університеті, на медичному факультеті, який скінчив р. 1893-го. З того часу був лікарем—то на селі (земським), то в Київі, то знов по селах і містечках на Київщині. Від 1919-го року—за кордоном. . на еміграції.

Писати почав р. 1901-го. Брав діяльну участь в українських виданнях, надто після 1905 р., друкуючи й оригінальні твори (оповідання) й переклади з чужих мов.

Псевдоніми М. Левицького: М. Пилипович, Виборний, Макогоненко.

Бібліографія.

І. Твори М. Левицького: За Коліївщини, опов. «К. Стар». 1901, VI і окремо: К. 1903.—Санітар, опов. «К. Стар». 1903, V.—Забув, опов. «Л. Н. В.» т. XVIII.—Забув. Злочинниця, опов. «Літ. збірник на спомин О. Кониського», К. 1903.—В клуні, жарт на 1 дію, К. 1903, К. 1911.—Порожнім ходом. Щастя Пейсаха Лейдермана, — оповідання. «На вічну пам'ять Котляревському», К. 1904.—Добре діло, опов. «Нова Громада». 1906, I.—Пенсія, опов. «Нова Громада» 1906, I.—Дякова помста, опов. «Нова Рада» літ. альманах К. 1908.—Забув. Щастя Пейсаха Лейдермана,—опов. К. 1908.—Злочинниця, опов. К. 1908.—В суді, опов. К. 1908; 1911.—Землиця рідна, опов. К. 1909.—Петрусів сон, опов. для дітей. Птб. 1906; Птб. 1910; К. 1919 — Безпартійний, жарт в 1 дії. К. 1911.—Дурисвіти, опов. К. 1911.—Ніобея. Давня пригода,—опов. К. 1911.—«Союзник»; «Союзниця»,—опов. К. 1912.—По закону. К. 1914. Щастя Пейсаха Лейдермана, опов. П. 1918. («Віночок» I, 12).—Оповідання. К. 1907. (Забув. Злочинниця. Порожнім ходом. Щастя Пейсаха Лейдермана. Перша льгота. Пенсія. Добре діло. Стаття 182. Мана. Санітар. Тяжкий хрест. Просвітник. Негайна справа. Соломонів суд. Правовий порядок. Експерти. Громадська справа. Законник).—Оповідання, т. I. Черкаси, 1918. (Забув. Злочинниця. Щастя Пейсаха Лейдермана. Порожнім ходом. Перша льгота. Пенсія. Добре діло. Стаття 182. Мана. Санітар. Давня пригода. Тяжкий хрест. Хрест і півмісяць. Землиця рідна. Заєць. Тяжка дорога. Ніобея. Пачкар. Союзник. Союзниця. У вагоні. По закону. Злочинці. Хатнє лихо. Наградні. Коляда. Таємне збивство. Страшна ніч. Одно слово. Очі. Деда).—В суді та инші оповідання. К. 1918. (В суді, шість сцен. «Дух особенный». В лікарні. У школі).—*Толстой Л.* Де любов, там і бог, пер. М. Левицького. К. 1907.—*Єж. Т.* Вдосвіта, повість у 3 ч. переклад М. і З. Ле-

вицьких. К. 1908 -*Сінклер А.* Нетри, повість. Перекл. М. Левицького. К. 1909.—*Еркман-Шатріан.* Історія одного селянина, іст. повість з часів Великої Франц. Революції. Перекл. М. і З. Левицьких. Ч. ч. I-II. К. 1908.—Ч. ч. III—IV. К. 1910.—*Ожешкова. Е.* Хам, повість. Перекл. М. та З. Левицьких. К. 1910.—*Толстой Л.* Темна сила, драма на 5 дій. Перекл. М. та З. Левицьких. К. 1910.—*Шолом-Аш.*—Бог помсти, драма на 3 дії. Перекл. М. та З. Левицьких. К. 1911.—Дагійщина, істор. повість. Перекл. М. та З. Левицьких. К. 1913.

II. Про М. Левицького й його твори: *Крушельницький А.* Модест Левицький. Оповід. К. 1907. «Л. Н. В.», 1907, XII; передруковано в кн. Літерат.-критичні нариси, Станіслав, 1908.—*Єфремов С.* М. Левицький. Історія укр. письменства. В-во «Вік», К. 1917.—*Грушевський О.* Модест Левицький. В кн. «З сучасної українськ. літератури». К. 1909; К. 1918. (Перед тим друков. в «Л. Н. В.», 1908, VIII).—*Ковалевський О.* Модест Левицький—оповід. т. 1, Черкаси 1918. «Книгарь», ч. 18 (1919).

ЗАБУВ.

У Любомирці пішла дитяча пошесть, саме від зімніх м'ясниць. Баби казали „гулі, красуха", а фершал, що приїздив з Рудні, казав: „шкарлятина";—одначе діти помірали дуже, хоч баба Люльчиха підкурювала їх переїдом із жолоба, хоч фершал напував їх якимись своїми ліками.

Соцькому Петрові Головатому був приказ ставитися до станового що-три дні з докладом: скільки душ знов заслабло та скільки померло.

Становий був лютий, звичайно по суботах, як ставилися до нього всі соцькі; він тяжко бурхотав, кляв їх на всі вирви; чи-раз, бувало, й стусанів надає й воду наставить носити за кару, й дрова рубати... А тепер Головатому ся лиха година придалася аж двічі у тиждень.

Тяжка служба соцького. Усяк, хто звідки не вирветься,—начальство: і старшина з писарем ганяють—позви, повістки розносити, й суддя, й слідователь судебний—арештантів водити, підводи давати... люде кленуть, нарікають; й акцизному—понятих шукати... а дошукай охочого, щоб потім по судах їздити, свідкувати; навіть лікареві з фершалом—слабих показувати, зганяти жінок з дітьми для віспи. Все соцький та соцький!..

Ну, а як що вже надзвичайне трапиться: мертве тіло, або пожежа, або, як тепер, пошесть,—нехай вже ворогам така служба.

Головатий вже третій ціпок позначив на карби, бо він був неписьменний; слабих він значив одним карбом, а померщим клав ще карбок навхрест.

І куди там було забути становому хоч про одну дитину, хоч найменшу яку, непотрібну... Бо становий сам доносив кудись до більшого начальства.

А Головатому ще й свій клопіт вдома. Тільки в його й дітей, що один хлопчина, Івась,—на п'ятий рік йому йшло—та й того не минула лиха болість: майже в перших він заслаб, якось на пущання, та й досі ще не вийшов. У людей діти або повмірали, або давно вже повичунювали, а він чогось хирів, марнів, вицвів на виду, як віск, а ноженята та черевце зігнало пухлятиною. Орудувала Люльчиха, як знала, довідувався й фершал чи-раз, давав ліки, у матушки добули майського бальзаму—терли: нічогісенько, ані трішки не лекшало...

У степу бушував вітер—гострий, холодний; імжив дрібненький дощик. Було вже над-вечір. По грузькій дорозі пара маленьких, миршавих коненят ледве тягнула підводу. Головатий з жінкою та з недужим івасем верталися до-дому з містечка, від лікаря. Мовчки, сумно їхали обоє. Лікар раяв лишити малого в больниці, бо дуже трудна, тяжка слабість. Так як-же його таке мале покинути?... Казали—хай мати лишається з ним. Ну, а як-би помер там? Що-ж вона, бідна головонька робитиме з ним сама, на чужині? ще й дорога така—гріх один. Нехай вже краще до-дому.

Головатиха сиділа боком, за вітром, і тулила до себе хлопця, обгорнувши його кожухом. Чоловік йшов под-ряд з возом, бо на гору було важко: коненята натягалися під усю силу, аж їм горби поставали, а посторонки муляли по голій, чорній шкурі на їх витертих боках. Далі стали, щоб коні відсапались.

— Ой, Петре, глянь-но!—скрикнула жінка, відтуливши трохи дитину. Либонь, він вже доходить!

Івась лежав навзнаки; широко відкриті оченята чудно дивились у-гору; він важко й хрипло дихав, якось незвичайно порухуючи устами й ніздрями.

— Доходить голубчик, доходить!...—тремтячим голосом озвався Головатий, схилившись над хлопцем.—Івасю!.. Дитинко!..—Але Івась не чув або не тямив.

— Нащо було його возити?!—плакала жінка.—Нехай би вже дома по-людськи вмер... Свічечку тітка дали,—достань-но, засвіти як... там, у хустці...

Головатому стиснуло в горлі. Жаль, сердешний жаль якось поплутав йому думки. Наче-б се все не справді... Він думав. Кріпко коні зморились, аж пара з них іде... свічка у двох місцях зламалася, бо він, не бачивши, сів був на жінчин клуночок... змерз у руки,пальці заклякли, ніяк свічку не справиш, бо віск затужавів на холоді... А жінка приспішала.

— Ой, швидче, Петре, швидче...

Він присів, закинув на плечі поли свитини, щоб закритися від вітру; витер сірника—погас... Другий, третій...

—Швидче, швидче, бо дійде без свічки...

Свічечка, нарешті, засвітилася.

Обоє схилились над дитиною, обтулюючии її від вітру, випростали пальчики, застромили у жменьку свічку. Полум'я її мигтіло, віск капав на бліду дитячу ручку...

Івась вже не дихав.

На сходах ганку станової квартирі сидів, дожидаючися, соцький Головатий. Становий іще не виходив у канцелярію.

Весняний поранок був погожий, теплий. На вулиці гралися діти; їх веселий гомін нагнав сумних думок Головатому.

Так і його Івась грався, бувало, галасував, вовтузився, така-ж сама білявенька головка, замурзаний, замащена, задрипана сорочечка високо підперезана жичкою...

— Соцький!—гукнув хтось із канцелярії... Головатий зірвався і кинувся туди.

У понурій кімнаті, з трьома невеличкими вікнами, при довгім столі сиділо двоє канцеляристів над паперами; а паперів тих була тьма: і на столі, й у двох поставцях, і так, купами, подекуди на

долівці, ба навіть на стінках, на цвяшках висіли папери. Було нечепурно, холодно; якийсь невиразний дух пісної страви, огірків та поганого тютюну видався невідомо звідкіль і від кого.

Становий, здоровенний, гладкий, стояв серед кімнати й курив грубу цигарку, підкручуючи довгого рудого вуса.

— Ну, що скажеш доброго?—спитав він.

— Троє вмерло, одинадцятеро слабих,—відповів соцький.

— Гм... Василівський, дайте-но мені рапорт фершала, що прислали з волости.

Один із канцеляристів, худий, цибатий, застромивши перо за вухо, метнувся до поставця, добув якогось папера й подав становому. Той глянув у рапорт.

— Брешеш, сучий сину!—гримнув він на соцького.

— Ні, ваше благородіє, справедливо...

— Справедливо? Називай усіх! Які вмерли?

— Циганчука Корній... Бучацького двоє—Ганна й Каленик.

— Ну?

— Слабих одинадцятеро...

Гучно ляснуло у канцелярії: становий нарозмаш затопив соцького по лиці.

— А Головатий Іван, сучий ти сину?—гримнув він гучно.

Соцькому світ закрутився, в очах стемніло.

— Се мій... Івась... Вибачайте, забув...

ЩАСТЯ ПЕЙСАХА ЛЕЙДЕРМАНА.

(Оповідання лікаря).

Музика Пейсах Лейдерман їхав у Ігнатівку грати на весіллі, й несподівано стряслася над ним страшна пригода. Але попереду треба росказати, хто такий він був.

Старий Пейсах був відомий на всю округу.

Він грав на скрипку. Мало було таких жидівських весіллів, де не постарались-би залучити його. Хто його знає, скільки літ він уже грав—він і сам того добре не пам'ятав. Чимало вже повдовіло з тих, кому грав він; траплялось грати й на таких весіллях, що колись і батькам молодих він теж грав на їх весіллі.

Старі підходили до його з чаркою, коли він, було, покладе скрипку та витирає піт з лисини червоною хусткою.

— Випиймо, старий Пейсах! Пам'ятаєш, як ти мені грав на весіллі у Макарові?

— Чому ні?—озветься Пейсах, зітхнувши та похитавши головою —Добрі часи були колись.—Отсе старшу дочку віддаю; а ще маю другу й сина. Вже заграємо й їм колись, Пейсах?

— Ох, Пейсах, лібер Пейсах! Щоб ти здоров був!—говорили раді батьки.—Випиймо.

І Пейсах пив чарочку; молода подавала йому на мисочці цимесу; закусивши, він витирав руки червоною хусткою, знов брав скрипку й, кивнувши головою на другу скрипку та на баса, починав знов грати.

І грав-же він гарно! Тепер такі музики вже попереводились; тепер і танці инші пішли, і співи инші. Грав Пейсах і нові всяк штуки, не забував і старих. І коли на весіллі вже підгуляють гар-

ненько, під кінець вечері, він так було, гарно та жалібно утне старого маюфеса, що де-хто зі старих не видержить та аж заплаче, згадавши давню давнину.

Такий був музика Пейсах Лейдерман!

А жив він у містечку Бишеві, що недалеко Київа, й жив дуже вбого. В сім'ї не мав він щастя: поховав і одну, і другу жінку, поховав і дітей чимало; осталась йому одна-однісінька дочка, та й тій доля не пощастила. Вийшла заміж у Макарів за небагатого фактора, та літ через п'ять овдовіла й вернулася до батька з трьома дітьми. Молода ще була й гарна, могла-б віддатись удруге, та скоїлось лихо: заслабла вона на гарячку, трохи-трохи не вмерла; але, як минулась та горячка—відняло бідній руку та ногу. Так і лишилась каліка з дітьми жити у батька, бо більш нікуди було їй подітись.

Отсе думав колись Пейсах, що на старість буде йому куток у дочки, а довелося старому ще й ту дочку й онуків годувати. Пожурився, посумував—та нічого не вдієш! Потяг далі старий своє тягло, покладаючи надію тепер на онуків, що, може, впокоять колись його недолю.

Грає, було, де на весіллі, дивиться, як радіють люде та гуляють, а думка раз-у-раз забігає у ту вбогу хатину, де сидить його бідна каліка та онучата. Згадує, як його там виглядають, як кинеться дітвора шукати ласощів у глибоких кешеннях його халата, як він дуритиме їх, що ласощів нема... А він тих сиротят ніколи не забував: сам не з'їсть—нащо йому старому?—а для них приховає гостинця з весілля.

Бідував старий музика зо своїми сиротами. Заробітки були кепські. Колись і платили більше, і прожиток був дешевшим, а тепер народу наплодилось сила, а жити трудніше, платять мало, дорожнеча скрізь!

Якось після Кишлейфу—як селяне кажуть: у Пилипівку—замовили Пейсаха грати аж на два весілля: у Київі на Подолі до купця Факторовича та в Ігнатівку до Брунштейна, що лісом торгує.

У Київі є й свої гарні музики, але Факторович добре знав старого Пейсаха і конче хотів до київських музик додати ще й його скрипку! Пейсахові не первина було й у Київі грати. А в Ігнатівці він мав свою звичайну компанію музик.

Випадало у Київі грати у вівторок, а в Ігнатівці у четвер. Отже, вибіраючись з дому, сказав Пейсах, що вернеться лиш на шабас, а онукам привезе гостинців аж цілу торбу.

Отсе, перегравши весілля у Київі, він їхав у Ігнатівку.

Вже вечір був у середу, коли він дійшов з Подолу на вокзал, а о десятій годині мав іти „четвертий клас", яким звичайно їде вся біднота.

Діждавшись того четвертого классу, Пейсах узяв білета й сів у вагон. Там було тісно, душно, накурено махоркою, гомоніли, сварились, лаялись. Але Пейсахові пощастило якось залізти у тісненький куток, а що сісти нікуди було, то він примостився на скриньку якогось москаля.

Москаль почав був сваритись, але Пейсах упрохав його.

— Одну станцію, тільки одну станцію мені їхати: у Боярці злізу,—просив він.—Отсе Жуляни, полустанок, і зараз Боярка. Дозвольте.

Москаль перестав сперечатись за свою скриньку.

Пейсах, цілу ніч не спавши, закуняв у теплому кутку, як тільки рушив поїзд та кондуктори забрали білети.

Багаті та ситі пани не сплять так смачно на пухових перинах, як спить біднота десь у смердячому кутку, наморившись роботою. І тов:лася стара голова об стінку вагона, і сидіти було прикро, бо москалева скринька була перев'язана гудзоватим мотузком, і ніг нікуди було подіти через тісноту, а проте Пейсах спав добре.

Коли нараз він прокинувся: поїзд стояв, люде гомоніли, знадвору теж чувся гомін.

З пересоння та втоми Пейсах не міг відразу опам'ятатись—де він і що робить.

Коли се дзвінок на станції вдарив тричі, зацвіркав свисток, озвався свист з паровоза.

Пейсах скочив на ноги.

— Яка станція?—спитав він,

— Жуляни,—озвався якийсь парубок.

Пейсах зітхнув легко.

Люде зареготались, дивлячись на його. Поїзд рушав помалу.

— Не Жуляни, а Боярка,—сказав якийсь дідок.—Проспав, брат! Поїдеш тепер до Василькова.

Звідусіль почулось кепкування та регіт.

— Лягай, старий, спати знов!

— Ще ніч, до дня далеко...

— Шлюф, любуню, шлюф!...

Пейсах, не ймучи віри, прожогом кинувся до дверей. Перед ним проходили лихтарні, люде, стовпи, сторож біля стрілки, водокачка, а далі стало темно, як у льоху. Він пізнав Боярку, бо знав добре всі станції під Київом. Поїзд минув уже вокзал і йшов чим-раз швидше.

Не думаючи нічого, Пейсах вискочив з вагону. Щось сильно вдарило його у голову, і... він зомлів.

Чи довго пролежав Пейсах без пам'яти—він і сам не знав. Він опам'ятався від холоду та гострого болю у правій щоці та руці. Навкруги було темно, тихо. Він лежав ниць на чомусь твердому, нерівному та холодному. Підвівшись на руках, він полапав круг себе у нічній темряві і намацав лиш груз, жорству та рельс залізниці. Поза комір текло йому аж на груди щось тепле, у роті було солоно.

Наглий страх обняв Пейсаха: адже-ж може надійти зараз який поїзд. Він підвівся на ноги—ноги тремтіли, підгиналисъ; з одчаю хотів кричати, але подумав зараз, що нікого, мабуть, в таку пізню добу не докличеться, крім собак хіба. Порою здавалось йому, що він вже неживий, а що се так, мана якась. Але щока та рука боліли, як у живого, холод проймав... Далеченько десь світилося світло. Пейсах подався в ту сторону непевною ходою, раз-у-раз спотикаючись, падаючи та збиваючи собі руки та коліна на гострий груз колії. Страх брав його, щоб не звалитись десь з насипу або щоб не набіг який поїзд. Ноги підгиналисъ, світ йому крутився, те світло десь у нічній темряві хиталось, тремтіло, мов-би тікало від його; а за комір все бігло по шиї, щось тепле й у роті було солоно. Він лапнув рукою за щоку й аж здрігнувся: крізь рану він намацав зуби...

Пейсах доволікся до станції.

Страшний був вигляд його розбитого лиця, закрівавленого, з широкою раною від ока аж до шиї... Збіглись люде: сторожі, чиновники, прийшов жандар.

Пейсах відразу не міг говорити, а белькотав щось невиразне на всі питання. Хтось почав зав'язувати йому рану хусткою.

Нарешті, якось росказав бідолаха, як він проспав станцію та вискочив з вагону й розбився.

Жандар почав клясти.

— Нечистий-же тебе, сучого сина, послав плигати, бодай-би ти й не встав був, паршивий! Що з ним тепер робити? — звернувся він до других.

— Відіслати у Київ, — сказав хтось.

— Довго ждати: аж уранці буде № 6.

— У сільську лікарню — озвався другий.

— А чи дійде?

— Дійде собака, — сказав жандар. — Де ти впав?

— Чи я знаю? — пробелькотав Пейсах. — За станцією.

— Беріть лихтарі,— звернувся жандар до сторожів,—беріть жида та ведіть у лікарню. Йдучи, побачимо, де впав.

Пішли.

Один із сторожів, бачивши, що Пейсах заточується, мов п'яний, взяв його під руку. Йти при світлі було лекше.

Гонів за троє від станції надибали калюжу крови, трохи далі— картуз та ще щось у хустині загорнуте.

— Скрипка,—сказав Пейсах і взяв її від сторожа.

Дивним дивом скрипка була цілісінька!

Пізня ніч була вже, коли сторожі довели Пейсаха до лікарні.

Розбудили фершала, згодом прийшов і лікар.

Поки розв'язували та промивали Пейсахову рану, лікар роспитував сторожів, як се скоїлась біда.

— Єто, ваше високоблагородіє,—росказував сторож,—вон єхав номером 13 до Боярки і, звиніте, заснув у вагоні. Конешно, він вискочив і впав на вторую путь, прімерно, на рельсу мордою. Жандар прислали на случай зліченія, щоб свідувалі... значить, свідітельство...

Лікар розглядав рану.

— Опасне?—пробубонів Пейсах, кривлячись від болю.

— Рана здоровенна,—сказав лікар,—два зуба пропало... побачим, чи кістка ціла. Дайте зонда,—звернувся він до фершала.

Пейсах стогнав та сичав від болю, поки пробували зондом кістку, а лікар усе балакав до його, щоб одвернути його увагу від рани та болю.

— Кістка ціла, голубе. А зашити рану треба.

— Опасне?—знов пробубонів Пейсах.

— Опасне, та не дуже: живі будете, та й знак буде певний; вже як загубитесь коли, лекше жінка віднайде,—жартував лікар.

— Нема жінки,—зітхнув Пейсах.—Ой!

— Потерпіть, потерпіть, треба вичистити рану... А чого ви кричите: ой?—що нема жінки, чи що болить рана?

— Ой!..

— Знов—ой? Бо, бачите, инший раз така жінка буває...

— Ой!..

— ...що волів-би чоловік на п'ять таких ран її виміняти.

— Ой, добре вам жартувати, коли у вас не болить,—промовив Пейсах.

— Ех, друже! може, й болить коли, та не вважаєш. Так і ви не вважайте, не вважайте, не вважайте...—балакав лікар, націлившись кривою голкою зашивати рану.—Отсе трошечки вколю...

Ой!

— Вже. Треба-ж зашити... Бо як дюру в щоці лишити, то й чарки горілки не можна буде вам випити: ротом наллєте...

— Ой!

— ... А дюрою виллється,—казав лікар, зав'язуючи нитку. А ви боярський?

— Ні, бишевський.

— То чого-ж вам було плигати з вагону у Боярці? Треба було плигнути у Фастові, нехай-би там лікар мав роботу, а не я.

— Мені в Ігнатівку треба, - озвався Пейсах.

— Знайомі там, чи діла які?

— Ой!—скрикнув знов Пейсах, вколотий голкою.

— Ништ а зой раптом, шрат паволі *),—промовив, жартуючи, лікар по-жидівськи, аж Пейсах, не вважаючи на біль, усміхнувся здоровою половиною лиця.—Так чого-ж вам в Ігнатівці треба!—казав далі лікар, знов націлюючись голкою.

— На весілля... Ой!

— Овва! Хто-ж тепер з вами схоче танцювати, коли у вас така негарна фізіомордія стала?

— Ой!

— Вже,—казав лікар, знов зав'язуючи нитку.

Пейсах махнув рукою.

— Де вже мені танцювати! Хай вже інші танцюють, хто молодший та щасливий; а я їм граю.

— Коли на трубу, то пропала гра,—мовив лікар.

— На скрипку... Ой!

— Ну. на скрипку то ще нічого: можна і з розбитою пикою грати.

— Добре, що з правого боку розбита,—озвався фершал,—бо якби з лівого, то й на скрипку трудно було-б грати.

— Еге, ег !—говорив лікар, зав'язуючи рубці.

Так балакаючи та жартуючи, зашили Пейсахову рану. А він усе думав: чи буде він живий чи не останеться калікою... Та, мабуть—потішав він себе,—ті люде не жартували-б так, коли-б я мав умерти. А дочка, а онуки? Сироти пішли-б з торбами, коли-б я вмер.

Рану зашили, обмили. Лікар, відступивши трохи, придивлявся до своєї роботи.

— Красень—перший сорт і хлопець--хоч куди козак,—казав він.

— Господин доктор,—благальним голосом промовив Пейсах,—скажіть мені на правду: не опасне?

— Не опасне.

— І живий буду!

— І живі будете.

— І не каліка?

— І не каліка.

*) Не так раптом, кричіть помалу.

— Ой, ой!—промовив Пейсах, складаючи руки.—У мене сироти.. дочка—каліка, троє онуків...—і сльози покотилися з його очей.

— Чого-ж ви плачете, старий?—промовив лікар, беручи його за руку.—Все буде добре не журіться, і знак навіть невеликий буде.

— Се я радію, що жив буду,—тремтячим голосом мовив Пейсах. Не за себе—я вже нажився, напився гіркої... раднійший вмерти, коли-б не сироти... пропадуть без мене...

— Не журіться,—казав лікар, добувши цигарку й закуривши її над лампою.—Отсе хіба днів скілька не можна буде вам їсти твердої їжі, поки рана зростеться, а там можна буде все. Можете й на весіллі грати, коли голова не дуже болить.

— Ні, не болить,—сказав Пейсах.

На його пахнуло димом тютюну.

— Господин доктор, а курити можна?

— І курити можна.

Лікар добув табашницю й подав Пейсахові цигарку. Той узяв її, подивився вдячними очима на лікаря, закурив від його цигарки, потягнув раз, у-друге і обличчя його—краще сказати: пів-обличчя, бо половина була вже зав'язана,—просяяло якимсь дивним виразом щастя: він може грати, він навіть курить цигарку, курить—як усі здорові люде, як отсей лікар—молодий, здоровий, червонолиций.

А міг він лежати тепер холодним трупом на рельсах біля станції, й дурно його виглядала-б дочка на шабас, дурно онучата чекали-б, що дід привезе повні кешені гостинців, ласощів...

Пейсах грав у Ігнатівці на весіллі. Розбита, зав'язана щока боліла тяжко; боліла й рука, що водила смиком; і чарку, що подала йому молода, він пив якось чудно, боком, як п'є птиця воду: перегнувши голову на здоровий бік, щоб не попала горілка на рану.

А пів-обличчя його сяяло щастям—таким щастям, якого не знав він зроду!..

Степан Васильченко.

(Справжнє призвище—Панасенко).

Нар. 1878 р.

Сучасний талановитий український письменник. Народився в селянській сім'ї, жив і вчився на селі, а далі й учителював також на селі. Тому майже всі його оповідання—на теми з життя села і селян, багато з життя дітей-школярів. Пише виключно невеличкі оповідання, новелі та драматичні твори; друкуватись почав десь на початку другого десятилітія XX віку.

Бібліографія.

I. **Твори Васильченкові**: Оповідання. К. 1915; К. 1918. (Волошки. У панів. Оксана. Осінній ескіз. Мужицька арихметика. Дома. Королівна. Дощ. В хуртовину. Осіння казка. Роман. За мурами. Над Россю... Пацянок. Божественна Галя. «Спасенник». В темряві. З самого початку. З дитячих вражінь. Чарівний млин. На чужину. Вова. Гріх. У вечері. Обивательські жарти. На хуторі. Святкові мініятюри. Під школою. Крамольна ніч. По асоціяції. Свекор. В тінях липневої ночі. Відьма. Крізь дрімоти. «Ся». Інспектор. На світанні. Ювилейні легенди. На роскоші. Циганка).—Мужицька арихметика (й инші оповід.). К. 1918. (Мужицька арихметика. На чужину. На роскоші. На хуторі).—Святкові зорі, опов. К. 1918. (У панів. Відьма. Дома).—Дві казки. Винниця, 1919.—Божественна Галя. Вечеря. Над Россю,—опов. «З життя укр. вчительства». Зб. оповіданнь. II. 1919.—«Чорні маки», опов. К. (1920). (На золотому лоні. Під святий гомін. Чорні маки. Отруйна квітка).—Петруня. опов. К. 1922.—Про жидка Марчика, бідного кравчика, опов. К. 1922.—Зіля Королевич, етюд на 1 дію. «Л. Н. В.» 1913, XII; і окремо: К. 1914; К. 1918.—Недоросток, ком. в 4 діях. К. 1923.—В холодку, малюнок на 1 дію. К. 1915; К. 1918.—На перші гулі, жарт на 1 дію. К. 1915; К. 1917.—Не співайте, півні, не вменшайте ночі, п'єса в 3-х карт. К. 1917; К. 1922.—Драматичні твори. К. 1917. (На перші гулі, жарт на 1 дію. Не співайте, півні, не вменшайте ночі, п'єса в 3-х картинах. В холодку, малюнок на 1 дію. Зіля Королевич, етюд на 1 дію. Недоросток, народня гумореска в 4 діях).—Куди вітер віє, ескіз на 1 дію. Кам.-Под. 1919.—Мені моє, осетинська казка, К. 1916.—Княженко, осетинська казка. Записав С. Васильченко. К. 1917.—Чорний Орел, осетинська казка. Записав С. Васильченко. К. 1917.—Циганка, опов. з шкільного життя. К. 1917.—Левень, осетинська казка. Записав С. Васильченко. К. 1918.—Чарівна коза. Мені моє,—осетинські казки. Записав С. Васильченко. К. 1918.—З дитячих літ, опов. К. 1918. (Свекор. Роман. З дитячих літ).—Ескізи. Од. 1919. (Роман. В панів. Мужицька арихметика).—Оповідання. К. (1919). (Басурмен. Мужицький ангел).—У жнива, етюд із дитячого життя в 1 дії, К. 1922.—Вечірні арабески, опов. «Нова Громада» (Правобережн. Кооператор) 1923, ч. I—II.

II. Про С. Васильченка й його твори: *Чулий Л.* С. Васильченко—Недоросток, ком. в 4 діях. К. 1913. «Л. Н. В.», 1913, VII—VIII.—*Чулий Л.* С. Васильченко—Зіля Королевич, етюд на 1 дію. К. 1914. «Л. Н. В.»-1914, II.—*Єфремов С.* На початку нового віку. Істор. укр. письменства. К. 1917.—*Грушевський О.* Васильченко С. Оповідання. Вид 2-ге К. 1918. «Л. Н. В.», 1918, XII.—*Дурдуковський В.* Васильченко С.—Циганка, опов. з шкільного життя. «Книгарь», 1918, ч. 7.—*Кисіль Ол.* Васильченко С. Не співайте, півні, не вменшайте ночі. К. 1917 р. «Книгарь», 1918, ч. 9.—*Садовський М.* Васильченко С. «На перші гулі», жарт на 1 дію. «Книгарь», 1918, ч. 9.—*Богацький П.* З глибин нашої землі (С. Васильченко—оповід. К. 1918.—Драм. твори, К. 1917). «Книгарь», ч. 15 (1918).—*Могилянський М.* С. Васильченко—оповід. К. 1919; Куди вітер віє, ескіз на 1 дію. Кам.-Под. 1919. Дві казки—Вин. 1919. «Книгарь», ч. 28 (1919).—*М(еженко) Ю.* Васильченко С.—Чорні маки. Київ (б. р.). «Голос Друку», X. 1921.—*П—й А.* С. Васильченко.—«Чорні маки». К. 1921. «Шляхи Мистецтва», 1921.—*Плевако М.* С. Васильченко—У жнива, етюд з дитячого життя в 1 дії. В статті «Укр. дитяча л-ра в 1921—1922 р. р.». «Книга», 1923, II.—*Дорошкевич Ол.* Укр. література, підручна кн. К. 1923.

МУЖИЦЬКА АРИХМЕТИКА.

— Чи немає у вас, Василю Йвановичу, якої газети або книжки?— питав хурщик Антін монопольщика, зав'язуючи в хустинку гроші за хуру.

Василь Іванович, панок середнього віку, червонопикий, з круглим животом, потягнув цигарки й пустив хмару диму.

— А навіщо тобі книжка?—трохи помовчавши, спитав він, насупивши ріденькі брови.

— Побавився-б трохи святом, а то забув, коли й книжка була в хаті,—одмовляє Антін,—мабуть, і азбуки запамя'тав уже.

— То тобі велика шкода од того?... Як сказати правду, то пусте оте діло—книжки читати!—став казати Василь Іванович,—та зовсім воно й не личить мужикові.

— Звісне діло, хіба треба, щоб нам були книжки в голові,— згоджується Антін,—часом за роботою нема коли вгору глянути, не то в книжку!...—То чи не знайшлося-б, кажу, чого-небудь для мене,—знов казав Антін, трохи переждавши,—почитав-би трохи по обіді, щоб не скучати.

— Хіба от що,—подумавши сказав монопольщик,—я винесу тобі псалтиря. Для свята більше підходящої книжки й не знайти.

— Псалтирь є у мене, Василю Йвановичу,—мовив Антін.—Чи немає якої-небудь иншої?... Може, є така, що пише про Думу або про землю?

Василь Іванович скосив на бік заскалене око й закусив губу.

— Таких книжок, як ти кажеш, у мене, братіку, не водиться. За такі книжки—знаєш куди тепер ховають?—Василь Іванович суворо глянув на Антона.—Стережись, Антоне, тих книжок, як вогню—по-приятельському ражу тобі. А коли вже тобі припала така охота читати, то підожди—я тобі дам иншу книжку.

Василь Іванович пішов у другу кімнату, відчинив шафу й став рипитися в купі якихсь паперів та книжок. Витягнувши зісподу ста-

ренький, в обшарпаних палятурках задачник Євтушевського, він обмахнув на ньому порох і виніс Антонові.

— Оце тобі, Антоне, книжка,—казав Василь Іванович, віддаючи йому задачника.—Не пуста яка-небудь—пользовита книжка! Тут усяка тобі задача—немов загадка: поморочиш голову, поки ладу добереш.

— Спасибі, Василю Івановичу,—сказав Антін. Потім узяв, не роздивляючись, під руку книжку, попрощався й пішов із хати. Василь Іванович стояв біля дверей і довго дивився йому вслід. Потім тихенько захіхікав і, тикаючи пальцем у двері, шипів крізь зуби: „от тобі книжка, хаме! Читай, гадюко, читай! Там тобі буде і про землю, і про Думу".

Веселий і радий, осміхаючись у руденьку борідку, пішов він до другої кімнати обідати.

Одпочивши по обіді, монополыцик узяв палицю й пішов на проходку. Йде Василь Іванович селом, палицею підпирається. Біля дворів і хатів сидять гуртками чоловіки та жінки, гомонять собі. На моріжку пустують дітлахи; співають десь дівчата. В селі немає більше „панів", крім Василя Івановича, і він почуває себе тут маленьким князьком. Люде низенько вклоняються йому, і він привітно киває їм головою. Йому так приємно бачити почтивність до своєї особи.

Ось іде селянин Литовка,—який здоровенний мужичура, а як покірно вклоняється, мов той дуб у час негоди.

Догадується Василь Іванович, чого так хилить перед ним Литовка: підходить строк векселю, а грошей, мабуть, тонко...

— Нічого, підождемо,—думає він,—аби проценти в свій час виплачував.

Йде далі Василь Іванович, мугиче собі під ніс щось божественне, хазяйським оком по селу роздивляється—чи немає де непорядку.

Нагримав на дітей, щоб не пустували; зачепив молодицю, що вийшла до колодязя по воду.

Дійшов до Антонового двору. Бачить—у вишнику, біля хати, сидять люде, гомонять, сміються. Між ними—Антін з книжкою.

„Ага, книжечку мою читають—подумав Василь Іванович.—Ну, нехай собі читають". Спинившись проти вишнику, він спитав:

— Ну, що? як книжечка—понаравилась?

— А нічого собі!—одмовляє Антін,—веселенька книжка.

— Ну, читайте, читайте собі!—промовляє Василь Іванович і йде далі.

„Веселенька книжечка!... гевали-гевали!—сміється він сам собі—, їм що не ляпать язиком, аби ляпать. Та ще й іржуть собі! І що там вони знайшли такого смішного?"

Потім його стало тягти послухать. Звернувши з дороги, непомітно підійшов він до тину й став крадькома прислухатися.

Слухає—Антін читає по складах:

„Крестьянин обязался перевезти из города 50 ламп с тем условием, чтобы за каждую доставленную в целости лампу платили ему по 5 коп., а за каждую разбитую высчитывали с него по 1 р. 20 к. При перевозке 3 лампы разбились. Сколько заработал крестьянин за доставку ламп?"

Антін, дочитавши задачу до краю, підняв червоне від натуги лице й веселими очима оглянув слухачів.

— Питає: скільки то він заробив!—сміючись, своїми словами переказує Антін.

— Мабуть, багато заробив!—сказав бородатий дід у білих штанях; далі вийняв з рота люльку й зареготав.

— Не скажу вже, скільки він там заробив, тільки знаю, що як стане так заробляти, то скоро й останньої коняки збудеться,—додав руденький і жвавий Охрім.—Хай йому біс з такими заробітками!

— Це чи не буде так саме,—став розказувати дід у білих штанях,—як назаробляв Захарків парубок у якономії. Пробув тиждень біля молотілки у пана, приходить у суботу ввечері додому..—„Ну, каже батько—давай-же оце, сину, гроші, завтра поїду в місто—там де-що купити треба". А він став та й каже: оце хоч бийте, хоч лайте, а грошей не приніс ні шага!—А батько: „де-ж ти, сучий сину, дів? Загубив, чи, може, вкрали?"—Не так було-б мені, каже, шкода, коли-б я загубив або вкрали, а то зовсім і в руках не держав!... Потім і розказує, що там уломилось було щось біля віялки, а вину на нього склали. Прикажчик вилаяв його на всі боки і при рощоті не дав ні копійки, та ще й наказав, щоб приходив одробляти той збиток іще на тиждень. А батько слухав-слухав, далі й каже: „отак, сину, завжди заробляй, то скоро хазяїном станеш"... То чи не стільки, кажу, заробив і той на лямпах, як цей за віялку,—закінчив дід. Усі засміялись.

— Лямпа—річ тендітна,—казали другі,—торохнеш возом—наробиш шкла. І понесла його лиха година під таку хуру!

— Підеш і під таку хуру,—сказав похмурий чоловік,—коли в хаті, може, й шматка хліба немає.

Обміркувавши справу з лямпами з усіх боків, люде примовкли, і Антін, узявши книжку, став читати далі.

„Он яке діло!"—подумав Василь Іванович і став прислухатися ще пильніше.

„У помещика было,—читав далі Антін,—в одном куске 857 дес. земли, в другом на 130 десятин больше, чем в первом, а в третьем на 150 десятин больше, чем во втором. Сколько десятин земли было у помещика?"

Прочитавши задачу, Антін став пояснять її по-своєму:

— В одному куску, каже, було аж 857 десятин, а в другому ще більше на 130, а в третьому й того більше!... а потім іще й питає,—тут Антін підняв палець догори й прищулив око,—скільки-ж то тієї землі було в пана!

— А, мабуть, чи не більше було, ніж у всеї нашої громади!—каже, осміхаючись, один з гурту.—Коли-б оце на всіх нас хоч один отой кусочок, то було-б і нам, і дітям нашим.

— Ото кусочки!—моргнувши оком, сказав Охрім, це не те—що в тебе або в мене: з такими кусочками можна хазяйнувати! А коли-б йому в одну руку—опруг та в другу—пів-опруга, а в третю—й зовсім дасть біг,—отоді-б нехай він похазяйнував! Поневолі пішов-би лямпи возити!

— А добре було-б знати, скільки то прийшлося на двір, коли-б усю оту землю та поділити між нашими громадянами?—показав похмурий чоловік.

Далі Василь Іванович уже не міг терпіти. Вийшовши з-за тину, він почав докоряти людям.

— І на віщо-б ото я базікав отаке язиком?... То-ж книжка написана зовсім не для того: по їй треба вчитися арихметики, а ви ка-анз що витіваєте. Коли так читати, то краще зовсім не читати!

— Та ми, Василю Йвановичу, читаєм так собі, з нудьги,—виправдувались люде,—аби чим час загаять.

— То не краще-б було з нудьги взяти та й полічити, скільки вийде в кожній задачі,—наставляв Василь Іванович,—то-ж на те вона і є—арихметика.

Передні чоловіки сиділи і вдавали, що ніби увічливо слухають Василя Йвановича. А позаду Охрім накивував бровою своїм сусідам і стиха гомонів:

— Це, виходить, така арихметика—панові звозять хліб з поля, а мужикові нема з чого возити, то мороч голову—скільки то всеї землі у пана!

Скільки душ пирснуло зо сміху, але здержались, щоб не зареготати голосно.

— Бачте,—казав далі Василь Іванович, почувши сміх,—сміється, а й сами не знаєте, з чого. А я знаю, що ні один з вас не доведе до ладу задачу!

— Де вже нам!—казали передні,—ми люде малограмотні або й зовсім неграмотні: куди нам полічити отаку силу!

А Охрім казав далі своїм сусідам:—Це, скажемо, так. У тебе Микито, скільки землі?—два опруги? Ну, і в мене щось біля того. От зійшлися ми та й балакаємо: а давай будемо лічити панову землю, коли своєї кат-ма. Ти скажеш: стільки у нана землі! А я скажу: ні, стільки! Ти скажеш: брешеш, бо стільки, а я скажу: ні, ти брешеш! Потім ти мене цап за чуба, а я тебе по уху—і пішла арихметика!... А ось Грицько йде та й питається: за віщо то люде б'ються—чи не за батьківщину, часом?

Усі реготалися, вже не здержуючись. Василь Іванович став сердитись.

— Варнякаєте ви таке, що воно зовсім не до діла. Я-ж вам кажу,—намагався він пояснити,—що в задачникові тільки так пишеться про кого-небудь, аби було над чим рахувати.

— То оте-ж саме й ми кажемо,—перебив його Охрім.—Коли вдома чорт-має чого рахувати, то давай...

— Тьфу!—плюнув з серця Василь Іванович,—ти йому—тàту, а він тобі—кату! Давай сюди книжку!—крикнув він до Антона й трохи не силою вирвав її у нього з рук.

— Вам книжки читать?... вам хвости волам крутити! Ото ваша книжка!—Василь Іванович повернувся й пійшов од гурту. Всі реготалися.

— Знаєте, Василю Івановичу!—крикнув Охрім вслід монополь-щикові,—коли-б довелося нам ділить ваші 90 десятин, то може-б-таки поділили по своїй, по мужицькій, арихметиці.

— Чи й поділили-б!—підхопив сумний чоловік.

Василь Іванович зразу спинився, мов його хто сіпнув за полу, обернувся, хотів щось казати. Потім плюнув і мерщій подався до своєї монополії.

— Бач, як закрутив носом! Видно не дуже до смаку прийшлась йому мужицька арихметика!— казали сміючись люде.

— І звідкіль принесла його нечиста сила!—казали другі.—Тільки де два-три чоловіки зійдуться, то вже і його чортяка, хоч-не-хоч, внесе туди! Не дав і начитатись у волю. А шкода: втішна була книжка!

НА ХУТОРІ.

Заходила ніч.

Німіє степ і тьмариться.

Поспішаючи, кудись ховаються останні шуми і гуки довгої літньої днини. Не погасло ще на заході як кров червоне зарево, а вже над ним у темряві далекого неба зажевріла, немов жарина в попелі, вечірня зоря. А місяць, що перше висів серед ясного неба сірою, мало помітною плямою, під темним крилом ночі, зразу ожив і засвітився білим чарівним огнем.

Ринуло з неба ціле море тихого світла, все на землі потопляючи. Над степом промайнув легенькою тінню незрячий сон.

Ніч зайшла.

Маленькою хмаринкою темніє над глибоким яром закинутий у степу хуторець.

Синіють у проміні хатки. У яр потяглися довгі тіні.

Тихо в хуторі, мов у скам'янілому царстві із давньої казки.

Серпи, коси, вози, збруя—все трупом лежить біля хат, немов ті цяцьки, що перед сном порозкидали малі діти. По дворах манячать стіжки свіжої пашні, мало не поруч з хатами тягнуться ниви з блискучою стернею.

На нивах, як те військо побите, темніють незкошені снопи, стелються довшими рядами не загребені покоси, і збившись стеблинами в густу лаву, подекуди стоять самотою клапті недокошеної пшениці.

А над усим густо стелеться дух свіжого степового сіна.

Роскошами, красою віє над степом...

У яру тихо й сумно. Світить над ним місяць. Вздовж його розтягнулися довгою стрічкою кучеряві верби. З-під верб одірвались і попливли проти місяця по-над зрошеною травою марища—тіні. Запирскало щось... Воли. За волами виринула й стала в яру волохата постать.

На голові у неї наверчене жмутом якесь ганчір'я, довга свита підперезана білою ганчіркою, на ногах великі мужичі чоботи, а в руках—батіг. З купи ганчірок визирає мармурове дівоче личко з дуже великими пречудними очима. Дівчина притулилася до стовбура верби й закинула голову проти місяця. Очі у неї склепилися, руки опустились, як у сонної. Стоїть і всміхається.

Затремтіло зразу сонне повітря, і зграї срібних згуків, плутаючись і виграваючи, полетіли яром і далеко кругом заснували степ.

Потім із моря згуків вирізалися дзвінкі, мов із срібла виковані, слова пісні.

Яром, яром, пшениченька ланом,
Горою овес.
Не по правді, молодий козаче,
Зо мною живеш...

Слова всі до одного оддалися голосною луною; ні одне не сховалося. Дівчина замовкла і схилила голову. Стало знов тихо. Тільки десь далеко, тремтячи в повітрі, завмірали останні одголоси пісні.

Верби стоять—не стенуться. Проз їх віти де-не-де визирають далекі зорі.

Дівчина звела великі очі й довго вдивлялася ними в сріблясту далечінь. Здіймала руки, щось шепотіла сама собі, кивала гірко головою.

Знову зворухнулось повітря, срібні згуки розбудили степ.

Дівчина заплющила очі, марить і співає.

І вважається бідній дівчині, в старих лахміттях, що не наймичка вона, не сирота... Вона—дочка-одиниця багатого батька. У неї шовком шиті сорочки, дорогії килими, дукачі срібні... Та не милі їй вони, бо не хоче її любити козак молодий. А той козак—то такий хлопець, яких уже немає тепер; він у пишному вбранні, що сяє, як сонце. Під ним грає кінь вороний, а в того коня горять на ногах золоті підкови, срібні виблискують стремена. Сидить козак на коні перед нею, хороший і вільний, як вітер степовий, а вона стоїть перед ним засмучена та стиха докоряє йому, що не по правді він з нею живе...

Тужить, розливається голос дівчини, і лунає, розлягається по сонному степу живе оповідання про дівчину та зрадливого козака.

„Ой, вистели, дівчино,—дає глузливую козак дівчині пораду,—ой, вистели килимами двір, щоб не скаляв мій кінь вороний золотих підків,—тоді буду до тебе ходити".

Ой, посади, дівчино край воріт вербу, тоді буду до тебе заходити.

Та не одурити козакові дівчини! Почула вона серцем гірку правду, і тихим, безнадійним смутком забреніли останні слова пісні:

Я й садила, я вже й поливала,—
Не приймається.
Брешеш, брешеш, молодий козаче,—
Ти цураєшся.

. . . . . .

Стоїть дівчина, схилившись до верби головою, сльози витирає рукавом драної свитини. Стоїть з жалощами в серці, засмучена й обмарена чарівними малюнками давно минулого, давно забутого, вільного й шумливого життя її рідного краю.

—

А в тихому хуторі счинилося диво: від сну просипалися люде, виходили з хат здивовані й слухали пісню, що живою силою вривалася з яру на хутір.

Прочинились двері чиєїсь хати, і, зчепивши руки на грудях, стояла на порозі біла постать чи дівчини чи молодиці. Місяць світить на білу постать і на хату.

А на краю хутора од степу спочивав у сінях своєї хати старий дід. І мариться крізь сон дідові, що в сінях над ним бренить струна. Дідові сон сниться, а струна все бренить та бренить і його будить. І дід прокинувся.

В прочинені двері б'є синім промінням місяць, а по сінях лунає пісня, аж лящить. Вийшов дід із сіней, схилився на тин та й слухає.

На хуторі тихо та лунко. Все кругом спить, тільки в яру хтось не хоче коритися снові й крає сонне повітря своїм молодим могутнім голосом.

Тужить та в'ється в яру дівочий спів, і не помічає дід, як в'ється він сам услід тому співові: то схилиться, то розігнеться, то візьметься за груди рукою.

Чудне щось діється з дідом: йому стало здаватися, немов хтось у жменю взяв його старе серце й став його помаленьку чавити, а дідові стає чогось так жаль-жаль.

На моріжку коло тину сидить уже цілий гурток хуторян: біліють сорочки, видніються кудлаті голови, босі ноги, тихим блиском сяють заспані очі.

Всі вони здаються при місяці фігурами, вимурованими з білого каменю.

В середині між ними сидить парубок з чорними великими очима й тихо і поважно щось росказує. Білі фігури посхилялися до нього й слухають.

Його мова одбивається в тихому хуторі буркотанням маленького струмочка. Парубок росказує про чудну дівчину, що недавно привезено сюди з далеких хуторів до хазяїна за наймичку. Вона дика, боязька й чудна. Вінки собі з квіток сплітає, квітчається й так ходить у роботі цілий день. Збирає коло себе дітей та все росказує дивні якісь казки, або свої сни. А як стане співати, то зразу своїм голосом душу проймає.

До гурту підпливають мовчазні тіні, сідають на моріжок і мовчки слухають.

Потім тихо й поважно, не перебиваючи один одного, стали довго вони розмовляти. Стали згадувати давніх своїх співців і всіх незвичайних людей, що колись жили між ними. Часом гарячими хвилями з новою силою долітала з яру пісня, вривалася в груди людей, і вони стихали. Потім, переждавши, говорили далі.

Споминали вони якогось чабана Илька, що своїми піснями приворожив до себе молоду пані. Ох, і що-ж то за сила була в тому голосі! Вийде, було, на могилу, гукне пісню—і ввесь степ скрасить нею. Люде, бувало, кидали роботу та виходили слухати Илька із хутора аж у степ. Щирий і правдивий був чоловік Илько. Підмовляла молода пані їхати його з собою кудись, та не поволів Илько життя панові розоряти, а поволів іти кудись на Чорноморію. Та як пішов, як пішов, та й досі чутки немає...

В яру залунав новий ниючий і пекучий спів. Дівча співало про себе, що йому горе на світі. Вона сирота, а люде недобрі, і нема до кого їй прихилитися; скаржилася комусь, що не зазнала вона на світі роскошів, що марно проходять літа її по наймах у важкій роботі...

А люде на хуторі все слухають і згадують усе инших своїх співців.

І були вони, всі ті таланти рідного люду, ті найулюблені діти свого смутного краю, як і цеє вбоге й забите дівча,—люде з найбідніших бідні, з найтемніших темні, були наймитами у чужих людей і пасинками в долі.

ПРО ЖИДКА МАРЧИКА, БІДНОГО КРАВЧИКА.

Я підслухав цю бувальщину в той тихий час ночі, коли гасилися в місті останні огні ненависти, а на людей зіходили зграї зоряних снів; на людей сни, а на серце їх—спокій.

Я почув її в шумах—перезвонах старого бору в той таємничий час, коли він заплітав у безкрайню гірлянду своїх стародавніх саг криваві легенди із наших днів.

Налинули тоді звідкілясь невідомі вітри, зтиха зашуміли по зелених верхах мовчазного бору, як по золотих струнах арфи.

Кинулася зо сну найстаріша сосна, схитнула головою, захиталась, рітмично замахала гіллям, як регент руками.

і захиталися за нею, як менші за старшим, усі сосни і ялини, і маленькі кущики і ще меньші зілля і трави

Захиталися, задзвеніли, загули, заспівали тихими широкими акордами:

„Жив собі... жидок... Марчик...
Бідний кравчик...“

. . . . . .

Не що давно було цее... Вечірнє небо заквітчалось весняними хмарками, мов гірляндами з зеленого барвінку. Сплинув по-між хмари блискучий місяць, і ніби з води виринули у невеличкому місті білі будови того жидівського кварталу, що в темряві здавався таким сумотним та злиденним.

Але впали на трухляві дахи яток та крамниць оксамітові тіні - сипнув хтось жмені рожевого блиску в сумовиті шибки вітхих віконець, золотом нашвидку побризкав смітники—і увесь бруд жебрацького кварталу згорів, здавалось, на потайному огні.

Занедбанний квартал засяяв, оновлений, в скорботній красі, ніби під могутнім пензлем незрівняного велетня-майстра. На будинках і коло будинків скрізь по вулицях міста цвіли в місячному бляску повні глубокої думки суворо-червоні прапори. Мов після бурі, після грози, що свіжим дощем зросила ці темно-червоні троянди, віяло од них у місті легким і радісним духом. Подихом волі й братерства, гомоном м'яким і вільним, як шуми весняної повіді, не вважаючи на вечерній час, грало й гуло все місто. Зблизьку і здалека, з широких вулиць і з глухих переулків рясно лунали незлобиві, радісні вигуки, лагідно-бадьорі розмови та вільний, незмушений сміх. Без дружньої, радісної осмішки навіть незнакомі між собою люде не могли зустрітватися.

По вузенькому переулку кварталу, вимахуючи, як вітряк, руками і спотикаючись на позабивані стовпці, тінню пересувався кошлатий сілует.

Коло похилених воріт, що стояли поруч із стареньким будинком, мохом і цвіллю порослим, почорнілим од давнини, із темряви обізвався привітний молодий голос.

— Де ти так довго барився, Авруме?

Волохата постать спинилася і взялася рукою в боки.

— Це ти, Ліе!

В тіні єдиного на увесь переулок, на половину засохлого куща акації сиділа на ослончику в білому святковому вбранні молода жінка.

— Еге!—здивовано промовила вона сміючись,—та ти п'яний, мій мужу?

Аврум Марчик, тихий трудяка-кравець, із завжди бадьорим виразом марного, кволого обличчя, тепер, справді, скидався на п'яного: його червоні, хоруваті од щоденної праці очі, горіли, як підмальовані, уші червоніли свіжими бутонами півоній і горіли, осмішка непереможно роспливалася по обличчю.

— Так, так, Ліе,—промовив він, весело сміючись,—я п'яний, я зовсім п'яний. Дивись—я на ногах не встою!—І він почав хилитатись по дорозі, затинаючи п'яної пісні, якої наслухався колись на ярмарку од селюків:

„Та було-б тобі горілки не пити...
„Та було-б тобі нас трьох не любити...

— Ой, ти, шарлатан! За які-ж гроші ти напився?—сміялася Лія Далі перестала сміятися й промовила серйозно:

— Ну, годі, Авруме, скажи краще, де був? на мітінгу¿

— Був на мітінгу, говорив промову, і всі кричали, і в долоні ляскали: браво, біс, Аврум Марчик!—похвастався Аврум.

— Ти говорив промову?—неймовірно й іронично перепитала Лія: —про віщо-ж ти міг говорити?

— Я росказав тільки одну маленьку казочку.

— Яку казочку? про віщо?

— Ось я тобі зараз роскажу,—і Аврум сів поруч.

Весело насвистуючи, щось собі під ніс, мимо проходив велетень Косенко, гуляка-коваль. Аврум завжди чогось боявся його, але тепер сміливо і розв'язно обізвався до нього:

— Добривечір, товаришу!

Велетень, пригнувшись, став приглядатись до Аврума.

— А-а! Аврум Марчик, бідний кравчик!—засміявся він і весело додав:

— Здоров, здоров, товаришу!

— Ну, що чуєш?—просвітлівши промовив до Лії Аврум, коли висока постать, посвистуючи як і перше, зникла в тінях:—«товариш!»

Лія нічого не сказала, зітхнула повними грудьми, і радість теж тихо засяяла на її молодому обличчі.

— Авруме, роскажи, про що там говорили на тому мітінгу,— лагідно, з цікавістю почала вона прохати Аврума.

Аврум почав вигадувати жінці якусь казку, що ніби її він казав на мітінгу.

Справді-ж було воно не так. В дійсности він не зміг сказати людям тієї казки. Підчас гарячих промов на мітінгу, які одна за другою огняним дощем сипалися з трибуни, вона спалахнула у ньому полум'ям, забила дух, і його вихрем винесло на трибуну. Аврума все знали в місті, завжди нужденного і завжди бадьорого,—всі знали всі любили за його щирі, хоч і невдалі вигадки. Тепер усі сподівалися од його якогось жарту, і одна його постать на трибуні вирвала тоді з натовпу бурю радісного галасу і тріскучих аплодісментів.

— Гляньте, Аврум, Аврум Марчик!

Але коли він, єдиний раз у своєму житті побачив перед собою море людських голів. безліч уважних очей, які привітно дивилися на нього, осміхаючись і покірно, із жадобою дожидаючи од нього слова, він почув, що ноги під ним затремтіли, а з очей чогось бризнули сльози і він замість жарту зміг усього тільки промовити:

— Товариші, я хочу сказати вам одну маленьку казочку: «Жив собі на світі жидок Марчик, бідний кравчик». Далі скільки він не напружувався, скільки не махав руками—виходили тільки смішні, покалічені слова, а та казка, що огняним клубком поверталася в його грудях, не виходила.

І через кілька хвилин він заплакав, махнув безнадійно рукою і став, спотикаючись, зіходити з трибуни.

Люде підхопили його на руки, щось, сміючись, кричали йому бадьоре і лагідне, підіймали в гору, тиснули йому руку, цілувалися з ним.

Тепер по всіх його жилах ніби грали музики. Усе навкруги здавалося новим і химерним, ніби з усього було здійнято велике рядно; увесь світ став йому такий, який тільки бачив він колись давно-давно у сні чи в дитинстві. Дивиться він на місяць—і йому здається, що з того часу, як він хлопчиком лазив з товаришами по верхах яток, він і досі більш ні разу не бачив, щоб місяць світив коли-небудь. Раз-у-раз вечорами він тільки бачив світ брудного ка-

ганчика, що до його шив і латав дівочі кохти, парубочі піджаки та жилетки.

І він казав тепер поважним, авторітетним голосом, як голова сім'ї:

— Подивись, Ліє,—це нарочито для такої великої радощі нам сьогодня місяць світить!

Лія засміялась:

— Місяць, Авруме, і вчора світив, ще більший, ще повніший.

Аврум хотів було сперечатися, але Лія рішуче завірила його, що місяць сьогодня повинен світити незалежно од людської радощі, і Аврум, зітхнувши, змовк.

Десь за жидівським кварталом, де хмарою здіймався до неба зелений панський парк, срібними крем'яхами розсипався соловей.

І казав Аврум, прислухаючись до його співу:

— Ти чуєш, Ліє,—чижик маленький—і той радіє волі!

Знову голосно засміялася Лія:

— Ти говориш, як маленький хлопчик: це-ж соловей, а не чижик.

— Ну, нехай і соловей,—згоджувався Аврум,—соловей теж хороша пташка.

Лія обгорнула його рукою за шию і почала пестити, як мати, і жаліти:

— Бідний ти мій кравчик, Аврум Марчик! За тією працею, тяжкою, каторжною, це-ж ти не бачив, як сонечко світить, як сади розцвітають, як у небі зорі сяють; це-ж ти не чув, як пташки співають!

Але Аврумові од цього не робилося журно: він пильно слухав солов'я.

Прислухався він до його щебетання з цікавістю, приплющивши одне око, і йому здавалося, що він чує чиюсь жартовливу, веселу мову десь за дверима, звідки тільки чути голос, а слів не можна розібрати. Далі йому здалося, що то іменно до нього крізь двері шаборчить жартовлива пташина, чимсь дражниться, сміється.

— Що він говорить? Ось послухай, Ліє!—сміючись казав він жінці. І вони обоє заслухались і змовкли.

Аврум помалу почав розуміти щебетання солов'їне:

„Не сказати тобі, Авруме, людям тієї казки,—щебетала лукава пташина,—але цій біді можна запобігти...“

„Як?“—„А ось як!“

„Коли-б замісць твоєї доні Розочки та був синок Мойша. Він би виріс великий, навчився-б по книгах і сказав-би твою казку усим людям.

„Але-ж у тебе дочка Роза, а не синок Мойша!“

Замовкла пташка, а потім знову починає стиха, улесливо та хитро:

„Але і це не біда, Авруме!—Хочеш, я тобі щось пораджу!“

„Що?“—„А ось що!“

А далі, ніби жартовлива дівчина-угара, соромливо закривши хусткою:

«Ох! Тьох! Ха-ха-ха!» і зайшлася придушеним сміхом.

Тепло стало на душі в Аврума: він прихилив до себе голову Лії, хитро перекосив око, що завжди він робив тоді, коли мав на думці жарти, і нишком почав їй шепотіти на ухо.

Лія спершу уважно слухала його, далі швидко одхилила од нього лице, і воно одразу спалахнуло, як досвітня зоряниця:

— Бездитнику, а годувати чим будеш?—взявши його за ухо, тихо одказала вона.

— Тепер у світі буде жити вільно, усим буде легко, радісно.

— Ні, ні,—соромливо і серйозно казала Лія,—одно маємо, то й буде з нас того клопоту.

— Але-ж то дівчинка, а нам треба хлопчика,—гаряче доводив Аврум.—Він буде щасливий, розумний, він буде вчений, його виберуть люде й пошлють за депутата, і він буде говорити людям гаряче слово про те, що таке воля.

Лія слухала його мовчки, затулившись рукою, потім загорілася, як квітка, і в її очах, перемагаючи одне одного, загоралися то жартовлива рішучість, то боязька осторога, а обличчя її все горіло і розгоралося, як перед сходом сонця на поранні тло ясного неба.

І довго чути було тієї ночи серед тиші сну їх тиху розмову і боязький сміх. Здавалося, двоє таємних змовців радилися святкової ночи на завтра впорядити ще більше свято, з якого здивуються і звеселяться усі люде.

А місяць дослухався й дослухався до їхньої мови, здіймався все вище над ними, де далі все мінявся і блід, ніби чув щось страхітне, чому зрадити не міг.

Минуло і літо, і осінь; минула й зима. Знову розвивалися сади, ховаючи кам'яні будови міста під свої тіні.

Кучеряві яблуні і груші в білому цвітові, як заквітчані на шлюб дівчата, пишаючись, визирали скрізь із садів, ніби дожидаючи того, хто судився.

Вже високо піднялося на небі сонце, а по вулицях у місті не було помітно ні звичайного мирного гомону, ні працьовитої метушні.

Тиша, грізна, важка, як камінь, виспла над улицями. Десь тільки дальше, в центрі міста чути було якесь ритмичне грюкання та глухий гук, що скидався на шум далекого урагану.

По найглухіших переулках, по загородних бескеттях і кручах, мовчки, як тіні, бігли кудись обшарпані люде, навантажені усяким злиденним збіжжям і драптям. Багато з них волочили за собою переляканих дітей, що, не встигаючи бігти за великими, спотикались, губили свої шапки й черевики, до крови об брук розбивали, жалили і кололи об будяки брудні та худенькі, босі ніжки. Дорослі люто шарпали їх за руки, затуляли їм роти і без жалю били по лицю, коли вони плакали од утоми, або, не стерпівши гострого болю, мимоволі здіймали вереск.

По вулицях—мертва порожнеча: ятки і крамниці позамикані, вікна і двері позабивані дошками.

Тільки в одному старому і похиленому будиночку на жидівському кварталі були двері на улицю одчинені, і коло них метушилася самотньо жива душа, не маючи сили залишити свого гнізда й тікати з міста за потоком людей. То була стара Рахиль, мати Аврума-кравчика. Сам Аврум, змарнілий, наляканий, затурбований, то вибігав із хати на вулицю, то знову швидко біг у хату; з хати долітав одноманітний стогін родильниці, що раз-у-раз переходив у викрики од нестерпимого болю.

Аврум вискочив простоволосий, розхристаний і нетерпляче, сполохано звертався до матері, що дивилася кудись у далечінь великими очима, ламала руки і шепотіла щось білими, як глина, губами.

— Ну, що там? що?

— Оглух? не чуєш?—крізь сльози промовила вона суворим голосом і показала рукою у той бік, звідки, як у морі хвиля, все ближче й ближче насувався глухий гук.

— Ой, ґвалт!—вслухаючись, стиха промовив Аврум.

— Ой, ґвалт!—крикнув він у роспачі і вхопився за голову руками

Із кімнати почувся болісний, слабий голос хворої:

— Аврум! Аврум!—Скажи мені, що там діється? Чом ти мені нічого не говориш? На що дуриш?

— Іди-ж, іди, заспокой її! — Тепер їй не можна трівожитись! — штовхала стара Рахиль до дверей сина.

— Що-ж я скажу їй? Що скажу? — опираючись, плаксиво, як дитина, казав Аврум.

— Що скажеш? Тепер ти не знаєш, що скажеш? Чому ти раніш за це не думав, сопляк ти паршивий? — злісно, з призирством промовила Рахіль, блиснувши на сина сердитими очима.

— Ой, ґвалт! — рвав на собі волосся.

Зігнутий, нещасний, як провинений школяр, сів Аврум долі, прихилившись до стіни.

Минуло кілько хвилин і мати і син не помітили болючого крику в кімнаті, не помітили і тієї урочистої тиші, що зразу за тим опанувала в їй.

Несподівано вирвався з кімнати пронизуватий, незнакомий тоненький голос, ніби дзвінке привітання нової в хаті людини.

— Уа!.. Уа!..

Аврум раптово підскочив із місця, ніби його хтось люто шпортонув голкою. Нашвидку, тремтячи, пригладив він роскошланий на голові чуб і, застібнувшя на грудях розхрістану, давно не миту сорочку, прожогом кинувся в кімнату, ніби поспішаючись на зустріч давно сподіваному високому начальству. Услід йому вітром, як молода дівчина, метнулася до хати стара Рахиль.

В низенькій підвальній кімнаті були вохкі стіни; маленькі вікна позатулювані старими ряднами та драними хустками. Ходила курна темрява, і стояв важкий специфичний дух. По кімнаті вештався рухливий сілует баби-прийомниці. Побачивши Аврума, вона прихилила до його своє зморщене, урочисто спокійне лице і замріяно, з виглядом людини, що перебуває при великій тайні, що нічого, крім неї, не бачить і не знає, тихо і радісно поздоровила Аврума з сином.

Аврум нагнувся над ліжком і злякано став приглядатися до якогось кубла із брудного ганчірря, що було накидане на ліжку коло хворої. З кубла визирало, сердито хмурячи безволосі брови, незадоволене та червоне од напруги, мініятюрне лице людини; маленька людина вертіла голівкою і на увесь голос кричала, гримала, як той старий, сердитий архирей, що несподівано наїхавши на парафію, гримав на увесь причет за непорядки:

„Що у вас за безладдя таке? Чого темно в хаті? Чого брудно? Чого вонь? Що за ганчірря порозкидане скрізь? Я вас!..“ — здавалось, кричало капризне начальство. Мовчки, без суперечок, швиденько усі бігали коло його, ніби почували себе винуватими; хлюпотіли водою, розмотували його і знову сповивали. В коротких і зляканих словах Аврума, здавалось, було чути:

„Звиніть, звиніть, пожалуста“... Але новий, незвиклий до бруду і сміття гість, як суворий і непідкупний ревізор, і знати нічого не хотів: махав ручками, дриґав ніжками, чхав і кашляв, вичитував і кричав, все голосніше, все сміливіше...

Несподівано брязнуло вікно; з-під рядна, що ним воно було затулене, до долу упав камінь і покотився під ліжко хворої.

Разом із тим стало чути шум і гострий гамір недалекої юрби. На мить усі в кімнаті замовкли; хто де стояв—закам'янів. Далі счинилася надзвичайно тиха і сильно напружена метушня.

— В чулан!.. В чулан ходімо!..— почулися тихі, задихані слова старої Рахилі.

Лія на ліжку раптово перестала стогнати, закусила губу і, перемагаючи нестерпимі болі, біла, як стіна, лихорадково почала підводиться з ліжка. Руки і ноги тремтіли у неї од слабости, але вона уперто намагалася злізти з ліжка. Ступивши на долівку босими ногами, вона обіруч вхопила нарожденного, притисла до грудей і повернулась, щоб іти з хати. Але ноги не мали ще в собі держави, зразу затремтіли, і вона поточилася.

Її з обох боків підхопили руки Аврумові і його матері; її повели з хати в маленькі сінці, де під драбиною була помітна стара ляда. Ляда в чулан одчинилася, і звідти тхнуло тяжким, кислим духом. Один по одному, вся сумна процесія сховалася в темряві. І було чути, як у глухій глибині чулану всіми фібрами своєї вільної душі протестував новоприбувший гість:

„Куди я попав? Що за країна, що за дикуни! Не вспієш на світ показатися, як уже каміння летить тобі в голову! Куди ви тягнете мене? По якому праву? Знать я нічого не хочу! Я не хочу в чулан! Світу давайте! Світу! Повітря!..“

Ляснули двері чулану, загримів залізний засов, і голос протестанта потонув за дверима в глибині підвалу.

. . . . . .

Слухайте-ж, що казали після того люде:

Увесь жидівський квартал був кругом оточений і відданий огню. Хто намагався вирватися із полум'я і прорватися через лаву, той натикався на багнети. Нелюдські крики і стогони залунали з оточеного кварталу, але незабаром бурею заревла кріваво-чорна пожежа, здійнялися під небо хмари чорного диму—і все було покрите і заглушене.

Погинуло все, що було там живе.

Загинув там, казали, і Аврум-кравчик. Загинув сам, загинула його сім'я, і осталася недоказаною його казка.

. . . . . .

На тому місці, де стояв той квартал, чорніє тепер сумна пожарина, серед ясного дня тьмарить світ... Люде бояться ходити тудою навіть у день.

А ночами там вітер гуде по руїні, попіл роздуває, без перестану співає:

„Жив собі жидок Марчик,
Бідний кравчик...“

ЧОРНІ МАКИ.

Сплять мої товариші, як мерці, стогнуть у сні—мучать їх мертвячі сни.

Встану в темряві і вигляну з своєї могили, помалу-малу, крадькома...

Тихо в палаці Чорної Мари, дрімають по темних вітах жахи, притаїлись...

Стиха, як злодій, запалю мій смуток синій, гарячий, оживлю на ньому серце, засвічу мисль.

І буду думать, і буду писать, писать моє дрібне писання і буде горіть в могилі живий огонь, поки заспівають півні.

Такого отруйного нуду ніколи не зазнав я, як тої пам'яткової травневої ночі. Тільки упали на землю нічні тіні, у мене пробудилась якась незвичайна трівога — якесь передчуття...

Казали, що тепер весна, що в саду коло зруйнованої мизи чули солов'я, і я виліз із своєї нори. Було тихо, і було видно, хоч листи читай.

Примостившись під землянкою, почав я викликати свої найяскравіші спогади, рідні обличчя, тихі знакомі села, зелені смутні, овіяні теплом і негодою. Але чого так нудно стало одразу, так тоскно? — Очі з несвідомою трівогою все тягнуться туди, де між лісовими квітками сумом чорніє якась нова квітка. Здавалось, що там розцвіла вона, назвичайна, жива, гаряча, куриться чорним сумом, здаля коле жахливими голками і труїть світ. Моторошно стає і неспокійно на душі, мимоволі схоплююсь й поспішаю до неї.

Ах, це-ж чорні маки, ті сумні й жахливі квітки, що розцвітають коло палаців Чорної Мари, що після огняного дощу виростають тут, як гриби.

На стеблах бур'яну чорніє під місяцем потьмарена срібним промінням, крівава марля, горить, як червона квітка, спалена на попіл блискавкою, і одсвічує містичним огнем. І полиняли мої яскраві спогади, як давній, залежаний, цвілий крам. Нудьга і сум чорним рядном огортає душу. Дивлюсь навкруги: тоскна сутинь Чорної Мари стоїть в повітрі,—та жахлива тінь, що курявою завжди висить над нами.

Чи робиш що, чи думаєш, навіть коли спиш—все лежить воно, все давить тягарем душу: ось тут десь недалеко невидимкою стежить за тобою страшна сусіда. Кожну мить можуть спинитись на тобі її кам'яні очі, перед якими людина брязне на землю бездиханною грудкою глини; кожну хвилину може над головою несподівано тріснути повітря і в чорному димі заблищать її огняні, смертельні зуби...

І всі дні наші потьмарені, ночі посумлені, кволі надії, в'ялі радощі... і очі посліплені і думки погашені...

Без думок, без бажань пішов никати по-між деревами, як по мертвому царстві. І скрізь нудьга, нудьга, як печія. Тіні од листя й од квітків манячать під ногами, як холодні гади, що виповзли грітись на місячне проміння; мимоволі, гидливо, переступаєш їх, щоб не роздавить.

По фронту тихо. Раз-по-раз хрипко хававкають ракетниці; лупотять і шиплять хижі світляки-птиці, перелітають, крадучись, од таємного сусіда і шпигунським оком зажерливо розглядають задвірки. Далі сідають між кущами, тріпотять світячими, холодними крилами і поринають у землю, як у нору.

Немає простору думкам; куди не кинуться, натикаються на мури...

Зазирнув в окопи: сухі, чистенькі, навіть прибрані зів'ялими квітками довгі ями; у бойниці, як у могильні віконця, просвічує небо,

зверху по-над окопами стрімлять иноді дитячі млинки з очерету. Здається, що оселились тут мерці; повірили, що більш ніколи не бачить їм ясного сонця й почали придивлятись до своїх могильних стін—таких сумних, таких немилих...

Почали придивлятись, почали їх боязко квітчати, почали розважати свою могильну нудьгу тихими, кволими дитячими забавками..

І хвиля гарячого нуду, як парою, гонить звідтіль... Не знаю, куди пішов-би, де подів-би ся. Хотілось щось скинути з себе, розірвати якусь намітку, за якою почувались і радість, і краса, але вона міцна, як мури.

І я шепочу в смертельній тузі: мені нічого не треба в цьому широкому світі, хай тільки світять мені, поки не склепились навіки мої очі, хай світять, говорять до мене небесні огні, хай цвітками дише на мене земля, хай голубить мене, хай смутить мене своєю тихою журбою блакитне небо,—і більш мені не треба нічого—ні ласки, ні привіту.

Білим сліпнем, мертвим, тухлим оком без змісту, без таємного смутку мулить очі місяць. І вся ніч з квітками, з кущами і з соснами і ялинами здається зів'ялою, мертвою декорацією.

Голим кістяком одсвічує між бур'янами недавно обтесаний сосновий хрест на свіжій могилі, та димлять сумом чорні маки, надихають тоскним трунком німу ніч.

Стало здаватись, що все на світі холоне й кам'яніє, і кам'яний жах проймає мозок і кістки. Почуваю: щось обмерло, щось усохло в мені, окам'яніла якась частина моєї душі.

Що це? Божевілля?!

Холодний піт струмками покотився по лиці. Шелеснув з розмаху кущами,—засвистіли, як сухий деркач, і обірвались в грізній тиші.

Упав на траву і став механично повторяти своє заклинання, свою молитву, витворену в хвилину чорної нудьги і смертної туги: все минеться, минеться, минеться...

Засяє сонце, оживуть радощі, зацвітуть квітки... сині, рожеві, білі, білі, білі..

. . . . . .

Мигнула, як блискавка, думка: чого така тиша? Чого нікого не бачив в окопах, чому не видно вже ракет? Стукнуло в грудях: тут щось не так, щось там счинилося, щось має трапиться!..—і чогось вільніше зітхнулось.

Схопився і побіг в окопи.

Не видно дозорців на пунктах.

Так, щось трапилось,—подумав; одлягло од серця. Тільки тремтять ноги.

Насилу наглядів одного,—стоїть не в окопах, стовпом стоїть на бруствері, уп'явшись кудись очима.

— Що там счинилося?—з трівогою питаю його.

Вартовий не зразу, з жалем одірвав прикований до чогось погляд і повернув до мене таємниче, радісне лице.

— Ідуть... мириться ідуть!.. тихо й довірчиво повідав він мені, заблищавши в тіні гарячими очима, і знову швидко повернувся.

— Та де-ж, де?—нетерпляче сіпаю його за полу.

— Ось уже, ось, на галявині,—показав він рукою.

Спершу я нічого не помітив на знакомій галявині, тільки здавалось, ніби там занадто багато вже кущів росте. Але тіні од них чогось дуже чітні й одноманітні.

Приглядаюсь пильніше—і в грудях похололо: вся рота стояла непорушно, як заворожена, за колючою загородою. Напроти їх, коло ворожих загород, товпився великий гурт таких-же тіней.

Не пригадаю тепер як вискочив із окопів, як опинився м ж людьми своєї роти. Пам'ятаю тільки, що я там нікого не сполохав, не здивував,—на мене всі дивились тими-ж ясними, дружніми очима, як і один на одного.

— Ідуть!—пішов по людях шелест і відразу обірвався. З чужого гурту випливли дві тіні й, стрибаючи по траві вперед і назад, посувались до нас. Раптом в руках одного замаяло щось біле-біле, як сніг, як цвіт черемшини, й засяяло таємним, хвилюючим світом під нічними тінями.

Всіх немов вітром огняним опалило.

— Ай!..—вирвалось в усіх коротке, як мить, і тихе, як зітхання, і всі заніміли. Ясніли лиця, як перед сходом сонця. І стало видно: стоять люде обірвані, змарнілі, брудні.

На зчорнілих лицях, заснованих синім промінням, мов білою китайкою, темніли, як у мерців, глибоко запалі очі.

І в тих чорних ямах засвітились несподівано брильянти. Стояли вони, склавши руки на грудях, мов перед дверима давно оплаканого, забутого, загубленого раю, і на білих брудних обличчях легкими тінями малювалась глибока, невимовна скорбота...

Тіні наближались і махали рукою, викликаючи посланців із зачарованого гурту...

Обсмикавши на собі шинель, мов збираючись до церкви, вперед вийшов бородатий фельдфебель з хрестами й з медалями на грудях і рішуче пішов на зустріч.

Під наметом кучерявої ялини, що росла по середині галявини, тіні зійшлись і змішались, всі ясно почули тихий, як шепіт, звичайний голос людини:

— Здрастуй, рус!

Радісно затремтіло в грудях: так оце він такий, ворог!..

Так хвилювало в грудях колись в дитячі часи, коли, бувало, в переодягненій марі, що лякає незнайомою страхітньою машкарою, по голосу впізнаєш свого-ж рідного брата.

Засяяли на промінні простоволосі, русі голови, й вороги сплелися в обіймах.

Мить тремтіли всі, як в пропасниці; це-ж давній закон ламається, це-ж чиниться чорна зрада, прокляттям запечатана, огнем і залізом заказана!

Але тут-же маяла біла правда, а за нею з темряви віків прилинув невиразний Привид...

— Я з вами, маловіри!—забреніло у кожного в душі.

І рванули якісь кайдани, кинули до ніг.

— Ура-а-а!..—вирвався пекучий, радісний крик.

— Віват!—гострим огнем оддалося по той бік.

Гордо й побідно маяла біла корогов: яснозоряний ангол злетів сюди, в мертву пустиню, і пізньої ночі сурмив у срібні сурми:—вставайте, мертві, воскресла правда, воскресла радість...

І мерці оживали: засяяли їх очі, розкувалася мова і залунав в скам'янілому царстві радісний, вільний гомін людського життя. І кругом діялось диво: чорна сутінь, де висів жах, як од світу блискавки, шугнула кудись за обрії і щезла без сліду, і ніч оджила, мов окропила її живою водою. Ожив місяць, оздоровів, ожили дерева, кущі,

тіні. Видно кожний листочок, кожну тінь тоненької билини. Під тканкою із ночної тіні й срібного проміння, як на дні прозорої води, бренять потьмарені, кольорові головки польових квіток; під ними баговінням поплутались їх тіні, і здається—на старому, сумному кладовищі, на потрухлих, поламаних хрестах виріс живий, свіжий квітник. Запахло деревієм, буркунами.. З-під мертвого покривала вийшла красуня ніч, ніч травнівка, в шовках, у дорогих каміннях, у срібних мережевах, ніч-лікарка, шептуха з пахощами, з любощами, з купільними травами, з цілющими зіллями.

Здається, було для очей помітно, як рухається вона в своїй невідомій подорожі, невідомо, звідки й куди. Поволі-поволі гонить невидимкою хвилею місяць по блакиті, і вся блакить, як безмежна вода, сунеться. Внизу на тінях, як на човнах, плинуть скрізь дерева й кущі; хтось міцно й напружено керує човнами й випливає з кущами на світ. І така привабна ця таємна подорож, і повна радощів, химерних снів і обмар, що бажається без кінця плисти цю чарівну плинь, плисти й самому горіти іскрою, і не гаснути.

А прапор під ялиною сяє, як полум'я, білим, тихим і радісним світом, віє білими чарами, як животворчими пахощами. І світ став широкий-широкий і вільний-вільний, і стільки радощів, надій, пісень, стільки дум і мрій зразу заворушилось у ньому, що захлиналась груди. Зростав гомін радісний, сміливий, повільний, як у ярмарку.

Обидва табори перемовлялись, перегукувались і тягнулись все ближче й ближче туди, де під ялиною посланці вели тиху, таємничу нараду.

Радість п'янила душу, і хотілось кричать, плакать, обніматись, хотілось співати так, щоб лунав голос далеко-далеко... Перед очима сплила вже домівка, і радо осміхаються близькі і рідні, тут уже рядом. Всі сміялись без нагоди, як діти.

І вже здавалось, що той кам'яний жах, та отруйна тінь Чорної Мари безслідно зникла, як нічне навождіння, і більш ніколи, ніколи не вернеться назад...

Несподівано важко задвигтіло повітря, зашкварчали кущі, люто задзижчали рої ос...

А кя-кя-кя!..—метальовим горохом далеко навкруги розкотився холодний одворотний регіт... Тут, здавалось,—за спиною підкралось темне страхіття—застукало...

Кожного рвануло за серце, покривились болісно обличчя, посипались тихі прокльони:

— О, щоб тобі провалиться, проклятому, виродкові, недолюдку!..

Над чужим натовпом немов ударив кам'яний град—всі кинулися в ростіч. Велетенським чорним крилом майнула над фронтом грізна тінь, і затремтів білий прапор під ялиною, як полум'я свічки на вітрі—хто звелів одкривать огонь! хто смів! арестовать кулеметчика!—залунали гнівні вигуки.

— Дурні! сволочі!—обурено кричали з чужих окопів.

— Стій, братці! ми ще поборемся з ними!—кричали наші.

Скільки душ швидко побігли в окопи, і кулемет, що був знову заскреготів, замовк, як здушений за горло.

— Виходьте, товариші! не будуть більше стрілять!—радісно закричали салдати.

І чорна тінь знову розходилась, як хмара од вітру, і знову полум'ям загорівся білий прапор; як пожежа, шугнуло світом, радістю, життям. Здавалось, білі чари змагались з чорною тінню, що з усіх

кінців насувала рядами, щоб погасить й не дать загорітись пожежою тому білому, чудодійному світові.

Краячи повітря, як бляху, поспішаючись один за одним, над головою злісно прошуміла черідка снарядів. Німо спалахнули над чужими окопами окутані чорним димом кріваві стовпи в повітрі. Момент—моторошна тиша...

І несамовито, на десятки верстов, застогнав сонний велетень ліс, немов почувши в грудях застромлений гострий ніж.

— Ой! Ой!!.. Ой.!..

Тріснуло в повітрі коло ялини. Крівавий велетенськпй лихтарь затремтів коло дерева—і німо дерево крикнуло на ввесь ліс диким живим голосом і з довгим зітханням, спускаючи дух, поволі звалилось додолу трупом.

— Рвіть проводи до батареї!

— Скажіть, щоб спинили огонь!

— Стій, товариші!..—Голоси лунали схвильовані, лихорадкові, як на пожежі. Повертались туди, звідки летіли снаряди, насварялись мовчки кулаками, і в очах палав такий огонь ненависти, на якому, давалось, згорять на уголь, на попіл, ті вороги, що здавна, як болячка, сидять десь за спиною. В трівожному гомоні—безпорадна тоска і мука.

— Товариші! то...

— Трах-тах-тах...—рій смертельних жал з ворожого боку зашумів між людьми.

— Гур--гур!.. Гур!

Ударились об землю огняні шуліки, рвуть пазурями землю, розкидають людей, як тріски, як пір'я.

Згасли очі, мов ударило на всіх сліпотою, зблідли обличчя скам'яніли. Тихо стало, як підчас грози. Умер місяць, мов зів'яв, скам'яніли дерева, погас світ. Чорним ураганом закрутила страшна хмара, змітаючи все живе. Чути тільки, як судорожно швидко, оддаючись моторошною луною в грізній тиші, тупотять сотні здерев'янілих ніг та свистить повітря, як хвилі по стиглому житі. Здається, підсвистує за спиною сам огняний жар і гонить із галявини отару скам'янілих тіней. Все густіше й ближче рвуться із землі огняні стовпи, грім і шелест не змовкає в повітрі; роями жуків скрізь гудуть черепки й скалки, і ліс— повний хруску й чавкання, мов туди увійшла череда.

Раптом в натовпі, що потоком ринув з галявини, то на одному, то на другому почали розцвітати на людях червоні квітки, попалені чорні маки—на грудях, на ногах, на плечах...

І повіяло зразу холодом і мороком темних мурів—будників. В голові тихо кружиться, туманіє. І перед очима—невідоме, чуже місце, зводи якогось сумного храму, які бачиш тільки в снах; і в ньому закурились, як сумні кадильниці, чорні квітки.

Люде з чорними маками спинялись, блідли, мов чаділи од духу тих квіток, і чуднимим огнем світились їм очі; хитали головами і заспівували повільними голосами щось урочисто моторошне.

— А-а-а!.. О-о-о!..

— Братіки, рідні... поможіть... о, боже мій, убили...

Але змісту слів ніхто не розумів, і стукались вони об наше серце, як об дерево.

Присідали й лазпли на колінах, на животах, визбіруючи щось при місяці під сумний релігійний спів.

Де-які спотикались і падали мовчки, без крику; жах і ненависть спливали з їх лиця, ставали такі тихі, покірні.

Все лишаю вам, все прощаю, все забуваю...

І під синім промінням, мов од чар, швидко, як на огні, блідли, костяніли й витягались глиняними статуями з скляними очима.

Дихала ще життям вся одежа, але з неї визирав один невиразний спомин, стара, полиняла фотографія, викинута на смітник.

І змело, як сухе листя, чорною мітлою омертвілі тіні людей у ями, в могили. На одну хвилину розбудила могутнім подихом весняна ніч могильний їх сон, засвітила їх сліпі очі, на мить обвіяла золотими чарами життя, і знову закрилось усе темною завісою.

. . . . . .

Пливуть, пливуть по глибоких ровах полотнища—мари, як човни по воді, видніються на них білі, задумані обличчя; на грудях, на чолах, на руках біліють пов'язки, а на пов'язках пришпилені, як у заручених, червоні, попалені квітки.

Пливуть і пливуть довгою низкою, і немає їм краю, і мають чорні маки—одні од других буйніші, одні от других чорніші.

І тьмариться світ од них, і темніє в очах...

——

Величній храм гаснув і блід, в синій мертвлячій імлі; полиняли як ганчірки, його блакитні, темно-зелені шовки, постиралось і почорніло срібло на узорах, гілля і квітки зів'яло... І лежать розкидані, на шматки побиті, повергнуті в порох його божественні статуї, ті найдивніші із усіх див на світі, в очах яких найдорожчими камінням горіла жива мисль.

Синіє в синьому промінні на галявині, як на смітнику манекен без голови; розкидані по бур'янах поодбивані руки й ноги, глиняний бюст одсвідчує скляними очима.

І не кричить ніхто, на порятунок не голосить: ні голосів гніву, ні гуків обурення...

Тиша страшна, моторошна, в якій оддаються і задавлені крики, затоптана гордість, погашена совість. Свіже злочинство дише і німо святкує перемогу.

І тільки на руїнах спустошеного храму, серед огиженої краси його й осміяних святощів, серед німої пустині живими запалали могучазні, чорні маки—сумні, священні квітки.

Горять і блищать, як огонь гнівних, фанатичних очей.

Кари! Кари!..

Гур-гур... гремить в опустілому храмі самотній переможний вистріл важкої гармати.

Сонні бори—темні полчища чорних стягів,—шиплять і шумлять тисячами сполоханих гадів.

І німіють.

Гострішає тиша, густішає жахлива тінь.

А над чорними квітками немов дихнуло свіжим вітром—спалахнули з новою силою, заяскрились, і чорнішають, і горять і шелевіють сталевим, мстивим огнем...

РОМАН.

Романові вже минуло сім років, хоч і дрібний він на зріст. На голові у нього кучерявиться коротке русяве волосся: руки малі, цупкі, очі сірі, жваві.

Поважної ходи Роман не знає: поклич його—він підбіжить з підскоком, пошли куди—подасться так, що тільки пісок закурить. Коли сідає відпочити, то вже певне як не на паркані, то на гіляці, а на одному місці стояти довго може тільки догори ногами.

Роман хлопець сміливий, «бідовий». Хоч не обходиться без того, щоб коли не попало йому від батька або матері, та все-ж у світі жити йому весело. Та як-же й не весело, коли є поблизу панський сад—темний, великий, як гай! А там скільки тих доріжок усяких, стежок, лавочок! скільки дерева, квіток, кущів! А пташок, гнізд!.. Хіба-ж це не рай! Коли-ж виспіє садовина, то Роман і не вилазить звідтіля від ранку до ночі. Хоч кожного дня тоді й виходить ловити Романа з довгою лозиною стара панна-злючка, проте йому нема чого її боятися; він знає, що між густим гіллям, на верху дерева, не достане його ні сама панна, ані її лозина.

Хай собі вона під деревом лютує та штурхає лозиною між віти, Роман собі поволі гризе грушу й качаном влучає панну. Коли-ж надокучить йому така робота, він несподівано з вереском скакає з найвищої гілки на перелякану панну, прямо їй на плечі, разів скільки перекрутиться, далі схопиться і так полетить, що тільки трава зашумить під ногами.

Приїлася садовина, заманулося сахару чи булки—то є на світі ще крамарка Мелашка, і перш, ніж піти куди з дому, вона загляне і на піч, і під ліжко, і в шафу, і як тільки добре звіриться, що там не притаївся Роман, тоді замикає хату. А Роман все-ж-таки улучить час, як вона завернеться коли, і зразу вскочить у хату; а там можна потягти за маятник від годинника, відкрутити кранта в самоварі, булки шматок одпаювати. Застукає Мелашка, то хіба трудно Романові втекти від неї?

Ну, а як уже трапиться таке, коли вона впіймає його, то тільки й того, що вуха намне—шапки не здійме: коли йде на таке діло, Роман ховає шапку.

Часом, буває, не можна полізти в хату, тоді Роман придумає щонебудь, щоб таки добути, чого йому треба; можна, примірно, саму Мелашку заперти в хаті, забивши надвірні двері черепком або камінцем і мотузком зав'язать теж добре; потім у вікно вимагати викупу: бубликів або сахару—чого там забажається.

Скрутно тільки приходиться зімою Романові. Більше всього йому шкодить, що чобіт немає у нього. Правда, часом можна буває потягти з коміна дідови рукавиці, взути їх на ноги й піти посковзатись на льоду, коли-ж після того приходилось Романові мати діло з дідовою попругою, а що таке дідова попруга—всякий, мабуть, знає.

Зате, як прийде весна—Роман візьме своє.

* * *

Роман зіп'явся на вічинене вікно й заглядає в клас, де вчителька вчить дітей. Він хоче знати, що там діється в класі. Бережеться тільки того, щоб не підійшла близько вчителька. Хоч вона й закликає Романа в клас, хоч і каже, що там лихого не буде йому,—але Роман не має себе за дурня: він собі знає, що на дворі він вільний бурлака, а піде в клас, то вчителька може там ще на м'яти йому й вуха та набити

спину. Хто її знає, що вона думає. І коли вчителька підходила до Романа ближче й манила рукою до себе—він зразу зіскакував з вікна, одбігав геть-геть і, усміхаючись, казав:

— Ха! Які ловкі!..

Перші рази, як тільки Роман вилізе, було, на вікно, школярі в класі підіймуть регіт, а потім звикли і вже мало й дивилися на нього. Привик і Роман до свого місця на вікні. Часом бувало воно зачинене, тоді Роман тихенько з-під низу нігтями відчиняв його й непомітно вибирався на своє місце.

Роман пильно прислухається, про що балакають у класі, вже сам знає скілька літер.

Буває, що школяр у класі помилиться й не так називає літеру; тоді Роман голосно взиває його дурнем і навчає, як треба казати.

Проте Роман ніколи не забував, що він не школяр, а вільний козак, і тільки стерігся, щоб не підкралася часом учителька та не впіймала його. Коли-б Роман був у школярах, тоді инша справа.

* * *

Роман уже школяр. Діждавшись осени, він сказав батькові, що піде до школи вчитись, сам пішов до вчительки й записався в школярі.

В школу увійшов він, як своя людина: з учителькою поводився по-домашньому, просто, а в класі на уроках сидів, як у своїй хаті.

Ось він пише тепер палички та кружечки; сидіти йому на ослоні незручно, і він пише, стоячи на одній нозі. Цупкі пальці міцно держать перо, сам він щиро пильнує роботи. Носом сопе так, що чути на другому кінці класу. Сорочка йому висунулась, і штаненята тільки що держаться. Пише Роман з великою охотою; иноді на хвилину одірветься від роботи, скоренько огляне очима клас, штовхне свого сусіду, що розклався з ліктями, підтягне штани, шморгне носом і знову до роботи.

Одхилив голову на бік, глянув на своє писання й запишався. Через плече зазирнув до свого сусіди й зареготався на ввесь клас.

— Тітко, чи як вас!..—гукає він до вчительки,—ось гляньте сюди: Гарасим якого кілля понаписував; чи не думає він лісу городити?

Школярі підняли регіт. Вчителька морщиться.

Підійшла до нього й наказала сидіти тихо, не роздивлятись на всі боки та глядіти свого діла.

— Що я там такого сказав,—думає Роман,—що немов сердиться оця... баришня.

Надокучило йому писати палички та кружечки; він перекинув сторінку і став малювати собі коня. Кінь вийшов поганий, зате хвіст і грива такі, як і хотілося Романові. Він надув щоки й став пихкати, прикадуючи собі, як кінь басує. Потім мерщій кинув перо. Схопився з свого місця й побіг з класу.

— Ты куда это?—припинила його вчителька. Роман сказав. Усі школярі зареготались.

* * *

Роман стоїть навколішки біля порогу й сміється.

— Ну, а як-же буду тут писати?—питає він вчительку.

— Ты теперь писать не будешь,—каже йому вчителька.

Роман трохи постояв, вийняв з кишені ножика й став стругати якусь паличку.

Вчителька вгляділа й одібрала в нього ножика і палічку.

„Кумедія та й годі“,—думає Роман.

Здвигнув плечима й задумався. Нудьга взяла його. Він став заглядувати через голови школярів у вікно.

— Петро!—крикнув він зразу,—он уже поїхали ваші батько з торгу і телицю повели!

В класі стали знов сміятись. Учителька розсердилась, аж почервоніла.

— Если не будешь ты хорошо вести себя в классе,—промовила вона суворо,—то я тебя совсем выгоню из школы. Болван.

Романові робиться ніяково; він моргає очима й дивиться на школярів. Усі сидять тихо, навіть боязно...

„Е, тут щось не так“,—думає собі Роман.

Роман, ідучи до школи, сковзався на льоду й увалився. В класі він скинув мокрі штанці й повісив на горячій грубі сушитись. Сам остався в одній довгій сорочці.

У клас увійшла вчителька. Вона може-б і не помітила, що Роман сидів у самій сорочці, та старші школярі підняли регіт.

— Чего это вы?—питає вона одного.

Той регочеться й показує пальцем на Романа. Вчителька глянула й одступила:

— Где ты девал свою одежду?—крикнула вона.

Роман показав рукою на грубку, де висіли мокрі штани, й почав розказувати:—Я йшов через лід та ненарошне увалився.

— Оденься сейчас-же! перебила вчителька.—Обожди, я расскажу твоему батьке—он тебя выпорет хорошенько, тогда не будешь уваливаться. Разве можно сидеть в классе раздетым? Это тебе не дома, это тебе школа. На печи у себя будешь сушиться, а не в классе. Ступай к сторожу, обсушись.

Роман вийшов насеред класу, стяг з грубки вохкі штани і, плутаючись у довгій сорочці, аж закурів з класу.

Вчителька не збрехала: якось побачила вона Романового батька біля церкви і сказала йому, що Роман у класі дуже пустує. Розказала й про те, як Роман увалився. Романові дома в перший раз прийшлось покуштувати березової каші, він помалу став розуміти, що школа—не своя хата, а вчителька—не тітка.

Не весело щось стало Романові в школі...

* * *

Роман складає слова за вчителькою. Вчителька сердита, червона, стукає паличкою по ослоні перед самим носом у Романа й пискливо кричить:

— Ну, говори за мной:—пе-ре-пе-ля-та.

— Пе-ре-пе-ля-та,—тягне за нею Роман по складах.

— Ну, скажи сразу, что вышло?

Роман чмихнув носом і тихим голосом промовив: — „перепелинята“.

— Не перепелынята, дубина ты, а перепелята, слышишь—перепелята!—викрикує над самим вухом учителька. — Ну, говори еще раз.

Роман сам чує, що він не так, як учителька, вимовляє те слово, та, на велике його диво, помічає, що язик йому немов отетерів і не слухається його. Немов який дідько сіпає за нього.

— Пе-ре-пе-... націляється помалу Роман сказати, потім заплющує очі й разом випалює—линята.

Вчителька важко дихає, хлопці регочуться.

Довго билася вона на цьому слові з Романом, поки вкрай вимучила себе й хлопця. Роман по складах проказував вірно—зразу-ж усе слово казав так, як привик він давно казати вдома. Вчителька махнула рукою на Романа й відійшла. Роман сів змучений і засоромлений.

Між шклярами скоро рознеслась новина: Роман не вчитає. Роман сам дивується, що він, бувши таким бідовим хлопцем, не вчитає букваря. Школярі на перемінах не давали Романові спокою.

— Романе,—в'язли вони до нього,—а ну, скажи: мясо... Романе, що то означа: кафтан?.. Романе, що робить учитель у класі з дітьми...

Роман засоромлюється й мовчить: слово „мясо" він вимовляє—„мнясо", „кафтан прожог"—по його вийшло: собака десь дірку прогризла, а слова „учитель в классе беседует с детьми" він пояснив так: учитель в класі збісився з дітьми.

І почалося щось чудне діятися з Романом: дома й на вулиці—Роман, як Роман, а в класі Романа усі за дурня мають. Догадується він, що єсть тут якась кривда, а яка саме—не врозуміє, тільки на вчительку серце має.

Потім усе це йому обридло до краю. Він став лінуватися, пропускати уроки і одного разу прямо сказав дома, що він більше не хоче ходити до школи. Його набили й вигнали; Роман все-ж-таки в школу не пішов. До обіду він протинявся десь по бур'янах, а як стали школяр йти з учення по домівках, пішов і він до дому. Скільки разів йому так удавалося одурити домашніх, потім діло розкрилося. Батько ізсинив Романові попругою все тіло. Не помоглося—Роман уперто сказав: нехай його хоч уб'ють, а в школу він не піде.

— Чи знаєш що, старий!—звернулася якось до Романового батька мати,—чи йому хліб їсти з тої грамоти?.. Хай краще йде до хазяїна та привчається до діла.

Роман повеселішав.

* * *

Одного ранку, після довгої одлучки, Роман прийшов до класу. Коли увійшла вчителька, Роман не сидів на лавці, а не роздягнений стояв біля порогу з книжкою під пахвою. Він мав уже себе зовсім одрізаним од школи й дивився на ослони, на казенні стіни, як на щось далеке йому, чуже. Прочитали молитву; тоді Роман підійшов до вчительки й віддав їй шкільну книжку.

— Я не буду ходити до школи!—сказав він.

Вчителька почала розпитувати, що він буде робити вдома.

— До хазяїна піду,—промовив Роман і пішов до дверей.

Вчителька ще хотіла щось сказати. Роман її не слухав і був уже за дверима.

В коридорі він спинився й подумав. Потім вернувся, прочинив у клас двері, просунув туди голову, не здіймаючи шапки, і тоненьким голосом, передражнюючи вчительку, пропищав:

— Какой ті балван!.. ні скажіш—пі-рі-пі-лі-ня-та... Га, щоб вони були видохли тобі!—додав він баском, як чабан. Потім, під регіт усіх школярів, стукнув дверима і, скільки духу, подався від школи.

Архип Тесленко.

1882—1911.

Архип Тесленко народився року 1882-го, 2 березня (18 лютого ст. ст.) в с. Харківцях Лохвицького повіту на Полтавщині. Його батько, убогий селянин, не міг як слід забезпечити свою сім'ю, і малому Архипові дуже рано довелося спізнатися зі скрутою, злиднями та тяжкою щоденною працею й боротьбою за шматок хліба. Підрісши, Тесленко вступає до церковно-парафіяльної школи й одразу-ж виявляє не аби-який хист до науки. По скінченню цієї школи він вступає до церковно-вчительської, що була в тому-ж таки селі (Харківцях); у школі хлопець читає «божественні» книжки, бо инших не було, і тут в йому прокидається сумнів що до правдивости того, що він читав, а молодий допитливий розум силкується вияснити причини цілковитої суперечности між тим, що писано в книжках, та людськими вчинками й їх життям. Не розв'язавши цих питань, хлопець звертається до своїх наставників, та замість відповіді чорносотенець «законовчитель» виганяє цікавого хлопця зі школи після 2-хрічного його там пробування. На цьому й скінчилася Тесленкова освіта, коли йому було 16 років.

Після того Тесленко, аби не бути зайвим ротом у злиденній сім'ї, шукає собі роботи. Йде у писарі; але „високомір'я, низькопоклонство та хабарі", як писав він потім, остогидли юнакові, і він кидає писарювання. Далі стає за діловода в нотаря й знову кидає. Дістає посаду на залізниці, але хвороба на очі примушує його кинути й цю посаду і взагалі все службове поневіряння. Голодний, обірваний і босий повертається він до-дому і тут, допомагаючи чим можна своїм батькам, Тесленко береться за самоосвіту: читає багато російських та українських книжок, а ще більше думає над прочитаним. Безпросвітня темрява та тяжке злиденне життя, з одного боку, й важкі думки та „кляті" питання, з другого—розбуркали його природній письменницький хист, і Тесленко починає писати.

1904-го року з своїми першими оповіданнями—«Син», «За пашпортом», «Хуторяночка» Тесленко поїхав до Київа й звернувся там за порадою до «Української Книгарні», бо дуже хотів довідатись, чого варті його твори. С. Єфремов, з яким йому довелося познайомитись, побачивши, що Тесленко має не аби-який письменницький хист, обіцяв надрукувати його твори. Але з ріжних причин ці твори було надруковано лише р. 1906-го у „Новій Громаді".

Революційний рух 1905 року захопив у свій вир Тесленка цілком, і він з саможертвою віддається цій роботі, яку вважав саме вчасною. Визвольна ідея, заклики до боротьби за рівність, братерство і волю і боротьба за них—от де знайшов собі і ціль життя, і „щось гарне, велике", про яке колись мріяв Тесленко. Але настає чорна реакція—і Тесленко в тюрмі. Незабаром після маніфесту 17 жовтня 1905 р.—на волі. Та скоро знову мусить тікати з свого села, тікає до Київа. Знову поневіряння та тиняння по ріжних ночліжках та манастирях у голоді й холоді. Серед неправди, лиха й людських сліз пише він свої оповідання: «Любов до ближнього», «У схимника» «У городі» й «Наука». Повертається до дому. Тут його заарештовують, яко при-

відцю «шайки анархистов-террористов», але-ж за браком доказів в адміністративному порядку висилають на 2 роки в Вологодщину. Там знову допити, тюрма, потім поворот до дому й знову 2-хрічне заслання у Вятську губерню. Далі хвороба на тиф та плеврит й поневіряння по тюрмах та етапах.

Знесилений, розбитий морально й фізично, 1910-го року Тесленко з сухотами у грудях повертається до-дому й зустрічає там ще гірші злидні, ніж було в дитинстві: мати померла, безрукий, немічний батько не здатний був до праці, й Тесленко сам працює по хазяйству, а в вільний час пише свої твори.

В лютому 1911 р. Тесленко серйозно захворів і ліг у лікарню, а вночі з 27 на 28 червня (нов. ст.) його вже не стало.

Бібліографія.

I. **Твори Тесленкови**: За пашпортом, опов. «Нова Громада», 1906, I.—Хуторяночка, опов. «Нова Громада», 1906, VII.—Син, опов. «Нова Громада», 1906, XI.—Страчене життя, оповід. селянина. К. 1911.—«З книги життя», оповідання (з статтею С. Черкасенка про А. Тесленка). К. 1912; 2-ге вид. К. 1918. (За пашпортом. Хуторяночка. Син. «Радощі». Школяр. Любов до ближнього. У схимника. У городі. Наука. Поганяй до ями. Немає матусі. Прощай, життя. В тюрмі. На чужині. Що робити? Страчене життя. «Да здравствует небитіе». Як-же так? В пазурях у людини. Допис із Харківців.).—Оповідання, ч. I з передмовою В. Чередниченкової. Полт. 1918. (Школяр. На чужині. Немає матусі. В пазурях у людини. Поганяй до ями.).—Оповідання, ч. II. Полт. 1918. (Син. За пашпортом. Хуторяночка. У схимника. У городі. Наука. «Радощі». Прощай, життя. В тюрмі.).—Оповідання, ч. III. Полт. 1919. (Страчене життя. «Да здравствует небитіе». Любов до ближнього. Як же так?).—Оповідання, ч. IV. Полт. 1919. (Що б з його було. Тяжко.).—Що робити? оповід. «З життя укр. вчительства», зб. оповідань. П. 1919.—Немає матусі, оповід. Черк. 1920. (Хрестом. «Слово», збірн. II).—«Тяжко» й інші новелі з передмовою Г. Коцюби. Х. 1921. (Тяжко. За пашпортом. Любов до ближнього. «Да здравствует небитіе».).—«Що-б з його було» та інші оповід. з передмовою (про А. Тесленка). Вид. Центр. Ком. К. С. М. У. Х. 1922. (Що-б з його було. Школяр. Наука. Хуторяночка.).—

II. **Про А. Тесленка та його твори**: *Гр-ний, Ол.* А. Тесленко—Страчене життя, К. 1911. «Укр. Хата», 1911, III.—*Черкасенко, С.* Архип Тесленко. В кн. А. Тесленко—«З книги життя», К. 1912; К. 1918.—*Могилянський, М.* Архип Тесленко (А. Тесленко—З книги життя, К. 1912) «Укр. Жизнь», 1912, XI.—*Євшан, М.* А. Тесленко—З книги життя (збірн. оповід.) К. 1912. „Л. Н. В.“, 1913, IV.—*Діброва, А.* Памяти А. Тесленка. „Укр Хата“, 1913, V-VI.—*Ивченко, Мих.* Страдальцу села. Пам'яти Архипа Тесленка. „Укр. Ж.“, 1916, 9.—*Єфремов, С.* Історія українського письменства. К. 1917.—*Чередниченко, В.* Передмова (Про А. Тесленка) в кн. *Архип Тесленко*—оповід. ч. I. Полт. 1918.—*Бойко, В.* А. Тесленко—З книги життя. К. 1918. «Книгарь», ч. 22 (1919).—*Коцюба, Г.* Передмова (про А. Тесленка). В кн. «Тяжко» й інші оповід. Х. 1921.—Передмова (про А. Тесленка). В кн. «Що-б з його було» та інші оповідання. Вид. Ц. К. К. С. М У., Х. 1922.—*Щепотьев, В.* До біографії А. Тесленка. „Черв. Шлях“, 1923, I.—*Дорошкевич, Ол.* Українська література, підр. кн. К. 1923.—

НЕМАЄ МАТУСІ.

Немає матусі! У глухій, темній могилі вона. Тиха, спокійна лежить. Лежить і не бачить, як сонечко сяє, небо синіє вгорі. Не чує, як турбуються люде, сваряться, їздять, ходять, живуть. Як-же це так? Ще-ж так недавно наставало Різдво, і вона, немічна, жила все - ж, турбувалася, розгівляться готувала, чепурила це-те. Ще-ж так недавно вона так жалісливо клопоталась про мене:

— Такий слабий, знесилений... Та як він і житиме, хозяйнуватиме?!

Ще-ж так недавно я палець урізав собі, і вона так бідкалась і зав'язувала мені його.

І це нема її... Немає!.. Чи, може, це сон? Так ні. Я не сплю. Он сонечко світить на дворі, сніг біліє, виблискує, цвірінчать горобці, а в хаті так сумно, так тихо, нас тільки двоє: зажурений, старий батько, та я. Як-же це так? А, може, вона ще на дворі де й ось-ось увійде в хату, така: в кожушанці нагольній, бліда, худа, глибоко очі; посидить на ослінці, оддихне, потім:

— Чи ти їв що сьогодні?—спитає мене.—Візьми сальця отам трохи в ковганці.—Або:—а чого в тебе очі так позакружлювались? Чи не болить що в тебе?.. Гляди себе, моя дитино, не ходи роздягнутий, не піднімай побагато, як що робиш отам.

Дорога матусю моя! Та хоч-би-ж хоч у сні тепер я почув це од тебе! Невже тепер байдуже тобі: я, хата, хазяйнування моє? Невже байдуже тобі сум мій, порання моє біля печі невміле: і борщ недокіплений, і паляниці глевкі, і в тісті все... Байдуже?!

А було... Усе, все тепер пригадується мені. Невеличкий ще я. Жильоточка мені черкасова, штанці вибійчані. Вечір. За садком підбивається місяць. Соловейко щебече в калині. Хрущі по-між деревом літають, гудуть. Пахне медом, кленками. А ось... Загорода ось... Молочко в їй бульчить, мекає телятко в хлівці. Стоїмо: я, Сергійко, штанці у смолі, Марушка, в спідничині пістрьовенькій,—меншенькі мене. Зазираєм, як матуся доїть корову. Нахилилась. Дійничка в руці. Очіпок синій на їй, керсетина; білолиця, чорнява сама.

— Моні?—питає нас.—Мої маленькі! Ось зараз.

Процідить, налле нам у миску, хлібця мнякенького накришить туди, посажає нас на матці під грушею, вечеряємо. А долі спатки покладе нас, укрие.

Підростаємо ми. Оддали нас у школу,—непремінно!—щоб розумні були. Тому свитину, тому чобіт. Чухає голову батько, не знає, де взять.

Матуся турбується.—Позастужуються діти!

Пригадую. Були раз чоботи страх порвані в мене. Були у неї цілішенькі трохи.

— На, на, моя дитино, взуйся!

Оддала їх мені! А сама... Прихожу я з школи. Зімою діло було. На лаві сорочки лежать попрані, а на ослінчику вона, матуся, сидить, недоноски роззуває якісь. Онучі мокрі в неї, так вода й біжить з їх; ноги сині, пальці позлипались та аж побабіли неначе. Викручує онучі ті, виливає воду з чобіт.

Бідна матуся! Скільки раз вона так застужувалася!

Кремезна зроду, бадьора була, а й не підійде иноді, занедужає так. А працює було! І мішка підіймає, і це й те. І ні дня їй, ні ночі. Так усе знесилювалась.

Підростала Марушка. Повновиденька собі, чорнобровенька, оченята карі.

— Рости, моя дитино,—було, їй каже вона,—рости, та хоч у який-небудь пригоді ставати будеш мені, біля печі хоч.

Росте Марушка, походила в школу, привчається дома.

— Це так, а те так. Чепурненько, доладненько треба,—муштрує матуся її.

Береться Марушка. Чепурить і хату вже, і біля печі вже вміє. Така рада матуся. Підріс і Дениско. Був самий меншенький. Такий карапузик утішненький. Хату замітає оце, соломку пхає у грубу. На коліна лізе тобі, по лиці гладить тебе, сміється, щебече. Втішається матуся. Та... прокинувся тиф у селі. Поховали після нового году Дениска, а днів через скільки і... Марушку. Звалилась матуся, не знає, що вже їй робити.

— Та моя-ж і помішнице, та моя-ж і жалібнице!—за Марушкою плаче.—Та що-ж це таке, та поки вже ми ховать будемо вас?!

Бідна! Скільки вона перенесла горя того. При мені вже тоді з діток Марушка четверта в могилу пішла. А поки ще й мене не було! Росказувала:

— Холод у хаті, голод. Було двойко перших, чималенькі вже,—померли. Потім після цих двох було четверо, бігунчики вже, та прокинулась хвороба, та... За один тиждень усіх... подушила двох дівчаток одного дня. Лежать: одно на лаві, друге на столі.

— Легко сказати! Трохи й не збожеволіла я,—каже,—тоді. Тут ось були дітки, щебетали, бігали, а тут і нема!

Перенесла! Та хіба-ж тільки це?

Поховали Марушку,—зісталось нас двоє: я та Сергій. Сергій кончив второкласну,—й у второкласну школу ходили ми, біля нас недалеко вона—учителювати пішов. А я, що, мовляв, „розсуждав, залазив у єресь“, не кончив і пішов у писарі. Високомір'я, низькопоклонство, хабарі!... Остогидло писарювання мені, оселився дома. Голодний, обірваний, та сам собі пан!.. Ліс, поле, місяченько, зорі, соловейко щебече... Хожу, про „карі оченята“ мрію, про ціль життя, про щось гарне, велике... Тільки... все-ж нудьгую. Так мрії мріями й зістаються. Як ось настав рік 1905. Заворушилися люде. Кличуть до боротьби за рівність, братерство, свободу. Так от де я знайду собі і мету життя, і карі оченята, і щось гарне, велике! Ухопився за це я. Росказую селянам, книжечки їм читаю. Трусять мене, трусять брата. Заарештовують мене. Плаче матуся.

Аж ось 17 октября. Маніфест про свободу! Значить, жить на світі є для чого?! Значить, є на світі братерство, правда, добро??

Заснувався Крестьянський Союз. Почав і я працювати в йому. Гуртую селян, кажу їм це-те, мирне, любе. Так мені весело, гарно. Так ось-ось вона мета життя та!.. І тут почалось... Знов заарештували мене... Отут ще!.. Скільки ще тут перетерпіла горя матуся.

Перш ніж заарештувать мене, попорипала поліція хату. Ховався я. Було, кого заарештують, то й б'ють. І я то по родичах вештався, то що. І от, було, хвалиться матуся мені:

— Часто й серед ночі,—каже,—слухай: грімлять козаки. Хату обступлять тобі, перекидають усе, на горище лізуть з огнем. Кричать на батька, на мене: «Де він? подай нам його, сякого такого!» А раз,—каже,—батько сказав щось не до вподоби їм, вони й давай шмагать нагаями його, сам становий звелів. І стіни й стелю в хаті оббили.

А то... на новий рік діло було. Не думав я, щоб тоді хто приїхав по мене. Сижу дома в хаті, якусь книжку читаю. Як ось батько:

— Козаки!

Я зирк у вікно: летять, попригиналися на конях. Я—куди? Прожогом, та в хижу.

Мати ухопила замок, замкнула мене, стоїть ні жива, ні мертва. Увіходять.

— А що, дома?—озвався котрийсь.

— Ні, нема.

— Ну, як і найдьом-же!

Позаглядали туди-сюди, зупинились біля хижі.

— Одчиняй!—кричать.—Довго ми будім єздіть отак?!

— Та нема.—А голос дріжить їй, дріжить.

Врядник, що то вже сталось йому:

— Ну, далі поєдім.

Становий сидів на санях на вулиці, доложив йому врядник:—Нікак нет його.—Поїхали. Вийшов я з хижі, дивлюсь: біла-біла матуся стоїть.

— Ху, як-же й злякалася!—каже.—Страшні такі: шапки волохаті, сами з нагайками та з руж'ями... От-от!..—думаю...—Ху, аж мороз іде по мені!

Вийшла далі з хати, сюди-туди подивилась, постояла, знов увійшла.

— От напасть отака!—почала.—Хотіла, чи неможна-б оце зійти де тобі, бо... Коли-б козаки знов не забігли, бувало вже так. Люде он... багачі: Заїць Дмитро, то що, і підлизники їх, стоять біля хвіртки, та: „він дома, то вони шукали його погано“ і дивляться на город, неначе стережуть тебе.

А тоді через багачів та через прихвостнів їх так часто й поліція грала за мною. Раз-у-раз їй про мене нагадували. Та ще й зараз багачі,—а їх так багато у нас,—гострять зуби на мене.

— А, сякий-такий,—кажуть,—землі хотів харпакам, слободи.

Поліз я на горище в полову. А матуся... ходить, бідна, з батьком то з хати, то в хату, ждуть: чи швидко од хвіртки розійдуться.

Порішив я після цього зовсім із села змандрувати. Знов матуся: холод, зіма!.. Куди ти? як ти?

Турбується, грошенят роздобуває мені. Роздобула і аж цілих шість рубликів. І сього й того знайшла мені, поцілувала мене, перехрестила, подавсь я. Було тоді мене скрізь: і по манастирях і по нетрях босяцьких. І босяком і «рабом божим» був. Не легко було без пашпорта жити.

Зморило таке життя мене. Навернувсь я літом до дому.

— А що, де ти?... як ти?—зустріла матуся мене,—тут таке... пожари, крадіжки... І багачі все на тебе: „то все, кажуть, з його, з сякого-такого“. А тут ще... ніби хтось у Западинцях бачив тебе, то в Бесалах, то прямо дома. Ганяють козаки. „От як піймають“—думаю. Або схопиться завірюха оце: „Де це він“—думаю.—Може, де замерзає оце?! Нечуся-нечуся. А тут ще й не хвалися нікому горем своїм. Багачі зразу: „Чого вона за ним, сяким-таким кисне?! Учить було-б, а то... і сама така!“.

Оселився я в бур'яні дома. Матуся пиріжечків туди носить мені—цього-того. Та недовго. Пожари, краділжки оті!.. Поліція раз-у-раз у селі. Хто це все робив?! Страшено це турбувало мене. Це-ж прямо скидалось на підступ під волю, все діло ганьбило... Помітили мене в бур'яні. Схопили. Було!.. Допросив мене слідчий за Союз Крестьянський і нічого-б, оддав під погляд поліції. Та поліція, не довго думаючи, призначила на два годи на заслання мене і призначила як... „анархіста-терроріста, наводящего смуту на мірних жітелей“... За пожари! Так от!.. Слідчий не пускає на заслання мене. Зістався я в тюрмі. Ходить батько з саковками до мене.

— А що, як там мати?—питаю.

— Та так... звісно... плаче. Та ще в нас балакають, що тебе вже, поки й віку, додому не буде. Багачі як захожуються, щоб тебе і там ще де-кого, хто в чім замічений у їх, приговором обчеським на завжди зіслать. Особливо на тебе беруться... А щоб і обчество бралось, вони: „Он він, сякий-такий, кажуть, брав великі гроші з жидів; та це й... і крали й палили через його,—призводив. І от що поліція, кажуть, а то ще й ми повчимо його, сякого-такого“. Чисте горе! Летіла-б до тебе, п'ять верст же, не дійде, а приїхати, бач, нічим.

А вона до того часу так знесиліла вже. Змарніла-змарніла і жаліється, було: колька, поперек болить, голова, в животі. А кашель! Як захватить иноді, було, особливо вранці, на ногах аж не встоїть.

А раз приніс мені батько хрестик новий, стьожечку, сумний такий.

— Це,—каже,—благословення од неї тобі. Бо... вже, мабуть... нам не бачить тебе. Приговор обчеський уже склали багачі про зсилку. Тільки... як складали!.. Зробили десь у хаті в свого список, кого їм треба зіслать, приїхав становий, зігнали обчество, вони розмістились поміж дядьками чоловіка по скільки: ті там, а ті там, і як спитає становий ніби то в обчества зі списка того: «такого-то нада вам?» «Не нада!—гукають з-поміж дядьків,—без уваженія!..»

Гукали-ж тільки вони, та ще, може, який їх прибічник, а вийшло, що ніби то порішило все обчество. На приговорі ось підписуваться. Мнуться дядьки. „Підписуйся!—причепляться до якого,—бо, значить, і ти такий і тебе заберуть“. А неграмотних писар попідписував без їх відому з старих приговорів якихсь. Так отаке! А почне котрий розсуждать: „За віщо, мов, такого зсилать?“ „І його на зсилку!“ гукають. Де ж пак! Були й мене записали зіслать, що стояв за тобою, та якось таки... А одного за те тільки, що політичного взяв на поруки, зсилають. Та ходив і до земського це, жалівся йому... І слухать не хоче. Ще й радіє. Що-ж тепер? Більш нічого... А це ось оладочка тобі, нездужаючи, пекла.

На літо перегнали мене з „нашої“ тюрми в иншу. Годі вже батько до мене ходить: п'ятдесят верст. Проходить скільки часу. Не жду нікого до себе. Якось забряжчали ключі раз, одчиняється камера.

— А ну, стройсь на свидание—діжурний до мене.

— Хто-ж би це?—думаю.—В посітительську вхожу. Зирк! Стоїть у куточку—і хто? Матуся! Така зігнута та загоріла, вкуріла, в очах сльози.

— Дитино моя!—кинулась до мене.

— Нидзя. нидзя сближаться!—старший їй, що стояв біля нас. Виняла хусточку, приклала до очей.

— Що нового?—питаю.

Помовчала, далі:—Та там... Там таке... Балакають багачі, що тебе вже... Закували й роз... розстріляли.—Дивиться на мене так жалібно. Втерлась хусточкою, далі:

— Радіють, а я... не сплю, не їм... млію, млію... А тут ще сич кричить на покуті... вмираю. А це письмо од тебе прийшло, аж ожила мов. Пиріжечків спекла тоді, булочку, підводу найняла і це... Тільки... Насилу впрохала начальника, не пускав до тебе: „нікаких—каже,—свиданій сьогодня, в воскресення приїдеш". Прошу вже, прошу: та я-ж, кажу, забилась звідкіль, та й підвода чого стоїть мені!—три рублики! А він: „А моє то дєло какоє?" Та насилу таки.. аж вилаяв. А за пиріжечки, за булочку... оддам я йому, кажу. «Нидзя!» Та так і не дозволив. Отаке! А я-ж пекла!

— Нидзя!—обізвався тут старший,—потому... циркуляр єсть: лівольвер або што другоє, бонбу, например, так передать можна. У нас є што їм кушать.

— А змарнів як!—матуся до мене так пильно.—Як-же й змарнів, моя дитино!...

Дивиться на мене.

— Ну, скорєй свиданіе дєлайте!—старший нам.

— Та питають мене: Де твій синок? „У тюрмі"... А це ось я сорочечок тобі, штанці...—Розв'язує вузлик, бере старший у неї, розгрушує, рубчики щупає.

— Так будь ваша милость!—матуся до його,—візьміть і пиріжечки йому. Мені-ж як пекти їх було... нездужаючи.

— Сказано раз!... Чіво іщо?..

— А там ще балакають, що ти, моя дитино, в бога не віруєш: не хрестивсь, кажуть, як був у церкві колись. Так мені тяжко це слухати!

— Ну, довольно вже. Виході, бабка,—старший їй.

— Так стій,—до мене вона.—Та як ти?.. Коли ми ще? Чи, може, вже...—Та й знов хусточку до очей.

— Виході, виході, не полагається больш.

Подивилась так болісно на мене, скривилась, подибала.

* * *

Сижу в тюрмі, життя смакую. Весна ось на дворі. Там десь за мурами карі оченята співають, солов'йко лящить, а тут сидиш... Зневага тобі, сморід, сирість, голодний. Сидиш, позираєш на сонце, ждеш ночі, ждеш, щоб забутися, заснути швидче. І то... як блощиці дадуть. І це сьогодня так, завтра і, хто зна поки! І це до суда-ж! А там що ще суд заспіває!? Всього найтяжче було думати, що це ж я заслання в тюрмі одбуваю! А заслання, хоч воно й заслання, а все-ж не мури, не ґрати. Прошу губернатора, прошу і міністра: „Не держіть мене у тюрмі"! Одповідь одна мені: „суд є за вами". Сижу так-більше году вже. До судовиків ще пишу: „Або відпустіть на заслання мене, або швидче судіть".

Жду-жду, одповідають: „Ваше діло передано на дослідування, бо ще знайшовся один причетний до його". Що тут робить? Пишу до губернатора знов і аж до прокурора палати пишу. „Погодіться, мов, між собою за мене якось, бо це хто його зна коли буде суд".

Жду-жду,—нічого не чути. Залишив я й ждати. Як ось місяців через вісім—через вісім місяців!—приходить: „На етап у В'ятську". Радію... Пішов... І що-ж?.. Попойшов щось місяців коло двох у тісноті, що ні лягти, ні сісти; у вонї, що аж очі сверблять; між кузками вся-

кими, між хворобами всіх розборів; між „фартовими“, що так і бійся, щоб не обідрали тебе; голодний, що дивишся й крихот... Попойшов. Пожив у в'ятській щось із тиждень, подивився тільки, як жнуть там, і знов на етап, на суд у Лубні. Ще місяців коло двох попойшов... Вже й на суді я. Тільки що встиг.

Були в мене свідки, що злочинного не робив я нічого. Одравдає мене суд. Зіставалось мені ще трохи заслання. Хоча перше, чисто адміністративне, в Вологодщину, я давно одбув у тюрмі, та друге ще зіставалось, „обческе“, якого не добув у тюрмі. А мене й по „обческому“ на два годи призначено було. Знов мене на етап!. На цей раз я на тиф заслаб у етапі. І у самій московській Бутирці аж на півтора місяці застряв.

На перший день Різдва прибув я на місце. А на другий—заслання кінець.

***

Після нового году став я дома, змарнілий, знесилений.

— Отак!—клопочеться матуся,—який був хлопець: повненький, рум'яненький і на віщо звівся! Очі, як у ямах... блідий, худий. Ну, та хоч прибув, а то .. не буде, не буде!—радіють тут. А це й я... Трохи-трохи цю зіму не випрягла вже. Так мене було присутяжило: лежу й не встаю. Так усе болить. А тут ще батько сердиться, що ти в тюрмі, я нездужаю. Згонить оскому на мені, лає мене. І не топлено в хаті, нічого. А на вікнах сніг. У роті ні ріски. А тут ще кашель, та з кров'ю. Так було... Жду вже, жду тебе... Поправляйся-ж тепер, моя дитино, набірайся здоров'я та... шукай переміни мені, женися, бо... горе-горе!.. Так уже трудно спотикатися мені...

Замісць поправки, незабаром звалився я зовсім. Після тифу в етапі спав на холодній долівці в ярославському казематі. А на засланні під мороз, що аж дим устає, „освободився“ в чумарчині куценькій. Болів поперек у мене, починало у піт кидати мене. А то почався у мене справжній плеврит: рипить у боці, колька, задишка,—лежу я.

— Отак!—плаче матуся.—Порадував!

Піклується біля мене. Рибку смажить мені, горілочку з стрючком, з хріном підносить мені. Чайок у чавунці гріє мені. За булкою посилає батька в крамницю; за підводою, щоб повезти у лікарню мене; молочка там і там питає мені. А й сама-ж... сяде на ослінчику та як закашляється оце і не оддихне

— І що воно в горлі тому?—каже було. Неначе там лапою дере собака яка. А в грудях!..

А як я не любив, як вона ото кашля було! Злюсь було, що-б і робив. Лежу та:

— Ото ще! Ану як-би не кашлять!—було, гукаю на неї.

Так було иноді од цього й покотяться сльози в неї. Злий такий був я. Злий на себе, на людей, на життя. Тільки... все-ж, нащо я матусю так ображав?.. Що б я дав тепер, щоб хоч почути її кашель!

Лежав я так місяців зо три Далі підвівся. Хожу й роблю де-що вже, а проте слабий такий: у боці поболює. І блідий сам, блідий.

Минає скільки часу, однаковий я.

— Та це з його поправка така!?—клопочеться матуся моя.—Боже мій! Як-же він житеме?... Ще таки хоч поки я це ворочаюсь, біля пічи хоч, а згорну я руки? А там і батько підтоптався вже... Ех, заїла тюрма синочка мого!

А ще-ж не знала вона: тоді я ще сподівався тюрми. Видралось ще якесь насилля над справником. У тюрмі ще мене за його допитували. Хоча проз це друге діло я проскочив був на заслання, не додивились якось. А це знов ждав я суда, під надзором поліції був.

Клопочеться за мною матуся, було. І до бабів, і до лікарів, було, посилає мене. І є яка копійка у неї—дає мені, а я... Чому хоч я не повіз був у лікарню її? Було, каже мені:

— Пошукай підводи та повезеш... Може, хоч трохи полегча мені... хоч під груди не так підпирати, може, буде. Та кашель... може, хоч трохи втихне.

Не думав я тоді про те, що таке мати і що значить утратити її. Та й не вірив таки, щоб їй допомогли що в лікарні. Дужча була, сама ходила туди і каже, було:

— Ну, й у лікарні в тій! Сіпа тебе, сердиться і... аби з очей тебе.

Так то воно, так. А все-ж... Чому я таки не повіз був ні разу її? Шпиґинар з крамнички... всі її ліки були.

В-осени їду я на суд.

— І це знов?—клопочеться. Вийшла аж за хвіртку за мною. Дали мені дві неділі арешту тоді.

* * *

Співають у нас кури й співають. Злітає з сідала котра або оце доріжкою йде, зупиниться, витягне шию і, неначе півник який молоденький: кукуріку! Або почнуть оце кричать ні з сього, ні з того всі.

— Не на добро це!—турбується матуся, було.

А то вже перед святками різдвяними варилась каша пшоняна в печі та взяла й вилізла з горщечка, аж підняла покришку.

— Хм!—здивувалась матуся.—Так як на вміруще.—І подивилась на мене так жалібно, неначе подумала;—хоч-би не ти...

Не знаю, чи є в цьому щось... щось таємне, чи ні. Було це все так. Святки різдвяні настали. Холодно—страх! Вікна понамерзали, двері набрякли, і в хаті не вдержишся. На матусі стара голубенька блузка Сергієва. Порається біля печі собі, картопельку чистить, борщ готовить, се-те... і на лиці, дивлюсь, синя, змерзла, а проте така рада: Сергій он у гості приїхав, ще й розговіться розжився. Бадьора ще!—думаю.

Як ось проти четвертого дня уночі, слухаю, стогне на печі матуся моя. А тії ночі нездорово так було і мені: попошуміло в вушах, у голові; учадів ще вдень. Та й вона ще вдень жалілась на голову. Стогне і болісно так:

— Це щось так їй,—думаю.—Пройде.

Розвиднилось.—Дивлюсь, не встає вже й до печі.

— Отам сам,—так стиха до мене.—Те так, а те так. Та Сергійко.. Сергійкові отам смашненько гляди. А мені сливок там звари... так забажалося кислого.

Зварив і сливок їй. Покоштувала, та й годі. Страдна, страдна зробилась. Погляд став такий болісний, очі каламутні, на губах смага лягла. І що-день, усе гіршало їй, суха зробилась, суха. І водою холодною тільки й живе. Лежить—стогне, а підводиться стане,—кашель. Шпиґинарю просить. І така... одно:

— Отам, чи ви обідали вже?.. Щоб не перекипів отам борщ, глядіть. А Сергійко там як? Оце погостює!.. Та їсти курочкам отам дайте.

А то вже раз сидить на печі вона, я на полу. Дивилась, дивилась на мене, далі:

— Отам паляниці посохнуть у печі—почала до мене—Повиймай... Та кутю... кутю к хрещенню отам. Чи ти вже мішав її?

Дорога матуся! Що то вже ввижалося їй? Паляниць тоді не було в печі, і кутю к хрещенню було ще рано варить, був ще тільки другий день нового году. Дивлюсь на неї: губи сині, руки сині, тонесенькі. Сидить, волос кругом голови обводить, об'язує хусточкою. Тільки не слухала вже хусточка її. А очіпка вона й зовсім надіть не могла. А чепурна була.

Увійшла Олена, жінка одна, сіла теж на полу.

— А що, як ви там?—питає її.

Подивилась матуся, далі:

— О, трудно мені, трудно... спина... колька у грудях... П'ю-п'ю шпиґинарь,—нічого... Хоч-би хоч не кашель оцей!—З яким стражданням вона кашляла вже!.. Помовчала.—Та ніхто й не навідається до мене—почала,—не вірять лихові моєму всі... ні свої, ні чужі... І старий... посилала „піди мені в Бесали, Ваську призви",—сестра його—як не чув.

А це так справді й було. Всі вже звикли до слабуваня її. Не вперше, мов.

Утерла хусточкою очі, далі: отам у скрині на смерть мені є крайка зелена, платок, запаски, сорочка дівоча... дівоча... була я дівчиною!..—Помовчала.—А тепер... як-же все швидко зникає.

—А хіба ви вмірати вже думаєте—Олена до неї.

— Ох, як-би це мені Марушка жива, моя дочечка... Вона-б це... біля мене була. Та вона-б це й скупала мене. Нема!. Помовчала.—А може-б ви купіль нагріли-б мені?.. прийшли-б з Настею завтра... скупали мене... може-б я ще... Так би ще хотілось пожити... Не жила, а страждала... і так-би хотілось побачити, хлопці... синочки мої... Ну, Сергійко... надежнішенькй хоч... Як-би я невісточки хотіла діждати!.. А от цей—такий слабий...

Смеркло. Прийшов десяцький зі зборні. До врядника кличе мене. Аж жахнулась матуся:

— Це... це зно-о-в напасть якась!—промовила.

Прийшов од урядника я. Очі їй сплющуються, і сама не одведе вже й голосу, а ще така:

— А що-о? що-о там?

А мене тоді заарештувати приїхав урядник. Сидіти ті дві неділі.—прийшло з суда. Насилу впрохав не забирати, підождати з тиждень, поки як мати.

* *
*

Цілу ту ніч і не спала вже. То встане, на стіну схилиться, то ляже.

Иноді скаже: По-о-дай води!

Подам. Налле у долоню та на груди собі або на спину за шию. А то хотіла зсунуться з печі. Схопився Сергій. Ми на полу з ним лежали.

— Куди ви?

— Пече мене.

Поміг їй ізлізти. Сіла на лежанці, повісила голову, далі й схилилась до мене на піл.

— Холодно—кажу,—тут.

А воно що таки було й холодно, а що таки... боявсь я її такої недужої... Боявся!. Так от!..

Вона:—Я-а не до-о-вго так буду.

На піч всадили її. Знов то ляже, то встане.

— О, пече мене!—промовить оце.

А раз:—Як-же й змерзла! Холодно-ж як!.. Де мій куп'ль?.. у купіль мене... я-ж казала... о, де Марушка моя?.. А де Васька? Я-ж посилала.

Чому хоч я не пішов був по Ваську!? Або чому хоч не покликав до неї Гальки-сусіди!? вона її теж згадувала. Усе хай ще, мов... може, ще вона так...

А то:—Не вся я... перерізали мене... де половина моя?—І очі їй то заплющуться оце, то росплющуться.. А зривається кашель, лице їй так витягається, і вона тільки кахикае глухо-глухо якось.

Світати починало. Давай вона води прохать не в нас із Сергієм, а в батька.

— По-о-дай, а то во-они наморились уже й та-а-к біля мене.

Батько не дочув, мабуть. Лежить. Подав їй Сергій. Вона вмиваться давай: у жменю та на лице воду, гладить рукою .. Що за знак? Далі волос на голові давай докупи збірать Поворочалась ще трохи, нікому нічого вже, лягла лицем до стіни,—зігнулась, щось десь, неначе в горлі, зарипотіло в неї і не чуть... Не чуть стало нічого. Чи не підведеться ще?—З полу дивимося. Лежить, не ворушиться. Схопився Сергій. Глядить за лице її, за шию, за руки, прикриває рядном: хай матуся, мов, спить, зогрівається. Схопився й я. До неї, аж... Спить матуся й спить... не підводиться вже, і ніщо вже, ніщо не зогріє її. Сплющились очі й навіки вже сплющились. Зупинилося серце, що так турбувалось за нами, зупинилось навіки. Так ми розлучились з матусею нашою... з матусею!... не попрощалися навіть .. Прости нас!..

Розвиднялось на дворі. Настав день третій року 1910, похмурий, сумний.

* *
*

Клав і в домовину... в домовину!.. її, матусю мою!.. Була вона вбрата в сорочку дівочу, керсет, запаски, платком чорним пов'язана. Взявся за рушник, на якому вона головою лежала, і... що таке? Мертве лице її повернулось у мій бік, неначе спитати хотіла мене: „А як ти житемеш це?“ І скільки я не силкувався, щоб виправить його, так і зісталось.

Вечоріло. Сніг по кладовищу білів, голосили дзвони. Вітер холодний корогвами матляв. Хмарно було. І тоді... тоді матусю мою, матусю, що дала життя мені, що ось стільки літ піклувалася мною, страждала, мою неньку рідненьку накрили віком важким, гвіздками прибили й... у яму... в яму впустили... поруч з Дениском... Та хочби-ж хоч карточка фотографична після неї зісталась була!

Спи... Спи з миром, ненько рідненька!

ХУТОРЯНОЧКА.

Перед Трійцею з нашого села йшли баби говіти в Київ. До їх пристали: я і ще другий парубок,—Василем звуть. Ну, йдемо день, ідемо другий; сонце було вже так, як у снідання. Зупиниться-б, так як на те сонце припіка, ні вітру, ні холодку... шлях та рілля. Попойшли ще трохи. Аж ось починається жито, добре жито, далі долина

широка така. По підгір'ячку хутірець послався—хаток зо три, та в дереві, в дереві ввесь, тількі покрівлі й видно. Вище трохи—млин. У долині—луки, трава по пояс, а квіток—так і рябіють, метелики так і майорять. По середині—рудочка, верби, очерет поріс, осока. А далі туди—і по підгір'ю і по долині гай і гай—пішов, як стіна. Та перепели, та жайворонки... щебетнява така!. та бжоли. По-над шляхом теж пішли верби. Під вербами колодязь.

Тут ми й зупинились. Посідали—давай снідати. Снідаємо й дивимось, любуємось місцем: от де, кажемо, життя людям!

Коли це на луці де взялась дівчина; квітки рве, паха і на нас кат позира та позира.

Ось баба Пріська:

— Та й пити-ж, матінко!—Підвелась і гука:—Дівчино, винеси відерце нам!

Дівчина так швиденько травою-травою до хати, вхопила—несе. Баба й каже:

— От спасибі, доню... дай-же я витягну.

А вона:—Я сама, я сама... я за людьми так скучила!..

Взяла ключ, тягне. І така в керсетині в латаній, в платочку в старенькому, а гарненька така--брівки чорненькі, оченята карі, худенька...

Витягла й підносить і так покірливо:

— Здорові пийте!

— Спасибі, доню, дякує баба, а далі:— Як же тебе звуть, доню?

— Марина.

— Хай-же тобі, Маринко, трапиться чоловік добрий.

А баба Омельчиха:

— То ще коли, а то ось і є він,—та й моргнула на Василя,—ьос им, каже, за хлопця за цього й візьмем її.

Дівчина почервоніла, почервоніла. та й очі в землю.

А Василь:

— У неї, мабуть, є й без мене... А є-ж... хлопець?

Дівчина нічого. Потім так тихенько:

— Не-ма.. —та з-під лоба зирк-зирк на Василя.

А баба Мудрачка:--Що то ті літа молоді!.. свого требують,— подивилась на керсетину дівчини, ну на хатину, що й сіней нема, та:—хоч... і вбожество.

У дівчини й вуха почервоніли. Позирнула на латки на свої, та аж руками повела по їх, наче затулить хотіла. Баба Яковиха й каже:

— Нічого, правдонько, убожество—не опорок. Балощі, лінощі... ото опорок.

Дівчина так і ожила:

— А я... куди!.. Я з тринадцяти літ у найми пішла... зараз-же, як батько вмерли... Як-же?.. В матері окрім мене ще зосталось тройко: Настуся, царство небесне, вмерла торік, Парася й Миколка... і всі такі манісінькі, тільки я ото... Так мати мерщій до хазяїна мене, в село в одно. Та вже раді, як получу карбованця якого та їм дам. „Не знаю, кажуть було, куди й повернути його вперед: чи на солому, чи на папку"... Так ото так мені лінуватися та балуватися було!.. Та як не є в наймах, а я шість год без виходу прослужила в хазяїна в того, та й на сьомий хотів; ти каже, й покірлива, ти й роботяща... Так я найнялась, щоб додому ближче, до другого—у хутір в один, та тільки це сю зіму й рощиталась, а то у цього без виходу чотирі прослужила...

Та й осміхнулась, та так і обвела очима всіх: чи не здивується, мов, хто, чи не похвалить. Ніхто нічого їй. Тільки баба Пріська:

— А то, як ведеться, доню!—а далі:—ох, матінко, як-же й плеч, щемлять... така важка торбина.

А баба Яковиха:

— А мені, серденько, так паляниці намулили спину, так намулили...

Та й пішли: то чия торбина важча, то на скільки харчів стане у котрої, то як котра з дому виряжалась...

А дівчина:

— Так я аж десять год прослужила... Тепер знаю вже й на полі, й скрізь.. і орю, було, й воли пасу...—Та й поглянула на Василя. Василь нічого. Взяв постольці лагодити. Вона помовчала та вп'ять:

— Знаю вже... бувало, й... плуг сама лагожу,—та й знов поглянула. Василь знов нічого. Вона на бабів—і баби нічого—про своє не перестають. Вона дивилась-дивилась, а далі одвернулась, та давай сльози втирати. Утира й сама собі:—і обзиваться не хотять... А ще й... „за хлопця візьмемо"... Узяли вже одні так... узяли раз,—та й заплакала.

— Та чого ти, серденько?—обізвалась баба Омельчиха. Дівчина нічого.

— Та це й розсердилась, серденько?

А вона:— Та ні...

— А чого-ж?

— Та то... пригадала, як сватали одні... мене.

— Та що, та й як?

— Та так... тут як розказать...

— А ну-ж, ну, правдонько моя, сядь й та роскажи.

Дівчина сіла, втерлась і так жалібно:

— Ото-ж, не через що й... рощиталась я. На Різдво сю зіму хазяїн до дівчат пустив мене... там коло його. Я така рада. У квітки вбралась, у намисто, кожушанку наділа, стьожки почепила—пішла. Дівчата були на досвітках саме, і саме одна одній то квітки поправляли, то платки шовкові. Та такі веселі. Ось одна й каже: „А ну, котру сі м'ясниці заміж оддамо". А друга: „Тебе, мабуть, бо недаром запитували в Пилипівку". А та їй: „А тебе, й сватали перед Пилипівкою"—та хі-хі обидві. Я й думаю: бач їх, і сватають уже, а щеж вони й молоді які...—а їм так... год по вісімнадцять,—а як я ось, думаю... Мені вже... двадцять третій!.. а я й... не дівувала ще... Та вже так жалко стало мені, що й не знаю. Вони-ж похихотіли та колядувати давай, а я одвернулась та сльози втираю. Заколядували у досвітчаної матері, пішли й у другі хати, а я... сльози душать, щоб і робила, та аж до матері. Увійшла, поздоровкалась, сіла кінець столу, та й... не знаю, що казать, мовчу. Мати зсунулись з печі, дивляться на мене, осміхаються: „Таки й у мене, кажуть, нівроку дочечка... і вбралась гарненько, і сама доладненька". Як ножем у серце дали мені. „Доладненька,—кажу... Нащо мені доладність та, як другі он... старостів сподіваються, а ви мене в наймах душите й досі!.. Коли вже я у вас сподіваться буду, коли вже я слу жить перестану"... А й сама-ж знаю: хиба-ж вони винні, що треба служить?.. Так... з досади. Та схилилась на стіл та вже плачу, плачу. Мати й собі в сльози: „Моя й голубочко, моє й серденько, хиба-ж я тобі лиха бажаю... я й сама вже давно думаю про це, так що-ж"... А далі: „ну, не плач, серденько, не плач... добудеш году, то хоч і рощитаєшся...

мо, й справді, дома швидче трапляться люде". Я аж з місця схопилась, обняла матір і поцілувала, так уже мені радісно стало. А год випадав мені після водохреща так... через тиждень. Як я дожидала його! Роблю, було, що, то не знаю й що, про рощот тільки й думаю. Раз несу їсти свиням, а там... радію-радію: „ось-ось уже не буду носить, не буду служить... як воно, думаю, тоді буде?.. як воно, як ото людина не служить"...—думаю та й несу помийницю не в саж, а в курник... Діждала строку, підбігаю до хазяїна: „Тепер, кажу, спасибі вам!" І рощитувать не хотів він мене... та й рощитав таки: оддав три карбованці, що ще не взяті були, та й подякував ще: „спасибі-ж тобі, каже, що служила вірно та чесно". Прибігаю додому та все радію-радію: „Мамусю-мамусю, я вже не неймичка!" Та за троячку за ту, ще й до скрині побігла, там сім рублів було—наскладала: коли по п'ятачку, коли по гривеничку, що не оддам, було, матері—вхопила й ті сім рублів, носюсь, лічу... от думаю... аби люде трапились—буде за що-весіля одбуть: оце мнясця буде купить, це хлібця, це горілочки...—буде. Та мати клопочуться: й того нема, й того нема, та Парасю наняли вже, а я... байдуже. Шию на полу та тільки застугонить що на дворі, так і дивлюсь у вікно, чи не йдуть... Аж ось дивлюсь—їдуть, їдуть одного дня... та прямо до нас. Аж душно стало. Схопилася. Керсетину на себе, запинаюсь, чепурюсь, не знаю й як уже Мати на печі лежали—у боку кололо—я до їх: „Мамусю, мамусю, їдуть!" Вона сторчголов з печі... стіл застилають, прибірають на лаві... коли це одчиняються двері... Сідаю та трушусь-трушусь... Позирнула раз другий... Молодий таким уже гарним здався, що й не знаю. Усики чорненькі, сам червоний, кожух росхристаний: чумарку видно і пояс видно. Посідали. Про се, про те балакають і на мене дивляться, а я вже... не знаю, куди глянуть, як той рот стулить, де ті руки діти мну шитво, а серце одно: тьох-тьох... Коли це молодий: „Еге, душно в хаті... піти-б у сіни ще". Мати кив на мене: вийди мов. Я вступила в черевички. Він за мною. Поставали в куточку. Він зараз сії-тії: чи є в хуторі хлопці, чи є досвітки. Я тут кажу, а там радію-радію: „це вже я хазяйкою буду, жінкою буду.—Як-же це воно?" Та тільки що не засміюсь. Аж ось він кашлянув і пита: „А ти вже наготовилась заміж?" „Уже", кажу „А що-ж є в тебе?„—„Одежа є, кажу, кожушанка, юпка сукняна, дві легких, скриня є"... „А ще що?"—пита, мені в виски так і вдарило. „Що-ж іще?"—кажу. А він: „А я чув, що ти служила все це, так уже-ж заслужила, думаю?" „Так я, кажу. так і так—не тільки на себе служила". Він тоді: „Хм... мало, зовсім мало приданого"—та й посунув у хату. Там мати... яєчка б'ють їм, а вони за шапки... поїхали...

— Хм, які-ж вони...—каже баба Яковиха.

А дівчина так жалібно:

— І яєшеньки... не схотіли...

— Хм,—та й знов про своє.

А дівчина:

— Підождіть-же, що далі було. Поїхали... Де-б і ділась я... сумую... Як ось приїзжа прикажчик Селезньова. А Селезньов—пан такий, тисячу десятин арендує тут у другого пана. Оце все аренда його—й гай, й луки. Он-де й живе він, Селезньов той.

Дівчина показала рукою на другий бік шляху. Там, далеченько, видно було якусь озію цеглову, клуні, ожереди...

— Так приїзжа прикажчик, наймає у тютюн мене, дає тридцять і п'ять до пущення до Пилипівчаного. Я аж зраділа ціні такій... „Год служила, думаю, та рублем тільки й більше, а це-ж“... Згодилася. „Оце-ж, думаю зароблю—коровку куплю, овечку... Отоді!... побачуть!..“ А ту десяточку з скрині... Мати просять: „Дай-же хоч п'ятеричку... он і братік голий, і се й те“... А я: „Е, ні вже“... Та повернулась, та кожушанку справила другу... Так уже-ж кожушанка хоч!... там така!—Дівчина аж повеселішала.—Там така... сивеньким суконцем покрита, чорним смушком обложена... Та до кожушанки та й спідницю ще .. Ну, й спідниця-ж!... Голубенька, ще й з квіточками з червоненькими...—Осміхнулась та аж язичок показала.

— Прийшов той день, що й у тютюн заступать. Позбирались. Пішла робота, аж душно: то гної роскидаєм, то-що. А пан—звісно, пузатий та в'язи товсті... прийде та тут: „скорій, скорій,“ а там: щип-щип мене, або ляп-ляп долонею. А мені-ж так гарно ото—як-же? пан, та шуткує!.. Як ось він до того, що... „поступай за горнишну до мене, там ти так і так... як баришня будеш“. Думаю, як-же це воно; в кохті буду, в спідниці в довгій, чисте лице в мене буде... Невже це й я, як баришня, буду? Як-же воно, як баришнею бути? що тоді хлопці казатимуть?.. Отоді вони“!.. Та так мені—так-би й поцілувала пана... який-же він добрий, думаю... Поступила на... на благовіщення...—сказала та й удавилась, а в очах так і заблищали сльози, а далі:

— Поступила... аж воно... не те. Як не видно нікого, то він: „я тобі й того куплю, й на те наберу“, та й, та й... аж здумать соромно.. А й жінка-ж є, й діти є. Так я до матері днів через скільки. А вони: „цур йому, одійди од його“. Так я й... подякувала йому. Він нічого, тільки: „пам'ятай же!“ каже... Коли якраз через тиждень чи що чоловік бумажку приносить: „на суд, каже, на після завтрього в волость“. „Що це, об чім це?“—мліем з матір'ю. Діждала й після завтрього того пішла... та как мені страшно там, усе таке страшне... Мене й питають: „Ти покинула в пана?“ Я—що тут: „покинула“, кажу та трушусь уся, трушусь... Як ось і читають мені: заплати-ж, мов, 25 рублів... Селезньову... за те...—та й скривилась.

— Кричали-ж ми, кричали з матір'ю—нічого... оддавать треба; знов... у найми.

— Еге, пора рушать...—позіхнув хтось.

Почали влаштовуваться.

— Так ви вже й тікаєте?—каже дівчина, а далі аж з плачем: —Остило, так остило служить...—Помовчала та й знов:

— Ну що остило-ж...—Потім так стиха:

— Поки... не наймалась, то...—та й почервоніла, взяла полу, мне. Далі:

— Як-би... то й Парася-б оддала...

Їй ніхто нічого. Вона тоді:

— У мене й кожушанка є... гарна... Сивеньким покрита... та аж дві.

Василь осміхнувся, потім глянув на хату без сіней та аж ніс зморщив.

А в неї сльози блищать...

Рушили ми. Дивилась-дивилась вона, та як ридне:

— Як без худоби, то й... марній так... Де-ж мені... взять її?

Так як через тиждень ми вп'ять прибули до хутірця, до цього, з Київа йдучи. Посідали вп'ять. Я думав про дівчину. Закортіло побачить. Дивлюсь—не видно. Я й кажу Василеві:

— Ходім до хати: мов відерця попросимо.—Пішли. Не видно й там. Ми в хату. Там теж... бабуся сама лежить, стогне на полу.

— Дайте відерця!

— Піди найди, Миколко.

Дивимось: із запічка злазить хлопчик у лахмітті в якомусь.

Я й кажу:

— А де-ж це... помішниця ваша?

Бабуся зітхнула так важко, та й нічого, а далі:

— А ви хиба знали її?

— Еге.

— Ну так... нема ж...—та й захлипала:

— Заміж, заміж оддала.

— Та як, та що?—питаємо.

А вона:

— Та так... приїхали: „гроші давай панові" „Нема". Так вони одежу... писать давай... А вона-ж, бідненька: „рятуйте, рятуйте... о, придане-ж моє, придане!.. о, кожушинка сивенька!.. спідничка голубенька!.." Билась-билась, та аж... у рудці опин...нилась.

Баба припала лицем до подушки, та як заголосить!

— О моя-ж дитино-о, та моя й дочечко-о... та коли-ж і сподіваться тебе... та з яким-же ти зятем і прийдеш до мене?

Ми вийшли, хлопчик показав могилу. Пішли ми... дивимось. Квітки кругом, вишеньки... сонечко сяє, пташки щебечуть, соловейко.. А дівчина... не позирає вже з-під лоба...

Спокійного сну вам, карі оченята.

КОЛЯР.

Миколка, Прокопів хлопчик, такий школярик гарнесенький був: сумирненький, соромливенький, млявенький, як дівчинка. Та ще-ж такий чорнобривенький, білолиценький, носок невеличкий, щічки круглесенькі, ще й чубок кучерями. Воно й училось, ніврокy йому. Страх яке до книжки було: чита. одно чита, а особливо як „на урок" загадають щось таке—чи про луку, чи про ліс... Ну, й любило це!

Раз гулять повели їх у ліс. Воно вбігло в гущавину, та:

— А як ось тут гарно!... гилячки... ну й гарно!

Далі вхопило квіточку, осьміхнулось, притулило до щічки, погладило...

А там що раде знать було все!.. Усе, було, розпитує вчителя, усе розпитує і про се, і про те, як і дощ, як і сніг. Учитель, було, не навтішається ним, усе було по щічках його, по щічках, а воно вже таке раде ото, так осміхається та ту голівку так простягає до його... Таке. А то раз учитель підійшов і питає:

— А що, Миколко, вивчив урок?

Воно встало, осміхається... тут осміхається, а там сльози.

— Плакав чи що?—пита вчитель.

Воно так болісно:

— Ні.—Далі руку до очей та й скривилось.

— Чого, що таке?—вчитель йому.

— Б... били.
— Хто?
— Батько.
— За віщо?
— За... за...—та й не доказало за плачем.

Діло-ж ось як було. Встав Миколка вранці, почитав трохи,—снідати пора, він і каже:

— Мамо, що їсти?
— Що-ж?—мати йому,—он хліб, ось борщ.

Насипала борщу йому. Взяв ложку Миколка, сів до борщу до того... А борщ-же той... аж воня, аж нудить кислятинням: ні олійки, ні квасольки в йому, та ще й учорашній—холодний та перебовтаний. Сидів-сидів Миколка над ним—не пожене ніяк. Устав та з тим і вдягаться давай. Удягся, дійшов до дверей—за печінки тягне. Він знов:

— Ну, що їсти, мамо?...
— Та я-ж не знаю,—мати йому.

Миколка по горшках: і в той заглянув, і в сей... Увіходить батько знадвору, такий сумний.

— От лихо,—каже,—хліба на денці тільки.

Миколка своє:

— Та, мамо, що їсти?
— Батька питай.

Миколка:

— Он у людей і риба, й олія.

Батько так бликнув на його. Він байдуже:

— І оладки,—каже,—і в школу беруть.

Батько:—Що!?—Та як ухопить деркач.

— Так тобі ще,—каже,—риби, олії! Шкури з мене, шкури!—та деркачем його, деркачем. Менпенькі четверо, що теж їсти дивились, на піч усі, як горобчики.

— А, сякі-такі,—кричить батько,—їсти!?

А то ще й зодів... Раз увечері роззувся Миколка та й моня чоботи й моня в руках, а далі так боязко:

— Ну, й чоботи... чисто потрюхли... ноги так мерзнуть.
— Що?—батько.
— Мм... дірки скрізь.

Батько з рук у його, подивився та по пиці його, по пиці халявами:

— Гляди, каже, гляди!

Позатягав, як умів, де більші дірки й нічого. Ось другого чи там третього дня приходить Миколка, сумний-сумний—і їсти не питає. Сів на лаві, кліпа очима. Батька в хаті не було. Мати пряла на полу. Сидів-сидів, далі встає і, як неживий, диба-диба до полу... став і стоїть, похнюпився.

— Чого ти?—мати йому.
— Та... та,—губи задріжали, лице скривилось і він засичав тільки.
— Отакої! Чого ти?

Помовчав, далі так тихенько

— Мамо!..
— Ну.
— У... у мене.
— Що у тебе?

— У мене,—повернув п'яту, показує... Глянула мати—підбора нема.

Зітхнула й нічого.

— Що-ж... оце... як... як... батько побачать?—плаче, так плаче Миколка.

Увійшов Прокіп, Миколка й дух притаїв. Сів і то побіліє, то почервоніє; дивиться на землю тай чобитя одно хова за другий, і та ввесь так і тремтить. Прокіп байдуже до його, поліз під лаву соб.

— Де воно,—каже,—в чортового батька коноплі ті? Холод такий, а тут підперезаться нічим... хоч-би мотузок, або що, виплести.

— Хм... там десь...—жінка йому.—Та... те й упослі-б, а тут... он...—та очима на Миколку й показує.

— Н... не кажіть,—сичить Миколка,—не кажіть.

— Як-же-ж,—мати йому,—а в школу в чому підеш?

— Що таке?—батько до їх.

— Підбор у М,иколи одпав.

— Що?—крикнув.

Тут Миколка як печений, як схопиться та під піл, та аж за стовцем опинивсь. Подививсь, подививсь Прокіп, засіп...

— Ну, нічого, каже, хай,—знайшов конопельок, плете, нічого нікому. Жінка дивилась-дивилась та:

— Так, Прокопе, що-ж з чобітьми?

Мовчить Прокіп.

— Пора-б... уже-ж—ті й на латки не годяться.

Мовчить.

— Чи ти не чуєш? Треба-ж робить щось.

Прокіп так бликнув на неї:

— Хай його,—каже,—калікою зробить.

Отаке!.. Божевільний!..

Миколка з-під полу:

— Мамо,—сичить,—цитьте!.. мамо, цитьте!.. Цитьте-ж.

— Мати ойму:—А в школу як?

Прокіп так хижо.

— А, в школу... грамоти тобі!.. в пани сина!...

А хоч-би й у пани?

— Щоб і нога в школі!.. щоб і нога не була!—кричить.

Микола:

— Як же... я-ж не... не нарошне.

— Старцюго,—батько йому,—панувать!.. Ось прийде, за стіл залізе... книжки розкладе, перо... старцюго, щоб і нога не була!

Аж перекидається та плаче Миколка:

— От... но, каже, усі... вчаться—і Василь, і Павло... гарно як...

— Ич, старцюга, рівняється до яких...

— А хиба... хиба душа в мене... хужа?

— Сміттюго, у їх плуги свої. В найми з душею з своєю!

— Божевільний.—жінка йому,—на що ти був зразу в школу оддавав його, нащо ти?..

— А, ти розумна!

— Ти-ж сам одвів його, ти-ж сам записав, а тепер... Як тобі не соромно, як тобі не гріх потріпувать дитину отак.

Прокіп ніби засоромивсь!

— Та ти—каже—домолешся!

Що домелешся?.. Убивать будеш?—убивай, домучуй уже, дорізуй нас!—Хусточку до очей та й сама в плач:

— От,—каже,—і де та смерть, що вона й не забере нас од тебе... Поки вже ми отак і труситься будем тебе?—Хлипають обоє. Прокіп нічого вже. Плете—сидить. Згодом трохи встає й якось досадно-досадно:

— Школа... школа—здирство, школа—грабіж...—кинув мотузку, надів шапку.—Школа останню сорочку стягне з тебе,—в груди себе та мов аж з плачем:

— Оста-а-нню со-рочку!

Грюкнув дверима, пішов, голову похнюпивши. А Миколка:

— Як... як гарно... вчитися, а вони... в найми... Та з-під полу до дверей.

— Куди ти?—мати до його.

— У школу... хай... як знають...

— Обідать-же... чоботи-ж...

— Хай!..

Надійшов вечір. Засвітили. Біжить Миколка. Батько за столом саме сидів, засмучений такий; мати щось моняла на полу. З очей у неї капали сльози. Миколка:

— Ось, ось,—показує чоботи.

— Де то ти?—здивувалась мати.

— Хе-хе... вчитель дали.

— Як учитель?

— Хе-хе... сижу а вони: „чого ти сумний такий“?.—„Чоботи порвались“, плачу.—„Цить, кажуть, у мені зайві є“. Виносять. „На“, кажуть.

Мати взяла, так обдивляється.

— Спасибі, каже.—Миколка:

— Хе... а покажіть і батькові!

— А дивись іди, Прокопе,—каже мати.

Прокіп байдуже, давай осміхаться сам собі.

— Дивись іди, глушмане!

Прокіп наче й не знає нічого:

— Що там таке?

— Сюди йди!

— Чого?—почухавсь, підійшов.—А ну, що тут?—Узяв.—Та це вчитель?—питає.

— Глуха тетеря... не чув мов.

— Хе-хе... живем, значить.

— Ні,—жінка йому,—мерщій наймати побіг...

— Балакай,—Прокіп до неї,—наймати!.. Мені, думаєш, і не жаль ото? Я побіг позичить на чоботи йому, а воно...

— Що таке?—питає Миколка.

— Що... бігав-бігав—не позичає ніхто, а тут ще й мішок під плечем, щоб і хліба де... Мені й кажуть: їсти нічого, а він ще позичає на сина... Треба ще в школу у злиднях таких! А Петро Чхурик: „до волів його, мені до волів треба“. Думав я, думав... що-ж, думаю, буду бігать отак та усяке буде цупать отак мені... Дай, думаю... та бух тебе до Чхурика за 15 карбованців на рік.

А Миколка:

— Хе-хе... а я: „чоботи порвались“, а вони: „на тобі“.

— Ото-ж... А я:—„Петре, позич, будь ласка“, а він: „найми“, каже

— Боже мій,—мати до Миколки,—отакий хлопець та в найми... ні за що, ні за що!—Узяла, до себе його так пригортає:—Мій синочок!—каже—гляди-ж тепер слухай, учителя, бач він який! учись ото!

Прокіп:

— А вчись... звісно, вчись!.. А-ну сюди книги!.. багато вивчив уже?

— Оцю вивчив і цю, а цю... ось поки,—показує пальцем йому Миколка.

— Ото по бублик по той? ач бублик який... Що воно за бублик такий?

— Хм-хм... то „О“.

— „О“ ач яке!.. А то далі?.. Що за кочерга?

— То „Г“.

— Ач яке!... А картинки є тут?

— А є... ось,—знайшов йому.

— Ач як!.. А то-ж що за капиці такі?

— То хмара. А знаєте, тату, хмара з чого?

— Бо-йо зна... як можна сили божі знати?

— А я знаю!.. з води... парою йде в гору.

— Ач який... хм-хм... і он про що зна!

— Я ще й про блискавку й про грім знаю. Це люстричество.. з землі набірається в спеку та й креше там і грюка.

Прокіп так дивиться на його. А мати:

— Який!... а ще-ж це тільки другу зіму в школі він.

Прокіп:

— Миколко, Миколко!.. Що який то ти... що я-б тебе... не знаю.... я-б тебе паном зробив!.. я-б тебе... в семинарію в саму!.. я-б тебе... Ех!—Помовчав,—ну хоч-би хоч до маленького до чого довести тебе... хоч-би хоч ти не страждав, як я оце... Хоч-би хоч... у хторокласну тебе.—А Миколка:

— Так... тату... у хторокласну, у хторокласну!

— Боже мій, хиба-ж я ворог дитині своїй!.. спроможусь—боже мій!

Миколка загорнув книжку, знов розгорнув, устав, постояв, пройшов до столу, до порога...

— Тату... я... я до вчителя піду.

— Чого?

— Хи-хи... хочеться.

Надів подаровані чоботи, за шапку й тайда.

Увійшов у прихожу в школу, кашлянув раз, у друге. Виходить учитель:

— А що, Миколко?

— Миколка:—хе-хе.

— Що таке?

— Батько... в школу... у хторокласну... мене.

— Гаразд. Іди-ж сюди!—За руку його, до себе в світлицю.

Увійшов Миколка і дивиться, так дивиться скрізь.

— А що ти?—вчитель до його.

— Ну й... ну й гарно в вас!

В учителя й справді гарно було. Стіл застелений був скатертиною цяцькованою. На столі лямпа горіла в голубій будці; блищав самовар. По долу стежечки рябіли. Червоніло ліжко під стіною. На вікнах квітки... на стінах картини.

— Ну, й живете ви в гарному в якому!—дивується Миколка.

— В гарному!—осміхається вчитель.—Ото вчись, то й ти будеш у такому...

— І я... А як-же... як воно, як жить у такому?

— Учись—побачиш... Сідай лиш, чаю вип'єш.

Учитель налив йому, сахарю вкинув дві грудочки.

— Сідай!—Миколка сів з краєчку на стільчику, дивиться на стакан та так осміхається.

— Хм-хм... так це... це мені пить?

— Тобі-ж, тобі... бери ложечку, мішай!

— Хм-хм... як-же воно?

— Бери он і булку.

Бере, осміхається, присьорбує...

Вчитель тим часом узяв скрипку, грати давай і як загра-загра... Миколка:

— Ну й, ну й...—та й устав.

— Що?—учитель до його.

— Н... не знаю... гарно... Я-б день і ніч грав...

— Учись—гратимеш.

— Гратиму!.. і я гратиму? Ну й...—глянув навкруги,—ну й життя гарне!..

***

На другу осінь учитель перейшов у друге село. Одного дня, розпустивши школярів, він вернувся у свою хату, сів одпочити. Наступив холодний та сумний осінній вечір. На дворі негода, дощ, а в хаті в учителя тепло й привітно. Книжки рядками стоять на полич-ках, на столі ясно горить лямпа. Стомлений учитель довго ходив по хаті, часами зупинявся коло вікна, прислухався, як гуде й завиває вітер, як дощ порощить по вікнах; далі сів за книжку, чита. Трохи згодом чує—щось грюкнуло у прихожій, забалакало. Одхиляє двери, аж коло порога старець сивий стоїть, руку простягає. Коло грубки хлопчак-поводирь треться, теплого місця шукає, обірваний такий, та труситься так. Придивляється вчитель до хлопчика. По знаку щось: чубок кучерями, щічки кругленькі...

— Миколо, це ти?

— Я...—та скривився-скривився.

— Як це ти, що це?...

— Та... та... їсти нічого, топить нічим, удягтися...

— Бідненький!..

— А батько... простудилися: ще роставало, а в їх чоботи драні... ноги крутить...

— Так ти це...

— Були до хазяїна... наняли... так я... не здужаю... аж захворів був.. Так мене в поводаторі це...

Двері в світлицю одхилені були. Стіл видно було, розгорнуту книжку, скрипку, картини... Глянув Миколка... заплакав...

Олександер Олесь.

(Справжнє прізвище — Кандиба).

Нар. 1878 р.

Один з найвизначніших українських поетів, якого творчість найповніше виявилась в період між двох революцій, в 1905 — 1917 роки. Народився Олесь 4 грудня (23 листопаду ст. ст.) на Харківщині. Дитячі роки прожив на селі, далі вчився в середній сільсько-господарській школі (в Деркачівській, коло Харкова). Після того Олесь скінчив Харківський Ветеринарний Інститут; якийсь час жив у Харкові, а далі, з 1911 р. — в Київі. Тут „служив“ та брав участь в українських видавництвах: редагував „Л. Н. В.“ і був його діяльним співробітником, працював у видавництві „Лан“, перекладаючи книжки для дітей і т. ин. Від 1919 року — за кордоном, на у-ен-ерівській еміграції.

Бібліографія.

І. Олесеві твори: „З журбою радість обнялась“ (Поезії т. І) Петерб (1907); Друге вид. К. (1917). Відень, 1920—Поезії, т. ІІ Петерб. (1909) Вид 2-ге К. 1918. — Книжка третя. Київ (1911). (Що-року, поема. Над Дніпром, драм. етюд. Трагедія серця, драм. етюд. З лірики).—Твори, т. ІІІ, вид-2-ге К. 1918. (Що-року, поема. Весняна казка (Над Дніпром), драм. етюд. Трагедія серця, драм. етюд. З лірики.).—Драматичні етюди (Твори, т. ІУ) К. 1914. (Злотна нитка. Тихого вечора. Осінь. По дорозі в казку. На свій шлях. При світлі ватри. Танець життя. Поезії, т. У. К. 1917; Відень, 1920—Чужиною (поезії, т. УІІ) Відень (1919)—(Збірничок вибраних поезій) Харк. 1910. На зелених горах, поезії. Відень—По дорозі в казку, драм. етюд. К. 1910 (Відбитка з „Рідного Краю“).—Трагедія серця, драм. етюд. К. (1911).—Над Дніпром (Весняна казка) „Л. Н. В.“ 1911, УІІ—УІІІ. і окремо, К. 1911—Тихого вечора, етюд. «Л. Н. В.» 1912, І.—Танець життя, драм. етюд. «Л.Н.В.» 1913, ІУ.—При світлі ватри, драм. етюд «Л. Н. В.» 1913, УІІ-УІІІ.—Хвеськo—Андибер (Драма—п'єса) К. 1917.—Арабські казки. Перекл. О. Олесь К. 1917.—*Гауф, В.* Казки, кн. І Переклав О. Олесь К. 1911.—*Гауф В.* Казки, кн. ІІ. Переклав О. Олесь К. 1913.—*Льонгфелло Г.* Пісня по Гайавату, поема. Переклав О. Олесь „Л. Н. В.“ 1912, УІ-ХІІ. Окремо: Катеринослав 1923.—По дорозі в казку, Суми, 1921.—

ІІ. Про Олеся та його твори: *Сумцов Н. Ф. акад.* Поезия Олеся, „Южн. Край“, 1907, ч. 9007.—*СумцовН. Ф. акад.* Украинская литературная писанка (О. Олесь), „Южн. Край“, 1907. ч. 9648.—*П-ський Л.* О. Олесь—«З журбою радість обнялась», поезії, т. І. Птб. 1907; «Л. Н. В.» 1907, ІІІ.—Франко, і Олесь—„З журбою радість обнялась“, т. Птб. 1907 «Л. Н. В.» 1907, ІІІ. *Шаповал, М.* О. Олесь, поезії, кн. ІІ. Птб. 1909; «Укр. Хата», 1909, ІІ—*Білоусенко, О.* Нова поетична сила (про О. Олеся) «Л. Н. В.» 1909, УІІ.—*Ефремов, С.* Муза гніву та зневірря (Про О. Олеся) К. 1910—*Шаповал М.* О. Олесь—По дорозі в казку, драм. етюд на 3 карт. К. 1910; «Л. Н. В.»

1910, IX.—*Євшан, М.* Червоні маки (Про п'єсу Олеся „По дорозі в казку") «Укр Хата», 1910, IX.—*Русова, С.* О. Олесь, кн. III К. 1911. «Л. Н. В.» 1911,XII.—*Сріблянський, М.* О. Олесь, кн. III (поезій) К. 1911. «Укр. Хата» 1911, XI-XII.—*Василько,* А. Вічна казка (Олесь—«По дорозі в казку»), К. 1911.—*Ф. П.* Рецензія на арабські казки. „Світло", 1911, кн. III, ст. 76-77. —*П. Оль.* Рецензія на переклад казок Гауфа. „Укр. Хата" 1911, ст. 435. *Євшан, М.* Укр. літер. в 1910 році. „Л. Н. В., 1911, т. XIII (Про Олеся ст. 356-357). *П.Оль.* Рецензія на арабські казки. „Укр. Хата", 1912, ст. 63—*Євшан, М.* Здобутки укр. літ. за 1911 р; «Л. Н. В.», т. XVII. Про III кн. Олеся, стор. 106-107.—*Нечуй-Левицький.* Останні вірші Олеся, «Дніпр.Хв.», 1912, ч. 11-12.—*Стоколос, Я.* Театральні замітки (Про «Осінь» Олеся) «Укр. Хата», 1913, VI.—*Русова С.* Новини нашої літератури: О. Олесь—Драматичні етюди К. 1914, «Л. Н. В.» 1914, V—*Чупринка, Гр.* Олесь, кн. V К. 1917 «Шлях 1917, IX-X—*Черкасенко, С.* О. Олесь. Поезії кн. V, К. 1917, «Книгарь», 1917, ч. II—*Мочульський, М.* О. Олесь—Хвесько Андибер, дума—п'єса, К. 1917, «Л. Н. В.», 1917, II-III.—*Зеров, М.* О. Олесь. «З журбою радість обнялась», кн. I, вид. друге К. 1917, «Книгарь», ч. 4 (1917).—*Русова, С.* Поезія самітности (з приводу п'ятої книжки поезій О. Олеся). «Л. Н. В.», 1917, IV.—*Марковський, М.* Олесь, поезії т. II, вид. 2, К. 1918, «Книгарь» ч. 14 (1918).—*Родніков.* Огляд укр. дитяч. літерат. В «Укр. Шк.», 1918 р. ч. 5-6. (про перекл. казок арабських і Гауфа).—*Нікольський.* Рецензія на „Хвесько Андибера", «Книгарь» ч. 3.—*Горецький, П.* О. Олесь. Твори, т. III, К. 1919, «Книгарь», ч. 25-26 (1919).—*Можейко, Я.* О. Олесь «Чужиною», сьома книжка поезій. «Книгарь», ч. 28 (1919).—*Грушевський, О.* Нове видання творів Олеся (твори т. I К. 1918; т. II К. 1918; т. III К. 1918; т. V, К. 1917) „Л. Н. В.", 1919, II.—*Меженко-Іванов, Ю.* Можливости і обов'язки укр. поезії. „Шлях", 1919, I.—*Коряк, В.* Місто в українській поезії, стаття перша «Шлях Мистецтва», X. 1921, I.—*Шилипенко. С.* Олесь на чужині. „Вісти ВЦВК". X. 1923, ч. 12.—*Дорошкевич, Ол.* Українська література, підр. кн. К. 1923.

Яка краса: відродження країни!
Ще рік, ще день назад тут чувся плач рабів,
Мовчали десь святі під попілом руїни,
І журно дзвін старий по мертвому гудів.
Коли відкільсь взялася міць шалена,
Як буря, все живе схопила, пройняла,
І ось—дивись, в руках замаяли знамена,
І гімн побід співа невільна сторона.
Так спить орел,—і враз розкривши очі,
Угледе світ, красу і простір голубий,
І легко в скель спорхне, і в небі заклекоче
Про вільний льот орлів, про ранок золотий.
Так море иноді всю ніч дрімає,
І нагло хвилями, як крилами, заб'є,
І дивним жемчугом, і барвами заграє
І очі всесвіту до себе прикує.
Летить воно, хвилюється і ллється,
В обіймах соняшних і сяє, і тремтить,
І щастям все життя йому в той мент здається,
І все в путі йому і годе, і щастить.
. . . . . .
І де взялись ці хвилі сніжнобілі,
Хто дивно так навчив їх грати і шуміть,
З яких ясних країн чайки ці налетіли,
Що вміють ніжно так і плакать і жаліть?..
Чайки, чайки! тоді не треба плачу,
Коли іде борьба за волю, за життя,
Коли на хмарах я вже дивний відблиск бачу
І сонця жданого блискуче вороття.

* * *

І де ми сили беремо
Тягти віки своє ярмо,
Ворожі сльози утирати
І усміхатися крізь ґрати.

Свистять над нами ботоги,
Списи залізні навкруги,
А ми в думках вітаєм волю
І тільки кривимось від болю.

Літа пливуть, а ми йдемо
І ярем дерево тремо,
Хоч до кісток ми шиї стерли,
І кращі спільники умерли.

Свистить батіг. Рипить ярмо,
А ми убогі оремо...
Ні сліз, ні стогіну, ні слова—
В крівавих ранах вся розмова.

А очі наші, як огні,
А зорі тонуть в далині
І ждуть з-за обрію ясного
Якогось дива неземного.

---

* * *

Хто ви? хто ви? з нагаями
І з брязкучими шаблями?
Люде, кажеш? ми не вірим:
Нащо дивишся ти звірем?

Як-то?! сліз у вас немає?
Сліз ніхто із вас не знає?
І не бачили ніколи?
Принести вам повні поли?

Ух! який страшний ти, вовче,—
Не дивись на мене довше!
Ввесь в крові... Скажи, тварину
Ззів ти зараз чи дитину?

Ах! за що-ж мене ти вдарив...
Я-ж одужати ще марив...
Ще удариш? Годі, круку,
Бо зламаєш другу руку!

Як?—і сам дітей ти маєш?
Їх годуєш? їх кохаєш?
І для тебе це можливо?
Справді? диво, диво, диво!..

Як-же я вернусь до дому?
Що скажу тепер малому?
Ось він вибіже за хату
І почне кричати: „тату“!

Ну, а зараз ви скакали
І трьох діток розтоптали...
Вам не жалко? Хто з вас батько?
Хто з вас має немовлятко?

„Що-ж? приніс сопілку з гаю?
„Ну, танцюй, а я заграю“.
Як-же я вернусь до дому...
Що скажу тепер малому...

ТРИ МЕНТА.

Тихше, тихше: ходять звірі,
П'ють народню кров вампіри...
Нахиляйтесь,
Пригинайтесь:
Може, мимо пройдуть звірі...
Тихше, тихше—
Хто це дише?..
Тихше... тихше...

Тихше, тихше: сплять вампіри,
Упилися кров'ю звірі...
Нахиляйтесь,
Підкрадайтесь,
Як убиті, сплять вампіри...
Тихше, тихше—
Хто це дише?..
Тихше... тихше...

Гей, до зброї! бийте в дзвони!
Будьте смілі, як дракони!
Всіх гукайте,
Всіх скликайте—
Хай гудуть, як громи, дзвони...
Хто там ззаду?—
Кулю гаду!
Хто там ззаду?..

МИ НЕ КИНЕМО ЗБРОЇ.

Наше військо сміється, б'ючись,
Наше військо в боях бенкетує,
Наше військо вміра, сміючись.
Ми не зложим червоного стягу...
Кров червона із нас пролилась...
Власну кров ми ворожою змиєм,—
Гострі коси залізні у нас!
Ми не підем з кровавого бою!
Наші друзі по тюрмах гниють,
Наші друзі в Сібіру конають,—
Ми назад їм проложимо путь,
Ми не кинем боротись за волю!
Наші браття упали в борні,
Їхня кров ще гаряча на рапах,
Їхні рани горять ще в огні.
Ми не зложимо зброї своєї...
Дужі в нас і бажання і гнів,
Ми здобудемо землю і волю,
І загоїмо рани віків.
Ми не підем з кровавого бою!

Наше військо сміється, б'ючись,
Наше військо в боях бенкетує
І в боях уміра, сміючись!
З військом за волю боролися ми...
Гинули сили народні...
В світі без волі жили, як в тюрмі,
Пухли і мерли голодні.
Рівність, братерство і воля усім—
Наші були ідеали;
Теплою кров'ю на стягу своїм
Ми їх в борні написали.
Бігли під прапор наш бідні раби,
Руки до нас простягали,
Наші дзвеніли мечі в боротьбі,
Їхні кайдани бряжчали...
Ворог... подужав нас... в полону ми..
... Нищуться сили народні...
В світі без волі живуть, як в тюрмі,
Пухнуть і гибнуть голодні.

НАД ТРУПАМИ.

Ви мужа убили... лежить він в крові...
Я тайни не знаю, за що ви убили...
За що в його чорний гвіздок в голові...
... Він лікар був добрий... його ви любили...
Я тайни не знаю, за що ви убили...
Хаїме! ти, може... що зле їм зробив?
Скажи мені, любий, за що тебе вбили?
Ввесь вік ти боровся за волю рабів,
За їх не боявся ні мук, ні могили...
Хаїме! Мій милий! за що тебе вбили...
... Мовчить... і обличчя у його
За гріх не говоре нічого...
Ви сина убили... лежить він в крові...

Я тайни не знаю, за що ви убили...
За що в його чорний гвіздок в голові...
Він втішний був хлопчик... його ви любили...
Я тайни не знаю, за що ви убили...
Нухіме! ти, може, що зле їм зробив?...
Скажи мені, милий! ти-ж маму кохаєш,
Ти-ж так її дуже і завжди любив...
Скажи мені, пташко!.. ох, слів ти не знаєш.
Ах, ти тільки «мама» одно вимовляєш..
... Хто скаже мені, немовлятко?..
Холодний, як крига, твій батько...

ПРОМІНЬ*).

Промінь в темряві руїн!
Нетерплячий, дивно-ранній...
Я не знаю—перший він,
Чи останній?!..

Що се? ранок, вечір, ніч?
Чому так тихо скрізь навколо?
Нащо промінь? з ним страшніш,
Він упав на мертве чоло..

Нащо промінь? Погасіть!
Він пече криваві рани...
Хтось прокинувсь голосить,
Хтось гризе свої кайдани...

*) Вірш написано поетом в часи страшної європейської війни в 1916 році, коли на українському слові тяжила жорстока заборона. В Москві в кінці 1916 року вийшло 1-е число журналу „Промінь“, і зневірений поет присвятив йому цього вірша.

* * *

Із панських прихвостнів—рабів
Ми людьми з призвищами стали
І в голос призвища сказали
Під зле сичання ворогів.
З своїх подертих сорочок
Ми прапор в темну ніч пошили
І кров'ю власною скропили
При тихім сяєві свічок
Ми йдем до кращого життя.
Нам мрія шлях квітками вслала!
Однаково: потала, так потала!
Але назад немає вороття.

* * *

Воля!? Воля!? Сниться, може?
Друже! Брате! говори!
Що? народ? салдати!? Боже,
Бій... червоні прапори.
З тюрем в'язнів випускають!?
Прилучаються міста!...
Далі, далі! Хай співають
Золоті твої уста
Марсельєзу! швидче б ранок!
Чом так тихо на селі?!
На дзвіницю! вже світанок!
Люде! Воля на землі!

---

1 МАЯ

Червоні прапори, куди не кинеш оком,
Цвітуть на вулицях, як макові квітки,
Під ними хвилями, нестримним потоком
Ідуть і йдуть робітники.
В щастливий край розрівняна дорога
З віків неправд усіх веде трудівника.
В очах його і в рухах перемога,
В ході—удари молотка.
О, марсельєзо, бий в серця черстві, холодні,
Глухих, сліпих під прапори скликай,
Зови народ на свято всенародне,
Веди народ в обітний край!

---

* * *

Косять коси,
Луг голосе,
Косять, косять косарі;
А в моїй душі співають,
Срібло струн перебірають,
Грають, грають кобзарі.
В оксамитах,
В сріблі, злоті
Виступають козаки...
Косять коси,
Ноги босі
І діряві сорочки.
Підійшов я,
Привітався
І звертаюсь до юрби:
Ось ви в злиднях, босі й голі,
А чи прагнете ви долі,
Чи готові до борби?

В оксамитах
В сріблі, в злоті
Виступають козаки.
Косять коси,
Ноги босі
І діряві сорочки.
Хтось всміхнувся,
Обернувся
І промовив мені враз:
„Ми, паничу, луки косим
І вже вас ласково просим—
Потурбуйтеся за нас".
Косять коси,
Луг голосе,
Гнуться низько косарі,
Гнуться низько,
Тане військо,
Замірають кобзарі.

---

* * *

А вже красне сонечко
Припекло, припекло;
Ясне-щире золото
Розлило, розлило.
На вулиці струмені
Воркотять, воркотять;
Журавлі курликають
Та летять, та летять.

Засиніли проліски
У ліску, у ліску.
Скоро буде земленька
Вся в вінку, вся в вінку.
Ой, сонечко-батечку,
Догоди, догоди,
А ти, земле-матінко,
Уроди, уроди!

АЙСТРИ.

Опівночі айстри в саду розцвіли...
Убралися в роси, вінки одягли,
І стали рожевого ранку чекать
І в райдугу барвів життя наряжать...

І марили айстри в роскішнім півсні
Про трави шовкові, про сояшні дні,—
І в мріях вважалась їм казка ясна,
Де квіти не в'януть, де вічна весна...

Так марили айстри в саду в-осени...
Так марили айстри і ждали весни..
А ранок стрівав їх холодним дощем,
І плакав десь вітер в саду за кущем...

І вгледіли айстри, що вколо—тюрма...
І вгледіли айстри, що жити дарма,
Схилились і вмерли... І тут, як на сміх,
Засяяло сонце над трупами їх!..

ЛЕБІДЬ.

На болоті спала зграя лебедина.
Вічна ніч чорніла, і стояв туман...
Спало все навколо, тільки білий лебідь
Тихо-тихо сходив кров'ю своїх ран.
І співав він пісню, пісню лебедину,
Про озера сині, про красу степів,
Про велике сонце, про вітри і хмари,
І далеко нісся лебединий спів.
Кликав він проснутись, розгорнути крила,
Полетіти небом в золоті краї...
Тихо, мирно спала зграя лебедина,
І даремно лебідь звав будив її.
І коли він вгледів, що брати не чують,
Що навік до себе прикував їх став,—
Закричав від муки, вдарився об камінь,
Зранив собі груди, крила поламав.
Чорна ніч чорніла, не світило вранці,
Ввечері далекий захід не палав...
Тихо зграя спала, тихо плакав лебідь,
Тихо кров'ю сходив, тихо умірав.
Аж колись уранці зашуміли хвилі,
І громи заграли в сурми голосні,
Вирвалося сонце, осліпило очі,
Роздало навколо обрії ясні.
Стрепенулась зграя, закричала біла:
„Тут гниле повітря, тут вода гнила!“

А над нею сонце, небо, простір, воля,
І ганебно спати більше не змогла.
Зашуміла зграя піною на хвилях,
Зашуміло вітром... ще раз! і— прощай!..
І летіла легко, наче біла хмара,
І кричала з неба про щасливий край.
. . . . . .
Тихо, тихо сходив білий лебідь кров'ю,
То, здавивши рани, крила рознімав,
І в знесиллі бився... Зграя лебедина!
Чи хто-небудь в небі лебідя згадав?

ДЕСЯТЬ ЛІТ.

Десять літ минуло, як пісні крилаті
Вирвалися з серця на широкий світ,
Побули в хоромах і в селянській хаті
І вернулись знову через десять літ.
І одна сказала: „Я літала всюди,
В-осени співала людям про весну,
Падала промінням на холодні груди,
Прогоняла думу чорну, навісну.
Я співала людям, як живуть русалки,
Як у лісі темнім папороть цвіте,
Як ловили щастя неводом рибалки,
Як на небо впало сонце золоте.
І мене любила дівчина-школярка,
І жила я часом в серці юнака...
І жила я вільно, як по небу хмарка,
Тиха і безжурна, ніжна і легка".
І сказала друга: „Теж була я всюди,
Кликала, боролась, бурею ревла,
Кидала камінням у порожні груди,
Гнівом, як залізом вогняним, пекла.
О, коли-б я знала—краще-б не родилась,
Поламала крила, зогнила в багні...
Десять літ змагалась! Скаржилась! Молилась!
Билася об скелі мертві, кам'яні.
Крику ран смертельних не почують вуха
Вільних в рабстві власнім і в ганьбі рабів,
Очі їх не вгледять крил святого духа,
Що над ними віяв і ридав без слів.
З міст я бігла в села на лани, на луки,
Кров'ю говорила,—кров'ю ізійшла.
Досить мужикові і своєї муки,—
Куркою-б прожити з крилами орла"....
...І замовкла пісня, і зложила крила.
І нічим не міг я втішити її...
А глибока північ всі шляхи укрила...
О, розбите серце! о, пісні мої!

НАД КОЛИСКОЮ.

(Пісня матері).

Спи, мій маленький, спи, мій синок...
Я роскажу тобі безліч казок!
Нащо-ж ти віченьки знову розкрив?!
Спи, моя пташко, то вітер завив.
Стогне і виє уже він давно,
Б'ється і стука у наше вікно...
Геть, розбишако, в далекі степи!..
Спи, моя ластівко, солодко спи!
Ось уже й вітер зовсім занімів...
Мабуть, заснуть під намет полетів...
Холодно зараз в лісах і лугах,—
Все потонуло в глибоких снігах.
Бігають зайчики, мерзнуть, тремтять,
Затишок хочуть собі відшукать.
Ось, вони вгледіли, — кущик стоїть,
Годі! давно вже лисичка там спить.
Кинулись знову кудись за грядки,—
Ой, там ночують сьогодні вовки.

Краще ви в поле біжіть, за лісок...
Знайдете там ви соломки стіжок,—
Глибше зарийтесь, зарийтесь в снопки,
Щоб не знайшли вас голодні вовки..
Спи-ж, мій малесенький, годі гулять..
Зайчики білі давно уже сплять.

* * *

Стогне Черемош, лютує,
В шумі білому шумить,
Греблі, камені шматує
І орлом кудись летить.
Наче лицар незрівняний
Впав в бою і довго спав,
І прокинувсь, наче п'яний,
І кривавий бій згадав.
І підвівсь, і став на ноги
І на поле очі звів...
Розстеляються дороги,
І пасеться кінь степів.
Рухом звіря молодого
Він на огиря влетів,
Свиснув соколом на його
І на лютих ворогів.
І понісся кінь. Літає,
І хропе, і дико рже.
Гостру шаблю обминає,
Від багнета береже.
Наче в піні, в шумі білім
Гнівний Черемош летить...
На коневі посивілім
Лицар зранений сидить.
Шлях кривавий в долах в'ється,
Рипи, скоки навкруги..
Кров гаряча з його ллється
На холодні береги.

ЩО-РОКУ

Поема.

(Уривки).

I.

Снігу, ой снігу якого!.,
В білих стінах потонули
Гори, степи і долини..
Наче, чекаючи любого гостя якогось,
Радий господар
Свитку свою розіслав по дорозі,
Свитку свою з найбільшої вовни,
Свитку свою, ненадівану й разу.
Наче тут паслися гуси у-ранці,
Скублись кричали
І пух свій розкидали білий.
Наче тут віяли тихі вітри,
Віяли тихо й несли,
Хвилі вишневого цвіту.
Наче якась багатирка свавільна і горда
Всюди розкидала рядна й полотна:
„Гей, мов, дивуйтесь
І заздріть, сусіди!
В кого з вас скриня повніша в коморі?
Хто тут посміє з вас вийти і крикнуть:
„В мене добро моє
Виткано тоньше.
В мене добро моє
Випрано краще й біліше!»

II.

Спала природа під ковдрою білою,
Снилось їй море,
Наскрізь прозоре,
Дно його
Ясно зелене,
Хвилі чи хмари над ним,
Снились їй ночі в серпанках сріблястих.
Зорь тихосяйні лампади,
Крики пташечі, зітхання вітрів...
Шелест шовкових степів неоглядних...
Ось вони стелються, стелються, стелються...
...Спала природа, а з неба мирошник
Руки простягше над нею.
Сіяв крізь хмари муку.

VIII.

В небі жаворонки в'ються,
Заливаються—сміються,
Грають, дзвонять цілий день,
І щебечуть, і співають,
І з весною світ вітають
Дзвоном радісним пісень.
Ось вони на землю впали,
Щось шепнули їй, сказали

І ростали знов у млі...
І щоб глянути на диво,
Виглядають полохливо
Перші проліски з землі.

IX.

Вітер віє, віє, мліє,
Навіває срібні сни,
Навіває злотні мрії,
Чеше кучері Весни.
То загляне в чорні прірви,
То злетить в блакить ясну,
То пелюстки білі зірве
І посипе на Весну.
То замовкне, то заграє,
То всміхнеться, то зітхне...
З кожним з нас таке буває,
Як кохання спалахне.

XI.

А Весна іде, як фея,
В чарах шуму і пісень,
Біла біла, як лілея,
В квітах яблунь і вишень.
Скрізь блукає,
Вже вітає,
Йде і сіє срібний цвіт,
Обсипає білий світ.
Стане, гляне Сонцю в очі
І спочить від щастя хоче.
Що їй вітрове кохання?
Хай нудьгує,
Хай сумує,
Слід покинутий цілує,
Грає, плаче, віє, мріє
І піснями землю гріє.
Хай зітхає, хай кохає
І надію колихає.

XIX.

Раз в ночі прокинувсь Вітер
І угледіть захотів—
Чи ніхто не порушає
Тиші мертвої гаїв.
Пролетів він гай зелений
І сховався за кущем;
Дивна флейта розсипалась
Звуків радісним дощем.
Флейта плакала, сміялась,
Умірала і жила...
Біла постать, сміх і сльози
Із долин своїх пила.
Глянув місяц світлим оком,
І осялась земля,
І крізь листя Вітер бачe
І Весну і солов'я.
Соловей, стуливши очі,
В келех ночі срібло точе:
„Сонце, Сонце! Весно, Весно!
Як на світі жить чудесно,
Як чудесно в світі жить
І страждати і любить!
Весно, Весно, вміла ти
В небі сокола знайти.
Щастя завжди, всюди з нами,
Лине, в'ється над суками,
Квітне квіткою в садах,
В'ється рибкою в ставках
Хто захоче щастя мати,
Всюди може відшукати.
Сонце, Сонце! вміло ти
В лісі Горлицю знайти".
Вітер наче збожеволів
Від страшних проклятих слів,
Розірвати серце волів,
Задушить весну хотів...
І гадюкою страшною
Засичав він над Весною:
„Так умри-ж ти, навісна".
Засміялася весна,
Раптом стисла Вітру руки
І розсипалась на звуки.

XXV.

Тихо у полі... ні співу, ні шуму...
Думає поле глибокую думу,
Тишою душу свою напуває,
Колос зелений зерном наливає.
Тихо... ні співу, ні шуму...
Думає думу.
Тайна серпанки—убрання пошила,
Кожну істоту до шлюбу зводила,
Потім пахучі квітки познімала,
Білі серпанки у скрині сховала,
Тайна убрання пошила
В скрині зложила.
Як перед нею усім не коритись,
Як перед нею життю не молитись,
Тільки не молиться Вітер недужий!
Він до всього, що за серцем, байдужий.
Вітер не може молитись,
Долі коритись.

XXIX.

Вітер хворий віє стиха,
Ледве ходе, ледве диха,

То щось здумає неначе
І без голосу заплаче,
То в гаю зламає гілку,
Стане, вистружe сопілку
І на дудку тихо грає
І прохожим серце крає.
То біжить над море синє,
То на гори тихо лине
І над кручею в задум'ї
Передумає всі думи.
Часом гнів його ужале,
Він забуде болі, жалі,—
Він вже вихорем несеться
І шаліє і сміється.

XXXIII.

Вітер погрожує, вітер шепоче:
„Ні, я облуди Весні не прощу,
Дні оберну я у сірії ночі,
Білі тумани гуляти пущу.
Більше не будеш ти в синьому небі
Бачити любого Сонця свого:
В сірих туманах сховаю від Тебе,
Хмарами вкрию його.
О, не втечеш ти нікуди від мене:
В ліс—так я дерево кожне струшу;
В поле сховаєшся—поле зелене
Гребнями рук розчешу.
В день і в ночі я усюди літатиму,
Доки без сил не впаду,
Всюди питатиму, всюди шукатиму,
Доки тебе не знайду.
А розшукаю—тільки спитаю,
Здалека гляну в небо очей,
І понесу я муку без краю
В чорні безодні вічних ночей.

XXXV.

Вишиває осінь на канві зеленій
Золоті квітки.
Квіти оживають, і з дерев спадають
Жовті ягідки.
Яблуки і груші падають на землю,
Боки, спини б'ють.
Люде їх збірають, у мішки ховають,
Кури їх клюють.
Жито і пшеницю вже почастували
Ціпом на токах.
І для ніжних шлунків винувате зерно
Мелеться в млинах.
Бавляться дітками, бавляться квітками,
Моляться батьки.
Вишиває осінь на канві зеленій
Золоті квітки.

XXXVI.

Ранок... зеленеє свято кінчається,
Гаснуть на люстрах небесних свічки.
Килим поволі з підлоги згортається.
Зірвані квіти, гірлянди, стрічки.
Небо закрито завісою темною,
Заслані сірим серпанком поля.
Небо осталось горою таємною,
І пілігрімом безсилим земля.

XLV.

Плаче вітер, туже бідний
Та ховає мрії,
А навколо степ самотній—
Наче крук, чорніє.
Десь пливуть під небом гуси
Темними ключами...
Плаче вітер, туже бідний,
Б'ється над степами.
А на гілці лист пожовклий
Затремтить в конанні,
І впаде, і тихо ляже
І засне в останнє.
Розплітається у ранці
Срібних снів мережка,—
До невірної літами
Заростає стежка.
А у Вітра й досі в грудях
І любов і муки.
І протоптані навколо
Всі поля і луки.

XLVII.

В полі хуга. День—не день,
Хтось з гори снігами сипе
І прохожим очі сліпе,
Мов пелюстками вишень
Пройде сніг... затихне все,
Вітер зніметься—почине,
Скирту вдаре і підкине
І по полю рознесе.
Ось він вгледів коней—змій,
І підставив зміям груди:
Подивився, що за люде,
Свиснув жінці молодій...

Запримітив очерет,
Розчесав його, розвіяв.
Мов крізь сито, пересіяв
Снігу білого замет.

XLVIII.

А у вечері він лине
З поля, з лісу на село,
Біля хат селянських гине,
Б'ється пташкою об скло.
Плаче, скаржиться, голосе,
Стихне й знову зарида,
Співчуття в каміння просе
І до призьби припада.
Та ніхто не одгукнеться,
І ніде душі не чуть...
Тихо з вікон світло ллється,
Ще рясніш сніги метуть...
...Наче зграї лебедині,
Із незнаної країни
Налетіли
Білі, білі;
Наче в'ються і кружляють
І на озеро сідають...

Григорій Чупринка.

1879—1919.

Народився 27 листопаду (15-го ст. ст.) в м. Гоголеві на Чернігівщині в селянській сім'ї. Вчився в початковій школі у тому-ж Гоголеві, а потім в гімназії в Київі і в Лубнях. Гімназії не скінчив; жив якийсь час дома, то знов у Київі; сидів і в тюрмі за участь у революційному рухові 1905 року. Писати почав ще в гімназії бувши—спершу російською мовою, а далі—українською, після тюрми, де він познайомився з політичними в'язнями—українцями. З 1910 р. жив переважно в Київі, багато писав; друкував свої поезії по різних українських часописах (надто в „Укр. Хаті" і в „Л. Н. В.") і видавав окремими книжками. Року 1919-го Чупринку розстріляно за участь в організації повстання проти радянської влади.

Бібліографія.

І. Твори Г. Чупринки: (Одинадцять поезій). «Укр. Муза», К. 1908.—«Огнецвіт», поезії. К. 1910.—«Метеор», збірн. поезій. К. 1910.—«Ураган», зб. поезій, К. 1910.—«Сон-трава», поезії. К. 1911.—«Білий гарт», п'ять зб. поезій. К. 1911.—«Контрасти», лірика. К. 1913.—«Лицар-Сам», поема в 2 ч. К. 1914.—Поезії, т. І. (Друге поправл. видання зб. «Огнецвіт»). К. 1918.—Поезії, т. ІІІ. К. 1918.—(Дванадцять поезій). «Революційні поезії» (Збірник) Х. 1920. (Поезії Чупринки за 1913—1919 р. р. друковано найбільше в «Дзвоні», «Л. Н. В.», «Шляхові» й «Промінь».

ІІ. Про Г. Чупринку й його твори: Г. Чупринка (біо-бібліограф. замітка). «Укр. Муза», К. 1908.—*Коваленко О.* Пролог (Передмова до зб. «Огнецвіт»), *Чупринка І.* «Огнецвіт», К. 1910.—*Шаповал М.* Новини нашої літератури: «Огнецвіт», поезії Гр. Чупринки. «Л. Н. В.», 1910, ІІІ.—*Сріблянський М.* Грицько Чупринка—«Метеор» (збірн. поезій) К. 1910. «Л. Н. В.», 1910, Х.—*Дорошенко Вол.* Г. Чупринка—«Ураган». (Збірн. поезій), К. 1910. «Л. Н. В.» 1910, XII.—*Будяк Ю.* Грицько Чупринка (про зб. поезій «Огнецвіт») «Укр. Хата», 1910, ІІ.—*Сріблянський М.* Грицько Чупринка—Ураган (зб. поезій), К. 1910. «Укр. Хата», 1910, XI.—*Богацький П.* Гр. Чупринка—«Сон—Трава» поезії. К. 1911. «Л. Н. В.», 1911, IV.—*Євшан М.* Грицько Чупринка «Л. Н. В.» 1911, VI.—*Ш. М.* Поезія самозабуття. Гр. Чупринка—«Сон—Трава», поезії, К. 1911, «Укр. Хата», 1911, IV.—*С. М.* Гр. Чупринка—«Білий Гарт», збірн. поезій К. 1911. «Укр Хата», 1911, X.—*Євшан М.* Гр. Чупринка—«Білий Гарт», 5-ий зб. поезій, К. 1911. «Л. Н. В.», 1911, XI.—*Нік. Ан.* Чупринка Гр. Контрасти, лірика К. 1913. «Л. Н. В.», 1912, XI—*Євшан М.* Поезія Грицька Чупринки. Гр. Чупринка—«Контрасти», лірика. К. 1912 «Укр. Хата», 1912, XI—XII.—*К—ко.* Гр. Чупринка—«Лицар—Сам», поема в 2-х ч. К. 1913, «Дзвін», 1914, І.—*Лизанівський Ів.* Грицько Чупринка—«Лицар—Сам». поема в 2-х ч. К. 1914. «Л. Н. В.», 1914, ІІІ.—*Євшан М.* Літературні замітки: Грицько Чупринка—«Лицарь—Сам», К, 1913 «Укр. Хата» 1914, ІІ.—

Богданович М. Грицько Чупринка «Укр. Ж.», 1915, XI—XII. *Єфремов С.* Історія українського письменства. К. 1917.—*Можейко Яків.* Творчість Чупринки (Критичний нарис) «Літерат.-критичний альманах» Кн І. К. 1918.—*Зеров Мик.* Гр. Чупринка (з приводу нового видання творів) «Книгарь», ч. 18 (1919 р.).—*Меженко-Іванов Ю.* Можливости і обов'язки української поезії, «Шлях», 1919, І.—*Майстренко* Х. Гр. Чупринка (Некролог) «Рада» 1919, ч. 3 (18. IX) —*Коряк В.* Місто в українській поезії. Стаття перша. «Шляхи Мистецтва» 1921, І.—*Коряк В.* Шість і шість. Х. 1923.

ІВАСЕВІ МРІЇ.

Як весною тепла ласка
Гнала геть зимові сни.
Івасеві чулась казка
В тихім шелесті весни.
Вітерець легенько віяв,
Чулись крики птичих зграй,
А Івась сидів і мріяв
Про південний теплий край,
Де цвітуть чудові рожі,
Де нема ні зим, ні хмар,
А, одна на другу схожі,
Ходять весни, повні чар.
Ходять весни, ходять літа,
І під сонцем і теплом
Вся природа оповита
Вік нев'янучим вінком.
І голівоньку на руки
Положив Івась в пів-сні,
І ловив чудові згуки,
Обіцянки голосні,
Обіцянки подарунків
Вічно-юної весни,
І здійснення тих малюнків,
Що давали тільки сни,
Щоб і тут садки вишневі
Зацвіли, як дивний рай...
Пишні мрії Івасеві
Обгортали... бідний край.

ТЮРЕМНИЙ СПОМИН.

Наче сонцем роздратовані,
Що минало нашу тінь,
В вікна, міцно заґратовані,
Ми дивились в далечінь.
Там у фарбах розмальованих
Грала райдуга—дуга,
Нас-же, в стіни замурованих,
Так давила всіх нудьга!
В небі військом дужих спільників
Пролітали журавлі,
І до нас, сумних невільників,
Слали поклик до землі!..

З И М А.

Осьде вам, діти, вода й сухарі,
Нуте-ж, мерщій до вечері!
Хай собі вітер гуде в димарі,
Віє і в вікна, і в двері.
Хай завірюха мете за вікном,
Снігом курінь обвіває,
Землю оголену білим сукном
Аж до весни укриває.
Все перетерпимо: голод, нудьгу...
Хай нас зима обмітає,
Наша надія на долю другу
Щиро над нами вітає.
Ті, що в будинках роскішних живуть,
Нам не поможуть в недолі;
Ну, та дарма! І сами пропливуть
Хвилі нудьги та неволі.

* * *

Не падай, не падай! Тут сили ворожі
Вітатимуть гибіль твою.
Тут в'януть під регіт скрівавлені рожі
У ріднім... проклятім раю.
Дивись, як змарніла голівка лілеї,
Що так дивовижно цвіла.
Дивись, як розноситься цвіт орхидеї,
Що вчора, ще вчора жила!
Тут тільки терни, мов тирани свавільні,
На свіжих могилах цвітуть,
І поять їх соки кріваві могильні
І сльози, що з неба ідуть.
То сльози загублених, світлих, прекрасних
Замучених ранніх квіток;
Лежать вони сумно в могилах завчасних,
І давить іх темний куток.
Тут смерть бенкетує! Тут сили ворожі
Погублять всі сили твої!
Тут сумно пов'януть скрівавлені рожі,
Пісень не скінчать солов'ї.
Не падай, не падай! збуди свою силу
І світоч неси до кінця!...
Тут б'ються, хоч бачуть завчасну могилу,
Могутні, одважні серця.

---

* * *

Останній звук моєї ліри
Не буде криком безпорадним,
Не буде стогоном зневіри,
А гімном радісно-принадним
Того співця, що лине в ирій
Перед морозом повновладним.
Той звук лишить благословіння
Співцям весни, співцям прийдешнім,
Пророкам вільного творіння,
Серцям палким, умам безмежним,
Що власним полум'ям горіння
Освітять путь мерцям тутешнім.

ЖЕРТВИ БУДНІВ.

Ніч перед святом. Зорі на небі горять.
Сніг, ніби іскрами всипаний килим.
Улиця світла; дівчата стоять,
Кожная з поглядом роблено-смілим.
Місто шумить. Люде шумлять.
Свято надходить в грюкоті, в шумі...
Тихо, так тихо дівчата стоять,
Наче не хочуть оддатись задумі.
Ніч. Ліхтарі миготять.
Сиплються іскри огненні.
Наче примари, дівчата стоять—
Улиці жертви буденні.
Все таке радісне, пишне, гучне,
Тільки здаються сумними дівчата,
Свято для инших сумне!—
Жертви буденні не знатимуть свята.

ГЕЙ, НА ВЕСЛА!

Гей, на весла, щоб понесла
Буря човен на простір,
Де свавільний вітер вільний
Гонить хвилі вдовж і вшир!
Там на морі, на просторі,
Розігнавши млявий сон,
Виллєм муки наші в звуки
Буйним вітрам в унісон.
Там на волі, на роздоллі,
Де здіймаються горби,
Всю отруту нашу люту
Виллєм в море без журби.
Виллєм в море наше горе,
Нашу млявість, нашу лінь.
Гей, на весла, щоб понесла
Буря човен на глибінь!
Ми полинем соколиним
Вільним льотом з берегів,
Роздратуєм, загартуєм
Нашу міць для ворогів.

ЛЬОДОЛОМ.

Без упину, без утоми
В бурі, в громі,
В льодоломі,
З-під зимової кори
Міцно вирвавсь Дніпр старий!
Крига кригу
Серед бігу
Ламле, кришить в купи снігу,
В гори льоду! Дніпр реве,—
То він бореться й живе.
Царство сонне
Тоне, тоне,
Бо прийшла весна...
Хто-ж могутній забороне
Встати й нам од сна?

ПІСЛЯ НОЧИ.

День занявся! Схід в огні.
Сонце вдарило промінням.
В далині
В височині
Ллються хорами пісні
Над недавнім безгомінням.

Ніч таїла все в собі:
Тихий настрій молитовний,
Гніт журби
Без боротьби,
Сон забитої юрби,
І душевний жах безмовний.

Ніч давила нас у тьмі;
Ніч душила гук трівоги;
Ми самі
Були німі,
Навіть дихати грудьми
З повних сил не мали змоги.

Ми стрівали ніч в біді,
Всі заглушені й беззбройні
І бліді
Од давніх дій,
Од провалених надій,
Мали рани незагойні.

День занявся! Схід в огні!
Куймо щастя, поки видно!
В далині
В височині
Ллються радісно пісні
Так чаруюче й побідно.

ТИ НЕ ЧУВ?

Ти не чув? А чути треба,
Як співають люде в горі,
Як співають люде в муках,
Як здіймаються до неба
Душі змучені та хворі
В довгих, вистражданих звуках.

Ти не знав? А треба знати,
Що за слізьми—крик одчаю,
Гнів і полум'я пожежі!
Зчервоніють неба шати,
Скрізь од краю і до краю
Рухнуть стіни, зникнуть межі.

ПІД СНІГОМ.

Ые метелиця,
Крутиться, мелеться,
Сотиться полем у млі;
Килимом—хутрою падає, стелеться
Кніг по замерзлій землі...

Квіти торішні
Зернятка ніжні
Сипали там в осени...
То-ж їх заховують килими сніжні,
Щоб не померзли вони.

СНІЖКИ.

— Погуляєм, серце, в сніжки,—
Попаду, не попаду!
Сніг заніс усі доріжки,
Сніг замів усе в саду,
Скрізь дерева хилять віти,
Всі в мережеві, в снігу,
Хочуть віти обліпити
Тебе цвітом на бігу.
Сипле инеєм, як цвітом,
Молодий, стрункий вишняк;
То під снігом марить літом
Загадковий молодняк.

— Погуляєм, серце, в сніжки!
Чи не зрушим мрій у сні?
Будем ждати, як доріжки
Вкриють квітки на весні.
Синє небо. Сніг. Замети.
Скрізь дерева всі в цвіту.
Що за радісні прикмети,
Що за пішність у саду.
Ну-ж, додому! Вище ніжки!...
Бач, який глибокий сніг!
Тануть сніжки, тануть сніжки
В наших рученьках палких.

СТЕП.

Квітки, квітки і степ хвилястий,
Сади, і трави, і луги.
Мене вже труїть чад квітчастий...
О, де ж ви межі й береги?
Нема, немаі... Квітчасте море,
Таке всевладне й чарівне,
Таке блискуче і прозоре,
Таке сп'яняюче й гучне.
Дивляюсь навкруг трівожним оком;
Я стільки чаду не знесу...
З брудного міста ненароком
Я вплив в нечувану красу.
Я чую помсту тут за зраду
Од степу, сонця й пишних трав
За те, що їх квітчасту владу
На шум бентежний проміняв.
Тепер тут квітки й зільні трави
Отруту пахощами ллють.
Біжу, біжу... В очах появи,
Немов примарами, встають
Куди-ж, куди? Немає змоги.—
П'янять і пахощі і жар.
А далі, далі край дороги
Стоїть чи явір, чи анчар.
Квітки, квітки і степ хвилястий,
Пахучі трави і луги.
Мене вже труїть чад квітчастий...
О, де-ж ті межі й береги?..

СВЯТО ВЕСНИ.

I.

Поле. Гай. Синіють луки.
Манить погляд небосхил.
Як музично грають звуки
Над розливом творчих сил!
Світ палає. Мир тріпоче.
Десь ударив перший грім.
Небо гімнами грюкоче
Буйним силам молодим.
Де ти, горе? Все здолаю!
Буйним вихрем закручу,
Небо. Вітер. Степ без краю...
П'ю повітря і мовчу.

II.

Десь далеко передзвоном,
Чистим дробом, тон за тоном
Ллються радісно пісні.
Полем, бором
Вільним хором
Ллються гімни голосні.
В царстві сяйва, блиску, вроди
Гармонійно плещуть води,
Пишно проліски цвітуть
І роями
Над гаями
Перші вістники гудуть.

РІДНЕ ПОЛЕ.

Всі нагрози та примари
Швидко зникнуть, пропадуть;
Спинить грім свої удари,
І над рідним полем хмари,
Мов розтоплені, розбиті,
Літнім сонцем розогріті,
Золотим дощем спадуть.
Заспіває в полі жниця,
Задзвенить в степу коса—
Пишно жито золотиться!
Стигне буйна косовиця,
І од вечора й до ранку,
Од світанку до світанку
В полі дух живить краса.
Гей, вітайте поле рідне!
Тут і праця й боротьба.
Здрастуй, сонечко побідне!
Хай твоє тепло догідне
Приголубить і зогріє
Вільну працю й чисті мрії
Хлібороба—не раба!..

ПІЗНІ КВІТИ.

Зацвіли квітки мої
Пізно, не по-ранньому;
Сплять у золоті гаї
В колірі останньому.

Спить у золоті мій сад,
Спить, жалю не відає;
Скоро з нього листопад
Все убрання скидає.

Зникли квітоньки весни—
Мрії без увінчання...
Я святкую в-осени
Творче їх докінчення,
Як приємно свято свят
Хоч і пізно стрінути!
Дні тужливі, дні утрат
За собою кинути.

Так одна щаслива мить
Нашу долю змінює;
Нею серденько тремтить
І життя оцінює.

Геть летять пташок рої,
Віє вітер лозами.
Зацвіли квітки мої,
Та перед морозами.

Микола Філянський.

Народився на Полтавщині, в попівській сім'ї. Вищу школу скінчив у Москві, де й жив довший час і друкував збірки своїх поезій.

Бібліографія.

І. Твори М. Філянського: Лірика, т. І. Москв. 1906.—Calendarium, лірика, т. ІІ. М. 1911.—(Вісім поезій). «Укр. Муза», К. 1918. Поезії Філянського друковано найбільше в «Л. Н. В.» (1909—1914), «Проміню» (1916—1917) «Л. Н. В.» й надто «Шляхові» (1917—1919).

ІІ. М. Про Філянського й його твори: *Коцюбинський М.* Філянський, лірика, т. І, 1906. «Л. Н. В.», 1907, І.—*Хоткевич Гн.* «Камни отметаемые» (Про М. Філянського й инших). «Укр. Хата», 1909, Х.—*Сірий Юр.* М. Філянський—Calendarium (Поезії), т. ІІ. М. 1911. «Л. Н. В.» 1912, ІІІ.—(*Василько*) *А.* Поезія минулого (Про Філянського) «Рада», 1912, ч. 213.—*Чупринка Гр.* Літературні новини: М. Філянський—Calendarium (поезії). М. 1911. «Укр. Хата», 1912, VII—VIII.—*Єфремов С.* Історія українського письменства, К. 1917.—*Коряк В.* Шість і шість, К. 1923.

---

* * *

І рідний гай, і рідний лан,
І за дібровою майдан,
І хвилі нив, і сонний колос,
І по-над лугом пісні голос—
І надо всим—таємний жаль—
Степів німих німая даль...

Забуду сумний сон діброви,
Забуду ясний час розмови,
Забуду гомін сонних віт,
Забуду час весінніх літ—
Краси-ж німих, широкополих—
Не вирву з серця я ніколи.

НЕ СОН, НЕ СОН.

Не сон, не сон, пожди... Вечірняя зоря,
Вечірняя зоря з туманом та з росою
І рокіт сонних віт, де ждала, ждала я,
І тихий ласк води між темною лозою.
Не сон, не сон... В той час, в весінній ясний час
Над берегом німим я ждала скілько раз...

Як бережно туман гойдався над водою,
Як ласково вітрець шептався з осокою,
Як віти соннії низесенько хилялись
І в лоні сумному як бережно ховались...
Не сон, не сон... В той час, в той тихий ясний час
Над берегом німим співала скілько раз...

Над берегом німим вечірняя палала,
Над берегом німим я мліючи стояла,
Все ждала, слухала... І тихий ляск весла
Луна вечірняя з-за гаю донесла...
О ні, не сон, не сон... Я в тихий ясний час
Над берегом німим ридала скілько раз...

* * *

Рано спустились на квіти останнії
Ранні морози і хмари нежданнії,
Рано їх віти зав'яли, схилилися,
Рано їх сонце за хмару скотилося.
Хмароньки знову ростануть, розійдуться,
Віти-ж пожовклії знов не підіймуться,
Сумно під вітром холодним гойдаються,
Взорь у вечірніх роси не питаються.
І знову ласкатиме сонечко раннє
Ясні росою на зорях умитії,
Тілько не вас, мої квіти останнії,
Вітром осіннім сред ночі побитії.

* * *

І знов, і знов весна... І знов вечірні квіти
В півночі з зорями тихенько гомонять,
І знову явори в долині шелестять,
Росою першою повиті.
І голос літ моїх я чую над собою,
І в гай, мій рідний гай, я сам собі іду,
І там між сонних квіт, над сонною водою
І слухаю і жду.
Я знаю: дні мої пролинуть надо мною,
Пролинуть окликом вечірньої луни,
А я все буду ждать і сумною порою
Минулий кликать час колишньої весни.
І буду часто я над сонною водою
Зорі вечірньої з-над гаю виглядать
І сном своїм німим не кину щастя ждать,
Аж поки не зіллюсь з їх ласкою земною.

БУЗОВИЙ КУЩ.

Легенда лірична (уривки).

Свідок колишньої пори
Від нив до берега-гори
В своїй смарагдовій обнові—
В вінках весни—стоїть діброва.
Сріблом живим крізь весь поділ
Біжить, блищить і в'ється Псіл.
Не виснуть скелі над водою,
Ні хвилі чорні не ревуть.
На гирлах літньою добою
Бурлацьких окликів не чуть.
Його краса—в його ланах,
Пишнозелених берегах,
В дарунках щедрої землі,
В її привітному чолі.

Травень. Досвіт.
Сяйва дзвони
Будять лоно.
Горда постать
Оріону
Сходе з кону.
На тумани
На майдани
На подоли
Линуть ранні
В злото вбрані
Ореоли.
В словах—житла,
Луки, далі,
Квіти, роси...

Час молитви,
Мить пеану—
Maestoso!
Десь мережку
Хвиль на води
Легіт кинув—
Тихо стежкою
Я сходив
На долину.

В який-би шлях, яку чужину,
Куди-б мене не занесло,
В огні палат, а чи в руїни,
Сандалі, хвилі, чи сідло—
Я на сторожі кожну мить,
Пильную кожную хвилину,
Немов останній час-годину
Мені присуджено дожить.
І чим-би серця я не гоїв—
Таємна тінь іде за мною
І шепче думку нависну,
Що я краси, краси земної,
Промінноозорої, живої
В труну з собою не візьму...

Верства, перехрест і каплиця;
Над нею хрест колишніх літ.
В широких цямринах криниця
І без цебра дубовий звід.
Нема цебра, нема корита,
Землі копитами не збито,
Спориш забрався на сліди
Весняних колій до води.
Дивлюсь навкруги: край дороги
Не чуть, не видно круторогих,
Над шляхом курява не йде,
Чабан отар не приведе,
І кінь поз неї опівночи
В підковах срібних не проскаче...
І ти прощай!.. Не я один,
Тебе минаючи, згадаю
І сон і казку рідних гін,
І в серці глибоко сховаю
Вінком надій повиту тінь...

В росі мій кій, в росі мій пояс...
Проснувся лан, умився весь;
В намисті срібнім перший колос
Жевріє сяйвами небес.
Весь гай горить, весь перлів повен
Весь повен щастя і краси...

От берег. Псіл. А от і човен
Під осокором край коси.

В моїх руках весло дубове,
Його тесав я вчора сам.
Рушниця. Ключ. Я весь готовий,
Я з вами знов, мої діброви,
Себе всього приніс я вам.

На зустріч нам пливуть гаї,
З колиски рідної мої.
Полявин ясної простори.
Срібло прозорих осокорів.
Надгір'я втоптані стежки,
І косогори й вітряки.
Човнів тінистії причала,
Заплесків чорної кружала
В густих нахорах темних шат.
Живі обличчя білих хат
Пливуть уквітчані, умиті,
Блакітним поливом облиті...
І в сяйвах сонця всі вони—
Один живий вінок весни.

Заляскав праник під горою.
Десь раптом димом потягло.
Кладу в корму своє весло,
Пускаю човен за водою.

Чорніє гребля. Млин і другий.
У борошняних білих смугах
Піддашки, бильця, лутки й дах.
З мішками їдуть на волах.
Трясеться гать. Шумить вода
І вниз веселкою спада.

На треблю схожу. Прірва. Плес.
Пала під сонцем берег весь,
Сліпить пісок гарячий очі,
Летить і в'ється і гогоче
Гусей орава. Коні ржуть.
На отміль волоком ведуть.
Плигають з мосту в воду діти
Десь вибивають полотно,
І з підрешітки на рядно
Дівчата сиплють зерно мите.

Був день, яких і в літку мало.
На південь сонце день вело.
Вода свічадами стояла,
В гаю зозулі чуть не стало,

І в'яло гнулося стебло.
Спочити весь бажання повен,
Під холодок погнав я човен,
Налігши знову на весло.
І човен мій мене приніс
Під берег той, де давній ліс
Стояв над берегом підмитим.
Черги ждучи, схилялись віти,
І чорного коріння хмиз
На прірву пасмами навис.

І сам не знаю, як те сталось,
Де втома дня мого дівалась;
Але в той час спочинок мій
Украв у мене гай німий.
Не зупинившись ні хвилини,
В коріння цеп від човна кинув
І через гай той навмання
З веслом, як був, подався я.

Сплелось в один зелений дах
Дубів високе верховіття,
І не давало сонце світу
З-за них на мій таємний шлях.
Цівки стояли, мов піддашки,
І в час весняний по-між них
Не лився спів весняний пташки.
Метелик не злетів ні раз,
Билинка в бік не подалась.
В гаю стояла тиш велика,
Стогнав десь тільки голуб дикий
Та бігав клюй дерев моторний
То вверх, то вниз по вітам чорним.

Я йшов без напрямку, без дум,
Але якийсь таємний сум,
А чи нудьга немов якась
Мені запала в душу враз.
Там ясно так, весняно, пишно,
Там фарби грають, як огні,
Тут саван чорний—лист торішній
І сумно, наче у труні.
І вже вернутися назад
Бажав. Дивлюсь—поперед мене,
Де велетнів роздався ряд,
Мигнуло промінем зеленим,
І з-під хилястих темних віт
Ударив гострий сонця світ.

Вся повна сяйв і фарби й літа,
Мовчанням лісовим повита,
Полявина в красі німій
Спинила раптом погляд мій.
І пишний, гордий, серед неї,
Серед полявини тієї,
В своїй смарагдовій обнові
Стояв єдиний Кущ Бузовий.

Я довгий час очей своїх
З куща того звести не зміг.
І весь чужий, і весь холодний,
Серед полявини один,
Неначе в ризах великодних,
Царюючи, кохався він.
Його зелені пишні віти
Блищали в сяйвах, наче вмиті,
І білий, наче перший сніг,
Обсипав цвіт весняний їх.
Яких годин, яких подій
Зостався тут свідок живий?
Хто посадив його на згад:
Коханий, друг, сестра чи брат?
Могили слід давно забутий,
Вінком краси навік замкнутий,
Чи спомин щастя, час порад,
Сльози, прощання муки, зрад?..

І всю полявину навкруги
Я обійшов і раз і вдруге,
Німі читаючи слова.
Нігде не стоптана трава...
Широке коло—повно цвіту;
Ніде ні стежки, а ні сліду...
За весь свій вік вона ні раз
Коси, здавалося, не знала,
І не прийшли в вечірній час
Ні раз дівчата на Купала...

А на сторожі—чоло з чолом
Дуби стояли щільним колом.
Вони корінням зрослись,
Переплилися в пасмах риз,
І час таємний квіт бузових—
Сховали в хартіях шовкових.

Богдан Лепкий.

Нар. 1872 р.

Народився в с. Кречульці Бережанського повіту в Галичині. Батько його, Данило Лепкий, був досить відомий свого часу письменник, що під псевдонімом Марка Мурави писав здебільшого етнографично-побутові оповідання. Вчився Б. Лепкий спочатку в Бережанах (в початковій школі і в гімназії), а потім у Львівському й Віденському університетах на філософському (історично-філологичному) факультеті. По скінченню університету вчителював в гімназії—в Бережанах, у Кракові і в Коломиї. Писав багато і віршів й оповіданнів, здебільшого невеличких новель. Почав друкуватись р. 1895-го в „Зорі", потім вміщувано його твори в „Буковині", „Л. Н. В.", „Світі", „Ділі", а також по ріжних галицьких і наддніпрянських збірниках і альманахах. Крім того, відомий Б. Лепкий, як автор наукових та науково-популярних книжок (між инш. „Начерк історії укр. літератури") та видавець—видав багато творів українських і инших письменників в серії „Загальна бібліотека", а останніми часами Шевченкові твори в 5-х томах, друковані в Ляйпціґу.

Бібліографія.

І. Твори Б. Лепкого: З села, зб. опов. Чернівці, 1898. (Мати. Оповідання дяка. Нездала п'ятка. Гусій. Матвій Цапун. Над ставом. Настя.).—З життя, зб. опов. Льв. 1899. (Ти знов ідеш до мене... Аванс. Підписався. Для брата. Дідусь. Небіжчик. Хлопка. Скапи).—Оповідання. Льв. 1901. (Цвіт щастя. „Закутник". Стріча. Починок.).—Щаслива година. Льв. 1901. (Щаслива година. Звичайна історія. Месть. Глум. Барометер. На сокільськім. В коршмі).—Для брата, опов. „В к", т. III. К. 1902.—На послуханє до Відня, оповід. Льв. 1902.—В глухім куті, опов. Льв. 1903.– Нова збірка (оповіданнів). Львів, 1903.—В горах, новелі. Льв. 1904.—Кара та инші оповідання. Льв. 1905. (Перша зірка. Над ставом. Жертва. Оповідання дяка. Гусій. Гостина. Матвій Цапун. Нездала п'ятка Мати. Настя. В глухім куті. Мій товариш. Кара. Звичайна історія. Іван Медвідь.).—Перша зірка, опов. «За красою», альманах Чернівці, 1905.—По дорозі життя. Вибір оповідань. Льв. 1905. (Образ. Дідусь. Цвіт щастя. Закутник. Стріча. Пачкар. Небіжчик. В касині. Босий. Починок.).—Кидаю слова. Нариси й опов. Чернівці, 1911. (Кидаю слова. Дочекався. Донька й мати. Прикрий сон. Вона не з тих. Добив торгу. За що?).—Стрічки (зб. поезій). Льв. 1901.—Листки падуть (зб. поезій). Льв. 1902.– Осінь, лірична збірка. Коломия, 1902.—На чужині, поезії, Льв. 1904.—З глубин душі, вибір поезії. Льв. 1905 —Над рікою, поезії. Льв. 1905.—Поезиє, розрадо одинока (зб. поезій). Льв. 1908.—(Сімнадцять поезій). «Укр. Муза», К. 1908.—З-над моря (зб. поезій). Жовква, 1913.—Твори в двох томах. Т. І. (Поезії). Київ-Ляйпціґ.—Твори в двох томах. Том II. Оповідання. Київ-Ляйпціґ.—

ІІ. Про Б. Лепкого й його твори: Б Лепкий, (біо-бібліографичні замітки). «Вік», т. III. К. 1902.—*Крушельницький, А.* Богдан Лепкий—Кара (зб. опо-

від.). «Л. Н. В.», 1906, V, в ст. «Новини нашої літератури».—*Є. П.* Богдан Лепкий—«З глубин душі», вибір поез. Льв. 1905; «По дорозі життя», вибір оповідань. Льв. 1905. «Нова Громада», 1906, VIII.—*Крушельницький, А.* Богдан Лепкий—«Кара» (зб. оповідань). «Літер.-крит нариси», Станіслав. 1908.—*Крушельницький, А.* Осінній настрій у збірці поезій Б. Лепкого («Осінь»), «Літ.-крит. нариси«, Станіслав. 1908.—*Б. Лепкий,* (Біо-бібліографічна замітка). «Укр. Муза», К. 1908.—*Євшан, М.* Богдан Лепкий—«Поезиє, розрадо одинока» (зб. поезій). Льв. 1908. «Будучність», Льв. 1909, ч. І.—*Грушевський О.* Богдан Лепкий. В кн. «З сучасної укр. літератури». К. 1909; К. 1918. (Перед тим друков. в «Л. Н. В.», 1908, 6.).—*Шаповал, М.* Б. Лепкий—«Поезиє, розрадо одинока». Льв. 1908. «Укр. Хата», 1909, І.—*Євшан, М.* Богдан Лепкий. (Елементи його творчости). «Укр. Хата», 1909, VII-VIII.—*Євшан, М.* Богдан Лепкий. В кн. «Під прапором мистецтва», К. 1910.—*Євшан, М.* Літературні замітки. Богдан Лепкий—З-над моря, поезії. Жовква, 1913. «Л. Н. В.», 1913, XII.—*Єфремов, С.* Історія українського письменства. К. 1917.—*Коряк, В.* Шість і шість. Х. 1923.—

СЕЛО.

Ліси дрімучі, тихі, сумовиті,
Ставок з водою ясною, як скло,
Хати курні, соломою покриті—
То рідний край і ріднеє село.

Збіжжя кругом: синіє блават в житі,
А паньский лан, як море то одно;
Голодний хлоп в старій, подертій свиті—
То рідний край і ріднеє село.

ГОЛОС ЗНЕВІРИ.

Чи чуєте підземний стон?
„Ломіть кордон! Ломіть кордон.“
„Ломіть кордон“!.. Хто каже се?
То вітер щось таке несе.
Який кордон? Чи Сян, чи Прут,
Нам всюди дім, де теплий кут.
Чи тут, чи там: працюй, як віл,
Пани в гору, біднота в діл.
Нам все одно—багнет чи кнут,
Нам всюди зле—і там і тут;
Нам все одно—чи Сян чи Дон,
Де ступиш, там тобі кордон.
Кордон до щастя і добра...
Яких вам ще кордонів тра?

ГОЛОС НАДІЇ.

А я вам скажу: день іде,
Іде така година,
Коли ні тут, ні там—нігде,
Кордонів жодних не буде,
Лиш даль далека, синя.

* * *

А я вам скажу: близький час
І хвиля недалека,
Шо буря звіється нараз,
Згуртує і змішає нас
І зблизька і здалека.
Хто каже вам, що всьо одно,
Де жити, як вмирати,
Той тягне вас в багно на дно,
Той вам дає без дна судно
І каже кермувати.
А я вам скажу: майте слух,
І позір тому дайте,
Що вам говорить волі дух
Про близьку хвилю заверух,
І хвили тої чайте!

* * *

Весна. Вітрець цілує скибу,
Воздух міниться, сонце сяє,
Чабан кладе нову колибу,
Бренить бджола, сопілка грає—
Життя, краса—аж любо, любо!
Село німіє. З-під стріх не в'ється
Синявий дим; лиш в ряди-годи
Завиє пес—усе здрігнеться
І з хиж несесь квиління: хліба!
О, горе вам, раби загонів,
Як що весна до вас загляне
З гостинцем нужди. Зойки дзвонків,
Роспучний плач і повінь муки
В селі бушують, наче п'яні,
Весняні ріки. Знявши руки,
Стоїш, страдальче, ждеш відради
З небес... Безумний! ангел смерти
Твердий, як сталь! Питай поради
В німих чепіг....
Коби то хорі
Кохані діти дати зжерти
Неситій скибі!... Кожда груда
Налита вщерть мужицьким потом,
А чим платить?... Холодна злуда
І лютий голод—плід знемоги.

* * *

Паде зів'яле листячко,
Немов то ті слова,
Що шепчуть їх на прощання
Знеможені уста.
Паде зів'яле листячко,
Немов надії цвіт,
Що з серця обтрясає нам
Недобрий, зимний світ.
Паде зів'яле листячко,
Паде, паде, паде—
А з півночи далекої
Зіма з морозом йде.

* * *

Листки падуть; падуть зів'ялі, зжовклі
І з шелестом кладуться під ногами.
Якісь пісні давно-давно замовклі,
Мов повиди, снуються над полями.
Якісь квітки, бліді і недоцвілі,
З-між бур'янів обличчя вихиляють,
Чиїсь слова, забуті, але милі,
Над головою раз-у-раз літають.
Хто їх казав? Коли і де?.. Весною
Шептали їх уста, не в'ялі рожі...
Невже-ж оті слова підуть за мною
По життєвім, тернистім роздорожжі?
Невже-ж вони літатимуть світами,
Слідів моїх пильнуючи безпечно?..
Нехай летять; най срібними нитками,
Як павутиння, в'ються безконечно.

* * *

Поезія, друже, всюди є,
І в людях, і в природі,
І поки чоловік жиє
Єї умерти годі.
Вона сміється на устах
Маленької дитини,
Вона летить до нас у снах,
Як вітер з верховини.
Вона нам працю солодить,
Співає при роботі,
Алмазом ясним мерехтить
В крівавім людськім поті.
Вона у бурі, в реві фаль,
В збіжжах, ланах на полю,
Вона і там, де остра сталь
Блищить в борьбі за волю.
Вона в дощі, в снігу, в млії,
В курнім осіннім димі—
Найменьше-ж, друже, єсть єї
В химернім ритмі й римі.

Петро Карманський.

Нар. 1878 р.

Народився 29-го травня 1878-го року в містечку Цішанові в Галичині. Вчився в гімназії в Перемишлі, потім в університеті у Львові (на філософському, то-б-то філологичному факультеті), якийсь час навіть в «богословській» колегії в Римі, в Італії, й нарешті знов у Львівському університеті. Одбував салдатчину з 1907-го року, а після того працював по ріжних установах та приймав участь—то як редактор, то як співробітник—в ріжних українських часописах. Перші поезії Карманського надруковано р. 1899-го в „Руслані". Після того містив він свої твори в „Ділі", „Буковині", „Світі", „Л.-Н. В."; в збірках-декламаторах: „Акорди", „Розвага", „Досвітні огні", а в останні часи знову в „Л -Н. В.", „Шляхах" (1916-1917 р.р.) та инш. Писав майже виключно поезії.

Бібліографія.

I. **Твори П. Карманського**: «З теки самовбийці». Психологічний образок. у замітках і поезіях. Льв. 1899.—«Ой, люлі, смутку», ліричні поезії. Льв. 1906.—«Блудні огні», зб. поезій. Льв. 1907.—«Пливем по морі тьми» (зб поезій). Льв. 1909.—«Al Fresco», віршована проза (сатири на теми воєнної доби). Льв.-Київ (1917).—

II. **Про П. Карманського й його твори**: *Франко, Ів.* Петро Карманський—«Ой, люлі, смутку», ліричні поезії. Льв. 1906. «Л. Н. В.», т. 35 (1906).—*Є. П.* Петро Карманський—«Ой, люлі, смутку». Ліричні поезії. Льв. 1905. «Нова Громада», 1906, X.—*Євшан, М.* Проба характеристики П. Карманського, «На розсвіті», 1907, ч. 2.—*Євшан, М.* Петро Карманський і нова збірка його поезій («Пливем по морі тьми». Льв. 1909). «Л. Н. В.», 1909, VI.—*Шаповал, М.* П. Карманський—«Пливем по морі тьми». Льв. 1909. «Укр. Хата», 1909, II.—*Євшан, М.* Петро Карманський. В кн. «Під прапором мистецтва». К. 1910.—*Єфремов, С.* Серед сміливих людей, з сучасного письменства. К. 1911.—*Єфремов, С.* Історія українського письменства. К 1917.—*Якубський, Б.* «Al fresco» Петра Карманського. «Книгарь», ч. 16 (1918).—*Зеров, М.* Нова книжка Карманського («Al fresco»). «Л. Н. В.» 1919, I.—

ХОДІТЬ ДО МЕНЕ..

Ходіть до мене, ви, прибиті горем,
Нещасні діти праці і недолі,
Яким розлився в серці смуток морем,
А в чорні руки в'ївлися мозолі.
Я рани ваші орошу сльозами,
Як миром з дивних цвітів чудодійних,
І заколишу теплими словами
Жорстокі змори смутків безнадійних.
Ходіть до мене: я від жалю млію
Як бачу ваші очі, повні болю;
І серце хоче влити в них надію
І записати заповіт на долю.

Ж А Б И.

Кум-кум! кум-кум! кум-кум! кум-кум!
Як гарно скрізь, як любо жити!
І звідки в тих поетів сум?
Дурні аскети й гіпокрити!

Так добре в тім грузькім багні,
Так гарно тут, так поетично!
Так любо жити в тихім сні,
Так добре й так при тім практично!

В затінню наших верб, кропив
Гниємо раді, червом ситі;
І що нам до квітучих нив?
І так ми ще з багна не вмиті...

І звідки в тих поетів сум,
Ті „перли сліз“, проміння, злото?
Кум кум! кум-кум! кум-кум! кум-кум!
Нема, як нашеє болото!

ШЕВЧЕНКОВЕ СВЯТО.

Жірандолі горять, театр втонув у квітах,
І Тараса чогось на сцену принесли.
Хвилює лан облич в поклонах і привітах,
Біліють декольте, фраків хоч не числи.

Іде Шопен, і Ґріґ, і наша проста шумка—
Увесь репертуар приніс сюди сальон.
Часами мимохіть озветься тиха думка
І рветься до душі, як в‘язень до вікон.

Гремить могутній хор, оркестра шумно грає,
Вколисує до мрій квіт вкраїнських синів.
І дивиться Тарас і нишком позіхає:
„І відки я прийшов між тих чужих панів“?..

Та й справді, най-би ти прийшов сюди, поете,
Таким, як волі ти проломлював кордон,
То наші молоді зблязовані естети
Вдягли-б на тебе фрак, а ні—: monsieur, pardon!“

Вражав-би їх чуття мужицький стрій на тобі,
І горівчаний дух, і витертий кожух.
Вони рекли-б: „Іди і покладися в гробі,
І най зійде на нас твій чистий, ясний дух„...

---

* * *

Ой, люлі, люлі, химерний смутку:
Шепоче вільха, гнесь верболіз,
Квилить задума, шовкові вії
Сріблиться ясним брилянтом сліз.

Ой, люлі, люлі, дрімучий смутку:
Давно вже сонце пірнуло в гай,
Поснули квіти, в пеленах м‘яти
Жемчужнолентий журчить ручай.

Ой, люлі, люлі, причинний смутку:
Втомився легіт, вільшина спить,
На небі меркнуть сріблясті зорі,
Снуються тіни... Цить, смутку, цить!

Ой, люлі, люлі, зловіщий смутку:
Зітхає троща, хвилює лан,
По межах чорна задума блудить,
А хору душу повив туман.

ЧОГОСЬ ТАК СУМНО...

Чогось так сумно... Повиті млою,
Стоять в задумі струнки тополі;
З вершин Бескида пливе росою
Вівчарська пісня,—а тут на долі
Чогось так сумно...

Чогось так сумно... Посеред лугу
Снуються мари, а в темнім борі
Пугач заводить тужливо: пугу!
Розлився сумерк, померкли зорі—
Чогось так сумно...

Чогось так сумно... З гробів несеться
Якесь таємне сумне квиління;
Співають півні, і серце б'ється:
Скінчиться швидко моє терпіння?
Мені так сумно!..

В ГОДИНУ СУМЕРКУ.

Заснуло всьо; лишень часами
Озветься плач трембіти з лугу,
І чорний сумерк йде полями,
Веде за руку скорбну тугу.

Ідуть бліді, німі, спокійні,
Калічать на кремінню ноги
І роспучливо, безнадійно
Підходять під сільські пороги.

Як діти, що шукають мами,
Ідуть з плачем все далі й далі
І розсівають між хатами
Пекучі сльози і печалі.

І жаль мені, і я прохаю,
Щоби в моїм спочили домі.
Ввійшли. Дивлюся... я їх знаю!
Та-ж се мої старі знайомі!

Павло Тичина.

Нар. 1891 р.

Один з найвидатніших сучасних українських поетів. Народився 15-го січня 1891-го року в селі Піскаx б. Козелецького повіту на Чернигівщині. Середню школу скінчив у Чернигові, вищу у Київі. Писати почав давно, а друкуватися—від 1913-го року. В рр. 1917-1919 Тичину вважали за символіста, хоч він і не належав до якихсь угруповань, нині-ж він займає певне місце серед пролетарських поетів.

Бібліографія.

І. Твори П. Тичини: «Соняшні кларнети», зб. поезій, К. 1918; К. 1920.—„Плуг", зб. поезій, К. 1920.—«Замісць сонетів і октав», зб. К. 1920.—„Золотий Гомін", поезії. Збірка збірок: І. Соняшні кларнети. ІІ. Плуг. ІІІ. Замісць сонетів і октав. Львів,—Київ 1922.—Міжпланетні інтервали. Плуг. І. Белий і Блок,—поезії «Музаґет», 1919, І-ІІІ—На майдані коло церкви. І буде так. Як упав-же він з коня,—поезії «Червоний вінок» Зб. Од. 1919.—В космичному оркестрі, поема. «Шляхи, Мистецтва», 1921, ІІ і окремо: Х 1921.—Приїхало до матері да три сини. Великим брехунам. Охляло сонце. «Черв. Шлях», Х. 1923, ІІ. Захід, поезія. «Черв Шлях», 1923, І.—Сковорода, уривки з сімфонії «Шл. Мист.», V (1923).—Крім того, поезії П. Тичини друковано в «Літ. Наук. Вісн.» (і до революції, від 1918 року і після революції, в р. р. 1917-1919); також в „Шляху" та по ріжних альманахах. Передруковано їх по збірниках і декламаторах («Слово», «Нова укр. поезія» М. Зерова, «Революц. поезії» й инші).

ІІ. Про П. Тичину й його твори: *Ніковський, Ан.* П. Тичина.«Vita nova», критичні нариси. К. 1919.—*Якубський, Б.* П. Тичина—Соняшні кларнети, поезії. К. 1918, «Книгарь» ч. 19 (1919).—*Ларин, Б.* Про «Соняшні кларнети» П. Тичини. «Книгарь», ч. 25-26 (1919).—*Майдан, Ів.* «Л. Н. В.», 1919, І-ІІІ, «Музаґет», 1919.—*Меженко (Іванов), Юр.* П. Тичина «Соняшні кларнети», «Музаґет», 1919, І-ІІІ.—*Меженко, Юр.* Критичні й ліричні замітки на полях сторінок останніх книжок П. Тичини («Плуг», «Замісць сонетів і октав»). «Ґроно», 1920.—*Г. В.* Павло Тичина—„Плуг" (Збірн. поезій), К. 1920, „Шл. Мистецтва", 1921, І.—*Кулик, І. Ю.* Реалізм, футурізм, імпресіонізм. „Шляхи Мистецтва", 1921, І. *Коряк, В.* Місто в українській поезії Стаття 2-го „Шл. Мистецтва", 1921, ІІ. *Лейтес, А.* Панлиризм в украинской пролетарской поэзии. „Зори грядущего", Х. 1922 І— *Коряк, В.* (Про П. Тичину), В ст. „Українська літ-ра за п'ять років пролетарської революції. „Вісти" В.У.Ц.В.К.", 1922, ч. 251—*Плевако, М.* Сковорода в світлі художньої літератури. (Про поему П. Тичини—„Сковорода"), „Книга", 1923, І—*Дорошкевич Ол.* Українська література, підр. кн. К. 1923.

ПЛУГ.

Вітер.
Не вітер—буря!
Трощить, ламає, з землі вириває...
За чорними хмарами,
(з блиском! ударами)
За чорними хмарами мілійон
мілійонів мускулястих рук...
Котить. У землю врізає
(чи то місто, дорога, чи луг)
У землю плуг.
А на землі люде, звірі й сади,
А на землі боги і храми:
О, пройди, пройди над ними,
Розсуди!
Й були такі, що тікали
В печери, озера, ліси.
— Що ти за сило єси?—
Питали.
І ніхто з них не радів, не співав.
(Огняного коня вітер гнав —
огняного коня —
в ночі —)
І тільки їх мертві, росплющені очі
відбили всю красу нового дня!
Очі.

НА МАЙДАНІ...

На майдані коло церкви
революція іде
— Хай чабан— усі гукнули:
за отамана буде!

Прощавайте, ждіте волі,—
гей, на коні, всі у путь!
Закипіло, зашуміло —
тільки прапори цвітуть...

На майдані коло церкви
посмутились матері:
та світи-ж ти їм дорогу,
ясен місяць у горі!

На майдані пил спадає
Замовкає річ
Вечір.
Ніч.

---

* * *

Прийшли до мене в гості
З мого ж таки села.
Я хочу їх вітати —
Не знаю, що сказать.

— Нужда:—вони говорять.
(А місто в прапорах...)
— Сама нужда та злидні,—
Й коли вже їм кінець?

— Сини нас потішають:
Ось... воля і земля.
А що за тую волю
Та безконечна кров...

Мовчать. В очах їх сльози
Я веселю печаль.
На стінах тихо плачуть
Шевченко і Франко.

ПСАЛОМ ЗАЛІЗУ.

Ненавидим прокляту мідь,
бетони і чугуни!
Ой, що там в полі, що за гук —
татари, турки, гуни?

Виходим вранці, як з печер.—
курить по всій країні!...
Замість квіток—шаблі, списи
виблискують в долині...

Спахне—ударить—прогремить,
затихне за горою —
І вже спішить і вже шумить
вгорі над головою;—

Копне копитом, зареве,
підкине хмару сизу —
І з криком з неба устає
новий псалом залізу.

Десь за морями право, честь,
За окіяном совість.
Хоч-би вокзал побіг, гукнув,
розбуркав промисловість.

Заслабло місто: кашель, кров,
На труп ворони, галки...
Лише часом, немов крізь сон,
музика й катафалки.

І ходить чутка: генерал
утік із міста вранці,
Без бою, певно, іздадуть,
коли кругом повстанці.

Стоїть завод,—не п'є, не їсть,
аж цвіллю взявся знизу...
І мовчки в небо устає
новий псалом залізу.

Минув, як сон, блаженний час
і ґотики й бароко.
Іде чугунний ренесанс,
байдуже мружить око.

Нам все одно, чи бог, чи чорт—
обидва генерали!—
Собори брови підняли,
розбіглися квартали.

Над містом зойки і плачі,
немов з перини пір'я...
Зомліло, крикнуло, втікло
зелене надвечір'я.

Це що горить: архив, музей?—
а підкладіть-но хмизу!...
З прокляттям в небо устає
новий псалом залізу.

На чорта нам здалася власть?
Нам дайте хліба їсти!—
А за повстанцями ідуть,
співають комуністи.

Пождіть, пождіть, товариші,
ще будем їсти й пити.
Коли-б нам ви допомогли
капіталістів бити.

Ідуть, ідуть робітники
веселою ходою.
Над ними стрічки і квітки,
немов над молодою.

Туркоче сонце в деревах,
голубка по карнизу...
Червоно в небо устає
новий псалом залізу.

НА МОГИЛІ ШЕВЧЕНКА.

І, уклонившись праху,
Ми сходили з гори.
—І знов тиран, і знов неволя.
Хрипкий далекий пароплав
Сиґару закурив...
Сонхвиля.
Як раптом за Дніпром хтось ви-
кресав огню.
Уперся в дощові стовпи,
струснув:
пий, земле, пий!
упийся од повстань!

...Забренів струнний гнів.
Заходили дерева і пристань.
І човни полягались, мов коні...
Червоно-си-зеледугасто сказало всім
здрастуй—
і почало брать воду.
А в мені—
(забренів струнний гнів,
Ой, буде це потопу,
і сміху
і вина.

ЛИСТИ ДО ПОЕТА

I.

Елади карта, Коцюбинський,
на етажерці лебідь:
оце і вся моя кімната,—
заходьте коли-небудь!
Я привітаю наче друга,
ах, я давно вас ждала,
ще як над книжкою поезій
сміялася, ридала.
Мені все сниться: сонце, співи
і ви, і день весняний.—
І от я з вами вже знайома,
поете мій коханий.

Прийдіть сьогодня: в мене вдома
лиш я сама та квіти.
Я цілий вечір буду ждати,
боятись і радіти...

II.

Ви десь, мабуть, не з наших сел,
або-ж... о ні, не смію.
Читала вас я—і не все,
не все я розумію.
Чи я у полі, чи в лісу—
усе мені здається:
у вас у книжці неживе,
а тут живе сміється...
Про вас недавно хтось писав:
„Поезії окраса",
А все-ж-таки у вас не так,
не так, як у Тараса.
Про все в вас єсть: і за народ,
І за недолю краю,
А як до серця те узять—
даруйте, я не знаю.

III.

Я—кому ністка, хожу в „чужому",
обрізала косу.—
І вам не соромно співати
в цей час про сонце, про красу?
Пишу до вас, бо так схотіла.
Скажить мені:
кому потрібні рахитичні
оті сонети та пісні?
Народу, скажете? голодним?—
Нещасна жалка ж та рука,
що тріолетами годує
робітника.
Поки прощайте, не здивуйте,
це-ж не любовний лист.
А в тім скажу: вя—сила,
і з вас ще буде комуніст.

АРФАМИ, АРФАМИ.

Арфами, арфами
золотими голосними обізвалися гаї
Самодзвонними:
Йде весна
запашна,
К ітами-перлами
закосичена
Думами, думами—
наче море кораблями, переповнилась блакить
Ніжнотонними:
Буде бій
Вогненний!
Сміх буде, плач буде
перламутровий...

Стану я, гляну я—
скрізь поточки, як дзвіночки, жайворонок, як золотий,
З переливами:
Йде весна
запашна,
квітами-перлами
закосичена.
Любая, милая,—
чи засмучена ти ходиш, чи налита щастям вкрай
Там за нивами:
Ой, одкритий
колос вій!
Сміх буде, плач буде
Перламутровий...

КВІТЧАСТИЙ ЛУГ.

Квітчастий луг і дощик золотий,
А в далині, мов акварелі,—
Примружились гаї, замислились оселі...
Ах, серце, пий!
Повітря, мов прив'ялий трунок.
Це рання осінь шле цілунок
Такий чудовий та сумний.
Стою я сам посеред нив чужих,
Немов покинута офіра,
І слухає мій сон природа люба.
Щира
Крізь плач, крізь сміх
Вона сама царівна мила
Нераз свій смуток хоронила
В самій собі, в піснях своїх.
Стою. Молюсь. Так тихо-тихо скрізь,
Мов перед образом Мадони.
Лиш від осель пливуть тужні, обнявшись, дзвони—
Узори сліз.
Лише з-над хмар часом прилине
Прощання з літом журавлине—
Погасне, як грезет із риз...
Гей, над дорогою стоїть верба,
Дзвінкі дощові струни ловить,
Все вітами хитає, наче сумно мовить:
Журба, журба...
Отак роки, отак без краю
На струнах вічности перебіраю
Я, одинокая верба..

ОСІНЬ.

Осінь така мила,
осінь
славна.
Осінь матусі їсти несе:
Борщик у горщику,
кашка у жменьці,
скибка у пазусі,
Грушки в фартушку.
Осінь така мила,
осінь
славна.
Прийде, поставить: мамо, спите?
Підведуться мати:
Це ти, моя доню?
— Я ішла все лісом,
дуб мене за хустку,
він хотів догнати,
борщик однять.
Осінь така мила,
Осінь
славна.
— Мамо, мамусю, чом не їсте?
Бистро подивились
очі матусі,
Зсунулось тіло...
Звісилась рука...
Осінь така мила,
осінь
славна.
— Мамо... Мамусю... чом не їсте.

ВІТЕР З УКРАЇНИ.

Нікого так я не люблю,
Як вітра вітровіння.
Чортів вітер! Проклятий вітер!

Він замахнеться раз—
рев! свист! кружіння!
і вже в гаю торішній лист,
як чортове насіння...

Або: упнеться в грузлую ріллю,
піддасть вагонам волі—
ух, як стремлять вони по рельсах,
аж нагинаються тополі!

Чортів вітер! Проклятий вітер!

Сидить в Бенгалії Рабіндранат:
нема бунтарства в нас: людина з глини.—
Регоче вітер з України,
вітер з України!

Кріз шкельця Захід, мов з-за ґрат:
то похід звіря, звіря чи людини?—
Регоче вітер з України!
вітер з України!

Чортів вітер! Проклятий вітер!

Він корчувату голову з Дніпра:
не ждіть, пани, добра,
даремна гра!

Ах,
Нікого так я не люблю,
Як вітра вітровіння,
його шляхи, його боління,
і землю,
землю свою.

ДУМА ПРО ТРЬОХ ВІТРІВ.

На ранній весні-провесні,
Гей, на світанню гук.
Ой, за горами, за високими,
Там за морями та глибокими—
Ще й за шляхами несходимими—
Рано-пораненьку ясне Сонечко сходило.
Ясне сонечко сходило, братів своїх
Вітрів до себе скликало,
До них словами промовляло:
„Брати мої!
„Вітри мої!
„Брати мої любі, милі,
„Вольні прудкокрилі,
„А станьте ви на рівні ноги:
На гори, доли, на людяні шляхи,
на перелоги—
„Летіть-співайте,
Про мене, вашого брата старшого,
ясного Сонечка,
Людям повідайте.
„А уже-ж я та не по-зимньому грію:
„Зоря з зорею перемигнутися
не вспіє—

„Як я поломеню!
Теє вітри зачували,
На рівні ноги ставали,
На ріжні сторони свої дужі крила
росправляли.
На ранній весні-провесні,
Гей, на світанню гук.
Що перший вітер молодий
Лукавий сніговий
Та так собі подумав, так помислив:
А чи не краще-б було,
„Коли-б ти, братіку мій, ясне Сонечко,
та по-зимньому і сходило?
„Бо цю землю тільки пригрій—
„То вже й клопіт і мій—
То-ж перший, Вітер, Сніговий-Морозище,
Летить, гуде, свище,
Снігом хати обкидає,
З людей насміхає:
„Це вас,—каже,—Сонечко веснянеє
вітає".
Тоді теє люде зачували,
Одне д'одного словами промовляли:
„Ой, не буть, видно, весні, як об
Різдві грому,
„Коли до нас говорять по-чужому".
На ранній весні-провесні
Гей, на світанню гук.
Що другій вітер молодий
Безжурний Буровій
Та так собі подумав, так помислив:
„Хай собі Сонечко як завгодно
сходить—
„Чи по-зимньому,
„Чи по весняному,
„Аби мені було можно пити,
гуляти,
Свою душеньку потішати".
То-ж другий вітер налітає,
Людям хати перекидає,
Гірко так насміхає—
„Це вас, — каже, люде, весна та
воля вітає".
Тоді теє люде зачували,
Одне д'одного словами промовляли:
„Як отака весна, як отака воля,—
Проклята-ж наша доля!"
На ранній весні-провесні
Гей, на світанню гук.
Що третій вітер молодий
Ласкавий Легіт Теплокрил
Та так собі подумав, так помислив:
„А спасибі богові, що Сонечко на
весну повернуло,
А то земля була на вік схолонула,
заснула".
То-ж третій вітер летить співає,
До всіх із ласкою та по-рідному
промовляє,—
Жодного села, хатинки не
минає,—
У драну шибку ще й пучками
поторохкає—погpає:
„А вставайте—каже,—люде, сонце
вам усміхається",
Вашого плуга земля дожидається"
Отоді теє всі люде зачували,
Із хати з піснями вихождали,
З великої радости святую землю
цілували—
Господа милосердного прославляли!
На ранній весні-провесні,
Гей, на світанню гук.

В КОСМИЧНОМУ ОРКЕСТРІ.

I. Поема. (Уривки).

Благословенні:
Матерія і просторінь, число і міра!
Благословенні кольори і тембри
і огонь,
Огонь, тональність всього світу,
Огонь і рух, огонь і рух!
Дух, що пройняв єси все,
Хто ти єсть?
Чи звать тебе спокоєм? вітром?
Сліпою силою машин?
Чи слухом атомів, ігрою порошин?
Ти перед всім світом руки звів,
немов перед пюпітром,—тло
Пропелєрами загуло,
Хасс у танці завертіло
І десь тромбонами в бездонних кородорах оддало...
Тьми тем тіл часток неспаяних самотно забреніло:

Скоріш, скоріш
Одне з одним,
Орбітно—плавко упадім
Скоріш!
Мил йони сонцевих систем
Вибрують, рвуть і гоготять.
Комети ржуть і баско мчаться,
І океани над океанами шумлять.
Тьми тем тіл часток неспаяних
Спіралять вниз, убік, у стелі...
Огні Огні!
І плачуть і співають промені у ла-
лині,
Немов віолончелі...
Дух, що пройняв єси все,
Хто ти єсть?

III.

В космичному оркестрі
Підвладно все одній руці,
Немає меж... і де кінці,
Що ставили-б сонцям семестр
У голубому молоці?
Пливе етер, струмує вітер,
Джерела б'ють нових поем,
Встають сузір'я в формі літер
З навколо сяючим огнем...
І що там час? і що там вік?
І що поняття „вдень" „уранці"?
Червоний крик, крівавий крик,
Червоних сонць протуберанці!
Нема там смутку, суму-гніту,
Чужий системам еґоізм.
Там кожен зна свою орбіту,
Закон—закон—соціялізм.
Там кожен зна свої одміни:
Спутник - друг, товариш, брат.
І кожен світ-аеростат
Іде назустріч що-хвилини.
Один впаде, другий іскриться.
І то без краю й без кінця...
І ні планети, ні сонця
Не мають права зупиниться.
В космичному оркестрі
Підвладно все одній руці.
Немає меж... і де кінці,
Що ставили-б сонцям семестри
У голубому молоці?

VI.

Мов пущене ядро з гармати,
Земля круг сонця творить цикль,
Тюпцем круг неї лисий місяць
Беззубо дивиться в монокль.
О, скільки на землі беззубих
Бояться сонця і води...
Роди нам, земле, юних серцем,
О, земле, велетнів роди.
Народи йдуть, червоно мають:
Свободі путь, свободі путь.
І кров'ю землю напаяють
І знов у землю тліть ідуть;
Але на зміну їм—у муці
Другі встають під дзенькіт куль,
Що движуть сили революцій
В новий Октябрь, новий Іюль.
Вставай, хто серцем кучерявий!
Нова республіка, гряди!
Хлюпни нам, море, свіжі лави!
О земле, велетнів роди!
Мов пущене ядро з гармати,
Земля круг сонця творить ци-
кль.
Тюпцем круг неї лисий місяць
Беззубо дивиться в монокль.
Дивись, дивись, нема поради!
Нема тепер шляху до мас!
Цвіли колись твої декади!
Поки ти жалко не погас.
Горіть-же всі, хто кучерявий!
Нова республіка, гряди!
Хлюпни нам, море, свіжі лави!
О земле, велетнів роди!

VIII.

Людськість промовляє
Трьома рострубами фанфар:
Шевченко Уітман—Верхарн:
Мов кабелі од нації до нації:
Потужно революції диктую

Шевченко—Уітман—Верхарн:
Включайтесь, дроти,
Надходьте, поети,
Демократії вість.
Хай оселедцю й шароварам сліпі
Докручують на ліру „Страш-
ний суд"—
Наш страшний суд прийшов.
(Над нами тінь херувима,
Благословенна путь—
Яка музика невловима,—
Пропелери гудуть)...
Наш страшний суд прийшов.
Це-ж він укинув борозну,
якої ввік не переореш.
Це-ж він нам плюнув у Дніпро
І розділив надвоє.

(Над нами тінь херувима,
Благословенна путь.—
Яка музика невловима
Пропелєри гудуть. .)
Б'ють гармати і демонують всі кінці землі,
Материки колються, провалюються царства,
І бурі на кладовищі народів, наче сурми.
Гугняві гобої, генії печерні, поети на межі,
Долучіть свого голосу до голосу сурм.
Людськість промовляє
Трьома рострубами фанфар:
Шевченко—Уітман—Верхарн.

IX.

Колись цвіли сади Семіраміди,
І одбігало з Нілу сто двадцять рівчаків,
І подавали воду в поле і на гору,
А для нудьгуючої цариці робили дощ.
І все це руками рабів,
Руками рабів...
Чому-ж ми, прокляте покоління,
Чому-ж ми не можемо ніяк зійтись,
Не можем стати до роботи
І оновити землю!?
(Тісніше станьте, сильні духом,
Під прапором одним).
Невже ярмо на нас одвіку?
Невже царі, тюрма і гніт?
Невже знесилля і покора
І арештанське тавро?
Хто, хто засміявся у Європі,
Кого на кутні узяло,
Що ми тут з голоду здихаєм,
А не даємся ворогам?
(Тісніше станьте, сильні духом,
Під прапором одним).
Так, так ми пухнемо без хліба,
Надія наша, діти, мруть.
Та голод—революції язик.
А що як вдарить вам із заду
Всесвітній робітник?
Хто, хто, засміявся у Європі,
Кого на кутні узяло,
Що ми тут з голоду здихаєм,
А не даємся ворогам?

X.

В царях знайшли свою опіку і рідню,
В буржуазії—власний спокій, лінь і сон..
Це-ж ви Республіку пошили у брехню,
І безоглядно повтікали за кордон.
В крові змішались межі, кілля і ножі
За власницьке, за „рідне", за своє...
Смішні чужим, своїм пролєтарям чужі,—
Це-ж вам, недоноскам, в обличчя час плює,
В Європі, в тій пивній, на сміх усім, на срам,
Манжетно дипломатите—шумить винце...
І міряєте степ родючий, наче крам,
За еполети, за підмогу, за слівце...
Надієтесь? На тьму, на забобони мас?
А звідки-ж то річки, що ваші греблі рвуть,
Чиї бажання—бачить прав у без прикрас,
Збагнуть закон життя, життя створить е пут.
Надієтесь? Сконайте, здохніт у пи'их,
Щоб ваші й кости перетрухли й поцвіли.
Нащо ви темних піддурили і сліпих?
Нащо ви брата проти брата підняли?
Сакви надіньте й жалко руку простягніть,—
Ще, може, знайдеться дурний царьок,
Що прийде рятувать вас і народ душить
І визволять за ласий за чужий шматок.
Сакви надіньте—може, в руку хто подасть,
Поплаче з вами, і згадає, і зітхне,
Як ви жили колись, як купували власть
І як тепер од вас нестерпним трупом тхне...
Надійтеся... П'яніть себе в своїй брехні,
Ми підемо вперед—історія не жде.
Народи, встаньте—зайнялись нові дні.
Інтер Республіка, Республіка іде!

СКОВОРОДА.

(уривки з симфонії).

...Три місяці пробігло,
мов кораблі веселі в морі,—
всіма цвітами процвітані,
добрим скарбом переповнені.
Три місяці пустинь Китаївська і
в ній Сковорода
немов пливли—
по-між садами рожаїстими,
серед кринишного узлісся,
на полі повному, де хвиля хвилю
ллє і зупинитися не хоче...
....Поле, поле!
Як воно кругле!
Як воно просте і довершене—
поле!
За кругом круг тече,
за гору гора забігає.
Отут,
Тут справжній ключ до душі.
Колос зігнувся і дивиться в землю—
познай себе самого—
і знову сповнюється мира
душа Сковороди.
І, тиху флейту з-за пояса діставши,
він починає славить світ...
...Грає, грає Сковорода,
а день вже хмариться назад
і якось хилиться, як колос—
в землю.
Іде стара од води,
і дівчина—пастушка послухать
зупинилась.
Чернець—подумала—а не чернець:
безвусий, безбородий,
і дудка не проста.
Почув Сковорода невинний погляд,
очі росплющив:
— Маріє! ти?
— Е, ні, зовуть Маринкою,
а почім ви мене знаєте?
— Маріє, Маринко—без ліку по-
вторяв,
і брав її за руку і дивився
довго—довго.
Такії очі були
в його учениці, у Марії,
Коли в знайомого він жив на пасіці.
Маринка сіла.
Спідничкою закрила ноги,
в долоні всю голівку узяла,
говорить.
— Чиї вівці пасе?
Хіба це однаково чиї.
Колись я думала, що можна жить
працюючи,
аби земля родила.
Тепер—ні.
Бо батько й мати горби понароб-
ляли,
а все панові, бодай йому не дихать!
Ще більш голівку заховала,
щоб сліз не видно.
А сльози, сльози, як слова!...
...І як я смів подумать,
що вже зробив щось для людей,
коли безсильні ллються сльози кру-
гом, кругом, а я
од них тікаю?
Чи друзями були мої друзі, в яких
я жив?
Чи справжня була моя проповідь,
яку я підносив?
і думав:
шляхту,
шляхту бачив я, а не народ.
Панство просвіщав, а не голоту.
І вперше усумнився Сковорода.
І вперше очима иншими поглянув
на небо, на землю, на себе...
— Григорію, ось слухай:
ти, бачу, щось замислив,
немов тікать із пустині задумав.
Останься, поживи!
Ти бачиш, як тебе ми поважаєм,
як в кожне слово твоє вірим
про бога вічного.
„Не мечіте бісера“—Сковорода по-
думав.
Ввійшла братія.
— Останься, останься!—почали
вмовлять.
Ще не набридло по світах?
Пора подумати за пристань,
а пристань тут твоя
у нас,
у Київі, у лаврі:
Ми знаєм всі твої таланти,
ми знаєм розум твій і святість.
Стовпом істини ти будеш в нас
і церкви окрасою на Україні.
Затремтів Сковорода, мов пламенем
об'ятий:

— Ой, преподобнії!
Яких вам ще стовпів у церкву
треба?
Доволі й вас,
стовпів неотесаних!...
— Григорію, ось годі!
Не ображай лаврських отців.
Вони-ж прийшли прохать тебе
у ризу.
Затремтів Сковорода, мов пламенем
об'ятий:
— Ризо, ризо!
Не багатьох ти преподобних зро-
била,
але премногих вчарувала.
Окаянствуйте!
— Ти гніваєшся, учителю.
Скажи-ж хоч на прощання:
де наше щастя,
кудою йти?
Сковорода:
— всяк єсть, де серцем сам.
— А ми завжди раді ближньому
служить!
— Покиньте рясу, орать ідіть!
Замовкла братія.
Потиху
посунули назад.
Пішов і отець Іустин із ними в
келію.
Ще довго там світили свічку,
Ревли молитву по вечері,
і, наревівшися, лягли.
В саду під деревом
курінь соломою покритий.
Там спав Сковорода
Годин чотирі на добу.
А все-ж останнє время
Молився...
і попливла земля,
а сам возноситись почав
все в гору, вище, вище.
І бачив землю,
всю її неправду, неначе в день,
так ясно.
— На землі
звязана
лежала Маринка.
Царі-ж, вельможі і пани
скорпіонами її катували.
І наче то вже не Маринка,
а його мати, мозоляста чорна чернь,
голову звернула до нього,
Здавалося, кричить,
а крику не чуть було.
Тільки рукою показує:
туди, туди.
Ченці стояли оддалік
і все співали:
„Спаси, господе, люде твоя".
і наче сам він стояв десь недалеко
од ченців
і теж співав:
„Блаженні милостиві, яко ті помило-
вані будуть".
А пани, слухаючи божественного,
Ще більше милували чернь,
аж поки вона справді кров'ю не
вчорніла
і не перетворилася в грязь.
— Грязь!—розбило сон над садом—
Сковорода прокинувсь...
Нащо, нащо?
К чому цей мир,
до чого ця проповідь висока
і преоздоблені в герби словесні
премудрі алегорії?
К чому усі його протести,
коли вони м'ягкі, тендітні?
„Блаженні милостивії" сказать
катам? —
Ударить так, щоб аж заграло!
щоб пронеслося над хатами,
над бідними усього світу!
Щоб пробудилися незрячі,
щоб стали зрячими раби,
раби, ця сіль землі майбутня,—
ударить! ударить!
За думками не помітив,
як ліс пройшов,
Сумний, перестарілий ліс і Голо-
сіївську сонну пустинь.
І сам не знав,
чого це лісом він пішов, не берегом,
і куди спішити мусить...
Уже виднілось передмістя,
і Київ із туману
грязею виблискував...
Спинивсь в яру, щоб виламати собі
ціпочок,
і затремтів з нестями,
Закричав!
Чиясь невидима рука його тягнула
в рів,
і він, іще не бачучи нічого,
уперше світ клясти почав,
і тих, що світ ведуть у тьму...
...Зверху дуби

шуміли—не шуміли,
без вітру гомоніли:
найшов, найшов, найшов...
І справді найшов.
Знайшов Сковорода нову гармонію,
в якій, замість любови,
щось инше зазвучало.
Очі, повні ненависти,
метнув у небо він —
та й зразу засміявсь:
почув навіки,
що всеблаженний дає вже йому
заспокоєння,
як і від нині він
всеблаженному спокою не дасть.
Зря до бога мертвого взивати
і потрясати душу перед істуканом,
Зря.
І в тон йому голодний ворон над
ярами:
Зря! зря!
А по дорозі люд тікав
і криком кидав, як ножами:
Тікай і ти, чоловіче, тікай.
Стояв Сковорода і ждав.
За ними нічого не було.
Тільки жінка в сірому
за ярами прокрадалася, як злодій,
та карета, поблискуючи, мчалась
живо-живо,
а пан, блідий, як крейда,
нагнувши голову з вікна,
блював...
І це бачить бог?
Та й знову засміявся.
— Бог?—ревнуло ревище десь за
горою
і, сколихнувши воздух, вгорі занило-
погуділо,
а потім —
хлоп-хлоп!—озвалося за лісом.
— Не хлоп, а людина,
безщасний громадянин всього світу.
Але кому ти кажеш?
Усім, усім скажи, а не собі!
Зря виховувати душу в правді
і туркотіти голубом,
коли кругом часильство—зря!
І в тон йому голодний ворон на
ярами:
зря! зря!
І зрозумів Сковорода:
Лише повстання знайдуть язик і
мову,
Якою-б можна до панів промовлять.
І зрозумів, яку грозу вночі він чув
із Київа
й куди його так тягне.
На села, на села, скоріш!
Хай піднімається земля!
Отам його гармонія:
душу свою
з суспільною з'єднать —
на села! — — —
Пішов Сковорода в ненависний
туман.
Гарячила непокрита голова,
свитина полами маяла і доганяла
його, мов прокаженні пророка.
Не помічав ні люду, ні вулиць,
ні Либеді бистрин прозорих,
Що довго його все проважали, вер-
бами заводячи сюди, туди, в
байраки;
Не помічав ні крику крамарів, ні
суєти міської,
ані співу старців.—
Одна тільки думка кипіла в голові,
один шумів гарячий спів:
не жить, не жить нам ніколи з панами.
І хоч він знав, що не йому піднять
безщасних,
Не йому, що вже під п'ятдесят
нахмарило,
що й мови народньої по академіях
забув —
душу розвиднювала
далека радість.

Її ще очі не бачили,
її ще слух не чув,—
але духом розумів.
Як розумів і те,
що зараз, зараз-же підготовляти
день той треба!
Зараз!

Яків Савченко.

Нар. 1890 р.

Народився на Полтавщині, в селі Шобках Лохвицького повіту, в сім'ї селянина. Батько—хліборо́б і кравець. Учився у реальній школі—не скінчив. Був в університеті—не скінчив. Друкуватись почав з 1913-го року в «Ілюстрованій Україні». Першу книжку «Поезії» видав в 1918 р., другу «Земля»—в 1920. Писав в таких журналах: «Л. Н. В.», «Шлях», «Універс. журнал», «Літ.-критичн. альманах», «Мистецтво». Розуміється—в усіх українських газетах революційної доби. Почав символістичну школу в поезії на Вкраїні. Одійшов од неї тепер.

Бібліографія.

І. Твори Савченкові: Поезії, кн. І. Житомир, 1918.—Земля (Зб. поезій, кн. ІІ), Житом. 1921. (Крім того, див «Л. Н. В.», «Шлях», «Мистецтво» та збірники—декламатори: «Нова українська поезія» К. 1910; «Слово», К. 1923; «Червоний декламатор», зложений Савченком і Семенком.

ІІ. Про Я. Савченка й його твори: *Зеров М.* Яків Савченко—поезії, кн. перша, Житом. 1918, «Книгарь», ч. 8 (1918).—*Іванов-Меженко Ю.* Яків Савченко—Поезії, кн. перша. Житомир 1918, «Л. Н. В.», 1918, VI—VI.—*Майдан Ів.* «Л. Н. В.», 1919 І—ІІІ, «Музагет», 1919.—*Меженко-Іванов Ю.* Можливости і обов'язки укр. поезії «Шлях», 1919, І.—*Ніковський Ан.* Я. Савченко «Vita nova» критичні нариси, К. 1919.—*Коряк В.* Мотиви соціяльної боротьби в сучасній українськ. літ—рі, «Книга», 1923, І.

НЕ ДАНО.

Він в ночі прилетить на шаленім коні
І в вікно він постука залізним мечем.
...Ти останнюю казку докажеш мені—
І заллється плачем.
Стане ясно тобі. Не спитаєш, як звуть,
Чом вночі прилетів і з якої землі?
Лиш засвітиш свічки—і освітиш нам путь,
Поки зникнем у млі.
І назавше. Навік... Але міф по мені
Поховать, як мене, і йому не дано.
Будем згадувать так: прилетів на коні—
І постукав в вікно...

СОНЦЕ ПІД ГОЛОВИ.

Підпалимо небо—і кинемо душі в повітря!
В степах рознуздаєм сліпого коня.
...Клекоче огонь нам—навіки повірте!
Співає земля.
Виходимо босі—і коси ми точим,—
Журба наша, гнів—огневий стрілольот!
...Ще й досі нам сниться, як вигнили очі
На твані болот...

Ще й досі ми бачимо:—юрби на площах,
Ростерзані діти в залізних вікнах.
А вечір кривавий їх кров'ю полоще,
Хрипить на тілах...

Тепер нам великим—не плакать погребно:
В серцях наших теплих—ворота вікам.
Сьогодні ми вкриємось зоряним небом,
А сонце під голови нам!

* * *

Кажуть:—зимою прийшли й розстріляли.
— Скрикнула мати, упала до ніг.
...Сон мені бур'яно сниться,
Зойки і сніг.

Тільки й почулося:—мамо, прощайте!
Мабуть, улучили в серце моє...
...Сон мені сниться і сниться,
Хтось мені меч подає.

НА ПАРІЖ!

Перемогу чи гибіль—поети прикрасять...
— Рушницю нам в руки та ніж!
З ордами монгольської раси—
В Європу, на Париж!
На пісках догнивають,—не пси!—наші кревні.
Попереду голод і лють.
Серце давно загартоване в кремінь,—
Слав'яне, монголи—в путь!
Крик наш горлатий—сто віків не затихне.
Через Польщу—орди! Вперед.

Прийдемо з нашими злиднями й тифом
До них на останній бенкет!
Загугунилось небо, Сонце іржаве.
І туга, і дим од руїн.
Бургає ватра у панській Варшаві,
До зброї—спартацький Берлін!
Розвалимо! Спалимо! І кров'ю окропим,—
Посвятимо день катастроф!
Божевільно дивлюся на гибіль Європи
Під рев моїх строф!

ЗЕМЛЯ.

Полум'я! Вітер!
Тисячі,
Тисячі років цей сон!
Світові—
Вранці, увечері
Очі співають,
Тіло і руки!
А серце—
У небо—вулканом—
До сонця!
І трави червоні
— На серці—
Цвітуть, і цвітуть, і цвітуть...
Танці. Крик дикунів
На вагітній землі.
Марить
І спіє пшениця
На череві чорнім...
Упасти на землю,
Вирости
Деревом,
Дубом!
Радісно ждати
Століття.
Радісно, радісно, радісно
— Смерть!
Полум'я! Вітер!
Вітер!

Дмитро Загул.

Нар. 1890 р.

Дмитро Загул народився року 1890-го, 28-го серпня в с. Меліїв Вижницького повіту на Буковині. Вищу освіту здобув в Черновецькому університеті. Підчас війни—в лютому 1915 року—був вивезений з Галичини російською владою, як член редакції „Нової Буковини“, в Н. Новгород, потім Одесу і, нарешті—Київ. З 1920 року працює на провінції учителем. Друкуватись почав з 1907-го року в газеті „Буковина“.

Бібліографія.

І. **Твори Загулові:** З зелених гір, збірн. поезій, К. 1918.—«На грані», збірн. поезій, К. 1919.—Гине день на ножах, поезії, «Мистецтво», III (1919).—Порозпліталися гірлянди. Вороноогривий кінь. Там, де втомно, поезії. «Музаґет», 1919, I-III.—В попелі полумінь, поезії «Трено», 1920.—«Книга пісень» Г. Гейне в перекладі Д. Загула й В. Кобилянського, К. 1919.—«Нові пісні» Г. Гейне в перекладі Д. Загула й В. Кобилянського, К. 1919 (поезії Д. Загула друковано крім того в «Л. Н. В.» й по инших журналах, альманахах та збірниках декламаторах від. 1917 р.).—

ІІ. **Про Д. Загула й його твори:** *Зеров, М.* Загул Дмитро—«З зелених гір», поезії. К. 1918, «Книгарь», 1918, ч. 7.—*Меженко-Іванов, Ю.* Дмитро Загул—«На грані», поезії, К. 1919, «Книгарь», ч. 22 (1919).—*Якубський, Б.* «Червоний вінок» Од. 1919. «Книгарь», 1919, ч. 27.—*Яворський, О.* Дм. Загул «На грані», поезії, К. 1919, «Мистецтво», II (1919).—*Майдан, Ів.* «Л. Н. В.», 1919, I-III, «Музаґет», 1919, I-III.—*Штутнер Юльріх.* Дм. Загул—«На грані», «Музаґет», 1919, I-III.—

---

* * *

Ой, полиньте, мої думи, на зелені гори!
Задзвоніть, тремтючі струни, зашуміть, як море!
Розлетіться по Бескиді на шовкові квіти,
Покотіться по рокиті, як слова трембіти!
Привітайте темні бори, жалібні, ялиці,
Поклоніться Чорногорі, сніговій цариці.
Над рікою зупиніться, що пливе до Прута.
І в хатинку подивіться, де недоля люта.
А як тамки вас пізнають мої сестри милі,
Білі ручки заломають і впадуть безсилі.

---

* * *

Вечірньою годиною за мрією огнистою
Душа моя, окрилена, здіймається, летить
За білою хмариною, хмаринкою вовнистою,
Що крилами незримими прорізує блакить.

Хмаринка вже до обрію рожевого долинула,
І крильця позолочені ростанули в імлі.
В годиноньку недобрую душа моя покинула
Доріжки протолочені до щастя на землі.

З вечірніми росинками, сльозинками прозорими,
На землю безпросвітнюю душа моя паде,
І скаржиться на доленьку і в небо б'е докорами,
Що щастя заповітнього не бачила ніде.

---

* * *

Що було вчора, вже більш не буде...
Воно далеко, за сто-сот миль;
Не захвилюють безсилі груди
Колишня втіха, минулий біль.

Що було вчора, що було нині,
Воно не вмерло, воно живе.
В якійсь далекій живе країні,—
В безмежну вічність воно пливе.

Що було вчора і те, що буде,
Живе в безсмертності краю —
Туди не зайдуть нікчемні люде,
В країну відгуків мою.

---

* * *

Згасає день за синіми лісами,
За синіми лісами лягла імла;
Пливуть рожеві хмари небесами,
І тихо з небесами злилась земля.

Стоять квітки, окроплені росою,
Окроплена росою тремтить трава.
Мої думки захоплені красою,
Захоплені красою мої слова.

---

* * *

Я чую пісню, мов крізь сон
Далекий Черемош гуркоче;
Мені вчувається що-ночі
Той шелест листя, шум сосон.
І щось тій пісні в унісон
Так ніжно в серці зашепоче...
Я чую пісню — мов крізь сон
Далекий Черемош гуркоче.

То спів засмучених флояр,
То стогін журної трембіти,—
Зашелестять шовкові квіти
І з серця скотиться тягар.
Туди, де скелі аж до хмар,
Хотів-би соколом злетіти,
Де спів засмучених флояр,
Де стогін журної трембіти.

ГІМН-ПРОКЛАМАЦІЯ.

Благословенний піт!
Благословенний труд!
Благословенна рука трудівника!
В поті обличчя здобується хліб,—
(падії не дадуть)
Прилипла ти до праці,
як той поліп,
людино,—
Хто цього не бачить, той осліп;
хто цього не знає,—
хай згине!

Селянине!
Цупко чіпляйся чепіг,
не шкодуй ні рук, ні ніг,
працюй на себе і працюй на всіх!
Як тільки злізе останній сніг,
висушить сонце болото,—
Виходь на переліг,
на роботу!
Не шкодуй ні м'язів, ні поту!
Благословенний плуг і коса!
І вчасна на полі роса!
Молот і серп і плуг—
наш приятель-друг!
Ори і сій!
І жди дощу з гори,
новний надій на сторицю—
матимеш жито-пшеницю!
Вставай до сходу сонця,
обходь свій двір,
дивися, як блідне огонь сузірь,
погоду вгадуй і мірь!
Дивися: кільчиться, сходить твоє зерно́—
І вірь,
що вродить воно—
не тільки твоїй рідні,
не тільки для твого дому
і більше нікому—
ні!
плід матері-землі
для всіх!

Не ти його кільчив, а сонце й дощ!
Не ти зогрівав його—
праця—тільки й твого́!
Хай не зменшається сила
могутнього плеча,
щоб доля на поле твоє не носпла
вогню й меча!
Доглядай добра землі!
Ти—вартовий, ти—робітник, ти не пан.
Хай зникне з голови твоєї
власницький дурман!
Хто має більше, ніж треба,—
грабіжник.
Хто иншим не дає, голодним, а для себе,—
той убивця!
В'яжи, молоти свій сніп!
В поті лиця здобувається хліб.
Прилипни до праці, як той поліп,
людино!
Будь не рабом!
Громадянином будь!
Благословенна рука
робітника і рільника!
Благословенний піт!
Благословенний труд!
Хай буде наша трійця свята:
Праця, любов і знання!
Іхнє єднання—
наша мета.

МІНЬОН.

З Гете.

Знаєш той край, де гай цитрин цвіте,
Де помаранча золота росте,
Де віє ніжним леготом блакить,
Де тихий мирт і гордий лавр стоїть?
Знаєш той край?
Туди, туди
З тобою, любий, рада-б я піти!
Знаєш той дім, що на колонах дах,
Де так блищать покої у світлах,
Де промовляють статуї мені:
Од кого ти страждала в чужині?
Знаєш той дім?
Туди, туди
З тобою, друже, рада-б я піти!
Знаєш той шпиль, де хмари по землі?
Шукає мул тэм стежечки в імлі,
А в норах там гадючий рід живе,
А з кручі-скелі водоспад реве.
Знаєш той шпиль?
Туди, туди
В дорогу нас, мій батечку, пусти.

Володимир Кобилянський.

1895—1919.

Володимир Кобилянський народився 9 жовтня 1895 р. в Румунії, в Ясах. Учився спочатку в Чернівцях, в німецькій школі, потім в утраквістичній німецько-українській класичній гімназії, яку за браком коштів мусив покинути. Де-який час після того учився в семинарії, а потім учителював у народній школі на Буковині. На Україну прибув влітку 1913 р., але що саме примусило його покинути Буковину—не відомо. До Київа прибувши, не мав з чого жити, не мав також ніяких знайомих. Згодом через австрійського консула дістав службу в конторі одної фабрики. З початком війни в 1914 році Кобилянському, безпашпортному австрійському підданцеві, в Київі жилось надто тяжко. Він увесь час мусив переховуватись од неминучої для ворожого підданця висилки. Перші дні революції визволили Кобилянського з цього становища. Він працював спершу в Секретаріяті освіти, в 1919 році завідував канцелярією книжкової палати та працював у „Державному Видавництві". Почав друкуватися в газеті „Нова Буковина", далі містив свої поезії в альманахові „Червоний Вінок", „Універсальному Журналі", „Музаґеті" та „Л. Н. В.". В червні 1919 року, готуючи до друку свої поезії, оригінальні й перекладні (книжку „Мій дар"), він занедужав і 10 вересня того-ж року помер в Олександрівській лікарні у Київі.

Бібліографія.

I. Твори В. Кобилянського: „Мій дар", посмертна збірка поезій, К. 1920. (Перед тим поезії його друковано в альманахах—„Червоний вінок", „Музаґет" та журналах—„Універсальний журнал" та „Літер. Наук. Вістн.")—„Книга пісень" Г. Гейне в перекладі Д. Загула й В. Кобилянського. К. 1919.—„Нові пісні" Г. Гейне в перекладі Д. Загула й В. Кобилянського. К. 1919.

II. Про Кобилянського й його твори: (Зайцев, П.) Володимир Кобилянський, некролог, „Книгарь" ч. 25-26 (1919).—*Якубський Б.* „Червоний вінок". Од. 1919, „Книгарь" 1919, ч. 27.—*Майдан Ів.* „Л. Н. В.", 1919, I-III, „Музаґет", 1919.—*Зеров М.* З літературної спадщини В. Кобилянського „Промінь", (1919), ч. 56 (15-22, XII).—*Меженко Юр.* (Володимир Кобилянський) „Гроно", 1920.—*Зеров М.* Волод. Кобилянський. В кн. *Кобилянський Л.*—„Мій дар", посмертна збірка поезій К. 1920.

Я БУВ СЬОГОДНЯ.

Я був сьогодня в тім краю, який до нас іде.
Ні сліз, ні болю, ні жалю там не було ніде.
Переливавсь потік людей,—які-ж вони дивні!
Дзвонили співи з їх грудей і сміхи голосні.
І по-над себе глянув я,—чи це земля, чи ні?
І що-ж! вгорі була земля, а небо на землі.

ОСІННЄ ЗОЛОТО.

Осінне золото над парком
Алею сонну золотить,—
І сонце згариском—огарком
Кроваво в хмарах мерехтить...
Ще літо осінь веселить,
А смерть вітає вже над парком.
Така дзвінка глибінь блакиті,
Мов розмальована емаль,—
Верхів'я, золотом облиті,
Ховають стомлену печаль...
Лиш павутиння срібні нитІ
Снують мережкою свій жаль...

Сумують вирізблені дверці,
І листя стелеться до сну:
Так тужно згадується в серці,
Як зустрічалося весну...
Про літні радощі і герці
Згадаю ще раз і засну...
Ще тільки іней сонні ниви
Холодним бризком поср блить,—
Луною в серці б'ються співи...
Останній спів прогомонить...
Останній день, останню мить
Пестять весни святі мотиви.

ТАК СМУТНО ПРЕКРАСНІ...

Так смутно прекрасні осінні дні,
Як з шелестом листя пожовкле спадає,
Нечутно той шелест за літом ридає,
Що вснуло в сосновій труні—
Так смутно прекрасні осінні дні...
Краса переходу—найвища краса...
Прекрасне те листя, що впало під ноги,—
Як трупом засохлим покрие дороги,
Ясніші стають небеса.
Краса переходу—найвища краса.

ВЕРХОВИНСЬКИЙ БІР.

Верховинський темний бір,
Мов красуня вередлива,
Розглядав в глибокім плесі
Море кучерів своїх...
Налетіла буйна злива,
Мов жартуня пустотлива,
І розгладила, умила
Розчесала їх.

Верховинська впала ніч,
І таємні сонні хвилі
Закохала, повінчала
З ясним промінем зірок...
Свиснув вітер на вершині,
І в чарівній полонині
Закрутився і полився
Лісовий танок...

ШЛЕЗЬКІ ТКАЧІ.

(З Гейне).

Очей засумованих сльози не точуть.
Сидять за варстатом, зубами скрегочуть:
„Німеччині смертний покров ми тчемо,
Трикратне прокляття в нього ввітчемо.
Тчемо ми, тчемо!“

„Прокляття на бога, кому ми молились,
Як в голод і в холод під плотом тулились;
Даремно молились і ждали весь час:
Той бог був не наш, одурманив він нас.—
Тчемо ми, тчемо ми!“

„Прокляття князям, королям і вельможам,
Що ласки від них дочекатись не можем!
Король в нас загарбав останній п‘ятак,
А потім звелів пострілять, як собак.
Тчемо ми, тчемо ми!“

„Прокляття отчизні, де гнуться раби,
Отчизні насильства, країні ганьби,
Де хутко гниють, опадають квітки,
Де сморід і гниль, де ростуть червяки!
Тчемо ми, тчемо ми!“

Наш човник літає, варстат стугонить,
Тчемо ми що-ночі, що-дня і що-мить,
Німеччині смертний покров ми тчемо,
Трикратне прокляття в нього ввітчемо.—
Тчемо ми, тчемо ми!“

Микола Терещенко.

Бібліографія.

І. Твори Мик. Терещенка. Печаль і ніжність. О, ген милуюсь плесами—поезії. „Музаґет“, 1919, I-III.—Чорнокрильми, поезія. Одеса, 1919. „Червоп. Вінок“.—Поезія „Л. Н. В.“, 1919, кн. II.—Ex oriente lux. Не треба ридати під сонцем—поезії. „Л. Н. В.“ 1919, кн. VII-IX.—О, часи. Хліб насушний. Вшесте. Серед левад,—поезії. „Гроно“, 1920.—Замість пісень і псальм. Тіла, їх жер чорнозем. Зуб за зуб. Стерво. Трупний сад. Любов. Зорю плекають у степах. Не скриплять вози,—поезії. „Вир революції“, 1921.—О, в роспуці, в одчаї я... поезія.. „Мистецтво“, III.—Переклад вибраних творів *Е. Верхарна*. К. 1922.—Божа харя, поезії. „Шл. Мистецтва, 1922, I.—Кочегар, поезія. „Черв. Шлях“ 1923, I—Безробітний, поезія. „Черв. Шлях“, 1923, II.—Вересень. Вітер, з Верхарна. Грудень, з Верхарна,—поезії. «Слово», декламатор. К. 1923.—Голод. Гудок,—поезії «Червоний Декламатор», К. 1923.

ІІ. Про Мик. Терещенка і його твори: *Поліщук В.* Микола Терещенко—переклади вибраних творів Е. Верхарна. К. 1922; «Книга», 1923, I.

ГОЛОД.

I

Не рясними дощами
напувались поля,
а сухими вітрами
палились...

Нахилялось колосся
до розвіяних рос,
замість їх, підіймались
піски.

Припадали до сліз,
до очей. А річки
висихали й вились,
мов одчай...

У полях—неврожай.
Тік—порепаний, голий.
Загорьований край
Чує голод!

II

У вулицях порожніх,
мов у коморах. Діти
не грають, тільки вітер
гуде.

Засіки засипають
не зерном, а снігами.
Спускається пшениця
на землю лантухами...

Останнє проїдали,
рушали на вокзали
і кістяками слались
по вороних дорогах.

А в золотих барлогах
хиляли кров, як воду,
й серцями заїдали
своїх братів голодних...

КОЧЕГАР.

(З циклу „Цукроварня“).

Угору—дим,
до неба, в ірій,
а вище його—мій гудок;
він кличе всіх з кварталів сірих
сюди, сюди,
в залізний льох,
де пить дають ущерть
і піт проймає наскрізь,
а хліб лежить правцем,
камінням чорним.

Тут серце грає
через край,
кипить,—
і клекотом мажорним,
піднявши труби над землею,
не тужить,
не скорбить за нею;
а виглядає з неба гостя,
такого-ж дужого,
як я!

О, не казан кипить,
не паровик парує,—
мій погляд під огнем вирує,
розрізує блакить.

І тугшає манометр,
напружує мій дух;
і тільки-б не зазнать утоми,
не випустить із рук
цей чорний хліб,
щоденний антрацит...
Я-ж ним годую тіло,
в завод пускаю кров,
а кров гартує силу,
п‘янить мою любов.
В ремінних рукавицях
я кочергу беру
й, обпалений, мов криця,
не випускаю з рук:
пасу огонь
в полях залізних
і вигрібаю шлак.
І лекше дихає, вбирає
мій паровик повітря, ґаз,
усе похапливо ковтає,
жує
і жменями ураз
під небо кидає свій виклик,—
щоб знало сонце,
де палає
огонь густих його джерел,—
щоб не журилося під старість.
Тут—полум‘я!
огонь горить,
горітиме в думках людських,
в паровику,—
вовіки.
Я-ж—кочегар,
щоденний жрець,
вартую біля нього!

БЕЗРОБІТНИЙ

Я—
ввесь у дужих м‘язах,
і голова на в‘язах...
Давайте працю,—
буду
кувать залізо, кричю,
і різать землю в груди,—
хай нагодує всіх!
Давайте працю,—
встану
і вийду синім ранком
на рик, на рев гудка
і стану до станка.
А він,—
цей вірний кінь,—
в моїх руках зарже
і битиме копитом
об камінь, мідь і жесть;
у нетрі скель гірських,—
хай поять нас усіх!
Я—
ввесь у дужих м‘язах,
і голова на в‘язах...
Іду,—
спішу на біржу,
вона, мов той маяк;
а там—
мільйони ждуть,
і серце—на ножах...
Ах,
як я ненавижу
в цей час пикатих, ситих,—

у хутрах,
і у свитах!
Я—
ввесь у дужих м'язах,
і голова на в'язах...
Але ніхто не чує,
не потрібує їх,—
і на устах моїх—
одчай.
Давайте працю!

Вона—найвище щастя
для мозку
й рук моїх.
І я,
я з ними вийду
на вулицю, на площу
і крикну—
геть у світ:
„Я—безробітний
беріть!".

ГУДОК

Реве
й своїм важким диханням
повітря ріже,
крає, рве.
Реве
і відбивається у вухах
луною,
громом за горою...
Скрізь тихо,
глухо,—
і раптом у нічних туманах
душить крик!
Гудок,
гудок
скликає всіх, вартує,
у тім'я б'є,
спать не дає.
Хай кожен знає,
всякий чує,
який
наш дух людський
високий,
гомінкий;
що не спиняється й на мить,
не спочиває,
а все спішить,—
реве...
Реве,—
людей сукає,
хай не сплять,
виходять із льохів, із хат,
ідуть у світ широкий,
у завод,
де між своїх нестримних вод
загубляться,
потонуть.

Але струнký сердечний човен
під небо винесе,
пірне
і за гудком помчить
під гомін
провірених маховиків
і завихрить
під їхній спів;
а кров струмками
під зірками
серед гарячих дужих м'язів
у такт міцних машинних пасів
заб'є,—
гудок гукає.
Реве,
й під рев
спішать, ідуть,
гудуть робітники.
Під брамою ж ліхтарь горить,
показує, рівняє путь,
щоб не губитись, не блудить,
а тісно, враз,—
і в ранній час,
і пізньою вечірньою добою,—
міцною спаяною масою,
а не роботою,
в завод спішить,
у край,
куди гудок скликає;
в далечінь,
де злодієм зникає тінь,
а ми—господарем
в широкий світ
ідем...
Прислухайтесь, не спіть,
гудок гукає!

ВІТЕР.

(З Верхарна).

На скошених осінніх нивах
Вітрами трубить Листопад,
На довгих нивах,
У жовтих гривах
Він б'ється крилами об стріхи хат,
Що привидом в степах стоять:
У жовтих гривах,
Лютує дикий Листопад.

У хуторських колодязях
Залізні цебра на гачках
Риплять;
Над цямрами, в колодязях
Залізні цебра на гачках
Риплять і сіють жах.

Осінній вітер вздовж ріки
Жене березові листки,
Лютує дикий Листопад;
Скажений вітер у лісах
Зриває гнізда на гіллях,
Мете залізною мітлою,
Нагонить страх
І, мов суворою зімою,
Лютує вітер,
Лютує дикий Листопад.

В конюшнях має,
З розбитих вікон,
Лопоче клоччям
З паперу
—Лютує дикий Листопад!—
В левадах, між долин,
Угору, блискавками,
Униз, блискучими стовпами,
Махає чорний млин;
Він косить чорними млинами,
Вітрами
Повітря косить Листопад.

Навколо згорблених церков,
Прищурившись до їх дзвіниць,
Оселі з серця цідять кров;
Дахи убогих кам'яниць
Схилились ниць.
Кепкує дикий Листопад;
Хрести забутих цвинтарів,
Мов руки мовчазних мерців,
Навік застигли над землею
Смутною, скорбною сім'єю:

Лютує дикий Листопад
Вітрами...
Чи зустрічались ви з вітрами
На роздорожжі ста шляхів?
Чи зустрічались ви з вітрами,
Коли росте в їх душах гнів?
Чи чули ви, як опівночі
Він з неба місяць скинуть хоче,
А темні села, повні жаху,
Ревуть, голосять з переляку,
Мов череда під ураган,
Підчас повстань?

На жовтих нивах
В дощах, у зливах
Вітрами трубить Листопад.

Максим Рильський.

Нар. 1894 р.

М. Рильський—найвидатніший і найвиразніший представник неореалістичної школи в українській поезії останніх часів. Народився, жив та й нині живе на Київщині; син відомого у свій час українського народника—шестидесятника, Тадея Рильського, приятеля й однодумця проф. Вол. Антоновича. Писати почав дуже рано, ще з хлоп'ячих літ, бо вже р. 1910-го, коли Рильському було тільки 16 років, надруковано першу збірку його поезій «На білих островах».

Бібліографія.

І. Твори М. Рильського: На білих островах, лірика, К. 1910—На узліссі, ідилія, К. 1918.—Під осінніми зорями, лірика кн. II. (1910-1918), К. 1918.—Синя далечінь (зб. поезій), К. 1922. (В р. р. 1917-1919 поезії М. Рильського друковано найбільше в журналі «Шлях»; передруки по антологіях і декламаторах).

Про М. Рильського й його твори: *Сріблянський, М.* Коли прокидається весна, поезія М. Рильського (зб. „На білих островах", К. 1910), «Укр. Хата», 1910, XII.—*Євшан М.* Максим Рильський—„На білих островах", поезії, К. 1910, «Укр. Хата» 1911, II.—*Старицька-Черняхівська, Л.* Максим Рильський—«На білих островах», поезії, К. 1910, „Л. Н. В.", 1911, V. *Іванов-Меженко, Ю.* Максим Рильський—На узліссі, ідилія, К. 1918, „Л. Н. В.", 1018, 4-6—*Філянський, М.* Максим Рильський—На узліссі, ідилія, К. 1918, «Шлях», 1918. 4-5. *Филипович, П.* Лірика Максима Рильського, «Книгарь», ч. 22 (1919).—*Зеров, М.* Максим Рильський—«Під осінніми зорями», ліріка, кн. друга, 1910-1918, К. 1918. «Музаґет», 1919, I-III.—*Коряк, В.* Місто в укр. поезії. Стаття 2-га, „Шл. Мистецтва", 1921, II.—*Коряк В.* Шість і шість, X. 1923—*Коряк, В.* Кінець нової української літератури (про М. Рильського), «Книга», 1923, II.

---

* * *

Розцвілися садки й одцвіли,
Літо в мягкій постелі лежить,
Хмари небо й поля облягли,
Дощ по листі, як спогад, шумить.

Вчора руку мені ти дала,
Я подумав: це лілії цвіт...
День минув, я забув твій привіт,
Хмара душу мені облягла.

---

* * *

Поле чорніє. Проходять хмари,
Гаптують небо химерною грою.
Пролісків перших блакитні отари...
Земле! Як тепло нам із тобою!

Глибшає далеч. Річка синіє,
Річка синіє, зітхає, сміється...
Де вас подіти, зелені надії?
Вас так багато—серце порветься!

* *
*

Мені снилось: я мельник в старому млині...
У ночі затихають колеса.
Я не сплю. Часом качка в повітрі дзвенить
Чи кажан проти місяця грає.
У млині щось гризуть і смакують щурі,
Під колесами падають краплі...
Щука кинеться десь в ситняку, і ситняк
Заспокоїтись довго не може.
Десь підвода далека в полях гуркотить...
Хто, куди і для чого прямує?

Зірка пада ясна і дугу роскида
На широкому, темному небі.
І летить вся земля, як підвода в полях—
До мети або, може, й без неї,—
І далекі міста, і мій млин, і качки,
І щурі, і колеса і люде.
Білим цвітом розцвілися сливи
На ясному, голубому тлі.
Дні веселі, дні ясні й щасливі
Йдуть, пливуть по водах, по землі.
Солов'їні плачуть переливи
У лісах, в заквітчаній імлі...
Дивним цвітом розцвілися сливи
На ясному на святому тлі.

* *
*

Вже червоніють помідори,
І ходить осінь по траві...
Яке ще там у біса горе,
Коли серця у нас живі?
Що з того, що осіннім чарам
Прийде кінець? Але в цю мить

Баштан жовтіє по-над яром,
Курінь безверхий ніби спить.
І гнеться дерево од плоду,—
І не страшний, моє дитя,
Нам час останнього походу
Без вороття—без вороття!

Т И Ш А.

Рондо.

Немає слів! Повіяв над полями
Вечірній подих. Світиться залив
З далекими, як мрії, кораблями...
Немає слів.
Хто висловить небесного порив,
Святу хвилину творчої нестями,

Коли душа виходе з берегів?
Але чи й треба вимовлять словами,
Чи може грішним навіть буде спів
У час, коли ні в нас, ні по-над нами
Немає слів?

НА УЗЛІССІ.

Ідилія, октавами писана.

(Уривки).

І. Осінній сад.

1.

Щасливий, хто, напившися з криниці
Земних утіх, в хатині лісовій,
Де сплять книжки на зігнутій полиці,
Де не згаса комінок золотий,
Живе безжурно, як небесні птиці,
Повивши серце в паутину мрій!
Йому рідніші, ніж людські святині,
Поля широкі і простори сині.

2.

Щасливий той, хто в радощах весни,
У квітах ранніх, серед уст звабливих,
В житті ясному, в співучім сні,
У бурях вільних, у блискавках-поривах
Прожив свої юнацькі, світлі дн ,
Дні радощів і образів вродливих!

А там—як колос золотий доспів,
І радий стріть побожно дзвін серпів.

3.

Дозріли думи і застигли мрії,
Як вод осінніх яснозоре шкло;
Душа за тим не тужить, не жаліє,
Що, ніби сон нескінчений, пройшло;
Спокійний розум серце ніжно гріє,
Згасивши темні пристрасті і зло,—
І тиха пристань мислі і роботи
Змінила давні бурі і турботи.

4.

Я це недавно отримав листа
Од милого самотника такого,—
І в серці щось дитяче виросла,
І в серці гасне давняя трівога,
Даремні муки й марна суєта...
Як, певно, тихо там тепер у його,
Коли вже й міста нескінчимий шум
Повив арпанок над осінніх дум...

5.

Увечері він розмовля з собою
Чи з вірним псом, товаришем своїм...
Ніхто не стане чорною стіною
Між мислями дитячими і ним,
Ніхто не влізе думкою чужою
До його в душу...
Ранком золотим
Виходить він у свій садок осінній,
Де процвітають айстри білопінні.

6.

Висять на вітах груші золоті,
І виноград кріваво червоніє,
І тіні грають в дивній красоті,
В ясній мережці. Він іде й радіє,
І втіленням небес і чистоти
Зростають в серці образи живії...
Нехай собі премудрий фарисей
Його зове: людина без ідей!

7.

Садочок свій він пестить, як дитину,
З ним ніжно розмовляє кожний день:
Обкопує, підв'язує малину,
Сухі гілки обрізує з вишень:
В вечірнюю і в ранішню годину,
Під тихий гомін лісових пісень,
Грядки свої з коновки поливає,—
І сніп води веселкою сіяє.

8.

Дивуючись красі своїй ясній,
Стоїть в саду свавільними рядами
Айстр і орґіній переливний рій
І грається намистом-крапельками;
Пісок блищить на стежці золотій,
І хмар вечірніх кольорові ґами
Несуть на землю ніч і тишину,
І срібло зір, і тугу неясну.

9.

Живе наш приятель. У світ широкий
Шлях заростає,—та йому не жаль:
Над ним простір синіє яснооки,
І тишини незайманий кришталь
У серце ллє великий, вічний спокій.
Коли-ж імлою обгорнеться даль,
Дощ зашумить і вітер загуляє,—
Над книжкою душею він ширяє.

10.

На білих, на пожовклих сторінках
Життя в потоках розмаїтих плине...
Блукає він, мандрує по морях
З улюбленцем премудрої Афіни;
Шукає з Фавстом молодощів шлях,
З Овідієм сумує на чужині
І Дон-Кихотів поділяє гнів
В борні з ворожим плем'ям вітряків.

11.

Софокль—і Гамсун, Едгар По—і Гете,
Толстой глибокий і Гюґо буйний,
Петрарчині шліфовані сонети—
І Достоєвський грішний і святий,—
Усі книжки, усі земні поети,
Усі зрідні душі його живій:
Бо всі вони—лиш відблиски одного,
Одного сонця: Духа Світового!

12.

В його світлиці на стіні—удки,
Рушниця і весельчасті малюнки,
Коштовний твір мистецької руки;
Ваз кришталевих хитрі визерунки
Скрашають свіжі лісові квітки,
А поруч скрізь роскидані ладунки...
Так у гаю в гармонії зроста
І темний гриб, і квітка золота.

13.

Ясної ночі згуки фортеп'янні
Будить він любить у нежданну мить,
Заб'ється в серці дивне поривання.
Чудний мороз по тілі пробіжить,
І хочеться під п'яне колихання,
Під п'яне колихання верховіть
Молитись чистим, голубим просторам,
Не боячись буть названим актором!

II. ЯСНІ ПРОСТОРИ.

1.

„Умчался век эпических поэм",
Сказав з жалем учитель мій великий...
Не місце, мов, для старосвітських тем
У галасі сучасної музики.
Та ми нераз тихесенько ідем,
Забувши модні вибрики і крики,
В зелений ліс,—і ідилічний стрій
Вертаєм кобзі писаній своїй.

2.

Принаймні я. По-простому співати
Мій рідний гай мене з дитинства вчив.
І хоч нераз—признаюся—ставати
Я на котурни модній любив,
Але тепер, про лісовую хату
Складаючи немудро-щирий спів,
Я не Уайльда маю ідеалом,
А чумака, що варить кашу з салом.

3.

Читачу! Ти, вибагливий естет,
Не згоден із останніми рядками,
І слів моїх співучий пірует
Тобі здається грубими словами...
Та що-ж робить? Такий я вже поет:
На все дивлюся власними очами,
А не крізь світ позиченого шкла—
І в цьому зовсім не вбачаю зла.

4.

Облишмо жарти, що старим звичаєм
Я втиснув у кришталь своїх октав!
Вернімось знов широковійним гаєм,
В будинок мирний, по-над срібний став...
Стрівайте-но... Героя ми вже знаєм,
Та я його і досі не назвав.
Так я мене,—щоб довго не шукати,—
Назву мешканця лісової хати.

5.

Є в його й друзі: мрійні брехуни,
Мисливці, риболови і п'яниці...
Зате, як рідна мова, їм ясні
І сварка бурь, і крик нічної птиці,
І тиша водяної глибини
І лісові містичні таємниці.
Нераз під дубом, ввечері, Максим
Сидить між ними з келихом дзвінким.

6.

Шкварчить на шпичці традиційне сало,
І традиційно бреше дід Ігнат:
„Ех, скільки тут колись вовків бувало.
„Тепер-же й зайця треба пошукать!
„Минуло все, неначе дим пропало...
„Літ тому буде—як-би вам сказать?—
„Літ тому тридцять був случай зо мною:
„Зловив я вовка власною рукою!"

7.

Кружляє чарка, весело усім;
Під тихий гомін нічка пропливає,
І мій тезко під кожушком старим
Біля огню пізненько засипає...
Та незабаром галасом дзвінким
Воронячі його розбудять зграї.
Та півень десь далеко прокричить,—
І блисне сонце із-за верховіть.

8.

У літню спеку лугом похожає
Мисливець наш. Блакитне небо спить:
Нема йому початку ані краю,
І хмар його нікому не спинить!..
Бекас-баранчик у повітрі грає,
Чубата чайка скиглить і тремтить,
Струнке пахучі островки-копиці
На сонці сохнуть. Дальній став сріблиться.

9.

Там, на ставу, серед зелених трав,
Максим нераз на удлищі гнучкому
Виводив коропа чи щуку—й заглядав
У глибину спокійну і знайому;
Нераз він там і бурю зустрічав,—
Сваволю вітра й рокотання грому!
Чуткому серцю мила і блакить
І чорна хмара, що реве й шумить.

10.

Після грози весь світ немов умитий,
По очереті виграє роса,
І раді сонце теплеє зустріти
Натомлені громами небеса.
Гріх і людині сонцю не радіти,
Не розуміть, яка в йому краса,
І зміст який у буйному промінні,
Що позлотило хмари перемінні!

11.

В осінні дні по стомлених полях
Блукає він із довгоухим Томом.
Найкращий друг— рушниця, що в руках,
А степ для його є найліпшим домом...
Зустрівшися, мов той мандрівний птах,
З плугатарем чи сіячем знайомим,
Закурить з ним, згада минулі дні,
Забуті речі, згублені пісні...

12.

А то в гаю, в повітрі свіжомлистім
З Ігнатом він за слумками іде [1].
Глід і шепшина дорогим намистом
Хвилюються та грають де-не-де;
Том шелестить пожовклим, мокрим листом,—
І весь замре, як свіжий слід знайде...
І таємнича слумка стріпонеться,
І серце дивно защемить-заб'ється...

13.

Або піде над став, на перельот.
Милується на тишину, на вроду,
На села, що одбились в лоні вод...
Але до їх він не шукає броду
І до людей, скалічених істот,
Не плине через річку світловоду.
Живіть собі, вселенної царі,
Малі на старість, змолоду стари!

14.

Чи ні, не так. Трапляються хвилини,
Коли людина рветься до людей.
Так птах одбитий знов до гурту лине.
І туга-клекіт рветься із грудей
Мій приятель з підлісної хатини
Це знає й сам. Та він не раб ідей
Нав'язаних,—і поки до громади
Не кличе серце—самоті він радий.

15.

В далечені підводи гуркотять.
Пливуть човни. Гусей скликають діти.
Пригнали хлопці коней напувать,—
І коні злотом вечора облиті.
Як не забуть даремних мук-проклять?
Як жить у світі й світу не радіти?
Як можуть груди, де живе любов,
Не знать утіхи чистих молитов?

16.

По березі ідуть стрункі дівчата.
Одна між ними... Серденько, мовчи!
Тепер не час, тепер не час кохати,
Тепер не час і не тобі вночі
З солодким болем ждати-виглядати,
І завмирати, і горіть, ждучи...
—„Добривечір, дівчата"!..—і по всьому,
І без нудьги іде Максим до дому.

17.

Буває, правда, що кохання цвіт
Росквітне в серці в радісну хвилину,
І в другім серці знайде відповіт
В осінній день чи в нічку соловїну;
Той день, та нічка швидко пролетить:
Він піде в гору, а вона в долину,
І не заплаче ні вона, ні він,
Розбивши чару недопитих вин.

18.

Степи—поля! Безкрайні поривання,
Спокійні думи, чисті молитви
В мені збудило не людське кохання,
А тиха пісня вашої трави,
Шовкових уст прозорее шептання.
В натомленій, похилій голові,
Що ожива по чорних днях отрути,
Ваш шелест будить радощі забуті.

Олекса Слісаренко.

Нар. 1890 р.

Народився на Харківщині, в селянській сім'ї. Вчився в початковій сільській школі, а потім в сільсько-господарській (агрономичній чи хліборобській, як її називали) середній школі коло Харкова, при ст. Деркачі. Працював в ріжних місцях України то як агроном, то як агроном і преподаватель по школах сільсько-господарських. Писати почав з юнацьких літ, ще в хліборобській школі, друкуватись—з 1911-го року. Поезії його вміщувано майже у всіх українських журналах доби 1911—1922 років, надто з 1917-го року, в журналах «Шлях», «Л.-Н. В.», «Мистецтво», «Музаґет» та инших. Збірки поезій його—«На березі Кастальському» К. 1919 і «Поеми», К. 1923. О. Слісаренко належав довший час до школи символістів, був одним з активних апологетів її в трійці—Я. Савченко, Д. Загул, О. Слісаренко. В 1921-му році перейшов до панфутуристів.

Бібліографія.

I. **Твори Слісаренкові:** На березі Кастальському... (Збірн. поезій) К. 1919.—Черничка. Пошлю свою душу. Рабиня, поезії, «Музаґет», 1919, I-III.—Царівна останнього проґнози, поезії, «Мистецтво», V-VI (1919).—Поема зневаги. Прагнення. Закохання, поезії. «Альманах трьох», К. 1920.—Поеми, К. 1923. (Поезії свої містив О. Слісаренко вже від 1911 р. в «Л. Н. В.», в 1916-1917 р. р в «Проміні», далі по ріжних збірниках, найбільше в р. р. 1917-1919 в журналі «Шлях»).—

II. **Про О. Слісаренка й його твори:** *Зеров, Мик.* О. Слісаренко—На березі Кастальському, К. 1919, «Книгарь», ч. 25-26 (1919).—*Филипович, П.* О. Слісаренко—«На березі Кастальському», поезії, К. 1919. «Музаґет», 1919. I-III.—*Меженко-Іванів, Ю.* Можливости і обов'язки української поезії «Шлях», 1919, I.—*Хмара, М.* (Про поезії О. Слісаренка) «Буяння», 1921, I.—*Сонцвіт, В.* Шляхи мистецтва «Вир. Революції», Кат. 1921.—*Коряк, В.* Місто в українськ. поезії, стаття друга «Шл. Мистецтва.» 1921, II.—*Кулик, І. Ю.* На шляхах до пролетарського мистецтва, «Шл. Мистецтва» 1922, II.—

ПОСУХА.

Огняний змій пожер вохкі тумани,
Косою вбивчою нестигле жито косе.
Потріскалась земля,—ятряться чорні рани...

Гудуть у маревах молитви стоголосі—
То йдуть з корогвами збентежені селяне,
А вітер ні хитне засохле в полі просо...

Огняний змій полотна огнетканні
По травах розстиля і п'є жадібно роси,
І глушить на устах молитви покаянні.

А жито засиха... Давно посохло просо.
Чорніють пащами землі прокляті рани,
Коса-ж огняна косе, косе!

РАННІЙ СНІГ.

О, який розмах, розбіг! Білий сніг, ранній сніг!
Жовтий килим, шитий білим, на зів'ялих травах ліг.
Сплять у білій ніжній вовні легкі шепоти дібровні,
Срібномовні, тихокрилі, невимовні, як і сни.
Пелехата біла тиша ніжно, ніжно їх колише
І не дише—срібнорухи заворожує лісні.

Дума думку чорногрудий у сніговій шапці дуб.
Скільки білі сніжні милі заховали в полі згуб?
Скільки шовку жовтих ниток сон уткав у килим снігу,
Скільки в кризі мертвих квіток, скільки в ній сконало квіт?
Дума думку дуб дібровий, з жалем дивиться на кригу—
На чолі її блискучім розцвітає снігоцвіт.

ЛІТО.

I.

Люлі-люлі, сопілочко
З струнного комишу!
Свій пал в тонку стеблиночку
В задумі надишу!
В гірляндах хмарок зморених
Вечірній блиск тремтить...
В очах—глибинах зоряних
Ти дай втонуть на мить!
І хай тоді ніч цілую
Шумить річна трава,
Про тебе, мою милую,
Чарівнії слова!

II.

Як вип'є келихи червоні
Веселий ранок на зарі
І задзвенять чужосторонні,
Веселострунні гуслярі,
І нічка в стомленому гаї
Розілле сльози зблідних снів,
І шуми сонця поскликає
До напівсонних берегів;
Тоді, тоді в гнучкі осоки
Я літнім вітром пролечу
І у дзвіночки синьоокі
Трунків ігристих наточу

III

О, як душно, душно, душно!
Спить повітря непорушно,
Диха полум'ям земля...
І хоч ніч дощі росяні
Рясно сіє на поляні,
Вій сон літній не студя.
О, як душно, душно, душно!
Спить повітря непорушно,
Вітри стомлені десь сплять...
Ледве дишуть, мов не дишуть,
Дум заснулих не колишуть,
Серця пал не холодять!

ПОЕМА ЗНЕВАГИ.

I.

Важко травить
Катаральний
Шлунок історії
Каміння сучасности.

Стоголоси ревучі
Гукають життя
На бенкети,
А воно
Напихає шлунок
Гречаною кашою корисного.

Тисячі літ,
Як життя хорує
На хронічний закріп.

Хто вигадає
Таку рицину,
Од якої пронесло-б всесвіт?

Шаную всіх,
Хто не вірить сучасному,
Призирство моє
Сталости елеганських ціліндрів.

Питаю:
Хто здатен
Плюнути
Європейцю
В зарозумілу пику
Сміливим словом?

Слухайте,
Всі гайдуки
Європейської думки!

Ви довго тримали
Мене у полоні
Шовками свого безсилля.

А тепер я вільний.
Бійтесь
Моїх мотузків з кострицею!

II.

І сокира у мене,
І пилка
В руках, важких од м'язів,
Я витесую ощеп
Майбутньої хати.

О, колись
Покепкую над вами,
Як будете мерзнути ви
З малюнками
Чудесних двірців
У кишенях.

Марю я,
Дивлячись у майбутнє,
Що в лісах його,
На полянах святкових,
Виростає
Велика мітла,
Яка вимете все сміття,
Позолочене поетами.

Серце тріпоче моє
Передчуттям неминучого,
А ваші серця
Тремтять минаючим.

В руках моїх плуг,
Що воруше
Скиби стопудові,
А ви
Колупаєте чорнозем
Пальцями.

Мені жаль вас
О, сучасники!

III.

Грізно ударю
З гармати фантазії
По вашим шатрам
У долинах минулого

Клекотом орлім
Лякатиму
Ваші годовані душі.

І будете
Скиглити ви
Псами побитими,
Загнані в ґроти
Нужденних релігій.

Так
З глибини свого серця
Кодаю
Гостру зневагу
Вам,
О, сучасники!

Михайло Семенко.

Нар. 1892 р.

Народився 31 грудня 1892 року в с. Кибинцях, Миргородського повіту, на Полтавщині. Вчився в реальній школі і в Психо-неврологічному Інституті в Петербурзі. Підчас війни, по дорозі в Америку, застряв у Владивостоці й околицях, де пробув коло 3 років. Увесь революційний час (з 1916 р.) працював як журналіст з радянській пресі.

Бібліографія.

I. **Твори Семенкові**: «Prélude», лірика К. 1913.—«Дерзания», поезії. К. 1914.—Кверо-футуризм, поезопісні. К. 1914.—Дев'ять поем. К. 1918.—«П'єро задається», фраґменти. Поезій кн. І. К. 1918.—П'єро кохає, містерії. Поезій кн. ІІ. (Інтимні поезії), К. 1918.—«П'єро мертвопетлює», футурізи 1914-1918 р.р. Поезій кн. ІІІ. К. 1919.—«Blok notes», поезії кн. IV (поезії міста). К. 1919.—«В садах безрозних», сатурналії. Поезій кн. V. К. 1919.—«Ліліт» scénes pathétiques. К. 1919.—Тов. Сонце, ревфут—поема. «Мистецтво», І (1919) і окремо; К. 1919.—Весна, поезофільма. Мистецтво, ІІ (1919).—Степ, поезофільма. Мистецтво, ІІІ (1919).—Дві поезофільми (Весна. Степ). К. (1919).—«Гімни св. Терезі». В кн. «Альманах трьох». К. 1920.—Проміння погроз VIII кн. поезій (1919-1920). Х. 1921.—Поема повстання. «Шляхи Мистецтва», 1921, І.—Каблепоема за океан. «Шляхи Мистецтва», 1921, ІІ.—

II. **Про М. Семенка й його твори**: *У-ко*, *М.* Семенко—Prélude, лірика. К. 1913. «Л. Н. В.», 1913, VI.—*Чупринка*, *Гр.* Семенко—Prélude, лірика. К. 1913. «Укр. Хата», 1913, VI.—*Сріблянський*, *М.* Семенко—Prélude, лірика. К. 1913. «Укр. Хата», 1913, VII-VIII.—*Сріблянський*, *М.* Етюд про футуризм. (Про М. Семенка). «Укр. Хата», 1914, VI.—*Сріблянський*, *М.* Михайло Семенко—Кверофутуризм, поезопісні. К., 1914. «Укр. Хата», 1914, VI.—*Филипович*, *І.* Михайло Семенко—П'єро задається, поезії. К. 1918. «Книгарь», ч. 14 (1918).—*Савченко*, *Яків.* Михайло Семенко—П'єро задається. «Літерат.-критичний альманах», кн. І, К. 1918.—*Грушевський*, *О.* Мих. Семенко—П'єро задається, поезії. К. 1918. «Л. Н. В.», 1918, 10-11.—*Бурчак*, *А.* Мих. Семенко—П'єро кохає, поезії. К. 1918. «Книгарь», ч. 18. (1919).—*Филипович*, *І.* Мих. Семенко—Дев'ять поем. К. 1918. «Книгарь», ч. 18. (1919).—*Филипович*, *І.* Мих. Семенко—Дві поезофільми. К. (1919).—Тов. Сонце, ревфутпоема. К. (1919), «Книгарь», ч. 28, (1919).—*Коряк*, *В.* Тарарам (вражіння). (Про М. Семенка). Мистецтво, ІІ (1919).—*Ніковський*, *Ан.* М. Семенко. Vita nova, критичні нариси. К. 1919.—*Меженко-Іванов*, *Ю.* Можливости і обов'язки укр. поезії «Шлях» 1919, І.—*Вармійкирко.* (Про Семенкову «Поему повстання»), «Буяння», 1921, І.—*Сонцвіт. В.* Шляхи мистецтва «Вир революції». Кат. 1921.—*Зеров*, *М.* (Про Семенкову «Поему повстання»). В рец. на «Шляхи Мистецтва», 1921, І. «Голос Друку», 1921, І.—

Коряк, В. Футурізм український і польський. (Про футурізм і Мих. Семенка). «Жовтень», Харк. 1921.—*В.* Мих. Семенко—Проміння погроз, VIII кн. поезій. К. 1921. «Шляхи Мистецтва», 1921, I.—*Кулик, І. Ю.* Реалізм, футурізм, імпресіонізм. «Шляхи Мистецтва», 1921, I.—*Коряк, В.* Місто в українській поезії. Стаття 2-га. «Шл. Мистецтва», 1921, II.—*Коряк, В.* (Про М. Семенка). В ст. «Укр. л-ра за п'ять років пролетар. революції», «Вісти В. У. Ц. В. К.» 1922, ч. 251.—*Лейтес, А.* Панлиризм в укр. пролетарской поэзии. «Зори грядущего», X. 1922, I.—*Кулик, І. Ю.* На шляхах до пролетарського мистецтва «Шл. Мистецтва», 1922, II.—*Дорошкевич, Ол.* Українська літерат. підр. кн. К. 1923.—

ТОВ. СОНЦЕ.

(Ревфутпоема. Уривки).

Маніфест.

Розносить буря всесвітній пожар.
Хитаються будови, корчиться світ,
Там, де прийшли, вже немає хмар
І сходять червоні зорі над сутінками віт,
І блисне сліпуче сонце, і запалають міста і села,
І зворухнуться серця одверті у золотому огні.
Приходьте до нас, у кого обличчя веселі,
Хто життя не шкодує у червоній борні!
Темні сили рідіють. Заженем їх у нори!
Розіпнемо на стінах, хто коритись не міг!
Хай покриють всю землю червоні прапори—
Лише той веселий, хто світ переміг!

I

Схвилювалось синє море до дна,
Пішов галас по всій землі,
Хто каже, що надходе весна
І зашелестів молодий ліс.
Схвилювалося море до дна,
Пішли грюки по всій землі,
Цього року буде рання весна,
І вода затопить ліс.
Розітнеться підземний грюк,
Здійметься порох з ним,
Затріпоче мілійоном рук,
Загуркоче пеклом рим.
Розгойдає сліпучий крик,
Замигоче блідим огнем
І побачуть, що хтось уже зник,
І зажадають стальних поем.
Але стримать той гук ще не міг
Одноротий шалений вий,
І залоскоче над містом сміх.
І відгукнеться безжальне—бий!
Загуде із ночи,
Рявкне переляканим вибухом,
Місто витріщить очі,
Сколихнеться глибоко.
Обтягується червоним.
«Хай живе революція!»

ПЕРШЕ ТРАВНЯ.

(Уривок з поезофільми „Весна").

Принесуть весняні привіти
З далеких сел.
Роскажуть, як шумлять віти
Весело,—
Нам, залізним,
В куряву весняних улиць.
В пущу залізли,
Сонце перед натовпом око щулить—
Перебралися за чорну завісу,
Захопили незалюднений світ—
Принесіть-же нам гілочок із лісу,
Передайте від степу привіт!

Блиснуло сонце в куряву осліплих хат,
Зустрілось з загравами мійских пожеж—
На улицях незрівняне свято,
На улицях безмежний кортеж!
З плакатами і лоскутками!
Всі барви сьогодні в огні!
Цілий світ сьогодні з нами!
Сьогодні всі вороги в труні!
Вискочимо прудкими автомобілями!
Станемо на тротуарах уряд!
Забудемо, скільки терпіли ми!
Глянемо, як прапори горять!
Співом хитнеться місто,
Відгуком мідяних труб,
І розсипле небо намисто
І свій скарб загубить—
Сьогодні немає сліз,
Нічого сонцеві сушить,
Сьогодні свято скрізь,
І усміх землю здушив.
І відчує повітря галас,
І брук—ходу впевнених ніг.
Здивується: що за пригода сталась?
Ще так недавно був сніг!
Вийдемо в святкових строях!
Сьогодні—свято борні!
Сьогодні наша пісня—зброя!
Цілий світ сьогодні в огні!

СТЕП.

Поезофільма.

(Уривки).

....І пройшла чутка незрозуміла й чудна,
І схвилювала степи і ниви,
І була ніби буря натхненна й голосна,
Запахло громом без зливи,—
Понесло по степах друкарською фарбою,
Прокинувся в жилах Гонта,
А ну, лишень, показуй свій скарб—
Роспливлись салдати з фронта.

Спалахнули панські економії,
Загомоніли в дворах і улицях,
Заревли корови на чужій соломі,
І хутір ніяк не притулиться,—
І заплутали, і заморочили універсалами,
І жовтими, і блакитними,
Але прорівались—«скільки не писали ми!»—
З міста думки новітні.

І казали, що поріжуть степи,
Обмотають тремтячим дротом.
І землю, й небо крицею охопив,
Знищив повсякчасну турботу—
І казали, що поляжуть хліба в степу,
Виростуть несподівані опеньки,
Зійде на дзвіницю світовий сіпун—
І прийде на степи Семенко.

Перевозили важкі гармати
Невиданою валкою між нив,
Повисипав народ із хат,
Дивиться на чудернацьке диво,—
Все чужі й чужі по шляху,
І скільки зброї та коней,
Через усе село, степом, льоху,
Пищики, барабани, дзвони.

Лицарі далеких земель,
Силою гріховної волі—
Діти ланів і скель,
Замурзані, суворі, кволі,—
Самокатчики, кіннота й инші,
Насупленими, мовчазними лавами—
Гуркотіли й бряжчали серед тиші,
Похвалялись таємничим «слава».

Роспрягали на майданах коней,
Гомоніли незрозумілою мовою—
Сонце западало, однаково червоне,
І в повітрі ніби пахло кров'ю,—
Росташувались табором біля волости,
Напували й роскидали сіно,
Вечір підсмикувався від млости,
І пахло на улиці бензіном.

Замовкло у вечірнім селі,
Заржали чужі коні в клунях,

Місяць здивовано приліг,
Дим між садками суне—
Поросходились по присмирілих хатах,
Пороздягались і просили вечері,
Цілу ніч над селом розстелявся жах,
Лише ранок затривоженність стер.

Вранці бігали зацікавлені діти,
З гори спускаються все нові й нові,
Ще довго буде по шляху куріти—
Порвали міст на 130-ій верстві,
Обходом переходять коло повітового міста,
Поволі котяться по курній стовповій,
У вечері пороспрягають і сядуть їсти,
А передні десь уже провадять бій.

Може, три дні повзли німці по селах,
Обганяли вершники й авто,
Чудернацькі люльки, сердиті й невеселі,
І, може, з них не радий ніхто,—
Але зникли, пройшли, нарешті,
Росклеїли жовто-блакитний універсал,
Просіяли обіцянки через решето...
Подивимось, що буде далі.

Звикається—закони, влада,
Але шкода вибореного в крові,
Незрозуміла й жорстока зрада
І до стіни знову привів,—
Сидять біля волости діди,
Смокчуть люльки, водять по землі ціпками,
Дивляться по шляху на глибокі сліди
Замисленими, обдуреними свідками.

VIII.

Пішли знову на Київ,
Заворушились степовики,
З більшовицькими гаслами, за знайому мрію,
А на зустріч фабричні гудки,—
Хвилюється червоний степ;
По степах революція.
І притаїлось високе небо,
Знов молот і плуг зіллються.

Вкриється степ залізними будовами,
Перетягнеться дротом на стовпах,
Ех, заживем по-новому ми!
А доки що—хай бабахка,—
Виженем, виріжем без жалю,
Червоний стяг у селі,
Приходь і небо проти нас змалюй,
Щоб мати образ землі.

Заблищать на степу дахи залізні,
Заскавучить, заграє машина,
Сітка вкриє розмальовано грізно,
Степ—старий—родючий—нічий,—
Сонце заходе, кінчає друга зміна,
Спів степом тисячі ротів,
Прислухається степ до трудового гімну,
І відчуває, чому віками радів.

Умерло степу дідівське й звичне,
Діди старі доживають у кутках,
Прийшло нове, сподіване й недокличне,
Росташувалось в здивованих свідках—
Збірайтесь, гуртуйтесь сільськими комунами,
Крайте землю і кладіть зерно,
Дзвенить степ людськими лунами,
Пішла работа знов.

Попливуть ліси широкими ріками,
Запахне бензіном серед степів,
Витисне паровоз метальовий крик
У відповідь на заклики молодих слів,—
Радіо—думка обкрутить землю
Спільним змаганням мети,
І завоює людина небесну стелю
І скаже сонцеві:—світи!

Так поєднаються нитками спільними
Степи і високі гори,
Зсохнуться нарости звільна,
І заквітне земля квітами спор,—
І заллють пустелі піски
Океану солоні хвилі—
Сучасний,—байдужність—кинь
Для майбутнього на старого могилі!

Гнат Михайличенко.

1892—1919.

Гнат Михайличенко народився 27 вересня 1892 р. в м. Миропіллі на Курщині, в селянській сім'ї. Початкову освіту здобув у рідним містечку в 2-х класовій школі, яку закінчив 1907 року, потім вступив до Курської фельдшерської школи. Тут пробув він до 1909 року, а далі вступив до середньої сільсько-господарської школи в Деркачах, поблизу Харкова, але й деркачівської школи Михайличенкові скінчити не довелося: його виключено з четвертого класу школи за бунтарство, за революційність Після того подався Михайличенко до Москви для закінчення агрономичної освіти, де разом з тим відвідував і народній університет ім. Шанявського. Коли роспочалась війна (1914 р.), Михайличенка по мобілізації забрано до війська, та скоро він покинув армію, оселився нелегально в м. Харкові, де й працював чимало над самоосвітою. Революційна робота, що нею був захоплений Михайличенко і в якій приймав найдіяльнішу участь, як представник лівих течій української партії соціялістів-революціонерів, ставить його на відповідальну посаду народнього комісара Української Соціялістичної Радянської Республіки. Політична робота, якій Михайличенко віддавав усі свої сили, в досить значній мірі шкодила розвиткові літературного хисту його. Невелику кількість своїх новель видрукував він у одеському альманахові «Червоний Вінок», в журналах «Музаґет» та «Мистецтво». Михайличенко особливо багато писав, залишившись у Київі після виїзду Радянського Уряду, але більшість його творів згинула підчас передсмертного арешту.

Помер Михайличенко в Київі в грудні (21/XI ст. ст.) 1919 року, закатований денікінцями.

Псевдонім Г. Михайличенка—Ігнатій Михайлич.

Бібліографія.

I. **Твори Михайличенкові**: Місто, шкіц, «Мистецтво», I (1919).—Повія, повела, «Мистецтво», II (1919).—Крик (шкіц). Старчиха, новела, «Мистецтво», III (1919).—Чуже свічадо, новела, «Музаґет», 1919. I-III.—Погроза невідомого, опов. Зшитки боротьби, альманах. К. 1920.—Блакитний роман, «Шляхи Мистецтва», 1921, I і окремо: X. 1921—Дівча. Дівчина. Поцілунок. Непарна рукавичка. Повія. Маленька Докійка. Огонь моїх очей. В розстанні—новела «Шляхи Мистецтва», 1921, II.—Новелі—Харк. 1922. (Друков.) перед тим в «Шляхах Мистецтва», 1921, II)—На річці Мереженій. Забив,—новелі, «Шл. Мистецтва, 1922, I —«Коли квітнуть айстри», непроспівана пісня—новела. «Зацвіла моя люба», новела «Зори грядущего», 1922, II.

II. **Про Михайличенка Г. й його твори**: Гнат Михайличенко (Ігнатій Михайлич). нар. 27/IX, 1892, пом. 21/XI, 1919. некролог. «Книгарь», ч. 28 (1919).—*Вармійкирко* (Про Михайличенків «Блакитний роман». «Буяння», 1921, I. *Сонцвіт, В.* «Шляхи Мистецтва», «Вир. Революції», кат. 1921,—*Зеров, М.* (Про Михайличенків «Блакитний роман», В рец. на «Шл. Мис-

тецтва» 1921, I, «Голос Друку», 1921, I.—*Йогансен, М.* Еротизм в новій українській поезії («Онан» Поліщука, «Блакитний роман» Гн. Михайличенка) «Жовтень», Харк. 1921.—*Гадзінський, Волод.* Символіка «Блакитного роману» (Гн. Михайличенка) «Шляхи Мистецтва», 1921, II.—*Коряк В.* Місто в укр. поезії. Стаття 2-га «Шляхи Мистецтва» 1921, II.—*Коряк, В.* Мотиви соціяльної боротьби в сучасній кур. літ.—рі. «Книга», 1923, I.

МІСТО.

(Шкіц).

Кохаю тебе, велике камінне місто!

Весь шал і запал моєї юнацької криштальової любови безоглядно віддав я тобі, стихіє міста.

Ось прагну обняти палко тебе, упитись твоїми контрастами, забутись у вирові твого життя, що невпинно клекоче, як каламутний бурун оскаженілих вод, що несподівано виносить на недосяжну височінь і неощадно трощить в тріски, як розбурхане море свої кораблі.

Ось хочу я розіп'ятися останнім своїм поцілунком над твоїм велетенськимко машником, щоб зрозуміти його, влити отруту людського розумування і примусити тебе перескочити через себе, оголений, смердячий, запашний, пишний, але вічно напружений, зденервований вавілон сучасности.

Як-би хотів я пережити всі дрібниці твоєї надприродньої дізгармонії, перейти з самих верхів аж до чорних незримих глибин твого лабіринту, щоб охопити твоє божевілля, щоб стати тобою, мій вистражданий, укоханий, одвічний шукачу!

Ось дивлюся жагуче на тебе, як на свого улюбленця, дивлюся весь час не переставаючи, не маючи змоги відірвати свого зачарованого погляду від твоїх велетенських кам'яниць, від блискучих ресторацій, фойє театрів, від метушливих вулиць з сірими натовпами людей, від брудних задвірків, обшарпаних хлопчаків, старців і старчих, таємничих бульварів, занедбаних, незадоволених, консервативних церков, зґвалтованих вокзалів і пристанів, похмурих комашників—заводів-глитаїв, від робітниць і робітників, панянок і панів...

Стежу за тобою з одвічно напруженими нервами, не можу залишитись без тебе, відбиваю в собі всі найменші зміни твого життя.

Кохаю тебе, велике камінне місто!

Поважне і сиве, як старий дідуган, місто, здавалося, застигло в тьмі морозної зімової ночі.

Коли з ясно освітлених театрів і кав'ярнів зникали останні постаті людей і погасали вогні в останніх вікнах, будівлі міста починали жити. Вони сходились, радились і наводили порядки у себе в місті. На розі великих вулиць дві кам'яниці, пишаючись під білим сніговим серпанком, розповідали одна одній про події минулого дня у людей. Товстий будинок-банк, проходячи мимо, ввічливо їм уклонився, доторкнувшись до свого блискучого білого циліндру, але призирливо відвернувся від поганенької, старенької хатки, що, простягши руку, жебрачила на вулиці. Віла-дача вкупі з палацом графа пронеслись верхи на мійському манежі за місто, а церковця, побачивши їх, молитовно зашепотіла і прискорено захрестилась. Будівлі околиць здебільшого нудьгували, иноді палили люльки, пускаючи з своїх димарів поганенький дим та спльовуючи в бік. Заводи й фабрики, вп-

тягши вгору свої руки-димарі, загрожували кулаками чорному північному небосхилові, иноді посилаючи йому голосні прокльони.

Місто жило своїм особливим, інтензивним життям, а коли на світанку починали ворушитись люде, кожен з будинків знову ставав на своє місце і німів.

І ніхто з людей не знав про це життя міста,—таке значне і повне змісту. А через те, що не знав, не розумів міста, не закохувався у нього.

В руїнах місто?!

Велич їх непереможно вабить тебе...

З божевільними палаючими очима біжу я по зруйнованих вулицях, спотикаючись на зламах каміння, гарячково перестрибую через трупи й зволоки, забігаю в розбиті, запорохнявілі й порожні будинки без шиб у вікнах, з висадженими дверима. поламаними меблями і розграбованими, розкиданими речами... Радісно свищу собакам, що обгризають щось на смітниках бувших мійських скверів.

Був грохіт, тремтіння, зойк і жах. На брукові розсипалась суха, сіро-вапниста кров міста, на тротуарах брязчали шклянні сльози вікон-очей.

Я святкую свою перемогу над собою й над містом.

— Ти, одвічний глитаю, людожере, не будеш більше вливати отруту в мій мозок, не будеш знесилювати мене своїми контрастами, висмоктувати кров, затьмарувати памороки...

— Твої гноми—трамваї—лежать побиті, твої нерви—дроти—порвані, вода не циркулює по водогонах, пащі фабрик і заводів роздерті, труби повалені, машини попсовані, твій сатанський апарат зруйнований...

— Ти мертвий, ти руїна!!

Дряпаючись по камінням, я зібрався на хаотичну купу зломів велетня-будинку і голосно вигукнув вислів свого вдоволення, загрожуючи комусь в просторінь міцно стиснутим кулаком.

Наді мною розіп'ялось блакитне небо, тепле й ласкаве, і луна ойкала в порожніх вулицях.

— Ти бачиш, одвічне,—звернувсь я до неба:—перед тобою руїни! Ми перемогли місто! Святкуй зі мною нашу перемогу! Тепер ми можемо будувати своє життя вільне від отрути міста!

Я не міг угамувати своєї буйної радости, і вона невпинно несла мене вихром вздовж порожніх зруйнованих вулиць. Я не міг одірватись від великих руїн, я не міг зрозуміти їх, я жагуче ненавидів їх, ненавидів місто. Моя викохана ненависть вибухла водоспадом, я вже не боявся міста, я упивався насолодою руїн свого ворога.

Ноги мені підламувались від утоми, кров стугоніла в висках, а я все носився, як вітер, по великих мертвих руїнах.

Наді мною спустилась ніч, темні вулиці-рівчаки лякали мене своїми довічними таємницями, верхівлі кам'яниць губилися десь вгорі і зливались з чорним небосхилом.

Я відчув, як поволі охопив мене одчай, і свідомість того, що я не можу облишити міста, що умру я без нього, запалювала мій мозок огнем божевілля.

Над ранок я вже не міг ходити і повзав від одної до другої зруйнованої будівлі, і всі сльози роспуки були вже виплакані.

Я умірав разом з смертю міста, разом з тихим заходом дня. Я зібрався на самий високий пункт, що панував над околицями, і погасаючими очима впився в зруйноване місто.

Мій мозок уже туманів, мій останній оддих глузливо підхопив отруйний вітер руїн і мої останні слова прошепотів я нечутно:

— Кохаю тебе, велике камінне місто...

ДІВЧА.

Я вийшов на вулицю.

Гамір міста охопив мене, заволодів моєю душою, не залишаючи місця для аби-чого иншого, крім гнітючої туги й самотности. Безупинно минали мене, вспішали кудись люде, чужі, ворожі... І, може, теж самотні.

Ранній осінній мороз в листопаді щипав за ніс і щоки. Підсушив тротуари і відморозив усі калюжі на вулиці. Від цього гамір здавався сухим, злим і занадто дужим.

На тротуарі топталось мале дівча. Обличчя їй посиніло, а пальці рук закоцюбіли. Воно вигукувало:

— Купіть шнурків для ботінок! Купіть шнурків для ботінок!.. і крізь її вигуки чулися сльози. Сльози звіряти, що вдається до плачу від холоду й голоду. Що вдається до плачу від невдачі і злости на провинних в ній. На всіх, що безупинно, байдуже минають його, не зважаючи на голосні вигуки. Тепло убраних і не голодних.

— Купіть шнурків для ботінок! Дешево, дешево! Купіть шнурків для ботінок!..—

На голові у дівчати була пов'язана велика притерта руда хустка, а на плечах довга, мабуть, материна кохта, з котрої звідусюди стирчало сіре клоччя. Панчохи з діряччям і благенькі пантофлі не захищали від холоду ніг. Дівча все топталося і підстрибувало, аби зогрітися й не закоцюбіти.

— Купіть шнурків для ботінок! Купіть!.. дешево!...—

Мені иноді кортить висадити все місто в повітря і зруйнувати роскішні палаци...

А обшарпане дівча все підстрибує з нікому непотрібними „шнурками для ботінок“ на холоді і кричить про них від голоду, аби заглушити його.

Тротуаром йшли ситі й задоволені, задоволені й ситі. Ось пройшов пан з товстою бичачою шиєю. А з ним висока, тонка пані, як цяцька.

Я пішов за ними. Я не міг не піти.

Я не міг відірвати свого погляду від брижів червоної шиї, і в середині мене щось клекотіло.

Мені кортіло зробити щось таке, від чого-б та гладка шия більше не хиталися, як холодець. Кортіло так злякати паню-цяцьку, щоб вона перестала бути собою.

— Купіть! купіть шнурків для ботінок! Дешево...

Щоб дівча... щоб пані... щоб купила... Я міцно стис ще в кишені руку в кулак. Вигнувся, як шакал, і... стрибнувши на товстого пана, почав його бити.

Коли мене вели до поліційного участку, я ще чув:

— Купіть шнурків для ботінок! Купіть шнурків для ботінок...

Григорій Косинка.

(Стрілець)

Нар. 1899 р.

Народився 17 листопаду 1899 року. Змалку робив поденно по панських економіях (Гусачівські та Григорівські лани), а коли трохи підріс і вивчився читати, то батько його, робітник Григорівської цукроварні, і його поставив на свою стежку: дві зими він був робітником на цукроварні. Пізніше-ж, здається, року 1914-го, він рушив із свого села (Щербанівка, Київського повіту) до Києва шукати долі... збірався чистити панам черевики або дворником зробитись, але випадково знайшов посаду регістратора у повітовому земстві, почав самотужки вчитись, одвідувати так звані «гімназіяльні курси» і скінчив 6 класів гімназії...

Багато читав, любив Горького, Винниченка, сам иноді дряпав оповідання, але палив їх, бо думав і думає зараз: коли не можеш дати у творчости силу, рівну найкращим художникам слова,—не жуй паперу!...

Перше своє оповідання «На буряки» видрукував у газеті «Боротьба» за 1919 рік.

Року 1922-го в-во «Слово» у Київі видрукувало його першу книжку оповідань (дрібних) «На золотих богів». (З автобіографії).

Бібліографія.

І. Твори Косинчини: Під брамою собору. Мент. За земельку, оповідання. «Гроно», 1920,—«На золотих богів», дрібні оповідання. К. 1922.—На буряки, опов. «Слово», декламатор, К. 1923.—Заквітчаний сон, опов. «Нова Громада» «Правобережний кооператор» К. 1923, ч. 1-2.

ІІ. Про Косинку й його твори: *Коряк, В.* Мотиви соціяльної боротьби в сучасній укр. л.-рі. „Книга", 1923, І.—Наші молоді письменники: Григорій Косинка, «Нова Громада» «Правоб. Кооператор» К. 1923, ч. 1—2.

НА ЗОЛОТИХ БОГІВ.

Уже третій день, як ревуть гарматні бої над околицями Медвина; гукає-сміється ворожа артилерія, а за кожним її гуком піднімаються до неба кріваво-червоні стежки полум'я з селянських осель... .

Горить село.

А недалеко, на Гордієнкових горбах, кипить жорстокий бій: старе й мале вийшло з села на зустріч непроханому ворогу...

Б'ється червона селянська воля, умірає на своїх осьмушках та обніжках, але боронить тілами, кров'ю свої оселі од армії золотих богів.

Клекотить бій, гарячий, червоною кріцею вмитий.

— А наші?! Глянь, Параско, Чубатенко: „за мною, вперед!“
— Та-та-та!..—залопотів крилами смерти кулемет, а з рову:
— Ура, слав-а-а!
— Хлопці, ріж і бий!
— Дай кулемета! Сенька!

І летить... Чуб, як грива на вороному коню, розчісується на-льоту вітром, в очах гартується залізо з кров'ю і—смага з піни на губах припала пилом, чорніє... летить соняшною курявою Сенька кулеметчик і—строчить умілою рукою по ворожих лавах...

А бій кипить... Ось уже пішли до бою з вилами, сокирами, а ворог—стіною-муром налягає, щоб розбить селянські ряди...

Чорна короговка майнула на Козацькому шляху...
— З батареї б'ють!..
— З вилками, на шлях!

Сіра курява пронизалась свистом куль, упала чорним шаром на обличчя людські...

— Прикладом гада!

Затремтіла під сонцем, стеблом зомліла гречка-похитнулись назад...

— Ай!

Креше полум'я, іскриться, і в диму, як чорні примари, мріють над селом тополі, попелом припалі, жовта, язиката змія блискавкою прорізала дим і...

— Цю-у-у-й—цюв-уй...—співають кулі, і рветься пил горбами...
— Юшковці одходять і... куль немає... і...

Страшно, рішуче гукнув тоді до селян Чубатенко: „за погорілі наші хати, за кров братів і волю нашу—вперед“!...

Якась невідома сила ревнула по-звіриному з грудей селянських, підняла степом помсту і—пішли: окропили білу гречку з медами гарячою кров'ю, поцілували в-останнє горби і...

Сонце здивоване стало: похитнулись вороги!

— Слава, слава!—покотилась луна ярками та долинами.
— Чубатенка нема...

І тінь хрестом лягла на гречці...

— Цю-у-уй—цюв-уй...—співають кулі, і рветься пил горбами...
— Гей, хлопці, пшеницею до шляху: ворог нас обходить!

І побігли бойовики до шляху. А за ними Сенька-кулеметчик: вискочив на шпиль, стрічку нову в кулемет заклав, а тоді...

— Ой, хто-ж оце так здорово вціляє?...

Упав коло кулемета. Червона кров Сеньки полилась на потолочену пшеницю і гаряча-гаряча збігала стеблом на суху землю...

———

Заплакали села... Уже не чути, як гукає гармата: далеко-далеко одступило військо золотих богів, і на місці гарячих боїв селянської волі лишилась чорна руїна, полита сльозами, як дощем...

І тоді: озолотило сонце похмурі хмари на заході і втопило червону багряницю, як той сум у ставу, та й прослало над пожарищем... дивіться...

Чорна, обсмалена соха в клуні розп'ялась над кроквами, як мати над дітьми, а коло погреба, он там, де танцюють золоті стрілки сонця, хтось заломив руки і з мукою тихо-тихо чи до неба, чи до себе:

— В ногах лазила, цілувала руки, чоботи... Батьки рідні, не паліть... осінь іде... ні-ж—люде, так—ні-і...

Цілі улиці викошено огнем-косою. Чорні, поваляні хати, щербаті повітки і—все віками дбане добро, а в попелі—тліє горе матері...

— На Гордієнкових горбах... Сини в бою за волю лягли?

Хто зрозуміє їх вічне горе-журбу, хто загляне в їх зотлілі душі?...

Тільки вітер рве присмажений пісок з попілом і кидає на стару драну свиту: кидає, прислухається.

У старій, драній свиті стала серед двору мати Сеньки-кулеметчика:

— Згоріла. Троє малих дітей, як мишенят... І старшого вбито...

— Стоїть пшениця потолочена, серпа просить, а вони кров'ю поливають...

Ой, у полі жито—копитами збито...

— Хі-хі!

— Дочко, Парасю,—бачиш—під обніжком Сенька з кулеметом?

— О, зараз з нами, тільки в-ночі, як голуб коло клуні пролетить: „мамо, мамо“!

... Копитами збито жито...

— Почорнів, як головешка... А такий хороший, молодий... Ге ти, Параско, моя невістка?

— Пшеницю будем жать, як золото снопи класти, бо горобці п'ють. Як золото снопи класти...

Через лісу слухала сива тінь діда Андрія, слухала—плакала:

— Стерялась бідна з журби... Як чайка, б'ється грудьми... О, знов:

Ой, не зорі з неба: горе!

Обхопила руками обгорілий стовп у воротях і страшно, нелюдським голосом заспівала коло дітей:

Ой, голуб ти сивенький,
Ой, скажи-скажи ти мені,
Де мій син молоденький?...

І замовкла, заніміла.

Легко повіяв вітер, далі притих, послухав горе-журбу матері і, здавалось, сам заплакав над потолоченою кіньми пшеницею...

В ХАТІ ШТУРМИ.

Наддніпрянське вкрилось, як і инші села, густими осінніми туманами.

Хати, здається, мов п'явки вп'ялися в мокру землю і стоять такі зажурені-зажурені та дощем-негодою прибиті...

Січе осіння мряка, оббиває вітер необставлені хати—хазяйство сільської голоти, бо...

— Гнила зіма впала цього року—то підмерзає, то ростає... не вспіла промайнуть Покрова, як забіліло поле.

— О, даються в знаки такі зіми голоті: захарчує картопля—світу не радий!

— А втім, злидні...

Тільки-но ви до хати, як напівгола дітвора шарахнулась на піч, і з-за комина на вас визирають злякані бліді обличчя дітей.

— А бліді, мабуть, не од сала?

В хаті Штурми крім буряків, картоплі та капусти немає нічого. Бідний.

Далі ваше око впало з печі на піл—просто спустилось вмісті з білявенькою дівчинкою, котра видавлює з вікна воду. На полу, під жердкою, стоїть ковганка: в неї стікає дощова вода з стелі.

Так помалу, тихо: кап-кап-кап.

У вікнах онучі—шибки побиті. А діти лічать краплинки—веселі, сміються; вічне горе не поклало ще на їхні молоді душі печаті суму, журби.

— Саша, дивись, раз, два... О, зараз не капа—дзюрчить!

— Химко, чого це воно дзюрчить?

— Мені холод-н-оо,—плаче Сашко.

Химка, білявенька дівчинка, заспокоює:

— Дзюрчить? Нічого, Саша, батько залагодять дірку... холодно—нехай протопимо грубу...

До хати ввійшла бліда, довгообраза жінка.

— Ось і мати; а ти плакав, дурень...

З-за коміна почувся якийсь пискливий голос.

— Я істи хо-чу-у... Не дають їсти... лежу...

Господе! подай їй, Химко, картоплю!

— Давала—не хоче: вона, мабуть, мамо, хвора, бо така гаряча гаряча.

Мати журливо-безнадійно глянула на образи.

— За що ми мучимось?

— Багаті самогоном заливаються, а ми з голоду пухнемо... Голий грабить, палить: хай грабить!...

Рішуче підвелась:

— Уляся, дочка моя хороша! Що в тебе болить, голубко...

Не доказала і залилась дрібними, як горох, сльозами... Діти й собі зайшлися плакати.

Химка зціпила рученята, схилилась на стіл і гірко заплакала; Сашко-ж злякано поглядав то на матір, то на покуття, на образ св. Миколи, уквітчаного польовими васильками, і—хлипав. А Уляся з гарячки шептала: „картопля... надоїло... всігда картопля“..

— Дядько Корній ідуть.

Чого це він з роботи?...

Стукнули двері:

— Драстуйте! Плачете: воно всігда так—біда біду кличе... Там на пасбурах з Михайлом нещастя, тут Уляся...

— В больниці?!

...Штурмі на цукроварні одбило пальці.

Закам‘яніли постаті на стінах; в хаті запанувала тиша і жах, і тільки знадвору було чути, як шумів дощ і трясло вітром шибки. Вічне горе просилось в сем‘ю Штурми...

Василь Еллан.

(Блакитний).

1893 — 1925.

Народився в селі, на Чернігівщині, в попівській сім'ї. Вчився спочатку в сільській школі, далі — в бурсі, в духовній семінарії в Чернігові і в Київському Комерційному Інституті. Ще в школі захоплюється Еллан соціялістичними ідеями, а в момент революції 1917 року він уже член УПСР. В революційній бурі 1917 — 1920 р.р. Еллан зайняв позицію без міри відданого робітництву борця і вкупі з ближчими своїми товаришами (Шумським, Михайличенком і т. ин.) одколовся від УПСР зразу, як тільки переконався в націоналістично-куржуазній політиці її. Новоутворена ними група боротьбистів провадила революційну роботу на Україні в 1918-1919 р.р., а після ліквідації денікинщини, заходами Еллана і тих-же його товаришів з'єдналася і злилася з КП(б)У. З того часу Еллан-Блакитний висувається партією і радвладою на відповідальні посади. У 1920 році він член ЦК КП(б)У, далі член ВУЦВК, член ЦВК РСФРР. Опріч державно-партійної роботи Еллан з усією енергією віддається громадським та культурно-літературним справам. У тому-ж 1920 році він організує газету «Вісти ВУЦВК» і лишається редактором її до самої смерти, року 1923 він утворює літературну організацію «Гарт» і вкупі з тим робить почин організації робсількорів. В той-же час не кидає він і праці письменника, друкуючи поезії (від 1918 року), оповідання, байки, сатири. Перевтомлений роботою, змучений тяжкою хворобою серця Еллан-Блакитний захворів ще в 1924 році, хоч і не кидав своєї роботи. Помер він у 1925 році 4 грудня.

Бібліографія.

I. **Твори Елланові:** Море. Спека, мініятюри. «Мистецтво», II (1919).— Ударом зрушив комунар. Intermezzo. Україні,—поезії «Черв. Вінок», Од. 1919.—Удари молота і серця, зб. поезій. К. (1920).—Електра, фраґменти з радіо-поеми. «Шл. Мистецтва», 1921, I.—Лист, поезії. «Шл. Мистецтва», 1922, II.—Неп, діялоги. X. 1923.—Ранок, поезія. «Шл. Мистецтва», V (1923).—

II. **Про В. Еллана й його твори:** *Якубський, Б.* «Червоний вінок». Од. 1919. «Книгарь», 1919, ч. 27.—*Вармійкирко.* (Про «Електру» Вас. Еллана). «Буяння», 1921. I.—*Сонцвіт, В* «Шляхи Мистецтва». «Вир революції», Кат. 1921.—*Терещенко, М.* Вас. Еллан—Удари молота і серця. К. 1920. «Голос друку», X. 1921.—*Кулик, І. Ю.* Реалізм, футурізм, імпресіонізм. «Шл. Мистецтва», 1921, I.—*Яловий, М.* Вас. Еллан—«Удари молота і серця» (Збірн. поезій). К. 1920. «Шл. Мистецтва», 1921, I.—*Коряк, В.* Місто в укр. поезії, стаття 2-га. «Шл. Мистецтва», 1921, II.—*Лейтес, А.* Панлиризм в укр. пролетарской поэзии. «Зори грядущего», X. 1922, I.—*Кулик, І. Ю.* На шляхах до пролетарського мистецтва. «Шл. Мистецтва», 1922, II.—*Коряк, В.* Шість і шість. X. 1923.—

---

* * *

Удари молота і серця—
і перебої... і провал...
Але ізнову розіллється
Вогнем гартований хорал:
— Муром затято обрій—
— Вдарьте з розгону: р-раз...

Ми—тільки перші хоробрі,
Мілійон підпирає нас.
Ми тільки крешемо іскри,
Спалахують мільярди „Ми".
Разпанахають ковані вістря
Стару запону пітьми

ЧЕРВОНІ ЗОРІ.

Ударом зрушив комунар
Бетонно-світові підпори.
І над розвіянністю хмар
—Червоні зорі...
— Зорі!

Промерзло згадує Париж
Про дні кривавого терору.—
І гільотини гострий ніж
— В тумані близько...Скоро...Скоро..

— О, нестерпимо-гострий зір—
О, меч мадони комунара!
Конає в корчах всесвіт-вир
В чеканні блискавки—удара.

Гуркоче грім: весняний день,
День перший юно-сонця травня.
З долин, з узлісь—бурун пісень,—
— Розливно кров збудилась давня.

Криваві квіти—прапори.
Червоно-бунтовливо море,
— А у горі.
— Червоні зорі.
Зорі!

КАНОНАДА.

Хтось холодний, хтось недобрий
Гримнув здалеку з гармат:
Засвітив огнями обрій.
— Бонапарт? Айхорн? Марат?..

Глухо охнули гармати.
Місто злякане,—мовчиш?
— Не минути болю- страти—
— Блискавки—як ніж!

Чорні вулиці—порожні.
Хтось під мурами—як миш.
Ворог? Зрада? Подорожній?
Тінь чи привид?... Тиша.

НАД ТРУПОМ МУРАМИ ЗАБИТИХ.

Париж і Лондон... Вашингтон...
— Льохи, де скніють динаміти.
— Тримайся, залізобетон!
Ми будем бити, бити, бити,
Аж поки бахнуть динаміти,
І зацвіте блакитний сон
Над трупом мурами забитих...
Версаль... Женева... Вашингтон...
— Над Воскресінням мертві плити.

ЕЛЕКТРА.

Фрагменти з радіо-поеми.

ЗАСПІВ.

Радіо-серцеві струни
Ловлять хвилі—привіти
—Центральної станції—Комуни
Міжпланетні приливні звіти:
Справляє неповторне свято
Кров'ю омита Зоря—
—В тисячолітніх сонцевих морях
Заряжений акумулятор.
— Слухайте:—говорить Земля,
— Вибухом сили сп'яніла планета...
—Ніжно іскрять апарати Кремля
На словах маніфеста—декрета:
Хутчій-росплітайте чутливі дроти:
— Іскри плещуть в пітьмі.
Переплітайте: я, вони, ти—
В одне нерозривне, напружене: Ми!

І.

З фронту на фронт—перекатами
(Маршу прискорений крок...)
Салдати, хвилі салдатів

Під знаком червоних зірок:
— Лицарі Червоного Світу,
— Іскри Радіо—Звіту.
II.
Прапори над закляклим трупом
— Крилом голубиним—
Співають рубіни
Поцілунків крижаних заціплених
губ.
Трупи.
Трупи.
Люде.
Блиски в незрячих очах.
Рубіни закушених губ...
Прощайте!
Прощай!
Терпкий одчай
Клином нестерпним в груди.
Простяглись милосердні руки
Над долиною штурмів...
Зароїлися іскри—згуки,
Облягли жалібною габою
Поле бою.
Розливними маршами мідяних сурм
Плине потоками сила

Зриває,
Зливає,
Зносить орлиними крилами
На верховини.
Сімфоній
Тужливим потопом стерть
Зойки агоній,
Смерть...
Прокляття мурам!
— Фанфари:
Атака!
Штурм!
III.
Колчак і Денікин, Петлюра, Юдені...
S. *O. S.*

— *S. O. S!*..

Нервовий, схвильований міх
Роздмухує іскри—в куточки небес.
Рівніше й рівніше дих
Червоних легенів.
IV
Килим, кав'ярня, паша,
Реве голодний ішак,
Шумить майдан,
Мула творить намаз...
А бризки радіо—в туман
Твердять: Кавказ.
Кавказ
Кавказ...
— І над горами—блиск
— Одсвіт червоних іскор:
Залив прилив спокійний схід,
Рванув напружений порив—
(Так дісонуючи)—привіт
П'ятипромінних злив.
V
Локомотиви—йоржистим хропотом
Іржа—струпом рани.
Бур'ян:
— Поля.
Виснагла постом
Земля
Спрагно хрипне:
Р-о-б-о-т-и.
— Час!
Неділі, суботи
— Везувій електрики.
Енергії плин:
— Мільйони насичених розмахом
рук,
Зуби машин
Навалились із кректом—
Зварюють крицею напружений рух.
Глибше, глибше ніж,
До приску,
Врізайте плуг,
Вганяйте леміш,
Шаленійте рухом!
Іскор
З тюрбин
Хлеще плин,
Зводить дух
Землі
До глибин.
Клубами диму хмарами
Ух-х
Засмальцований димар
Роздмухує
Рух.
Парами
Чітко
Вступаючи трійками, чвірками,
Сотень чечіткою
Тисячів перебоями—
— Молоти, молоти, вдари
Прибоєм
Мільйонів пружинястих рук!
VI
Центральної станції
Уперто звикле:
— Виклик—

Америка, Італія, Франція.
Америка... Італія... Франція...
Через Ганг—
Англія...
Англія...
Англія...
темній, вохкій атмосфері
— Міріядам іскор—
— Смерть...
Англія, Франція, Америка.
Англія... Франція... Америка...
— Снопами, хвилями іскри...
Міст!
Двері!
Іскор!
Стріл...
Іскри!
Стріча!

Стриманий
Вибух—глухо...
Замкнувся круг!
Зникає тінь!
Всі п'ять суходолів зорі
Іскрять червонястим промінням
Шапки—до долу!—невтримно
Проймає—горить
Гасло радіо—звіту:
Слава вільному світу,
Гімн!
І з гімном космичним
В етерних морях
Розмашно—ритмично
Гордо прямує
Вільна зоря.

Василь Чумак.

1900—1919.

Народився в бідній селянській сім'ї на Чернигівщині, в містечку Ічні, Борзенського повіту. Освіту здобув самотужки на заробітки від приватних лекцій. Підготувавшись, вступив до 6-го класу Городнянської гімназії, а скінчивши її, на початку 1919-го року прибув до Київа. Привіз з собою й свої поетичні спроби, до яких признавався ще з малих літ. Революційна група української молоді київської радо привітала молодого поета; це й дало напрям поетичній творчості Чумака, міцно й цілком звязавши її з революцією. Більшість творів В. Чумака загинула в денікінській контр-розвідці, але й те, що лишилось, свідчить, що він багато працював, як поет. Брав він участь і в культурно-просвітній роботі серед молоді, виявивши великі організаційні здібности. Революція кинула В. Чумака в самий осередок життя. Працюючи в періодичних виданнях.—газетах, часописах, як журналіст—в місячнику пролетарської культури «Мистецтво» та в одеському альманахові «Червоний Вінок», В. Чумак не кидає й на мить революційної роботи. Зустріч з видатними революціонерами, особливо з Гн. Михайличенком, відограє величезну ролю у виробленні світогляду Чумака, і він вступає до партії К. П.(б) У. За часів підполля 1918—1919 р. р. В. Чумак виявив себе партійно вихованим, «непохитним», як назвали його товариши його, революціонером. На шляху визвольної боротьби за диктатуру пролетаріяту В. Чумак і впав, ставши жертвою терору: 3 грудня (21 листопаду) 1919 р. його було заарештовано і тієї-ж ночи розстріляно вкупі з Гн. Михайличенком денікінськими катами.

Бібліографія.

I. Твори Чумакові: Зранкових настроїв. Вгору—поезії. «Мистецтво,» II(1919).—Бризки пролісок, оповід «Мистецтво», III (1919).— Вранці. Березневий каламут. Травень--поезії. «Мистецтво», III(1919).--На кордоні останнім, поезія. «Мистецтво» V--VI (1919).--Осіннє. Моя свічечка. Дві душі. Сталлю. Гнівом. Вже доволі. Він угадав. Геть сумніви. Я порву ті вінки. Червоний заспів. Вперед. Заклик,—поезії. «Черв. Вінок», Од. 1919.—Заспів, поезії, К. 1920.—Непохитному (вибрані поезії В. Чумака). К. 1920.—«Революція», поезії. Х. 1920.—Пісні минулих часів. На новий рік. Троянда,—поезії, «Вир революції», 1921.

II. Про В. Чумака й його твори: Василь Чумак, пом. 21 листопаду 1919, некролог «Книгарь», ч. 28 (1919).—*Любченко М.* Непохитному (Про Чумака). В кн. «Непохитному», К. 1920.—*Кулик І. Ю.* Реалізм, футурізм, імпресіонізм «Шл. Мистецтва», 1921, I.—*Кулик І. Ю.* На шляхах до пролетарського мистецтва. «Шл. Мистецтва», 1922, II.—*Дорошкевич Ол.* Українська література, підручн. кн. К. 1923.—*Блакитний В.*—Наші герої та мученики (Про В. Чумака) «Молоде Село», Х. 1923, ч. 5.

БЕРЕЗНЕВИЙ КАЛАМУТ.

Розірвала краля—мавка
Лляно шитий гомін—жгут:
Плине зграйно, плине плавко
Березневий каламут.

В перебіжнім шумовинні
Ланки—бризки марсельєз:
Хай загине, хай загине
Мрійновтома сонних плес.

В сонце цілять стріли—трави,
Сонце—в трави й буйний ґрунт.
Зручно, просто керму праве
Березневий каламут.

ОБНІЖОК.

Вранці—роси. Марити.
Мовчати.
Колос. Шум. Волошки.
Знов волошки.
Материнка. Конюшина.
Смутку трошки.
Вранці—роси. Марити.
Мовчати.

З РАНКОВИХ НАСТРОЇВ.

Гей, які простори! Всюди розляглося
Поле в переливах ранкової гри.
Широко... надійно. Виллється колосся!
Хмари, може, страшно? Чи страшні вітри?

Щось цікаве мовить сонцю—світозару,
Тягнуться устами квітоньки струнк;

Через край налито пінявого чару,
Співи легкокрилі... усміхи.. вінки!

Молоді палкої пориви бурхливі,
Думи, ідеали, мрії золоті,
Шепоти-жадання зелені на ниві
Це—сміливо гордий виклик темноті!

Це—сріблом налитідзвони великодні!
Ластівка, що сонце з вирію несе!
Час-би й до могили, розуми холодні.
Молоді-ж—дорогу! Молоді усе!

АЙСТРИ.

Які зів'ялі:
Червоні айстри—
Останні квіти
Палких пожеж.
В блакитній залі
Туманний настрій.
— Ми хочем жити!
— Куди ідеш?..

— Ми хочем жити!
— Ми хочем сміху!..
— Ми хочем шалу
І марсельєз!..
Останні квіти...
Їм на утіху
Квилить помалу
Гілля берез...

---

* * *

Ряд хаток: пошарпані, обдерті,
Мов старесенькі бабусі похилились;
Кіллям стіни затрухнявілі підперті,
Щоб од вітру не звалились.

— О, народе! Чи ти бачив сонце:
Хоч один тонюсінький промінчик долі?
Де-ж? Ганчіркою забите в нас віконце...
Голі й босі. Босі й голі.

ЗАКЛИК

Годі спати!
Всі із хати:
Пишне свято навкруги,
В мрійно-синіх
Далечінях
Хвилі—співи
Переспіви,
Хвилі і луги.

Годі спати!
Всі із хати—
Гей, у поле, плугатарь!
Он у полі
На роздоллі
Буйні квіти,
Оксамити
Розстилає ярь.

Годі спати!
Всі із хати—
Праця влади—жде лиш нас
Гей, устанем
Раннім-раном,
Час робити,
А спочити
Буде, буде час!

ГАРТОВАНА ПОЕЗІЯ.

Вдарьте
На міліярди гін—
В пламенно-щирому гарті
Гаморений гімн:
Дим—верстати шківи—
Арка—в повітрі—чорнозем ґрунти—

Піль злотопіняві гриви:
Міцний колектив—
Молот і плуг. Єднанням
Братніх заліз
Викуєм зорю останню:
Соціялізм.

ЧЕРВОНИЙ ЗАСПІВ.

1.

Риємо—риємо—риємо
Землю, неначе кроти;
З кутів плазуємо зміями,
Сіємо—сіємо—сіємо
Буйні червоні цвіти...

Бурями сійтеся, бурями,
Маки—червоні вогні:
Там по-за ґратами—мурами
Тінями сірими, мурими
Ранки конають ясні.

Вдаримо гучно ми дзвонами—
Всесвіт обійде луна—
Кинемо вільно червоними:
—Владарі світу з коронами,
Вже не потрібні ви нам.

2.

На зелені килими
Папірцями білими
Полетіли вершники з низом розмовлять.
—Гей, не спи, робітнику:
На панському смітнику
Вороги не сплять!

Гордою, сміливою
Бурею бурхливою
Встань, народе зраджений, як один устань:
З гімном—перемогами
Новими дорогами
Підемо на брань.

Блисками, пожежами
Небо обмережимо,
Сполохами—ралами обрії зорем!
Годі нагинатися!
Годі підставлятися
Під вагу ярем!

3.

Ми—тіні.. Ми тіні меткі,
Ми влучні рушення руки,
Ми носимо в грудях ненависти море,—
І в ночі осенні, в обіймах імли
Ми гімни тобі заплели,
Червоний тероре.

Ми—жах. Ми—караючий гнів,
Ми молимось культу вогнів,—
І хто є відважний, і хто вас поборе!
Ми—тіні. Ми—криця. В обіймах імли
Ми гімни тобі заплели,
Червоний тероре!

РЕВОЛЮЦІЯ.

1.

Вранці—променю весінній,
вранці—зважно молодий—
На шпилі, на височіні
з льоху темних приведи.
Ось: повстали під'яремні,
плине повінь—легіон.
Килими зеленоземні
у ґірляндах житніх ґрон.

2.

Він угадав свою мету:
Стремить до неї навпростець,
І кожний бій його сердець
Несе—весну в цвіту.
Прямуй-же, страднику святий:
Твої шляхи—широко розляглись,
Твої пісні далеко розлились,
В твоїх словах—вогонь мети!

3.

Не спочивайте: ще не час!
Нехай останній промінь згас—
Самі запалимо вогні—
І в струмі витворимо дні!
На кремінь—крицю: буде світ!
Ми непохитні, мов граніт.
Ми йдем і йдем, несем вогні,
І творим блиск, і творим дні!

4.

Доволі! Кільцями ланцюг:
тріпоче прапор соколиний!
Вони спинить хотіли рух,
але ми линем, линем, линем,
і наш завзято кутий гімн
ширяє срібні блискавиці.
Туди—в червоні береги—
з низин. Туди. Ми—крила! Птиці!

5.

На площі—в юрмі—на мітинг
вінки несіть—вінки й гірлянди
з тремтінь—мигтінь
революційних прядів.
На площі—на мітинг—на брук!
І завтра—вірте—швидко—завтра
святкує всесвіт бурю—гру
пала з півоній ватра.

Валеріян Поліщук.

Нар. 1897 р.

Член спілки пролетарських письменників «Гарт». Народився 1 жовтня 1897 року в с. Більчі, Дубенського повіту, на Волині, в сім'ї незаможного селянина, з кріпаків. Дитинство мав яскраве, бо с. Більче в такій поетичній місцевості Волини, що кращого не знайти: легенди, пісні, веснянки були джерелом, з якого він вчився української мови. До сільської школи почав ходити з 7 років, потім був у двохкласовій сільській школі і, нарешті, в гімназії в Луцькому. Утримував себе сам, заробляючи лекціями, аж поки не вибухла війна. Війна кинула його в Катеринослав, потім в Петроград, початок його студентського життя. В Жовтневій революції приймав участь і допомагав більшовикам, бо був проти Керенського. Та коли розпочалась війна з Центральною Радою, національні сили перемогли і він повернувся на Україну. З 1917 року почав писати й друкуватись. Перший виступ був у 1918 р. в журналі «Шлях», де вміщені були дві поезії в прозі. У Київ переселився з Кам'янця, звідки прийшов пішки літом 1920 р. В-осени згуртував з товаришами літературно-мистецьку групу «Гроно». З того часу й починається його літературна діяльність (З автобіографії).

Бібліографія.

І. Твори Поліщукові: Круті і низькі береги,—поезії. «Первая ласточка», 1915.—Божевільна. На руїні замку в Луцьку. Стир,—поезії «Республіканець», 1918.—Поезії в прозі. «Шлях», 1918.—Три поезії. Листи, новела. Збірн. «Жарина», Катериносл. 1919.—Місячне сяйво й инш., поезії. «Наша Хата», 1919, І.—Краса. Дощ іде.—поезії. Турганець. Порох людський,—мініятюри. «Січ», літер. збірн. кн. І, Катер. 1919.—Сказання давнее про те, як Ольга Коростень спалила, ліропоема. «Січ», літер. зб. кн. І, Катер. 1919; окремо: Кат. 1919.—В революцію: Нові часи. Літне. Колос Мемнона. Воскресіння Діоніса. Старцям духу. Революційний поет,—поезії. «Гроно», К. 1920.—Чотирі мініятюри: Любов Амона. Лист. Лузер Штейнберг. Новітня казка. На полях. (Відбит. з «Грона»). (К, 1920).—Соняшна міць, поезії (Відбит. з «Грона») К. 1920.—Мое сонце. Дім. «Нова Думка», кн. ІІІ. Кам'янець, 1920.—Кінь, новела. «Наш Шлях», Кам'янець, 1920.—Бунтар, поема. Робітниче свято. Осінь. Асонанс. Вона. Світовий закон. Провічна кров. На простори. Мій дух—поезії. Великий Хам, драмат. поема. «Вир революції», Катериносл. 1921.—Ідуть. Стремління, поезії. «Вісти В. Ц. В. К.», 1921.—Жовтень. Пасіка,—поезії.

«Жовтень», Х. 1921.—В бібліотеці. Мати. На мавський великдень,—поезії. «На сполох», альманах, Х. 1921.—Голодна мати, поезія. «Поміч голодуючим», Х. 1921.—Бризки мислі, афоризм. «Шляхи Мист.» 1921, II.—Ярина Курнатовська, ритмований роман. «Шл. Мист.» 1921, II і окремо: Х. 1922. (Уривок в «Комунарці України»).—Вибухи сили, поезії. Онан, поема. Катеринос. 1921.—Асканія Нова, поема. «Вісти В. Ц. В. К.» Х. 1922.—В ярах, поема. «Дочери Октября». Х. 1922.—Нова мадонна, поема. «Дочери Октября», Х. 1922.—(Колядки, щедрівки, «Червоний марш» і інші поезії). «Селянська Правда», за 1922 р.—Людяна, поема. «Шл. Мистецтва,» 1922, I; 2 (альманах), Х. 1922.—Дума про Бармашиху. «Шл. Мистецтва», 1922, II; «Комунарка України», 1922, II і окремо: Х. 1922.—(Думу про Бармашиху було постановою В. У. Ц. В. К. розіслано у всі газети України, «Укр. Щоденні Вісти», в журнали «Робітниця» і «Голос Праці» для друку, крім того, надруковано думу й в американських газетах).—Книга повстань, поезії 1919—1921 років, Х. 1922.—Ленін, поема. «Вісти В.Ц.В.К.» Х. 1922. і окремо Х. 1923.—Ленін, поема (скорочена). «Комунарка України», 1923, I.—Фабрична (пісня). «Комунарка України», 1923, I.—Хуґа, поезія. В повстанні дні, поема. «Комунарка України», 1923, II—III.—Капитан Шредер, поема. Х. 1922.—Адигейський співець, поема. «Черв. Шлях», 1923, I і окремо: Х. 1923.—Григорій Сковорода, роман ліричний (уривки). «Шляхи Мист.» V (1923).—Опріч того, поезії й оповід. Вал. Поліщука друковано в таких виданнях: «Народня Воля», К. 1918; «Республіканець», Катер. 1918 і 1819; «Шлях». К. 1918; «Споживач», Катер. 1919; «Більшовик», К. 1920: «Вісти» київські.

II. Про В. Поліщука й його твори: *Хмара М.* (Про поезії В. Поліщука: «Жовтень» і «Пасіка»). «Буяння, 1921, I.—*Тромов П. Є.* Од ясної панночки до У. Уитмана. (Про Валеріяна Поліщука). «Вир революції», 1921.—*Терещенко Мик.* Валеріян Поліщук—Соняшна міць, поезії. К. 1920. «Голос Друку», Х. 1921.—*Йогансен М.* Еротизм в новій українській поезії. («Онан» Поліщука, «Блакитний роман» Гн. Михайличенка). «Жовтень», Харк. 1921.—*Тростянецький М.* Перші соняшні вибухи (Про В. Поліщука). «Жовтень», Х. 1921.—*Десняк.* «Семафор у майбутнє».—*Доленго М.* Проблема життерадісности (Про В. Поліщука). «Арена», 1921.—*Д. М.* Поліщук В.—Ярина Курнатовська, ритмований роман. Х. 1922; «Арена», 1922, ч. 1.—*Коряк В.* (Про В. Поліщука). В ст. «Українська л-ра за п'ять років пролетарської революції». «Вісти В.У.Ц.В.К.» 1922. ч. 251.—*Хвильовий М.* (Про поему «Ленін»). «Вісти В.У.Ц.В.К.» 1922. (Там-же стаття Меженка й Йогансена)—(Про В. Поліщука). «Земля і Воля». Льв. 1922, ч. ч. 16 і 17.—*Лейтес А.* Панлиризм в укр. пролетарской поэзии. «Зори грядущего». Х. 1922, I.—*Майський.* (Про поему «Ленін»). «Коммунист» 1922. XI. 30.—*Франко Тарас.* Вал. Поліщук—Ярина Курнатовська, ритмований роман. Х. 1921. «Шляхи Мист.», 1922, I.—*Білецький А.* Валеріян Поліщук—Книга. повстань, поезії 1919—1921 років. Х. 1922. «Шл. Мист.» 1922, II.—*Кулик І. Ю.* На шляхах до пролетарського мистецтва. «Шл. Мист.» 1922, II.—*Зеров М.* (Про В. Поліщука). «Правобережн. кооператор». 1923.—*Коряк В.* Шість і шість. Х. 1923.—*Плевако М.* Сковорода в світлі художньої літератури. (*Про поему В. Поліщука*—«Сковорода»). «Книга», 1923, I.

РОБІТНИЧЕ СВЯТО.

Вулиця з домами—мов стіни брудного рова,
А радости весняна злива
Підхопила каламутний струмень людських тіл,
Що з рокотом поповз тим ровом,
Несучи на собі червоні пелюстки обсипаних піонів,
І кружаться, чіпляються ті прапори за вітер—
І все вперед, вперед пливуть.
І чую, як одна червона кров
Ритмично проходить по жилах цілої маси,
Бо в кожному серце видушує губку,
Щоб бризкала кровію
І в мозок і в ноги:
Тому така радість у ногах,
Тому такий міцний крок,
Тому такі світлі очі,
Як ранком роса на траві.
Ідуть, ідуть, ідуть...
І безліч рябіє, мов риб'яча ікра—
І рухом безмежним подібні
До світового ходу зір.
І кожний братом і кожна сестрою усім і мені.
Стою поруч із першим зустрічним,
І він мені росказує про себе, про свою дружину,
Бо відчуває, що стали ми рідні.
Радо розмову його я приймаю,
Як другі, десяті—тисячі розмовляють між собою,
Зустрівшись у житті перший раз і, може, останній,
А все-ж вони і далі в одному живуть:
Колискою всім земля,
Що несе просторами безмежними,
Між зорями, сонцями—
Зустріли і прощай
На мільярди літ.
Живе одна сім'я—Демократія.
Хто посміє
Відняти від неї володіння планетою,
Що поруч з Марсом ходить,
Закутавши для більшої краси
Голе тіло своє
В прозоро-голубий серпанок атмосфери?
Хто поля, городи забере,
Що розгорані, збудовані
На згустках м'язів людей праці?
Тепер ніхто!

ЛІТНЄ.

Іду полями бадьоро.
Простір зелений нозколо.

Сонце.

Полотниці:
— Котра година, товаришу?
— Друга.
І далі пішла дорога,
Сіра смуга
Під ноги.
Теплий вітер пругко
Притискається до грудей моїх,
Наче персами дівчина.
Чує, чує ухо,
Як десь стрижуть далеко ножичками колоски.
Темна тінь від хмари
Пробіжить полями,
У розділ загляне,
Вирине на гору знову,—
Мов чорнильна пляма.
На зеленому папері розіллється.
Далі полем чепуриться
Молоденька гречка.
Між зеленим житом,
Наче хтось роскидав клаптики червоні

Маки, маки, маки...

Наче устонька у теї жінки молодої,
Що з обличчям біло-матовим.
То вона мені казала:
„Як була маленькою,
Ой, і плакала-ж я, плакала,
Коли батенька побачила за ґратами,
А багаті каси ті казеннії,
Та не ґрати то тюремнії,
Татко за ґратами
Якісь гроші виплачує...

Не знаю—тай плачу я, плачу я,
Чого татка посадили у клітину,
Мов звірину?"...

Люде, люде! Нащо ви з замками й без замків за ґратам

Як тут лан широкий у квітках—
Вільний я посеред поля,
Наче птах:
Полуденники і бджоли
У горі між сонцем і житами
Монотонний спів провадять
На одній струні...
Ось волошка дивиться благанно.
— Хочеш, квітонько, до мене ти на груди?
— Я до сонця хочу... А до тебе— ні!...

АДИГЕЙСЬКИЙ СПІВЕЦЬ.

Поема.

(Уривок).

О, моя сило, моя творча сило,
Ти тягарем легла мені досмертним—
Не скину я тебе,
Не кинеш ти мене.
Ти біль несеш мені:
Мене-ж ніхто не чує,
Моїх—твоїх думок,
Моїх—твоїх бажань.
На мову мілійонів
Ніхто не перекаже.
Ніхто не схоче знати про адиге,
Що мають серце, розум і огонь,
Що мають голос—клекоти орлині,
Співця, що груди рве
Посеред скель німих.

Іскандер пробував повстання роспочати,
Як мандрував один
По всій країні гір.
Але його зовсім не розуміли,
Не те щоб кабардинці,
А й близькі коренем
Відважні натухайці.
Шепсуги, мов сова на сонці,
Очима лупали з нерозуміння,
Коли захрипле слово
Про волю рокотало.
Трагедія то велетня була,
Таланта, що, затиснутий у межі краплі мови,
Не міг роскидати проміння парусами,
Бо невеличка нація родила
Таку громохку силу.
Тільки випадок міг
За сотні літ колись
Підняти із низин засмоктане літами
Живе слово волі та повстання,
Коли вже пізно буде
Чи зовсім і не треба
Чекай, поки то прийде велетень колись
З широкими просторами своєї мови,
Що знатиме язик адиге вірних.
Та ще захоче він, чи ні,
Ту давнюю старовину
Із пороху підняти?
А, може, що й ніколи?
Так і умре живе слово,
Як рибка молода гігантської породи
У пляшці заткнутій.
Задушиться в малому,
Не розростеться в силі;
Не вибухне вогнем,
А вся зотліє у безумстві,
Перегорить в середині, в собі,
Як вугіль під землею.

О, скільки геніїв
Пішло од нас у безвість,
Не маючи повітря
Та розмаху для крил!
Не підійти переказать
Для сотень мілійонів
Сирих, лукавих душ.
Оточення-ж мале—
Підземна темінь шахти,
Що проковтнути жде
Десь кожний справжній звук.
І для творця—то смерть—
Тьма коридорів підземельних,
Де висить антрацит
І капає вода зі стель
Дзвінким і метальовим цвяхом.
Пожежою степів
Охопить душу страх.
Так вата липає в огні одразу,
Як серце роспачем
Та хвилями екстазу.
І крик удариться об стіни кам'яні

Як бризки шкла з шипінням шорстким,
Одскочивши од глухоти безлюддя.
О, тоді заздрість смертним болем стисне
І відбере останній духу зойк:
„Навіщо я родився в темнім підземеллі
Маленької сліпої нації?
О, чом-же я не син
Безмежних мас—численної породи людства,
Дріжучих серць, що б'ються і палають
І затирають, наче перша злива
Мале бадилля на шляху
Моєї нації дрібної?
Колись-то утрамбує ступ ноги
Моїх незібраних комашок,
І людства велетенська п'ята
Зрівняє мови суходолів.
А зараз тьма зірката слухає й глузує—
То з барда доля зла.
Він серцем куриться для себе,
Як сопка, нагнічена вагою.
Співець у щупті інгушів,
Які не знають за долину,
В безвітрі душиться навіки.

———

Іксандер знов у ліс пішов,
Ятрів і сох, стогнав, молився.
Зустрінули його раз діти—
Він утік: дітей почав боятись,
Живого голосу жахався,
А потім, навпаки,
В'ялила вже самота,
Хотілось сповіди, громади.
У співах плакав, говорив:
„Слово моє,
Мово народу мойого,
Ти—моя сила,
Ти—мій творчий огонь.
Твої уста приторкаються до моїх,
І спрага у душі моїй,
Наче вихор, проходить спазмами,
Черпаючи повітрям воду.
Шари твого богатства, осілі за віки,
В душі моїй палають.
Почорнілі уста мої
Тобою говорять в безумнім екстазі.
Звуки складові твої—
Клекіт орлиний, горні обвали,
Дике виття бурі в Дар'ялі.
Ті слова пророкають мені,
Щоб я людству сказав
Про твої думи, народе мій бідний
О, як я люблю тебе, мово моя.
Ти—моя зброя в ураганах чуття,
Що хвилями хльоскає в серці безмежнім,
Коли лава нова метальових огнів,
Жару з надлюдського пекла
В мозку моїм,
У розірваних грудях
Б'ється і рве водянії цілини.
Ти океаном, безмежно холодним,
Кратера в грудях моїх заливаєш:
Слово народу мойого,
Ти розлітаєшся в бризках,
Камінням з глибин вилітаєш,
Огнем опаляєш, згаром чадиш,
Піднимаєш люд свій на крила,
Котишся валом,
Все до підніжжя народу мойого,
Тільки мойого, та не до цілого людства.
Поїш ти душі засмаглі,—
Тільки мою не наситиш.
Падаю змучений я у конвульсіях творчих,
А ти, мій народе,
Ти їх приймаєш і п'єш,—
Та не до дна.

———

Але ти, моя мово,
Ти моє і безумне прокляття.
Ти—вузькі береги
Для хвиль, що рвуться в далеч.
Ти – скеля із граніту,
Де чуття розбивається в піну
І падає знесилене назад
У вузькі береги.
Ти—кругле озерце маленьке,
Але не море, о ні,
Бо велетень дужий
Не може в тобі захлинутись,—
Тільки ноги замочить—
У спразі-ж голова.
Ти,—вузька загорожа для сил,
Де спряжені розум, чуття і свідомість.
О, як-би то загородь ту перервати
Як-би роскидати греблю,
Що угнала в погнилий ситняк
Мільйони відер води,—
Тоді хлине повідь в долину,

Мул рознесе під собою,
Всю мерзоту ослизлу протре,
Змішає, прочистить назавше.
О, тепер ти проклята—
О, мово народу мойого!
Ти звязуєш, ти—пута,
Ти гребля, загорожа
До мілійонів людських душ.
Бо ти замкнулась тисячами
У жмені дрібного народу,
Тоді як коло мілійонів
Рокоче навкруги.
Ти невеличкими замками
Велике підземелля алмазів закувала.
Розбити ці замки!
О, де той велетень?
Коли він прийде?
Коли то вже мілійон
Перетикою стане
Для міліярда товаришів у цілім світі?

———

О, треба знищити
Всі дрібні нації
(Як потім і великі)
В червоний перець, порохом розтерти
І гострою приправою тією
Придобрити місиво
Вселюдських мас.
Так, знищити їх треба—
Вони перетика для духу,
Вони гальмують лет ідей,
Як сітка дротяна обмежує простори,
І творчий дух
Не здійметься беркутом в небо,
Бо занімів в оковах слова.
Будь проклята, о, земле,
Що в серце кинула мені
Огонь приймання світу
І крила придала,
А до підошов камінь прив'язала,
Ще й руки слів у крицю закувала,
Щоб не оддер я каміня од ніг,
Щоб серця не поїв я творчою водою,
Яка і паростки дає і дихає в віка.

———

Мандруючи країною адиге,
Забрів в один аул.
Оповідав минуле.
В його словах дівчина загорілась,
Чуттям солодким серце прив'язала
І з саклі поночі втікла.
Схвильований і радий,
Іскандер надаремно радив
Розміркувати щиро вчинок:
Та й батько може мститися,
Бо згоди не було.
Але у час страждань
Живу росу уста засмаглі
З даючою рукою
У бік не одведуть.
Любов і на камінні родить,
Зелена проростає всюди.

———

„Моя ти мила"—говорив:
„Твоє серце відчує мій біль,
Твої ніздрі, що запахи ловлять із гір,
Вони схоплять моє росквітаюче серце,
Роскавучене льодом життя.
Мої рідні адиге
Не вспіймають мене.
Мої образи полум'ям рвуться,
А звуків словесних немає:
Їх не дав мені нарід обмежений мій.
Моя пісня до них долітає
Лиш, як клекіт орла,
Що побачив і сонце і далі,
Але звуків моїх не поймуть,
Бо вони не поглянуть у сонце,
У них немічні очі,
І їх мова сліпа.
Їх неміцні духовні зрачки
Ще не можуть стрільнути в небесний огонь,
Своїм зором пробити його
І поранити сонце,—
Вони—не орли.
Моє сонце—труба для тих гір,
Звуки душу і тіло зривають під небо,
А вони—
Прахом падають вниз,
Черепа разбивають
На камінь глухий.
Мої зойки про волю
У ніч я кричу.
Їх не чують ще нищі шепсуги,
Не зійдуться у гурт,
Щоб рознести станиці,
Де змія наших днів
Обложила аули
І гноєм прикрила товстим
Всі образи і здирства.

Не підуть повбивати чиновників
склизьких
І своїх запроданців, що служать
царю.
— „Хто голову розбив,
Яка змія?“—питала,
І очі не могли відповіди знайти.
Потім сили ослабли,
Він сів коло Зурни.
Вона—хвилі очей.
Тільки ніздрі бились, як пташка.
А чорнявий вугіль з-під вій,
Що замочила сльоза,
Затуманено блискав на білім.

Пристрасть готова була,
Як вовчиця, зірватись,
Загризти співця у нахлані безум-
ства.
Спопелити огнями бажань,
Але він—мохом холодним ле-
жав
На гарячих колінах Зурни.
І смертельная блідність заснула
в лиці,
Коло чола і уст.
Милувала ласкаво волосся,
Та нічого не знала,
Що горіло під ним.

ЛЄНІН.

ПОЕМА.

(Уривки).

Гей, геть повиганяли всіх,
Що павуками були причаїлись
Під захистом угодовського уряду.
А жовтневе червоне листя осик
Шепнуло робочим пораду,
Аж само затремтіло,
Злякалось,
Полетіло, як голови с плеч.
Ой, пили-ж вино та й червоний сік!

* * *

Нічого, що заводи бур'янами за-
росли—
Став обліг,
Але дух повстанчий, дух переміг.
І ось
Потрохи
Почали прокидатись гудки,
Скликати знову до праці.
Там один,
Там через тиждень другий,
Третій через місяць аж он-де оз-
вався—
Все прокидаються...
А хлопці надію кладуть:
— Та воно як так піде,
То швидко задимить і домна.
Еге, кажуть, живем:
Трубний піднявся...
Е—е, та воно й Ганка того...
А наш через місяць і без буржуїв
піде.
Да посувається господарка Лєніна.

* * *

Недавно розігнали Установчі Збори
(Головою був ес-ер Чернов).
Як сало на вогні, шкварчали після
того промови.
В Цека ПСР:
„Ми покажемо більшовикам,
Що вони погану гру затіяли знов,
А за народню кров і Установчі
Збори—
Кров!“
І постанова:
„Лєніна убить!“
Холодний піт на зблідлих од злости
обличчях
І пропасниця в руках,
Коли мигають огниками очі,
Кліпають, як пащі зіниці,
Що може от-от накриють—
Не зможуть росплатиться.

* * *

— Так Лєнінові що?
Це голова бойовиків спитав,
Здрігнулась Іванова—
І впало: смерть!
— Хто—за?
Із тиші нервово
Витикались руки:
Раз, два, три... Всі!
— Найкраще вбить робітникові,
Щоб показать на цілий світ,
Що ложних ватажків

Пролетарі самі не хочуть
І нищать.
Це—думка Гоца і Цека,
І я так раджу:
На Усова чи на Козлова,
Гадаю, падає висока честь.
Набої єсть
Хто забірає слово?".

* * *

І злії очі, трохи хмурі
Під захистом зіткнутих брів,
З-під лоба глянули, як змії,
Як сіра криця ворухнулись.
То вийшов Усов.
Як сірожовта сила робочих мас,
На молоде лице
Осів пісок життя—
І став землистий колір.
На безбородому й безвусому лиці
Мужчини літ на двадцять сім
Підводились уперті скули,
Що вузились до низу
На гостре цідборіддя.
І ось на те лице
Словами голови
Роскидано краплини поту.
Пройшов іще вперед.
— Гаразд!—
Сказав.

* * *

Усов прийшов у Нардом.
Ще рано було—зайшов до буфету.
А там робітники—розмови, гомін.
І хоч і був наказ—
Ні з ким не розмовляти—
Не витерпів.
Так тягнеться чуття,
Як маслачок до сонця.
Так колеться самотність,
Мов жала будяка.
Всю душу простягав до гурту,
Бо розгубився сам,
Як в темну ніч на морі
Закинутий матрос.
Лишився сам, як постріл між огнями,

Як задрість до братів,
Як той горох на камені—
Одна чужа своя душа.
І завше колектив
Поїв ситою душу,
І сили ростікалися,
Як мисліі по ланах.

Робочий колектив і він в одно в'язалися.

Зі спільними думками,
Як буйний сад, жили.
А тут—у цей великий час—
Глуха самотність,
Що витерпіть її не зміг.
Поворухнувся камінь—
І підійшов до них.

* * *

Вони його одразу прийняли,
З одного слова.
Відчули так,
Як звірі ворога чи друга:
Одним чуттям
Він друг—робочий,—
Тому й розмова,
Гарцюючи струмками по камінні мислів,
Побігла, рвалася, дробилась без кінця,
То плуталась берізкою на стебла гасел,
Щоб гнівні руки суперечок
Знов розривали їх на частки.
А у кишені браунінг лежав,
Як мерзлий слизень,
Що роставав льодовою водою,
Коли торкалася рука гаряча,
Як злочин.

* * *

З робітниками близькими йому
Вузлами доказів і суперечок
Прикручував, як тіло до паля,
В собі сердиту певність на убивство.
Переконать себе хотів в останнє,
Що Ленін—ворог всім робітникам,
Що всі більшовики—противники свободі,
Що потакати годі
Гробовикам його видінь
І марев осіянних.
Переконать себе—переконати других:
Попробував іще.
Придавлював обцасами в'їдливих слів
Він тактику більшовиків
За те, що розігнали Установчі Збори'
Солоною грязею в горло кидав
Сторонникам завзятим

Диктатури пролєтар'яту.
Робітники не вміли добре сперечатись,
Але своє вели...
А потім:
— „Е, брате,
Ти щось не те!
З тобою каші не завариш.
Послухай краще Леніна".

* * *

Скупчились, збились, настовбурчили вуха:
Очі, голови—мов ікри повна заля.
Трибуна і шклянка води.
Ленін казав:
—„У боротьбі кривавій—
Ви захопили власть
За жертви тисяч робітників,
Яких пихаті генерали
В сліпій ненависті до „сірої скотинки",
Як горобців,
Стріляли
На фронтах.
А потім,
Коли ви піднялись—
Вони пішли на Петроград.
Сюди спішили з Інгушами
Краснови білі,
Коли у злобнім співчутті до них
От-тут посеред нас
Прокльонами
Ревіли
Дзвони
На славнії колони
Червоної гвардії.
Корнілов купчив тут війська,
Шоб вас прогнати..."

* * *

Усов стріпонувся,
Немов торкнуло током,—
Він пригадав:
„І я тоді ішов, як металіст,
Краснова бити.
Стремить у ніч наш бронепотяг,
Такий іржавий скрип..."
А Ленін далі:
— „Гноїли в тюрмах вільних духом,
Щоб нас в ярмі тримати.
Нарешті, ми Червоним Октябрем
Знесли їх, як солому вихор,
Перевернули визиску палати,
Розбили ґрати...
Невже тепер ви будете приймати
Свідомо, добровільно
Запеклих ворогів до себе в хату?
Що будуть вас шпигунством годувати?
Отрутою брехні накормлять,
Як крис голодних?

* * *

І от тепер
Ви візьмете, немов раби,
Підставите самі своє плече
Для ворога-буржуя,
Який постійну лють у серці чує
До кожного робітника,
Бо ми у нього фабрики забрали,
Щоб вільно працювать?
Ми візьмемо й допустим
Поміщика в маєток?..
Ви знаєте—йому батрак
Був раб.
Жандарми. замісць плати,—
А ви візьмете їх до робітничої, до своєї хати,
Щоб іх-же годувать?
Допустите у ради?
Поділитесь своєю силою і владою
На глум, на сміх?
А хитрістю,
Немов зміїним звивом,
Вони поволі одберуть і решту влади,
Бо їх тоді наука, гроші і мораль.
А ваші кров і сподівання
Загинуть, як рослина рання..."

* * *

Аж ближче Усов підійшов,
Став грудь на грудь.
Тремтіли руки і чуття.
Як мухи з клейкого паперу—
Так виривались, дерлися думки,
Хотіли увільнитись,
Чого він ближче став—
Убить чи слухать?
І в той-же час
Ласкаво-людський погляд
Торкнувся Усова.
Ілліч мов підморгнув—
Так тепло, тепло.
Казав очима: „Думаєш—не знаю?
Ти-ж—робітник—і я для тебе.

А сам—широкеє лице і зморшки коло носа, різб'ярені різцем упертости і часу—у ріжні боки, як проміння.
А очі чорні, з огником,
Маленькі, теплі,
А иноді хитренькі
Під розумним шишкуватим лобом.
За твердістю очей
Глибоко причаївся сміх—
Якісь і добрі—і суворі.

* * *

У масі чогось словами перекинулись—
Увага, репліка чи щось...
Ленін цікаво прищурив трохи око,
Одною бровою вверх стрільнув:
Прислухається.
Так просто, по-людськи виявив цікавість,
Не почував того, що він є Ленін.
Здавалось, він і не догадувавсь,
Що він є Ленін.
Голос повний, наллятий силою життя,
Як яблуко оливне,
Що лле у душу певність.
Слова звичайні.
А роскусить—горішок в середині

* * *

І Усов мов прокинувся:—
Ударили слова:
— „То хитрощі буржуазії.
Вони не кидають надії
Перемогти.
І як говорять—мед устами:
Загальні вибори для всіх.
А ми говоримо:
Не треба Учреділки,
Не треба курева снотворного для нас.
Пробив останній час
Підняти стяг.
Пролетарям на світі сила й влада
І органам їх діктатури—
Вся влада—радам.
І хай-но посягнуть—гармати і набої.
Вперед, товариші, до волі світової!"
І рокотом порогів
По залі покотилась згода.
Як ливень, оплески шугнули:
"За владу Рад—ура!
Хай живе Ленін—наш проводир:
Совітська влада на ввесь мир!
Геть Учреділку!"

* * *

Усова серце билось,
Билось, як риба в сітях.
Що він казав?
Так, значить—зрадники?
Хіба я зрадник?
Ось Ленін вже з трибуни
Поволі сходить...
Умовились, що тут стрілять...
Рука осклизла і дріжить—
Торкається до сталі...
А маса люду, як табун,
Збивається на вихід—
Шугнула й стала;
Затор
У дверях...
Теперь пора!...
Але одразу тепле мло
Розлялося, як молоко по тілі,
І м'ягко стало так—
Знесилів
Цілий
Ввесь.
А десь
Шелеснуло:
— „Не тра!"
І крізь туман пронеслося,
Як вітер-легковій:
— „Я сам,
Серед усеї маси—сам".
А Ленін дивиться,
Ступає звільна.
Здивовано робітники міркують:
— Все що-б він не казав —
Вони сами це знають
(Хоч иноді й неясно),
Не вміють лиш сказать.
Тому з любов'ю дивляться на Леніна,
Як меньший брат на брата.
„Не можу і не смію" —
Ще клаптик зайснів,
І став, немов у сні.

* * *

Як розійшлись усі, тікав за місто,
А там пішов у ліс.
Стояв і міркував про Леніна:
„Невже він творить світ новий
І учить для своєї слави?
Невже для того він працює,
Щоб сяйво гомону і подиву пливло

У всі кутки земної кулі,
Як теплий дух—
Лишень про нього,
Шукаючи безсмертя?
Невже для того він працює й мислить,
Щоб у віках топились мисліі павутиною плелись легенди,
Що зв'язані з іменням Леніна?
А, може, він для людства цілого,
В якому упірнув,
Як рот чи рупор для віків?
Виринує глаголи,
Що стали словом
Усіх працьовників?"

* * *

Великий сором, як провина,
Стиснув і жбурнув Усова набік.
Як брудну мокру внучу.
Так на душі його було.
— „Не йти до них...
(Це до ес-ерів).
Чого-б туди йти?
Наказа й слова не стримав,
Ще й зрадив їм.
Що є між нами спільного тепер?
За мною грюкнули камінні двері,
Коли в корчі шелеснув браунінг.
— Ну, хто пойме?
До них піти (більшовиків),
Що їх стріляв недавно?
Хіба повірять?
А, може, я підосланий з есерів провокатор?
Тоді тікати...
Від себе і від них тікати!"

* * *

Почав пригадувать:
„А, може, ще хто є?..
Козлов—він простий, грубий,
Але він робітник.
Йому свою підставлю рану.
Хай ковирне зі злости
Чи загоїть.
Йому скажу
Бо до Цека піти—
Там не поймуть,
Бо наші душі ріжні.
Вони освічені, інтелігенти,
Запеклі у борні, вагань не мають,
А я—я самоучка-робітник,
Я добре ще всього не знаю.

* * *

Як брила нетесана камінна,
Козлов—звичайний робітник,
Душа його сира, незмінна
Десь уросла углиб,
Обросла мохом,
Зашкарубла в м'язах,
І видерти її відтіль,
Як черепаху сплющену,—
Не було сил.
Він сам не зміг ні разу,
Хоч докладав зусиль.
І ось в коморці затхлій,
Де на тапчан, як пляцок, ліг матрац,
Росказував товариш Усов
Своє життя.
Він здалеку зайшов,
Немов мисливець в полі,
Щоб підійти признатись.
Боявся та хотів
Почути суд душі прямої
Над собою,
Як репана земля води з грозою.
А мислі так печуть,
Як у халяві вугіль.
Боявся, бо Козлов був також бойовик.—
Але той страх тягнув, як смерть,
Коли на мості став
І дивишся на воду
Чи у провалля з башти.

* * *

Сторожко натяк нув—це Усов:
— „Був вчора у Народнім домі...
Там Ленін мусів буть"...
— „Та ні"...
— Що, ні?..
Мовчання.
— „Я не відважився"...
І очі впали вниз, як серце.
Напружений до мути погляд.
Міцний Козлов торкнувся чуть плечем,
Й похмуре розійшлось лице.
Тоді ще далі Усов:
— „Я не посмів"...
І росказав усе.

* * *

— А знаєш, Усове,
На тому тижні
І я також руки на нього не підняв
Не зміг...

Як Ленін виступав на біржі—
Пам'ятаєш?
— „Чому"? здивовано спитав
товариш.
— Бо не моя ще правда.
— „Тоді, виходить, Леніна?—
Так кажеш?"
— „Не знаю.
Вона десь близько вже.
От так-би взять її...
Ех, проклята!..."
І кулака стиснув.
А на лиці, замість муки,
Якийсь невдало—спазматичний
сміх,
Без голосу пройшовся—
То знову
Чуття безмірного страждання
Пробитись не змогло крізь тіло.
Але між душами
Козлова й Усова
Вже хвилі забреніли.

* * *

Тоді рішили разом утікать.
Іти в поля, іти на луки.
Розвіяти душевні муки,
Звалити тяжево гріха.
І геть пішли у дикі села,
Де бруд, і пранці, і війна.
Де ходить праця невесела,
Немов жахлива новина.
Але вже кинули пожежі
Свідому силу в бідноту—
В полях усі розрили межі—
Кулак зігнувся на слоту.

А втікачам од власних болів
Нової радости вино:
Їм і того уже доволі,
Що ліс, і сонце, і тепло.
Сине небо, немов велетенський
ексцентрик,
Де на бік із'їхала сонця вісь,
Гонить кружить безмежно швидко,
Голова не встигає угнатись за ним,
Коли пальцями зору схопившись
за край
По-над обрієм бігать почати.
І тепла наче с топки машин.

Микола Хвильовий.

Нар. 1893 р.

Микола Хвильовий—псевдонім сучасного українського пролетарського письменника. Народився він 1 грудня 1893 р. в поселку Тростянці, Охтирського повіту, на Харківщині.

Бібліографія.

I. **Твори М. Хвильового:** «Молодість», поезії. Х. 1921.—В електричний вік, поема. Через переліг. За обрієм зіма Блакитний мед. На минори розсипалась мряка. Безмежно журнії оселі,—поезії. «Жовтень», Харк. 1921.—В електричний вік, поема. Х, 1921. (Зб. «Жовтень» Х. 1921).—Слово повстання, поезії. «Шляхи Мистецтва», 1921, I.—Поема моєї сестри. «Штабель», альманах, Х. 1921.—Досвітні сімфонії (Збірн. поезій). Х. 1922.—На верхів'я, поезія. «Арена», 1922, ч. I.—Ex oriente lux. Клавіатурте. Пісня з тракту. Тіні.—Поезії. 2 (альманах), Х. 1922.—Досвітні сімфонії, поема. Ми, поезія. «Зори грядущего», 1922, II.—Ex oriente lux, поема. «Шл. Мистецтва», 1922, I.—Зелена туча, поема. «Шляхи Мистецтва», 1922, II.—За обрієм зіма, поезія. «Слово», декламатор. К. 1923.—На класичні мотиви, поезія. «Шляхи Мистецтва», V (1923).—Життя, новела. «Шляхи Мистецтва», 1922, II.—Сині етюди. Х. 1922. (Життя. Колонії, вілли... Редактор Карк. Кіт у чоботях. Юрко. Солонський яр. Шляхетне гніздо. Синій листопад. Чумаківська комуна. Бараки, що за містом. Свиня. Кімната ч. 2-е. Легенда. Дорога. Ластівка.).—Заулок, ескіз. Х. 1923.—Сілуети, новела. «Черв. Шлях», 1923, I.—Кот в сапогах (опов. перекл. М. Аргат). «Коммунарка Украины», 1923, I.—Шляхетне гніздо, новела. «Коммунарка Украины», 1923, II-III.—На глухім шляху (експромт.), етюд. «Шл. Мист.», V (1923).—Пудель, «Черв. Шлях», Х. 1923, II.—

II. **Про М. Хвильового й його твори:** *Хмара, М.* (Про «електричн. вік», М. Хвильового), «Буяння» (Камен.-П.) 1921, I.—*Коряк В.* (Про М. Хвильового). В ст. «Укр. л-ра за п'ять років пролетарської революції», «Вісти ВУЦВК». 1922, ч, 251.—*Лейтес А.* Панлиризм в украинской пролетарск. поэзии. «Зори Грядущего», Х. 1922, I.—*Гадзінський, Вол.* В електричний вік (поема М. Хвильового) проба аналіза «Зори Грядущего», 1922, II.—*Акс.* Лабораторія. (про М. Хвильового й Сосюру). «Зори Грядущего», 1922, III-IV.—*Поліщук Вал.* Гімни прийдешньому. («В електричний вік», поэма Мик. Хвильового Х. 1921). «Шляхи Мистецтва», 1921, II.—*Йогансен Михайло.* До проблеми вільного розміру (Поема Хвильового «В електричний

вік»). «Шляхи Мистецтва», 1922, I.—*Кулик, І. Ю.* На шляхах до пролетарськ. мистецтва. «Шл. Мистецтва», 1922, II.—*Сонцвіт, Вас.* Поезія праці—«Молодість», книга М. Хвильового. «Шляхи Мистецтва», 1922, II.—*Коряк, В.* Шість і шість. Х. 1923.—*Коряк, В.* Мотиви соціяльної боротьби в сучасній українськ. л-рі. «Книга», 1923, I.—*Меженко, Ю.* Микола Хвильовий—Сині етюди. Х. 1922. «Книга», 1923, I.—*Пилипенко, С.* По бур'янах революції (Про Хвильового—новеліста) «Черв. Шлях», 1923, I.—*Білецький, О.* В шуканнях нової повістярської форми (Мик. Хвильовий. «Сині етюди», Х. 1923). «Шл. Мист.» V (1923).—*Меженко, Юр.* Творчість М. Хвильового. «Шляхи Мистецтва», V (1923).—

* * *

О, рудні, ваше свято,
Вітайте жебрака
Приніс вам слово-злато
Яскравого Франка.

Цегельні, цукроварні
Хапайте неба смак—
Ківші несу з броварні
І блискавку—маяк.

Родився я у клуні,
В степах мантачив сміх
Виховувався в буйних
Просторах золотих.

Але колись заводи
Покликали міцніш,
І я в лани, городи
Встромив забуття ніж.

Поручкався з телицею,
Коню, волам вклонивсь
І до заліза й криці
Хлопчиськом покотивсь.

І дні пішли за днями,
Себе я гартував,
Відкрились інші брами,
Инакше заспівав.

Тепер іду новітній,
І лине буйний спів,
Я вам, заводи рідні,
Несу вінок з огнів.

О, рудні, ваше свято,
Вітайте жебрака,
Приніс вам слово-злато
Яскравого Франка.

МОЛОТКИ.

Витанцьовують, сміються
Дзвінко, дзвінко молотки,
Про весілля революцій—
Цоки-цоки-цокотки!

Міх задихався, не встигне,
Важко міх зітхав...
Грюкотіли десь машини,
Я з товаришом кував.

Іскри бризками повсюди
І нема,
Кузня їх в горі закрутє,
Проковтне пітьма.

А у горні шаруділо
Листя золоте:
Дух міхів підняв на вили,
Віником мете.

Ну, і день! Сорочка в піні
Визерунки на спині,
А в очах перстніє синьо,
Як у червеньові дні!

Тільки це згадав, як танки,
Знову танки молотки,
І виспівують про ранки:
Цоки цоки цокотки!..

* *
*

Швець працює
Цок! Цок! по цвяшках
На підошві стежки дві
Це я вам—
Чобітки

Не дивіться, що я плюну—
Розітру—як скло, блищить.
Ах, який, який я юний
В цю веселу мить.

Аж по лікоть голі руки:
Праця в хаті, а важка...
Чиньте, йдуть до мене з бруку...
Цок! Цок! по цвяшках.

Пальці правої в живиці—
Сучу дратву я, шарпак,
Але очі—зоряниці,
А на серці—мак.

Вік пролинув
Раз і... два...
І зігнув я знову спину—
Пора буде ще нова.

Шило в шкіру зашилив я,
Дратва шиє, шаркотить,
Шешел в шварі... шив я, шив я,
Швидко в шевні все біжить.

Раз—два! Раз—два!
Пора буде ще нова!
На колодці маю чобіт,—
Прошу тих, хто з смаком робить,
А я знову дратву в руки,
Потім цвях, а далі... стуки...

Цок! Цок! по цвяшках
На підошві стежки дві—
Це я вам—
Чобітки...

ЗА ОБРІЄМ ЗИМА.

Посьолок на горі, а там—завод сизий,
На серці пелюстки так тепло-тепло: мак.
Вже одцвірінькав птах свої жагучі меси—
За обрієм зима...

За обрієм зима, а лебедині крила
Не видко на шляхах—жевріє листопад,
Але і промінь—цвіт не намантачить рала:
Захворів у степах!

Добраніч! У вирій ми, гуси, простяглися,
За вами й я туди (вовтузиться сумнів),
І завжди так в житті: до сонця несемося,
Лишень затихнуть десь палкі його пісні.

Лосунем поплигав вітрець жовтосінній,
Росте на думці дуб з голісіньким гіллям.
Гудок, товариші ідуть, як франкмасони,
І на спочинок теж задумливі поля.

Мовчазно. Шарудить лишень змарніле листя,
Похилий пес побіг через сумний байрак.
В якій ґармонії я дочекаюсь гостя?
За обрієм зіма...

В ЕЛЕКТРИЧНИЙ ВІК.

Красномовного мудреця Бояна
в хуртовину
Промайнула
Тінь.

І обіжно на подій екрані
Фаркнув люкс.
І читали:
Степи Залізняка і Гонти,

а на зорі—
гайдамацький рев.
То ведмідь блакитноокий
біля твоїх дверей.
Гляди-ж, щоб думок анемона
на релях не закурявила лист,
бо тендітне досягнення гроно
упаде на траурні ризи.
І молився я:
Отче наш — електричної сістеми
віку!

На твоїх крицевих віях
запеклася майбутня сльоза.
Твоя напруженність воліє
на патлах буйних днів
провести лабіринти смаку.
Да святиться—
твоє імя.
Да буде твоя непохитна воля
там,
на землі,
як тут—
в заводі.
І глузували над святим святих,
і в сміх
підмішували кал.
Вони не знали тих доріжок
і шлях той бурьовий,
що нас виховував
тримати руху стяг.
Їх розуміння, що порожній
у діжці згук.
Їх приборкала тирса, поле
і шелести журби,
а клуні рип колись повісив
життя їх на снопи.
І казав я:
Покиньте мріяти мертвим!
Давайте посолодимо сучасний мент.
Ви хочете, мабуть, жертви?
Так і я-ж хочу!
Чуєте?
Ах, не варт!
Вас розбуркає лишень Марат.
А я (я не покину ранок!)
і ваших і своїх дітей
уберу у віяло фазана
і поведу в майбутнє.
А вчора степ шумів...
Ох, як метушився степ!
Чекали у місто гостей
Троглодітного віку.
Тулились до будинків
Примари переляку,
Десь скавучав собака,
А потім вив
На хмари.
Було небо повне, як вагітна сіроока
дівчинка.
Але була виснажена душа—
Кинено її знову в лабети...
Ша!...
Серце моє, де ти?
Прив'язане на нитку
І мусиш під'агатити кров?
Невже воли і корови
Кізяками нагодують їх?
Невже мукання золотої телиці
Вартує ударів по ковадлові?
Ні. „Сила солому ломить,"
А їхня воля
За братами біляозерного вихования.
Ах, я знаю цю в'язницю.
У ній і мені—атому мільйоноголо-
вого тіла
Було гарно гріться
На коміні з жеврівшими колоссями.
Я згадую: волошкова тиша,
Дзвіночки в вербах шарудять
похило,
А легіт припоясав межі,
Роспустивши бузкові крила.
Іржали десь на луках коні,
І так боязко було кинути голосівку...
Хотілось забрести до самих фараонів
І дмухати на нетутешню музику.
Все це я знаю... Має насолоду і
пелюшковий сморід.
І от на годину
У ланцюжку чоловічого життя
Ви маєте ще раз посьорбати
Отрути.
А я, як лаврик,
Покину сад улітку під морозом
Своїм зараженим оком.
Хай! Я почекаю!
І брук мій—у глушінь майдани
Притаяться...
Я-ж біля машини стану.
І ремінь заспіває про иншу пере-
могу,
Про авіо-часи...

КІТ У ЧОБОТЯХ.

(Із записної книжки).

Отже про глухе слово: Гапка.

Гапка—глухо, ми її не Гапка, а товариш Жучок. Це так, а то—глухо.

А от гаптувати—це яскраво, бо гаптувати: вишивати золотом або сріблом.

... А то буває гаптований захід, буває схід, це коли підводиться або лягає заграва.

Гаптований—запашне слово, як буває лан у вересні: або трави в сіновалах,—трави, коли йде з них дух біляплавневої осоки.

Гапка—це глухо

Ми її товариш Жучок.

І личить.

... От во на:

Це тип: „кіт у чоботях“. Знаєте малюнки за дитинства: „кіт у чоботях“? Він дуже комічний. Але він теплий і близький, як ненькчина рука з синьою жилкою, як прозорий вечір в червінцях осени.

„Кіт у чоботях“—це товариш Жучок. От.

А тепер я питаю:

— Відкіля вони вийшли: товариші Жучки? Скільки їх вийшло? Га?

А пройшли вони з края в край нашу запашну червінькову революцію. Пройшли товариші Жучки, „кіт у чоботях“.

... Ах, я знаю: це Жовтнева тайна. Відкіля вони вийшли—це Жовтнева тайна.

... Сьогодні в степах кінноти не чути, не бачу і „кота у чоботях“.

Відкіля прийшов, туди й зник.

... Зникли, розійшлись по шляхах, по кварталах, по глухих дорогах республіки.

„Кіт у чоботях“—це муралі революції.

І сьогодні, коли голубине небо, коли вітер стиха лоскочить мою скроню,—в моїй дупі васильковий сум.

?

Так! Я хочу проспівати степову бур'янову пісню цим сіреньким муралям. Я дуже хочу, але—

— Я не можу: треба щоб була пісня пісень, треба щоб був—

— *Ґимн.*

Тому і васильковий сум: хіба я створю ґимн „коту у чоботях“, щоб понести цей ґимн в глухі нетри республіки?

Хіба я створю ґимн?

. . . . . .

От її одіж:

— Блуза, спідничка (зімою стара шинель), капелюшок, чоботи.

Блуза колір „хаки“, без гудзиків, колір „хаки“—це-ж зелений, а вся революція стукає, дзвенить, плужить, утрамбовує по ярках, по бур'янах, біля кузні, біля шахти—де колір „хаки“.

Вся революція без гудзиків, щоб було просторо, щоб можна росправитись, зітхнути вільно на всі легені, на всі степи, на всі оселі...

— *на ввесь світ!*

Спідничка теж „хаки“, а коли й не так, то все одно так, бо колір з бур'янів давно вже одбився в ній. Так, і спідничка теж „хаки“. Вона трішки подерта спереді, трішки ззаді, трішки по боках.

Але спідньої сорочки не видно, бо революція знає одну гармонію: фарб: червінькoвий з коліром „хаки“, тому й сорочка була зелена—тіні з бур'янів упали на сорочку.

От.

Капелюшок... а на нім п'ятикутна зоря. Цього досить? А то ще: під капелюшком голена голова—не для моди, а для походу, для простору.

І, нарешті,—

— чоботи.

Ну, тут ясно:

подивіться на малюнок, той, що за дитинства.

Досить?

А тепер про її зовнішність, а потім—

— про неї...

... Зовнішність.

Русява? Чорнява?

Ясно—жучок.

А втім, це не важно...

... Очі... ах, ці очі: Я зовсім не роман пишу, а тільки *маленьку пісню.*

Але треба й про очі.

Очі—

— теж жучок.

Іще дивіться на її очі: коли на бузину упаде серпневий промінь, то теж її очі.

А от ніс (для баришень скандал!)... ніс—голівка від цвяшка: кирпатенький. (Кирпик! казали й так, не в очі тільки).

Ну, ще зріст.

Ясно: „кіт у чоботях“.

А втім, я зовсім не хочу ідеалізувати товариша Жучка, я хочу написати правду про неї—уривок правди, бо вся правда,—

— то ціла революція.

Тепер мій читач чекає від мене, мабуть, цікавої зав'язки, цікавої роз'язки, а від „кота у чоботях“ загальновизнаних подвигів, красивих рухів—іще багато чого.

Це даремне.

Ми з товаришом Жучком не міщане, красивих рухів у нас не буде: у товариша Жучка не буде. За цим звертайтесь до гитарних героїв гитарних поем.

Товариш Жучок—це тільки „кіт у чоботях“ із жвавими рухами, з бузинковим поглядом, що ходить по бур'янах революції і, як мураль, тягне соняшну вагу, щоб висушити болото...

А яке—ви самі знаєте.

І тільки.

А зав'язки—роз'язки так від мене і не дочекаєтесь. Бо зав'язка—жовтень, а роз'язка—соняшний вік, і до нього йдемо.

Роз'язка у гитарних поетів... От: „вони поцілувались, кінець“, або „О, моя Дульцинею! Всажу собі оцей чингал... Умирає“...

Ми з товаришом Жучком цього не знаємо. Правда, подвиги есть, але вони не наші...

— А чиї?

— Ви подумайте!

Так от. Це не роман, це тільки маленька пісня, і я її скоро скінчу.

ДРУГИЙ РОЗДІЛ.

В цім розділі я оповідаю про невеличкий подвиг...
— А чий?—Ви подумайте!...

... Зома, фуга, буруни, іще буруни... Потяг, залізниця і рейки—рейки в степ.

На Кубань! На Кубань! На Кубань!—Довго паровик борсається в депо: і тут—в депо, і там—в депо...

І тихо в мовчанці стоять снігові станції: може, знову ми будемо бігти сюди—розгублені, з запаленими очима, а за холодними станційними будинками завиють вовки на журний холодний семафор.

Але сьогодні ми їдемо на Кубань, бо віримо в свої запалені очі.

— Товаришу Жучок!

Так, і товариш Жучок.

... А чому вона в цім полку, ви, звичайно, не знаєте і ніколи не взнаєте, бо і я не знаю, а брехати не хочу:—це уривок правди, а вся правда—то ціла революція.

... На кожній станції тільки й чути.—

— Козаки! Козаки!

Всюди козаки, всюди бандіти.

Тягнеться потяг, як ледачі воли в поле, як ледачі воли з поля. Степ. Раптом:

— Стоп!

— Що таке?

— Нема палива.

. . . . . .

— Товаріщі! Всеросійская кочегарка в опасності!

... — Д'ех, яблучко, куди котішся?! попадьош до Краснова,—не воротішся.

І раптом:

„Ой, на горі та женці жнуть".

... — Ей, ви, хохли! Чого завили?! Буде панахидити, і так сумно ... Степ. Фуга. Буруни і ще буруни.

... — Єфто пятой вагон—антірнаціональной. І скажу я тобє, братяц, про народи. Латіш—єфто тіш, смірной народ, мудрай; оврей тож нічяво. Ходя—катаяц аль тутарін—суворай і вєрнай народ. А вот єфтот хахол—паняхіда: как завоя про поля аль про дєвчину—тякай!

... Степ. Фуга. І рейки—рейки.

— Козаки! Козаки!

— Де? що? як?

— Хто паніку робить? Сволочі.

Вискакують сотні „наганів", „бравнінгів", винтовок.

Де-хто дивиться з тугою, де-хто готує набої, де-хто сів на тендер і полетів: паровик одчепився і летить по паливо.

— Товаришу Жучок, вам не боязно? Козаки!

Усміхається: в їхнім селі були козаки. О, вона добре знає, що то—козаки. І чогось засмутніла, замислилась.

... Довго білі і *широкі* поля. Довго паровик не приходить. Нарешті, приходить. Тоді знову відходить в дикий і німий степ.

... Од станції до станції, від холодної ночи до холодної ночи.

Палива нема. Коли ніч, тоді тріщать станційні паркани і тріщать і дивляться з тугою обідрані *диряві* вагони:

... „Поїзд генерала (імя рек)".

... Від дикої станції до холодної ночи, від дикої ночи до холодної станції.

... Товариш Жучок дістала палива. А дістає так:
— Тьотю, дайте оцю паличку.
— Що?
— Дайте оцю паличку.
— Бери.
Взяла.
— А, може, ще дасте?
Подивиться „тьотя“:
... жучок: „кіт у чоботях“.
Іще дає.
... Товариш Жучок заливається.
— Ха! Ха! Обдурила тьотю!
А вона зовсім не обдурила, вона просто—жучок!
Ах, ці жучки в чоботях, вони конче не дають мені покою! Коли я буду відомим письменником, тоді я напишу велику драматичну поему: „кіт у чоботях“. А нині я пишу невеличку драматичну пісню, і вона зветься: „жучок“.
Як вийде з друку—будь ласка прочитайте. Їй право, інтересно!
. . . . . .

... Тріщить чавунна пічка,—паливо. За вагоном летить, виє дика фуга.
Їдемо на Кубань.
... — Отак... не так. (Це товариш Жучок). Отак... не так...
Біля нічки одиниця вагону,—може, я, може, хто инший, може всі ми.
Вона вчить, як залатити пропалену шинель.
Але вона каже:
— Дурня нічого валяти. Думаєш, як приїдеш до дому, то я з тобою буду і теперь панькатись? Дзуськи! Як-би не так!.. На, ший!
Вона нам обід варить, вона наша куховарка—і тільки. Вона безпартійна, але вже має в торбинці товстеньку книжку:
— „Что такое комунізм (без автора)“... Ізданіе N-го боєвого участка рабоче-крестьянской Красной Армії.
... Иноді ми їй кажемо:
— Слухай, товаришу Жучок! Чи не можна з тобою пожирувати?
Тоді ми чуємо:
— Дзуськи!
Ми регочемось, бо знаємо, що не всім „дзуськи!“,—у нас єсть молодий „пареньок“—так зветься, так звемо: „пареньок“. Він теж кирпатенький, і ми вже бачили, як він обіймав її, і вона мовчала.
... Ну, то їхнє діло.
... Але вона нас конче дивувала, вона иноді вживала таких слів, вела такі промови, що ми лишень роти роззявляли.
Безумовно, коли ми думали тільки про ворога, вона ще про щось думала.
— Чи не скінчила ти, бува, гімназію?—сміявся де-хто.
Вона комічно сплескувала руками:
Гімназія? Гімназія для панів. А для нас—дзуськи!
Тоді один незграбний хохол авторитетно заявив:
— Це—паходной Ленін...
— Да, руки порепані.
... А за вікном стояла туга і звисала туга з дроту, що йшов, відходив за стовпами, невідомо куди.

... Хуртовина, морози, станції з заметеними дзвонами, зрідка туга на дріт, а завше:

— Д'ех! революція—так революція!

А потім знову холодні вагони, довгі потяги, потяг, як воли, і раптом:

— Стоп!

— Що таке?

— Нема палива.

Паровик одчеплюють, паровик летить в темну дику фугу, в дикий німий степ.

. . . . . .

Тільки забув я ще сказати:

— Частенько, коли потяг зупинявся на станції „на неопределенное время", товариш Жучок, упоравшись біля походної кухні, виходила з вагона невідомо куди, і довго її не було. А відтіля вона приходила завше в зажурі.

Чого в зажурі?

Це буде видно далі.

. . . . . .

Плакати! Плакати! Плакати!
Гу-у! Гу-у!
Бах! Бах!
Плакати! Плакати! Плакати!
Схід. Захід. Північ. Південь.
Росія. Вкраїна. Сібір. Польща.
Туркестан. Грузія. Білорусія.
Азейберджан. Крим. Хіва. Бухара.
Плакати! Плакати! Плакати!
Німці, поляки, петлюровці—ще, ще ще...
Колчак. Юденич. Деникин—ще, ще ще...
Плакати! Плакати! Плакати!
Місяць, два, три, шість, двадцать... ще, ще, ще...
Гу-у! Гу-у!
Бах! Бах!

. . . . . .

Мчались місяці...

Минуло... я не знаю скільки минуло: може, це було вчора, може—позавчора, а, може, промайнуло—двіста літ?

Коли це було?.. А, може, це васильковий сон?

— Не знаю!

І от—літо, степове літо. Це степи біля Дніпра,—недалеко Дніпро.

... Тепер ночі в літніх степах.

Це так чудово, так каламутно!

Знаєте? Сидиш в степу і думаєш про тирсу. Це так чудово: думати про тирсу, коли вона таємно шелестить, коли шелест зайчиком: плиг! плиг!

Це так чудово!

Ах, який мене жаль бере, що мої попередники змалювали вже степ вночі. А то-б я його так змалював—ій, право!

... Я приїхав.

На третій день одержую записку:

„Товаріщ, ви кажется прієхалі єщо в пятніцу. Предлагаю немедленно зарегістріроваться в ячейкє".

Кажу:

— Секретар, мабуть, жоха, із старих партійців.

Товариш усміхнувся:

— Тебе дивує записка?.. «Это чепуха». От ти ще понюхаєш дискусію. В печінках мені сидить оця дискусія.

Я зацікавився.

— Що за дискусія?

— Почекай, сам узнаєш.

І не сказав.

... Я пішов.

— Де кімната ком'ячейки?

— Он!

Вхожу. Дивлюсь—щось знайоме. Думаю,—пригадаю і раптом згадав: та це-ж «кіт у чоботях».

Ото штука!

— Ви секретар ком'ячейки?

— Я...

Вас, здається, товариш Жучок?

— Так.

— Ну, так ми з вами знайомі. Пам'ятаєте?..

Вона, звичайно, все пам'ятає, але вперше зарегіструвала мій партквиток, а потім вже говорила.

... Ясно: минуло стільки-то часу. Товариш Жучок дочитала—прочитала:

— „Что такое комунізм (без автора)", ізданіе N-го боєвого участка рабоче-крестьянской Красной Армії.

І тільки.

А инше так просто: ходить „кіт у чоботях" по бур'янах революції і, може, й сам не знає, що він секретар ком'ячейки, а потім узнає і пише:

— „Предлагаю нємедленно зарегістріроваться"...

Одно слово, я, мабуть, і не здивувався, тим паче що минуло так багато часу, а „кіт у чоботях" і тоді уже був—

— „паходной Ленін"...

І, треба щиро сказати, друге видання Лєніна: „паходной Лєнін"—таке-ж иноді було суворе і жахне.

От малюнок:

Я завинив.

Товариш Жучок очі драконом:

— Товаришу! І вам не соромно?

— Дозвольте... я-ж... їй, право... я-ж...

Товариш Жучок очі драконом:

— Ваш партквиток!.. Давайте!

Віддаю. Пише:

— „Товаріщ такой-то, в таком-то мєсяцє пропустіл столько-то собраній. Получіл виговор от секретаря ком'ячейкі с предупрежденієм винєсті его недісціплінірованность на обсужденіє общественного мнєнія партії посредством партійного суда на предмєт перевода в кандідати ілі окончательного ісключенія із нашіх комуністічєскіх рядов. Подпісь".

Точка. Коротко. Ясно. І—трішки того... ніяково.

... Звичайно, як і тоді, (тоді—в дикім степу),—на ній колір „хаки", бо революція знає одну гармонію фарб: червіньковий з коліром „хаки". Як і тоді, величезні чоботи не на ногу. Як і тоді:

— Дзуськи!

Як і тоді, бузиновий погляд, бузиновий сміх і носик—голівка од цвяшка: кирпатенький.

... Як і тоді, були ночі, але вже не холодні, а теплі, замріяні,—літні степові ночі.

Тільки тепер трівожили нас не козаки, а бандити-лісовики, трівожили наш тил. А з півдня насідав розлютований, поранений (добивали) ведмідь з білого кубла великої російської імперії.

А от діскусія (в печінках сидить!). Єсть ходяча фраза: треба бути на чеку і не забувати про чеку.

Зробили перефразовку.

— Дискусія—це бути на чеку, щоб не попасти в секретарську чеку.

Товариш Жучок каже:

— Сьогодні вечір дискусії.

Ми:

— О-ох! У печінках вона сидить! (це, звичайно, не в голос).

— Товаришу! Дайте мені на хвилину „Азбуку комунізма".

— Ах, не мішайте, товаріщ. От я й забил: как ето? Фу, чорт. Значіть капіталізм імеєт трі прізнака: найомний труд... найомний труд... найомний труд...

Хтось підказує:

— Монополізація средств производства. І...

— Ідіте ви к чорту, сам прекрасно знаю.

— А от на другім краю:

— Камедія! Как все заволновалісь. Товаріщ Ларіков, невжелі ви не волнуетесь?.. Не вєрю. Не повєрю, чтоб ви всьо знали.

Це до одного із тих, що все знають:

— Ну, от, єслі ви всьо знаєте, скажіте: когда Тьєр разбіл велікую французскую комуну—в 71 ілі в 48 року. А? От скажіте.

А ви, товаріщ Молодчіков, не хітріте, не випитивайте, скажіте просто, что ви не знаєте. І тогда я вам скажу.

Молодчіков червоніє, і я червонію, і багато нас червоніє, бо більшість з нас це ті, що нічого не знають, але цього ні в якім разі не скажуть.

— Це-ж дурниці,—ці дискусії, наче ми шкільники.

— І правда. На чорта це? Це-ж буржуазний метод освіти. Не достає ще екзамена з інспектором.

Іще чути:

— Да, наконец, дайте мнє на мінуту „Азбуку комунізма."

— Фу, чорт, снова забил. Капіталізм імеєт трі прізнака: монополізація проізводства... монополізація проізводства...

— От бачите, все-ж їдно не знаєте.

— Ах, оставьтє меня, товарищ...

Нарешті, вечір.

Так: за вікном, як і в иншіх моїх оповіданнях (не всіх)—громи гармат, а десь в травах, а потім на дорозі кавалєрія. Наша? Кажуть, не наша. А чия? Не знаю. Може, ворожа кавалєрія, може, рейд.

І хтось тихесенько, за травами—„може, завтра тут, де ми сидимо, будуть папірці, ганчірки і дух порожнечі, дух побігу, дух крови".

Але те забувається.

... Доповідач скінчив.

Товариш Жучок:

— Ну, товаришу Бойко, все-таки я нічого не зрозуміла. При чому тут діялектика, коли сказано історичний матеріялізм? Ви як думаєте?

— Дозвольте, товаришу голова, я, собственно, слова не прохав.

Товариш Жучок очі драконом:

— Як голова, нічого не дозволяю, а як товариш, прошу вас сказати.

Ми говорили, ми плутались (з нами иноді було навіть дурно). А все це називалось—дискусія.

Товариш Жучок казала:

— Дзуськи! Не так. А ну ви, товаришу Молодчиков?

Вона рішуче входила в ролю педагога.

А ми бісились, бо в нас було самолюбство. Ми обурювались на—нашу бувшу куховарку, на—сьогодняшнього секретаря ком'ячейки, на—„кота в чоботях".

... Потім вона бігала, метушилась, збірала жінок, улаштовувала жіночі зібрання, де говорили—про аборт, про кохання, про право куховарки (Ленін сказав).

Кричали:

— Геть сім'ю! Хай живе холоста женщина.

А для плодючої женщини казали:—

— Хай буде інтернат, хай будуть спільні прачешні і т. д., і т. д.

... — Товаришу Жучок, можна двох любити?

— Це залежить від того, як ви знаєте історичний матеріялізм. Я його погано знаю, а тому й „воздержуюсь."

. . . . . .

Так от—багато я написав-би ще про товариша Жучка, і це заняття вельми цікаве. Та, бачите, зараз пів на 5-ту, і мені треба вже спішити на партзібрання, бо там—

Товариш Жучок № 2, а це значить... проте, коли ви партійний, то ви самі знаєте, що це значить.

. . . . . .

Вона писала так:

— „Товаришу Миколо (це до мене, Микола Хвильовий). Ви, здається, після завтра будете вже в Таращанськім полку, а я зараз буду в резервній кінноті: там щось махновщина, треба поагітувати. може, ніколи не побачимось, так я вас хочу попрохати: не гнівайтесь на мене за дискусію. Я знаю, у вас самолюбство, але у нас—темнота. А поскільки диктатура наша... Словом, ви мене розумієте: нам треба за рік—два, три вирости не на вершок, а на ввесь сажень. З комуністичним привітом, Жучок."

Але вона сьогодні не поїхала, і ми ще побачились.

Побачились от де.

Уявіть: порожня школа, політвідділ. По кутках, на столах сплять. Це муралі революції. Частина з них поїде в полки, подіви, частина ще буде тут, а потім теж поїде—в полки, в подіви.

Це бурса революції.

... Було зоряно, а потім стало темно—пройшли хмари.

... Побігла мжичка.

... Мжичило, мжичило, і чогось було сумно тоді. Хотів скоріш заснути. Але в кутку часто підшморгували носом і не давали спати.

— Товаришу, не мішайте спати.

... Мовчанка

Мжичка тихо, одноманітно била у вікно. Хотілось, щоб не було мжички і не торохкотіли підводи: нагадували важку дорогу на Москву—уходити на Москву, на північ од ворожих рейдів.

— Товаришу, не мішайте спати.

Мовчанка.

... Ви, мабуть, уже знаєте, що то товариш Жучок—підшморгувала.

Вона підійшла до мене.

— Ходімте!

Я здивовано подивився на неї.

... Вийшли на ґанок.

Була одна сіра дорога в нічний степ і була мжичка.

— Ви плакали?

— Так!..

І засміялась;

— Мені трішки сромно... знаєте... буває.

І росказала.

Тоді я взнав, що товариш Жучок, хоч і жучок і „кіт у чоботях", але і їй буває сумно і буває не буває:

— Дзуськи!

Тоді мені кирпатенький носик росказав, що їй не 19, як ми думали, а цілих 25 літ, що у неї вже було байстря і це невеличке байстря—

— *повісив на лихтарі козак.*

Це було на далекім сході, але це і тепер тяжко.

Це було на далекім сході, коли вона пішла по дорозі за отрядом. А то була козача помста.

... Я згадав сніговий степ.—

... Ішла мжичка.

... Була одна сіра дорога і темні сілуети будівель.

. . . . . .

А втім це не диво, що дитину на лихтарі повісили: було ще й не таке. Я не збіраюсь у вас викликати сльозу. А от маленький подвиг, це без сумніву. А чий?— Ви подумайте.

... Товариш Жучок № 2, № 3, № 4 (і не знаю ще скільки) єсть. Товариш Жучок № 1 нема.

Зник „кіт у чоботях" в глухих нетрах республіки. Зник товариш Жучок.

... Ходить„ кіт у чоботях" по бур'янах революції, носить соняшну вагу, щоб висушити болото, а яке—ви знаєте.

Так:

— Піп охрестив Гапка (глухе слово, а гаптувати—вишивати золотом або сріблом—це яскраво).

Ми назвали—

товариш Жучок.

А історія назве—

— „кіт у чоботях".

„Кіт у чоботях" – тип.

Точка. Коротко. Ясно.

Все.

Володимир Сосюра.

Нар. 1898 р.

Член спілки пролетарських письменників «Гарт». Робітник з Донбасу Народився на станції Дебальцево 4-го січня 1898 року (24. XII. 1897 ст. ст.) Виріс в селі «Третя Рота» Донецької губернії.

Скінчив двохласну сільську школу та 2 класи нижчої сільсько-господарської.

До 20-и років працював на заводі, в шахті й на степу. В революції брав участь спочатку стихійно в петлюрівській армії (з листопаду 1918 року), а потім свідомо перейшов на бік червоних підчас захоплення Київа поляками. Записався в комуністи, пот'м був в боях у Галичині (вересень 1920 р.). Друкуватись почав у збірці «Жовтень» (вид. літо Н. К. О.) Постійно співробітничав в журналі—«Шляхи Мистецтва», з 1923 р. в журналі «Червоний Шлях». Передруковувався і в ріжних закордонних виданнях. Приймав також участь в альманахах «Штабель «(Літо Н. К. О.) та „На Сполох“ (Держ. Вид. України).

Друкувався в журналах—„Зори Грядущего“, „Грядущий мир“, „Комунарка Україні“, „Дочери Октября“ і т. п. (З автобіографії).

Бібліографія.

І. **Твори Б. Сосюри:** Поезії. Суми, 1921.—1917 рік, поема. В осіннім шелесті. Граційно руку подала. Ми на роботу йдем. Роздули ми горна,—поезії. «Жовтень», X. 1921.—Навколо, поема. Сніг, поезія. „Штабель“, альманах, X. 1921.—Червона зіма, поезії. (Поеми: Червона зіма. 1917 рік. Навколо. В віках і дрібні поезії). X. 1921.—Боротьба, поезія. «Зори Грядущего», 1922, II.—Из поэмы «Зима» (Уривок). „Зори Грядущего„, 1922, III-IV.—З поеми „Незаможник“, Плуг, I, 1922.—Навколо, поема. Сніг—Перед очима за лицями лиця—поезії. «Шляхи Мистец.» 1921, II.—В віках, поема. „Шляхи Мистец., 1922, I.—Осінні Зорі, поема. «Шл. Мистец., 1922, II.—1871-ий рік, поема. X. 1923.—8 березоля, поезія. „Коммунарка Укр.“, 1923, II-III.—1871-ий рік, поема (Уривок) „Коммунарка Украины“, 1923, II-III.—В осіннім шелесті. Роздули ми горни,—поезії. Зіма, поема (Уривки) „Слово“, декламат. К. 1923.—Золотий ведмедик, поема. „Червоний Шлях“, 1923, I.—Маки. З Криму. „Черв. Шлях“, X. (1923). II.—Пролог до невідомої поеми. „Шл. Мист.“, V. (1923.)—Поезії В. Сосюри друковано крім того в альм. „На Сполох“ і передруковано в львівській „Землі і Волі“; газеті „Українські щоденні робітничі Вісти“ (Нью Йорк, Америка) та в газеті „Українські Робітничі Вісти“ (Вініпег, Канада); в Берліні друкується в збірці пролет. поетів У. С. Р. Р. поема „1917 рік“ в перекл. на німецьку мову.

II. **Про Сосюру й його твори:** *Доленго, Н.* Волод. Сосюра, поезії, Суми, 1921. Шляхи Мистецтва, 1921, II.—*Коряк, В.* Місто в укр. поезії, стаття друга, „Шляхи Мистецтва", 1921, II.—*Хмара, В.* (Про „1917-й рік" й інші поезії В. Сосюри) „Буяння", 1921, I.—*Лейтес, А.* Панлиризм в укр. пролетарск. поэзии «Зори Грядущего» X. 1922, I.—*Акс.* Лаборатория. (Про Сосюру й Хвильового) «Зори Грядущего», 1922, III-IV.—*Уразов, Изм.* Владимир Сосюра. «Зори Грядущего», 1922, III-IV.—*Франко, Тарас.* Володим. Сосюра,—Червона Зіма, поезії X. 1922, «Шляхи Мистецтва», 1922, I.—*Кулик І. Ю.* На шляхах до пролетарського мистецтва. „Шл. Мистецтва", 1922, II.—*Коряк, В.* (Про В. Сосюру) В ст. «Укр. л-ра за п'ять років пролетарської революції». «Вісти В. У. Ц. В. К.», 1922, ч. 251—*Коряк, В.* Шість і шість. X. 1923.

О, НЕ ДАРЕМНО!..

О, не даремно, ні, в степах гули гармати,
і лллялась наша кров, і падали брати...
О, не даремно, ні, моя старенька мати
зняла з своїх дітей дукатики й хрести...

По бруку чіткий крок... де автоперебої,
веселі ватажки вітають юнаків...
неначе дивний сон в півтемному забої,
що бачив я колись під кайла спів дзвінкий...

Рядами струнко йдуть баби, жінки, дівчата,
і дітвора біжить з захопленням в очах...
І скиглить, скиглить ніч промерзла й кострубата,
розіпнена давно на соняшних мечах...

О, не даремо, ні, в степах гули гармати,
і лллялась наш кров, і падали брати...
О, не даремно, ні, моя старенька мати
зняла з своїх дітей дукатики й хрести...

* * *

В осіннім шелесті під галок лопотіння
змарнілим сном бреде журба вохких алей...
і спогади тремтять, мов смажене насіння,
лишають на вустах жадань прозорий глей...

І холодом терпким просякли сподівання,
мов той жовтавий лист, розвіяний кругом...
і пелюсток зорі порив палкий останній
розвіяно тремтить під місяшним серпом...

І згадуються дні... під снігом тротуари...
під вибухи гармат бетонний вулиць жах...
й пожежи перший знак, де димарів сігари
до неба простягли розтулені вуста...

Спадали постріли трояндними садками...
над збитим ворогом тремтіли прапори...
і ніби Жовтня крок котив громи над нами
з розчинених дверей зорі...

---

* * *

Ми на роботу йдем.
На хмарних рушниках зоря квітки виводить..
і згук і день...
і ніби дим замерз над золотим заводом...
Ми на роботу йдем.

Мій брате, Вересню, з блакитними очима
під усміхом твоїм жевріє серця бій...
і рим моїх, палких обсипана шипшина—
хвала тобі.

А вулиця тремтить ріжноголосим кроком
та гуркотом колес...
мов дметься догори обчовгана дорога,
мерехтять багнетні леза...

---

* * *

Роздули ми горно, ще нерухоме вчора,—
й ковадла зорний спів до праці дзвінко зве...
Конає світ старий, де Осінь жовтозора
на золотих човнах до заходу пливе...

Заводе, тату мій!.. мов блудний син, до тебе
вернувся знову я з благанням на вустах...
не піде до телиць під кучерявим небом
мандрівник молодий, закоханий в жита.

Де з чорним золотом та з крейдою вагони,
веселі шахтарі на зміну швидко йдуть..
між ними гелкотять китайці та чолдони
і стелють по стерні тайги трівожний дух...

Жене вітри горно, ще нерухоме вчора...
й ковадла зорний спів до праці дзвінко зве...
Конає світ старий, де Осінь жовтозора
на золотих човнах до заходу пливе...

---

* * *

Рипнула дверима осінь...
з пилом закрутився жовтий лист.
А за ним простягся по дорозі
передсмертний листопаду блиск...

І тремтяче перекотиполе
притуляється до ніг благанно...
мов шепоче:
„Як-же рано... як-же умірати рано“...

і котиться геть,
таке безпорадне й голе...
Неба прозорі очі
затулило віями—хмаринами...
вітер щоки цілує, лоскоче,
поросям верещить між колінами..
І навокло так холодно, холодно,
наче в жилах вся кров замерзла...
Серце моє, піснею проколоте,
вже не буде нам тепло й весело..

ЧЕРВОНА ЗИМА.

Поема.

Лисиче над Дінцем... де висне дим заводу,
музика у садку та потяг в 7 годин...
Вас не забуть мені, як рідну Третю Роту...
про вас мої пісні під сивий біг хвилин...

На щебінь часто ми до Сущенка ходили,
за це платили нам щоденно четвертак.
Та по ночах дівчат в половниках любили...
О, свіжий дух степів, о, поцілунків смак!..

Де шахти на горі що-дня малюють зорі,
під зойки димарів так просто ми жили,
училися писать, звичайно, на заборі...
та бити лисичан, щоб до дівчат не йшли.

Ну, як мені забуть далеку Білу Гору
і теплий блиск очей (там трави в тумані...),
що зрадили мене... де в ніч ясну, прозору
носився з вітром я скажено на коні...

І все мені дзюрчать швидкі холодні хвилі,
і все мені завод невпинно цокотить,
і вороток скрипить про дні минулі милі,
коли повстали ми і йшли Петлюру бить...

Лисиче над Дінцем... де висне дим заводу,
музика у садку та потяг в 7 годин...
Вас не забуть мені, як рідну Третю Роту...
про вас мої пісні під сивий біг хвилин...

II.

Зима. На фронт, на фронт!.. а на пероні люде...
біля вагонів ми співаєм „Чумака“...
і радість лоскотно бентежить наші груди...
Шикують злидні нас, юнак до юнака.

Багнетів гострий блиск... шапки кругом лахматі..
коло дзвінка сестра сумуючи стоїть...
А мати не прийшла на бій випроводжати,—
і серце иноді невільно защемить...

Стою, неначе в сні. Чекають нас вагони...
і ворог шле з гармат нам з-за Дінця привіт...
Але не боїмось ми банд злотопогонних,—
уже не мало їх пустили ми під лід...

Зима. На фронт, на фронт!.. а на пероні люде...
біля вагонів ми співаєм «Чумака»...
і радість лоскотно бентежить наші груди...
Шикують злидні нас, юнак до юнака.

III

Колеса тупо б'ють... по рейках перебої...
Вже міст через Дінець давно прогуркотів...
Стою біля дверей... і дихає сосною
квиління вітрове про весни юних днів...

Рубіжне... знову путь... Володине..
Кабанне.
нарешті, Сватове, і крикнув потяг:
«Стій!»
Сходили на базар, помилися у бані,—
я вірші став писать під вечір золотий...

Писав чогось про смерть... неначе
знав, що ніччю
раптовий стрілів блиск вохку проніже тьму...
И ми знов підем на бій за Владу
Робітничу...
О, не забуть мені Червону ту Зиму!..

IV.

Вкраїну з краю в край проходили
з боями...
Червоно танув сніг в пожежах барікад...
і громом молодим котилося над нами,
лунало по ланах: «Вперед за Владу
Рад!»...

І де ми не пройшли, нас радо зустрічали,
і навіть вітер нам доріг не замітав.
Дівчата нам стрічки червоні пришивали,
і хлопці радо йшли озброєні до лав...

V.

І знов Донеччина... і вітер верби
хиле...
й не віриться, що знов побачу я
село,
давно покинуте, таке до болю миле...
але багато з нас до дому не прийшло...

І мнягко сніг рипить... іду трівожним кроком...
така знайома путь з дитинства ще
мені...
тут рвали в-осени ми гльод червоноокий,
тут рвав я квіти чар кохання в-осени...

Вже станція... завод... і рейки заблищали
під безліччу огнів... Ось робітничий
клюб...
і в небо простяглись і небо запутляли
нечисленні ряди високодимних
труб...

Скінчилась вистава... з воріт виходять люде...
о, скільки, скільки тут знайомих
милих лиць!..
Чого-ж тепер мені так тоскно й
давить груди,
чого-ж холодний сум ці хвилі принесли?..

VI.

О, де ти, брате мій... прийди хоч
на хвилину...
ти-ж так мене чекав, а я й не знав,
що ти
мене давно зміняв на темну домовину,
зміняв мене давно на схилені хрести...:

Ти-ж так мене чекав... казав, що
«З фронту скоро
Володька ґаліфе для мене привезе»...
Тепер не підем ми з тобою в Білу
Гору,
тепер уже тобі не треба ґаліфе...

VII.

Колеса тупо б'ють... по рейках перебої...
Вже міст через Дінець давно прогуркотів...
Стою біля дверей.. і дихає сосною
квиління вітрове про весни юних
днів...

VIII.

Широко розляглось з важким гарчанням місто...
і вітер з моря шле солоний теплий
дух...
і виснуть лихтарі, як золоте намисто,
що заквітчали ніч безсоромну й
руду...

Каштани по боках... каміння душу
давить...
по вулицях вузьких прискорено
йдемо,

Недавно тут були і греки і зуави,—
справляв тут капітал свій золотий содом...

І чітко мірний крок ряди сотень хитає...
і сам собі здаюсь таким міцним, міцним...
А десь глибоко сум, що вже мене немає,
що я в житті лишив від себе тільки дим...

Прискорено йдемо за днем золотокрилим,
туди, де криці дзвін напруженого гуде...
і маком прапорів колони рясно вкрили,—
і квітне маком бій, блакитний бій сердець...

IX.

Все вище шлях важкий... внизу гудуть бетони...
золотосинім сном душа палахкотить...
Під срібний дзвін криниць, холодних і бездонних,
кидає ранок зор на небосхил гнідий...

Згорнула вже давно холодні сиві рядна,
тільки для нас зима... навколо все в цвіту...
І з зорь тремтючий міст в Майбутність неоглядну
Години Перемог тільки для нас прядуть...

1871-й РІК.

Поема.

ПРОЛОГ.

Схилився тоскно день над баштами Версалю,
Співає далечінь про синій, синій сон...
Чи сниться це мені?.. Обличча... кров... і далі...
І кров'ю капотить над золотом колон...
Я бачу крізь вогонь і дим Мон-Валєрьяну
Дюваля зор смутний, а в ньому смерти тінь,
Й останній сонця блиск, що на смертельну рану
Упав і застремів в риданні золотім...
На балках барікад я бачив Де-Ляклюза
(З гарячим вітром куль останній в груди жах...)
Смертельний криє жах льохи пале-Роялю,
В кутках блукає сум і точить кров одчай...
І все чекає день, коли проснуться далі
Й камінню іскри дасть раптовий дзвін меча.
Чи сниться це мені?.. В провулках барікади
І од снарядів дим, де море темне блюз...
І вітер в вікна б'є розхристаний і радий...
То вийшов на майдан замучений француз...
То вийшла на майдан замурзана дитина,
Й чоловікам жінки патрони подають.
А десь гармати б'ють трівожно і невпинно,
Огнем і чавуном, по барікадах б'ють...
Ой, шле колони Т'єр... жахне все вужча коло...
І падають жінки над трупами дітей...
А в небі молодик, мов золота гондола,
В зелену долину задумано бреде...

Ой, шле колони Т'ер!.. стараються
Версальці,
Як можна, догодить за золото па-
нам...
І заломила ніч в смертельній тузі
пальці,
Мов дивиться згори в останній раз
вона.
Окраїни мої, чого-ж під синім димом
Так зажурились ви напередодні
бурь?
Квартали буржуїв гігантами рудими
Над вашою бідой безжалісно вста-
ють...
Летіть, мої пісні, на крилах
Марсельєзи
І до нових повстань скликайте
без кінця,
За те, що навели на Зорі мі-
ральєзи
Й обсипались, як цвіт, робочії
серця...
О, гільотини дим і блиск на лицях
милих,
Неначе липи мед од радісних очей...
Так солодко тоді сухотні груди
нили,
Неначе й досі щось під ребрами
пече...
Рядами в тьму ідуть ажон мерці
Комуни
Й до помсти кличуть нас...
О, федератів мур!
Мов падає вода на огнені буруни
І злякано шкварчить од неви-
мовних мук...
Де росплескала кров обідраная блюза
Крізь вітер і туман про радіо-віки,
Рубінами слова шпурнула наша
муза,
Немов басує десь вишневий ранку
кінь...
Тікають по полях обідрані салдати,
А з неба, як на зло, дощі, дощі,
дощі...
О, ще не раз буржуй пошле на бра-
та брата
Й крови нап'ються ще пощерблені
мечі...
Летіть, мої думки, де на ланах
Шампані
Лунає дзвін пісень потомленних
дівчат.
Де кров'ю облило за далиною
грані,
І в'яне молодик в заплаканих
очах...
І я отой салдат, і кінською слиною
Обляпано штани розірвані мої,
А в серці похорон, бо ворог за
спиною,
І стогнуть без кінця бої, бої, бої...
Рожевий молодик схилявся над
травою,
І пахло од трави солодким і
терпким...
На сполох лило десь... прощався
я з тобою,
Й трівожно землю рив мій нор-
вистий кінь.
Ах, не піду тепер на звуки кар-
маньоли
В веселий хлопців ряд під молоком
небес...
А кликала трава було здається вчора,
І тьохкав за кущем невидний со-
ловей.

III.

Неначе греблю де прорвало й за-
топило..
На кого ми йдемо, куди нас кличе
Т'ер?..
Чиї-ж то по ногах далекі дзвони били
Трівогою й огнем в худе лице мое?..
Як ляльку, привели з ганебного
полону
Мене, немов у сні версальські
ряди...
На кого-ж я піду в закованих
колонах
І смерть чию нераз побаче зор
пустий...
А хмари все біжать на захід помер
твілий,
І хочется стрілять в далекий моло-
дик...
О де-ж, безумний, я теперь позичу
сили,
Щоб серед зла й крови правдиву
путь знайти.

IV.

„Гей, пелонянка ось!..“
— „Яка-ж вона хороша!“
— „Та тільки дуже зла“...
Я глянув і зомлів...

О, це-ж вона, моя, троянда Деляроша,
Якої не знайти на цій страшній землі...
Ходив, прохав, молив... даремно... щастя в'яне,..
Як сніг отой, що був недавно на полях...
Сьогодні на зорі її уже не стане,
Бо не один я чув коротке: „Розстрілять".
О, сили, небо, дай!... трава моя кохана...
Як визволить її?... бо, знаю все тепер,
Куди вони ведуть отих салдатів п'яних,
І шелестить над ним крилом печальним смерть...

V.

Один і другий стріл.
Який гарячий вітер!
Впаялася в мою коханої рука...
Навколо по щоках без жалю б'ють нас віти,
І стрілянина десь поволі затиха...
Провулки та любов... А там на барікадах—
Ми знов товариші—несем комуни стяг...
Але тремтить журба—ми не роздавим гада...
Без сну і без води посохли нам вуста...
Невже-ж забуду я, коли прибігли з нею,
Й мене товариші, як брата, прийняли.
В червоні дні комун тепер лечу душею,
Мов до далеких зорь, коли я був малим...
Я не забуду ніч, коли мені на груди
Схилилася її розбита голова...
Чи сниться це мені?.. Далекий гул орудій,
І в шелестінні трав коханої слова...
„Ти крізь віки пройди, і буде день крицевий,
Коли ножі—слова, коли слова—ножі...
Під бурі од повстань, під грози ти про цей бій,
За що лилася кров, нащадкам розскажи...

VII.

Що хряснуло в ночі?... Зі зламаним хребетом
Упав робочий люд на огнені шляхи...
Чий регіт чую я? мов блиснула ракета,—
То перемоги день святкують гробаки..
Шовками залило веселі тротуари...
Он радісно кричить нервова мадмазель...
А я піду в крові туди під небо каре,
Де вітер і журба заплаканих осель...
Чи чуєте мене, далекі комунари?
Крізь тумани віків тепер я вам кричу,
Що ми на сході тут страшні розбили чари,—
Паризьким злидарям невже-ж цього не чуть?..
Вас 10.000 там ковтнули барікади,
Нас 10.000 теж—під Перекопом тут...
Тоді не ви, а вас змішали з кров'ю гади,
А зараз тільки нам побідні, дні гудуть.
О, зорі ви мої! Я не про вас співаю,
Де небо в димарях, мов синій папірець.
Над заводським гудком печаль моя конає,
И поезія моя з Червоним Октябрем.

І. Ю. Кулик.

Нар. 1897 р.

Член спілки пролетарських письменників «Гарт». Народився на Київщині 26 січня 1897 року. Почав друкувати свої вірші в Сполучених Штатах Америки в українських соціялістичних часописах з 1914 року (часом під псевдонімом Р. Ролінато). Після повороту на Україну друкував вірші у «Вістнику Українського Відділу Наркомнацу» в Москві (в червні—грудні 1918 р.); в 1919 році в Київі вмістив вірша «Сон» у журналі «Мистецтво»; в 1920 р.—«Мої коломийки» (цикль І) в «Галицькім Комуністі», потім у «Шляхах Мистецтва». В 1921—22 році—в кам'янецькій «Червоній Правді» та в альманасі «Буяння».

Бібліографія.

І. Твори Куликові: Сон, поезія. «Мистецтво», IV, (1919).—Мої коломийки, поезії (цикль перший: Під Ярмом), «Галицький Комуніст», 1920, І.—Мої коломийки (цикль другий: Червона Галичина). «Шляхи Мистецтва», 1921, І.—«Мої коломийки», збірничок поезій (з Галицького альбому) (цикль І—«Під ярмом», ІІ—«Червона Галичина», Х. 1921.—Васько Квасник, опов. (Зі спогадів емігранта) «Буяння» (Кам.-П.) 1921, І.—До тих, за кордоном, поезія. «Буяння» (Кам.-П.), 1921, І.—Жовтень на чужині, поезія. «Буяння» (Кам.-П.) 1921.—Одужання, поема. «Черв. Шлях», 1923, І.—Одужання, поема (уривки) Х. 1923.—Зелене серце, поезія. «Шляхи Мистецтва», V (1923).—«Зелене серце, другий збірничок поезій. Харьк. (1923).

ІІ. Про І. Ю. Кулика й його твори: *Вармійкирко.* (Про Куликові «Мої коломийки») «Буяння», 1921, І.—*Зеров М.* (Про Куликові «Мої коломийки») В рец. на «Шляхи Мистецтва», 1921, І, «Голос Друку», 1921, І.—(Рецен. на «Мої коломийки») Київські «Вісти», 1922.—(Рец. на «Мої коломийки»). «Комуніст» Х. 1921.—*Коряк В.* Шість і шість. Х. 1923.—*Поліщук В.* І. Ю. Кулик—«Зелене серце», зб. поезій. «Червоний шлях» 1923, ІІ.

РОБІТНИЦЯ ШУРА.

Підписати останній папірець в установі,
Моє кохання—білявій робітниці Шурі.
Позабути совбаришень і совбурів:
Потинятись під вікнами непривітного дому;
Мої вечори—на фабриці сірниковій,
Скоро гудок і друга зміна,

Вибіжить з брами ходою знайомою
І трохи стримано та привітно зустріне.
Рученята спрацьовані невимовно пестливо,
Обів'ють мою похилу шию:
—Значить, їдеш? Залишаєш Київ?
І здається розлука такою неможливою...
Роспитає новини: голод, продподаток-
Потім про своє роскаже:
—Знаєш, обрали мене делегатом,
А завтра—збори на трикотажній.

І так солодко, солодко до сльоз
Ще глибше тебе кохати
І за те, що в тебе туберкульоз,
І за те, що торговка мати,
І за те, що в червоній гвардії
Ти мені перев'язувала рани,
І за те, що в гетьманській „варті"
Разом з нами тебе карано.
І за те, що в кратері революції
Ти горіла—згоріла безскаржно...
—Шура! ще довго в самотній розлуці
Буде маритись сірникової фабрики марево...

НА СПОЛОХ.

I.

ЛИХОЛІТТЯ

Насувається знов лихоліття.
Тиняються зажурені горілиць,
Стежать, чи немає на небі жаданого лахміття.
Та, ніби криця,

Безхмара жорстока блакить.
Не чувати вимріяної вохкости,
Не наближається злива:
Ніби хто натуру роззлостив—

Не вгамовує застигло-упертого гніва.
Не врятували хресні ходи
(Та вже ніхто й не вірить),
І мучить думка: чи що вродить,
Чи так усе і згорить?...

II.

НАД ВОЛГОЮ.

Знову чуть над Волгою остогидлого стогону,
Знов просякла слізьми аж до дна.
Не спинити жалібного дзвону.
І суне за труною труна.

Ех, позбулися панщини-барщини,
Вільні засіяли на червонім світанні!
—Погоріло у Саратівщині, не вродило у Самарщині,
Прахом пішло у Казані...

Захопило землі завжди врожайні—
Навіть в Уфі! Навіть на Уралі!

—Світ за очі,—втікти у шляхи, безкрайні
Від землі зрадливої—далі!

Та куди втічеш? Невже у Вологду?
Та чи краще здиблеш,—хто знає?
...І женеться ненажерна примара голоду,
І підстьобує і підганяє.

На Вкраїну! Остання надія:
Хоч там перебутись до нового.
І, ніби журавлі у Вирій,
Ростягнули підводами дорогу.

III.

ВІДЧУЙТЕ, НЕЗАМОЖНІ.

Не легко і на Вкраїні:
Знищені місця найбільше хлібні;
На сонцеві краї—загрозливі тіні,—
Погоріло чи не все на Півдні.

Та пощастило, вродило на Правобережжі:
—Слухайте-ж, відчуйте, незаможні!
І дні, коли горе всенародне безмежне,
Хай на поміч зголоситься кожний!

Бийте в дзвони на сполох!
Скликайте громади,
Відгукнися все чесне й путяще,
Не дайте загинути Владі—
Кров'ю вашою зміцненій Владі
Трудящих.

Пам'ятайте, вас нераз рятували
Від навал грабіжницько-хижих:
Так невже-б ви спокійно чекали,
Доки голод захисників ваших винище?

Розумійте, єдиною долею сполучені
Всі краї під Червоними Зорями:
Так невже братам своїм замученим
Не подали-б ви руку в їх горі?

Тямте, північних братів допомога
Вам не раз іще буде потрібною—чуєте!—
Так невже від найлютішого ворога,
Від голоду—ви їх не врятуєте?

ОДУЖАННЯ.

Поема (уривки).

VII.

Щербинівський кущ. Північний рудник, 9. І. 1923 р.

Виблискує степ перламутром.
Виблимує синіми зорями.
Чорним велетнем в білому хутрі
Виперся рудник угору.

Витискає з уст димарів
Білу пару роздріпаними колами
Й чатує з високих копрів
Над цілою околицею.

Та вже натовпи в кам'яну плоть
Вкраялись живими свердлами,
Видирають спід хутра і котять
Переплетені рейки-ребра;

Деруть скам'янілі пласти,
Довбаються в грудях залізом—
І зойкує велетень стиха
В хутрі чорною кров'ю замизганім.

Та стискають напружено-вперто
Гострі кайла невблаганими долонями.
І здріганням передсмертними
Коливаються велетня скроні.

VIII.

Бахмутський Артемовський соляний руд. 12. І. 1923 р.

Біле над землею—сніг;
Біле під землею—сіль;
Зеленавою кригою
Запанцирене звідусіль.

Дивовижний палац зі шкла.
Ніби іней довкола—та не зимний.
Так таємничо—лагідно
Зелені іскорки блимають.

Був у Кракові, на королівських бастіонах:
Спускався під Вавель—у Смочу Яму;
Чув легенду: страшний дракон
Терзав її зубами.

Яким це здається смішним!
Тут легенда стала побутом,
Тут старий десятник Трохим
Підземного царства володар.

Може, це не поетично й грубо,
Він рудий, з підсліпуватим оком
Й гострозуба машина врубова
Йому замість дракона—смока.

Але заздріть, казкові королі:
Без меча, незґрабними руками
Він дракона дротами оплів
Й змусив гризти пласти солекам'яні.

Гей, бувало—нема штейґерів,
Втікли інженери з білими,—
А Трохим котли розігрів
Й тріпоче шківами, мов крилами,

І будує в підземній пітьмі
Кришталеві печери й тунелі
І втілює в побут—міт,
Вигаданий менестрелями.

IX

Юзівка, Риковський рудник,
18. I. 1923 р.

Летить, колихається кліть,
Зачіпляє за стіни й гримає
Й одноманітно торохкотить
Дієсловними римами.

Так хутко. Захоплює дух.
Серце, здається, присне.
Чорний вохкий лантух
Над головою затиснено.

Забув, що десь сонце й блакить.
Тільки лямпка за паском блимає.
І летить, виспівує кліть
Дієсловними римами.

* * *

Вузький стовбур. Старенька штрека.
Напівзруйновані скріпи.
Під ходою жалібно хлипає
Вода проміж рейками.

Промайнули, пройшли корінну
(Сигнал у стовбурі забамкав),
Перейшли повз піч, де гнуться
Саночники під нудною лямкою.

Спинились у новім забої
(Нахилений сланцевий дах),
Залягли в печері обоє,
Стискаючи кайла в руках.

Запорошує очі й бороду,
Та за сонцем не тоскно нікому:
Тут борня. Непокірну породу
Обушком, обушком, обушком!

Нумо ще! Не здається, треклята!
Ми балдою, щоб клином вгризти,
А не йде—так неси перфоратор,
Пробуравимо разом шпури.

Продавбаємо, дарма, що камінь!
Таки вгризся гартований клин.
І підземні скарби потекли
Чорнозолотими струмками.

Насипай вагонетки: тягни!
Ех, весела робота—аж куриться!
Запишіть ще одну перемогу нині
Чоловіка в [illegible] урою.

Андрій Панів.

Нар. 1899 р.

Народився 1899 року 30 вересня (ст. ст.) в с. Прорубу, Сумського повіту, на Харківщині. Батько служив у волості за писаря, селянин. На 6-му році вступив уже до школи. Коли стало йому 8 літ, сім'я переїхала в с. Коров'яківку, Рильського повіту, на Курщині, звідки був родом батько. Після батькової смерти (1913 року), скінчивши двохкласову школу в с. Кобилках, поступив до Курської вчительської семинарії, де вчився, сам заробляючи на себе. Скінчивши семинарію 1918 року, вчителював по школах Донецької залізниці, а також рік у своєму селі, на Курщині. 1921 року вступив на факультет соціяльного виховання Харківського ІНО. Тоді-ж почав і друкуватись, вперше в «Селянській Правді». Друкувався в журналах: «ШляхиМистецтва», «Плуг», «Студент революції», «Зори Грядущего», «Червоний шлях», «Сільсько-госп. пролетар», «Комунарка України» т. п., а також і в ріжних газетах.

Один з організаторів спілки селянських письменників «Плуг».

Бібліографія.

І. Твори Ан. Панова: Батрачка, поезії. «Дочери Октября», зб. 1922.—Полільниці, поезії, «Комунарка України», 1922, ч. 9.—На машині, поезії. «Сільсько-Господ. Пролетар.» 1922, ч. 5 (8).—Наймит, поезія. «Сільсько-Господ. Пролет.» 1922, ч. 6 (9).—Багаття, поезія. «Студент революції», І. З жовтневих пісень «Студент революції», ІІ.—Жита, поезія. «Шляхи Мистецтва», 1921, ІІ.—Зимове. Школярський марш. Співи надійні, поезії. «Червона Калина», альманах, ІІ (1922).—Вечір, поезії. «Шляхи Мистецтва», 1922, І.—Прощання, поезія. «Шл. Мистецтва». 1922, ІІ.—Червоний вертеп, вершов. драмат. лубок, зб. «Різдвяний вечір» Х. 1922.—«Десь плакала осінь», «На дівочі коси»—збір. «Різдвяний вечір» Х. 1922.—Червоні колядки (переробки) Зб. «Різдвяний вечір», Х. 1922.—«Святі гори», поезії. «Шляхи Мист.», V (1923).—Крім того, більш як 50 дрібних поезій в газет. «Селянська Правда» і «Вісти В.Ц.В.К.» 1921—1922. «Українські Щоденні Вісти» (Америка), «Українські Робітничі Вісти» (Америка), «Народня Воля» (Америка). «Як дівчата грамоти вчилися», опов. «До знання», опов. «Селянська Правда», 1921, ч. ч. 2, 3, 4. З минулого. Пригоди пасажира. Бурякосів,—оповід. «Вісти ВУЦВК», 1922.—З плугом. Вогники. «Плуг», І, 1922.—«Жіноче свято». Давня казка. До-дому. Знахар. Святі гори,—оповід. «Селянська Правда», 1922. «В лісі», «Христя»—оповід. «Сел. Правда» 1923 р.—Неслухняна, оповід. «Червона Калина», альман., ІІ (1922).—Село, оповід. «Шляхи Мистецтва», 1922 ІІ.—Слава (згадки), оповідання. «Селянська Правда», 1923.—На місто стомлене. «Черв. Шлях», Х. 1923, ІІ.

НАЙМИТ.

I.

Коли пас я маленьким гусят,
Мені сонце всміхалося любо
І, здавалося, нива уся
Мене стиха, як неня, голубить...
Мені вільно було між ланів
З гусенятами сонце встрівати,
Їх водою з калюж напувати...
Вітер з жита мережечки плів,
Десь пололи й співали дівчата.
По житах серебрилися роси,
Аж зелені лани стали сиві...
Моє вітер голубив волосся,
І ступали по росах сміливо
Ноженята порепані, босі...
Не забуду вечірніх хвилин,
Як десь день загасав за горою:
Між житяних мережаних стін
Йшли гусята мої чередою,
А я пісню тихесенько вів...
І схилялись покірно жита,
І гречки запашні біліли,
І, здавалось, над полем віта
Тихий вечір на ласкових крилах
І в обійми мене обгорта...
Мати дома варила куліш,
Цілував її промінь останній...
Усе тихше було на селі..
І в чарівному зірок убранні
Надіходила сизая ніч...

II.

Гей, минули дитячі літа,
Не гусей на толоці пасу я—
Юнаком—батраком я вже став
І блукаю по наймах—працюю.
І забув я вже рідне село
І жита, і гусей, і хатину—
Вже не знаю—чи все те було,
Чи то сон у вечірню годину.
Тихий вечір не той мені вже:
Батька в вечір такий розстріляли,
Тоді сонце між хмарних пожеж,
Обливаючись кров'ю, вмирало...
...Я пішов по світах, бур'янах—
Як той жар, стало серце червоне—
Заховавши в далеких згадках
Тріск рушниці й блискучі погони...
Бачив часто я смерть біля себе,
Заглядав грізний голод у вічі—
Я зневірився в блакитному небі.
Але чув, щось до кращого кличе...

III.

...І пішов по засохлих ланах
Відшукати батрацькую долю—
А життя затамовує жах
І утишує давніїї болі...
Жайворонків веселий я спів
Вже не чую в блакиті прозорій,
Не сную про минулеє снів—
Коли трактор з землею говорить...
І я друзів новітніх знайшов:
Це могутні й слухняні машини—
Вони тихі, не люблять розмов,
Та напружені м'язи і жили—
А у жилах—крицевая кров.
Я забув тихомирне село—
По ланах по безкраїх блукаю...
І не сам—нас багато прийшло
До машин із житяного краю...
Цілий рій—нас малих, порошні—
У завзятті з'єднались могутнім,
Ми скорили могутність машин
І йдемо в невідоме майбутнє.

ДЕСЬ ПЛАКАЛА ОСІНЬ... А МИ НЕ ТУЖИЛИ.

Десь плакала осінь... А ми не тужили,
І груди огнем налили—
В руках чуєм велетнів силу,
А в грудях—солодкі сміхи.
І хай плачуть в полі тополі,
(Струнке, наче ті юнаки)
Ми збулись сумнівів і болів,
І шлях перед нами ясний...
Ми ще ростемо... Набираємось сили,
Як той між дубів молодняк,
Ми кинули наші лани і оселі
І пішли в дні задуманих свят.
Лежить, спочиває увільнена мати
О, земле, лиш мить почекай!
Ми прийдем до тебе, могутні, багаті
Нам праця твоя не важка.

Ти нас не узнаєш... Ми станемо мудрі
У міста ми мудрість візьмем,—
Квітками новими вберем твої груди—
З пісень і машинних поем.

ПРОЩАННЯ.

В тихий вечір прощавсь я з полем,
Ткало небо сині мережі...
Не пускали лани мене з полону,
Спомин душу бентежив...

Підбігали зелені ріки,
Аж до ніг припадали покірно,
А мені у блакиті сизій
Малювалося місто манірне...

Сонце тіні вечірні слало,
Говорило: „Не йди, останься.
Пам'ятаєш, як я цілувало тебе,
Тебе сонного тут уранці".

А жита, жита шуміли,
Колоски нахиливши додолу:
Підеш ти в невідому безвість—
Не побачиш нас ніколи.

Пам'ятаєш, як нас ти сіяв,
Як зерно золотилось на сонці,
Ось ростем, наливаємось, спіем,
А ти будеш в далекій сторонці...

...І гречки запашнії біліли,
Затихали мідяні дзвони,
Кучерявий їх килим
Став кріваво-червоний.

А далеко чорніла толока,
Набиралась, заснувши, сили...
Чи давно-ж мій плуг глибокий
Роздирав твої груди милі...

Гей, лани мої чорні й зелені,
Гей, гречки біло-мідяні,
Заховайте згадки про мене—
Я-ж піду в місто кам'яне.

А прийду колись—вас не пізнаю:
Із медами гречок в переміжку
Чорний дим ваші груди обгорне,
Припаде до зеленого ліжка.

І прийдуть до вас нові боги—
Мовчазні, могутні, грізні:
Переорють стежки, дороги,
У обійми візьмуть залізні...

Увігнуться рідні груди
Під колесами велетнів дужих,
А на них будуть теж люде,
До казок ваших тихих байдужі.

Розмовлятиме жито з залізом,
Жниці вже шепотіти не буде,
І не буде її лоскотати
Колосками засмаглі груди..

І не буде на колосках поту,
Ані сліз, ні утоми—
То нова якась буде робота,
Як прийду я до дому...

І пісні нові й нове щастя,
І вітри стануть рідніші.
Шепотіли лани: «останься»
У вечірній тиші.

СЕЛО.

І.

Обгорнули село лани...

Підбігли до лісу, жартома з ним перемовляючись та до себе ваблячи... Ліс хитав задумано головою і по-старечому вісміхаючись на пустунів, трохи поступався, даючи їм місце в себе...

Село й ліс були байдужі одно до одного... Село приятелювало з цими ланами, що різами-стрічками помережили простори навколо. Чисто малі діти гуляються: підбігли аж до самого села та й тікають геть-геть аж до чорної толоки...

Підбігли до городів, обнялися з ними. А тут і вулиця.

Гадюкою в'ється між хатами, перебігає мостком невеличким річку, пірнула під верби і, поблукавши між хатками, вибігла знову в поле,

Хатки підсліпуваті, біленькі, біленькі гуртками, як дівчата на буряках, виструнчилися над вулицею й переморгуються. Білі, рівні, наче сестрички. Заліз між них чужий чужинець—попів дім мурований та крамниця вгніздилася хазяйновито, як перекупка на базарі...

А хатки на їх і уваги не звертають... Через вулицю лише одна одній підморгують.

Поважно попіднімали свої однобокі плечі колодязні ключі. Однією рукою щось на землі шукає, а другою в небо уп'явсь. Прийде молодиця, начепить відра й поміняються руки: перше піде вгору до блакиті роспитувати про все, а друга в воду зазирає та відро все в холодній росі з прірви витягує.

Купа вітряків вибігли за село і працюють, працюють, ловлячи вітер. А один—високий, високий—в селі залишився. Стоїть, як чернець у шапці, і вечорами сливе пів-села хрестить тінями своїх крил...

Що-року весна обсипала село білим цвітом та оперезувала зеленню, викликаючи на чорні простори людей з білих хаток з плугами, боронами та ярим зерном. Вечорами в повітрі пісні дзвеніли дівочі, що без утоми співались до ранку, щоб потім, спочивши годину, знов на роботу йти. Прив'язали-бо до себе міцно панські буряки...

Літо спекою дихало, на горбочках травицю з'їдало і несло на село нові накази й турботи. Дзвін кіс, ранкове возів рипіння, а вечорами ціла музика клепання з гомоном вечірнім і пилом отари линула аж до синьо-рожевого неба.

А лани додолу колоски жовті понахиляли. Підрізали їх серпи блискучі, гострозубі, задзвеніли коси—і лани окропив людський піт, гіркий і солоний.

Полукіпки й хрести виросли, як військо. По глибокій пилюці рипіли вози...

Йшла золота, зажурена осінь...

Зацокотіли по токах ціпи. Не довго цокотіли тільки... Панські лани до себе кликали... А в золотих—вузеньких різ хліба на день молотити—на місяць їсти...

Ткав своє вохке мереживо дощ, як панські буряки копали. І гуділа машина на панських маєтках. Клала, неначе жива, величезні стоги. Люде такими на них маленькими-маленькими здавались.,.

Йшла вохка, зажурена осінь...

Пригиналося нижче до села небо, наче хотіло вкрити його і притиснути до себе. А тоді потихеньку над ним плакало.

А лани завагітніли озиминою.

Біла зима понадівала хутряні шапки на хатки; річка злякалась і стала... Потепліло в хлівах од худоби, що стоючи мріяла про зелену весну та роскішне літо...

Задзвеніли дзвінки поїздів весільних.

Чорний ліс наче вмер, тільки зелені сосні мріють. А де його вже підкрався ворог,—зачорніли комашками люде в снігах. Повалились могутні дуби. Порізали їх, рівно поклали, одвезли кудись.

А селу не було з того холодно зімувати. Спочивало воно, про весну запашну тихо мріючи.

II.

У села були вороги.

Це були панські маєтки—економії. Вони навколо нього росташувались, взявши в лабети міцні...

Глузували з нього, з його убогих різ, пишаючись своїми просторами безкраїми, коливаючи дужим, повним колосом.

І коли там село поливало ті різи убогі своїм потом гарячим,—тут машини гулялися—грались... Але иноді вороги й село закликали на поміч,—щоб панські лані теж потом скропити... Село покірно йшло, помсту в грудях затаївши.

Глузуючи, ворог кидав хліба шматок, і село те приймало, бо тим лиш жило...

Ось на ворожих ланах будинки нові повставали. Не такі зовсім, як на селі...

Із червоної цегли, як панночки в невідомих убраннях.

Будувались маєтки панські. Наче чати стоять, вартуючи. Он один, он другий, а навколо аж п'ять... До села зазирають хижо...

Ревуть там воли й корови... Збудували став тиховодний—і машинам село помагало, з дивом—жахом дивлячись на нові споруди.

А тоді ці маєтки дротом пов'язались гучливим одне з одним. Гуляла по тих дротах людська думка, а за нею гнався вітер... І наче в струни дзвонив... Щось непевне село в тім дзвоні чуло... Якісь невідомі пророцтва...

Але йшло—і нові споруди будувало своїм ворогам. Гнав бо ще найдошкульніший ворог—Голод і Злидні...

Де-далі все міцніш обгортали село ворожі обійми, насуваючись усе ближче.

Байдуже хитав головою ліс—нерозмовний сусіда... Він ніби й сам з ворогами був у спілці. Давав їм себе па офіру, і з його тіла виростали там грізні споруди.

А село пригорнулось до нього, як до брата, ніби захисту шукаючи.

Та було нерозривне вороже коло.

І село в ньому жило зі своїми ланами, садками, гаями... Таємних пророцтв дзвонів вітру по дротах гучливих не могло відгадати.

III.

Підійшов уже ворог як раз до села... Знов таємні якісь споруди почав біля нього будувати... Каміння, залізо і криця... Село, не вчуваючи знову нічого, усе будувати допомагало... Бо не тямило вітродзвонних пророцтв.

І виріс поруч села не то приятель, не то ворог—велетень.

Щось високе в небо вп'ялось, наче велетнів палець нового бога селу вказав...

Та село й цього но збагнуло.

...А одного ранку завод зазирнув йому в вічі. Могутнім гудком проспівав невідому пісню. Чутно було в тій пісні і міць переможця і ще якесь невідоме пророцтво.

І не знало село, чи приятель це, чи ворог... Бо з ворожого стану прийшов...

А він, обгорнувши село чорним димом, з піснями гудків у своє черево до блискучих машин та до печей пекучих взяв половину села.

Почались там дивовижні дива творитись... Ще дивніші од тих, що на ланах що-року творились під ласками сонця, поцілунками вітрів та дощів...

З буряків, що село копало у осінні похмурі дні, чарівник цей творив білий цукор, – солодкий, принадний...

Але село чуло тут якусь небезпеку для себе... І хоч навіть частина лани свої кинула і до нього пішла творити дивні дива—все-ж дивилось на нього вороже...

Бо не знало, чи це друг, чи ворог...

І не тямило вітру й гудків віщувань...

IV.

Ліс іще дав себе на офіру...

Тіло його розрубавши, поклали на насип. Потім росклали залізні нитки довгасті... Побігли вони десь далеко-далеко по ворожих ланах...

А по них застукотіли, загуркотіли, линучи з безвісті, якісь невідомі залізні тварини, з огневим подихом, швидкі, як вітер—ще дивніші дива.

Щось заводу крикнуло рідне—на його мові... Блищать на сонці швидкі колеса, б'ють повітря свистки...

Це завод собі нову худобу придбав. Вона також, як і він сам, дивовижна й могутня... Все йому страву возить—буряки, ті що село десь копає на ворожих ланах, і ліс, і чорне блискуче вугілля...

Що за тиждень село буряків накопає—те одразу цей змій-чарівник одвезе по залізних нитках. Кине в прірву завода,—той пожує, поворожить—і сиплеться срібний цукор...

В повітрі нові дротини повисли... По них гуляв вітер... Вплітав їхній дзвін у розмову гудків та свистків...

І було в тій розмові якесь невідоме пророцтво.

Та село ще не могло його розгадати і ще ворогам працювало.

VI.

Раз залізна гадюка везла буряки до заводу. Іскра подиху її на солом'яну стріху впала. Хатки спалахнули, і до неба полинула ціла вулиця димом...

Минуло півроку,—і натомісць повстала нова. Не така тільки зовсім.

Ані стріх солом'яних, ні біленьких хаток, ні тинів, ні садочків вишневих.

Будував нову вулицю приятель села—суворий завод.

Він спалив—він і відновив.

Зрівняв усі хатки, як одну. Обшив їх червоним камінням, а дахи дав залізні...

Рідніше там стало світлу громовинному, що завод туди посилав; не лякалось воно долівки та стелі низької; проміння радо крізь широкі шибки на вулицю бруковану било.

Тільки... з нових цих хаток не пішли хазяї вже до поля. Іхній приятель—ворог—сусіда взяв до себе за хатки оці червоні...

Зрадили вони тихим ланам, віддали себе новому богові—машині. Так одірвало од себе частину село...

І пророцтва вітрів та тиходзвонних дротів розуміти трохи вже почало.

Але ще міцно воно спало, дужі ще були обійми рідних хат і ланів...

Тісним кільцем давили обійми ворожі...

VII.

Час прийшов...

В крові, в пожежах, в руїні й будуванні прийшла з ясною усмішкою Волі свідомість села.

Так чудно було не почувати коло себе ворожих обіймів, що село спершу впало в нестяму...

Захлипалося цею повінню нечуваної невиданої волі, про котру казки тільки чули та сни снили...

Випросталося село, обнялося хатками з приятелем—сусідом...

А приятель невпинно все мережив димом небо.

Обнялись вони з селом—давні щирі друзі...

Обнялися—злилися...

Стала в їх одна кров, одні нерви...

Ласкаво, ласкаво вкрив завод груди улочок свого приятеля кам'яною бронею...

І пустили вони разом на зелені лани гуляти нових тварин—родичів блискучих машин у заводі...

Заспівали нові казки молотилки...

Заблищали плуги тракторів...

Які простори стали необмежні зелені...

І почали соромитись вузенькі різи; почали до купи збіратись, обніматись, зливатись...

А дроти все гудуть та й гудуть...

І до їхнього дзвону приєднався і гомін машини у полі, і стукіт тракторів на толоці, і гудок на заводі...

Всі вони пісню співали, пісню нову, пісню перемоги...

І село зрозуміло цю пісню...

VIII.

Снився весняної ночі селу сон...

Наче в сну цьому воно згинуло й знов народилось...

Народилось—і себе не пізнало...

Вже воно не таке... Немає біленьких похилих хаток, не здіймаються вгорі ключі колодязні...

Невидані просторі будинки-палаци б'ють із вікон на вулиці сяйвом веселим...

На майданах грають-шумлять водограї...

У ночі в повітрі сонця коливаються штучні...

Над ланами дощі йдуть рясні, по волі людини...

І лани—як в казках... Такі пишні, просторі, веселі...

Невидані рослини... Дивовижні машини...

Над будинками садки запашні позвисали... Вулочки всі в холодку... Дерева все якісь незвичайні...

І повітря тремтить од невидимих крил...

І музика нечувана лине...

А по вулицях мчать невидані коні... Синім блиском кидають до хмар...

...А приятель суворий неначе підріс... І могутньо стукає серце—розганяючи силу—кров... А в небо уп'явсь ще далі палець...

І земля скорилась зовсім-зовсім селу... І баче село, що скорила усе могутня людина...

Баче нові часи... Не пізнає себе... Лише дзвони чує старі, знайомі... То вітри по дротах передзвонюють... Мережать укохану пісню, і вплітають, як дівчина в любий вінок, у ту пісню, і шум водограїв, і шелест садків дивовижних, невиданих рослин, невидиму музику, гомін машин на ланах і стук-перебої великого серця...

...І село—це село зрозуміло цю пісню.

. . . . . .

Весняної ночі снився селу сон.

Іван Сенченко.

Нар. 1901 р.

Член спілки селянських письменників „Плуг".

Народився року 1901-го у с. Шахівці Конградського пов'ту, на Полтавщині. Середню освіту (учительску семинарію) закінчив 1920 року. Від 1921 р. живе в Харкові, де і продовжує навчання у вищій школі — І. Н. О.

Друкуватися почав з 1921 року в „Арені", „Плузі", «Шляхах Мистецтва». „Зорях Грядущего", „С. Г. Пролетарі", „Комунарці України", „Студенті революції" й инш.

Бібліографія.

І. Твори Сенченкові: Сніг, поезія. Арена, 1922, ч. 1.—Галя, поема, Плуг, І, 1922.—Веснянi мелодії, поезія. «Зори Грядущего», 1922, ІІ.—«В селі». поезія. «Сел. Правда», 1922, ч. 82.—В гаї Місто,—поезії. „Шляхи Мистецтва", 1922, І.—В щасливих думка високо злітає..., поезії «Шляхи Мистецтва», 1922, ІІ.—У задумі, поезії. В кн. «Штурма», (Збірка поезій Г. Коляди, Ів. Сенченка, О. Копиленка), Х. 1923.—Марійка, опов. «Комунарка України», 1922, XII.—Живі криниці опов. «Комунарка України», 1922, XIII.—Малюнок, оповід. «Сел. Правда», 1922. Ярема Кавун, оповід. «Сільсько-Господ. Пролет.», 1922, ч. 6 (9).—Крук, опов. «Студент революції», І.—Місто, опов. «Студент революц.», ІІ.—Футурісти, Оповід. «Студент реводюц.», ІІІ.—Хуга, нарис. «Коммунарка Україні» 1923, І.—На селі, оповід. «Комун. Укр.» 1923, ІІ-ІІІ.—Дорожнє, новеля „Шл. Мист.", (1923).

ІІ. Про Сенченка, Панова, Пилипенка й инших «Плужан» та про їхні твори

Коряк, В.—Література Сонгородів «Вісти В. У. Ц. В. К.» 1923, ч. 2.—*Бюро Спілки «Плуг».*—Ще про «Плуг», лист. тов. Корякові, „Вісти", 1923, ч. 6; *Коряк, В.*—Пересторога спілці „Плуг", «Вісти» 1923. ч. 6.—*Досвітній, О.* Про спілку селянських письменників «Плуг»,, «Вісти» 1923, ч. (також «Відповідь спілки» «Плуг», статут Спілки).—«Плуг», в 1923 році, „Селянська Правда", 1923. ч. 12.—*Плугатар.*—Спілка «Плуг», «Народня Воля» (Америка, Скрентон) 1922, ч. 118.—Ідеологична й художня платформа спілки «Плуг», «Червоний Шлях» 1923, ІІ.—багато матеріялу про «Плужан» вміщено в оглядах діяльности спілки в «Вістях» «В. У. Ц. В. К.»

В СЕЛІ.

І знов село в надіях і садах!
Криниці дивляться і тихо лист ло-
скочуть,
і манють ріки і моря,
що в небесах між островами
в'ються—
сюди в спокій села...
Ще вчора зойки розростали
і крук крилом повітря бив,
і плакав син,
і мліла мати,
і сухо віяв і вогненно

на воронь—вегень суховій...
...пісні
пісні!
І знову сміхи
на блиск очей—вогняний зір!
тополя струнко стан підносить
і ловить шелестом вітри
і разом з ними струнко мліє.
шумлять вітри...
шумлять листи!
Двері широкі, двері роскрито,
Двері сміються, рокоче рояль,
ми ще учора наш льон доривали:
льони дзвіночки—дзвонили, співали—
— В згуках сьогодня, як в бурях рояль!—
і ось вже воза я намазав!
О, загремлять урочисто марші...
посунули вантажені обози
і закурилися забутнії шляхи!
Розмов і гомону.— В піснях проквітли груди!

у такт колесам—вибої грімлять.
Здіймає пил і курява кружляє,
і в куряві—очей весело—чистий блеск!
О, се село в похід, на допомогу!
тукується в ряди степів далеких син—
сьогодня він герой на світовому фронті,
він сокіл вільний із долин:
Ви, хто сміявся на погибель:
батрацтва кров живим струмком
Вас не напоє на весіллі
піняво золотим вином!

———

Село...
шелести, шелести, шелести
в шелестах тонуть сади...
сонце ховається в гори—
гори чорніють, синіють
тануть туманами в млі—
Гей, на добраніч.

ЕЛЕКТРИЧНИЙ ПЛУГ.

Це не антіхрист,
що
закував світ
в крицевий ланцюг—
— повільно
вийшов
і врізавсь в землю
Електричний плуг!
Це не казка крилата,
що з нічого утворює чудо
— Розлізлись межі,
як старе шитво,
перед силою
Електричного плугу

Це не чудо
(спіть кріпко в землі працури)
не десятина,
не дві,
не три
— Поки сонце протягне день цугом,
Вріжеться комунар
в сотню гін
Електричним плугом!
Він їде із звичайними днями
вже звичайних в наш час комун—
слава тобі, перший комунаре,—
Електричний плуже!

---

* * *

В щасливих думка високо злітає:
на вільху кучерявий хміль...
а я забув,
а я не знаю,
де висне пісня на весні.
Віки пройшли...
Ідуть...
Минають у шумовинню на розгін...
Тут—революція і сльози,

контр-революція і кров;
там—
економики закон:
ярмо дубове і батіг;
батіг, покора до могили
і в небесах—„заступник“ бог.
... Таке минуле невеселе.
А десь знайшли ту правду врацьопничу...

В яких віках прорізав меч
свою могутню диктатуру
на плаці рабського життя?
В яких віках повстав на помсту
отой засмажений чабан,
що на скрижалях мармурових
вписав огнем
новеє слово:
смерть кровопійцям і богам,
батрак здіймає до престолу!
В яких віках?
Які скрижалі уперше кров'ю за-
пеклись?
хто перший повернув багнета в
горлянці бога на землі?
О, ви гаї зеленолисті,
скажіть мені,
скажіть мені!
Повстанці!
Повстанці, єднайтесь!

Спішіть, поспішайте!
До зброї!
Лаштуйте гармати,
бийте!
...Кулемети, рушниці, патрони...
Чорною хмарою ворог
суне,
плазує,
росте!
Розростає:
тут,
там,
як повінь з ярів,
на греблю комінтерну.
... Міста і села з гаями в диму!
Повстанці!
До зброї!
Єднайте батальони духу...
останній бій
На голову Барту!

НА СЕЛІ.

I.

Оце я вже й дома.

Ішов степами, йшов долинами, спочивав перелісками.

Розложиш вогник, прикуриш „лапку", закип'ятиш водицю. А потім уже гадаєш, чи далеко до дому.

Шлях. Шляхом ідуть дядьки бородаті й безбороді. Залізний ход весело торохтить жовтим пилом, конячина моторно помахує хвостом. Далі й далі...

А—гей!!!

— Гей!—озоветься з-за гаю, і дивно—так весело стає на душі. Від чого?—Чи не від цих сизих просторів? А чи від цього дядяші, загорілого і чорного, як циган?

А він привітно киває головою: мовляв—помилуйся, голубе, не завадить, а коли з буржуйчиків—витри сльозинку жалю, за колишніми маєтками...

Чудак дядяша!

Він і не знає, що я такий-же самісенький буржуй, як і він, і ще не ген-ген, коли був старшим доглядачем свиней шанованого пана Коваленка (знаєте, в думі такий був... чудесний, можна сказати, примірний господар!).

Так-то, борода. Ну, а тепер, звичайно, я студент... „інженір" і іду чи на „побивку", чи просто провідать матусю.

Все одно!

Залізниця пошматована горожанською війною, безсило простяглася степом... Там на рельсах і шпалах, як дійсні господарі коров, телят, залізниці і неба,—валяються семилітні пастушки. Ляже на пузо, підійме ноги до гори і балансує—ніби паровик, бо ще й попихкує (знаєте, в дитинстві найкраще, найдешевше курево—сухий кінський гній „льохкач", так і називають).

Пригадую і своє дитинство... ех, матері його ковінька! Гарно ніби було... Особливо ті поросята, з розовенькими п'ятачками... Ляжеш, а вони навкруг тебе. Ти його пальцем копирнеш в рильце, а воно:— куві-і-і! А тут уже матка хрюка трюхачком,—хрю, хрю, хрю...

Да-с, було...

Ну, а як-же тепер там... дома?

Мати, напевне, терне руками через обличчя, терне і, ковтаючи сльози, промовить:

— Оце ти такий!

— Ну, що-ж дивного: такий, як бачите. Такий і є...

Ій, напевне, приємно буде, що я студент. Вона крадькома буде дивитися на моє загоріле обличчя, на голений вид і на чисті, непорепані руки.

Чудна старенька!

Підводить вітер долоні. Б'є у ладки, біжить, кружляється шляхом пил... біжить, а потім тоненькою хмаркою розстелеться по сивих житах. А ті собі хвилюються, біжать. І все біжить. Біжить і час.

Але тепер він так поволі котиться по оцих степах. Не знаю, чи провіє він там глибокі зморшки віку... власне, я хочу знати, чи змінився цей простір від чумацьких валок, до нині.

Мабуть, ні. Всі ті-ж шляхи і ті оболони. Та-ж зелень, краєвиди і те небо: то високе, високе-далеке, то близьке і рідне...

Тільки забута залізниця дізгармонійно вплітається в одноцільну картину і б'є по нервах чимсь забутим, далеким.

Як-би вдунуть у неї життя—щоб загуло, загреміло навкруги! Щоб помчались залізні коні, чипляючись буйними гривами за оті волохаті хмари...

Інженір, (правда, в майбутньому), я вираховую кошти і час, за який можна оживити цей нерв паралізованого члена. Складаю кошториси, планую і... взагалі, справа йде добре...

— Доброго здоров'я!...

— Це я відповідаю молодиці, жвавій і моторній. Мабуть, несе своїм пастушкам їсти.

Да-с, голубе... Гроші, час, енергія, любов і напружність—і... не казка... Мерефа—Херсон. Індустрія і степ. Чорне море і далекі океанські води—де гордо мчиться фльота республіки У. С. Р. Р.

II.

Тут і досі у свято дзвонять до церкви. Церква на горі, серед прекрасного парку (панський колись був). Згуки вільно і легко котяться над селом—ніби гойдаються хвилями, з даху на дах.

Вона роспитує, чи й її син не молиться богу, і... зітхає...

І я кажу—просто і ясно: не молюся. Не вмію. Забув!...

Це мати: і далека, і близька. Чому вона так посивіла? Чому лице таке земляне, чорне?

— Не роскоші, синочку.

— Але-ж, хіба я не знаю цього?!

Так сидять, гомонять двоє. Згадують. О, скільки згадок за три роки. Ніжуться, снуються слова—ніби мозаічні камінці,—а потім дивись, перед очима встає ціла революція від Карпат і Варшави до цієї убогої хатки, забутої долею...

Да-с... було.

Через вікно чути троєкратний дзвін.

Вона так питаюче дивиться на мене—

— А!... То йдіть... собі... я, нічого...

Ще раз дивиться в вічі:

— Не можу... Шість десяточків прожила з богом... так і помру.

Пішла. Оділа чистеньке убранячко і пішла. Ой, мати, мати!

Релігія—спадкоємщина рабства і первісного дикунства. Християнство, виникши в катакомбах над Тібром, не могло бути революційною сістемою в ланцюгові історичних подій.

Але-ж—хіба оця бабуня у чорному з горошком убранні знає це? Ні... Та й навряд чи коли взнає...

Бідна матуся!

Іду я вулицею, вітаюся. Якось чудно. Нові хлопці, нові дівчата. Наросли. Які вони славні! вони купкою збилися, показують на мене, вклоняються. Я відповів також... Здрастуйте, здрастуйте!...

Але-ж де мої ровесники? Де оті Лук'яни, Василі, Ялинки, Марусі й інші? Ми так тоді, року 17-го, разом гарно і весело вітали революцію... Революцію... яку? Хіба ми знали? Революція і все. Воля!

Потім уже взнали, як тяжко здобувається ця воля...

Але-б так хотілося побачити Ялинку... О, яка вона славна. Скілько споминів!

Щось радісно лоскоче груди, і я сміюся щасливим сміхом, бо згадав одну веселу подію. Це ми з Ялинкою вгощали „тютюном" надоїдливого прикащика.

Наскребли з ярем волячого лепу... Чхав бідний і лаявся... Чхав і кляв небо і землю... О, пузате опудало, де ти тепер?

Дивимося в бік економії. На старинних кам'яних воротях надпис:

12-й Радгосп.
Молочна ферма.

Хожу, роздивляюся. Що се за оградка? Дубовий шостигранний стовб—щось на взірець египетського обеліска.

Подивимось.

Білий пісок. Три могилки. Свіжі соснові вінки...

Що-ж тут написано?

„Славним, незабутнім.

„...За революцію...

„...Елена Шестиптах"...

— Ага!

Тоскно, тоскно сжимається серце. Моя люба незабутня Ялинко!... Прощай! Цілую тепле дерево, а під ногами ніби безодня...

Тут дзвони. Зелена площа. Манить приємно холодком до парку.

Поруч мене Оленятко (це я так перехристив Оленку, сестру Ялинчину, меншу).

Дзвенить ніби срібний дзвіночок. Росповідає.

А там, із церкви сунуть помалу, поважно парахвіяне у чорних чумарках і білих штанях. Шкандибають бабуні.

Оленятко каже: Фе! Церква! Інвалідський приют. Наша церква—он (киває головою в бік панського колишнього маєтку).

У неї такі рум'яні щічки, бо ще й загоріли трішки і такі цупкі рученята.

— Що, ми вся молодь, оголосили бойкот прихильникам небесного царства. Раптом:

— Геть первосвященників та левитів!!!

Це надто демонстративно.

Сідоволосий „батюшка“ оглядається, дивиться проти на нас...

— Ах ти, любе нахабенятко!

— Хіба-ж так можна!?

— Ого, ще й не таке бувало!

Різко й жагуче:—Коли хоронили Ялинку, я поклялася над її трупом...

Любе дівчинятко! Яке воно молоде і щире.

Ну, хіба-ж не варто жити, працювати і горіть серед таких дітей!..

— Аго-о-о-о-о!

Ну-ж і висипали, як бісенята з бочки, обступили, обліпили, сміху, сміху, реготу!

Так чудно! Були, як кошенята, малеч—а тепер дівки, парубчаки... Комсомолята.

(„Комсомолята-чортинята“, щось ніби сімейна лайка).

— Оце... Так оце Галочка? Ах, ти-ж!—Голубенькі цікаві очі сміються лукаво...

— Прем'єрша—значить, секретар.

— Пробіраюсь далі...—Івасик...

— „Воєнно-інженерна дістанція“.

Поясняють: в осени подався на курси (інженєрні).

Але...

Це... але хмаркою пада у майже дитячі очі хлопця. Він червоніє.

— Ну?

— Не втримався. Утік.

Не по зубах мійські пайки...

— Сміються...

Як тут, весело! Як тут радісно!

Оленка тягне мене в парк, звідти на подвір'я радгоспу, далі в своє К. С. М. У.

Там бурує рояль.

Повітря б'є свіжим струмочком у вікна, повітря заплетене в тіни.

У вікна заглядають осокори, кльони. Листочки гойдаються у такт моєму настрою... У такт дивовижно прекрасній, тут-же зімпровізованій, музиці.

Зриваються згуки, летять, піднімаються, падають.

Ніби в казковім танку пальчики кучерявої дівчинки Люби...

— Любонько, Любонько... Чи не ти пасла гусенят над ставом? А?

— Тільки сміється:—Та я й тепер пасу... гер, гер, гер!

Рученята ще скоріше бігають по клавишах струменту. Гарячий вогник щипа лице...

— Оце, ось... Марш гусячий!

За вікном тихо, таємно, фантазійно.

Сутінь

Закриваю очі на мить.

Де я?

Рівно, рівно у срібній задумі ставов.

Кучерява трава.

Осока.

Очерет.

Очерет, осочина,
В тебе жінка позичена...

Поволі, тихенько бігають пальчики... бо дівчина грає марш гусенят...

III.

Свято. Ми лежимо під яворами. Я кажу:—Тоді на сила-силенна зійшлася з усієї Полтавщини, засмажені, обшарпані, дикі і божевільно веселі (може. тепер здається, що так було).. І от: ясний, ясний високий, аж до неба день. Здається туди, до неба, до хмар не тисячі, а міліярди гін...

... По-теперішньому то була форменна експлоатація... а тоді... тоді раді були отому нещасному гливтяку, що нам, ніби з ласки, кидав сахарозаводчик... Ми не дивувалися як, земля могла держати стільки батрацтва...

Дівчина дивиться, задуманими, якимись,—я-б сказав, сиво-глибокими, степовими очима... Отакими, як ото бувають степи тоді, коли колосяться хліба і сива вітряна повінь заливає простори, до обрію.

Дивиться, а потім кладе голову мені на груди і каже:

— То було давно... Дуже давно.

— І я:—так—тоді народжувалася індустрія, промисловість, окроплена слізьми, потом і кров'ю.

Так...

Дивиться на нас небо з боків, а зверху яворн кудлатим гіллям гойдають ніби теж говорять:—так, так... так...

Здалека мчаться дужі згуки сірен зі станції...

Ах, я пізнаю—індустрія!

Сердце б'ється часто і сильно.

Тук, так, тук, так.

Тому, що я селянин, мені тяжко серед мійської індустрії, задимленої в сухотах і пилу...

Я закоханий в індустріялізацію степів.

Я говорю, малюю словами картини, і вони пливуть разом з тяжкими машинами...

Тут теж і гуркіт, і свист і дим... але лише дмухне вітер, вдарить дрібуками в залізні спиці, махне крилом перед задимленою пащаю труб, і дивись, дивись...

— Тільки синіє, переливається повітря, та пряде одвічну свою пісню сонце.

— І оце індустрія?

— Так. То степи і залізо, що прийде туди в образі чорнозалізних коней...

Тепер сонце дивится на нас уже з боку.

Оленка сідає і каже:

— Раніше думали, що машиною править чорт... О, як-би я хотіла щоб таких чортів було безліч і наші люде не проклинали своєї долі за серпами і незручно тяжкими косами...

IV.

Ця Оленка—чисте „Чортиня"!

— Слухай, ти часом не закохана в мене.

— Ого! Як-же—закохана—сміються і танцюють очі.—А ти пиши, пиши, пиши.

І я пишу. Пишу я п'єсу на селянське свято урожаю. Така воля комсомолят. Така воля Оленки, що хоче зірвать „Спаса" у парахвіян і пан-отця.

Пишу. Власне не пишу, а горю. Яка солодка праця!

Що нам умовности, сценичні ефекти складної і нудної сцени! Наша декорація—ніч, сцена—майдан, електрика—смолоскипи, дієві люде—все село... О, ми заставимо хвилюваться, радіти і сміятись наших глядачів... Ми зуміємо нащупати пульс у комісара, у дядька, у тітусі, у куркуля, попа...

А вона сміється прямо в ухо. Ха, ха ха!—Біжить, хвилюється майданом степ!

Золоті снопи воздають хвалу косарям. Кругом гуде, бурує, шумить.. О, у нас буде урочисте свято! Бережіться, первосвященики і левіти!

Зупиняємося на індустрії... Чим представить її погордну і всевладну?

А! Бризга радість: Є трактор. Відношення до зав. Радгоспом.

Слава-а-а!

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
891.7908 P71KH1926 C001
Khrestomatiia novoi ukrainskoi liter
3 0112 093514849